

**A
VESZPRÉM
MEGYEI
MÚZEUMOK
KÖZLEMÉNYEI**

4

1965

**MITTEILUNGEN
DER MUSEEN
DES KOMITATES
VESZPRÉM**

4

Veszprém, 1965

**A VESZPRÉM
MEGYEI
MÚZEUMOK
KÖZLEMÉNYEI**

4

Bakonyi Múzeum
Könyvtára
Iatsz.: F 7758
VESZPRÉM

Veszprém, 1965

R 86

Szerkesztő:

Redakteur:

ÉRI ISTVÁN

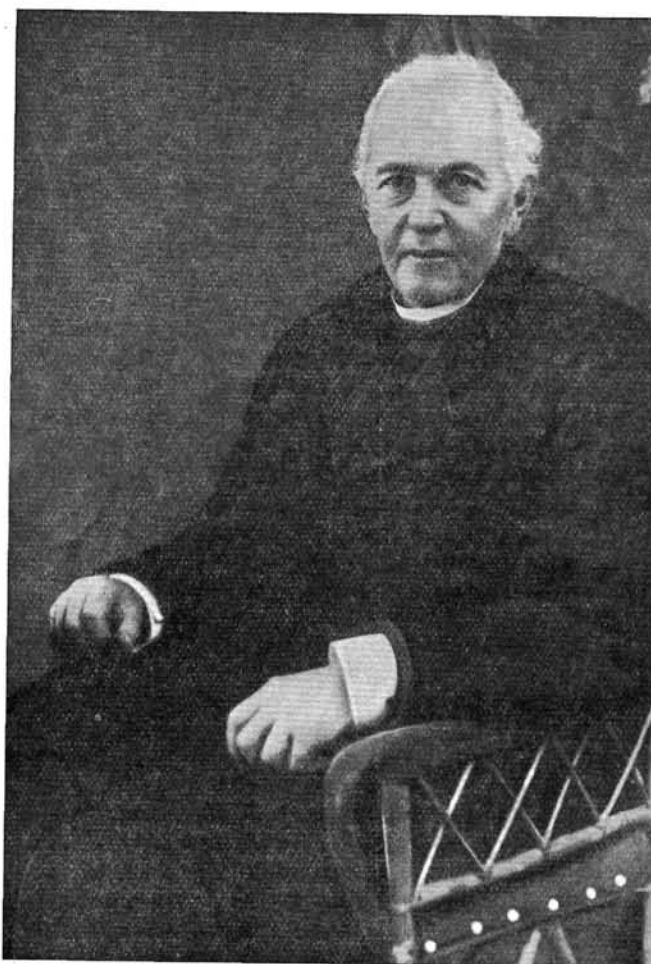
Emlékezés Ádám Ivánra (1844–1928)

A Bach-korszak elnyomatása után megélnékül országszerte történelmi múltunk kutatása és műemlékeink feltárása. Nagymúltú megyénkben is örvendetes megmozdulásokat szemlélhetünk erre vonatkozóan. Rómer a Bakonyt járja, Békefi a balatonmenti középkori várak és templomok múltját keresi, Ádám pedig az egyetlen magyar eredetű szerzetesrend maradványait vizsgálja. A legutóbb felbukkant több mint félszáz ismeretlen pálos műtörténeti rajz miatt érdeklődésünk Ádám felé, a már elfeledett történész felé irányul. (1. kép.)

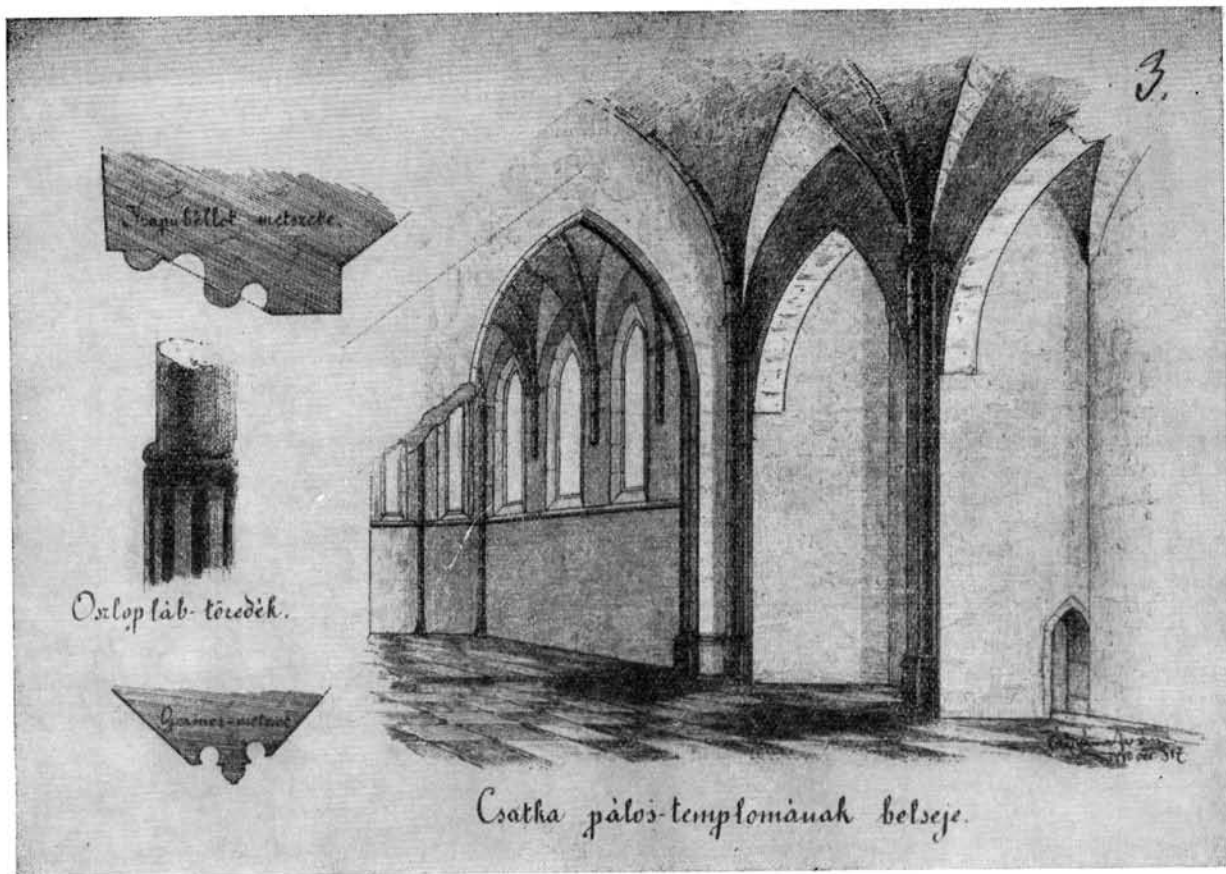
Ádám Iván 1844. január 3-án Nagymartonban, Sopron megyében született. (Ma Mattersdorf, Ausztriában.) Szülőhelye németnyelvű mezőváros. Szülei: Ádám Mihály és Koller Teréz. Apja elnémetesedett, pár holdas földműves. A gondos nevelésben részesülő gyermek elemi iskoláit szülőfalujában és Széplakon¹ végzi el. Gimnáziumi tanulmányait Sopronban 1863. július 21-én kiválóan sikerült érettségivel fejezi be. Papi pályára lépve, a teológiát Veszprémben hallgatja. Főiskolai tanulmányai közben élénken érdeklődik a történelmi, a művészeti és nevelésügyi tanulmányok után. Kitűnően tanul meg olaszul. Ennek igen nagy hasznát veszi majd a későbbi olaszországi útjai és irodalmi tevékenysége közben. A kiegyezés évében pappá szentelik.

Főhatósága Noszlopra küldi káplánnak.² A egyes vallású községben megnyerő modorával, mindenkin segíteni akaró készségével általános megbecsülést szerez. Az első hivatalos papi összejövételre – koronára – 1868. június 2-án Felsőiszkázra megy.³ Itt a romokban fekvő plébániatemplom felkelti érdeklődését, amihez Somló és vidékének nagy történelmi múltja, emlékeinek érdekessége, a táj páratlan szépsége is hozzájárul.

Különösen döntő jelentőségű a fiatal Ádám érdeklődésének kialakításában az 1868. november 16-i Korona. A kerület papsága az őszi ülést a megnagyobbított, szép túskevári parókia épületében tartja. Az izléssel épült templom belső felszerelése is megújult. A főoltár díszé Simor főpapi aján-

1. Ádám Iván (1844–1928)
1. Iván Ádám (1844–1928)
1. Iván Ádám (1844–1928)
1. Иван Адам (1844—1928)

2. Csátka. Pálos templom belseje.
2. Csátka. Inneres der Paulinerkirche

2. Csátka. Intérieur de l'église des Paulistes
2. Чатка. Внутренняя часть церкви ордена Св. Павла.

déka, Liezenmayer drezdai Madonnája.⁴ A túskevári lerombolt pálos Mária Magdolna-templom sok értékét is elhelyezték a templomban.

A koronán főpásztori elismerést olvasnak fel a megnagyobbított plébániaépület és a megújított templom sikeres munkáiért. Házy Alajos túskevári plébános fáradhatatlan tevékenysége és történelmi munkái nemcsak a püspök, hanem az egész kerület papságának elismerését váltja ki. Ádám Ivánt mind ez, mind a még akkor fennálló pálos kolostor barokk művészeti szépsége és a középkori gótikus templom romjai, lelke mélyéig meghatják. Ezért írja túlzó lelkesedéssel: „Be kell látni, hogy az összes szellemi és anyagi emlékei (a pálosrendnek) a vérünkben való részek, hogy magyar szokást, magyar ízlést, magyar művészetet és műveltséget, szóval magyar szellemet találunk összes intézkedésünkben és egész életünkben”.⁵ Ádám fogékony fiatal lelke Túskevárrott találkozott elő-

ször a későbbi éveiben annyiszor kutatott pálos múlttal. Itt kapja az első elindítást, ide jön először pálos romokat rajzolni. (6.–9. kép.)

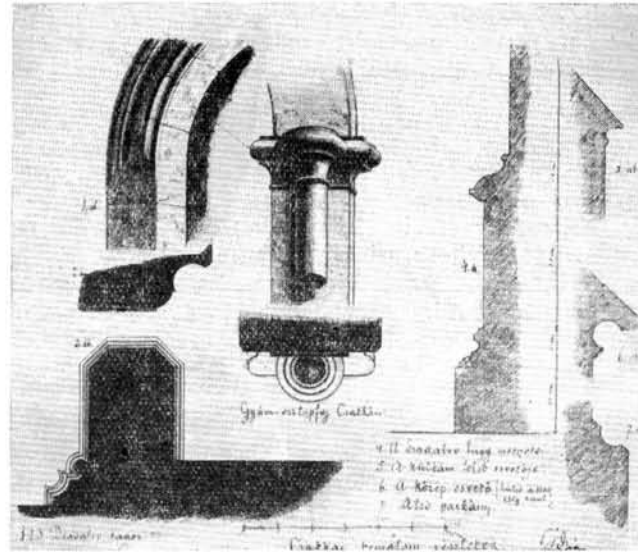
A nagytehetségű fiatal pap működésére felfigyel Ranolder veszprémi püspök. Sümegre, a történelmi múltú és ékes emlékekkel gazdag helyre küldi segédlelkésznek. 1869–1874 között végzi a kápláni munkát. A kitűnően rajzoló és festő, rendkívül ügyes és tehetséges Ádám itt is feltűnik. Alapos felkészültségével, pompás előadásaival, komoly viselkedésével felkelti az érdeklődést.⁶ Az 1872. február 10-i városi képviselőtestületi ülésen elhatározzák, hogy mindenáron megnyerik a rajzoktatás számára. Felkérik szabadkézirajz, mértan és természetrajz tanítására. Kádas Rudolf premontrei kanonok, győri tankerületi főigazgató pedig személyesen jár közbe és felkéri Ádámot, hogy vállalja az éppen üresedésben levő matematika-tanári állást.

- 3. Csatka. Templomrészletek.
- 3. Csatka. Teilansichten der Kirche
- 3. Csatka. Détails de l'église
- 3. Чатка. Детали из церкви.

1874 januárban a püspök felmenti az egyházi teendők alól. Ádám ekkor megkezdte tanári működését. A vallás- és közoktatásügyi miniszter megerősítő leiratának vétele után az I–III. osztályokban számtant, a IV. osztályban mértant és az összes osztályban pedig hittant tanít, heti 22 órában. Tanári működését később is ebben a keretben végzi. Megbecsülését és szakmai tudásának elismerését jelenti, hogy 1875-ben a budapesti országos rajzkiállításon szakbírónak kérik fel.⁷ Nemzetközi híret jelenti, hogy az 1884. évi berlini rajzkiállításon szintén mint szakbíró szerepel. 1876-ban hivatalosan megkapja a rajzoktatáshoz a főreáliskolákban szükséges képesítést. 1877-ben felmentik a mértani rajz vizsgái alól. Ebben az évben karácsonyra pedig kinevezik a reáliskola igazgatójának.⁸

1888. augusztus 30-ig látja el az iskola igazgatójának fontos munkakörét. A reáliskola ez idő alatt létszámgyarapodásban, fegyelemben, tanítási eredményekben örvedetes fejlődést ér el. Tudása, lelkiismeretes buzgó munkája és jó szíve révén a reábizott növendékeknek, sőt az egész város társadalmának tiszteletét kivívja. 1877-ben a bécsi rajztani-egylet levelező tagja, a berlini rajztanár-egyletnek pedig rendes tagja. A következő évben az Országos Régészeti Társulat is tagjává választja. 1885-ben az új ipariskola igazgatásával is megbízzák.⁹

Már 1877 előtt, de főleg 1877–1888 között, igen jelentős és elismerésre méltó irodalmi működést fejt ki. Hazai és külföldi szaklapok, tudományos folyóiratok nyitva voltak előtte, írásait mindenütt szívesen fogadták. Tanári működésének oktatási elveit, a rajztanítás módszereit a reáliskolai tanítás tervének megjelenése előtt a külföldi és hazai szaklapokban fejt ki. Szakít az elavult, régi felfogással, mely a rajzoktatásban csak technikai ügyesség és másolási készség elsajátíttatását látta. Véleménye szerint a rajzoktatásban a tanulók heyes ízlésének és művészi érzékének kiképzését kell elérni. A rajztanár-képzést szerinte magasra kell emelni. Állását és működését egyenrangúvá kell tenni a többi tanáréval. A rajzoktatást a kötelező tárgyak közé kell emelni. Ezt épp oly fontosnak tartja az általános műveltség kialakításánál, mint akár a latin nyelv tanulását, avagy a történelemét.¹⁰

Az új tanterv megjelenése után cikkeiben az öröm hangján ír elveinek megvalósulása láttán. Egyéniségéből fakadóan, saját szerepét elhallgatva szerényen ismerteti a változásokat, de férfias önérettel mutat rá a még fennálló hibákra. Nagy elismeréssel méltatja az új tantervet. Az elrendelt változtatásokat ő már évek óta sürgette. Tanártársait buzdítja a további reformok elérésére és a hibák kiküszöbölésére.¹¹

Történelmi tevékenységét az egyetlen magyar eredetű szerzetesrend, a pálosok múltjának kutatásával kezdi. Már noszlopi káplán korában megismerte a rend egyik jelentős kolostorát, a túskevárit, amely a középkorban vikarius volt. A túskevári plébános ki is adta faluja kolostorának középkori történetét.¹² Házy Brüstlétől kapja Gyöngyösi Gergely: Inventarium privilegiorum OSPPE másolatának a pécsi püspöki könyvtárban őrzött anyagát.¹³ Az eredetit sem Brüstle, sem pedig Házy nem ismerte. A több mint félszáz középkori regesztá anyagából merített Ádám is. Munkáiban felhasználta Eggerer, Benger és Orosz pálos történészek munkáit is.

A Badaacsony oldalán épült Szent Imre és a bakonyi Szent Jakab pálos kolostorok és templomok alaprajzait felméri. Az 1263-ban már fennálló román kori pálos épület-maradványokat unikumnak mondja.¹⁷

Ádám 1877 tavaszán ismét Túskeváron jár. A pálosromokról kilenc rajzot készít. Ő az első megörökítője és lerajzolója a nagy múltú romoknak.¹⁵ Nemcsak felméri és lerajzolja, hanem igen részletes leírást is ad róluk. Tanulmányát „A tús-

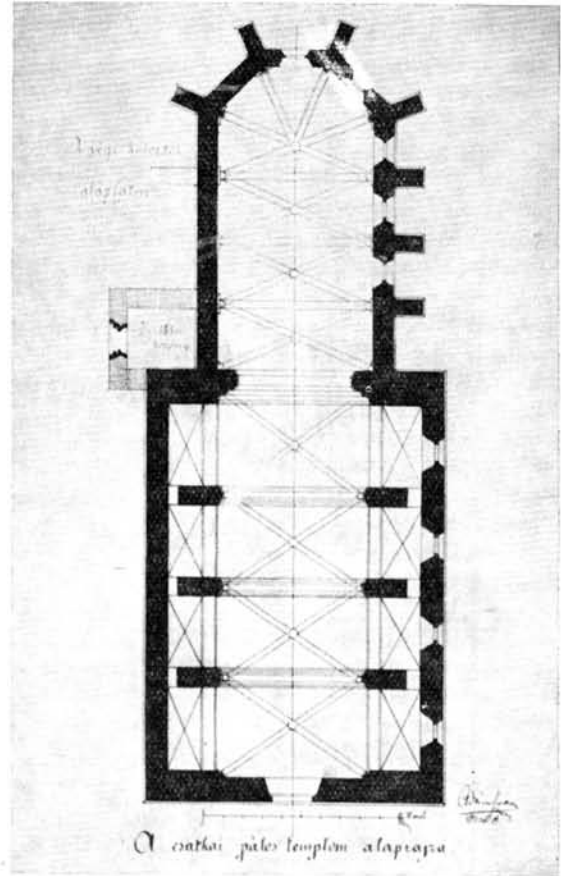
4. Csatka. Pálos templom alaprajza.
4. Csatka. Grundriß der Paulinerkirche
4. Csatka. Plan de l'église des Paulistes.
4. Чатка. План церкви ордена Св. Павла.

alapos felkészültséget árulnak el. A mű szak ra zok is tökéletes, szinte művészi munkák.

Ádám kora művészettörténeti felfogásának ha tása alatt áll. Henszlmant követve, a túskevári pálos templom oldalfülkés és belső támpilléres el rendezéséből francia hatásokat fedez fel. Hasonló következtetéseket von le az alaprajz elrendezéséből, a szentély faragott építészeti részleteiből, a boltzat és bordázat egyszerűségéből. Ádám felfogása szerint viszont a templomon német befo lyás is kivehető. Szerinte német hatású a magassági méret, az oszlop fejezet elhagyása stb.¹⁶ Ádám már nem találta meg és nem rajzolta le a templom két tornyának alaprajzát.

A pálos épületmaradványok felkutatása Ádám egyik legértékesebb tevékenysége volt. Mellékel ten közöljük a felbukkant rajzok egy részét, to vábbá valamennyi rajz jegyzékét. (2 – 15. kép; to vábbá Függelék III.) Ezek szerint Ádám nemcsak Dunántúlon, de azon kívül is értékes kutatómun kát végzett. Korabeli régészek, kutatók és törté nészek, Darnay Kálmánnal az élen, a legnagyobb elismerésben részesítették.¹⁷

A sümegi reáliskola 1857. december 6-án kezdte meg működését. Ádám vezetése alatt éri meg a 25. évfordulót. Erre az alkalomra megírja az intézet történetét. Munkája rendkívül terjedelmes és a

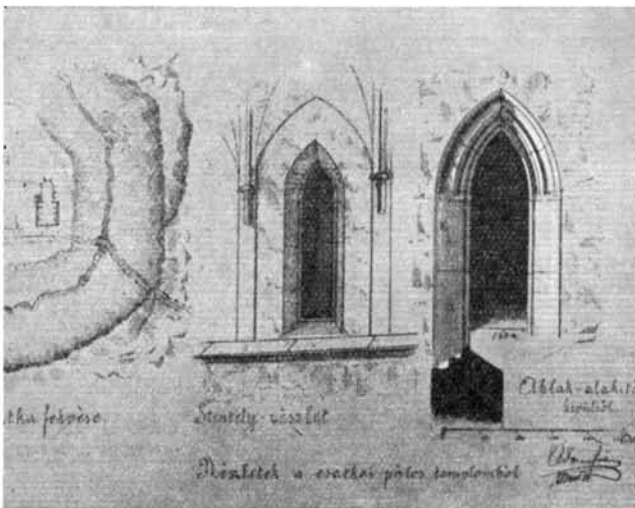

Csatkai pálos templom alaprajza

kevári pálos templom romjai” címen megküldi az Akadémia régészeti osztályának. A következő évben megjelenő munkában közli a templom alaprajzát, hosszmetsetét, a falsistorium rajzát, a templom belsejének rekonstrukcióját és a romok távlati rajzát. Nem közölte a szintén elkészült s a szentélyrészletet, diadalív lábazatot és két részletet ábrázoló rajzot.

(Megemlítjük, hogy Ádám a tanulmányában közölt rajzainak kisebbített mását hálája jeléül Há zynak adományozta. Ezek a rajzok ma is megtalál hatók a túskevári plébánia levéltárában.)

A természet utáni rajzok éles megfigyelést és

5. Részletek a csatkai pálos templomból.
5. Teilansichten der Paulinerkirche von Csatka
5. Détails du l'église des Paulistes
5. Детали из церкви ордена Св. Павла в с. Чатка.

6. Szentélyrészlet Tüskevárról.
 6. Chordetail von Tüskevár
 6. Détail de chœur de l'église de Tüskevár
 6. Деталь святилища в с. Тюшкевар.

Sümegre vonatkozó adatok tömegét tartalmazza, Külön kiemelhetjük a Ramazetter Vincére, Sümeg nagy jótevőjére vonatkozó részleteket. Az iskolát alapító egyszerű iparos áldozatát fejtegető sorai rendkívül meghatóak. Buzdítja intézetének felkarolására a város iparos társadalmát: „Vajha iparosaink belátnák, hogy iskolánk elsősorban a város érdekét képviseli . . . Bár belátnák valahára, hogy a tiszta jellem mellett a vagyonosodás első és fő kelléke az értelmesség és képzettség”¹⁸ írja Ádám Iván.

Ádám régészeti kutatásai is jelentősek. Sümegnek és környékének nem volt régi épülete, rommaradványa, földhányása, vagy más múltról beszélő emléke, amelyet fel ne keresett volna.

„A sümegi vár és városnak múltja” c. műve korának és a régibb időkben megjelent munkáknak anyagából íródik. A rendelkezésére álló forrásanyagot Ádám tökéletesen ismeri. Ádám lelkes szavakban a múlt emlékeinek védelmére kel. Buzdít, hogy ne pusztítsák a vár romos falait és ne építsék át, értékes régi részeket lerombolva, a még meg

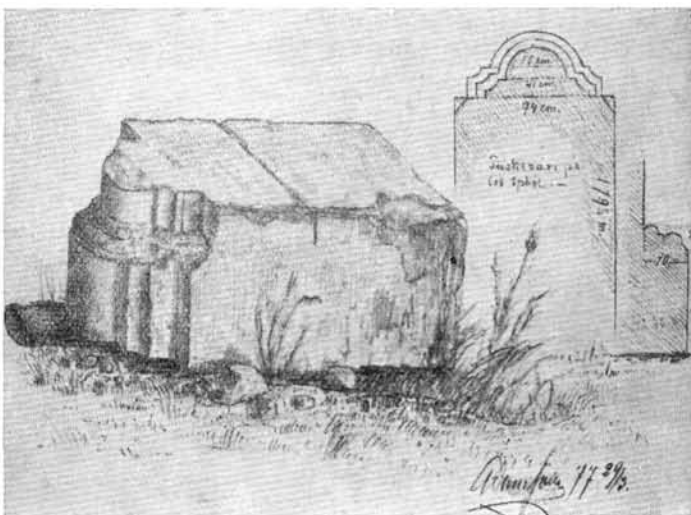
maradt műemlékeket. Ádám Iván szava, ha nem a pusztába kiáltás lett volna csupán, hanem megfontolták volna az „illetékes” helyek, akkor nem kerültek volna a lovasi istállók alapzatába az összetördelt tüskevári pálos barokk szobrok¹⁹ és akkor a gr. Inkey család sem épített volna granáriumot a felsődörögdi középkori romokból.

A sümegi földalatti épületmaradványokból²⁰ Fessler állításából kiindulva, a szent László alapította szent Egyed apátságának maradványaira következtet. Állítását terjedelmes magyarázattal indokolja. A maradványok méreteiből, alakjából és a téglák jegyeiből ősi castrum létezését tételezi fel. Az épület anyagából és a közelben előkerült római tárgyakból pedig azt a következtetést vonja le, hogy az erőd római eredetű és ennek alapjaira épült volna az apátság.

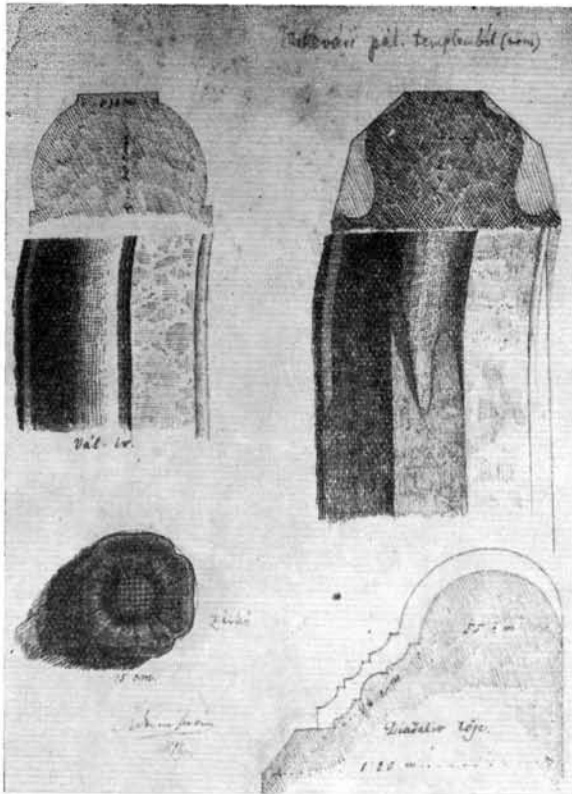
Somlói leletek alapján²¹ a világhírű hegy ősi lakosságát írja le. A karakói földváról és a somlósárhelyi földhányásokról szóló tanulmányát a Magyar Tudományos Akadémia hozza a nyilvánosság elé.

A zsidi (Várölgy) templomot a XIV. század páratlan ékességének mondja, a széthordott felsődörögdi gótikus templomromot a XIV. században új stílus előhírnökének tartja.

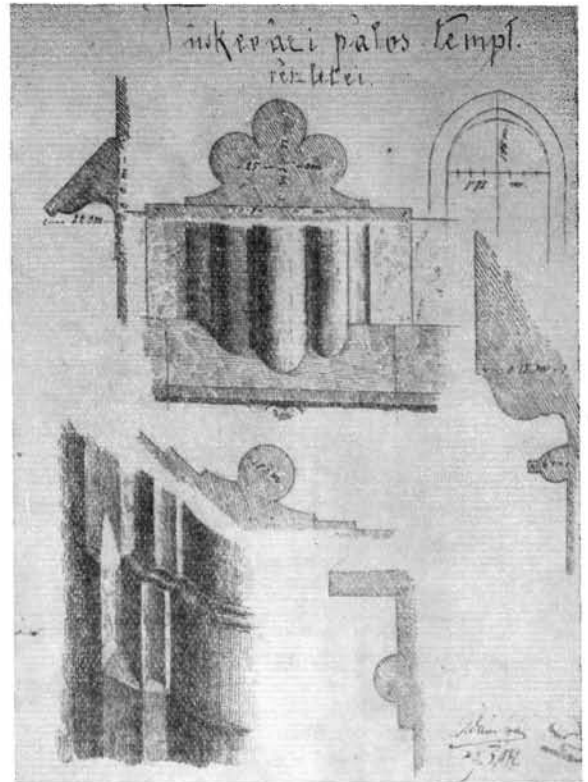
Sajnálattal állapítja meg, hogy a vallásújítás korában sok külföldi, de hazai templom és felszere-

7. Diadalív lábazat Tüskevárról.
 7. Triumphbogensockel von Tüskevár
 7. Base de l'arc triomphal de l'église de Tüskevár
 7. Цоколь триумфальной арки в с. Тюшкевар.

8. Részletek a tüskevári templomból.
 8. Teilansichten der Kirche von Tüskevár
 8. Détails de l'église de Tüskevár
 8. Детали из церкви в с. Тюшкевар.

9. Kőfaragványrészletek Tüskevárról.
 9. Details einer Steinschnitzerei von Tüskevár
 9. Détails de pierres sculptées de Tüskevár
 9. Фрагменты обтесанных камней из с. Тюшкевар.

lés lett áldozata a vallási türelmetlenségnek. Sok protestáns templom ennek ellenére ősi emlékeket őrzött meg. Érdekesen vázolja, hogyan lehet megismerni a protestánsok által megváltoztatott régi katolikus templomokat. Erre példának hozza fel a noszlopi és a zánkai templomokat.

Ranolder veszprémi püspök rendelkezése szerint a plébánosok kötelesek parochiájuk eseményeit feljegyezni. Ádám felhasználja az alkalmat és meggyőzően bizonyítja a püspöki rendelkezés fontosságát. Nemcsak az események feljegyzésére buzdít, hanem az értékes felszerelések megbecsülésére is.

Ádám szociális felfogását tükrözi, hogy igazgatói működésének kezdetén az ifjúság részére „táptüntetést”-et szervez. Itt a jó magaviseletű, szorgalmas, kifogástalan eredményt elérő tanulók, ha szüleik szerényebb anyagi körülmények között élnek, ingyenes ellátást kaphatnak. Ezt a kedvez-

ményt rossz idő esetén rövidebb időre is igénybe vehették a vidéki tanulók. Ingyenes tankönyvekre is igényt tarthatott a fiatalság. Tandíjkedvezmények is meglepően jelentős segítséget nyújtottak. Mindezen intézkedések a tanulók számának gyarapodását, a fegyelem megszilárdulását és a tanulás eredményeinek örvendetes emelkedését eredményezték. Ennek fokozására ingyenes rajzoktatási órákat ad. A szegény tanulókat ellátja rajzeszközökkel. Diákjait meglátogatja otthonaikban. Tanártársainak példát ad az ifjúsággal való törődésre, a helyes nevelésre és ügyük felkarolására.

Ádám rajongásig szerette iskoláját. A reális irányú nevelést előnyben részesítette a klasszikussal, a gimnáziumival szemben. Amikor a középiskolai törvényjavaslat vitája volt a parlamentben, éreyes szavakkal szállt síkra a reáliskola mellett. Érélyesen megcáfolja a felhozott vádakot és ne-

10. Uzsaszentlélek. Kolostor alaprajza.
 10. Uzsaszentlélek. Grundriß des Klosters
 10. Uzsaszentlélek. Plan du monastère
 10. С. Ужасентлелек. План монастыря.

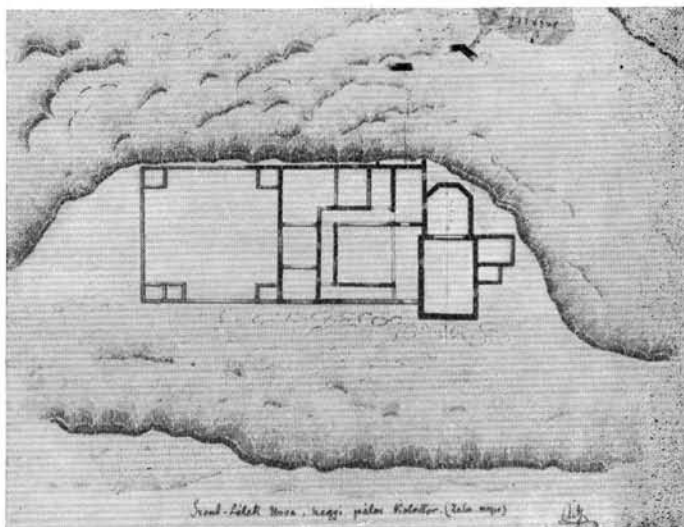
hézségeket. A hibákat a fennálló iskolatípusok közötti helyzetben találja. Kellő rendezés után, szerinte mindezek megszűnnek.²²

Működésének sokrétűségét igazolja az a tény, hogy a kiváló pedagógus, történész és író a város életében is igen jelentős, tevékeny szerepet játszik. Részt vesz a zalamegyei ált. tanítói testület 1872. évi megalakulásán. Mint rendes tag a gyűléseken mindig megjelenik és sokszor előadásokat tart.

A korcsolya-egyletet ő hívja életre 1880-ban. A tanuló ifjúság az egylet korcsolyapályáján ingyen sportolhatott. Máshol ez szigorúan tiltva volt. A város lelkesen támogatta az egyletet. A következő évben meg a Vörös Kereszt Egyesület kezdi meg működését, amely Ádámnak köszönheti megalakulását és virágzását. Oroszlánrésze volt a Jótékony Nőegylet és a Lövölde Egyesület létrehozásában is.

Nem volt Sümegen Ádám idejében sem társadalmi, sem tudományos, vagy vallási megmozdulás, ahol a népszerű igazgató ne szerepelt volna. Az iskolaév alatt állandóan dolgozott, csak a szünidőben pihent rövid ideig badacsonyi szüllejének vilájában. Tisztelői, barátai és tanítványai ilyenkor tömegesen keresték fel. Derült kedélyével, kellemes humorával vendégeinek felejthetetlen emlékeket szerzett. A szünidő hátralevő részét műtörténeti ismereteinek öregbítésére Olaszországban, Franciaországban és Németországban töltötte.

A rendkívül megerőltető és sok irányú munka felőrölte Ádám egészségét. Működésének utolsó hónapjaiban súlyos ideg- és gyomor-bajjal gyötörődött. A szabadkézi rajz reáliskolai oktatására vonatkozó vezérkönyvet sem tudta már befejezni. A közel két évtizedes munka után nyugalomba vonult. Önzetlenségét igazolja, hogy a várostól járó nyugdíjáról is egyszer és mindenkorra lemondott. Püspökétől kért beosztást és munkát.²³ Sümegi működésének értékelését utódának, Orbán Lászlónak szavaival fejezzük ki: „Tetteiben gazdag múlt, a tanügy terén kifejtett irodalmi és nevelési munkássága, városunk társadalmi életében való tevékeny részvétele... feledhetetlen emléket, őszinte tiszteletet hagytak nemcsak a sümegiek, de minden ismerőse szívében... de különösen a tanítás terén eltöltött 17 év eredményei voltak

tanítványai és embertársai előtt... követendő példakép...²⁴

Új állomáshelye az egyszerű, ismeretlen bakoynyi falu: Aka lett. 1888. augusztus 1. óta Ádám itt működik. Mindenki azt hitte, hogy az eldugott faluban pihenni fog az idegörlő évtizedek után. Valójában itt kezdett el dolgozni a szegényekért...

A nyomorúságos akai paplakot és templomot rövidesen újjáépíti.

Pár év alatt egy új, kétosztályú iskolát is szervez. A tanulók számára nagy összegű alapítványt tesz le, hogy kamatjaiból tanulhasson a szegény ifjúság. Eredményes munkájáért főhatósága 1894-ben a cseszneki esperesi kerület tanfelügyelőjévé nevezi ki.²⁵

„Amikor Aka egy részével ő is teljesen leégett, kerületbeli paptársai két kocsira való élelmiszert gyűjtöttek össze és küldtek tűzkárosult paptársuknak. A szerény háztartás hosszú időre el volt látva, gondolták az adakozók. Harmadnap az egyik szomszéd plébános bevetődik Ádám Iván üszkös portájára s álmélkodva tapasztalja, hogy itt bizony üres az élestár, se híre, se hamva a gazdag küldeménynek. Az akai plébános azon melegiben kiosztotta a falu szegényeinek.”²⁶

Egészségi okokból 1898-ban Pápakovácsi plébánosa lett.²⁷ Káplán nélkül sokkal nehezebb munkakört jelentett a hat puszta, a négy filiális egyház és a mater ellátása. Főhatósága, működése kezdetén, a pápai esperesi kerület tanfelügyelőjének és Pápa város gimnáziumainak püspöki biztosává nevezi ki.

Pápakovácsiban a régi iskolaépületet átalakít-

11. Uzsaszentlélek. A fennálló romok rajza.

11. Uzsaszentlélek. Zeichnung der bestehenden Ruinen

11. Uzsaszentlélek. Dessin des ruines

11. С. Ужасентлелек. Рисунок существующих руин.

ja és az ott működő iskolanénékkel egy második osztály felállításáról gondoskodott. Azt is kivitte, hogy az iskolában most már kizárólag képesített tanerők működhetnek. Nórápon, Kupon és Kéttornyulakon mintaszerű iskolákat létesített 2–2 osztállyal és korszerű berendezéssel. Említsük meg, hogy tanügyi alkotásai híveinek semmiféle anyagi áldozatába nem kerültek. 6.600 K iskolai ösztöndíjat alapít a plébánia szorgalmas és tehetséges tanulóinak segítségére. Pápakovácsi részére saját pénzéből új temetőterületet vásárol. A fokozódó gazdasági nehézségek miatt hívein úgy segített, hogy 9.000 korona alapítványt tett le, mellyel a közmunkától és a párbértől örökre megváltotta a plébániát.²⁸

1902-ben tb. kanonoknak nevezik ki és megbíz-

zák a pápai esperesi kerület esperesi munkakörével. Megbízatása azonban rövid ideig tart, mert négy év múlva kinevezik a veszprémi székesegyház kanonokjának.²⁹ Az új veszprémi kanonokról „a nagy világ keveset tud. Csak akik közlől ismerik működését, azok tudják, hogy Ádám Ivánban szerény munkás, mindig másért dolgozó” került Veszprémbe.³⁰ A nagy jövedelmű kanonok „rojtosra szakadt reverendában, lyukas cipőkben, télen nyáron egyformán kopott havelockjában járt, a megszokott sétáin is” . . .³¹ Veszprémben „egész élete egyetlen gondolat körül összpontosult: jót tenni. Nem méltóságra, nem emberek elismerésére vágyott . . . Mindenütt és mindenkor adott, mindenüvé elért keze, ahol szükség volt. Valóban a szegények atyja volt” . . .³² A város vezetősége

12. Forrás építménye az uzsai pálos romnál.
 12. Quellenlage bei der Paulineruine von Uzsa
 12. Fontaine près des ruines du monastère d'Uzsa
 12. Постройка у источника при руинах монастыря ордена Св. Павла в с. Ужа.

szinte Ádám Iván adományából tartotta fenn a szegényházat és a kórházat.

A városházán pontosan tudták ebben az időben, hogy mennyi osztalékot kapott egy-egy kanonok. Ádám tudniillik legtöbbször még ugyanazon a napon osztalékát elvitte a „bíró”-nak, vagyis a polgármesternek, hogy fordítsák a szegények javára. Beszélgetés közben sokszor elmondta: „Tudja, az én lelkemet égeti a pénz”. „Akkor volt nyugodt, ha pénzét szétoztotta”.³³ Az egész városban derülten beszéltek a következőket: egy alkalommal tolvajok jártak Ádám Iván lakásán és elvittek tőle 300 koronát. Hogy lehetett annyi pénze, hiszen az utolsó fillérig elajándékozta? Később kiderült, hogy még nem volt ideje elvinni a „bíró”-hoz

Átvizsgálva a korabeli sajtót, Ádám első három évének kanonoksága ideje alatt 43.280 K-t adományozott.³⁴ A sajtóban csak „az egy kanonok”, avagy a „névtelen kanonok” közlésben szerepel. A jelzett összegből 16.280 K. jutott a szegényeknek, 9.000 K-t a papi nyugdíjintézet, 5.000 K-t meg a tanítói nyugdíjalap kapott. A többi összeget iskolaépítésre és más célra fordították.

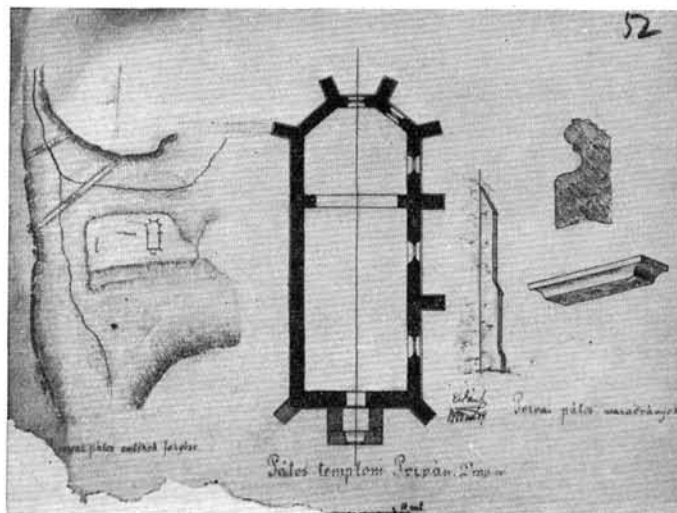
Ádám szociális felfogásából fakadt a szent Vince Egyesület 1909. évi létrehozása. A szegény családok felkutatása, oktatása, segélyezése és anyagi támogatása volt a mozgalom célja. Évi átlagban tízezer K összegnyi támogatást nyújtottak az akkori nyomor enyhítésére.³⁵

A rendezetlen veszprémi utcák, terek, parkok és sétányok rendezésére megalakítja a Veszprémi Szépítő Egyesületet.³⁶ Az 1908-tól működő mozgalom rendkívül jelentős társadalmi munkát végzett a század forduló körüli Veszprém kialakulásában. Fáradhatatlan munkával igen nagy összeget is tudtak felhasználni céljaik megvalósításához.

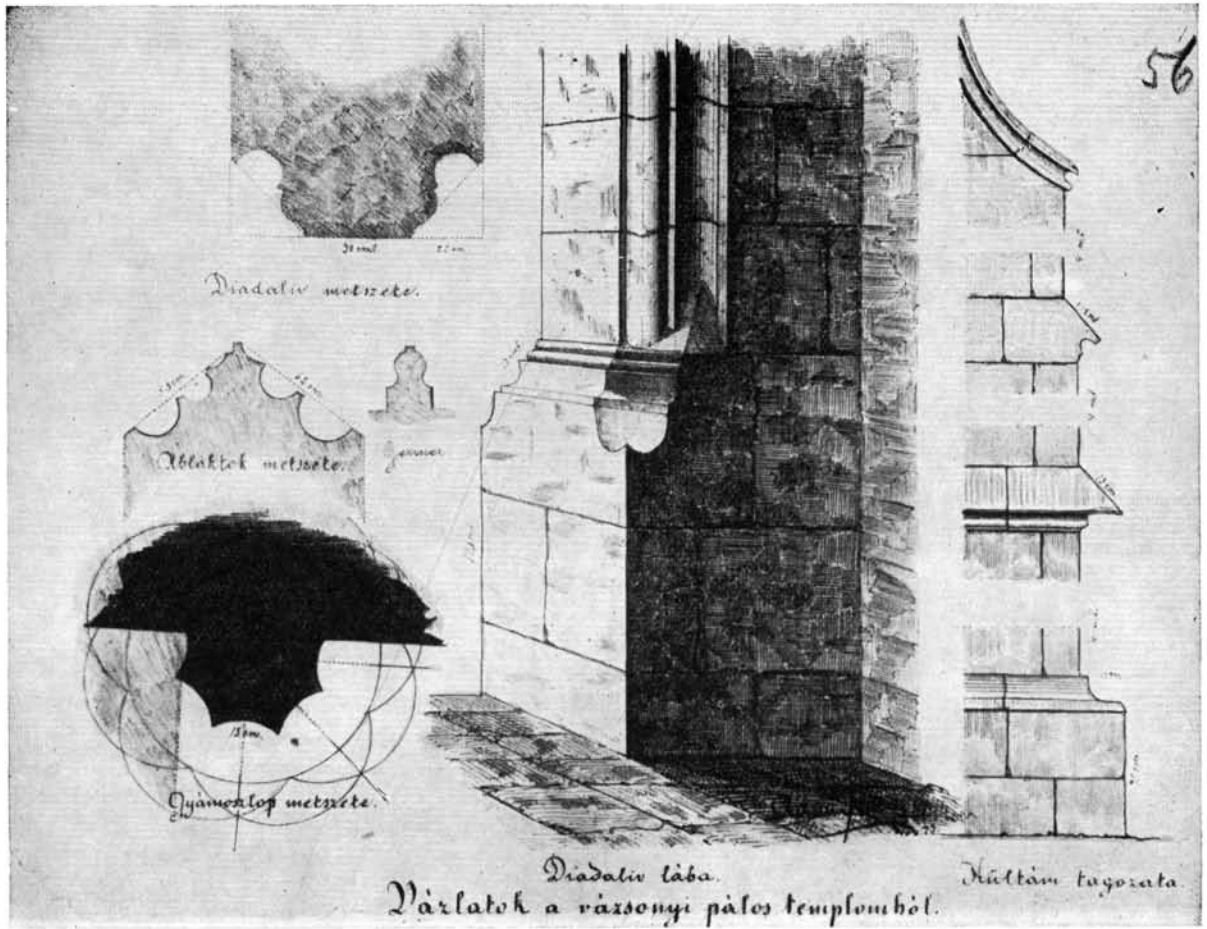

Főbb munkáik közül jelentősebbek: a Szikla-malom melletti híd megépítése, a vár keleti feljárójának korszerűsítése, a kopár hegyek és a Benedek-hegy fásítása,³⁷ a Várhegy keleti oldalán létesített szerpentin lejáró a gimnáziumi tornatermekhez stb.

Ádám Iván Veszprémben is jelentős történelmi munkát végez. Ő irányítja Hornig bíboros megbízásából a székesegyháznak 1907–1910-ig végzett restaurálási munkálatait s írja meg közben két kötetben nagy munkáját a veszprémi székes-

13. Pálos templom helyszínrajza és alaprajza Porván.
 13. Planzeichnung und Grundriß der Paulinerkirche von Porva
 13. Levé de plan et plan de l'église des Paulistes de Porva
 13. План и начертание местности монастыря ордена Св. Павла в с. Порва.

14. Kőfaragvány részletek a nagyvázsonyi pálos templomból.
 14. Details einer Steinschnitzerei aus der Paulinerkirche von Nagyvázsony

14. Détails de pierres sculptées de l'église des Paulistes de Nagyvázsony
 14. Фрагменты обесанных камней из э церкви ордена Св. Павла в с. Надъважнь.

egyházról, amely hangszorgalommal összehordott adattára a székesegyház, Veszprém város és egyházmegye történelmének.”³⁸

Aigner Sándor budapesti műépítész 1907 áprilisának első napjaiban kezdi el a bontást és három év múlva, október elején fejezi be a székesegyházi munkákat. Ádám Iván ez idő alatt jóformán napról-napra éles szemmel figyeli a munkálatokat. A látottakat rendkívül sok adattal magyarázva közli a Veszprémi Hírlap hasábjain.

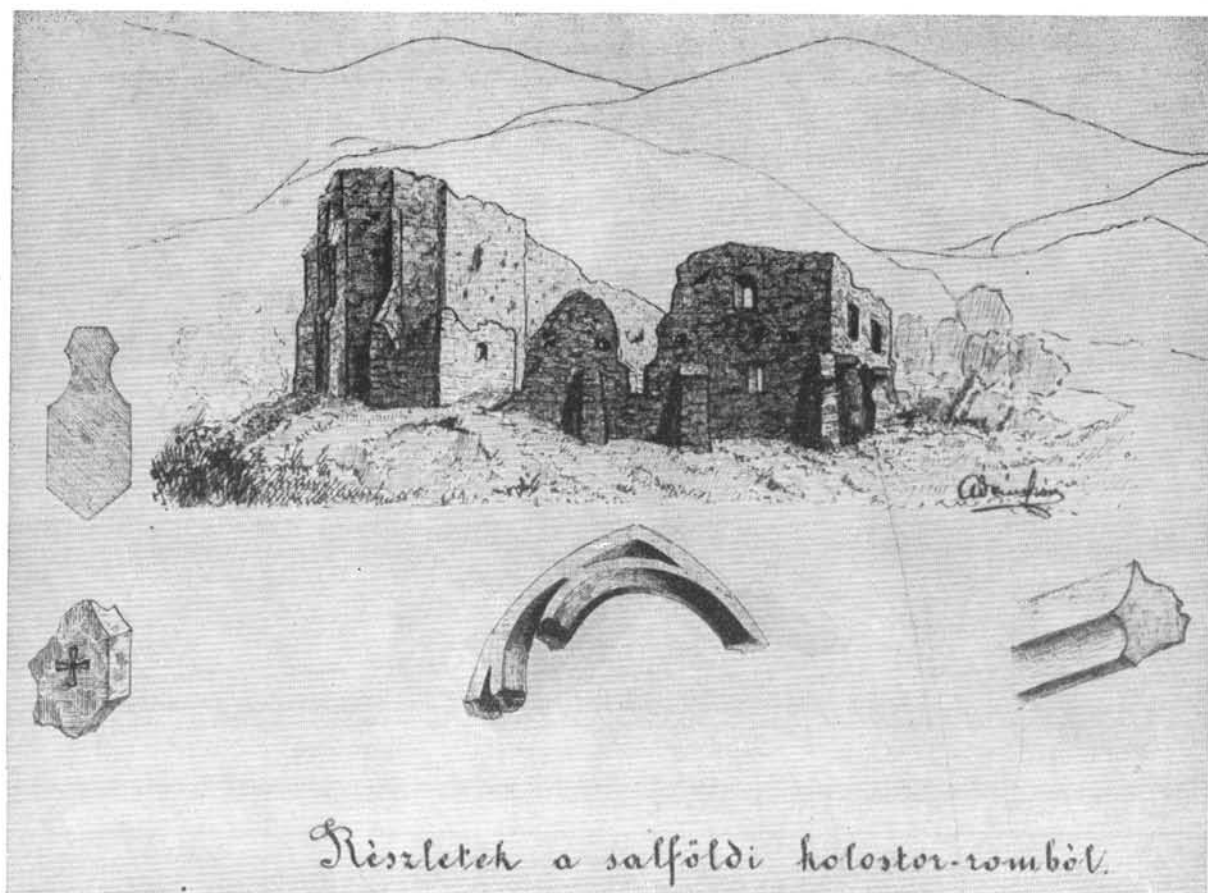
Sajtóbeli publikációi 1907. március 31-én kezdődnek. 43 cikkben folytatólagosan a régi székesegyház műértékeit írja le. Pontosan elmondja a bontás történetét. Részletesen ismerteti a leleteket. Kritikailag boncolgatja a domborműveket és

festményeket. Hosszadalmasan elbeszéli a legrégebb veszprémi multat: Koppány legyőzését. Biztosan állítja, hogy Gizella királyné építteti a katedrális. Leírja ezt az első bazilikát és összehasonlítja a korabeli templomokkal. Pár mondatban ez a 43 közlésnek és 209 oldal publikációnak a rövid tartalma.

Megemlíthetjük, hogy a 23. közlés után az 1910. július-szeptember hónapokban felszínre került épületrészek ismertetését közli,³⁹; majd ezt követően a szentély alatti altemplom 1908. évi sírleletről szerzünk tudomást három közleményből.

A második rész 1908. november 22-én kezdődik és 1912. március 10-én végződik. Az 532 oldal a 44–215. közlés anyagából áll. Az író munkájának ezt a részét könyvkiadásra írja, mert az újság-

15. Részletek a salföldi kolostorromból.

15. Teilansichten der Klosterruinen von Salföld

15. Détails de la ruine du monastère de Salföld.

15. Детали руин монастыря в с. Шальфельд.

beli közlések sokszor értelmetlenül kezdődnek, vagy végződnek. A hely nagysága itt a döntő szempont, nem pedig az összefüggés, vagy az értelem.

A munka a bazilika stílus-adatainak ismertetésével kezdődik. Megismerjük stílusának minden hazai vonatkozását, amelynek révén beleilleszkedik a dunántúli egykorú templomok közé. Érdekes hasonlóságot fedez fel a veszprémi bazilikában a tihanyi, a pannonhalmi, pécsi és székesfehérvári korabeli templomokhoz. Az összehasonlításokból levonja a legfőbb következtetését, amiért egész munkáját írhatta: a most megújított székesegyház teljesen az alapításkori motívumokat viseli.

Műértő véleményt mond a tornyokról és a karzatokról. Ismerteti igen aprólékosan az oltárokat és felszereléseket, a műkincsekkel együtt. Leírja a bazilikának nemcsak külső alakját, hanem érté-

két, építőit, stílusát és minden sajátosságát. A további részekben közli a bazilika múltját a XI. századtól a legújabb korig. Legvégén az új székesegyház rövid leírását találjuk.

A hatalmas munka Ádám Iván legjelentősebb alkotása. A káptalan és püspökség páratlan értékű levéltári anyagát Ádám nem kutatta át. Beke Kristóf egyházmegyénk múltját tárgyaló kéziratát azonban szorgalmasan használta. Munkájának legfőbb értékét a bontás, a leletek pontos leírásában látjuk. Szinte pontos képet kapunk a munka minden részéről. Bár csak a századforduló körül átalakított más műemlékeinkről is hasonló forrásmunkával rendelkeznénk!

Ádám munkáját sok dicséret és néhol elmarasztalás is érte.⁴⁰ Hibájának tartják az adatközlés bőségét és a források kritikátlan megválasztását.

Értékelésünk szerint mi a székesegyház, a város és egyházmegye múltjának páratlan és nélkülözhetlen forrásmunkájának tartjuk.

Ádám Ivánt 1908 november hónapban heövizai apátnak, 1911. október 25-én segesdi, majd december 15-én pápai főesperesnek nevezik ki.⁴¹ 1916-ban megváltik plébániájától és a Szent Pálról nevezett papi deficienciába költözik és átveszi annak igazgatását. 1924. február 26-án pápai prelátus, 1927. október 22-én örkanonok, december 17-én meg éneklő kanonok lesz. A város díszpolgárává is választotta. Élete utolsó éveiben a Veszprémmegyei Múzeum Egyletnek agilis elnöke.⁴² Szívügye volt a múzeum felépülése. E célra 5.000 K-t adományozott, a múzeum anyagát pedig értékes tárgyakkal gyarapította.

Magas korának vége felé kitűnő emlékezete is

fokozatosan cserben hagyja. Ekkor szokta mondogatni: „Ami húsz-harminc évvel előtt történt, arra jól emlékszem, de ami tegnap, azt elfelejtettem”. Rövid ideig tartó gyengélkedés után 1928. március 27-én szép csendesen halt meg. A város halottjaként temették az Alsó-városi temetőbe.⁴³ Temetésekor a gyászt nem a fekete fátyollyal bevont égő villanylámpák és lobogók jelentették, hanem a város szegényeinek könnye. A hálát nem a város költségén emelt kőemlék és díszsírhely jelenti, hanem a síron a mai napig ki nem fogyó élő virágok. A „szegények atyja” élete, követendő példamutató volt egyháza felé, az elmaradt szociális reformok miatt. Pedagógiai, történelmi munkái és a most felbukkant művészettörténeti rajzai pedig tudományos és történelmi kutatásainknak felbecsülhetetlen forrásai.

Molnár István

J E G Y Z E T E K

- ¹ Orbán László: Sümegh városi államilag segélyezett 4 osztályú reáltanoda értesítője, 1888/89. 3. l.
- ² Schematismus Cleri Dioec. Wesprimiensis, Wesprimii, 1869. 86.
- ³ Prot. VAD. Districtus Devecseriensis, 1832 – 1920. Tüskevári Plébánia Lvt.
- ⁴ Historia Domus. Kézirat, 41. l. Tüskevári Plébánia Lvt.
- ⁵ Ádám Iván: Pálosaink építészeti emlékei. Egyh. műv. lap. 1883. 239. l.
- ⁶ Veszprémi Hírlap, 1906. jan. 21., XIV. 3. sz. 3. l.
- ⁷ Szinnyei: Magyar írók, I. 57. l.
- ⁸ Schematismus Cleri Dioec. Wesprimiensis, Wesprimii, 1879. pag. XVI.
- ⁹ Szinnyei: im. I. 57. l.
- ¹⁰ Vö. Rajzoktatás módszere c. munkájával.
- ¹¹ Vö. Néhány komoly szó magyar rajzoktatásunkról c. munkájával.
- ¹² Házy Alajos: A Pálosrend Jenő-Tüskevári zárdájának történelme, Szombathely, 1878.
- ¹³ Historia Domus. Kézirat, 224. l. Tüskevári Plébánia Lvt.
- ¹⁴ Vö. A badacsonyi pálos kolostor romjairól és Románkori pálos épület maradvány Bakonyszentjakabon c. munkáival.
- ¹⁵ Molnár Ernő: A Nagyjenő-Tüskevári pálos kolostor, Bp. 1936, 29. l.
- ¹⁶ Vö. A tüskevári pálos templom romjai stb. c. munkájával.
- ¹⁷ Ádám megmaradt levelezésében gyakran előforduló, Darnay Kálmán háláját kifejező sorok közül a legmeghatóbb a következő: „A 3.000-ik feltárt sírt hódoló tisztelettel küldöm volt kedves tanáromnak,

- kitől a sírfeltáráshoz az első tanítást kaptam. Dr. Darnay Kálmán kir. tanácsos, igazgató, Lesence-istvánd, 1912. dec. 23.” Térdelő Darnay jobb kezével a feltárt csontvázhoz nyúl. Fénykép. Ádám Iván lev. lapok. Veszprémi Káptalan Lvt.
- ¹⁸ A sümegi reáliskola 25 éves története. Sümegi reáliskola Értesítője, 1882/83. 17. l.
- ¹⁹ Historia Domus. Kézirat, 236. l. Tüskevári Plébánia Lvt.
- ²⁰ Vö. Római erőd Sümegesehi határában c. munkájával.
- ²¹ Gyömörey Vince a somlói leletekből bronz serpenyőt, cserepeket és vas részleteket adományozott a sümegi reáliskola gyűjteményének. Sümegi reáliskola Értesítője 1880/81. 83. l.
- ²² Vö. Reáliskolai kérdésünkről c. munkájával.
- ²³ Veszprémi Hírlap, 1906. jan. 21., XIV. 3. sz. 3. l. Dr. Sziklay János: Veszprém város az irodalomban és művészetben. Veszprém, 1932. 214. l.
- ²⁴ Sümegi reáliskola Értesítője, 1888/89, 12. l.
- ²⁵ Schematismus Cleri Dioec. Wesprimiensis, Wesprimii, 1895. 175. l.
- ²⁶ Veszprémi Hírlap, 1928. ápr. 1., XXXVI. 14. sz. 4. l.
- ²⁷ Schematismus Cleri Dioec. Wesprimiensis, Wesprimii, 1899. 150. l.
- ²⁸ Pethő János: Pápakovácsi plébánia története. Veszprémi Hírlap, 1909. márc. 7., XVI. 10. sz. 7. l.
- ²⁹ Veszprémi Hírlap, 1906. jan. 21., XIV. 3. sz. 3. l.
- ³⁰ Veszprémi Hírlap, 1906. jan. 3., XIV. 2. sz. 2. l.
- ³¹ Veszprémi Hírlap, 1928. ápr. 1., XXXVI. 14. sz. 4. l.
- ³² Dr. Tekeres Lajos I. aljegyző 1928. ápr. 23-i beszédéből. Veszprémi Hírlap, 1928. ápr. 29., XXXVI. 18. sz. 2. l.

- ³³ Historia Domus, I. 179. 1. Veszprémi Szent Mihály Főplébánia Lvt.
- ³⁴ Vö. a Veszprémi Hírlap köv. számaait: 1906. ápr. 22., nov. 11., XIV. 16. sz. 4. l., XIV. 5. sz. 3. l. – 1907. ápr. 14, máj. 26, júl. 7, dec. 8., XV. 15. sz. 2. l., XV. 21. sz. 4. l., XV. 27. sz. 3. l., XV. 49. sz. 4. l. – 1908. jan. 12, ápr. 5, ápr. 12, máj. 3, nov. 29., XVI. 5. sz. 4. l., XVI. 14. sz. 4. l., XVI. 15. sz. 4. l., XVI. 18. sz. 3. l. XVI. 48. sz. 5. l.
- ³⁵ Dr. Hornig Károly veszprémi püspök: Veszprém múltja és jelene, Veszprém, 1912. 115. l.
- ³⁶ Veszprémi Hírlap, 1908. febr. 16., XVI. 7. sz. 2. l.
- ³⁷ Veszprémi Hírlap, 1912. márc. 10., XX. 10. sz. 2. l.
- ³⁸ Veszprémi Hírlap, 1928. ápr. 1., XXXVI. 14. sz. 4. l.
- ³⁹ Közlései: Vártéri leletek: 1910. júl. 17., XVIII. 29.

- sz. Ujabb leletek. 1910. szept. 11., XVIII. 37. sz. – Érdekes lelet a székesegyházban, 1908. okt. 18., XVI. 42. sz. – Ujabb sírleletek a székesegyházban, 1908. okt. 25., XVI. 43. sz. – Egy harmadik sírlelet a székesegyházban, 1908. nov. 1., XVI. 44. sz.
- ⁴⁰ Veszprémi Hírlap 1913. jan. 5., XXI. 1. sz. 6. l. Historia Domus, I. 184. l. Veszprémi Szent Mihály Főplébánia Lvt., Tóth Sándor: A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai. VMMK I., 1963. 115 – 142.
- ⁴¹ Schematismus Cleri Dioec. Wesprimiensis, Wesprimii, 1916. 198. l.
- ⁴² Laczkó Dezső: Évi jelentés a veszprémmegyei múzeum 1927/28. évi fejlődéséről, Veszprém, 1928. 3. l.
- ⁴³ Veszprémi Hírlap, 1928. ápr. 1., XXXVI. 14. sz. 4. l.

F Ü G G E L É K

I.

Ádám Iván pedagógiai és más tartalmu munkái:

1. Neveléstani művek. A Fehérvári Tanügy, 1873.
2. Neveléstani művek. A Fehérvári Tanügy, 1874.
3. A rajztanítás helyesebb, ésszerűbb kezelése. Orsz. Közép. Tanáregy. Közlöny. Sümegi reáliskola Értesítője 1875/76.
4. Emlékbeszéd Deák Ferenc felett. Sümegi reáliskola Értesítője 1875/76.
5. Reformen des Zeichenunterrichtes. Zeitschrift für Zeichenlehrer, Berlin, 8 – 9. f. 1876.
6. A rajzoktatás módszere. Magyar Tanügy, 1877, IV – V. f.
7. Flinczer tankönyveinek ismertetése. Középkisk. Közlöny, 16. sz. 1877.
8. A mértan anyaga és kezelésének módja. A sümegi tanítóegylet nagygyűlésén tartott előadás. Sümegi reáliskola Értesítője 1876/77.
9. A rajzoktatás módszere. Magyar Tanügy, VI – VII. f. 1877.
10. A mértan módszere az elemi iskolában. Sümegi 1878. jún. 8-i tanítógyűlésen tartott előadás. Sümegi reáliskola Értesítője 1877/78.
11. Das Zeichenfach, auf der Pariser Weltausstellung. Zeichenschrift für Zeichenfach, 6 – 15. f. 1879.
12. A népiskolák és alsó középiskolák egyleteiről. Előadás a sümegi tanítógyűlésen. Sümegi reáliskola Értesítője 1879/80.
13. A rajzoktatás a mai állásponton. Zalai Tanügy, 18 – 19. sz. 1881.
14. Néhány komoly szó magyar rajzoktatásainkról. 8. r., 89. l. Szombathely.
15. Észrevételek a rajzoktatás módszereiről. Zalai Tanügy, 18 – 19. sz. 1881.
16. Módszertani alapelvek. Zalai Tanügy, 18 – 19. sz. 1881.
17. Fragenheims Linear-perspective. Ismertetés. Zeitschrift für Zeichenfach, Berlin, 1881.
18. Über d. Berliner Zeichenausstellungsfrage. Zeitschrift für Zeichenfach, Berlin, 1881.

19. Die Zeichenunterricht in d. Gymnas. Ung. I. Ismertetés. Zeitsch. d. Vereines Deutsche Zeichenl. 1 – 3. f. 1882.
20. Der Zeichenlehrstoff in unseren Mittelschulen. Ismertetés. Zeichen Journal. Troppau, 3 – 4. f. 1882.
21. Die Zeichenunterricht in den Gymn. Ung. II. Ismertetés. Zeitsch. d. Vereines Deutsche Zeichenl. 4 – 5. f. 1882.
22. Das Naturzeichnen in Mittelschulen. Zeitschrift für Zeichenlehrer, Berlin, 10 – 11. f. 1882.
23. Rajzügyi politikánk és a gymnasium. Középkiskolai Közlöny. 10. sz. 1882.
24. Felvételi vizsgálatok vidéki intézetekben. Közoktatás, 10. sz. 1882.
25. Reáliskolai kérdésünkről. Orsz. Tanáregyl. Közlöny, 15. f. 1882.
26. Ein offenes Wort über unsere Grundsätze. Zeitschrift für Zeichenlehrer, Berlin, 4. f. 1883.
27. Unser erster Paragraph. Zeitschrift für Zeichenlehrer, Berlin, 8 – 9. f. 1883.
28. A rajzoktatásról. Orsz. Tanáregyl. Közlöny, 4. sz. 1883.
29. Unser 2. Paragraph. Ismertetés. Zeitschrift Berliner 11 – 12. f. 1884.
30. A rövidlátás az iskolában. Ismertetés. Orsz. Tanáregyl. Közlöny. 8. f. 1884.
31. Könyvismertetés és kritikai dolgozatok. Zalai Tanügy, 1884.
32. Der neue Zeichenlehrplan der ung. reals. Ismertetés. Zeitschrift für Zeichenlehrer, Berlin, 1884.
33. Reáliskolai rajzoktatás új tanterve. Ismertetés. Magyar Tanügy, VI – VII. sz. 1884.
34. A rajzoktatásról a népiskolában. Gelléri Isk. Encyklopediája, 1884.
35. Derüre ború. Értekezés. Zalai Tanügy, 9. sz. 1885.
36. Ipariskoláink és iparosaink. Ismertetés. Tapolca. Hetilap. 1885.
37. Der ung. Zeichenlehrplan. Ismertetés. Zeitschrift für Zeichenlehrer, 1885.
38. Neveléstani cikkek. Balaton, 1885.
39. Aphorismen über d. Tangente. Értekezés. Zeitschrift. Berl. VIII. és XIII. f. 1886.

40. Neveléstani cikkek. Közoktatás, 1892.
41. M e m e n t o. Vezércikk. (Berlin hajó katasztrófájáról.) Veszprémi Hírlap, 1907. márc. 10. 1–2. l., XV. évf. 10. sz. Jel: „á”.
42. Van új templomunk. (Veszprémi Károly templom.) Vezércikk. Veszprémi Hírlap, 1907. okt. 13., XV. évf. 41. sz.
43. Szegény-ügyünk. Veszprémi Hírlap, 1908. XVI. évf. 8. sz.
44. Fásítsunk, szépítsünk. Vezércikk. Veszprémi Hírlap, 1908. XVI. évf. 7–8. sz.
45. Szenzációs párbaj. Veszprémi Hírlap, 1908. XVI. évf. 9. sz.
46. Ismét egy párbajos szomorú kép. Veszprémi Hírlap, 1908. XVI. évf. 15. sz.
47. A görzi Szent József papi egyesületről. Veszprémi Hírlap, 1908. XVI. évf. 13. sz.
48. A Szent Vince egyesület megalakulása. Veszprémi Hírlap, 1909. XVII. évf. 10. sz.
49. Graits Andre Veszprémi Hírlap, 1909. XVII. évf. 11. sz. Jel: „m-n”.
50. Hitvallásos élet és iskola. Veszprémi Hírlap, 1909. XVII. évf. 39. sz.
51. Missziós megemlékezések. Veszprémi Hírlap, 1913. máj. 18., jún. 1., jún. 15., júl. 6., júl. 13., júl. 20., XXI. évf. 20., 22., 27–29. sz.
52. Szenzációs párbaj. (Hajdú-Babocsay párbaj.) Veszprémi Hírlap, 1914. márc. 1. XXII. évf. 9. sz.
13. A vásárhelyi (somlóvásárhelyi) földhányások. Tudományos Akadémia rég. oszt. 1880.
14. Z s i d (Várvölgy) temploma. Tudományos Akadémia rég. oszt. 1880.
15. S o m l y ó i l e l e t e k. Archeológiai Értesítő, XIV. 317–323., nyolc képpel. 1880.
16. Római telep Csehi és Sümeg közt. Archeológiai Értesítő, XIV. 217–218. 1880.
17. Katholikus templomaink protestans köntösben. Egyházművészeti lapok, II. f. 321–325. 1881.
18. A plébánia naplókról. Egyházművészeti lap, XII. f. 1881.
19. A felső-dörögdi templomrom. Képekkel. Egyházművészeti lapok, III. f. 20. 129–141, 178–185, 206–215. 1882.
20. Sümeghi földalatti épület-maradványok Zala megyében. Képekkel. Archeológiai Értesítő, XVI. 14–28. 1882.
21. A sümegi reáliskola 25 éves történetének vázlata. Sümegi reáliskola Értesítője, 1882/83.
22. Pálosaink építészeti emlékei. Egyházművészeti lapok, 3–9 f. 65–78, 97–107, 138–148, 180–188, 213–219, 235–242, 289–295. I. 1883. Idézve: Kath. Szemle, 1906, 315. l.
23. A zsidi (várvölgyi) góth templom. 5 képpel. Archeológiai Értesítő, VI. 155–159. 1886.
24. Két római dyptichon. Archeológiai Értesítő, VI. 1886.
25. Simor János hercegrímás élete. Zalai Tanügy, 1886. (Sümegi reáliskola Értesítője, 1886/87. 17. l.)
26. Egy labanc lovas-zászló. Archeológiai Értesítő, VII. 346–349. 1887.
27. A badaacsonyi pálos kolostor romjairól. Archeológiai Értesítő, VIII. 64–66. I. 1888.
28. Románkori pálos épület-maradvány Bakonyszentjakabon. Archeológiai Értesítő, VIII. 2. sz. 151–155. I. 1888.
29. A XIII. század és a pálos remeték. Kézirat. Egyetemi Könyvtár, Budapest, Ab. 245.
30. A peleskei épület-maradvány s a szigligeti csonkatoronyrom. Archeológiai Értesítő, IX. 366–368. I. 1889.
31. Történelmi értekezések. Central Com. für. Arch.
32. Veszprémi püspökség római oklevéltára. (Ismeretetés.) Veszprémi Hírlap, 1908. máj. 10. jún. 21., XVI. évf. 19–25. sz.
33. Székesegyházunk. Atépítésről tájékoztató. Veszprémi Hírlap, 1910. máj. 22., XVIII. évf. 21. sz.
34. Székesegyházunk kifestése. Veszprémi Hírlap, 1910. aug. 14., XVIII. évf. 33. sz.
35. Székesegyházunk. Veszprémi Hírlap, 1910. okt. 2., XVIII. évf. 40. sz.
36. A veszprémi székesegyház a barokk korban. Fényképalbum, I–II, 76 tábla. Veszprémi székeskáptalan lvt. és Bakonyi Múzeum kut.
37. A veszprémi székesegyház. A Veszprémi Hírlap 1907–1912. évi közleményeiből. I. 1–209. l., II. 1–532. l., Veszprém, 1912.
38. A d r i a. (a bécsi aquilejai régészeti kiállítás ismeretése.) Veszprémi Hírlap, 1913. szept. 21 és 28., XXI. évf. 38–39. sz.

II.

Ádám Iván archeológiai és történelmi munkái

1. Ramasetter Vincéné felett. Beszéd. Zalai Közlöny, 19. sz. 1876.
2. A túskevári pálos templom romjai. Története és rajzai. Beküldve a Tudományos Akadémia régészeti osztályának 1877-ben. Sümegi reáliskola Értesítője, 1877/78. 25. l. Megjelent: Archeológiai Közlemények, 1878. 24–44. l. A Tudományos Akadémiai Közlemények, XII. évf. II. füzet, 1879.
3. Római erőd Sümegcsehi határában. Zalai Közlöny, 1877, mszsi ájáumok.
4. A pálosok Zalamegyében. Régészeti értekezés. Adatok Zalamegye történetéhez, 4. sz. 1877.
5. Adatok Sümegh történetéhez. Műtörténeti értekezés. Sümegi reáliskola Értesítője, 1876/77. 3–21. l.
6. Ramasetter Vince emlékezete. Beszéd. Sümegi reáliskola Értesítője, 1877/78. 5–9. l.
7. Ramasetter Vince. Adatok Zalamegye történetéhez, V. 257–263. 1878.
8. Egy nevezetes tanügybarát. Életrajz. Vasárnapi Újság, 1878. júl. 25.
9. Pettau és műemlékei. Zalai Közlöny, 10., 11., 13–23. sz. 1879.
10. Öt okmány az Essegrváryakról. (XV. századból.) Történelmi Tár, 1879. II. füzet.
11. Adatok Sümeg történetéhez. Sümegi reáliskola Értesítője, 1879/80.
12. A karakói földvár. Tudományos Akadémia rég. oszt. 1880.

III.

Közelmultban előkerült rajzai Ádám Iván eredeti számozása szerint:

1. Budaszentlőrinc pálos kolostor. (Alaprajz Henszlmann nyomán) É. n.
2. Budaszentgyörgyvölgyi pálos kolostor. (Alaprajz Henszlmann nyomán, 1881. jan. 18.)
3. Csatka. Pálos templom belseje, 1880. okt. 17. (2. kép.)
4. Csatka. Templomrészletek, 1880. okt. 24. (3. kép.)
5. Csatka. Pálos templom alaprajza, 1880. okt. 19. (4. kép.)
6. Részletek a csatka pálos templomból, 1880. okt. 24. (5. kép.)
7. A patacsi Szt. Jakab kolostor erődítési rendszere, 1880. okt. 13.
8. A patacsi Szt. Jakabról nevezett pálos kolostor romjai. É. n.
9. A patacsi pálos kolostor alaprajza, 1880. nov. 28.
10. Márianosztra. Pálos kolostor fekvése, 1880. okt. 15.
11. Részletek a márianosztrai pálos templomból, 1880. nov. 5.
12. Részletek a márianosztrai templomból, 1880. okt. 28.
13. Márianosztrai pálos templom alaprajza, 1880. nov. 6.
14. Zárókövek, lábazatok Márianosztráról, 1880. nov. 1.
15. A pápai pálos kolostor vázlatos alaprajza, 1880. dec. 7.
16. Részletek a máriavölgyi pálos templomból, 1881. jan. 14.
17. Ablakok a máriavölgyi pálos templomból, 1881. jan. 11.
18. Részletek a máriavölgyi pálos templomból, 1881. jan. 16.
19. Máriavölgyi pálos templom hosszmetszete, 1881. jan. 6.
20. Gyámrészletek a máriavölgyi templomból, 1881. jan. 7.
21. A máriavölgyi pálos templom alaprajza. (Könyöki nyomán.)
22. A lakfalvi pálos kolostor távlati képe, 1880. okt. 8.
23. A lakfalvi pálos kolostor alaprajza, 1881. okt. 5.
24. A lakfalvi pálos templom alaprajza, 1880. okt. 5.
25. A lakfalvi pálos kolostor földszinti alaprajza, 1880. okt. 5.
26. Részletek a lakfalvi pálos templomból, 1880. nov. 9.
27. Templomajtó Lakfalván, 1880. nov. 20.
28. Ebédlőrészlet és emléktábla 1642-ből Lakfalván, 1880. okt. 15.
29. Pálos iniciálé (P. betű, kódex-író szerzetessel) É. n.
30. Pálos iniciálé (H betű szent szerzetes alakjával) É. n.
31. Szentélyrészlet Túskevárról (é. n. 1877). (6. kép.)
32. Falsistorium Túskevárról (é. n. 1877).
33. A túskevári pálos kolostor alaprajza. (É. n. 1877.)
34. A pálos kolostor Túskeváron. Hosszmetszet, 1877. ápr. 21.
35. A túskevári pálos templom romjai, 1877. márc. 29.
36. Diadalív-lábazat Túskevárról, 1877. márc. 29. (7. kép.)
37. Részletek a túskevári templomból, 1877. (8. kép.)
38. Túskevári pálos templom belseje. Rekonstrukció, 1877. ápr. 28.
39. Részletek Túskevárról, 1877. (9. kép.)
40. H i á n y z i k.
41. Az elefánti pálos kolostor helyrajza és távlati képe, 1880. aug. 3.
42. Az elefánti pálos kolostor vázlatos alaprajza, 1880. szept. 29.
43. Részletek a csáktornyai pálos templomból. É. n.
44. és 45. H i á n y z i k.
46. Keresztfolyosó Csáktornyán. É. n.
47. Ebédlő keresztmetszete a csáktornyai zárdából. É. n.
48. Uzsaszentlélek. Alaprajz. É. n. (10. kép.)
49. Uzsaszentlélek. Romok rajza, 1881. ápr. 22. (11. kép.)
50. Kolostor forrás az uzsai pálos romnál, 1881. jún. 11. (12. kép.)
51. H i á n y z i k.
52. Pálos templom Porván. Alaprajz, 1880. okt. 19. (13. kép.)
53. Nagyvázsonyi kolostor alaprajza, 1880. nov. 21.
54. Nagyvázsonyi kolostortemplom rajza, 1880. nov. 26.
55. Nagyvázsonyi kolostortemplom rajza, 1880.
56. Részletrajzok Nagyvázsonyból, 1880. nov. 20. (14. kép.)
57. Részletek Tálodról, 1880. dec. 5.
Hátlapján: a patacsi kolostor alaprajza, 1880. okt. 11.
58. Részletek a salföldi pálos kolostorból. É. n. (15. kép.)
59. Salföldi templom hosszmetszete. É. n.
60. Ablakmérnök a salföldi zárdatemplomból. É. n.
61. H i á n y z i k.
62. A salföldi kolostor alaprajza. É. n.

Erinnerung an I. Ádám (1844—1928)

In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts war I. Ádám, neben F. Römer, der eifrigste Erforscher der Kunstdenkmäler im Komitat Veszprém. Bereits als Pfarrer, sodann als Domherr, inzwischen als Zeichenlehrer und Gymnasialdirektor in Sümeg befaßte er sich eingehend mit der Aufnahme und Abzeichnung der zerfallenen Klostergebäude des

Puulinerordens, des einzigen Mönchsordens von ungarischer Gründung. Darüber hinaus ließ er noch wertvolle Publikationen von archäologischer, lokalhistorischer Beziehung erscheinen. Als — auch im Ausland bekannter — Bahnbrecher des modernen Zeichenunterrichts verfaßte er eine in diesen Themenkreis fallende Abhandlung.

Außer seinen Arbeiten über die Pauliner ist die mehrere Hundert Seiten ausfüllende Zusammenfassung seiner bei dem zwischen 1907 und 1910 durchgeführten Umbau der aus der Romanenzeit stammenden Veszprémer Domkirche gemachten Beobachtungen von großem Wert.

Verfasser veröffentlicht nach der kurzen Über-

sicht der Tätigkeit und der Lebensbahn des I. Ádám die Bibliographie seiner pädagogischen bzw. künstlerischen Schriften, sowie seine bisher unveröffentlichten, unlängst aufgefundenen Originalzeichnungen über die Ruinen des Paulinerklosters im Gebiet des Komitats Veszprém.

István Molnár

En commémoration d'Iván Ádám (1844—1928)

Dans la seconde moitié du XIXe siècle c'est Iván Ádám qui, à côté de Flóris Rómer, fut le chercheur le plus illustre des monuments historiques du comitat de Veszprém. Curé, puis chanoine, et en même temps professeur de dessin et directeur du lycée de Sümeg, il s'occupa d'une manière approfondie à relever les monastères tombés en ruines des Paulistes, le seul ordre religieux de fondation hongroise, et d'en faire des dessins. Il publia en outre de précieux ouvrages archéologiques et des études relatives à l'histoire locale du comitat. Pionnier de l'enseignement moderne du dessin, il écrivit nombreux articles sur ce sujet.

En dehors de ses publications traitant des Paulistes, une grande valeur représente son ouvrage de plusieurs centaines de pages qui résume ses observations faites lors de la transformation de la cathédrale romane de Veszprém, effectuée entre 1907 et 1910.

L'auteur retrace l'activité scientifique et la carrière d'Iván Ádám et donne la bibliographie de ses écrits pédagogiques et de ses articles sur l'art. Il publie en outre ses dessins originaux, jusqu'à présent inédits, figurant les restes des monastères des Paulistes du comitat de Veszprém.

István Molnár

ВОСПОМИНАНИЕ ОБ ИВАНЕ АДАМЕ (1844—1928)

Во второй половине прошлого века самым выдающимся исследователем памятников искусства в комитате Веспрем, рядом с Флорисом Ромером, являлся Иван Адам. Когда он был приходским священником, затем каноником, в промежуточное же время учителем рисования и директором гимназии, он углубленно занимался обмером и срисовкой руин монастырей ордена Св. Павла, единственного ордена, основанного венграми. Кроме того, он опубликовал ценные очерки по археологии и местной истории. В качестве хорошо известного и за рубежом пионера современного обучения рисованию он сообщил целый ряд статей в этой области.

Кроме его очерков по ордену Св. Павла высоко оцениваются его обзор в несколько сот страниц по его наблюдениям, связанным с перестройкой веспремского собора романского периода в 1907—1910 гг.

После описания деятельности и жизненного пути Ивана Адама, сообщается библиография его статей по педагогике и искусству, как и до сих пор неопубликованные, недавно найденные оригинальные рисунки остатков монастырей ордена Св. Павла в комитате Веспрем.

Иштван Молнар

Beszámoló a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság 1965. évi munkájáról

Igazgatóságunk szervezetébe tartozó múzeumaink és kiállítóhelyeink, emlékmúzeumaink 1965. évi tevékenységéről az eddigi módszer alapján számolunk be. Az 1964/65. évi munkatervünket 1964 október 13-án a Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztályának és a Megyei Tanács VB Művelődés Osztályának kiküldöttjei jelenlétében vitattuk meg s azt bizonyos módosításokkal elfogadták. Tevékenységünket sikerült egyre jobban a kidolgozott tervekhez igazodva megvalósítanunk, ez az 1965. évi mérleg megvonásának egyik legjelentősebb eredménye.

Általánosságban megállapítható, hogy a múzeumi szervezet kereteinek, működési körüknek kialakulása befejezettnek vehető. Ezért az elmúlt esztendőben elsősorban nem is mennyiségi, hanem minőségi tekintetben észlelhető előrehaladás. Az év második felében ugyan nehezítette munkánkat bizonyos személyi változásokkal járó kiesés, azonban nyilvántartási és régészeti dokumentációs munkák kisebb mértékű elmaradásán kívül ez az intézmény tevékenységében nagyobb nehézséget nem okozott.

Mind a múzeumok tudományos, mind népművelési tevékenységében észlelhető színvonalemelkedés nem maradt visszhang nélkül. Az eddigi évek előkészületei által megalapozott eredmények a tudományos körök és a közvélemény elismerését váltották ki. Elég itt egyrészt a szervezet tudományos kiadványsorozata első kötetének, s más publikációnak hazai és külföldi visszhangjára utalnunk, vagy másrészt a sajtó és a nagyközönség részéről megnyilvánult nagyfokú érdeklődésre, nyári kiállítási tevékenységünkkel kapcsolatban.

I.

1. Az elmúlt esztendőben a központi irányítást mind kevesebb írásbeli közléssel kívántuk megoldani. A tudományos kollektíva az év folyamán kétféle két-két napos értekezleten egyrészt az 1964. évi munkabeszámolót, másrészt az 1965. évi munkatervet vitatta meg, míg a második alkalommal, a keszthelyi Balatoni Múzeumban tartott értekezleten főleg a múzeum új állandó kiállításának rendezésével kapcsolatos kérdésekkel foglalkoztunk. Ezenkívül az év végén a múzeumigazgatók jelenlétében vitatták meg felettes szerveink az 1965/66. évi munkatervet.

A gondnokok és tárlatvezető teremőrök számára, takarékosági okokból, csak egy ízben tartottunk értekezletet, azonban a helyszíni kiszállások során egy-egy múzeum teremőri kollektívájával, illetőleg teljes munkatársi gárdájával vitattuk meg feladataikat. Így Pápán, Tihanyban s másutt is.

2. A munkaterv alapján 1965-ben megtörtént az addig egységesen kezelt költségvetés intézményenkénti felbontása. A három múzeum (Keszthely, Pápa és Veszprém), továbbá a tihanyi kiállítóhely és végül a többi kismúzeum együttesen alkotott egy-egy költségvetési egységet, ezenkívül természetesen külön előirányzattal gazdálkodott maga az Igazgatóság is.

A költségvetés felbontása, amellett, hogy az egyes múzeumok számára nagyobb önállóságot biztosított, a könyvelés miatt nagyobb megterhelést rótt a központi gazdasági vezetésre is. Sikerült azonban megoldani a gazdálkodás mikéntjének intézményekre bontott nyilvántartását, hitelek felhasználásáról az egyes intézmények negyedévenként tájékoztatást kaptak. Az egyes költségvetések — az évközben végrehajtott átcsoportosítások, illetve póthitelek biztosítása révén — mindenütt alacsonyabbak voltak mint a tényleges felhasználás. Kivételként csupán a kismúzeumokra előirányzott összegek voltak magasabbak a felhasználásnál. A felbontott költségvetés térszámainak figyelembevételével gondosabban tudtuk az 1966. évi előirányzatot összeállítani, majd ismét intézményekre szétbontani.

Igyekeztünk hasonló módon meghatározni nemcsak a kiadások, hanem a bevételek előirányzatait is. Ezek, természetesen, miután bevételeink a látogatottság, érdeklődés függvényei, kisebb mér-

tékben voltak megvalósíthatók. Végösszegében az előirányzat és a teljesítés kiegyenlítette egymást, a vártnál kevesebb bevétel Tihanyban és a kis-múzeumoknál mutatkozott, ott, ahol a látogatottság is bizonyos fokig — főleg Tihanyban — az idegenforgalmi szezon függvénye volt. Bevételeink elemzése azonban így is sok hasznos tanulsággal járt. Egyrészt tapasztalhattuk, hogy a megfelelő és rendszeres propaganda feltétlen szükséges még a jólismert kiállítások, kiállítóhelyek esetében is. Másrészt kiadványaink értékesítése is lemérhető volt, ez példányszám és a helyszíni propaganda, terjesztés módjaira egyaránt utalt. Igazgatóságunk bevételeinek több mint 10%-a származott 1965-ben kiadványok árusításából, jóllehet az értékesítés megszervezésében még csak a kezdet kezdetén tartunk.

Figyelemreméltó ezen túl az is, hogy az Igazgatóság összbevételeinek több mint 60%-át a tihanyi múzeum szolgáltatja, noha a látogatóknak kevesebb mint 30%-a kereste fel. Ezért az 1966. esztendőben főleg a tihanyi múzeum kiállítási egységeinek átrendezését, újak létesítését s egyúttal a kultúralt múzeumlátogatás lehetőségeinek kiépítését szorgalmazzuk (pl. üllőhelyek, ruhatár, olvasóterem létesítésével.)

3. Létszámunk alakulása, ha nem is felelt meg az igényeknek teljes egészében, évközi átcsoportosítások, illetve időszaki főfoglalkozású teremőri hónapok biztosítása révén többé-kevésbé megfelelő volt. Különösen a teremőri létszám biztosítása okozott gondot. 1965-ben Balatonfüreden, illetve Badacsonyan történt egy-egy kisebb tárgy ellopása azért, mert a felügyelet elégtelen. A zalavári, illetve gyenesdiási szünetelő helytörténeti kiállítás létszámainak felettes szerveink engedélyével történt átszervezésével viszont sikerült a pápai Helytörténeti Múzeum szervezett működéséhez elengedhetetlen adminisztrátori, újabb teremőri és takarítói állásait biztosítanunk.

4. Tekintettel a múzeumok állandó, illetőleg időszaki kiállításainak megrendezésével kapcsolatos növekvő és magasabb színvonalat igénylő követelményekre, az év elejétől egyelőre két főből álló, szerződéses alapon foglalkoztatott kiállításrendező csoportot hoztunk létre. Ehhez az év végén egy szerződéses restaurátor-technikus és egy részfoglalkozású fényképész járult. A csoport működésének köszönhető, hogy valamennyi kiállításunk művészeti színvonala megfelelő volt, a kiállítások grafikai munkáján túlmenően installációkat, fényképeszeti munkákat stb. is házilag készítettünk el. A csoport vezetője Molnár Szilárd grafikus. Ő tervezte s részben kivitelezte többek között a pápai

állandó helytörténeti kiállítást, a zirci és várpalotai geológiai kiállítást, Tihanyban a Borsos, Keszthelyen és Veszprémben a Gorka kiállítás installációját. Ezenkívül részletes terveket készített a keszthelyi állandó kiállítás installációjára vonatkozóan, amelyet javaslatként a Múzeumi Főosztályhoz terjesztettünk fel. Előkészítette az 1966-ban megrendezendő tihanyi kőtár, hajózási kiállítás, továbbá a túskevári Falumúzeum és a Kővágóörs-Pálköve-i Bajcsy-Zsilinszky Emlékmúzeum installációs terveit is.

A Művelődésügyi Minisztérium által biztosított TUKUFA hitelből megvetettük az alapjait a Bakonyi Múzeumban létesített központi fotólaboratóriumnak is. A részfoglalkozású fotós tudományos és ismeretterjesztő tevékenységünk valamennyi fotómunkáját el tudja látni.

5. Gondot okozott az év utolsó negyedében a múzeumi szervezet gépkocsijának sorozatos meghibásodása. Tapasztalataink szerint a személy- és teherszállításra egyaránt alkalmasnak minősített Skoda-furgon terepen egyáltalában nem válik be, ezzel magyarázható a rengeteg műszaki hiba, mely miatt több hónapon keresztül kellett a gépkocsit javíttatnunk.

II.

Az Igazgatóság fő feladatainak megvalósításában az alábbi eredményekről számolhatunk be:

1. Az 1964. év őszén megjelent „A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei” c. tudományos kiadványsorozat első kötetének s más kiadványainknak cserére történt felajánlásával, 1965 végig 22 országgal 183 múzeumával és tudományos intézményével sikerült cserekapcsolatot kiépítenünk. Az év végéig kb. 550 kötetnyi csereanyagot kaptunk külföldi partnereinktől. A Közlemények második kötetét 1965 elején, harmadik kötetét az első negyedév végén adtuk nyomdába. Különböző okok miatt mindkét kötet megjelenése 1966 első negyedére tolodott át. Meg kell jegyeznünk, hogy a harmadik tanulmánykötet felszabadulási, illetőleg legújabbkori emlékkönyvnek is tekinthető speciális gyűjtemény. Megkezdtük az év végén a negyedik kötet sajtó alá rendezését is.

2. A Bakony természettudományi kutatásának eredményeit közlő kiadványsorozat második számaként megjelent Papp József tollából a Bakony növénytan bibliográfiája, 6,5 ív terjedelemben. A munka 786 annotált címszót tartalmaz. A kiállítások vezetőinek, katalógusainak sorában megjelent B. Thomas Editnek a nagydiémi larariumot ismertető füzet. Igen szép kivitelben adtuk ki a tihanyi Borsos-kiállítás katalógusát. Az ötíves,

1.500 példányban megjelent katalógus hetek alatt elfogyott, ezért csökkentett terjedelemben augusztus végén második kiadásban 2.000 példányban ismét kinyomattuk. Az érdeklődést mutatja, hogy erre a katalógusra a nyár folyamán 600 előjegyzést vettünk fel. Leporellót készítettünk a veszprémi Felszabadulási képzőművészeti, a Gorka Livia keramikus keszthelyi és a Tompa-féle magángyűjtemény veszprémi kiállításaihoz, ezek is több ezer példányban fogytak el.

3. Továbbra is természetesen folytatódott „A Bakony természeti képe” c. tudományos kutatóprogram lebonyolítása. Tekintettel a költségvetési előirányzatoknak éppen a 07-es rovaton mutatkozó szűkösségére, e célra az előirányzottnál kevesebb, 30.000 Ft támogatást tudtunk fordítani. (Megjegyzendőnek tartjuk, hogy a nyári kiállítási programunk lebonyolításához a korábbi években biztosított külső támogatás is a minimálisra csökkent, 1965-ben e célra mindössze a BIB 10.000 Ft-os támogatása állt rendelkezésünkre.)

4. Jelentős tudományos tervfeladatunk évek óta a megye régészeti topográfiájának elkészítése. 1965-ben, az év elején nyomdakész állapotban leadásra került a Balatoni Múzeum gyűjtőterületéből a keszthelyi és a tapolcai járások anyagát tartalmazó I. kötet (24,5 ív). Az év folyamán folytatódott terepbejárások után november közepére készült el, a Bakonyi Múzeum gyűjtőterületéből, a veszprémi járás régészeti lelőhelyeinek leírása (34,5 ív). A két kötetben több mint 1.300 régészeti lelőhely leírása található.

5. A műemléki nyilvántartás, mely a leendő műemléki topográfia alapját képezi, 1965-ben is tovább gyarapodott. Egyrészt a Művészettörténeti Dokumentációs Központtal kötött megállapodásunk alapján közösen folyik a veszprémi káptalani levéltár középkori anyagának regesztázása, ez a munka az elmúlt évben csaknem ezer cédulát eredményezett. A szintén korábban megindult iparművészettörténeti jellegű levéltári anyaggyűjtés 1965-ben is a megyében fennállott XVIII–XIX. századi üveghutákra vonatkozó többszáz cédulát, adatot eredményezett. Az Országos Műemléki Felügyelőség megbízásából végzett falukutatók, illetőleg műemlékfelmérések alapján kb. 45 község népi műemlékeinek, faluképének számbavétele történt meg, továbbá 12 népi műemlék műszaki felmérése készült el.

6. Kiemelt jellegű volt a keszthelyi Balatoni Múzeum új állandó kiállításának előkészítése is. A már évek óta húzódó munka 1965-ben sem jutott el a megvalósulásig. A forgatókönyv első változatát átdolgozásra visszakapták a múzeum munkatársai.

Bár a második változat tématervét a Múzeumi Főosztály jóváhagyta, a végleges forgatókönyvet ismételten átdolgozásra adta vissza. Így azok az erőfeszítéseink, hogy a megye szakembereinek élénk szakmai vitában tisztázódott álláspontja alapján létrejött tématerv, továbbá a már említett installációs terv alapján előrejuthassunk, nem jártak eredménnyel. A Múzeumi Főosztály utasítása alapján azonban ősszel megkezdődött a Balatoni Múzeumban a benső felújítás, melynek során a földszinti elavult természettudományi-néprajzi kiállítást lebontottuk, helyén állandó képtár létesül. A felújítási munka áthúzódik a következő esztendőre is.

7. A hazánk felszabadulásának 20. évfordulójára tervezett képzőművészeti retrospektív tárlatot Veszprémben elkészítettük, ugyanitt kisebb kiállításon a megye felszabadításának katonai eseménytörténetét mutattuk be.

8. A nyilvántartási munkák általában nagyobb ütemet vettek az eddig e tekintetben elmaradt múzeumokban is. A 15.000 újonnan leltárbavett tárgy túlnyomórésze (13.200) régészeti. Nyolcezer-nél több leírókartont készítettünk el, a gyűjtemények több mint 2/3-a revíziózott. Számításaink szerint 1965 végén mindössze 6% volt a gyűjteményekben még leltározatlanul maradt tárgyak száma. — A keszthelyi Balatoni Múzeumban Mithay Sándor, Papp Jenő és a megyei múzeumigazgató által képezett bizottság belső ellenőrzést végzett s megszabta a Balatoni Múzeum nyilvántartási munkájával kapcsolatos további teendőket. Az észrevételezések eredményeként befejeződött az addig tévesen beletárolt, de szekrénykataszteri anyag kivezetése a leltárkönyvből, a néprajzi és régészeti gyűjtemény még be nem leltározott anyagának nyilvántartásbavétele stb.

9. A Bakonyi Múzeum és a Múzeumi Igazgatóság munkatársait egyaránt befogadó épületben sem a hivatali munka, sem a raktározás nem oldható meg, a túlszűfolttság igen sok problémát okoz. Ezek megoldása az elmúlt évben sem sikerült. Kapacitás hiányában elmaradt a padlástér beépítése csakúgy, mint a gazdasági részleg számára iroda létesítése a volt vendégszobában. A Megyei Könyvtár előreláthatólag csak 1967-ben költözik új helyére.

III.

A Bakonyi Múzeum munkatervének teljesítésénél, mint arra már utaltunk, figyelembe kell venni az év közben bekövetkezett személyi változásokat, eltávozásokat is.

1965 április 1.-vel Vajkai Aurél tudományos főmunkatárs nyugalomba vonult, ettől az időtől fogva mint részfoglalkozású részese a múzeumi munkának. Vajkai Aurél a második világháború előtt egy esztendeig, majd 1950-től tizenöt esztendőn keresztül volt a Bakonyi Múzeumnak előbb igazgatója, majd munkatársa. Tevékenysége azonban a Bakony, illetőleg a Balatonkörnyék néprajzának s azon túl helytörténetének kutatásában jóval korábban kezdődik. 1938-tól több éven át a Balatoni Múzeumban is dolgozott. Szerteágazó, a népi építkezés, gyógyászat, szőlőművelés stb. területére kiterjedő munkássága révén a század elején igen intenzíven indult néprajzi kutatómunka szerves folytatójaként jelentette meg tanulmányait, önálló köteteket. Szentgáli monográfiájának első kötetével kandidátusi fokozatot nyert. Ugyanakkor Vajkai a balatoni népművelés specialistájaként is számottevő szerepet játszott az elmúlt évtizedekben. Reméljük, hogy nyugdíjbavonulása után is folytatja mindkét irányban munkásságát, ezért a Balatoni Múzeumban lezajlott kis ünnepségen tevékeny pihenést kívántunk neki. Nyugdíjazása alkalmával a Művelődésügyi Minisztérium a „Szocialista Kultúráért” kitüntetést adományozta Vajkai Aurélnak.

A Megyei Tanács VB megértő támogatása révén a Bakonyi Múzeumban 1964-ben megnyílt két muzeológusi státus mellett további két fiatal muzeológus beosztott tanárként működött intézményünkél. Különböző okokra hivatkozva 1965 szeptembere és októbere között a négy fiatal közül áthelyezéssel Németh Péter Nyíregyházára, Kelemen Márta Szekszárdra és T. Péter Márta Budapestre távozott, míg Tóth Sándor szerződéses állását felbontotta. Fiatal munkatársaink egyetemista koruk óta vettek részt a Bakonyi Múzeum tudományos és népművelési tevékenységében s abban szép eredményeket értek el. Családi és anyagi okokon kívül személyi, tudományos ambícióikat is érintő sérelmeket felemlítve, részben az ügyet a sajtóban is tárgyaló cikkek, részben a múzeum igazgatójának már a nyár folyamán előadott javaslata alapján az ügygel 1965 decemberében bizottság foglalkozott. Az eltávozott és visszamaradt munkatársakon kívül a minisztérium Múzeumi Főosztálya s a VB Művelődési Osztálya s mások jelenlétében megtárgyaltuk a távozást kiváltó okokat. A bizottság a fiatalok eltávozását meggondolatlan, illetőleg indokolatlan cselekedetként minősítve az ügyet lezárta.

1. Gyűjteménygyarapítás

a) *Régészeti* gyűjtést, tervásatási hitel hiányában, ugyanakkor a régészeti topográfia terepbejárásai és feldolgozási teendői miatt a felmerült leletmentésekre korlátoztuk. Befejezést nyert az OMF megbízásából végzett felsőörsi római templom felkutatása és feltárása (Tóth S.). Csajágon a vasútvonal építése közben előkerült római szentély kőfaragványait gyűjtöttük be (Kelemen M.). Veszprémben az Államigazgatási Iskola (v. Szeminárium) pincéjében őskori és koraközépkori leletanyag került elő (Kelemen M. — Tóth S.). Akaliban a vasúti töltésen végzett földmunka során egy korabronzkori magányos sír gazdag anyagát gyűjtöttük be (Kelemen M.). Balatonfüreden a Kossuth utcában telefonkábel fektetés közben előkerült XII — XIII. századi éremleletet találtak (Éri I.).

A MTA tervásatási hiteléből Török Gyula Halimbán folytatta az avarkori temető feltárását, míg Nováki Gyula Bakonyszentlászlón folytatta földvárkutatását. Ezenkívül Valter Ilona az OMF munkaterve alapján a balatonfüredi templomrom s az alatta fekvő római villa maradványainak feltárását fejezte be.

Jelentős mennyiségű s helyenként értékes egyedí tárgyakat is eredményező leletanyag került be a veszprémi járás régészeti terepbejárásai során. Ezt a munkát Torma István muzeológus és Horváth Jolán gyakornok közreműködésével kb 2—2 hónapi időtartamban a Bakonyi Múzeum két fiatal régésze (Kelemen M. és Németh P.) végezte.

A leletmentések és terepbejárások eredményeként begyűlt anyag leltározott.

b) *Néprajzi* gyűjtés, részben Vajkai A. nyugdíjazása miatt is, szinte alig volt. A nyári gyakorlaton résztvevő debreceni néprajzos egyetemi hallgatók (Dám L. és Törő L.) részben a múzeum negatívát, céhiratanyagát rendezték, részben a népi műemlékekkel kapcsolatos munkákat végezték. Vajkai A. falukutatásban vett részt.

c) *Iparművészeti és képzőművészeti* gyűjteményünk, főleg a vásárlási keret szűkreszabott volta miatt, csupán néhány herendi, városlódi és bakonybéli kerámia, üvegtárgy megszerzésére, korlátozódott, illetőleg a felszabadulási kiállításon bemutatott néhány szoborvázlat megszerzése útján gyarapodott.

d) *Helytörténeti*, méginkább *adattári* gyűjteményünk a veszprémi Petőfi Színház folyamatos nyomtatvány- és fotódokumentumanyagának begyűjtésén túl, a már említett műemléki adattári, nyilvántartási anyagba került levéltári cédulák-

kal, továbbá az Ila – Kovacsics féle „Veszprém megye helytörténeti lexikona” c. munkájának kiadásra részben nem is került cédulaanyagával gyarapodott. (Itt jegyezzük meg, hogy a műemléki adattár az egész megye területére vonatkozóan tartalmaz anyagot, gyarapítása viszont a Bakonyi Múzeum költségvetéséből történik.)

e) *Természettudományi* gyűjteményünk 85, egyedileg számbavehető, preparált és kitömött állattal, illetve kőzetanyaggal gyarapodott (Papp J. és a bakonyi munkaközösség), míg szekrénykataszterbe Papp J. 18 napos gyűjtése során begyűjtött és preparált 2500 rovar került.

f) *Fotónegatívárunk* a néprajzi, természettudományi, illetve régészeti vonatkozású felvételeken kívül a Balaton-part 14 községének 1857 – 60 között készített kataszteri felmérései, továbbá a Josephinische Aufnahme és más, bécsi levéltárakban őrzött váralaprajzok, várleírások fotónegatívjaival gyarapodott.

g) *Könyvtárunk* gyarapodása a megszokott mértékű volt, külön kezeljük a külföldi cserépéldányok anyagát; 550 önálló munkát és 157 évfolyam folyóiratot.

2. Nyilvántartás, raktározás

Leltározásunk, mint említettük, lépést tartott a gyarapodással. 7775 tárgy került 1965-ben leltárba, ebből kétszáz híján a többi régészeti anyag. Továbbra is megoldatlan a nagyvázsonyi várásatás, illetőleg az ipar- és képzőművészeti gyűjtemény bizonyos csoportjainak nyilvántartásbavétele, részben megfelelő raktár, részben szakember hiányában.

Igen jó eredményként könyvelhetjük el, hogy a múzeum régészeti és természettudományi anyaga naprakészen kartonozott, a régészeti túlnyomó része fényképpel is el van látva. Az elmúlt évben készült 5500 leírókarton közül 1500 néprajzi. Így a 92 000 db-ot számláló összgyűjteménynek kb 6%-a kartonozatlan mindössze.

A revízió is, 13 000 tárgy revíziózáásával közeledik a befejezéshez, kb. még 15 000 tárgy nincs revíziózva, ezek túlnyomó részét az a geológiai anyag teszi ki, amely hosszabb kikölcösznés után legutóbb került vissza raktárunkba.

Raktározás tekintetében, mint jeleztük, a helyzet változatlanul súlyos és megoldatlan. Anyagiak híján elakadt a raktári korszerűsítés is. Hasonló okokból a könyvtár revíziója és csoportosítása sem nagyütemű. Az adattárat jelenleg szakosítjuk, nyilvántartásbavételének megkezdése 1966-ban várható.

3. Tudományos munka

a) *Kollektív munka* tekintetében elsősorban a régészeti topográfia veszprémi járást tartalmazó II. kötetének gyűjtő- és terepbejáró munkáját kell megemlítenünk. A kötet szerkesztője Éri I., szerzők: Kelemen M., Németh P., Torma I. és Éri I. Közreműködött még a Veszprém városra vonatkozó anyag leírásában Tóth S. is.

A keszthelyi forgatókönyv előkészítésében a Bakonyi Múzeum valamennyi munkatársa résztvett. A Bakony természeti képe c. kollektív munkát Papp J. szervezi és irányítja.

b) *Egyéni tudományos munka:*

Éri István folyamatosan szerkesztette a Közlemények II – III – IV. kötetét, a II. és III. kötetbe két-két tanulmányt írt. Résztvett korreferátumával a Veszprém megyei helytörténeti lexikon vitáján. Megkezdte a bakonyi üveghuták történetére vonatkozó anyag feldolgozását. Megjelent a Pannonia kiadásában Kisvárdáról szóló műemléki füzet.

Papp Jenő az Opuscula Zoologica számára egy angolnyelvű szakcikket írt. Tudományos feldolgozásra készített elő részben a Bakonyi Múzeumban, részben kül- és belföldi múzeumokban található anyagot. Beszámolót írt a Bakony természettudományi kutatásának eddigi eredményeiről a Közlemények II., illetőleg a helytörténet és természettudomány kapcsolatáról a IV. számába. Szerkesztette a bakonyi kutatás füzetsorozatát.

Vajkai Aurél terjedelmes tanulmányt írt a balatonmelléki présházáról a Közlemények V. számába. Résztvett a falukutatásban a balatonparti községekben. Összeállította egy nagyobb terjedelmű balatoni útikalauz anyagát a Corvina számára.

É. Takács Margit folytatta anyaggyűjtését a veszprémi színház történettel kapcsolatban. Feldolgozta a Borsos-kiállítás 3 kötetnyi vendégkönyvének anyagát „Képzőművészetünk és közönsége” c. tanulmányához.

Németh Péter elkészítette, Torma Istvánnal közösen, a románci bronzkincséről szóló tanulmányát a Közlemények IV. száma részére. Folytatta a magyarországi karthauziak történetével kapcsolatos kutatását. Szervezte a régészeti és geológiai kutatásokat egyeztető kisebb munkacsoport munkáját.

T. Péter Márta a megye műemléki nyilvántartásával kapcsolatos feladatokat látta el.

Kelemen Márta két római tárggyú, a Bakonyi Múzeum anyagához kapcsolódó tanulmányának

anyaggyűjtését végezte. Résztvett a Közlemények II. és III. számának technikai szerkesztésében.

Tóth Sándor a Közlemények II. számába elkészítette a veszprémi középkori sírkőtöredékekről szóló tanulmányát. Dolgozott egy további kőtári vonatkozású tanulmányán. Szakdolgozata, illetőleg államvizsgálja-letételét későbbre halasztotta.

c) *Tanulmányutak*

Terveink e tekintetben minimális mértékben valósultak meg. Négy munkatársunk részben önköltségen, részben ösztöndíjjal 2–4 hetet töltött külföldön: Németh P. és Péter M. Olaszországban, Papp J. és Tóth S. a Német Demokratikus Köztársaságban tettek tanulmányutat.

Munkatársaink résztvettek a szakmai továbbképzésen, ezenkívül Tóth S. a reneszánsz kongresszuson, Németh, Kelemen, Éri a Művészettörténeti és Régészeti Társulat nyíregyházi vándorgyűlésén jelentek meg. 1965 elején a múzeum tudományos, adminisztratív és restaurátor kollektívája háromnapos tanulmányi kirándulást rendezett Szekszárd, Pécs, Kaposvár múzeumainak felkeresése céljából.

4. *Népművelő munka*

a) *Időszaki kiállításaink 1965-ben:*

1. Frank Frigyes festőművész kiállítása (Műcsarnok)
2. Vágfalvi Ottó festőművész kiállítása (saját rendezés, T. Péter M.)
3. Bognár Zoltán könyvillusztrációi (saját r., T. Péter M.)
4. Mai dán grafika (Műcsarnok – Kulturális kapcsolatok intézete)
5. Megyénk felszabadításának hadtörténete (saját r., Veres D. Csaba)
6. Felszabadulási tárlat (saját r., T. Péter M.)
7. Udvardy Erzsébet festőművész gyűjteményes kiállítása (saját r., T. Péter M.)
8. Tompa Kálmán képzőművészeti magángyűjteménye (saját r., T. Péter M.)
9. Mai veszprémi népművészeti bemutató (saját r., Vajkai A.)
10. Gorka Lívia keramikus kiállítása (saját r., É. Takács M.)
11. Varga Győző grafikus útirajzai (saját r., Jakab Á.)
12. A Bakonyi Múzeum kincsei (saját r., É. Takács M.)
13. A Bakonyi Múzeum természetrajzi új szerzeményei (saját r., Papp J.)

14. A Bakonyi Múzeum új szerzeményei (saját r., É. Takács M. – Gopcsa K.)
15. VII. Veszprémi megyei őszi tárlat (saját r. É. Takács M.)
16. Fegyvertörténeti Kiállítás (Magyar Nemzeti Múzeum, Temesváry F.)
17. Nemzetközi cserekapcsolataink (saját r., É. Takács M.)
18. Gyermekrajzok (Propaganda Iroda – Jakab Á.)

Amint a fenti lista is jelzi, a Bakonyi Múzeum két időszakos kiállítási terme, melyhez a múzeum előcsarnokát is időnként igénybevevettük, változatos s nagyrészt saját rendezésű kiállításokat mutatott be. A megyében élő három festőművész kiállításán kívül igen nagy jelentőségű volt a 80-nál több, főleg a megye intézeteinek, üzemeinek tulajdonában levő, vagy köztéren felállított műalkotásból rendezett retrospektív Felszabadulási kiállítás, majd a VII. megyei őszi tárlat. Új kezdeményezést jelentett a nyári hónapokban a nagyértékű Tompa-féle magángyűjtemény bemutatása is. A mai dán grafikai kiállítás megnyitására, amelyen a dán ügyvivő is résztvett, a veszprémi, 1964-ben Dániában járt kórus adott hangversenyt.

Változatos volt a Múzeumi Hónap kiállítási programja, főleg saját anyagból, illetve Gorka Lívia keramikus Keszthelyen bemutatott kiállításának anyagával. A Múzeumi Hónap eseményei közé tartozik a helybeli Művész Klub Tihanyban a Borsos-kiállításon, illetve Veszprém-ben a Gorka-kiállításon tett látogatása, vitaestje. Ez utóbbin a művész és Koczogh Ákos vett részt, előbbinél É. Takács Margit tartott tárlatvezetést. Ismét megrendezésre került, a Megyei Könyvtár gyermekkönyvtárával közösen, a múzeumi fejtörő.

b) A Bakonyi Múzeum munkatársai Veszprém-ben kívül másutt is tevékeny részt vettek időszakos, illetve állandó kiállítások megrendezésében. Éri I. a pápai helytörténeti múzeum állandó kiállításának megrendezésében, Papp J. a zirci és a várpalotai állandó geológiai kiállítás rendezésében vett részt. É. Takács M. a tihanyi nagyszerű Borsos-kiállítást rendezte meg. T. Péter M. rendezte Gorka Lívia keszthelyi kiállítását. Tóth S. a pápai bútorkiállítás rendezésében működött közre, Németh P. a várpalotai Bányásznapon rendezett bemutatókiállítást állította össze.

c) Előadások, illetve cikkek megírásával az előző évek színvonalán mozogtunk. Éri és Vajkai a Balatoni Nyári Szabadegyetemen tartottak elő-

adásokat (2–2). T. Péter M. és Tóth S. a veszprémi Batsányi Szabadegyetemen, Németh P. a honismereti körben tartott előadást. Összesen 45 ismeretterjesztő előadást tartottak és 62 népszerű cikket írtak meg múzeológusaink.

Jelentős volt az 1964 őszen megszervezett s 1965 őszen már második évébe lépett veszprémi városi honismereti klub működtetése, amely a Bakonyi Múzeum Baráti Körének tekinthető. A programot Éri I. és Németh P. állították össze, egy-egy művelődési évben 10 előadás hangzik el, s egy-egy autóbusszon megtett tanulmányi kirándulás fejezi be az évet.

A megyei honismereti referens munkakörét, távozásáig, Németh P. töltötte be. Megszervezte a júliusi sümegi továbbképző tanfolyamot. Ősszel a honismereti kutatók kétnapos tanácskozását Révfülöpön tartottuk.

d) A múzeum tudományos munkatársai ezenkívül reszortfeladatokat is elláttak. (Honismeret: Németh P.; műemléki ügyek: Éri I. és Tóth S.; képzőművészeti ügyek: T. Péter M.) Elkészült Veszprém város műemléki szabályrendelete, melyet a városi tanács végrehajtóbizottsága el is fogadott. Előkészítettük a megyei szabályrendeletet is, ennek ügyével azonban érdemben még nem foglalkoztak. Rendszeresen végeztük a Bakonyi Múzeum kiállítási inspekcióját. — Itt említjük meg, hogy az eltávozott múzeológusok tevékenységének részbeni pótlására 1965 ősztől két szerződéses munkaerőt alkalmaztunk, Jakab Ágnes pedagógiai főiskolát végzett tanár és Gopcsa Katalin gyakornok személyében, akik az év hátralévő hónapjaiban elsősorban népművelő munkát (tárlatvezetés, kiállításrendezés stb.) végeztek.

e) A Bakonyi Múzeumot 1965-ben összesen 39.529 látogató kereste fel, 11 000-rel több, mint az előző esztendőben. Számukra a múzeológusok, tárlatvezető teremőrök, összesen 601 tárlatvezetést tartottak.

IV.

A keszthelyi Balatoni Múzeum munkatervét néhány tényező befolyásolta, módosította. Kiemelt feladatként három munkát jelöltünk meg: az új, állandó kiállítás rendezését, a nemzetközi klasszika-filológiai társaság keszthelyi kongresszusában való közreműködést s végül a régészeti topográfia I. kötetének befejezését. E feladatok közül a kiállítás megrendezése elmaradt, illetőleg a forgatókönyv ismételt átdolgozása vált kívánatossá. A nemzetközi kongresszus üléseit

Budapesten tartotta s Keszthelyen csupán látogatást tett. A régészeti topográfiával kapcsolatos teendők elvégzésre kerültek.

Bár tervátasításokra, részben a másirányú tervek miatt, részben keret hiányában nem került sor, az év folyamán jelentős mértékben lekötötte a múzeum munkatársait néhány nagyobb szabású leletmentés. Örvendetes volt, hogy a MTA Régészeti Kutató Csoportja munkatársai e feladatok ellátásában segítséget nyújtottak a múzeumnak.

Az elmaradt feladatok helyett a múzeum tudományos gárdája néhány szakpublikációt készített terven felül, továbbá nagyobb ütemet vett a nyilvántartási munka is.

1. Gyűjteménygyarapítás

a) *Régészeti növénytani* gyűjtés és kutatás képezi a múzeum természettudományos munkatársának legfőbb tevékenységét. E téren a gyűjtemény a kékkúti leletmentésből származó gabonamagvakkal, faszennel és pelyvalevelekkel gyarapodott az i. u. IV. századból. A Keszthely-halászcseréi népvándorlaskori leletmentésből gabonamagvak és egy kis kenyérdarab került a gyűjteménybe. Tagyonról, egy avarkori temetőből faszennel gyűjtöttek. Összehasonlító anyagként kb 70 gyomnövény-faj magvai kerültek begyűjtésre, míg az állandó kiállítás természettudományi részéhez recens növényfajokat gyűjtöttek.

b) *Egyéb természettudományi gyűjtés* folyt részben a keszthelyi csatornázás során, továbbá Sümegen és környékén kövületanyagot gyűjtöttek, az új állandó kiállítás igényeire figyelemmel.

c) *Régészeti gyűjtés*, mint említettük, a néhány nagyobb szabásúvá vált leletmentésen folyt. Így a kékkúti 2. sz. ún. ókeresztény bazilika (mint a feltárás módosította: villa) teljes feltárása több héten keresztül, tavasszal és ősszel. Ugyancsak több hétig tartott a Keszthely-halászcseréi későnépvándorlaskori – IX. századi – telep 6 épületének és 8 személgödörének feltárása. Itt Bakay Kornél, a MTA Régészeti Kutató Csoportjának munkatársa is közreműködött. Keszthely – Úsztatón VII–XVII. századi dorongutak feltárására került sor. A múzeum hitelesítő kiszálláson ellenőrizte a Balatonfenyvesen előkerült 18 db-os koravaskori bronz raktárlelet lelő körülményeit.

d) *Néprajzi gyűjteményünk* 213 db-bal gyarapodott Nemesvitan, Balatonedericsen, Gyenesdiáson, Felsőpáhokon, Kékkúton, Taliándörögdön, Sümegen, Nemesbükön, Hévízen, Egregyen, Tiko-

son, Holládon és Vörsön végzett gyűjtések során. Ezekre összesen 40 napot fordítottak, a tárgyak zöme kerámia, kisebb hányadban hímestojás. Főleg ajándékként kerültek a múzeumba.

Folklór gyűjtésre Sármelléken, Nemesvitan, Balatonedericsen és Vörsön került sor. Főleg a karácsonyi ünnepkör szokásai és hiedelmei s Frech Miklóssal közösen népi gyógyászati emlék került felgyűjtésre (Petánovits K.).

e) *Más gyűjteményrészlegekben* számottevő gyarapodás nem volt, néhány iparművészeti és helytörténeti tárgy került a múzeumba.

f) *Az adattár* több mint ezer darab, fürdő-, múzeumtörténeti és munkásmozgalmi dokumentummal gyarapodott.

2. Nyilvántartás, raktározás

A természettudományi gyűjteményből a szekrénykataszterbe történt átvezetés révén a gyűjtemény csaknem 17 000, eddig egyedileg nyilvántartott tárggyal csökkent. A reális természettudományi gyűjteményállomány valamivel több, mint 5000 db. Igen jelentős volt a régészeti gyűjtemény 5600 tárgyának beletárolása, ebben az 1964-ben terepjáráson és leletmentésen gyűjtött anyagon kívül már az 1965. évi leletmentés tárgyának egy része is bennefoglaltatik.

A MNM Éremtára által meghatározott numizmatikai anyag leltárkönyvbe vezetésével zömében befejeződött az éremanyag nyilvántartásbavétele. A néprajzi gyűjtemény új szerzeményei mind leltárba kerültek, a régi anyag revíziózáásával kapcsolatban felbukkanó anyagon kívül naprakésznek vehető. Ugyanígy rendezettnak vehető a többi gyűjteményrészleg leltározottsága is.

1965-ben összesen 10 675 tárgyat leltároztak be a Balatoni Múzeumban. A gyűjteménynek mindössze kb 5%-a leltározatlan.

A kartonozás munkája, a természettudományi gyűjteményben a szekrénykataszterbe történt átcsoportosítás miatt, szünetelt. A régészeti leírókartonok készítése külső munkaerővel, a rendelkezésre álló fedezet erejéig megtörtént. A már a korábbi esztendőben megindult néprajzi leírókartonkészítés nagy erővel folytatódott. Petánovits Katalin 1562 kartont készített, a gyűjteményrészleg 50%-ban kartonozott. A múzeumban az év folyamán összesen kb. 3000 leírókarton készült, másfélszer annyi, mint a megelőző években összesen.

Megkezdődött az anyag revíziózáása is. Csaknem 15 000 tárgy revíziózáása révén az anyag 1/3-a átvizsgált.

A raktárak rendezése folytatódott, új fiókok, polcok, illetőleg üvegajtós raktári-könyvtári szekrényeket beszerzése révén.

3. Tudományos munka

Sági Károly elkészült a régészeti topográfia I. kötetének kibővítésével s a lektori vélemények alapján végzett átjavítással. Czeglédy Józseffel közösen megírta a Közlemények III. kötete számára a „Tanácsköztársaság Keszthelyen” c. tanulmányát. Frech Miklóssal közösen „A régészeti növénytan módszertana” c. 3 íves, „A római kontinuitás új szempontja” c. 2 íves dolgozatot írtak. Nyomdába adta „A Keszthely-dobogói későrómai temető” c. tanulmányát, melyhez növénytani részt ugyancsak Frech M. írt. — Végül Frech M., Rendi László és Bolla Sándorral közösen 6 ív terjedelmű dolgozatot írtak a Balaton regressziójáról, ez utóbbi tanulmányuk önálló formában lát napvilágot, a múzeumi szervezet e füzettel induló „Balatoni Dolgozatok” c. sorozatában.

Frech Miklós fentebb már jelzett munkái mellett a Közlemények III. kötete számára megírta „Adatok Győrök György és Győrök Leó életéhez” c. tanulmányát.

Petánovits Katalin folytatta korábban megkezdett gyűjtését a keszthelyi takácsipar történetéhez, illetőleg a „Növények szerepe a paraszti gyógyászatban” c., Frech Miklóssal közösen elkészítendő dolgozathoz.

Mindhárman közreműködtek a keszthelyi múzeum új állandó kiállítása forgatókönyvének második átdolgozásában.

Sági Károly a nemzetközi klasszika-filológiai kongresszuson előadást tartott új római kontinuitás elméletéről.

Résztvettek a szakmai továbbképzés egyes rendezvényein, Frech Miklós befejezte a Marxista-leninista Esti Egyetem I. évfolyamát, míg Petánovics Katalin az egyetem 1966. évi felvételi vizsgájára készült elő.

4. Népművelő munka

a) A Balatoni Múzeumban 1965-ben megrendezett kiállítások:

1. Halasi csipke (Propaganda Iroda)
2. Az alsófokú tanítás története (előző évről áthúzódo, saját rendezés, Frech M. — Petánovits K.)
3. Posta- és bélyegtörténeti kiállítás (Posta és Bélyegmúzeum)

4. Termesztett és vadontermő gyógynövények (Propaganda Iroda)
5. A helikoni verseny középiskolai tanulóinak képzőművészeti kiállítása (saját r.)
6. Gorka Livia keramikus kiállítása (saját r. T. Péter M.)
7. Festők a Balatonról (felújított, kibővített kiállítás a Magyar Nemzeti Galériával közösen, Bodnár Éva rendezésében)
8. NDK grafika és kerámia művészet (NDK kiállítás, rendezte: Frech M. — Petánovits K.)
9. Újszerzeményi kiállítás (saját rendezés a Múzeumi Hónap alkalmával)

b) Fentieken kívül a múzeum munkatársai résztvettek a hévizi és a gyenesdiási felszabadulási kiállítások rendezésében, 1965 áprilisában, majd Kővágóórsön az új körzeti könyvtár e célra biztosított helyiségében állandó jellegű iskolatörténeti kiállítást készítettek (Frech M. — Petánovits K.).

c) A múzeum tudományos munkatársai részben a Múzeumi Hónap alkalmával, részben ezen kívül, összesen 11 ismeretterjesztő előadást tartottak. Petánovits Katalin résztvett és előadást tartott a honismereti szakkörvezetők júliusi sümegi tanfolyamán.

d) A Keszthelyi Balatoni Múzeumot 1965-ben 93 259 látogató kereste fel, kétezerrel több, mint az előző esztendőben. Július — augusztusban a kiállítások hétfői napon is nyitva voltak. A látogatók számára összesen 735 tárlatvezetést tartottak.

Az új állandó kiállítás előkészítésével kapcsolatos építkezések miatt 1965 november elején lebontásra került a földszinti öttermes állandó kiállításrész.

V.

A pápai Helytörténeti Múzeum, 1965-ben, megszervezésének és működésének második évében fejezte be a rendelkezésre álló anyagából állandó kiállításainak megrendezését, egyúttal hozzálátott gyűjteményrészlegeinek tervszerű gyarapításához. Az állandó kiállítás előkészületei már 1964-ben megkezdődtek. Az Igazgatóság költségvetési keretéből készített kiállítási tárló sor felszerelése megtörtént, majd 1965 elején megindult a konkrét rendezés munkája is. A Mithay Sándor által elkészített forgatókönyvhöz Éri István és Németh Péter nyújtottak segítséget (középkori Pápa története). Az állandó kiállítás jelenleg a széles folyosón elhelyezett 10 tárlóban és üvegezett tablókön bemutatott, továbbá szabadonálló tárgyakból álló régészeti-helytörténeti összefoglalás (Pápa és pápai járás története az őskortól

napjainkig). Ezenkívül ehhez kapcsolódik az 1963-ban már elkészült ún. Nádor-terem kibővített enteriőr-anyaga, továbbá a szomszédos kisteremben bemutatott pápai keménycserép-kiállítás (megnyílt 1964 őszén). Végül a múzeum addig raktárnak használt saroktermének kiürítésével mód nyílt, a főleg a Bakonyi Múzeum anyagából berendezett XVIII — XIX. századi bútortörténeti kiállítás megrendezésére is. Ennek munkálataiban is segítséget nyújtottak a Bakonyi Múzeum munkatársai.

A pápai múzeum állandó kiállításait 1965 április 3-án, a megyei tanács VB és a városi tanács VB művelődési elnökhelyetteseinek jelenlétében, népes közönség előtt nyitotta meg Éri István megyei múzeumigazgató.

Az Igazgatóság intézményei közül a legnagyobb mértékben 1965-ben a pápai Helytörténeti Múzeumot fejlesztettük. Ez megmutatkozik költségvetési előirányzatában is (200 000 Ft — szemben az 1961-ben előirányzott 15 000 Ft-tal). Fokozatosan sikerült az intézmény létszámgondjait is megoldani. A múzeumnak egy főhivatású igazgatóján kívül 5 fő 5 — 5 órás részfoglalkozású alkalmazottja volt 1965-ben (1 fő adminisztrátor, 1 fő hivatalsegéd, 2 fő teremőr, 1 fő takarító).

1. Gyűjteménygyarapítás

a) *Régészeti gyűjtés* terén részben leletmentések, részben terepjárások folytak a múzeum gyűjtőterületén (Pápa város és a pápai járás). Borsosgyőr — Sédmentén római településnyomot, Borsosgyőr — Homokbányában korai kelta temető részletét, Pápa — Várostelken egy koraközépkori temető 11 sírját tárták fel, összesen 38 napi ásatással.

A múzeum igazgatója ezenkívül 23 napot fordított területe egyrészén terepbejárásra. (Pápakovácsi, Vaszar, Mezőlak, Borsosgyőr, Takácsi, Dáka, Bakonykoppány, Nagydém és Farkasgyepű.)

A begyűjtött anyagot a Bakonyi Múzeum restaurátor-műhelyében restaurálták és konzerválták, jórésze beletárolásra is került.

b) *Néprajzi gyűjtést* elsősorban falukutatói szempontok alapján végzett Erdélyi Zoltán, a Néprajzi Múzeum munkatársa és Dám László debreceni néprajzos egyetemi hallgató. 27 napon át kb húsz község településképét, népi műemlékeit vették számba, fényképfelvételeket és alaprajzokat készítettek.

c) *Helytörténeti gyűjtés* magában a városban történt, főleg az egykori pipagyártás tárgyi emlék-

anyagára vonatkozott. Ezenkívül néhány pápai készítésű tárggyal (óra, keménycserép) gyarapodott a múzeum.

2. Nyilvántartás, raktározás

Az 1964 végén 1700 darabot számláló gyűjtemény 1965-ben 1100 tárggyal gyarapodott, összesen 2878 tárgyat számlál, ebből 2500 leltározott. A gyűjtemény egyes csoportjai arányosan fejlődnek.

Az adattár létrehozásánál, elsősorban a Bakonyi Múzeum régészeti nyilvántartásának, adattári anyagának lemásolása révén, sikerült a lelőhelykataszter alapjait megvetni, aminek a folyamatban levő régészeti topográfiai munkák előkészítése miatt van nagy jelentősége.

Befejeződött az 1964-ben a városi tanács által biztosított földszinti raktárhelyiségekben a raktári rend kialakítása.

3. Tudományos munka

Mithay Sándor korábbi, győri kutatásainak feldolgozását fejezte be. Egy tanulmányát a Győr – Pápai vám-í zselízi telepről az Arrabona, egy másik, Koroncó – Újtelepen feltárt Hallstatt C halászkunyhóról írt cikkét a Folia Archaeologica számára elkészítette.

Ezenkívül budapesti és veszprémi kutatónapjai alkalmával részben győri, részben pápai feltárásainak publikálásához végzett anyaggyűjtést.

Résztvett a régészeti szakmai továbbképző előadásokon.

4. Népművelő munka

A múzeum az év első negyedében az állandó kiállítás rendezése miatt zárva volt. A kiállítás megnyitása után az alábbi időszak kiállításokat rendezték az e célra helyrehozott és megfelelő világítási installációval ellátott teremben:

1. Vágfalvi Ottó festőművész kiállítása (saját rendezés)
2. Bíró Károly helyi festő kiállítása (saját rendezés)
3. Egészségügyi felvilágosító kiállítás (Városi Tanács)
4. Modern haditechnikai kiállítás (Honvédelmi Minisztérium)
5. A pápai Textiles Sportkör története (saját rendezés)

A városok közötti TV vetélkedő Pápa – Nagykánizsa közötti rendezvényének színhelye Pápán

a múzeum teremsora volt. A vetélkedőre 1965 júniusában került sor.

A múzeumigazgató több előadást tartott a Múzeumi Hónap alkalmával Pápán és a falvakban. Rendszeresen résztvesz a helybeli Műemléki Albizottság munkájában.

A Helytörténeti Múzeumnak 1965-ben 14 548 látogatója volt, csaknem hatezer fővel több, mint az előző esztendőben. Számukra aránylag igen kevés, mindössze 44 tárlatvezetést tartottak.

VI.

Kiállítóhelyeink, emlékmúzeumaink 1965. évi működéséről beszámolva, általánosságban megjegyezzük, hogy látogatottságuk helyenként túlhaladja az 1964. évit, másutt azonban, főleg a csak nyári időben forgalmas helyeken csökkenés volt tapasztalható. A csökkenés összefüggésbe hozható az időjárás bizonytalanságával. A teremőri létszám tekintetében szinte egyáltalán nem sikerült emelést elérnünk, ez magyarázza, hogy a hétfői nyitvatartás tekintetében csak létszám átcsoportosítással sikerült helyenként eredményeket elérnünk. A biztonsági helyzet nem kielégítő volta Balatonfüreden és Badacsonyan 1–1 kiállított tárgy eltűnését okozta.

1. Madártani kiállítás, Ábrahámhegy

A kiállítás anyagában lényeges változás nem történt. Látogatottsága nem volt számottevő: 1104 fő. A gondnoki feladat ellátására csekélyösszegű, időszaki hónapokra szóló alkalmaztatást biztosítottunk.

2. Irodalmi Emlékmúzeum, Badacsony

Sem az épületek átalakítása, sem a már korábban tervezett kiállításfelújítás nem valósult meg ez évben. Az előbbi kivitelezői kapacitás, az utóbbi anyagi fedezet hiányában. Az épülettel kapcsolatos kisebb javításokat igyekeztünk házi kivitelezésben elvégezni.

A nyári időben a hétfői nyitvatartást is bevezettük, ennek ellenére a látogatók száma nyolcezerrel (az 1963. évi szintre) csökkent: 32 780 fő volt, akik számára 165 tárlatvezetést tartottak.

3. Jókai Emlékmúzeum, Balatonfüred

A kiállítás anyagában csupán néhány tárgy elhelyezése révén történt bővítés. Az olvasókönyvtárat rendszeresen továbbfejlesztjük. A nyári idő-

szakban, éppen az erőteljes forgalomnövekedés miatt vált lehetetlenné a teremőrök munkaidejének olyan beosztása, hogy a hétfői nyitvatartás megoldható legyen. A múzeum látogatottsága 49 773 fő, kétezerrel magasabb az előző évinél. A múzeum dolgozói 773 esetben tartottak tárlatvezetést.

4. Bajcsy-Zsilinszky Emlékmúzeum, Kővágóörs — Pálköve

A vértanúhalált halt politikus 1937-ben épített kis Balaton-parti villáját 1964-ben özvegye a magyar államnak ajánlotta fel. A Megyei Tanács 1965 tavaszán kiállítási célra Igazgatóságunknak utalta ki, egyúttal 60 000 Ft póthitelt biztosított az épület és kertjének rendbehozatalára és a kiállítás megrendezésére. A póthitel késői (augusztusi) biztosítása miatt, megfelelő kapacitás, továbbá az elrendelt egészségügyi zárlat miatt nem került teljes mértékben felhasználásra, egyes munkálatok 1966-ra húzódtak át. Az épület belső tatarozása, világítás felszerelése és a kert durva rendezési munkái elkészültek, megindult a forgatókönyvhöz szükséges kutatás. A kiállítást a Legújabbkori Történelmi Múzeum segítségével rendezzük meg.

5. Kisfaludy Emlékmúzeum, Sümeg

A múzeum épületével, kiállításával kapcsolatosan érdemleges változás nem volt. A helytörténelmi jellegű gyűjteményanyag ajándékokkal, gyűjtésekkel — Kovács J. András eredményes tevékenysége révén — száznál több tárggyal gyarapodott. Az előző évben megindult nyilvántartási munka folytatódott ugyan, de befejezést nem nyert, 1966-ra is áthúzódott.

A múzeum a helységbe irányuló idegenforgalom folyamatos növekedését, de a helyi érdeklődést is jól kiaknázva, látogatóinak számát az előző évihez képest csaknem hatezer fővel növelte: 25 011-re. A látogatók számára 361 ízben tartottak tárlatvezetést. Egyíztben a múzeum folyosóján, más-kor a község kultúrházában rendeztek múzeumi anyagból időszakos kiállítást, a felszabadulási évfordulóval kapcsolatosan. Eredményesen működött a Múzeumbaráti Kör (múzeumi albizottság) is, különösen a Múzeumi Hónap idején (tárlatvezetések 4 alkalommal a Kör rendezésében, múzeumi fejtörő rendezése stb.). Több ezer Ft-os értékű volt az épület és a park karbantartásával kapcsolatos társadalmi munka is. A Magyar Rádió „Mesélő Múzeumok” sorozatában a sümegi múzeumról 1965. szeptember 30-án sugárzott műsort.

Itt említjük meg, hogy az év első felében tárgyalásokat folytattunk a sümegi várban tárolt ásatási anyag konzerválása, nyilvántartásbavétele ügyében a keszthelyi múzeum igazgatójával és az ásatóval. Felmérésünk szerint több mint 50 000 db-ra rúg a feltárt leletanyag. Megkíséreltük az anyag Keszthelyre szállítását és restaurálásának megkezdését. Egy zárt leletanyag 10 000 db-os konzerváló-restauráló munkája a Balatoni Múzeum restaurátorát negyedéven át lefoglalta. Ennélfogva külső támogatás nélkül — tekintettel a túlterhelésre — a további anyagkezelést nem tudjuk elvégezni, problematikus a leletek további elhelyezése is. Nyilvántartási munka a vári anyag-nál nem folyt, a tervezett kiállítás megrendezésére sem került sor, anyagiak hiányában.

6. Múzeum, Tihany

A múzeum épületét, a volt apátsági templom-mal együtt, 1965-ben az Országos Műemléki Felügyelőség restauráltatta. A felmerült költségek megfelelő hányadát Igazgatóságunk költségvetéséből fedeztük. Az összesen 300 000 Ft-ra rugó felújítási hitelt — miután a költségvállalásra a megkeresést csak az év elején kaptuk meg — a Megyei Tanács póthitelből biztosította. Az épület tatarozását részben kutatással, részben belső felújítással kötöttük össze.

A templom és a volt kolostorépület külső homlokzatába, ahogyan az a részleges vakolatlevesek után kiderült, a XVIII. századi építéskor korábbi periódusok faragványanyaga is beépítésre került. A további — kérésünkre elrendelt — vakolatleves után az OMF építői, Tóth Sándor irányításával több, részben románkori, részben gótikus építészeti tagozatdarabot bontottak ki, köztük egy palmettás oszlopfejezet-töredéket az 1055 körüli építkezésekből. Az értékes leletek bemutatására az 1966-ban kialakítandó tihanyi kőtárban nyílik majd lehetőség.

Figyelembevéve ugyanis a római és középkori faragványanyag folyamatos gyarapodását, egyúttal ennek a veszprémi múzeumban megoldhatatlan raktározási-bemutatói problémáit, ugyanakkor azt a körülményt, hogy a tihanyi múzeum pincésora e célra egyenesen kínálkozik, elhatároztuk a pincék e célra történő átalakítását. A megelőző szint- és falkutatások után elkészült terv alapján az OMF 1965 decemberében már meg is kezdte a helyiségek átépítését.

A külső felújítással egyidejűleg megtörtént a kiállítási termék egyrésznének és a folyosóknak

már időszerű festése is. Az épületben működő rk. plébánia által használt s számunkra átadott egy helyiséget és a hozzátartozó folyosórészletet az eddig nem megfelelő pénztár-iroda, illetőleg ruhatár céljára alakítottuk át.

A belső munka 1965 májusára, a külső tatarozás a nyár végére készült el. Az idő előrehaladottsága miatt a múzeum udvari homlokzatainak felújítása 1966-ra tolódt.

Az Igazgatóság 1965. évi rendezvényei közül messze kimagaslott és széleskörű érdeklődést váltott ki a május 16-án megnyílt s őszi nyitvatartott Borsos Miklós szobrászművész újabb alkotásait bemutató kiállítás. A látogatók mintegy 20%-a kifejezetten e kiállítás megtekintése céljából kereste fel múzeumunkat. Köztük a kormány számos tagját, hazai és külföldi közéleti személyiséget, delegációkat sorolhatjuk fel. A kiállítással s az azt kiváltó hatással — vendégkönyveink bejegyzései kapcsán — több mint 30 hazai és külföldi kritika, ismertetés, vezércikk foglalkozott, a megnyitóról a Magyar Rádió egyenesadásban számolt be, bemutatta több ízben a Televízió és a Filmhíradó is. Nemcsak a 3 kötetet megtöltő, igen tanulságos bejegyzéseket tartalmazó vendégkönyv jelezte az érdeklődést, hanem az a körülmény is, hogy 1500 példányban megjelentetett katalógusunkat másfél hónap alatt elkapkodták, így augusztusban újabb 2000 példányban nyomattuk újra.

Az év egyik legjelentősebb magyar képzőművészeti kiállításának tehát a tihanyi múzeum adott otthont, az érdeklődés és a lehetőség a kezdeményezés folytatására ösztönöz: már 1965-ben megkezdtek az itt rendezendő Egry József-kiállítás előkészítését.

Borsos Miklós szobrászművész kiállítását É. Takács Margit, a Bakonyi Múzeum munkatársa rendezte, a megnyitóbeszédet a megyei múzeumigazgató tartotta.

Részben É. Takács Margit, (1965 augusztus — szeptember), részben (1965 június 24 — július 18. között) T. Péter Márta muzeológusok a nyári időszakban kihelyezést nyertek a tihanyi múzeumba, a szükséges igazgatási és népművelési tevékenység (tárlatvezetés) ellátására. A múzeumban összesen 999 tárlatvezetés zajlott le.

Építőművészek több ízben, köztük az UNESCO kongresszusa is, megbeszéléseiket, amint arra már 1964-ben is volt példa, a múzeum helyiségeiben tartották. Szeptember 27-én esti tárlatlátogatás keretében a veszprémi Művészklub 60 tagja kereste fel a múzeumot.

Az 1964-ben megrendezett 3 termes „A Balaton jövője” c. kiállítást november 9-én a Balatoni

Intéző Bizottság lebontatta. Kiseb változások történtek az állandó kiállításon is. Az itt és a vendégszobákban elhelyezett műtárgybútorokat részben Pápára, részben az eredetileg kikölcsonzó mosonmagyaróvári múzeumba szállították vissza. Az elszállított bútorokat a Bakonyi Múzeum 1964–65-ben felújított műtárgybútoraival pótoltuk. — Megkezdődött az 1966-ban itt megrendezendő „Hajók a Balatonon” c. hajózástörténeti kiállítás előkészítése is, az Egry- és a kőtári kiállítás mellett. Igazgatóságunk javasolta az eddig hozzáférhetetlen egykori berendezésével épen álló könyvtárszoba hasznosítását múzeumi könyvesbolt-olvasószoba céljaira. A Múzeumi Főosztály a javaslattal egyetértett, a berendezést megtervezték, kivitelezése megindult, remélhetőleg 1966 idegenforgalmi idényére elkészül. A Főosztály kérésére Éri István elkészítette az állandó kiállításrész 1967. évi felújításának forgatókönyv-vázlatát.

Bár Tihanyban is problematikus a teremőri létszám, két munkakör megszüntetésével kísérletként 1965 augusztusában a múzeum reggel 9-től — 19 óráig tartott nyitva. A 10 órás nyitvatartás hasznosnak bizonyult, azonban a látogatószám még így is alatta maradt az 1964. évinek, 162 502 volt, 24 000-rel kevesebb. Ebből kb 15 000 főnyi csökkenés a Népművészeti Házban állott népművészeti kiállításrészünk augusztus elején történt lebontásával magyarázható, az előző évi itteni, hasonló időszakra eső látogatószám figyelembevételével.

7. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Tihany

Az 1963 elején a megyei múzeumigazgató által kezdeményezett tihanyi skanzen ez évben eljutott a megvalósulás határáig. Miután sem a Balatoni Intéző Bizottság, sem az ügyben érdekeltté vált HISZÖV a korábban kilátásba helyezett, a népi műemlékek helyreállításához szükséges összeget biztosítani nem tudta, a fedezetet máshonnan szereztük meg. Igazgatóságunk a volt halászcéhház és a Batthyány u. 40. alatti népi műemlékek helyreállítási tervét, költségvetését 1965 elején elkészítette s a kivitelezéshez megnyerte az Országos Műemléki Felügyelőséget. Augusztusban indult meg a két épület restaurálása. Az előirányzott költségvetés (kb 300 000 Ft) mintegy felét a Múzeumi Igazgatóság, másik részét az OMF biztosította. Az épületek munkálatai a korai fagy miatt teljes befejezést nem nyertek, bár mindkettő előzetes átadása az év végére megtörtént. A hátra-

levő kisebb munkák és a kiállítás megrendezése, tereprendezés stb. 1966 elején nyerne befejezést.

A Batthyány u. 40. sz. épületben lakó családot, miután más cserelakás biztosítására nem volt mód, ideiglenes jelleggel a Népművészeti Ház 3 helyiségéből álló kiállításrészébe költöztettük át, emiatt a kiállítást augusztus 1-én lebontottuk, anyagát Veszprémbe szállítottuk. A kiállítás egyébként 1965-ben április 1-től volt nyitva.

8. Helytörténeti kiállítás, Túskevár

Az itteni falumúzeum céljára a Községi Tanács részéről átadott épület 1964-ben megkezdett felújítása, hosszabb megszakításokkal őszig húzódtott, s 60 000 Ft-os felújítás ráfordítása ellenére sem tekinthető befejezettnek. Ugyanis az államosított épület volt tulajdonosa perrel támadta meg a kiutalást s mindmáig — jogellenesen — használatában tartja annak egy részét. A tárgyalások sorozata ugyan a perlekedőt elmarasztalta, azonban az épületrész kiürítését még mindig nem lehetett fogantatni. Így a háromnegyedében helyreállított épület kiállításának megrendezésétől el kellett tekintenünk.

A Községi Tanács két kis helyiségében álló kiállítást Molnár István esperes-plébános, a gyűjtemény kezelője, tovább gyarapította. Látogatottsága az előző évihez mérten kb 300 fővel csökkent: 1 877, ebben szerepet játszott a száj- és körömfájás miatt bevezetett egészségügyi zárlat is. A gyűjtemény még mindig élénk sajtóvisszhangot vált ki, kisebb hírek mellett a Szabad Föld és a Képes Újság nagyobb riportot közölt a falumúzeumról.

9. Helytörténeti kiállítás, Várpalota

Az 1964-ben megkezdődött kiállítás bővítése januárban befejeződött. Összefüggő tablósor alkalmazásával Várpalota és környéke geológiai múltját s annak tárgyi emlékanyagát, kőzet- és kőület darabokat mutatunk be az aránylag kis kiállítási terem átrendezésével egy falsikon.

A várpalotai tanács VB ülésén tárgyalta meg az itteni gyűjtemény munkáját.

A kiállítási helyiségben 1965 szeptemberében, a Bányásznapi alkalmával, Bakonyi Múzeum kincseinek bemutatásával „aranyvasárnapot” rendeztünk, komoly érdeklődés mellett. Az egészévi látogatottság kb 700 fővel magasabb az előző évinél: 8 160 személy kereste fel 1965-ben.

10. Vármúzeum, Veszprém

Lényeges változtatásokat a három kiállítási egységben nem hajtottunk végre, eltekintve apróbb javításoktól. Tovább folyt a Gizella-kápolna előtti Várkút feltárása, innen és a Vár egyes épületeiből falkutatás során néhány értékes kőfaragvány került elő, ezek egy részét a Szent György-kápolnában, illetve a Hősi Kapuban helyeztük el. Az időjárás miatt csökkent idegenforgalom a Vármúzeum látogatottságában is, bár nem jelentősen, de megmutatkozott. 1 700-zal kevesebb, mint 1964-ben: 148.683 fő. A szükséges teremóri létszámot biztosítani tudtuk a hétfői nyitvatartások idejére is. A Vármúzeumban megtartott tárlatvezetések száma 859 volt.

11. Helytörténeti kiállítás Zalavár

Az év elején létszámnehézségek miatt bizonyos fokú átszervezést hajtottunk végre Zalaváron. Szalay Lajos iskolaigazgató gondnoki megbízatását megszüntettük s áttértünk a kiállítás 7 hónapos időtartamon keresztül történő nyitvatartására. Az átszervezés, illetve a zárvatartás a látogatószámot csökkentette 670 fővel, 1965-ben mindössze 1 137 fő volt. A kiállítás anyagában egyébként változtatás nem történt.

12. Reguly Emlékmúzeum, Zirc

A múzeum folyosóján a már 1964-ben ideszállított, az 1962-ben Veszprémben kissé elavult installációval megrendezett geológiai kiállításrész 1965-ben teljesen átrendeztük, új forgatókönyv, didaktikus, nagyméretű tablók, új tárlók beállításával. A rendezési munkálatok júliusban folytak, a kiállítás új formájában augusztus 10-én nyílt meg.

A múzeum 1965-ben hétfői napokon is nyitva tartott. Az idegenforgalom emelkedő tendenciájú volt, a látogatók száma háromezerral több volt az 1964. évinél: 24 116.

A korábban már tervbevett romkerti rész restaurálása, újjárendezése anyagiak hiányában elmaradt, külső támogatás híján sorsát a jövőben sem tudjuk megoldani.

VII.

A Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság 1965. évi tevékenységének statisztikai adatait az alábbi táblázatokban közöljük:

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG KÖLTSÉGVETÉSE

K I A D Á S	1964. évi jövahagyott összköltség- vetés	1965. évi előirányzat	1965. évi póthitelek	1965. évi összesen
01-es rovat	545 000	514 000	42 000	556 000
02-es rovat	315 400	281 000	8 000	289 000
03-as rovat	31 500	42 000	—	42 000
04-es rovat	16 200	23 000	—	23 000
05-ös rovat	535 000	660 000	51 300	711 300
06-os rovat	188 500	219 000	700	219 700
07-es rovat	400 000	385 000	20 000	405 000
08-as rovat	350 000	350 000	180 000	530 000
09-es rovat	210 000	79 000	—	79 000
Kiadás összesen:	2 591 600	2 553 000	302 000	2 855 000
BEVÉTELEK	1964. évi előirányzat 348 000	1964. évi teljesítés 457 611	1965. évi előirányzat 465 000	1965. évi teljesítés 465 000

1965. ÉVI, INTÉZMÉNYEKRE BONTOTT KÖLTSÉGVETÉS ÉS FELHASZNÁLÁSA

Kiadás	Igazgatóság		Bakonyi Múzeum		Keszthely		Pápa		Tihany		Kism. üzemok	
	ő- irány- zat	Telje- sítés	Elő- irány- zat	Telje- sítés	Előir.	Telj.	Előir.	Telj.	Előir.	Telj.	Előir.	Telj.
01	106 660	105 635	141 800	146 855	121 500	132 559	26 900	28 537	103 300	106 636	14 140	21 347
02	20 700	19 423	84 500	90 560	57 250	58 317	25 030	29 874	740	638	92 780	89 950
03	23 000	8 530	9 000	20 638	6 000	6 526	2 000	2 813	500	2 803	1 500	688
04	2 230	2 230	3 740	3 975	8 960	6 219	1 370	525	6 230	—	470	152
05	172 200	179 241	161 400	183 869	128 350	156 509	47 550	51 946	73 000	25 534	77 500	47 268
06	71 100	56 683	52 100	61 145	37 700	35 810	16 200	11 473	18 200	16 572	23 700	16 441
07	221 100	264 989	103 400	89 368	42 000	39 656	18 500	13 996	—	427	—	—
08	—	—	—	—	—	—	50 000	57 523	100 000	379 422	50 000	48 791
09	2 000	2 000	18 000	24 410	30 000	33 594	9 000	3 933	20 000	14 411	—	—
Összesen	618 990	638 731	573 940	620 802	431 760	469 190	196 550	200 620	321 970	546 443	260 090	224 637
Bevétel	—	—	8 000	9 300	40 000	41 900	4 000	2 790	280 000	250 842	90 000	84 016
Belépődíj	—	7 855	8 000	10 108	5 000	4 530	500	186	21 000	23 514	2 500	455
Kiadvány	—	—	360	360	960	960	200	60	3 880	3 825	600	1 245
Összesen:		7 855	16 360	19 768	45 960	47 390	4 700	3 036	304 880	283 181	93 100	85 716

A VESZPRÉM MEGYE MUZEUMI IGAZGATÓSÁG LÉTSZÁMKIMUTATÁSA

a) Főfoglalkozású dolgozók

	Név	Beosztás, besorolás	Munkahely	1965. I. 1.	1965 XII.31	Megjegyzés
1.	Éri István	megyei múzeum-igazgató 7203	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
2.	Sági Károly	múzeumigazgató 7204	Balatoni Múzeum Keszthely	1	1	
3.	Mithay Sándor	múzeumigazgató 7204	Helytörténeti Múzeum, Pápa	1	1	
4.	Vajkai Aurél	tudományos főmunkatárs 7222	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1		-III.3-ig
	Tóth Sándor	s. múzeológus 7225	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1		szerződéssel IX. hó 15-ig
5.	Papp Jenő	múzeológus I. 7223	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	átmin. IV.1-től
6.	É. Takács Margit	múzeológus II. 7224	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
7.	Frech Miklós	múzeológus II. 7224	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	átmin. IV. 1-től
		múzeológus I. 7223				
8.	Petánovits Katalin	s. múzeológus 7225	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
9.	Kelemen Márta	s. múzeológus 7225	Bakonyi Múzeum Veszprém	1		1965. IX. 30-ig
10.	Isaszegi János	restaurátor II. 7228	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	1	
11.	Csiszár Károly	restaurátor II. 7228	Balatoni Múzeum Keszthely	1	1	
12.	Bárdossy Lászlóné	gazdasági igazgató II. 7403	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	1	
13.	Kollár Józsefné	előadó 7424	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	1	
14.	Gyarmati Istvánné	gondnok 7441	Reguly Antal Múzeum Zirc	1	1	
15.	Bárános Jánosné	adminisztrátor 7441	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	1	
16.	Isaszegi Istvánné	kisegítő III. 7472	Bakonyi Múzeum Veszprém	1		1965. VII. 31-ig
	Hauck Vendel	kisegítő III. 7472				1965. VIII. 1-től
17.	Futó Jenő	kisegítő III. 7473	Balatoni Múzeum Keszthely	1	1	
18.	Nagy Anna	kisegítő III. 7473	Balatoni Múzeum Keszthely	1	1	
19.	Balogh István	kisegítő II. 7471	Tihanyi Múzeum Tihany	1	1	
20.	Molnár János	gépkocsivez. 264	Bakonyi Múzeum Veszprém	1		1965. I. 31-ig
	Takács Károly	gépkocsivez. 264	Bakonyi Múzeum Veszprém		1	1965. II. 1-től
	Szolgáltatételre beosztva:		összesen	20	18	
21.	T. Péter Márta	s. múzeológus tanár	Bakonyi Múzeum Veszprém	1		1965. VIII. 3
22.	Németh Péter	s. múzeológus tanár	Bakonyi Múzeum Veszprém	1		1965. IX. 30-

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG LÉTSZÁMKIMUTATÁSA

b) Időszaki főfoglalkozású dolgozók

	N é v	Beosztás, besorolás	Munkahely	Hónapszám		Megjegyzés	
				1964	1965.		
1.	Börzsönyi Ferencné	szolgálatvezető teremőr	7474	Bakonyi Múz. Veszprém	11	11	
2.	Jakab Ágenes	tárlatvezető teremőr	7474	Bakonyi Múz. Veszprém	—	4	
3.	Tóth Ernőné	portás	7475	Bakonyi Múz. Veszprém	8	11	
4.	Pápai Margit	teremőr	7474	Bakonyi Múz. Veszprém		5	
5.	Cseh Gézáné	szolgálatvezető teremőr	7474	Balatonai Múzeum Keszthely	11	11	
6.	Simon Károlyné	teremőr	7474	Jókai Emlékmúzeum Balatonfüred	—	3	
7.	Hertelendy Gáborné	teremőr	7474	Irodalmi Emlékmúzeum, Badacsony	—	3	
8.	Balázs Kálmánné	teremőr	7474	Tihanyi Múz. Tihany	—	7	
9.	Balogh Istvánné	teremőr	7474	Tihanyi Múz. Tihany	11	11	
10.	Blénessy Tiborné	teremőr	7474	Tihanyi Múz. Tihany	9	8	
11.	Botka Kálmánné	teremőr	7474	Tihanyi Múz. Tihany	—	7	
12.	Fülöp Gézáné	teremőr	7474	Tihanyi Múz. Tihany	—	7	
13.	Geisz Simonné	teremőr	7474	Tihanyi Múz. Tihany	8	7	
14.	Horváth Jánosné	teremőr	7474	Tihanyi Múz. Tihany	6	6	
15.	Horváth Imréné	takarító	7474	Tihanyi Múz. Tihany	—	4	
16.	Kovács Istvánné	teremőr	7474	Tihanyi Múz. Tihany	6	6	
17.	Tamás Gáborné	teremőr	7474	Tihanyi Múz. Tihany	—	7	
18.	Varró Imréné	teremőr	7474	Tihanyi Múz. Tihany	6	6	
19.	Volfinák Dénesné	teremőr	7474	Tihanyi Múz. Tihany	8	8	
20.	Wéber Dezső	teremőr	7474	Tihanyi Múz. Tihany	11	11	
21.	Wéber Dezsóné	takarítónő	7474	Tihanyi Múz. Tihany	5	6	
				összesen	100	149	

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG LÉTSZÁMKIMUTATÁSA

c) Állandó részfoglalkozású dolgozók.

	N é v	Beoszt., besor.	Munkahely	1965.	1965.	Megjegyzés	
				I. 1.	XII. 31.		
1.	Benedek Sándorné	bérszámfejtő	7443	Bakonyi Múz. Veszprém	1		1965. IV. 30-ig
	Koller Jánosné	bérszámfejtő	7443	Bakonyi Múz. Veszprém		1	1965. V. 1-től
2.	Vitéz Ágnes	preparátor	7643	Bakonyi Múz. Veszprém	1	1	
3.	Vajkai Aurél	adattárkezel.	7443	Bakonyi Múz. Veszprém		1	1965. IV. 1-től
4.	Lajtai János	anyagnyilv. tartó	7441	Bakonyi Múz. Veszprém	1	1	
5.	Zimmermann Gusztáv	raktárkezel.	7443	Bakonyi Múz. Veszprém	1	1	
6.	Vitéz József	portás	7475	Bakonyi Múz. Veszprém	1	1	
7.	Havas Jánosné	teremőr	7474	Bakonyi Múz. Veszprém	1	1	
8.	Sebestyén István	teremőr	7474	Bakonyi Múz. Veszprém	1	1	
9.	Szóllósi Anna	teremőr	7474	Bakonyi Múz. Veszprém	1		1965. IX. 15-ig
	Isaszegi Istvánné	hiv. segéd	7473	Bakonyi Múz. Veszprém		1	1965. IX. 15-től
10.	Komáromi Zsigmondné	teremőr	7474	Bakonyi Múz. Veszprém	1	1	
11.	Horváth Jolán	teremőr	7474	Bakonyi Múz. Veszprém	1		1965. III. 31-ig
	Lajtai Jánosné	teremőr	7474	Bakonyi Múz. Veszprém		1	1965. IV. 1-től
12.	Bugár Pálné	portás	7475	Bakonyi Múz. Veszprém	1		1965. VI. 15-ig
	Szamosi Andrásné	portás	7475	Bakonyi Múz. Veszprém		1	1965. VI. 16-tól
13.	Makai Mária	takarító	7474	Bakonyi Múz. Veszprém	1	1	
14.	Csomain Anna	takarító	7474	Bakonyi Múz. Veszprém	1	1	
15.	Lőrincz József	karbantartó	7471	Bakonyi Múz. Veszprém	1	1	

	N é v	Beoszt.,	besor.	Munkahely	1965. I. 1.	1965. XII. 31.	Megjegyzés
16.	Cseh Géza	adminisztrátor.	7442	Baltoni Múz. Keszthely	1	1	
17.	Ulrich Ede	adattárkez.	7443	Baltoni Múz. Keszthely	1	1	
18.	Csiszár Károlyné	teremőr	7474	Baltoni Múz. Keszthely	1	1	
19.	Papp Sándor	teremőr	7474	Baltoni Múz. Keszthely	1	1	
20.	Bojársky Dezsóné	teremőr	7474	Baltoni Múz. Keszthely	1	1	
21.	Molnár Gyuláné	teremőr	7474	Baltoni Múz. Keszthely	1	1	
22.	Németh Gyuláné	teremőr	7474	Baltoni Múz. Keszthely	1	1	
23.	Stenger Mária	teremőr	7474	Baltoni Múz. Keszthely	1	1	
24.	Hertelendy Gábor	gondnok	7441	Irodalmi Em. Badacsony	1	1	
25.	Szalay Imréné	teremőr	7474	Irodalmi Em. Badacsony	1	1	
26.	Istvánffy Miklósné	gondnok	7441	Jókai Emlékmúz. Balatonfüred	1	1	
27.	Kemechey Jenő	teremőr	7474	Jókai Emlékmúz. Balatonfüred	1	1	
28.	Éles Gáborné	takarító	7474	Jókai Emlékmúz. Balatonfüred	1	1	
29.	Ecsedy Sándorné	adm.	7441	Helytört. Múz. Pápa		1	1965. III. 1-től
30.	Jászai Józsefné	teremőr	7441	Helytört. Múz. Pápa	1	1	
31.	Szabó Istvánné	teremőr	7474	Helytört. Múz. Pápa	1		1965. I. 31-ig
	Tasner Károlyné	teremőr	7474	Helytört. Múz. Pápa			1965. II. 1-től
32.	Meisinger János	kisegítő III.	7472	Helytört. Múz. Pápa	1	1	
33.	Kovács J. Andrásné	gondnok	7441	Kisfaludy Em. Sümeg	1	1	
34.	Bozó Sarolta	teremőr	7474	Kisfaludy Em. Sümeg	1	1	
35.	Hemann Julianna	teremőr	7474	Kisfaludy Em. Sümeg	1	1	
36.	Molnár István	gondnok	7441	Tuskevári kiállítás	1	1	
37.	Farkas Imréné	takarító	7474	Tuskevári kiállítás	1	1	
38.	Meldrich István	teremőr	7474	Várpalotai kiállítás	1		1965. V. 31-ig
	Csömöre János	teremőr	7474	Várpalotai kiállítás		1	1965. VI. 1-től
39.	Kaluger Simonné	házfelügyelő	7441	Ábrahámhegy	1	1	

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG LÉTSZÁMKIMUTATÁSA

d) Időszaki részfoglalkozású dolgozók.

Sorsz.	Megnevezés	Beosztás,	Besorolás	Munkahely
1.	1 fő á 7 hónap	teremőr	7474	Madártani kiállítás Ábrahámhegy
2.	1 fő á 7 hónap	teremőr	7474	Baltoni Múzeum Keszthely
3.	1 fő á 7 hónap	teremőr	7474	Helytörténeti Kiállítás, Zalavár
4.	1 fő á 7 hónap	teremőr	7474	Helytörténeti Múzeum Pápa
5.	5 fő á 7 hónap	teremőr	7474	Vármúzeum, Veszprém

9 fő összesen 63 hónap

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI

a) BAKONYI MÚZEUM VESZPRÉM.

	Teljes tárgyi gyűjtemény anyag						
	1964. XII. 31.		1965. gyarapodás		1965. csökkenés	1965. XII. 31.	
	egyedi	becslés	egyedi	becslés	egyedi	egyedi	becslés
Természettudományi	22 899	29 600	85	2 500	—	22 984	32 100
Régészeti	41 535	6 660	7579	1 600	—	49 114	8 260
Numizmatikai	7 618	6 200	30	1 200	—	7 648	7 400
Néprajzi	7 047	—	41	—	—	7 088	—
Iparművészeti	4 030	10	31	—	—	4 061	10
Képzőművészeti	1 136	—	8	—	—	1 144	—
Irodalmi	—	—	—	—	—	—	—
Helytörténeti	3 903	—	1	—	—	3 904	—
Összesen	88 168	42 470	7 775	5 300	—	95 943	47 770
	S e g é d g y ű j t e m é n y						
Adattár	—	—	—	—	—	—	—
Fotó	21 758	900	2 354	900	—	24 112	350
Könyv	9 223	—	446	—	—	9 669	—
Folyóirat	585	—	76	—	—	661	—
Összesen	31 566	900	2 876	900	—	34 442	350
	N e m z e t k ö z i c s e r e						
Könyv	—	—	550	—	—	550	—
Folyóirat	—	—	157	—	—	157	—

b.) BALATONI MÚZEUM, KESZTHELY

	Teljes tárgyi gyűjteményanyag						
	1964. XII. 31.		1965. gyarapodás		1965. évi csökk	1965. XII. 31.	
	egyedi	becslés	egyedi	becslés	egyedi	egyedi	becslés
Természettudományi	21 997	3 042	—	17 101	16 871	5 126	20 143
Régészeti	20 100	3 035	5 054	500	—	25 154	500
Numizmatikai	5 910	—	439	—	1 068	5 281	—
Néprajzi	4 926	—	299	—	—	5 225	—
Iparművészeti	3 040	220	8	—	—	3 048	220
Képzőművészeti	1 271	—	—	—	—	1 271	—
Irodalmi	—	—	—	—	—	—	—
Helytörténeti	1 308	—	21	—	—	1 329	—
Összesen	58 552	6 297	5 821	17 601	17 939	46 434	20 863
	S e g é d g y ű j t e m é n y						
Adattár	41 152	14 390	1 495	2 650	—	42 647	17 000
Fotó	2 189	418	—	638	—	2 189	1 066
Könyv	10 142	—	47	—	—	10 189	—
Folyóirat	3 037	—	181	—	—	3 218	—
Összesen	56 520	14 808	1 723	3 288	—	58 243	18 066

c.) HELYTÖRTÉNETI MÚZEUM, PÁPA

	Teljes tárgyi gyűjteményanyag						
	1964. XII. 31.		1965. gyarapodás		1965. évi csökk.	1965. XII. 31.	
Természettudományi	150	—	—	—	150	—	—
Régészeti	99	200	600	—	—	699	—
Numizmatikai	180	—	220	—	—	400	—
Néprajzi	221	—	323	—	—	544	—
Iparművészeti	131	—	7	—	—	138	—
Képzőművészeti	28	—	4	—	—	32	—
Irodalmi	—	—	—	—	—	—	—
Helytörténeti	908	—	157	—	—	1065	—
Összesen	1717	200	1311	—	150	2878	—
Segédgyűjtemény							
Adattár	1280	—	—	150	—	1280	150
Fotó	30	—	40	—	—	70	—
Könyv	1880	—	946	—	—	2376	—
Folyóirat	519	—	370	—	—	889	—
Összesen	3709	—	946	150	—	4615	150

d.) KISMÚZEUMOK

		Természettudomány	Régészet	Numizmatika	Néprajz	Iparművészet	Képzőművészet	Irodalom	Helytörténet	Összesen
1.	Irodalmi Emlékmúzeum, Badacsony	—	—	—	—	34	8	—	3	45
2.	Jókai Emlékmúzeum, Balatonfüred	—	—	—	—	14	—	—	—	14
3.	Kisfaludy Emlékmúzeum, Sümeg	274	14	336	400	17	90	652	52	1835
4.	Múzeum, Tihany	—	—	nincs	önálló gyűjteménye	—	—	—	—	—
5.	Helytörténeti Múzeum, Tüskevár	—	141	611	94	4	—	—	66	916
6.	Helytörténeti Múzeum, Várpalota	—	—	anyaga még nincs	nyilvántartásba véve	—	—	—	—	—
7.	Helytörténeti Múzeum, Zalavár	—	—	anyaga még nincs	nyilvántartásba véve	—	—	—	—	—
8.	Reguly Emlékmúzeum, Zirc	96	—	6	180	26	—	—	10	381
9.	Vármúzeum, Veszprém	—	—	nincs	önálló gyűjteménye	—	—	—	—	—
10.	Madártani Kiáll. Ábrahámhegy	—	—	nincs	önálló gyűjteménye	—	—	—	—	—
	összesen	370	155	1016	674	95	98	652	131	3191

A VESZPRÉM MEGYEI MŰZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI
 Összesítés
 TELJES TÁRGYI GYŰJTEMÉNYANYAG

	1964. XII. 31.		1965. gyarapo-dás		1965. évi csökk.	1965. XII. 31.	
	egyedi	becslés	egyedi	becslés	egyedi	egyedi	becslés
Természettudomány	45 416	32 642	85	19 601	17 021	28 480	52 243
Régészet	61 889	9 895	13233	2 100		75 122	8 760
Numizmatika	14 724	6 200	689	1 200	1 068	14 345	7 400
Néprajz	12 790		241			13 531	
Iparművészet	7 296	230	46			7 342	
Képzőművészet	2 533		12			2 545	
Irodalom	652					652	
Helytörténet	6 233		196			6 429	
Összesen	151 533	48 967	15 002	22 901	18 089	148 446	68 403

SEGÉDGYŰJTEMÉNY

Adattár	42 432	14 390	1 495	2 800		43 927	17 150
Fotó	23 977	1 318	2 394	1 538		26 371	1 416
Könyv	21 245		1 539			22 784	
Folyóirat	4 141		784			4 925	
összesen	91 795	15 708	6 212	4 338		98 007	18 566

A VESZPRÉM MEGYEI MŰZEUMI IGAZGATÓSÁG MŰZEUMAI
 LETÁROZÁS – KARTONOZÁS – REVÍZIÓ

	Bakonyi	Keszthelyi	Pápai	Kismúzeumok	Összesen
	m ű z e u m o k				
Leltározott 1964. XII. 31-ig	84 068	49 712	1 340	1 640	136 760
Leltározva 1965. év folyamán	7 775	-6 196*	1 209	228	3 016
Leltározott 1965. XII. 31-ig	91 843	43 516	2 549	1 868	139 776
Leltározatlan 1965. XII. 31	4 100	2 918	329	1 387	8734
Kartonzás 1964. XII. 31-ig	33 468	2 090	-	-	35 558
Kartonzás 1965. év folyamán	5 532	2 966	-	172	8 670
Kartonzás 1965. XII. 31-ig	39 000	5 056	-	172	44 228
Revíziózott 1964. XII. 31-ig	63 235	-	-	-	63 235
Revíziózva 1965. év folyamán	13 376	14 747	2 549	448	31 120
Revíziózott 1965. XII. 31-ig	76 611	14 747	2 549	448	94 355

*16 871 db szekrénykataszterbe áttéve

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK LÁTOGATOTTSÁGA 1965. ÉVBEN

		Egyéni látogató		Csoportos látogató		Összes látogató 1965.	Ebből külföldi	Összes látogató 1964.	Külön-bözet	Tárlat-vezetés
		feelnőtt	gyermek	feelnőtt	gyermek					
1.	Bakonyi Múzeum, Veszprém	6 112	3 790	2 196	27 431	39 529	1 787	28 052	+11 477	601
2.	Vármúzeum, Veszprém	23 736	6 795	6 384	111 768	148 683	10 813	150 409	-1 726	859
3.	Balaton Múzeum, Keszthely	12 884	2 730	18 026	59 619	93 259	5 480	91 019	+2 240	735
4.	Tihanyi Múzeum Tihany	93 736	58 281	-	10 485	162 502	43 488	187 008	-24 506	999
5.	Helytörténeti Múzeum, Pápa	2 074	1 344	25	11 105	14 548	15	8 755	+5 793	44
6.	Jókai Emlékmúzeum, Balatonfüred	18 492	1 961	8 255	21 065	49 773	867	47 659	+2 114	773
7.	Kisfaludy Emlékmúz. Sümeg	1 308	682	3 818	19 203	25 011	260	19 062	+5 949	361
8.	Irodalmi Emlékmúz. Badacsony	15.435	3 070	5 825	8 450	32 780	1 761	41 350	-8 570	165
9.	Reguly Antal Múzeum Zirc	3 822	1 401	4 967	13 926	24 116	362	20 846	+3 270	377
10.	Helytörténeti Múzeum Várpalota			4 215	3 945	8 160	231	7 412	+ 748	15
11.	Helytörténeti Múz. Tuskevár	1 034	843			1 877	7	2 159	- 282	-
12.	Helytörténeti Múz. Zalavár	556	469	22	90	1 137	87	1 809	- 672	10
13.	Madártani Kiáll. Ábrahámhegy	328	187	29	560	1 104	12	470	+ 634	160
14.	Helytört. kiáll. Gydiás							423		
15.	VVM.MÚZ. Igazgatóság Batsányi Emlékiáll. Tapolca	179 517	81 553	53 762	287 647	602 479	65 170	606 433	- 3 954	5 099
16.	Helikon Könyvtár Keszthely	10 000	4 904			14 904		12 081	+2.823	
17.	Reguly Könyvtár Zirc	64 115	30 395			94 510		92 524	+1 986	
18.	Kinizsi Vármúzeum, Nagyvázsony	8 182	13.423			21 607		16 583	+5 024	
19.	Vármúzeum, Sümeg					50 594		66 962	-16 368	
20.	Képfestő Múzeum Pápa					41 631		34 626	+7.005	
21.	Porcelánmúzeum, Herend	12 958		378	14 359	2 427	3 009	1 936	+ 491	
	Mindösszesen					855 847		831 145	+24 702	

Bericht über die Tätigkeit der Direktion der Museen des Komitates Veszprém im Jahre 1965

Die Tätigkeit der seit Jahren einheitlichen Museumsorganisation im Komitat Veszprém läßt sich im Jahre 1965 mit sich entwickelnder Tendenz für erfolgreich bezeichnen. Die Entwicklung nahm zwar bezüglich des Personals und des Budgets, ja — zufolge der schlechten Witterung — vielleicht auch an der Zahl der Besucher ab, doch kann sie hinsichtlich der Qualität und des Niveaus der verrichteten Arbeit als sehr bedeutend ausgelegt werden.

Wir unternahmen auch Schritte hinsichtlich des Ausbaus der selbständigen Wirtschaftsführung der zur Organisation gehörenden Institutionen, gleichzeitig nahmen wir eine weitere Zentralisierung vor: es wurde die selbständige Gruppe der Museumsdirektion für Veranstaltung von Ausstellungen, ein Zentralphotolaboratorium usw. ins Leben gerufen. Die Zahl unserer Institutionen hat sich mit einem sich unter Organisierung befindlichen Gedächtnismuseum erhöht.

Die Hauptergebnisse der im Museum durchgeführten Tätigkeit der wissenschaftlichen Forscher und Bearbeiter:

1. Unsere Mitarbeiter führten im Jahre 1965 insgesamt an 12 Stellen archäologische Fundbergungen durch, die stellenweise sich zu Ausgrabungen von ernstem Maße entwickelten. Außerdem nahmen äußere Mitarbeiter zu Kosten der Ungarischen Akademie der Wissenschaften bzw. des Landesinspektorats für Denkmalschutz an weiteren vier Stellen Plangrabungen vor. Im Laufe dieser Arbeiten, ferner der auf dem Gebiet des Veszprémer Bezirks durchgeführten archäologischen Geländebegehungen wuchs in unseren Sammlungen die Zahl der archäologischen Fundobjekte um 13.200 Stücke an.

2. Andere Sammlungsgruppen, insbesondere die naturwissenschaftlichen, nahmen auch mit 1.800 in Betracht kommenden Einzelgegenständen und mit mehreren tausend bloß inventarisierten Stücken zu. Über das oben Angeführte, ferner über das in die Dokumentationsabteilungen, Photonegativsammlungen und Bibliotheken geratene Material hinaus, geben die bezüglichen statistischen Verzeichnisse ebenfalls Aufschluß.

3. Hinsichtlich der Registrierarbeiten erreicht die Zahl unserer nicht inventarisierten Fundobjekte kaum 6%. Es wurden mehr als acht Tausend Katalogzettel gefertigt, Zweidrittel der Sammlungen wurde einer Revision unterzogen.

4. Bezüglich der wissenschaftlichen Bearbeitung und wetandrc Erfhoeihiche s Binauaksd onywaldes im Mittelpunkt der naturwissenschaftlichen Forschungstätigkeit. In der Serienaussgabe über diese Forschungsarbeit erschien die botanische Bibliographie des Bakonywaldes. Das mehrere Hundert Seiten enthaltende komplette Sammelband über die Regression des Balaton steht als Manuskript fertig. Als bedeutendes Ergebnis der archäologischen Forschungsarbeit ist zu Beginn des Jahres 1965 das ausführliche, reich illustrierte Manuskript über die archäologischen Fundorte der Bezirke von Keszthely und Tapolca und am Ende des Jahres über die des Bezirkes von Veszprém in die Druckerei gelangt. Das Manuskript, in einer Stärke von 60 Bogen, umfaßt 1.300 Fundorte. Es wurde auch die Sammlung des denkmaltopographischen Materials, insbesondere durch Bearbeitung der Archivquellen bzw. durch Überprüfung der Volksdenkmäler fortgesetzt.

5. Während des Jahres wurden auch die II. und III. Nummer der wissenschaftlichen Publikationsreihe der Museumsdirektion der Druckerei übergeben. Die 30 bzw. 20 Bogen starken Bände erschienen im ersten Viertel des Jahres 1966. Außer der bereits erwähnten botanischen Bibliographie erschien 1965 in unserer Ausgabe über das Larium von Nagydém und die Ausstellung des Bildhauers M. Borsos in Tihany je ein 4—5 Bogen starkes Heft, das letztere in zwei Auflagen. Ferner gaben wir zwei Leporelloalben über die Museumsausstellungen heraus.

6. Unsere Fachleute vom Museum schrieben im Laufe des Jahres 25 wissenschaftliche Studien und 64 populärwissenschaftliche Abhandlungen, ferner hielten sie 10 wissenschaftliche und 60 populärwissenschaftliche Vorträge ab. Von unseren Beziehungen zum Ausland ist die Studienreise von vier unserer Mitarbeiter (zwei von ihnen nach Ita-

lien und zwei in die Deutsche Demokratische Republik), sowie die Organisierung des mit 183 Institutionen von 22 Ländern ausgebauten Austausch wissenschaftlicher Publikationen hervorzuheben.

Eine Bilanz unserer Tätigkeit auf dem Gebiete der Volksbildung zeigen die Veranstaltung des ersten ständigen Museums für Geschichte der Stadt Pápa, die ständigen Ausstellungen in den Ausstellungsräumlichkeiten von Zirc und Várpalota, die Einzelsparten der Naturwissenschaften (Geologie) vorführen, ferner 35 saisonmäßige Ausstellungen in den größeren Museen des Komitats: in Keszthely, Pápa, Tihany und Veszprém. Von besonderer Bedeutung war die im Museum zu Tihany veranstaltete Kollektivausstellung des dortigen Bildhauers M. Borsos, die nicht nur hierzulande, sondern auch international einen großen Erfolg verzeichnen konnte.

Wir bereiteten 1965 die ständige Ausstellung des Keszthelyer Museums, die Herstellung der Gebäude des im Freien gelegenen ethnographischen Museums zu Tihany und die Eröffnung des Bajcsy-Zsilinszky Endre-Gedächtnismuseums zu Kővágóörs – Pálköve vor.

Der Besuch der Ausstellungen unserer Museen fiel – infolge der ungünstigen Witterung – etwas zurück: die Anzahl der Besucher betrug 602.000 (im Vergleich zu 606.000 des Jahres 1964). Die lediglich unter unserer Aufsicht stehenden, jedoch

nicht unserer Organisation angehörenden Museen miteingerechnet, wurden die im Komitat Veszprém veranstalteten Ausstellungen im Jahre 1965 von 855.000 Besuchern aufgesucht. Von diesen beträgt die Zahl der Ausländer schätzungsweise 10%.

Auch weiterhin befaßten wir uns eingehend mit der Weiterbildung von „Amateurfachleuten“, die den Freundeskreis und die gesellschaftlichen Mitarbeiter der Museen bilden. In zwei Fällen bildeten wir auf einem je drei Tage in Anspruch nehmenden Lehrkurs je 30 Teilnehmer zur systematischen Sammlung der geographischen Ortsnamen aus.

Zum Schluß erwähnen wir die bei der Restaurierung und Erneuerung der Museumsgebäude des Komitats erreichten Erfolge. Im Jahre 1965 wurde in Tihany das Barockgebäude des Museums in der einstigen Abtei und zwei Volksdenkmäler (Skanzen), ferner in Pápa die Prunksäule des ebenfalls in einem Barockschloß untergebrachten Museums restauriert. In Veszprém errichtete man ein Lapidarium im Freien und in Keszthely wurden die mit der Errichtung der neuen ständigen Ausstellung verbundenen Bauarbeiten beendet. Auch mit der Instandsetzung des Gebäudes des Bajcsy-Zsilinszky-Gedächtnismuseums und seiner Umgebung wurde begonnen.

István Éri

Compte rendu de l'activité en 1965 de la Direction des Musées du Comitat de Veszprém

L'activité de l'organisation unifiée des Musées Départementaux, entrant en sa quatrième année, a été, en 1965, également fructueuse et en plein développement. Bien que sous le rapport de l'effectif et du budget ce développement n'ait pas continué, et par suite du mauvais temps le nombre des visiteurs ait quelque peu diminué, les travaux effectués, en ce qui concerne leur qualité et leur niveau, ont une importance considérable.

Nous avons fait des démarches pour établir une administration indépendante des institutions appartenant à cet organisme. Nous avons créé, en même temps, une organisation centrale: un groupe indépendant s'est formé pour organiser les expositions de la Direction, un laboratoire central de photographie fut aménagé, etc. Le nombre de nos institutions s'est accru d'un musée commémoratif, actuellement en cours d'organisation.

Les principaux résultats de la recherche scientifique et du classement, poursuivis dans les musées, sont les suivants:

1. Nos propres collaborateurs ont, en 1965, exécuté à 12 endroits des fouilles de préservation dont plusieurs se sont évoluées en d'importantes fouilles archéologiques. En outre, les collaborateurs extérieurs ont exécuté à 4 endroits des fouilles d'essai aux frais de l'Académie Hongroise des Sciences et de l'Intendance Nationale des Monuments Historiques. Au cours de ces travaux, et de l'inspection archéologique des sites du comitat de Veszprém, notre collection archéologique s'est accrue de 13.200 pièces.

2. Nos autres collections, surtout la collection scientifique, se sont également enrichies de 1.800 objets individuels et de plusieurs milliers d'objets inscrits seulement dans le livre foncier. Les relevés

statistiques donnent eux aussi des renseignements sur ces objets, ainsi que sur le matériel intégré dans les archives, les photothèques et les bibliothèques.

3. En ce qui concerne l'enregistrement des objets, le nombre des pièces non inventoriées atteint à peine 6% du total. Plus de 8000 fiches descriptives furent faites. Deux tiers des collections sont révisés.

4. Dans le domaine du classement scientifique, c'est encore l'exploitation du mont Bakony qui était au premier plan de la recherche d'histoire naturelle. Dans la série de publications appartenant à ces recherches a paru la bibliographie de botanique du Bakony. Le manuscrit du volume de plusieurs centaines de pages comprenant des études traitant de la régression du Balaton, fut terminé. Un résultat important de la recherche archéologique, le manuscrit richement illustré, contenant la description détaillée des sites archéologiques des arrondissements de Keszthely et de Tapolca fut, au début de 1965, envoyé à l'impression, et, en fin d'année, celui des sites de l'arrondissement de Veszprém. Le volume comprendra 60 feuilles et traitera de 1300 sites. Nous avons continué à rassembler le matériau de la topographie des monuments historiques, en dépouillant surtout les données des archives et en enregistrant les monuments historiques populaires.

5. Au cours de l'année, nous avons envoyé à l'impression les Vol. II et III du Bulletin scientifique de la Direction des Musées. Ces volumes, l'un de 30 feuilles et l'autre de 20 feuilles, paraîtront dans le premier quart de 1966. En dehors de la bibliographie de botanique ci-haut mentionnée, nous avons publié, en 1965, des fascicules de 4 à 5 feuilles, traitant du lararium de Nagydem et de l'exposition du sculpteur Miklós Borsos, organisée à Tihany. En outre deux dépliants ont parus sur les expositions des divers musées.

6. Les spécialistes de nos musées ont, au cours de l'année 1965, écrit 25 études scientifiques et 64 articles de vulgarisation. Ils ont fait, en outre, 10 conférences scientifiques et 60 conférences de vulgarisation. 4 collaborateurs ont fait des voyages d'études à l'étranger, dont 2 en Italie et 2 dans la République Démocratique Allemande. Nous avons établi un échange de publications avec 183 institutions de 22 pays.

L'activité que nous avons déployée dans le domaine de l'instruction populaire se répartit comme suit: nous avons organisé la première exposition permanente du Musée d'Histoire Régionale de Pápa, des parties d'expositions d'histoire naturelle (géologie) à Zirc et à Várpalota, ainsi que 35 expositions temporaires dans les musées les plus importants du comitat: à Keszthely, Pápa, Tihany et Veszprém. Particulièrement réussie était l'exposition collective des oeuvres du sculpteur Miklós Borsos à Tihany, exposition qui eut un retentissement international.

Nous avons, en 1965, fait les préparatifs de l'exposition permanente du musée de Keszthely, et de la restauration des édifices du Musée Ethnographiques de plein air (Skansen) à Tihany. Nous avons préparé l'ouverture du Musée Commémoratif Endre Bajcsy-Zsilinszky de Kővágóörs - Pálköve.

Le nombre des visiteurs de nos musées a, par suite du temps peu favorable, quelque peu diminué: leur nombre était en 1965 602.000 (en 1964 = 606.000). Y compris les musées étant sous notre surveillance mais n'appartenant pas à notre organisation, les expositions réalisées dans le comitat de Veszprém furent visitées, en 1965, par 855.000 personnes, dont environ 10% étaient des étrangers.

Nous avons continué à nous occuper du perfectionnement des „spécialistes-amateurs”, membres du Cercle d'amis des Musées, leurs collaborateurs sociaux. A deux reprises nous avons donné l'instruction à 30 participants à des cours de 3 jours qui leur permettaient de rassembler systématiquement les noms de lieux du comitat.

Nous mentionnerons en dernier les résultats atteints dans la restauration et le renouvellement des édifices des musées du comitat. En 1965 nous avons restauré l'édifice baroque du musée aménagé dans l'ancienne abbaye de Tihany, et deux monuments historiques populaires (Skansen), ainsi que les salles de gala du Musée de Pápa, aménagé également dans un château baroque. A Veszprém nous avons terminé les travaux du musée lapidaire de plein air, et à Keszthely, les constructions de la nouvelle exposition permanente. La restauration de l'édifice du Musée Commémoratif Bajcsy-Zsilinszky fut commencée, ainsi que la réfection de son cadre.

István Éri

Деятельность единой комитатской организации музеев оказалась успешной, со стремлением к развитию в 1965 году. Не смотря на то, что в отношении личного состава и бюджета размеры развития немного снизились, и таким же образом посещаемость наших учреждений вследствие плохой летней погоды, но в том, что касается качества совершенной нами работы и уровня этой деятельности рост можно считать значительным.

Мы приступили к мерам для создания самостоятельного хозяйства принадлежащих нам учреждений, но одновременно продолжались работы с целью осуществления дальнейшей центральной организационной работы; таким образом, была создана самостоятельная группа управления для организации выставок, осуществлена центральная фотолаборатория. Численность наших учреждений выросла на один музей-памятник, организация которого пока продолжается.

Главнейшие результаты научно-исследовательской и обрабатывающей деятельности:

1. Собственными сотрудниками в 1965 году всего на 12 местах проводилось спасение археологических находок, которое местами развилось в раскопки в серьезных масштабах. Кроме того, на счет Академии Наук Венгрии и Инспекции памятников искусства Венгрии внешними сотрудниками проводились планомерные раскопки на четырех местах. В порядке этих работ, как и в процессе исхождения местностей веспремского района по археологии в наших коллекциях число археологических предметов выросло на 13.000 штук.

2. Наши другие группы коллекций, главным образом в области естественных наук, тоже обогатились: на 1800 индивидуально учитываемых предметов, и на несколько тысяч предметов, зарегистрированных только в кадастре. По вышеперечисленным данным, как и по материалам, вошедшим в репертории, фотонегативотеки и библиотеки данные показаны в наших статистических таблицах.

3. Что касается ведомственных работ, численность наших пока не зарегистрированных предметов чуть ли достигает 6%. Было составлено всего свыше 8.000 описывающих карточек, ревизия была проведена на 2/3 всех коллекций.

4. В отношении научной обработки на переднем плане исследований по естественным наукам продолжает быть исследование и изучение Баконьских гор. В серии публикаций этих исследований вышла из печати ботаническая библиография Баконья. В рукописном оригинале составлен комплексный очерк в несколько сот страниц о регрессии Балатона. Значительным результатом археологических иссле-

двоаний является то, что в начале 1965 года оригинал подробного, богато иллюстрированного описания мест археологических находок районов городов Кестхей и Тапольца, а к концу года те же материалы по веспремскому району сданы в печать, объемом 60 печатных листов, по 1300 местам находок. Продолжалось собирание материалов по топографии памятников искусства, главным образом путем обработки архивных источников, как и учетом народных памятников искусства.

5. В течение этого года сданы в печать и оригиналы выпусков 2. и 3. серии научных сообщений Управления. Эти выпуски, объемом в 30 и 20 листов, выйдут в свет в первом квартале 1966 года. Кроме уже упомянутой ботанической библиографии, в 1965 году издали по одной брошюре объемом в 4—5 листов по надьдемской ларарии и тиханьской выставке скульптора Миклоша Боршоша, последняя в двух изданиях. Затем мы издали два т. н. лепорелло (складных брошюры) по выставкам музеев.

6. Наши специалисты-музеологи в течение отчетного года написали 25 научных очерков и 64 статьи по распространению знаний. Они выступили 10 научными докладами и 60 популярными лекциями. Из числа наших связей с заграничными учреждениями можно упомянуть научные командировки четырех сотрудников (двое из них посетили ГДР, а двое Италию), как и организацию обмена наших научных публикаций с 183 учреждениями 22 стран.

В балансе нашей деятельности в области просвещения народа фигурируют следующие факты: организация первой постоянной выставки Музея по местной истории г. Папа, организация постоянных частей выставок по естественным наукам (геологии) на постоянных выставочных местах в Зирце и Варпалоте, дальше, организацию 35 временных выставок в более значительных музеях нашего комитата: в Кестхее, Папе, Тихане и Веспреме. Чрезвычайно выдающейся оказалась и общее признание в Венгрии, и более того, за рубежом получила коллекционная выставка скульптора Миклоша Боршоша, живущего в Тихане, в Тиханском музее.

В 1965 году нами подготовлена постоянная выставка Кестхейского музея, были обновлены здания этнографического музея („Скансен“) под открытым небом в Тихане, и был открыт музей-памятник им. Эндре Байчи-Жилински в с. Кёвагоэрш—Палкёве.

Посещаемость наших музеев — вследствие неблагоприятной летней погоды — немного снизилась до 602 тысячи (1964 г. = 606 тысяч). Вместе с музеями, находящимися под нашим надзором, но не принадлежащих нашей организации, выставки в комитате Веспрем получили в 1965 году всего 855 тысяч посети-

телей. Из их числа численность заграничных посетителей была около 10%.

Мы продолжали углубленно заниматься дальнейшей подготовкой „специалистов-любителей“, которые составляют круг приятелей музеев и которые работают в качестве сотрудников-общественников. Для них мы устроили два раза трехдневные курсы с целью систематического собирания топонимики.

В заключении мы говорим о наших результатах в области реставрации и возобновления музейских зданий комитата. В 1965 году было восстановлено

барочное здание помещенного в прежнем аббатстве Тиханьского музея и два памятника народного зодчества (типа Скансен), как и актсвые залы музея г. Папа, помещенного тоже в барочном здании. В Веспере были проведены строительные работы, связанные с лапидарией под открытым небом, и в Кестхее с новой постоянной выставкой. Началось и упорядочение здания и окрестности музея-памятника им. Эндре Байчи-Жилински.

Иштван Эри

A veszprémi Bakonyi Múzeum régészeti tevékenysége 1903-1955 között

Veszprém megye területén a régészeti vizsgáldások, feltárások megelőzték a múzeum életrehívását. Rómer Flóris még a Bach-korszakban kiterjedt kutató utakat végzett, főként a Bakony tájain, amelyek során számos őskori, római kori lelőhelyet, leletet, emléket jegyzett fel. A helyi anyag gyűjtésében Mihály István bakonyszentlászlói plébánost illeti az elsőség; ő a század második felében, az 1870-es, 80-as évek folyamán nagyobb, elsősorban őskori gyűjteményt hozott létre, főként a Bakony belsejéből. Gyűjteménye a veszprémi múzeumba került. Mihály ásatásokkal is gazdagította anyagát, így az 1870-es évek végén Bakonyperden 20 római sírt ásott fel. Az innen származott leletekből ugyancsak került a múzeumba. A veszprémi múzeum régészeti gyűjteményei közül az ő gyűjtését megalapozónak tekinthetjük. Anyagából 320 csiszolt kőeszközt tartalmazó őskori gyűjteményrésze kétkötetes leltárkönyvével együtt került a múzeum birtokába. Ezek legtöbbször Bakonyszentlászló, Bakonytamási, Porva, Fenyőfő, Csesznek, Bakonyszentkirály, Bakonybél, Borzavár környékéről való, de Győr megyei (Kisárpás), Fejérmegyei (Pátka), stb. darabok is találhatók közöttük. A két leltárkönyv, amelyet a múzeumnak a századfordulón, Mihály kanonok halála után külön sikerült megszerezni az örökösöktől — 1903-ban —, a legrégebb magyarországi régészeti ilyenemű feljegyzések közé tartozik. Kiderül belőlük, hogy Mihály gyűjtése még a kiegyezést követő évekre nyúlt vissza, a naplót 1872-ben kezdte vezetni. Ez az említett tárgyakat háromféle körvonalrajzzal igyekszik egyedileg rögzíteni; gyakran az előkerülés évét is feltüntetve. Mihály bronzkori, koravaskori bronzeszközöket is gyűjtött, ezek azonban említett leltárkönyveiben nem szerepelnek.

Ugyancsak a Bakonyszentlászló körüli gazdag leletelőfordulások buzdították az ott élt Fillinger Antal gyűjteménye létrehozására. Később ő is kiterjesztette tevékenységét távolabbi vidékek felé. Gyűjtésében ugyancsak találunk pátkai és egyéb

helyekről származó anyagra. 1220 darabot kitevő gyűjteménye a század első éveiben (1905. VIII.) került a veszprémi múzeumba.

A századfordulón Zatkalik János tanító Bakonycsernyén hozott létre gyűjteményt a táj anyagából. De már a múlt század második felében megindult a pápai református főiskola gyűjtőtevékenysége is, ezt akkor főként Borsos István vezette.

Récsey Viktor Bakonybélben 1899-ben ásott fel öt bronzkori (?) tumulust. A régészeti anyag tudatos megmentésével, az akkoriban induló Archaeológiai Értesítő lapjain való közzétételével már a század közepe táján találkozunk. Így Turcsányi A. 1869-ben számolt be Bakonycsernye körüli őskori leletekről.

A múzeum alapítói, szervezői között 1903-ban Fraknoi Vilmost is ott találjuk. A kultuskormányzat részéről Wosinszky Mór működött állami megbízottként. Végülis 1904. november hó 6-án nyílt meg a múzeum kiállításával a megyeháza második emeletén az erre a célra kijelölt 11 teremben.

Veszprém megye múzeuma a megalakulása körüli időkben életrehívói tudományos érdeklődéseinek jellegét viselte magán. A fáradhatatlan, buzgó Laczkó Dezső, a piarista gimnázium tanára, majd igazgatója, elsősorban természettudományos képzettségű és indítékú nevelő és kutató. De a többarcú tudósak európai hírhez juttató őslénytani felfedezései, geológiai vizsgálódásai, gyűjtése mellett mindvégig fontos érdeklődési köre maradt a táj régészeti kutatása is. Ha a múzeum 1903-tól vezetett szerzeményi naplóiba tekintünk, ámulattal vegyes tisztelettel észleljük azt a szinte megfoghatatlan intenzitású gyűjtői buzgalmat, amelynek következeképpen a muzeális tárgyak tömege özönlött be nap mint nap az új intézmény raktáraiba. Az első világháborút megelőző 11 évben úgyszólván minden nap került valami a múzeumba, de nem volt ritka az a nap sem, amelyen az 3–5 tétellel gyarapodott. A múzeum első leltárkönyvébe, a „Veszprémvármegyei Múzeum leltári törzskönyvé”-be részletesebben felbontva

egyedileg vezették be a szerzeményi napló sommázó, sokszor többszáz darabból álló, de egy tételként szereplő lelet együtteseit. Ennek a leltári törzskönyvnek a vezetése az első világháborúig folyt, ebben találjuk az átletározott Mihálydy, Fillinger, Zatkalik gyűjteményeket, a mezőszilasi, pogánytelki, balácai ásatások anyagát is. A szerzeményi napló első kötete Laczkó Dezső jellegzetes kézírásával (1903–1923. évek) a kabhegyi, 1871-ből származó római éremlelettel kezdődik.

Laczkó Dezső régészeti érdeklődése, természet-tudományos munkásságának megfelelően, elsősorban a régebbi korok felé irányult. Az őskori veszprémi táj emlékei mellett azonban a humán képzettségű tudós tanár komoly munkássággal fordult a római múlt irányába is. De nem hagyták érzéketlenül a népvándorlás, a honfoglaláskor, a középkor helyi kérdései sem.

Így Laczkó Dezsőt méltán tekinthetjük a múzeum régészeti tárai megteremtőjének is Rhé Gyulával együtt. Gyűjtéseik a korra jellemző régiségbúvárlatok; a legelterjedtebb zugokból, féltudós amatőrgyűjtőktől, kincseiket babonás előítélettel őrző egyénektől egyaránt a vármegyeházában zsúfolódó új múzeumba áramlottak a mai ítéletünk mellett gyakran kevesebb tudományos értékkel bíró, lelőhely nélküli, vagy csak egy-egy község körülbelüli területéhez kapcsolódó leletek is. Az első világháborúig különösen erős volt ez a megye egész területére kiterjedő, főként őskori szórványleletekre irányuló gyűjtés. Másrészt azonban dúlőlkig menő helymeghatározásokkal igyekeztek az anyagot szorosabban körülhatárolni. Nagyszámú terepbejárásaik révén is igen sokat gyűjtöttek. Ha ezeket a leleteket a mai álláspont mellett szórványoknak is tekintjük, általuk nyert képet első ízben a régészeti kutatás, a Dunántúl szívét jelentő tájban, a különféle régészeti kultúrákról.

Az új intézmény megindulásakor a megye területén a teljességre való törekvések némi akadályokba ütköztek. A pápai református főiskola továbbra is ragaszkodott régészeti gyűjteménye helyben való megőrzésére; a pápai képviselőtestület a Veszprém vármegyei múzeumi egylet körlevelére válaszolva kijelentette: „hogyan Pápanak, mint kulturális főhelynek történelmi nevezetességű régiségeire szüksége van.” (1903. május 26.).

Múzeumunk kezdeteire emlékezve, az újabb kőkori kutatás már annak első évtizedében komoly eredményekkel járt. Laczkó Dezső még 1910 táján figyelmes lett a város fölötti Nándor-telep, a Nemesvámos felé vivő út környéke újabb kőkori kultúrájára. A sáncokkal is védett telep vonaldíszes, sőt részben a zselízi kultúra körébe tartozó

kerámiajával ezután még hosszabb ideig maradt Laczkó megfigyeléseinek színhelye. Figyelme a városkörüli neolitikus településekre irányulva, 1911-ben a Kiskúti-csárda körüli területekről gyűjtött anyagot. Kutatásai nyomán hatalmas délnyugati félkörben bontakoztak ki az újabb kőkor emberének Veszprém körüli telepei. Majd a távolabbi környéken, Nemesvámos, Veszprémfajs, Litér, Kádárta, Szentkirályszabadja, Felsőörs határaitban és másutt számos neolitikus telepet talált.

Az itt nagymennyiségben jelentkező bronzkori anyag begyűjtése is kezdetől fogva erőteljesen folyt. Különösen annak második időszakában gyakori ún. északpannon, sőt itteni sűrűmegjelenése alapján közelebbi elnevezéssel „veszprémi kultúrának” nevezett korszaka juttatott állandóan anyagot a múzeumnak. Ez a század elejétől úgy szólván napjainkig a város és környékéről csaknem mindenünnen, főként temetők formájában jelentkezik. Legjelentősebb városi feltárását, Rhé Gyulával együtt, 1910-ben végezték közösen a mai kórház területén. A halomsíros kultúrák nyomait már az első világháború előtt figyelemmel kísérte Laczkó Dezső. Farkasgyepű bronzkori IV. periódusából, az ún. halomsíros kultúrából való sírjait a veszprémi püspök anyagi segítségével 1905-ben kezdték első ízben feltárni. Ezekben az években, 1907-ben került elő a máig legjelentősebb érme leletegyüttes, a Nagyvázsöny melletti Zsófia-pusztán, Schwarz Bernát nagyvázsónyi körorvos hívta fel a múzeum figyelmét. Laczkó Dezső korábban hiába kérte a múzeum számára, tulajdonosai Bécsbe hurcolták el a 8315 darabot kitevő együttest, majd ottani feldolgozása után egy részét visszaküldték Veszprémbe.

Laczkó Dezső munkájához már kezdetől segítséget nyert Rhé Gyula személyében, akit azonban elsősorban a római idők kutatása kötött le. Rhé első feltárása a tótvázsonyi római temető ásatása volt, ez már az új, alig néhány hónapos múzeum keretei között történt, majd Gyulafirátót melletti Pogánytelek dűlő római épületei következtek (1903), ez utóbbiakból a múzeum nevezetes leletekkel gyarapodott.

Nevezetes időszak kezdődött a múzeumban az 1904-es évvel, a Baláca-pusztai római telep nyomainak első jelentkezésével. Az 1906., 1907., majd 1909. években folyt feltárások Pannonia leleteiben máig legjelentősebb villa-együttesét hozták felszínre. Anyaga mindmáig döntő a hazai római múlt művészete kutatásában; több vonatkozásban az itt előkerült leletekre alapozzuk a pannoniai római művészetre vonatkozó nézeteinket. Ezek a feltárások a veszprémi káptalan

területén, annak engedélyével, jelentős pénzadományával indultak el.

1906-ban bukkantak a királyszentistváni késő-római sírboltra, abban az emlékezetes fémládácskával. A Balaton északi partján az ezidőtájt történt vasútépítési földmunkálatok (1908) számos helyen mutattak nyomokat főként a partmenti római villavilágból (Almádi, Alsóórs, stb.).

Németh József mezőszilasi (egykor Szilasbalhás) tanár – Németh László író édesapja –, ugyancsak ekkor, 1904-ben tárt fel korai császárkori halomsírokat. Ezek a római uralom alatt továbbélő benszülött illyr-kelta őslakosság életkörülményeiről, Respectus fazekas működéséről adtak adatokat.

1906-ban a múzeum máig legkiemelkedőbb kisleleteit, egy római háziszentély berendezését találták meg Nagydém falu határában. 1911-ben Csetény határában 20 honfoglaláskori Árpád-kori sírt tártak fel.

A sok kutató-, terepmunkát, a több nevezetes feltárást a kor szintjét elérő irodalmi közlések, sőt feldolgozások is követték. Ezeket a magyar bibliográfiai munkák megfelelően összeállították; elég itt csupán a kiemelkedőbbekre emlékeznünk, aminő például a Hornig bíboros támogatásával 1912-ben megjelent Baláca című munka, melyben Laczkó és Rhé közösen foglalták össze római kori kutatómunkájuk eredményeit.

Pápa régtől fennálló gyűjteménye mellett 1907-ben Tüskevárrott jött létre Múzeumi Egylet, amely a Somlóvidék ős- és ókori régiségei gyűjtését igyekezett megvalósítani. Innen dr. Gjai Károly ajándékképpen 289 őskori lelet került be.

Ezeknek a tevékenységeknek eredményeképpen 1909-ben már 40 000 felé járt a régészeti gyűjtemény leleteinek száma, ez két év múlva már érmeikkel együtt az 50 000-et is túllépte.

Így fejlődött, gyarapodott az ország régészeti talán leggazdagabb területének új múzeuma, amelynek kiteljesedéséhez tevékeny alapítói sok társadalmi agitációt, külső segítséget is igénybe vettek, de amelynek azért nehézségei is akadtak. Csak példaként említjük Tündérmajor urának, Eszterházy György grófnak tilalmát 1905-ben, amellyel az ottani bronzkori sírmező feltárását tiltotta meg. 1908–9-ben nagyobb régészeti terepbejárások történtek, amelyek több feltárásnak váltak alapjaivá.

1911-ben a már elért régészeti eredmények rögzítését kezdték meg Laczkók; 1:25 000-es térképekre vetítették rá az eddig ismert lelőhelyeket. A múzeum két kutatója felosztotta egymás között ezt a feladatot; Laczkó Veszprém délnyugati

részénél kezdve haladt Vörösberény, Almádi, másfelől Zirc, Bakonybél felé. Rhé ellenkező irányból, Veszprém északi-keleti részeiből indult el.

A világháború kitörését megelőző utolsó jelentősebb lelet (1912) a somlójenői római-kori bronzurna és -tál voltak. 1914 tavaszán Bakonyszombat helyen folytattak honfoglaláskori temetőásatást; a „Huszárókelő” avarkori temetőjét csaknem egy időben tárták fel, az ösküi avar sírmezőt ez év júniusában kezdték ásni.

Az utolsó békeévben jelent meg első ízben „A Veszprémvármegyei Múzeumi Bizottság és Múzeumi Egylet együttes évi jelentése 1913-ról” címmel a múzeum olyan kiadványa, amely a tudományos, adminisztratív, gazdasági eredmények és helyzet adatszerű előszámolásán kívül a feltáró, feldolgozó tevékenységről is igyekezett képet nyújtani. A múzeum személyi ellátottságában is változások állottak be, amelyek a régészetet is érintették. 1912-ben Rhé Gyula mellett másodmúzeumőrként dr. Dornyay Béla tanár kezdte meg múzeumi működését, mely 1918-ig tartott.

A háború befejezése után a nagy nehézségek közepette végre elkészült új múzeumépületben, az akkori szokásnak megfelelően az alagsori helyiségekben kaptak helyet a régészet leletei. Ez a nem éppen szerencsésnek mondható elhelyezés a két világháború közötti időszak folyamán végig meg is maradt.

A leletanyag beözönlése az 1920-as években érezhetően alábbhagyott. 1919-től dr. Lovas Elemér látta el átmenetileg a könyvtárőri feladatokat, a győri régészeti gyűjtemény neves megszervezője azonban itt kevésbé hagyta hátra munkássága nyomait.

A háború befejezte után az első nagyjelentőségű felfedezés 1922-ben történt. Laczkó Dezső ez év őszétől kezdve kutatott a máig folyamatosan vizsgált ságvári lösz-rétegben, a felső paleolitik emberének magdalenien-kori nyomaira. Ezek a feltárások 1930-ban folytatódtak, a leletek értékelésébe a kor legkiválóbb szakemberei, Kadič Ottokár, Hillebrand Jenő is bekapcsolódtak. A következő évben Laczkó Dezső Ajkánál kisebb avarkori temetőt tárt fel.

Nagyban elősegítette a táj régészeti áttekinthetőségét Kuzsinszky Bálint 1920-ban megjelent műve a Balatonkörnyék archeológiájáról. Ez a könyv sokban támaszkodott a veszprémi múzeum eredményeire.

A 20-as években újra visszatértek, kisebb ásatás keretében, Baláca római villatelepe további tisztázásához. 1925-ben került sor a mozaikpadlók kiemelésére, amelyek közül a legjelentősebb tekin-

tetében Klebelsberg miniszter már 1923-ban úgy intézkedett, hogy annak a Nemzeti Múzeumba kell kerülnie. 1926-ban a további balácai ásatások két új épületet eredményeztek, közülük az egyik 650 m²-es, díszudvarral ellátott nagyobb építmény. Baláca így a három után is megmaradt az érdeklődés középpontjában. Laczkóék fáradszomjas agítással „balácai római pavillon alapot” hozott létre, amely a nagyjelentőségű leletek helyszínén, eredeti összefüggéseikben való bemutatását tűzte ki feladatul. 1925–26-ban folytatódott a jutasi avar sírmező feltárása is, ekkor 79 sír került elő.

1927-ben az ösküi avar sírmező ásatása következett, itt ekkor 33 sírt tártak fel. A népvándorlások emlékei iránti érdeklődés lendületében Bakonyperden is felástak néhány avar sírt. Az „Évi jelentés” bővült, hasábjain az 1927/28 évtől kezdve a múzeum kutatómunkájáról beszámoló rövidebb közlemények is napvilágot láttak. Ez az időszak volt a hallstatti kor kutatásának ideje is. Előbb Veszprémben a Károly-téren és a Madách utcában, majd 1928-ban, nem sokkal utóbb Somlósárhelyen tártak fel ilyen lelőhelyeket. A Somló körül annál is inkább szükségessé váltak ezek az ásatások, mert ezidőszert az ottani tumulusok rohamosan kezdtek fogyni, sőt a község elhatározta a még megmaradtak lehordását is. A ritkább kelta leletek is mutattak némi gyarapodást. Akán 1928-ban tártak fel Latène kori sírokat. Itt ilyen leletek már 1914-ben ismeretessé váltak.

Jutason 1928-ban újabb 78 sír került elő a népvándorlásokból, itt a munka éveken át folyt tovább, egészen Rhé haláláig.

Az első háborút megelőző lendületes terepbejáró munkák újból folytatódtak; 1928/29-ben 30 helységben végeztek ilyen kutató-gyűjtő tevékenységet. 1930-ra a régészeti tár az éremgyűjteménnyel együtt meghaladta a 60 000 darabot. A társadalmi gyűjtő, figyelő munka szervezését kezdettől fogva szorgalmazta a múzeum; 1930-tól az ekkor alakult „Veszprémmegyei történelmi, régészeti és néprajzi társulat” segítségével. „Régészeti konzulok”-nak nevezett területi figyelők hálózatát igyekeztek kiépíteni.

A 20-as évek végén a terepmunka számos római lelőhelyet eredményezett, Csopak Kőkoporsódombja még a múzeum alapítását megelőző időkől kezdve folyamatosan szolgáltatta a leleteket, most (1929-ben) a vasútállomás mellett is római sírok kerültek elő. A Bakonyban fekvő Vinyesándor-major, Béb római telepei ugyancsak ekkor váltak ismertté. 1930-ban Veszprém-Újtelepen Laczkó Dezső egyik utolsó feltárását végezte, a már rég-

től ismert neolit telepen. Ezenkívül még Ságvár paleolitikus lelőhelyén munkálkodott. Ebben az évben a ritkábban előforduló középkori kutatások egyikére is sor került; a múzeum épületével szemben fekvő Kálvária-dombon Rhé Gyula az Árpád-kori Miklós templom alapjait tárta fel. Ismertetését a múzeum „Évi jelentésében” adta.

A bronzkor mészbetétes „veszprémi kultúrája” szinte évről-évré új lelőhelyeket eredményezett, főként magában a városban. Ekkor a kórház építkezéseinek tünt elő nagyszámú bronzkor II. periódusból való égetéses sír, a főként kisebb méretű edények megszkott tömegével.

A 30-as évek elején kitört gazdasági válság érezhetővé vált a múzeum működésében is. Jutas feltárása azonban még azután is tartott, az Öskü-jutasi eredményekről, amelyekben Fettich Nándornak is jelentős része volt, a prágai egyetem Kondakov szemináriuma kiadványaként jelent meg a feldolgozás. Ettől az időtől fogva Fettich Nándor is résztvett népvándorlások-honfoglalások munkájával a múzeum életében.

1933-tól kezdve Nagy László is bekapcsolódott, elsősorban régészeti tevékenységet folytatva, a múzeumi munkába. 1934-ben Egeralján neolitikus telepet, Csöglén római települést állapított meg több más között.

1936 decemberében Rhé Gyula hirtelen halála után Nagy László vette át a múzeum vezetését is. Még 1934-ben ment végbe a veszprémi kultúra eddig legkiterjedtebb temető-feltárása Királyszentistván mellett a Csatári malomnál. A népvándorlások Várpalota longobárd sírmezeje gazdagította 545 darabbal. Mezőkomárom – Csókáshegy még 1929-ben ismertté vált bronzkori telepén a feltárás már a 30-as években ment végbe. A másik nagytömegű leletet adó hely Mencshely határában a Vöröstó-Ragonya tűzkövese. Innen már 1928-ban is gyűjtöttek, de nagyszámú kőpattintásai csak később kerültek be az egyre szűkebbé vált raktárakba. Középrépuszta korai vaskori temetője feltárása 1937-ben történt. Anyagát Nagy László publikálta is. A temető szép grafitos díszű edényei, vasékszerei azóta is díszei a régészeti kiállításnak. Ugyanebben az évben Gerevich Tibor is megsemmisítette a veszprémi Betekints völgyben levő Árpád-kori apácakolostor feltárását, amelyet romkert formájában azóta is fenntartottak. Vaszar koravaskori temetője ismeretes bikafejes festett urnáival 1932-ben tárult fel.

Ajka homokbányájából leletmentés révén fontos összefüggő emlékegyüttes került elő 1942-ben. Ugyancsak már a háború alatt, annak a vége

felé (1943) tártak fel újabb részeket a már régtől ismert Szentkirályszabadjai „Romkút” római épületeiből. A honfoglaláskort, korai Árpád-kort, a Veszprém-sashegyi és a -Cserhát utcai temetők gazdagították.

A múzeum régészeti tevékenysége erre az időszakra már tetemes emléanyagot eredményezett. Ezt a háborúig már meglehetősen felgyülemlett mennyiséget nagyobbrészt leltározták és rendszerezve igyekeztek el is helyezni. Leltározási módszerük a korábban általános 1-től növekvő számrendszer volt, emellé az első világháborúig a törzskönyvi napló számrendszere járult második jelzésként, ezt váltotta fel a háború után az év-számindexes leltári számrendszer, amelynek nagybetűs betűjele a lelet főkorszakának rövidítését, számlálója annak növekvő számát, nevezője pedig az előkerülés évét adta. Ezen belül összefüggő csoportokat kisbetűkkel jelöltek. A leltárkönyveket olykor a tárgyakról készült gondos tusrájzok egészítették ki. Laczkó Dezső és Rhé Gyula a régészeti lelőhelyek adattárát is felállították, amely leírólapokból és térképekre felvázolt pontos lelőhelymegjelölések egymást kiegészítő rendszeréből állott.

A második világháború hadieseményei, a befejezést közvetlen megelőzően, 1945 márciusában érték el Veszprémet. A harcok szerencsés módon csupán rövid napokra korlátozódtak. A múzeumban a legnagyobb kárt a raktárak anyagának teljes összekeverése, a helyiségek feldúlása okozták. Nagy László igazgató mellett ekkor 1942 márciusától Mészáros Gyula őskori szakos régész működött, aki mint a táj — Dörgicse — szülötte és neveltje még bölcsészhallgató korában alaposan átkutatta a Balatonfelvidék Tótvázsony — Őcs — Tagyon közötti szakaszait. 1947 júliusában tért meg a hadifogságból, a következő évben, 1948-ban Farkasgyepүн tárt fel Nagy Lászlóval közösen a bronzkor IV. periódusából származó halomsírokból többet. Széleskörű gyűjtést folytatott a Menceshely melletti Vöröstó — Ragonya mellől, amelynek nagyszámú újabb kőkori pattintásaival, sokféle kőeszközével rendszeresen gazdagította a régészeti gyűjteményt, háború előtti tevékenységét folytatva.

1947—48-ban a múzeum épületét lényegesebben átalakították. Ez a régészeti tár helyzetét is érintette. Az I. emeleten új irodahelyiségeket alakítottak ki, mellettük új raktárhelyiséggel, amelybe egyelőre a régészeti tár kisebb, értékesebb darabjai is kerültek.

1949-ben Nagy László megvált a múzeumtól. Helyébe igazgatóként (1949—1955) Vajkai Aurél

került. Az ő időszaka alatt Mészáros Gyula önállóan láthatta el a régészeti feladatokat, 1951 őszéig. 1950-ben Ajkán, a már a háború alatt ismertté vált római lelőhelyen, a korábban említett leletekhez kapcsolódó további római emlékeket jeleztek. Mészáros Gyula itt egy Hercules szentély maradványait tárta fel. Ugyanekkor Kislángon paleontológiai lelőhelyet fedezett fel, ezt fel is térképezte és innen anyagot gyűjtött a Földtani Intézet számára. A következő évben (1951. IV.) Balatonaligán a rómaikori benszülött lakótelep feltárása történt meg; ezt a Magyar Nemzeti Múzeum részéről Bónis Éva vezette, az 55 darab-ból álló, mezőgazdasági vaseszközöket tartalmazó ritka leletet Mészáros Gyula gyűjtötte be a múzeumba. Hasonló leleteket Halimba környékéről is talált (Padrag). 1951 áprilisában bukkant a veszprémi plató Balaton felé eső peremén, Balatonlovas határában, a paleolit-kori festékbánya feltűnést keltő leletére, amelyet Vértés Lászlóval fel is tárt, majd később közösen ismertettek.

A múzeumügy, a régészet korszerű, központosított irányítása az országon meghatározott szempontok, tervek szerint a kutatók számára egyre inkább juttatott a megye területén kívüleső feladatokból is. Így Mészáros Gyula 1951 nyarán-őszén a dunaújvárosi Koszider nagy bronzkori urnatemetője feltárásában is részt vett.

1950-ben a Bakonyi Múzeumban is sor került, az akkoriban kibontakozott új magyar múzeum-rendezések menetében, a háboru utáni első állandó kiállítás megvalósítására. A régészeti rész összeállításában Mészáros Gyula, Thomas Edit és László Gyula működtek közre.

Mészáros Gyulának Veszprém tájain történt munkásságából különösen újabbkőkori lelőhely megállapításait emelhetjük ki; mintegy 18 ilyen helyet rögzített terepbejárásai eredményeképpen. Gyűjtése, beleértve a még egyetemi évei alatt gyűjtött anyagot, a múzeum újabbkőkori részlege törzsananyagát képezi.

Az ő működési ideje alatt indult meg az az ugyancsak egységes szempontok szerint irányított újszerű leltározási munka, amely az egyes múzeumokban eltérő módok helyett egyöntetű, év-számindexes leltári számrendszert állapított meg.

Mészáros Gyulát 1951 év végével a szekszárdi Balogh Ádám múzeumba helyezték át vezetőként.

1952 év nyarán, átmeneti időre Gábori Miklós került régészként a Bakonyi Múzeumba, de már ez év végével el helyezték innen. Terepbejárásai-ból a várpalotai Loncsos középkori települése felfedezését említjük. (1952 áprilisa). Az átmeneti időszakban Fitz Jenő látta el a múzeum ilyen-

irányú sürgős teendőit; ez év március – áprilisában Balatonalmádiban több, a bronzkor második szakaszából származó sirt tárt fel. De Pekáry Tamás, ezidőben a keszthelyi Balatoni Múzeum régésze, szintén látott el feladatokat, pl. 1953 áprilisában Várpalotán működött.

1953 augusztusában e sorok íróját helyezték ide régészként.

Az ebben az időszakban történt kisebb feltárások közül a Papkeszi-i bronzkor II-ből származó urnasírokat (1953. IX.), a füredi gótikus falutemplom részleges feltárását említjük (1953. XI.). Utóbbi helyen a templom szentélyét borító föld és kőtörmelék-tömeg eltávolítása után értékes gótikus kőtagozatok, szép faragott kő-keresztelő-medence és a mennyezet lezuhant kőbordázata kerültek elő.

Ugyancsak erre az időszakra esik a Török Gyula vezette halimbai honfoglaláskorabeli-koraárpád-kori nagyjelentőségű temetőfeltárás megindulása is. Külsővat római lelőhelyei már az első világháború óta ismeretesek voltak, innen 1917-ben már sírkő került a Magyar Nemzeti Múzeumba. A Fényes Árok és a Kismarcal közötti kis dombon 1954–55-ben többször jeleztek római leleteket, 1955 júniusában sor került a terep alaposabb szemrevételezésére kisebb feltárás keretében, amely római település, épületek nyomait mutatta.

Az 1953–55 közötti időszakban a múzeum régészeti terepbejáró hagyományai nyomán több hasonló kutatóút történt. Ezek részint a Balatonpart és mögöttes felvidéke, másrészt a Bakony belseje több új lelőhelyét állapították meg, másfelől régebről ismert, említett nyomok helyeit, jellegét tisztázták közelebről. A Balatontájon Csopak régen ismeretes Kőkoporsódombja és környéke most is gazdagon szolgáltatott leleteket. Vörösberényben (1955. november) a jezsuita magtár mögött, a műúttal párhuzamosan hosszan húzódó római alapfalakat, különböző téglákat észleltek. 1953 augusztus hóban Kiss Ákos a volt Irgalmas rendháztól római épülettagozatokat, közöttük kis teljes oszlopot szállított be a Bakonyi Múzeumba, a Bielek villából pedig kis oszloplábazatokat. Ekkor, majd októberi útjai alkalmával több újabb épületnyomot állapított meg itt, így Simon Lajos házána, szőlőjében alapfalakat, épülettagozatokkal. Épületnyomok a református lelkési szőlőben is mutatkoztak; innen kerültek elő egyébként a IV. századi márvány keresztelő medence töredékei is, amelynek más része a Szépművészeti Múzeum gyűjteményéből már korábban ismeretes volt. Római párkánykő a táj jellegzetes vöröshomokkőjéből faragva Balatonarácson is előkerült ezidőtájt.

Itt több kisebb lelet helyét is megállapították, főként késői sírokból (téglasírok falazásai, kerámia, fegyverek). Paloznakon, a malom melletti dombháton is mutatkoztak római nyomok 1953 őszén, a faluból római oszlopot, egybefaragott fejezettel szállítottunk be.

Balatonakaliban, a Hegytetőn 1955 februárban a kísérleti gazdaság gyümölcsös telepén későrómai sír szép mellékletei kerültek elő. Ugyanitt hallstatti temető nyomai is mutatkoztak. Akaliban egyébként Steixner István tanító útmutatásával több lelőhely rögzítése vált lehetővé. Útbaigazítási nyomán az állami gazdaság Pántlika nevű szőlőjében római telepnyomokat állapíthattunk meg, az akali posta és iskola között pedig római villa alapfalai, közöttük apsisos termei mutatkoztak az úttestben. Ságpusztán már 1952-ben észleltek újabb római épületfalakat, Sági Károly innen igen szép, összetett, későrómai oszlopfőt is juttatott a Bakonyi Múzeum kőtárába. Az 1954 augusztusában történt bejárás a műút és a Balaton közötti, részint már ismert római romterületen újabb építményeket tisztázott, amellyel így nagyobb kiterjedésű lakótelep, temető körvonalai bontakoztak ki, még meglévő boltozatokkal, lépcsős lejáratokkal.

Innen feljebb, Dörgicse határai bejárására 1954 októberében került sor. Alsódörgicse felső kijáratánál római cserépvízvezeték, Felsődörgicsén az előbbi helyhez közel nagyobb építmény, összefüggő település nyomait állapíthatták meg. Nem messze innen az ún. Kukollában ugyancsak nagyobb kiterjedésű épületnyomok mutatkoztak, de a Balázshegy felé a Sárkútnál is, valamint a Kőhegynél hasonlóképpen mindenfelé húzódtak a római telepnyomok. Szép faragott épülettagozatok, így profilált párkány látszanak a vizsgálódás nyomán Alsódörgicse ismeretes románkori templomrom falai-ban beépítve is.

Tihany félszigetén, főképpen Sajkod települése táján mutatkoztak a római telepnyomok. Dr. Horváth Lóránt villája mellett két szarkofágot észleltek, Csányi Károly professzor római alapokon álló villája telkén, de a körülötte levő helyeken, így Thimar János szomszédos területén is mindenfelé alapfalak, terrazzós habarcspadlózatok, fűtőtég-lák, sírok tűntek elő. Hasonló nyomokra akadtak az Apáti templomrom mellett is, az egykori árok mentén. A vitatott csúcshegyi (rómaikori, középkori?) építmény mellett (1954 szeptemberében) vörös középkori házikerámia került elő.

A Balaton sarokvidékén, Fűzfőn, a Polgárdi lövölde mellett római telephely, sírok nyomait észleltük (1953 október).

Az őskor ezen az elsősorban római leleteiről ismert vidéken jóval csekélyebb nyomokban jelentkezett. Balatonarácson a szőlőben újabb kőkori lakógödör kerámiával, sílexekkel tárult fel (1955 június).

Fűzfőn 1953 októberében a gyártelepen korai avarkori sír bronzveretekkel, szíjvéggel mutatkozott.

A veszprémi járás területén őskori nyomok sűrűbben fordultak elő. Magán a balácai villa területén a nevezetes épületmaradványok közvetlen közelében is neolitik sílexek, nucleusok voltak megfigyelhetők (1954 április). Ősi — Peremarton között a dombháton bronzkori mészbetétes kerámiájú temető nyomain mutatkoztak (1955 augusztus). Várpalotán zsinórdíszes neolitik kerámia jelentkezett. Veszprém már ismert újabb kőkori településláncolata is újabb lelőhelyekkel gyarapodott. 1953 novemberében a múzeum előtti liget csatornázásakor nagyobb méretű bronzkori urnák tűntek elő.

A megye központja, Veszprém városa régtől fogva feltűnően szűkölködött római leletekben. 1955 júniusában azonban az Árpád út 29. sz. telken IV. századi érmét találtak. A Bajesy-Zsilinszky út 17. sz. ház udvari kerítése falába befoglalt intercisai római feliratos kőre bukkantak. Az 1955-ös év szeptemberében történt terepbejárások tisztázták a várostól nyugatra fekvő Tekerés patak Kiskúti-csárda felé eső, korábban ismert római lelőhelyeinek pontos helyzetét. A Tekerés patak és a Séd összefolyásánál levő fennsík nyugati fokán található az egyik; innen sok kerámia, téglá, üvegtöredék, Valens érme került elő, a Csatári malommal szemközt fekszik a másik telep, erősen bennszülött jellegű kerámiával, de a Kiskúti-csárda feletti szántásban, Nagy József 1942-ben épült háza mellett is római épület mutatkozott, bronzkori mészbetétes kerámiával vegyesen. De ugyancsak a városhoz közel, a Koma kút — Iskola utca — Toborzó utca — Hosszú utca — Kupa utca — Kígyó utcával bezárt területen, kiterjedt római temető nyomain mutatkoztak. A Pázmány utca — Csermák utca saroknál vaseszközök, római érmekkel vegyest fordultak elő.

Nagyvázsonyban, a község belterületén sikerült megállapítani római építkezés nyomait, a templom környékén (1954 október). A Veszprémből idevezető római út Nemesvámos határában jól láthatóan tűnik elő, ezt már 1941-ben meszesgödör ásáskor is észlelték. 1954-ben a Vámosi-csárda mögött, majd pedig a „Tatár-csapásnál” a Csatári hegy aljában lehetett megfigyelni az út nyugati irányú vonulását, amelyről egy valószínűleg a XVII. századi török hadmozdulatokhoz fűződő helyi em-

lékek alapján még emlékeznek a falubeliek (az akkor élt Pécsi Bencéhez fűződő hagyomány, aki a tatárok vezérével ezen az irányon igazította el Fehérvár felé). Nagyobb római lakótelep körvonalai jelentkeztek Pétfürdő mögött, a Bakony elődombjai tövében, a bántai források mellett (1955 október).

A Bakony belsejében a Borzavár — Tündérmajor — Bakonybél közötti nagymennyiségű halomsír helyének közelebbi rögzítése is ekkor történt meg. Ezeket, e sorok írója 1954 év nyarán, majd a MTA Régészeti Kutató Csoportjával 1961 márciusában járta be.

Láziban római építmények, vízvezeték részlete váltak megállapíthatókká (1954 szeptember), ugyanekkor Veszprémvarsányban a vasútállomástól délkeletre a patak felett bontakoztak ki római telep körvonalai.

A középkor Zircen jelentett újabb nyomokat. 1954 júniusában az úttest melletti román pillérek köteg mellett csőfektetési munkánál tűntek elő feltűnő vastagságú kőfalak. Nem sokkal ezelőtt itt Héjj Miklós a templom irányában sírokat tárt fel, de cisztercita stílus körébe tartozó jellegzetes, szép román oszlopfő is előkerült. Sóllyól XIV. századi gótikus, négykaréjos áttört kőlap is ekkortájt került a múzeum kőtárába (1953 szeptember).

Ajkán, a II. homokbányában 1955 augusztusában bronzkori temető (I. periódus) mutatkozott. A múzeum legszebb, nagyméretű urnája származik ebből a leletmentésből.

A Kisalföldről, Kiskamondról az eredetileg Szombathely környékéről odakerült Salvia Vera márvány sírkövét 1953 nyarán szállították be a múzeum kőtárába, amely annak máig legszebb ilyenemű kódíszé.

A múzeum belső régészeti munkája, elsősorban a II. világháború örökségeként maradt teljesen rendezetlen, ömlesztett állapotban levő raktár rendezésére és újra leltározására irányult. Ez a tevékenység 1953 augusztusában indult meg. Ennek folyamán az alagsorban a teljesen összekevert anyagot csoportjai összetartózkodásága szerint rendeztem, az őskori — Mezőkomárom kivételével — és az egész ókori anyagot újból beleleltároztam. Az új raktár az újabb múzeológiai elveknek megfelelően már nem maradhatott az alagsorban; a kiállítástér egyrésze feláldozásával a második emeleten rendeztünk be régészeti raktárt 1955 folyamán, megfelelő polcrendszerrel, dobozokkal, ládákkal. Úgy mondhatni, hogy ebben az időszakban a múzeum régészeti tevékenységét elsősorban ez a munka töltötte ki. 1955 nyarán a Magyar Nemzeti Múzeum restaurátor műhelye irányításával nagyszámú, máshonnan idevont restaurátor

restaurálta, konzerválta végig a régészeti anyagot.

Emellett sor került az elmondott terepbejáró, leletmentő tevékenység eredményeinek a korábban Laczkó Dezső és Rhé Gyula rögzítette lelőhelyek rendszerével való egybeépítésére is. Így új lelőhelykatasztert készítettem, amely járások és községek szerint csoportosult, és az addig — 1955 végéig — ismert valamennyi adatot igyekezett magába foglalni.

A múzeum régészeti-tudományos tevékenysége során főként a római múlt emlékeinek egész sora nyert feldolgozást. Elsőként a mezőszilasi — korábban szilasbalhási — császárkori halomsírok a múzeum raktárában levő anyagának közzététele történt meg (A mezőszilasi császárkori halomsírok, Arch. Ért. 1957.), majd a múzeum legjelentősebb régészeti anyaga, a balácai villa művészeti emlékei közül a híres mozaikpadlók feldolgozására került sor. (The mosaic Pavements of the roman Villa at Balácsa, Acta Arch. Hung. 1959.) A kiskamondi római sírkő is irodalmi méltatást kapott. (Római sírkő Szentpéterfáról, Antik Tanulm., 1958.) Egy tanulmány a balatonmelléki római épülettöredékeket foglalta össze, benne a múzeum kőtára ilyen-

nemű anyagát is. (Balatonkörnyéki római épülettöredékek, Arch. Ért. 1961.) Végül a Veszprém és Komárom megye több, eddig nem ismert reneszánsz kőemlékét összefoglaló cikk a múzeum néhány reneszánsz kőtagozatát is közzétette. (Veszprém és Komárom megyei reneszánsz kőemlékek, Művészettörténeti Ért. 1959).

A múzeum régészeti munkáját ebben az időben nagyobbszabású népszerűsítő, népművelő tevékenység egészítette ki. Ez részint a helyi népművelés keretei között nagyobbszámú ismeretterjesztő előadások tartásából állott. Ezek a megye régészeti múltját koronként és tájanként ismertették. A helyi sajtóban állandóan jelentek meg közlemények, beszámolók a múzeum időközi régészeti munkájáról, egyes cikkeim pedig összefoglalóan tárgyaltak egy-egy régészeti jelentősebb kisebb tájat, községet (Nemesvámos, Várpalota, Dörgicse, Pápaközi). A város és megye közönsége szóban és írásban történt folyamatos tájékoztatása a régészeti érdeklődést, ezzel együtt a leletek, lelőhelyek bejelentéseit is megnövelte.

1955 decemberében e sorok írója a tatai Kúny Domokos Múzeumba került.

Kiss Ákos

Die archäologische Tätigkeit des Veszprémer Bakony-Museums zwischen den Jahren 1903 und 1955

Der Errichtung des Veszprémer Museums gingen archäologische Forschungs- und Sammlerarbeiten im Gebiete des Komitats voraus. Über die erste solche Betätigung besitzen wir Angaben aus den 50er Jahren des vorigen Jahrhunderts. I. Mihálydy, Pfarrer von Bakonyszentlászló brachte seine Sammlung teilweise durch Ausgrabungen von den 1870er Jahren an zustande. Seine Sammlung stellte eine der ältesten Fundgruppe des Museums dar. Das Museum selbst wurde im Jahre 1903 durch die Bemühungen des D. Laczkó, Lehrer des Piaristengymnasiums ins Leben gerufen. Die neue Sammlung wurde provisorisch in den Sälen des Komitatshauses untergebracht.

Laczkó führte seine Forschungen gemeinsam mit Gy. Rhé durch, der sich vielmehr für die römzeitliche (sodann völkerwanderungszeitliche) Archäologie interessierte. Durch ihre Arbeit zeigten sich in ihren Hauptzügen bereits vor dem ersten Weltkrieg die hiesigen urzeitlichen Kulturen und auch die römzeitliche Vergangenheit wurde durch zahlreiche Fundorte bekannt.

Um die Stadt Veszprém wurden in einem mächtigen Bogen die Neolithlager freigelegt, das meiste urzeitliche Material lieferte jedoch die zweite Periode der in dieser Gegend besonders reichen Bronzezeit, die Periode der nordpannonischen Keramik mit Kalkinkrustation, deren hiesiges Auftreten noch mit dem besonderen Namen „Veszprémer Kultur“ bezeichnet wurde.

Ihre mit größtem Erfolg gekrönte Grabungstätigkeit war die Freilegung der großen römischen Villa urbana von Balácsa-puszta (in der Nähe von Veszprém). Die Erschließung begann im Jahre 1906 und nahm lange Jahre in Anspruch. Unsere Anschauungen über die römische Kunst Pannoniens gründen sich zum Teil auf diese Wandgemälde- und Mosaikfunde von hoher Bedeutung. Zur selben Zeit kam auch das Material des Nagy-

démer Larariums mit der schönsten Kleinplastik zum Vorschein.

Als Ergebnis der bereits in den früheren Zeiten systematisch durchgeführten Geländebegehen, Beobachtungen und Forschungsarbeiten wurden die Fundorte regelmäßig kartographisch erfaßt, außer der Bestandsaufnahme des archäologischen Materials wurde auch eine Dokumentationsabteilung errichtet. Die publizistische Tätigkeit nahm ihren Anfang, insbesondere in den Jahresberichten des Museumvereins und des Museums.

Zu dieser Zeit begannen bereits die Bemühungen um die Errichtung eines selbständigen Museumgebäudes: zufolge der Schwierigkeiten der Kriegsjahre wurde dieses jedoch erst im Jahre 1924 unter Dach gebracht. In der ersten Hälfte der Jahrzehnte zwischen den beiden Weltkriegen stellten die Erschließungen der Paläolithsiedlung von Ságvár und der Gräberfelder von Öskü, Jutas und Várpalota die bedeutsamsten Unternehmungen dar. Nach dem in den 30er Jahren erfolgten Tode von Laczkó und Rhé ging die archäologische Tätigkeit zurück. Die Erschließung der bronzezeitlichen Gräberfelder von Királyszentistván und Veszprém, der Hügelgräber von Farkasgyepü und der römischen Villen von Szentkirályszabadja waren die wichtigsten Etappen der archäologischen Tätigkeit und auch die Freilegung der mittelalterlichen archäologischen Denkmäler wurde in Gang gesetzt.

Nach dem zweiten Weltkrieg wurden im Rahmen der archäologischen Forschungsarbeit nur in geringerem Maße Ausgrabungen vorgenommen, vielmehr bildeten die Ordnung des Depotmaterials, die neuartige Inventarisierung und die Ergänzung des archäologischen Fundortkatasters die Hauptaufgaben.

Ákos Kiss

L'activité archéologique du Musée du Bakony de Veszprém (1903—1955)

La création du musée de Veszprém fut précédée de fouilles archéologiques effectuées dans le territoire du comitat, et du rassemblement des objets livrés par celles-ci. Les premières données relatives à ces activités datent du milieu du siècle dernier. István Mihálydy, curé de Bakonyszentlászló, commença à rassembler sa collection dès les années 1870, en partie au moyen de fouilles. Sa collection constitue l'un des plus anciens groupes du fonds du Musée du Bakony qui fut créé, en 1903, grâce au zèle de Dezső Laczkó, professeur au Lycée des Piaristes. La nouvelle collection fut installée provisoirement dans les salles de l'Hôtel de la Préfecture.

Laczkó fit ses recherches en collaboration avec Gyula Rhé dont l'intérêt se portait plutôt sur l'archéologie romaine, et plus tard sur l'époque des migrations barbares. Leur travail fit ressortir, déjà dans les années précédant la première guerre mondiale, les traits principaux des physionomies locales des civilisations anciennes, et, grâce aux nombreux sites, le passé romain de la Hongrie devint bientôt connu.

Autour de la ville de Veszprém furent mises au jour dans une vaste étendue les stations néolithiques, mais la majeure partie du fonds préhistorique fut livrée par l'âge du Bronze moyen, particulièrement riche dans cette contrée, ainsi que par la période de la céramique à incrustation blanche de la Pannonie Supérieure, période qui fut désignée du nom de „civilisation de Veszprém”.

Les fouilles qui ont apporté les plus grands résultats étaient celles de la grande villa urbana de Baláca-puszta, près de Veszprém. Le dégagement de la villa fut commencé en 1906 et dura pendant de longues années. Les idées qu'on se forme jus-

qu'à ce jour sur l'art romain de la Pannonie reposent sur les fresques et les mosaïques de grande importance mises à découverte dans ce territoire. C'est dans le même temps que fut mis au jour le matériel du lararium de Nagydém qui contient de beaux objets de la petite plastique.

Déjà dans ces temps-là les sites furent régulièrement inspectés, observés et fouillés, et des cartes furent dressées de chacun de ceux-ci. Les trouvailles archéologiques furent inventoriées, aussi une documentation fut-elle établie. Plusieurs publications parurent, surtout dans les rapports annuels du Cercle du Musée et du Musée du Bakony.

C'est environ dans ces années qu'on commença à faire des efforts pour que le musée possède un édifice indépendant, qui, à cause des difficultés causées par la guerre mondiale, ne fut réalisé qu'en 1924. Les travaux les plus importants effectués entre les deux guerres étaient l'exploration de la station paléolithique de Ságvár et des cimetières de l'époque des migrations barbares d'Öskü, de Jutas et de Várpalota. Dans les années 1930, après la disparition de Laczkó et de Rhé, l'activité archéologique a considérablement diminué. Très important était l'exploration des cimetières de l'âge du Bronze de Királysztiván et de Veszprém, des tumuli de Farkasgyepü, et le dégagement de la villa romaine de Szentkirályszabadja. Aussi a-t-on procédé au dégagement des monuments archéologiques médiévaux.

Après la deuxième guerre mondiale, l'activité archéologique était consacrée moins aux fouilles qu'à la classification et l'inventaire moderne des objets de la réserve, ainsi qu'au complément du cadastre des sites archéologiques.

Ákos Kiss

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВЕСПРЕМСКОГО БАКОНСКОГО МУЗЕЯ В ОБЛАСТИ АРХЕОЛОГИИ (В 1903—1955 ГГ.)

До учреждения веспремского музея на территории комитета уже проводились исследования и коллекционирование в области археологии. Имеются данные по такой деятельности из пятидесятих годов прошлого века. Иштван Михальди, приходский священник с. Баконьсентласло, создал свою коллекцию, отчасти путем раскопок, начиная с семидесятых годов прошлого века. Его коллекция представляет собой одну из первых групп материалов музея. Сам музей был учрежден в 1903 году, благодаря усердию учителя гимназии, монаха ордена пиаристов, Дежё Лацко. Новая коллекция была помещена временно в залах управления комитета.

Лацко провел свои исследования вместе с Дьюла Ре, который обратил свое внимание в первую очередь на римскую археологию, затем на эпоху великого переселения народов. В результате их работы уже до первой мировой войны в больших чертах вырисовывались здешние образы древних культур. Римские времена стали известным здесь находками из многочисленных местонахождений.

Около города Веспрем огромной дугой возникают неолитовые места, но самый значительный материал из древних времен происходит здесь из чрезвычайно богатого второго периода бронзовой эпохи, из периода севернопаннонского керамического искусства с известняковыми вкладками, появление которого здесь обозначается особым названием „веспремской культуры“.

Наибольший успех раскопок здесь вскрытие большой римской „вилла урбана“ в близости Веспрема, в Балацапуге. Вскрытие виллы началось в 1906 году, и продолжалось в течение многих лет. Наши соображения о римском искусстве в Паннонии большей

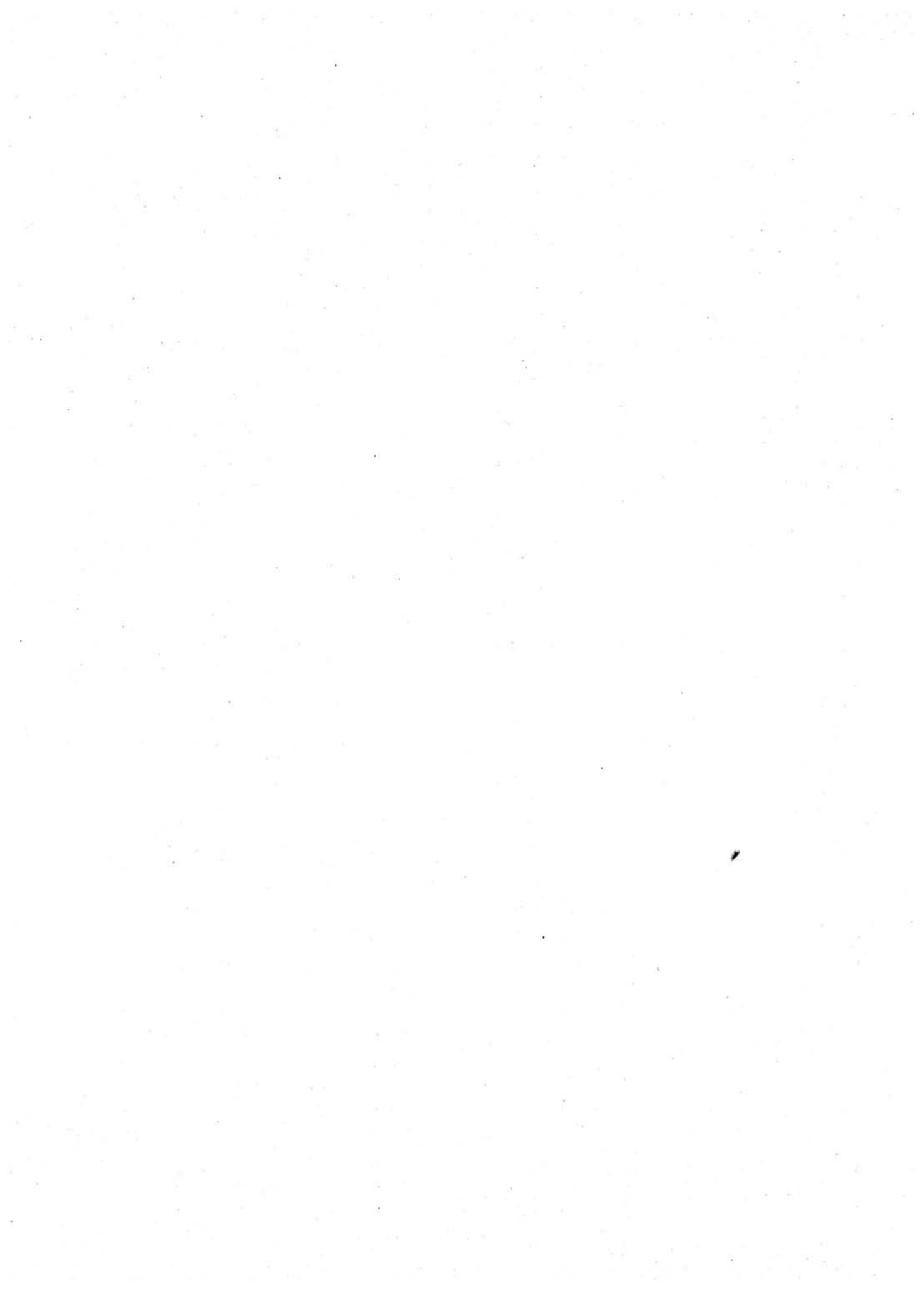
частью основываются и сегодня на настенных живописях и мозаичных полах большого значения. В то же время найдены материалы ларария в с. Надьдем, с прекрасными предметами мелкой скульптуры.

В результате исхождений местности, наблюдений, исследований, которые стали обычными уже в начале работ, места находок систематически нанесены на карты; рядом с инвентаризацией археологических материалов создан и учёт данных. Началась и публикационная деятельность, главным образом в ежегодных отчетах музейского общества и музея.

В то же время начались усилия по созданию самостоятельного здания для музея. Вследствие затруднений из-за первой мировой войны, здание музея построено лишь в 1924 году. В первой половине десятилетий между обеими мировыми войнами самыми значительными работами являлись вскрытие палеолитового места в с. Шагвар, как и кладбищ эпохи великого переселения народов в сс. Эшкю, Юташ и Варпалота. После смерти Лацко и Ре в тридцатых годах археологическая деятельность сокращалась, самыми значительными работами являлись вскрытие кладбищ бронзовой эпохи в с. Кирайсентиштван и в Веспреме, как и вскрытие римских вилл в с. Сенткирайсабадья, и началось и вскрытие средневековых памятников археологического характера.

После второй мировой войны археологическая деятельность продолжалась в меньшей мере на раскопках; главнейшими задачами являлись систематизация складских материалов, их новая, современная регистрация, как и дополнение археологического кадастра.

Акош Киши

A romándi későbronzkori raktárlelet

A lelet előkerülése:

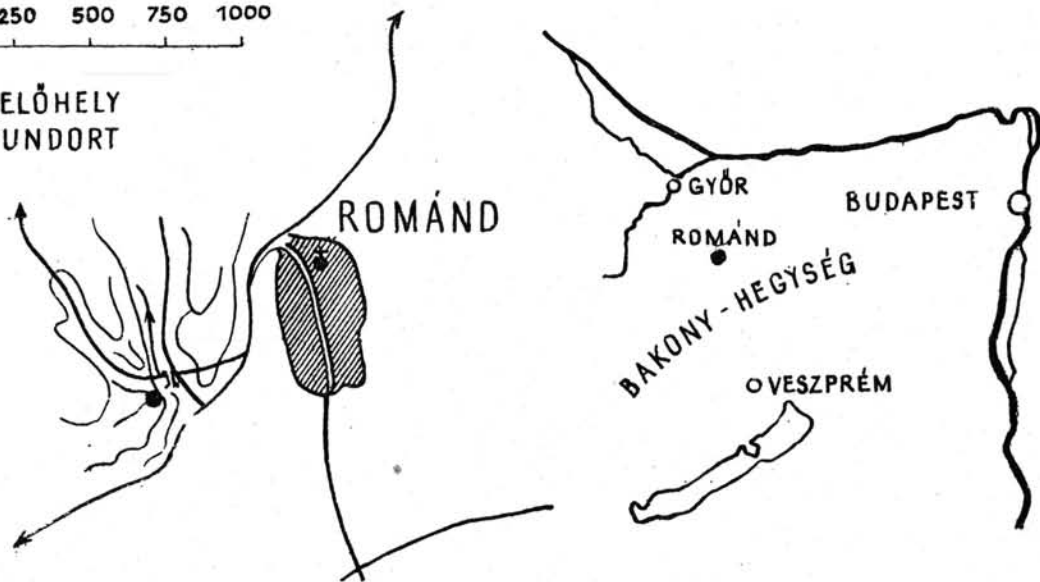
A Veszprémi Bakonyi Múzeumnak 1962. nyarán kibocsájtott leletbejelentő körlevelére válaszolva, Békefi Elemér, a romándi ált. iskola igazgatója egy bronzleletre hívta fel a figyelmünket.¹ A leletbejelentés nyomán a VBM munkatársai 1963. aug. 17-én helyszíni szemlét tartottak, és megállapították, hogy Békefi Elemérnél egy kb 110 bronztárgyból álló leletegyüttes volt, amelyből korábban 10 db-ot a zirci múzeumnak kiállítás céljára kölcsönadott. A nála maradt tárgyakat a VBM-nak ajándékozta:² 1963. aug. 27-én Kelemen Márta, a Békefi E. által megadott lelőhelyen, a Románd községtől Ny-ra eső, Horog útnak nevezett dűlőben (l. térkép), a Szauber-féle ház mellett, a mélyút aljában két szelvényt nyitott. A leletmentés során az első szelvényben egy koraközépkori S-végű hajkarikát, a II. sz. gödörben pedig 70 cm mélyen kevés, egy edényhez tartozó, jellegtelen őskori cserepet talált.³ Ugyanekkor a VBM-ba szállította a lelet Zircen őrzött darabjait is. Kelemen M. a lelőköörülmények iránt érdeklődve megtudta, hogy a leletből a romándi származású Csöndes Antal, veszprémi gimn. tanárhoz is kerül-

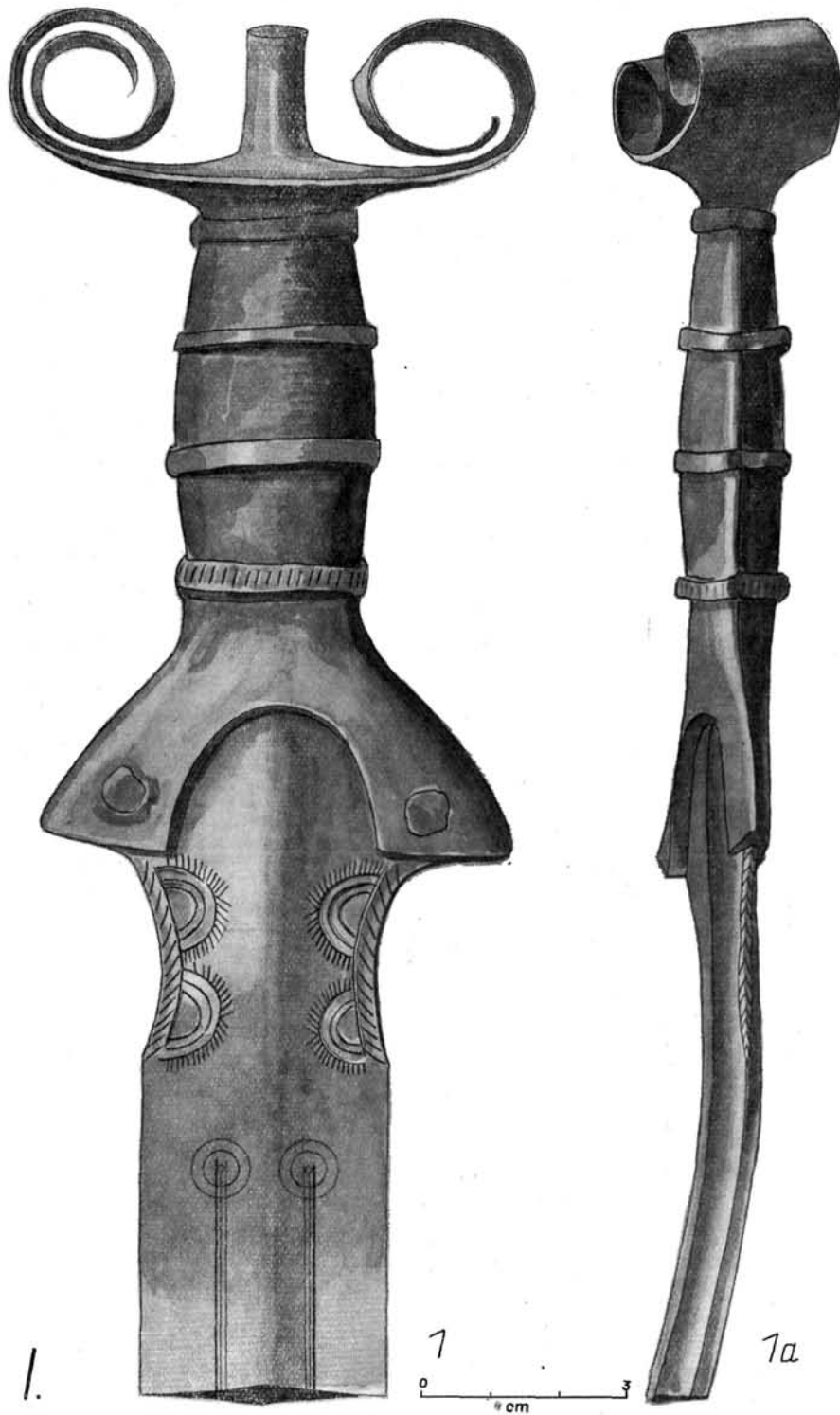
tek tárgyak.⁴ A múzeum felkérésére Csöndes A. a tulajdonát képező, szintén kb 110 tárgyat megvételre ajánlotta fel. Csöndes A. a lelet előkerülésének körülményeiről részletes tájékoztatást adott.⁵ Eszerint 1938-ban egy tavaszi eső alkalmával a leszakadt partrészen Szimmer Mihály romándi lakos találta meg a leletet, egy széttört edény cserepei között, amelyet Csöndes A.-nak adott el. A lelőhelyen Csöndes A. már Szimmer M. értesítése előtt, közvetlenül az eső után, talált egy szárnyas baltát. Békefi Elemér iskolai gyűjtemény céljára kapta meg a bronzok felét és az edény egyik kis cserepét. Békefi E. a bakonypéterdi iskolának is adott egy szárnyas balta töredékét, amelyet a VBM 1964. őszén szerzett meg.

A töredékekkel, bronzrögökkel és a tipológiai, kronológiai besorolásra sajnos alkalmatlan edénytöredékekkel együtt 220 db-ból álló lelet mind nagysága, mind a benne szereplő tárgyak sokfélesége alapján kiemelkedő jelentőséggel bír. Éppen ezért úgy gondoljuk, hogy a lelet közreadása az urnasiros kultúra korában Dunántúlon használt bronz-típusok megismerése szempontjából hasznos lesz.

0 250 500 750 1000

● -LELŐHELY
FUNDORT

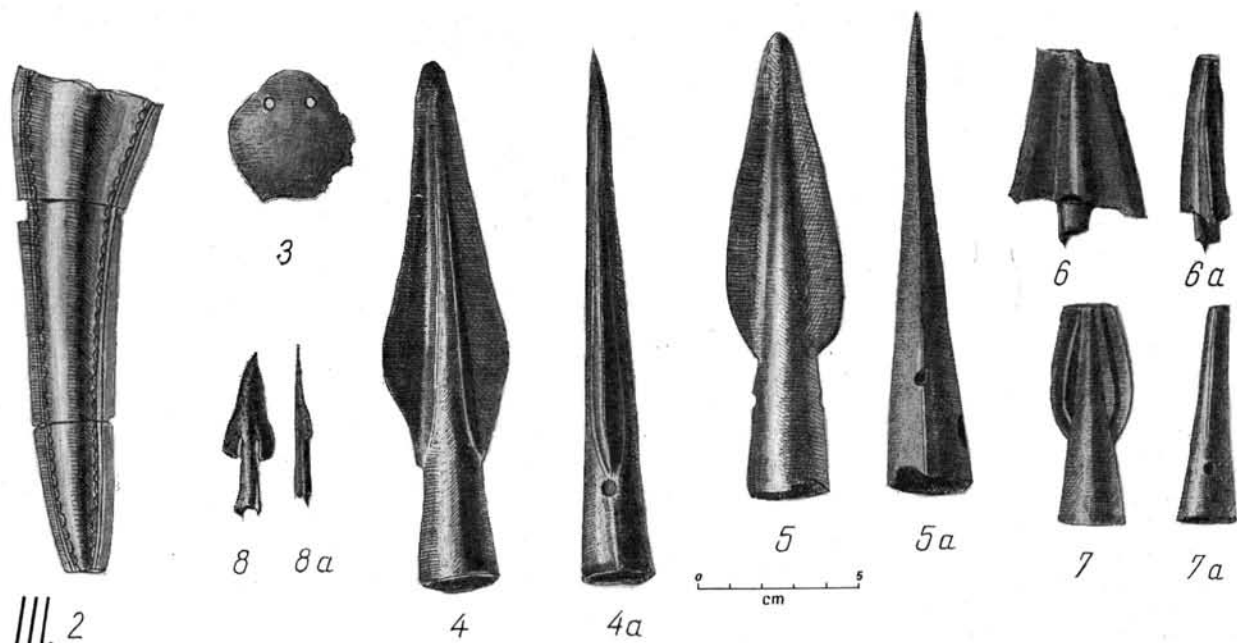

A lelet tárgyai:

1. Antennás kard töredéke (I. k. I. a-b): A külön öntéssel készített markolatot két szegecs elkalapálásával erősítették a penge felső részéhez. A markolat középső része enyhén hordóalakú, három körbefutó keskeny, kicsit kiemelkedő bordával, amelyek közül az alsót megközelítőleg függőleges rovátkák díszítik. A markolaton egy repedés látszik. A markolat alsó végének külső oldala kissé ívelten hajlik, belső részén U alakú kivágás van. Az antennát a markolat többi részével egybeöntötték, a markolat és az antenna találkozásánál egy kevésbé kidomborodó, inkább csak jelzett borda fut körbe. A végei fele elkeskenyedő, lemezszerű antennát az öntés után pödörték be, az egyik spirális bepödrott vége letörött. A két spirális között egy alsó vége felé kissé kiszélesedő, kerek átmetszetű tag áll. Az egyszerű, lapos rombusz keresztmetszetű penge a markolat alatti részen ívelten beszűkül. A beszűkülés ívét követő bemélyedő vonaldísz domború oldalán két-két koncentrikus félkörökből kialakított motívum található. Az ívelt vonal homorú oldalát és a külső félköríveket ferde rovátkolás övezi. A beszűkülés tompa élét ék alakú rovátkolások díszítik. A beszűkülés alatt a pengén két koncentrikus kör található, ezektől a pengén végigfutó háromtagú, alig látható bekarcolt vonalköteg húzódik. A pengének csak felső része maradt meg, a többit letörték. A kard mindkét oldalának díszítése egyforma. Teljes h.: 20,0 cm, antenna sz.: 7,6 cm, antenna v.: 3,05 cm, markolat h.: 12,1 cm, a markolat alsó felének sz.: 6,85 cm, markolat sz.: (a középső bordával) 3,05 cm, markolat v.: 0,9 cm. (Lsz. 63. 362. 160.)

2. Kardpenge töredéke (III. k. 2.): A három darabból restaurált töredék a penge végéről származik, hegye hiányzik. A penge közepén körátmetszetű kidudorodás húzódik, amelynek belseje még a hegyhez közel is üreges. A penge mindkét széléhez közel bemélyített vonalpár fut végig, ezek belső oldalát bekarcolt ívecskék sora kíséri. A penge erős hajlítás következtében tört több darabra. H.: 15,4 cm, legnagyobb sz.: 4,45 cm, v.: 1,05 cm. (Lsz. 63. 362. 161.)

3. Tőr töredéke (III. k. 3.): Markolatlemezes tőr rombuszsalakú markolati része, pengéje letörött. A markolatlemez felső részén két szegecslyuk. H.: 4,0 cm, sz.: 3,9 cm, v.: 0,1 cm. (Lsz. 63. 362. 166.)

4. Lándzsacsúcs (III. k. 4, 4a, IV. k. 4b.): Megnyúlt körtealakú levéllel, köpűjének felső része négyszögletes keresztmetszetű. Köpűjén a levél tövénél két lyuk, az öntési fuga látható. Csúcsán kopásnyomok. H.: 16,3 cm, sz.: 4,1 cm, köpű átm.: 2,4–26 cm. (Lsz. 63. 362. 3.)

5. Lándzsacsúcs (III. k. 5, 5 a, IV. k. 5 b): Lekerekített sarkú, deltoid alakú levéllel, kerek átmetszetű köpűje a lándzsa hegyéig fut. A köpűn a nyélbeerősítés számára két lyuk, ezenkívül két öntési hibából származó lyuk található. Az öntési varrat jól látszik. H.: 14,5 cm, sz.: 3,8 cm, köpű átm.: 2,7 cm. (Lsz. 63. 362. 94.)

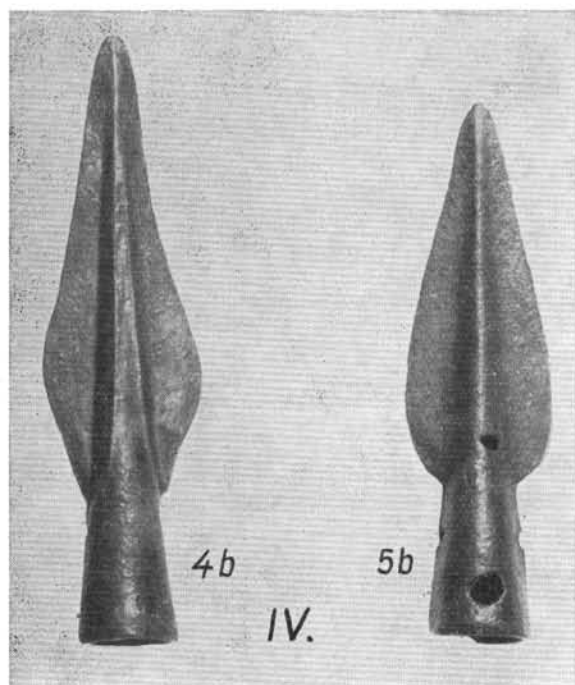
6. Lándzsacsúcs töredék (III. k. 6.): Egyik oldalán befelé ívelő szárnyal. A levélen végighaladó kerek keresztmetszetű köpűjébe egy bronzhengert vertek. H.: 6,0 cm, sz.: 4,15 cm. (Lsz. 63. 362. 57.)

7. Lándzsacsúcs töredék (III. k. 7.): Enyhén ívelt levelének felső része letörött, mindkét szárnyán ívelt borda, hegyéig futó, kerek keresztmetszetű köpűjén két lyuk. H.: 6,8 cm, sz.: 2,5 cm, köpű átm.: 2,0 cm. (Lsz. 63. 362. 93.)

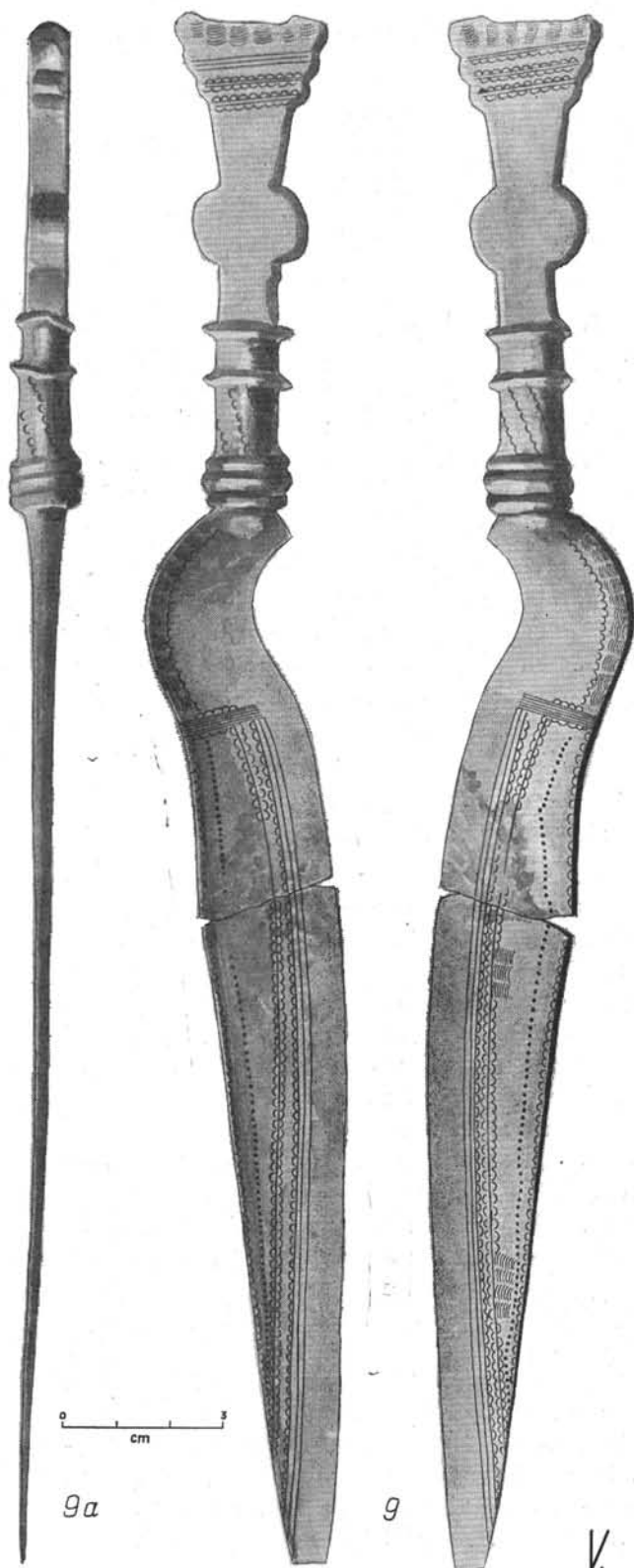
8. Nyílhegy (III. k. 8.): Félholdas kávájú köpűjén letörött oldaltüske maradványa, szakállalakú lekerekített. Kétoldalt öntési varattal. H.: 4,95 cm, sz.: 1,5 cm, köpű átm.: 0,95 cm. (Lsz. 63. 362. 95.)

9. Kés (V. k. 9, 9a., VI. k. 9b.): Ívelt hátú, nyéltüskés pengéjét és markolatát külön készítették és egy elkalapált szegeccsel erősítették össze. Pengéjének mindkét oldalán hasonló rendszerű, bár kisebb részletekben eltérő gazdag díszítést találunk, amely vonalakból, félkörívekből, ívelt vonalkötegekből és pontokból áll. A markolat alatti ívelt hátat félkörívekből álló vonallal lezárt ívelt vonalkötegek szegélyezik. Ezután a penge hátára merőleges vonalköteg határolja a következő díszítési szakaszt, amelyet az éllel párhuzamosan futó három vonal és hozzájuk kapcsolódó félkörívek és egy további, mindkét oldalán körívekkel szegélyezett vonal, valamint a penge hát felőli oldalán futó

hasonló körívek jellemeznek ezenkívül, a háthoz közeleső részen pontokból álló sor húzódik. A penge egyik oldalán további ívelt vonalkötegek is láthatók. A pengén erős kopásnyomok vannak. Éle több helyen csorbult, közepén eltörött, hegye hiányzik. A teljes hosszában üreges markolat alsó, hengeres felét kiemelkedő gyűrűk tagolják; a penge felőli végén közvetlen egymás mellett három ilyen találunk, ezután ferde sorokba rendeződő körívvel díszített szakasz, majd két különálló gyűrű következik. A markolat felső, téglalap keresztmetszetű része egy oldalnézetben kör alakú dudorral kezdődik, kiszélesedő trapéz alakban folytatódik, majd lépcsőzetesen kiszélesedve végződik. Ezen a lekerekített lépcsőzetű felső részen mindkét oldalon vízszintes vonalakkal és körívvel, valamint függőleges, ívelt vonalkötegekből álló díszítés található. A markolat felső vége kissé kitöredezett. A markolaton kopásnyomok. H.: 28,9 cm, a penge legnagyobb szélessége: 2,44 cm, a markolat h.: 9,45 cm, a markolat vastagsága (a középső kör alakú dudornál): 0,75 cm. (Lsz. 63. 362. 96.)

10. Kés (VII. k. 10, 10 a, VI. k. 10. b): Éle és háta enyhén ívelt, vége nagyon kicsit felhajlik, hosszabb nyéltüskéjének végét laposra kalapálták. A penge hátán párhuzamos vonalkötegek között X motívum és ugyancsak párhuzamos vonalkötegekkel tagolt három sorba rendeződő bekarcolás látható. H.: 19,1 cm, hátának sz.: 0,5 cm (Lsz. 63. 362. 25.)

11. Késtöredék (VII. k. 11, 11 a.): Az előbbihez hasonló kés töredéke, hosszú tüskéjének végét elkalapálták, vastag hátulján párhuzamos vonalkötegekkel közrefogott három sorba rendeződő ferde rovátkolások, ill. fordított V alakú bekarcolások vonulnak végig. H: 11,8 cm, sz: 1,8 cm, v: 0,5 cm. (Lzs. 63. 362. 159.)

12. Kés (VII. k. 12.): Ívelt hátú díszítetlen pengéje hasonlít a 9. sz. példányéra, hosszú tüskéje tompaszöget zár be a penge irányával. Pengéje feszítés következtében tört el. H.: 22,8 cm, legnagyobb sz.: 2,4 cm. (Lsz. 63. 362. 52.)

13. Kés (VII. k. 13., VI. k. 13a.): Rövid nyélnyújtványán egy lyukkal, pengéjének háta erősebben ívelt, alig ívelt élének vége kissé kihajlik. H.: 12,6 cm, sz.: 1,9 cm, v.: 0,4 cm. (Lsz. 63. 362. 158.)

14. Késtöredék (VII. k. 14, 14a.): Ívelt, széles hátú penge részlete, pengéjén csúcsban érintkező, két-két ferdén bevonalkázott háromszögből és ezeket összekötő pontsorokból kialakított díszítések, s ezzel párhuzamosan két vonal között hosszanti irányban benyomkodott körívcsékekkel. A penge hátán szintén vízszintes vonalkötegek között X motívumot, pontsort és körív-motívumot találhatunk. H.: 6,5 cm, sz.: 2,0 cm, v.: 0,55 cm. (Lsz. 63. 362. 55.)

15. Késtöredék (VII. k. 15, 15a.): A 9. sz.-hoz hasonló ívelt hátú penge felső részének töredéke. A penge mindkét oldalán pontsorral és vonalakkal szegélyezett, négyszögekre felosztott mezőkben finoman bekarcolt vonalakkal kialakított rombuszok, háromszögek és zeg-zúg minták találhatók. A díszítés a letört részen is folytatódott. A penge kiszélesedő hátán párhuzamos vonalkötegek között X motívumok és három sorba rendeződő sűrű ferde bekarcolások vannak. H.: 8,1 cm, sz.: 2,6 cm, v.: 0,55 cm. (Lsz. 63. 362. 54.)

VII. 10

10a

11

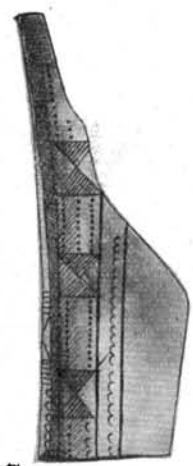
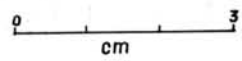
11a

12

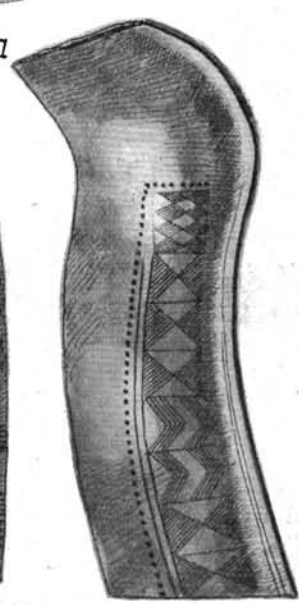
13

14

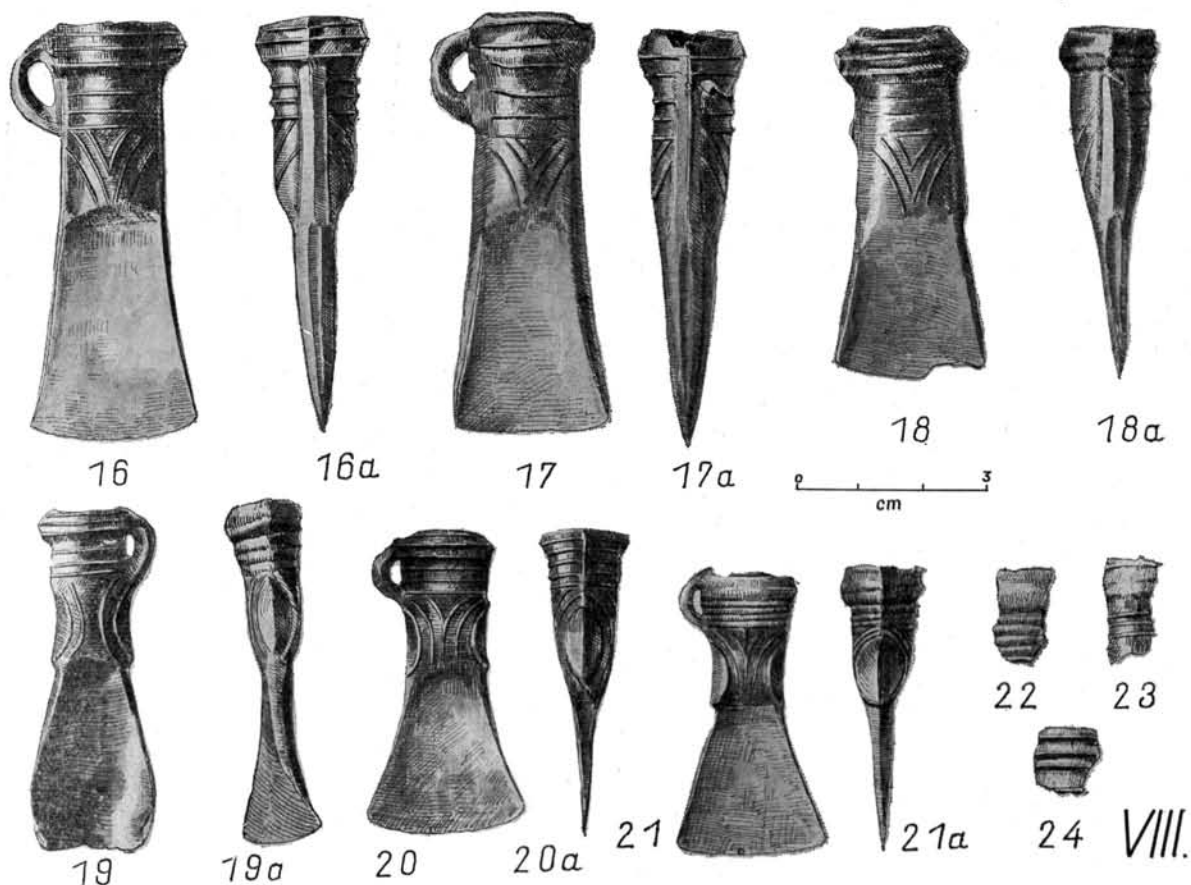
14a

15

15a

16. Tokos, füles balta (VIII. k. 16, 16 a.): Facettált peremén három bordával, pereme alatt három vízszintes borda, amelyek nem terjednek ki a keskenyebb oldalra. A vízszintes bordák alatt három, hegyesszögben hajló bordapár van; a középső ívelt. A balta enyhén ívelten kihajló tömör része a köpűs részéhez viszonyítva hirtelen vékonyodik, éle egyenes. A köpűn öntési hibák és jól látható öntési varratok. H.: 13,4 cm, sz.: (élnél) 5,2 cm. (Lsz. 63. 362. 4.)

17. Tokos, füles balta (VIII. k. 17, 17 a): Az előbbihez hasonló peremű példány, pereme alatt körbefutó három vízszintes borda, ez alatt szárnyas baltát utánzó bordadísztítés, a köpű és él találkozásánál erősebb szűkülés, éle ívelt. H.: 13,2 cm. (Lsz. 63. 362. 5.)

18. Tokos, füles balta (VIII. k. 18, 18 a): A 16. sz.-hoz hasonló formájú és díszítésű zömökebb példány, füle és kissé ívelt élének egy része letörött. H.: 10,95 cm, sz.: 4,55 cm. (Lsz. 63. 362. 81.)

19. Tokos, füles balta (VIII. k. 19, 19 a): Facettált peremén és pereme alatt három-három körbe-

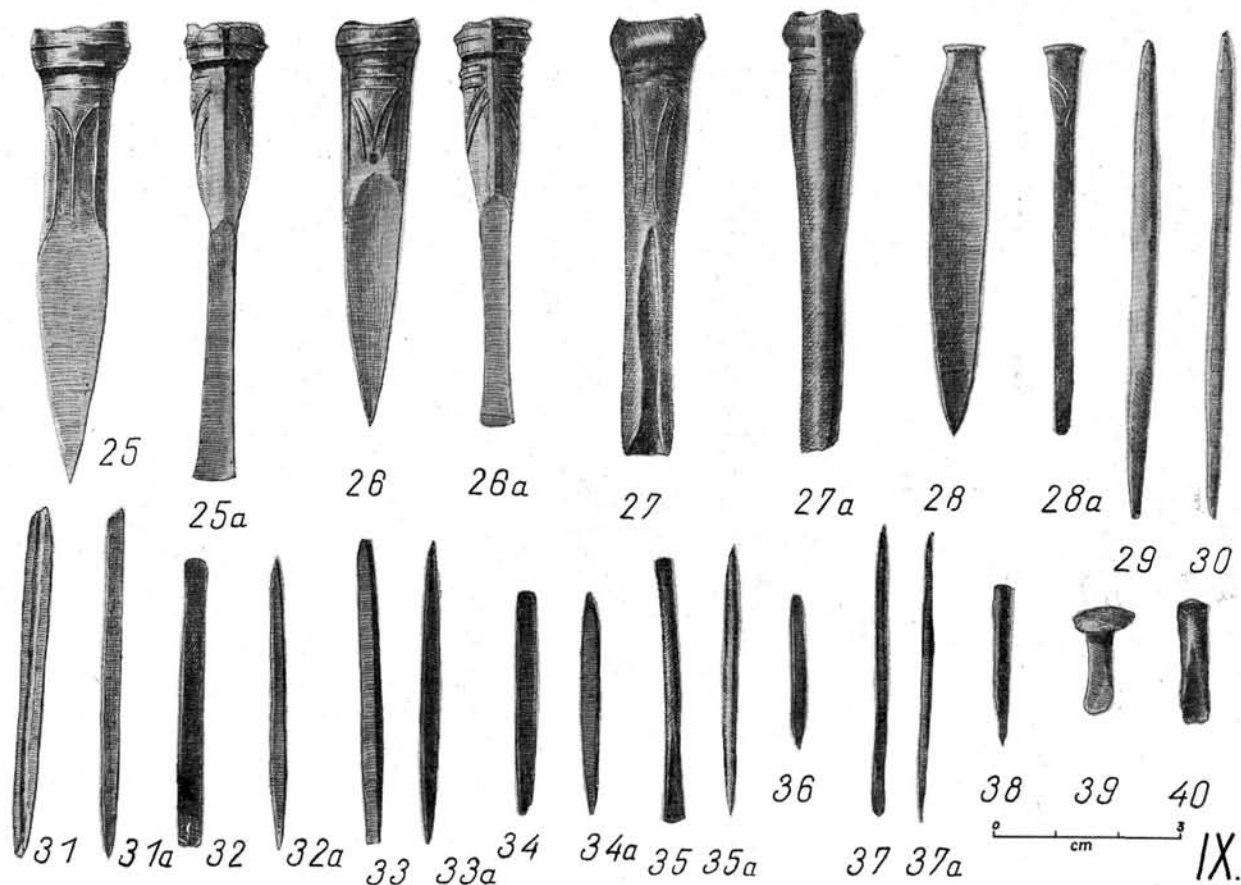
futó borda, füle négyszögletes keresztmetszetű, testén szárnyas baltát utánzó kettős bordadísztítés, a köpű végénél mind a négy oldalról beszűkülés, ezután következik az erősen kiszélesedő, mindkét szélén begömbített, eredetileg egyenes él. Pereme alatt öntési hiba. H.: 10,55, sz.: 3,6 cm. (Lsz. 63. 362. 84.)

20. Tokos, füles balta (VIII. k. 20, 20 a): Facettált peremén elmosódottabb bordákkal, pereme alatt 3 körbefutó bordával. Testén szárnyas baltát utánzó hármast bordával (a középső ívelt bordák találkoznak egymással). Ívelt éle fele jelentősen kiszélesedik. H.: 9,3 cm, sz.: 4,8 cm. (Lsz. 63. 362. 82.)

21. Tokos, füles balta (VIII. k. 21.): Az előbbihez hasonló felépítésű és díszítésű példány, egyenesebb éllel. Enyhén facettált pereméről hiányoznak a bordák. H.: 8,7 cm, sz.: 4,55 cm. (Lsz. 63. 362. 83.)

22. Tokos balta töredéke (VIII. k. 22.): Kiduzadó pereme alatt körbefutó bordákkal. Legn. h.: 2,9 cm. (Lsz. 63. 362. 168.)

23. Tokos balta töredéke (VIII. k. 23.): Előbbihez hasonló. Legn. h.: 3,2 cm. (Lsz. 63. 362. 168.)

24. Tokos balta töredéke (VIII. k. 24.): Vízszintesen körbefutó bordákkal. Legn. h.: 2,4 cm. (Lsz. 63. 362. 168.)

25. Tokos véső (IX. k. 25, 25 a): Facettált peremén három körbefutó borda, pereme alatt és köpüjének alsó részén nehezebben kivehető vízszintes és függőleges bordák, köpüjének keresztmetszete ellipszis alakú, élrészének keresztmetszete négyszögletes, rövid éle ívelt. H.: 14,8 cm, sz.: (élnél) 1,3 cm. (Lsz. 63. 362. 24.)

26. Tokos véső (IX. k. 26, 26 a): Az előbbihez hasonló felépítésű, peremén három körbefutó borda, pereme alatt függőleges borda között három vízszintes, ezalatt ívelt bordákból álló díszítés. H.: 13,15 cm, sz.: 1,1 cm. (Lsz. 63. 362. 91.)

27. Tokos véső (IX. k. 27, 27 a): Facettált pereme alatt két körbefutó vízszintes, ezalatt pedig függőleges bordák, élét famegmunkálás céljából U alakúra öntötték. H.: 11,25 cm, sz.: 63. 362. 92.)

28. Véső (IX. k. 28, 28 a): Tömör öntvény, kis kerek felsőrész után négyszögletes keresztmet-

szettel, egyenes éllel. Fokán ütögetés nyomai. H.: 12,7 cm, (Lsz. 63. 362. 90.)

29. Ár (IX. k. 29.): Szabálytalan négyszög keresztmetszetű, mindkét végén hegyes. H.: 5,5 cm, átm.: 0,7 cm. (Lsz. 63. 362. 100.)

30. Ár (IX. k. 30.): Téglalap keresztmetszetű, mindkét végén hegyes. H.: 15,7 cm, átm.: 0,3–0,6 cm. (Lsz. 63. 362. 22.)

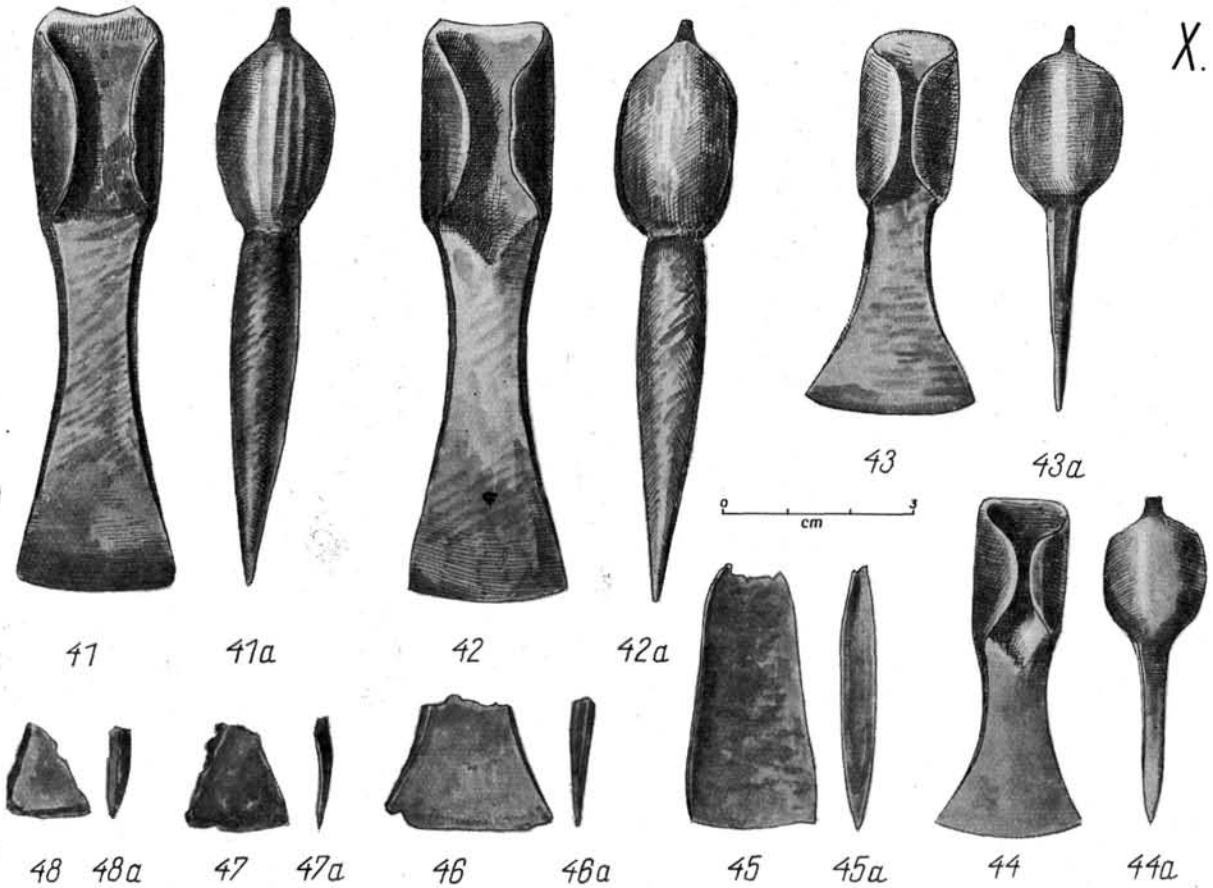
31. Ár (IX. k. 31, 31 a): Téglalap keresztmetszetű, két szélesebb oldalán vájat fut végig, egyik vége letörött, másik eredetileg hegyes vége eltompult. H.: 11,35 cm, átm.: 0,7 cm. (Lsz. 63. 362. 20.)

32. Ár (IX. k. 32, 32 a): Lapos, téglalap alakú, mindkét végén ívelt élű, csorbulásokkal. H.: 9,4 cm, átm.: 0,6 cm. (Lsz. 63. 362. 21.)

33. Ár (IX. k. 33, 33 a): Romboid keresztmetszetű, mindkét végén hegyes. H.: 9,85 cm, átm.: 0,55 cm. (Lsz. 63. 362. 102.)

34. Ár (IX. k. 34, 34 a.): Romboid keresztmetszetű, egyik ívelt éle kicsorbult. H.: 7,2 cm, átm.: 0,55 cm. (Lsz. 63. 362. 23.)

35. Ár (IX. k. 35, 35 a): Kerek átmetszetű, mindkét végén ívelt élű. H.: 8,6 cm, átm.: 0,45 cm. (Lsz. 63. 362. 103.)

36. Ár (IX. k. 36.): Romboid keresztmetszetű, mindkét vége letörött. H.: 4,9 cm, átm.: 0,45 cm. (Lsz. 63. 362. 101.)

37. Ár (IX. k. 37, 37 a): Egyik felén kerek átmetszetű, végén hegyes, másikon ellapított és négy-szögletes keresztmetszetű, ívelt élű. H.: 9,2 cm, v.: 0,3 cm. (Lsz. 63. 362. 104.)

38. Ár (IX. k. 38.): Romboid keresztmetszetű, egyik fele hiányzik, a megmaradt vége hegyesre kalapált. H.: 5,1 cm, átm.: 0,45 cm. (Lsz. 63. 362. 70.)

39. Szög (IX. k. 39.): Kerek fejű, szára végén négy-szögletesre lapított. H.: 3,4 cm, fej átm.: 1,8 cm. (Lsz. 63. 362. 27.)

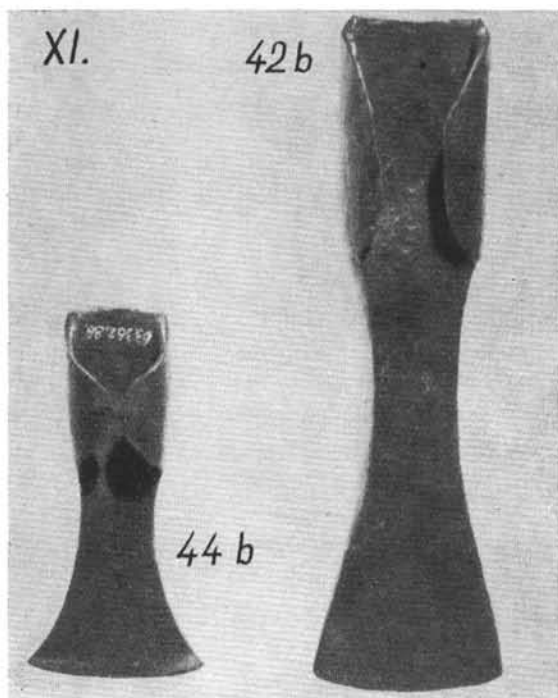
40. Szög (IX. k. 40.): Az előzőhöz hasonló, letörött fejű darab, mindkét oldalának vége recézett. H.: 4,0 cm, v.: 0,8 cm. (Lsz. 63. 362. 63.)

41. Szárnyas balta (X. k. 41, 41 a): Felső szárnyállású. Felső végén ívelt bemélyedés, szárnyán alig észrevehető facettálással, élrésze hosszú, a szárnyak alatt beszűkül, majd enyhén ívelt éle felé kiszélesedik. H.: 18,3 cm, sz.: (az élénél) 5,0 cm, v.: (a szárnynál) 3,5 cm. (Lsz. 63. 362. 85.)

42. Szárnyas balta (X. k. 42, 42 a, XI. k. 42. b.): Az előbbihez hasonló, facettálás nélkül, felső vége igen enyhén ívelt. H.: 18,0 cm, sz.: 5,9 cm, v.: 3,55 cm. (Lsz. 63. 362. 6.)

43. Szárnyas balta (X. k. 43, 43 a): Az előbbiekhez hasonló, de kisebb méretű példány, felső vége domborúan ívelt, szárnyrésze viszonylag hosszabb, a szárnyak majdnem összeérnek, enyhén ívelt éle igen széles. H.: 12,05 cm, sz.: 5,15 cm, v.: 3,35 cm. (Lsz. 63. 362. 7.)

44. Szárnyas balta (X. k. 44, 44. a., XI. k. 44. b.): Az előbbihez hasonló példány, felső vége egyenes. H.: 10,4 cm, sz.: 4,7 cm, v.: 3,3 cm. (Lsz. 63. 362. 86.)

45. Lapos balta (X. k. 45, 45 a): Megközelítőleg egyenlő szárú trapéz alakú, fokának nagyobb része letörött. H.: 8,5 cm, sz.: 4,0 cm, v.: 1,0 cm. (Lsz. 63. 362. 87.)

46. Balta töredéke (X. k. 46, 46 a): Feltételezhetően szárnyas balta egyenes élű töredéke, az él két helyen kicsorbult. Oldalán facettálás. H.: 4,2 cm, sz.: 5,15 cm. (Lsz. 63. 362. 53.)

47. Balta töredéke (X. k. 47, 47 a): Valamilyen balta élrészének töredéke. H.: 3,5 cm, sz.: 3,1 cm, v.: 0,5 cm. (Lsz. 63. 362. 88.)

48. Balta töredéke (X. k. 48, 48 a): Valamilyen balta élrészének töredéke. H.: 3,4 cm, v.: 0,7 cm. (Lsz. 63. 362. 89.)

49. Sarló (XII. k. 49.): Nyelének végén fecskefarok alakú bevágással, a nyéllyuk magasságában szögletes keresztmetszetű pecekkel. Két bordája a penge íveltlen kihajló végéig fut. A sarló legmagasabb pontján levő öntési csap helyét lecsiszolták, helye alig látszik. Kalapálással élesítették. H. (a nyéltől a penge hegyéig, töredékeknél a legnagyobb hossz) 17,8 cm, sz.: (penge szélessége az öntőcsapnál) 3,7 cm. (Lsz. 63. 362. 98.)

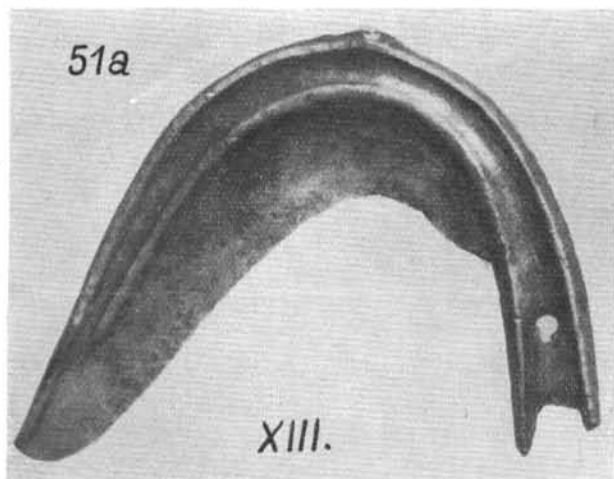
50. Sarló (XII. k. 50.): Nyéllyukát öntés után készítették, erre utal a hátlapján megtalálható anyag-kitüremkedés. Nyelének vége részben letörédezett. Két bordája a pengén nagyjából párhuzamosan halad, a belső borda a penge kissé kihajló vége előtt találkozik a külsővel. A bordákat az öntőcsap jól látszó helyéig sűrű beütögetések díszítik, ezután a bordák közötti mélyedés öntési hiba következtében két helyen eltűnik. Kalapálással élesítették. H.: 13,9 cm, sz.: 3,65 cm. (Lsz. 63. 362. 11.)

51. Sarló (XII. k. 51., XIII. k. 51 a): Alyukat az öntési hiba tanúsága szerint az öntés során készítették. Két bordája a pengén nagyjából párhuzamosan halad, a belső nem fut ki egészen a penge végéig. A nyél végén a két borda között bevágás. Az eldolgzott öntőcsap helye alig látszik. Élét vékonyra kalapálták. H.: 15,3 cm., sz.: 4,4 cm (Lsz. 63. 362. 97.)

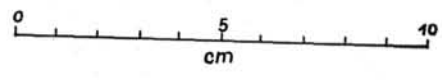
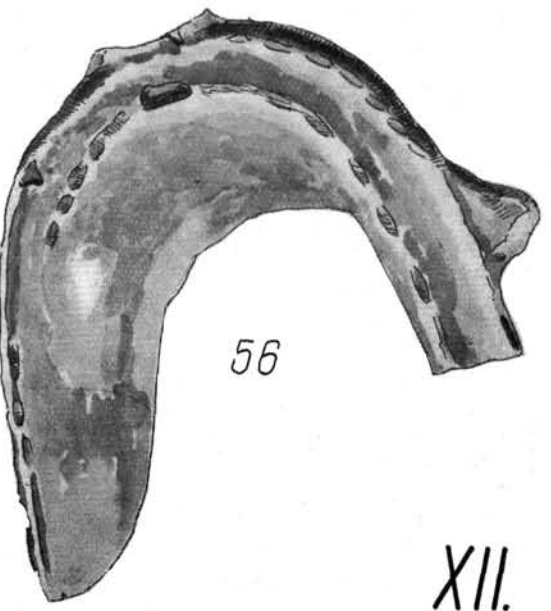
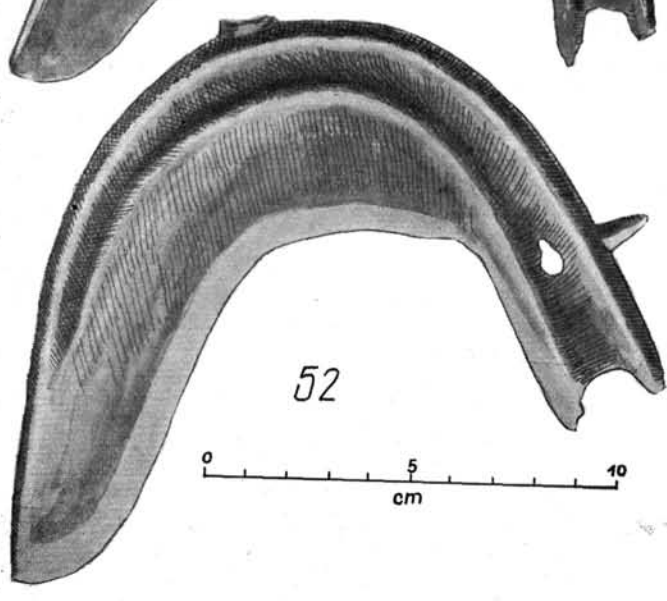
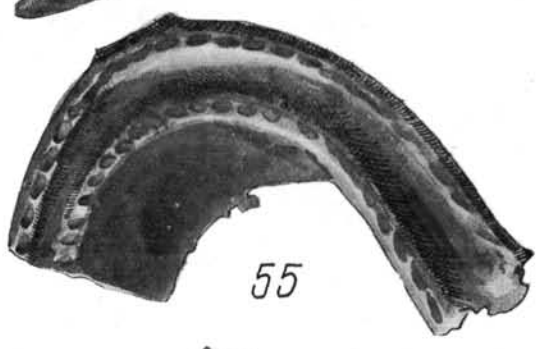
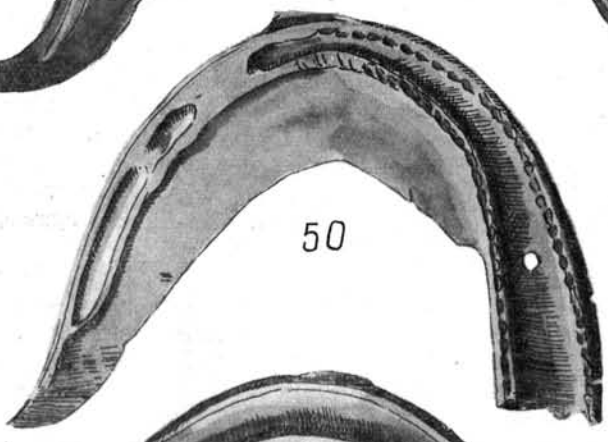
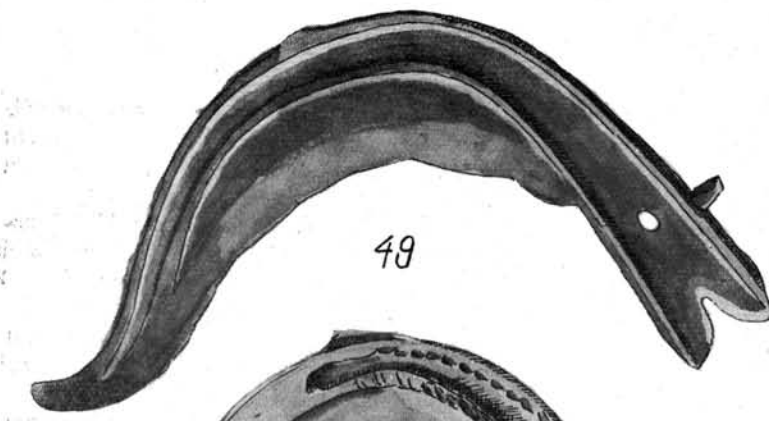
52. Sarló (XII. k. 52.): Az előbbihez hasonló, kúpalakú pecekkel, öntőcsap helye jobban látszik, a belső borda a penge vége előtt találkozik a külsővel. Élét vékonyra kalapálták. H.: 16,3 cm, sz.: 5,4 cm. (Lsz. 63. 362. 99.)

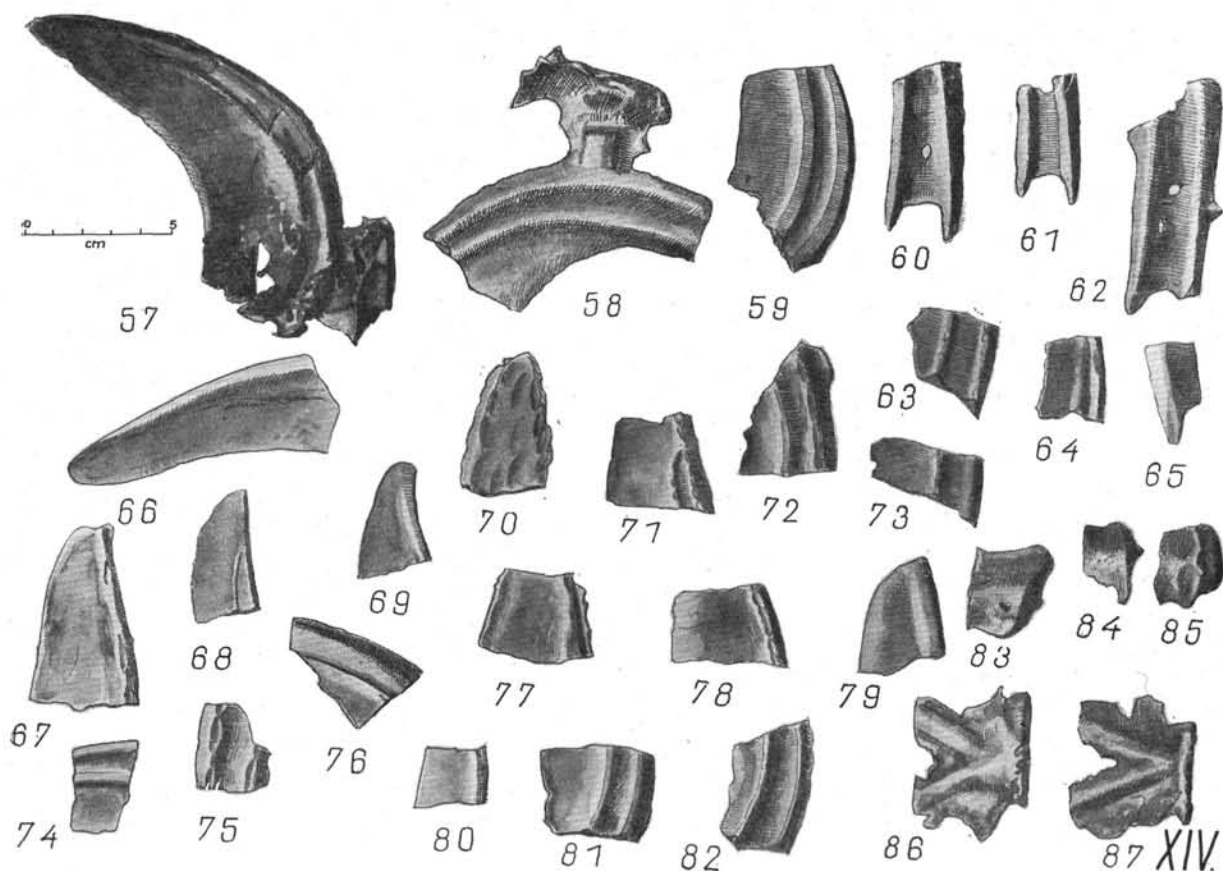
53. Sarló töredéke (XII. k. 53.): Az előbbihez hasonló pengéjű töredék, a penge hegyének közelében találkozó bordákkal, eldolgzott öntőcsap maradvánnyal. H.: 13,5 cm, sz.: 5,7 cm. (Lsz. 63. 362. 145.)

54. Sarló töredéke (XII. k. 54.): Az előbbihez hasonló hegyesen végződő pengéje egészen kicsit

kihajlik, öntőcsapjának maradványát jobban eltávolították. Élét vékonyra kalapálták. H.: 14,4 cm, sz.: 4,7 cm. (Lsz. 63. 362. 146.)

55. Sarlótöredéke (XII. k. 55.): Széles pengéjű sarló, hegye letörött, két bordáját sűrű beütögetések díszítik, öntőcsapját leszedték. Éle erősen kalapált. H.: 12,45 cm, sz.: 5,0 cm. (Lsz. 63. 362. 50.)

56. Sarló (XII. k. 56.): Széles pengéjű példány két bordával, amelyek a rossz öntés következtében alig látszanak. A külső bordán díszítés nyomai. A nyélen háromszög alakú pecek. Az öntőcsapot eltávolították. Kalapálással élesítették. H.: 15,1 cm, sz.: 5,4 cm. (Lsz. 63. 362. 144.)

57. Sarlótöredék (XIV. k. 57.): Hibás öntés, a penge hegyéig kifutó belső bordával, az öntési csapot nem távolították el. H.: 15,1 cm. (Lsz. 63. 362. 49 b.)

58. Sarlótöredék (XIV. k. 58. k.): Két bordával, az öntőcsapot nem távolították el. H.: 9,6 cm. (Lsz. 63. 362. 49 a.)

59. Sarlótöredék (XIV. k. 59.): Két párhuzamosan futó bordával. H.: 7 cm, sz.: 4,15 cm. (Lsz. 63. 362. 147.)

60. Sarlótöredék (XIV. k. 60.): Nyélnyújtvány két bordával és egy utólag készített szabálytalan alakú lyukkal. A nyél végén a két borda között bevágás. H.: 6,05 cm, sz.: 2,5 cm, v.: 0,5 cm. (Lsz. 63. 362. 152 c.)

61. Sarlótöredék (XIV. k. 61.): Hasonló nyélnyújtvány lyuk nélkül. H.: 4,3 cm, sz.: 2,1 cm. (Lsz. 63. 362. 152 a.)

62. Sarlótöredék (XIV. k. 62.): Nyéltöredék két bordával. A nyél végén bevágás, a két borda közötti nyélluk közelében pecek. H.: 7,55 cm, sz.: 2,8 cm. (Lsz. 63. 362. 152 b.)

63. Sarlótöredék (XIV. k. 63.): Penge részlete, beütögetésekkel díszített két párhuzamos bordával. H.: 4,1 cm, v.: 0,55 cm. (Lsz. 63. 362. 151 a.)

64. Sarlótöredék (XIV. k. 64.): Penge, két összetartó bordával. H.: 3,35 cm. (Lsz. 63. 362. 151 b.)

65. Sarlótöredék (XIV. k. 65.): Nyélrészlet, alig észrevehető bordával. H.: 3,5 cm. (Lsz. 63. 362. 51.)

66. Sarlótöredék (XIV. k. 66.): A penge hegyéig kifutó külső bordával. H.: 9,5 cm, sz.: 3,4 cm. (Lsz. 63. 362. 148.)

67. Sarlótöredék (XIV. k. 67.): Penge hegye, a külső bordát két helyen kalapács beütés tagolja. H.: 6,35 cm, sz.: 3,7 cm. (Lsz. 63. 362. 150.)

68. Sarlótöredék (XIV. k. 68.): Penge részlete. A belső borda a hegy közelében találkozik a külsővel. H.: 4,8 cm. (Lsz. 63. 362. 51.)

69. Sarlótöredék (XIV. k. 69.): Penge, kissé íveltlen kihajló hegygel. H.: 4,3 cm, sz.: 2,6 cm. (Lsz. 63. 362. 56.)

70. Sarlótöredék (XIV. k. 70.): Penge, hegyén beütöttség nyomaival. H.: 5,1 cm. (Lsz. 63. 362. 51.)

71. Sarlótöredék (XIV. k. 71.): Penge, a külső bordával találkozó belső bordával, mindkettőn beütöttes díszítés. H.: 4,5 cm. (Lsz. 63. 362. 51.)

72. Sarlótöredék (XIV. k. 72.): Penge két bordával és az öntőcsap maradványával. H.: 5,0 cm. (Lsz. 63. 362. 149.)

73–74. Sarlótöredékek (XIV. k. 73–74.): Penge két bordával. H.: 4,4 cm. (Lsz. 63. 362. 51.), (Lsz. U az.)

75. Sarlótöredék (XIV. k. 75.): Penge, két beütöttes bordával. H.: 3,5 cm. (Lsz. 63. 362. 51.)

76. Sarlótöredék (XIV. k. 76.): Penge, két bordával. H.: 4,8 cm. (Lsz. 63. 362. 51.)

77. Sarlótöredék (XIV. k. 77.): Penge, külső bordával és az ehhez hajló belső borda végével. H.: 4,2 cm. (Lsz. 63. 362. 51.)

78. Sarlótöredék (XIV. k. 78.): Penge, beütöttes bordával. H.: 4,4 cm. (Lsz. 63. 362. 51.)

79. Sarlótöredék (XIV. k. 79.): Penge, a hegyig kifutó külső bordával. H.: 4,5 cm. (Lsz. 63. 362. 153.)

80. Sarlótöredék (XIV. k. 80.): Penge, egy bordával. H.: 3,2 cm. (Lsz. 63. 362. 153.)

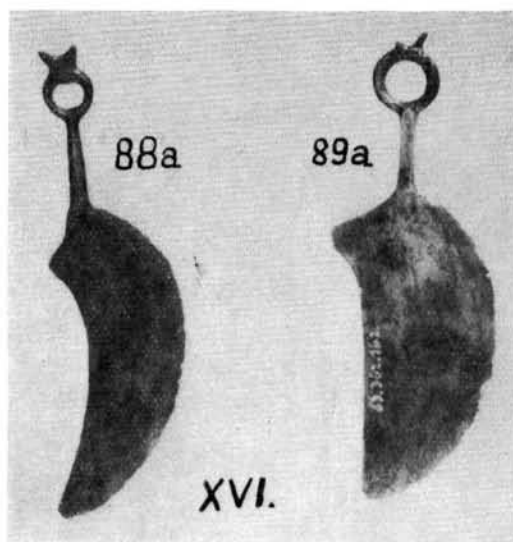
81. Sarlótöredék (XIV. k. 81.): Penge, két párhuzamos bordával. (A 72. sz. darabmal összetartozik!) H.: 4,55 cm. (Lsz. 63. 362. 149.)

82. Sarlótöredék (XIV. k. 82.): A 81-hez hasonló. H.: 5,1 cm. (Lsz. 63. 362. 51.)

83–85. Öntvénydarabok (XIV. k. 83–85.): Sima felületűek. H.: 3,8 3,15, ill. 3,0 cm. (Lsz. 63. 362. 155.)

86–87. Öntőcsap (XIV. k. 87.): Két öntőlyuk felé szétágazó öntővajat lenyomatával H.: 4,3, 4,2., sz.: 4,5, 4,65 cm. (Lsz. 63. 362. 76–77.)

88. Borotva (XV. k. 88., XVI. k. 88 a.): Félhold alakú, keskeny pengéjű példány, nyelének végén karika, két szarvnyúlvánnyal, pengéje hátán kis csücsök, a penge tövén mindkét oldalon

6–6 koncentrikus körökből kialakított motívum. H.: 12,8 cm, sz.: 2,7 cm, penge v.: 0,15 cm. (Lsz. 63. 362. 26.)

89. Borotva (XV. k. 89., XVI. k. 89 a.): Széles pengéjű, félhold alakú nyeles borotva, karikáján két szarvnyúlvánnyal (egyik letörött). A penge egyenes hátának nyélfelőli végén kiugró csücsök. H.: 12,65 cm, sz.: 3,6 cm, v.: 0,1 cm. (Lsz. 63. 362. 162.)

90. Borotva (XV. k. 90.): A 88. sz.-hoz hasonló, erősebben ívelt hátú borotva töredéke, csücska és nyele letörött. H.: 9,3 cm, sz.: 3,2 cm, v.: 0,15 cm. (Lsz. 63. 362. 58.)

91. Övkapocs (XV. k. 91.): Lemezről készített, körhöz közelálló középső taggal, hosszú kampóval, rövidebb kampója letörött. H.: 6,8 cm, sz.: 4,2 cm. (Lsz. 63. 362. 163.)

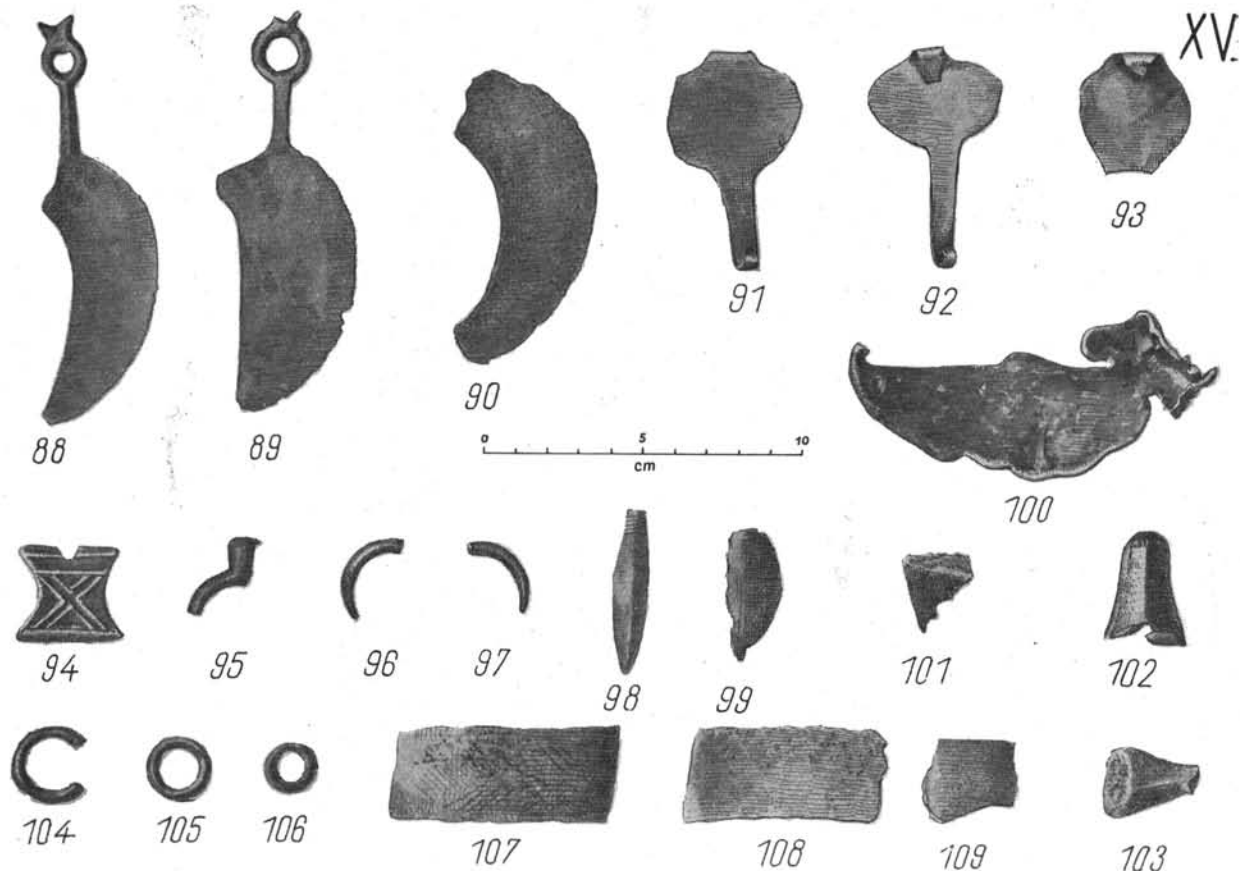
92. Övkapocs (XV. k. 92.): Az előbbihez hasonló, szabálytalan ellipszis alakú középső taggal, mindkét kampója ép. H.: 6,9 cm, sz.: 4,15 cm. (Lsz. 63. 362. 72.)

93. Övkapocs (XV. k. 93.): Szabálytalan alakú középső taggal, hosszabb kampója letörött. H.: 3,6 cm, sz.: 3,5 cm. (Lsz. 63. 362. 73.)

94. Csüngő (XV. k. 94.): Lapos, téglalap alakú. Két oldala homorúan kivágott, közepén bordás keretben dőltkereszt. A felfüggesztésre szolgáló füle letörött. H.: 3 cm, sz.: 3,3 cm, v.: 0,25 cm. (Lsz. 63. 362. 164.)

95. Csüngő (XV. k. 95.): Félkörös, füles csüngő töredéke. H.: 3,0 cm. (Lsz. 63. 362. 167.)

96–97. Csüngő (XV. k. 96–97.): Félkörös, vége felé hegyesedő csüngő töredéke. H.: 2,95, 2,8 nm. (Lsz. 63. 362. 66, ill. 60.)

98. Csüngő (XV. k. 98.): Hosszúak levélalakú, felső végén vízszintes vonalköteg díszsel. Függesztője letörött. H.: 5,15 cm, sz.: 1,05 cm. (Lsz. 63. 362. 165.)

99. Hengeres üreges, vagy köpüs tárgy töredéke (XV. k. 99.): H.: 4,1 cm. (Lsz. 63. 362. 157 b.)

100. Hibás öntésű, deformálódott tárgy (XV. k. 100): Talán borotva (?) H.: 11,4 cm, sz.: 4,15 cm. (Lsz. 63. 362. 154.)

101. Öntvénytöredék (XV. k. 101.): H.: 2,4 cm. (Lsz. 63. 362. 168.)

102–103. Öntőcsaptöredék (XV. k. 102–103.): H.: 3,95, 2,9 cm. (Lsz. 63. 362. 157.)

104. Bronzkarika (XV. k. 104.): Öntött. Átm.: 2,5 cm. (Lsz. 63. 362. 59.)

105. Bronzkarika (XV. k. 105.): Öntött, eldolgozott varratokkal. Átm.: 3 cm. (Lsz. 63. 362. 28.)

106. Bronzkarika (XV. k. 106.): Előzőkhöz hasonló, kisebb méretű. Átm.: 1,55 cm. (Lsz. 63. 362. 71.)

107. Szalagalakú meghajlított bronzlemez töredéke (XV. k. 107.): Alig kivehető V alakba

rendeződő párhuzamos vonalköteg díszítéssel. H.: 6,9 cm, sz.: 2,95 cm, v.: 0,2 cm. (Lsz. 63. 362. 74.)

108. Hasonló, díszítetlen töredék (XV. k. 108.): H.: 6,1 cm, sz.: 2,9 cm, v.: 0,2 cm. (Lsz. 63. 362. 75.)

109. Bronzlemez töredék (XV. k. 109.): H.: 3,4 cm. (Lsz. 63. 362. 168.)

110. Karperec (XVII. k. 110.): Ellipszis keresztmetszetű, egyik végén jobban megvastagodó karperec. Díszítetlen. Átm.: 7,7 cm. (Lsz. 63. 362. 9.)

111. Karperec (XVII. k. 111.): Az előzőhöz teljesen hasonló. Átm.: 8,4 cm. (Lsz. 63. 362. 135.)

112. Karperec (XVII. k. 112.): Előzőhöz hasonló. Átm.: 6,9 cm. (Lsz. 63. 362. 10.)

113–114. Karperec (XVII. k. 113–114.): Előzőhöz hasonló. Átm.: 6,85, ill. 7,05 cm. (Lsz. 63. 362. 135.)

115. Karperec (XVII. k. 115.): Lapos körszelet keresztmetszetű bronzrúd, ebből hajlították volna a karperecet. Végei elkeskenyednek. H.: 13,5 cm, sz.: 0,8 cm, v.: 0,2 cm. (Lsz. 63. 362. 105.)

110

111

112

113

114

115

116

116a

117

118

119

120

118a

119a

120a

121

122

123

124

125

126

127

122A

128

129

129a

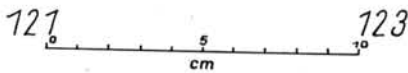

130

131

XVII.

116. Karperec (XVII. k. 116.): Az előzőhöz hasonló rúdból készített, egyenesre vágott végű karperec. Két végén és közepén geometrikus, rovátkolt díszítés. Erősen kopott. Átm.: 6,1 cm. (Lsz. 63. 362. 8.)

117. Karperec töredék (XVII. k. 117.): A 110. sz.-hoz hasonló, díszítetlen. H.: 4,9 cm. (Lsz. 63. 362. 138.)

118. Karperec töredék (XVII. k. 118.): A 110. sz.-hoz hasonló formájú töredék. Ferde rovátkolásos szakaszokhoz finoman bekarcolt hosszanti sátrózások csatlakoznak. H.: 6,4 cm. (Lsz. 63. 362. 61.)

119–120. Karperec töredék (XVII. k. 119–120.): A 110. sz.-hoz hasonló forma, díszítése a 118. sz.-val egyezik. H.: 8,0, 5,6 cm. (Lsz. 63. 362. 137., 63. 362. 136.)

121–122. A. Nyakperec töredék (XVII. k. 121–122, 122 A.): Csavart testű, bepödrött végű töredék. H.: 10,85, 10,0 8,6 cm. (Lsz. 63. 362. 47. 142. 47.)

123. Nyakperec töredék (XVII. k. 123.): Csavart testű bronzhuzal meggörbült töredéke. H.: 12,3 cm. (Lsz. 63. 362. 48.)

124–125. Bronzrúd (XVII. k. 124–125.): Félholdas keresztmetszetű, ívelten hajlított. H.: 8,25 cm, 4,5 cm, v.: 0,6 cm, 0,6 cm. (Lsz. 63. 362. 140. 141.)

126. Rombusz keresztmetszetű vékony huzal töredéke (XVII. k. 126.): H.: 6,3 cm. (Lsz. 63. 362. 64.)

127. Kerek átmetszetű összetekert bronzhuzal töredéke (XVII. k. 127.): H.: 4,75 cm. (Lsz. 63. 362. 68.)

128. Tordeált bronzhuzal (XVII. k. 128.): Valószínűen nyakperec töredéke. H.: 5,5 cm. (Lsz. 63. 362. 143.)

129. Bronzlemez töredék (XVII. k. 129.): V alakban meghajlított, ívelt lemez. H.: 5,5 cm, sz.: 1,3 cm. (Lsz. 62. 362. 62.)

130. Bronzhuzal töredék (XVII. k. 130.): Tordeáláshoz hasonló spirális bevágásokkal. Erősen kopott. H.: 4,9 cm. (Lsz. 63. 362. 67.)

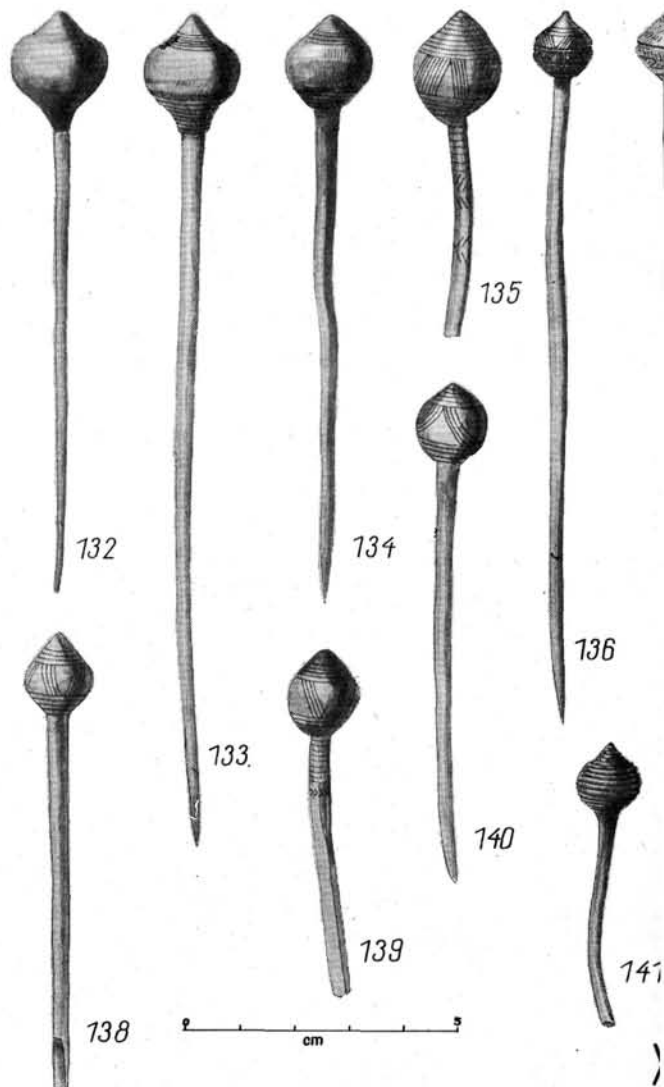
131. Bronzrúd töredéke (XVII. k. 131.): Négy-szögletes keresztmetszetű. H.: 5,95 cm, v.: 0,5 cm. (Lsz. 63. 362. 139.)

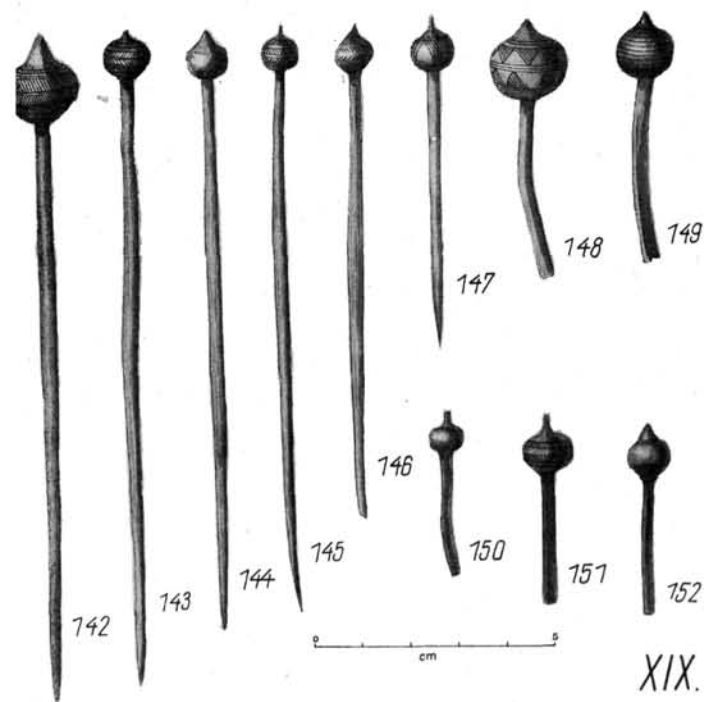
132. Tű (XVIII. k. 132.): Nyomott gömbalakú, mindkét végén kúpba átmenő fejjű, egyenes szárú, díszítetlen. H.: 10,8 cm, átm.: (a fej átmérője) 1,75 cm. (Lsz. 63. 362. 116.)

133. Tű (XVIII. k. 133.): Hasonló alakú tű, a fej alsó és felső részén körbefutó vonalakkal díszítve. Az alsó részen a körbefutó vonalak fölött alig kivehető ferde rovátkolásos sor. H.: 15,5 cm, átm.: 1,8 cm. (Lsz. 63. 362. 123.)

134. Tű (XVIII. k. 134.): Hasonló, de inkább kettős kúpos fejjű tű, alsó és felső felén bekarcolt, körbefutó vonalakkal, a kettő között függőlegesen bekarcolt vonalakkal, három sorban. A patina miatt a díszítés nehezen kivehető. H.: 10,75 cm, átm.: 1,6 cm. (Lsz. 63. 362. 14.)

135. Tű (XVIII. k. 135.): Kettős kúpos fejjű, felső és alsó részén a csúcsokig bezáróan körbefutó vonalakkal díszített, középen ferde vonalköteggel. zárának felső részén körbefutó vonalak, ezalatt jobbra, ill. balra dülő ferde vonalak. Az erősen kopott tű szárának alsó fele letörött. H.: 6,05 cm, átm.: 1,6 cm. (Lsz. 63. 362. 33.)

136. Tű (XVIII. k. 136.): Gömbfejű, felső végén kúpos nyúlvánnyal, alsó és felső felén körbefutó vonalak, középen erős bemélyedés választja ketté, amely felett és alatt jobbra és balra dőlő ferde vonalkötegek vannak. Jó állapotú. H.: 12,9 cm, átm.: 1,0 cm. (Lsz. 63. 362. 132.)

137. Tű (XVIII. k. 137.): Kettős kúpos fejű tű, középen árokkal kettéválasztva, felső részén egy körbefutó bekarcolással és jobbra dőlő bekarcolásokkal, alsó részén, valamint szárán körbefutó vonalakkal és Halszáлка mintával. A bekarcolások mélyek. H.: 13,9 cm, átm.: 1,3 cm. (Lsz. 63. 362. 120.)

138. Tű (XVIII. k. 138.): Kettős kúpos fejű tű, mindkét végén körbefutó vonaldíszsel, ezek között jobbra, ill. balra dőlő vonalkötegekkel. Szárának vége letörött. H.: 8,4 cm, átm.: 1,25 cm. (Lsz. 63. 362. 35.)

139. Tű (XVIII. k. 139.): Az előbbihez hasonló fejű és díszítésű. Nyakán és szárán körbefutó vonalak, ez alatt Halszáлка motívum. Szára négy-szögletes keresztmetszetű, alsó fele letörött. A fejen is erős kopásnyomok. H.: 6,4 cm, átm.: 1,3 cm. (Lsz. 63. 362. 34.)

140. Tű (XVIII. k. 140.): Gömbfejű, felső része lapos kúpba megy át, ez és alsó fele körbefutó vonalakkal díszített, középen enyhén ívelt, jobbra és balra dőlő vonalkötegekkel. H.: 9,2 cm, átm.: 1,3 cm. (Lsz. 63. 362. 117.)

141. Tű (XVIII. k. 141.): A 136. sz.-hoz hasonló tű, fejét sűrűen körbefutó vonalak díszítik. Szárának alsó fele letörött. H.: 5,05 cm, átm.: 1,15 cm. (Lsz. 63. 362. 37.)

142. Tű (XIX. k. 142.): Nagyjából nyomott gömbtestű fejének felső felén hegyes kúp alakú nyúlvány emelkedik ki. A gömbtest alsó és felső vége körbefutó vonalakkal, a középső rész pedig három sávban ferde rovátkolásokkal sűrűn díszített. H.: 13,95 cm, átm.: 1,5 cm. (Lsz. 63. 362. 13.)

143. Tű (XIX. k. 143.): Gömbfejű, felső végén kis hegyes nyúlvánnyal, alsó és felső felén körbefutó vonalakkal, középen két sávban ferde, sűrű rovátkolással díszített. H.: 13,6 cm, átm.: 0,95 cm. (Lsz. 63. 362. 129.)

144. Tű (XIX. k. 144.): A 142. sz.-val megegyező, de kisebb fejű, díszítetlen példány. H.: 12,5 cm, átm.: 0,85 cm. (Lsz. 63. 362. 16.)

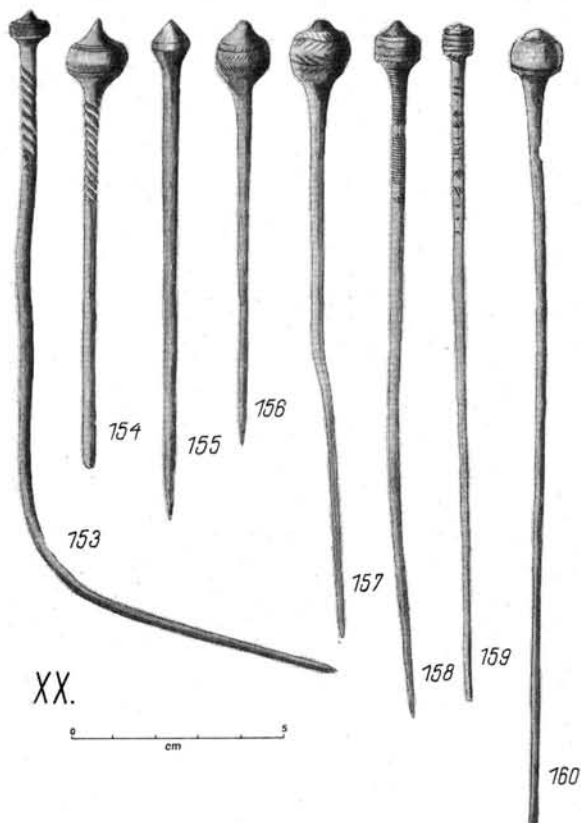
145. Tű (XIX. k. 145.): Gömbalakú fej, hegyes nyúlvánnyal, körbefutó vonalak között ferde rovátkolással. H.: 12,15 cm, átm.: 0,75 cm. (Lsz. 63. 362. 127.)

146. Tű (XIX. k. 146.): Kettős kúpos fejű tű, hegyes nyúlvánnyal, középső részén körbefutó Halszáлка mintával. A nyúlvány alatt körbefutó ferde rovátkolás. H.: 10,0 cm, átm.: 0,8 cm. (Lsz. 63. 362. 125.)

147. Tű (XIX. k. 147.): Gömbfejű, végén nyúlvánnyal, két körbefutó vonal között vonalkötegekkel, a felső körvonal felett zeg-zug mintával. H.: 6,8 cm, átm.: 0,8 cm. (Lsz. 63. 362. 133.)

148. Tű (XIX. k. 148.): Nyomott gömbtestű példány, lapos csúccsal, a körbefutó vonalakkal két sávra osztott mezőben ferdén rovátkolt és üres háromszögek váltakoznak. Szárának, alsó hosszabb fele letörött. H.: 5,3 cm, átm.: 1,5 cm. (Lsz. 63. 362. 133.)

149. Tű (XIX. k. 149.): A 141. sz.-val meg-

egyező alakú és díszítésű példány, négyszögletes keresztmetszetű szárának alsó fele letörött. H.: 5,05 cm, átm.: 1,1 cm. (Lsz. 63. 362. 39.)

150. Tű (XIX. k. 150.): Erősen lapított gömbfej, hosszú nyúlvánnyal, díszítetlen szárának vége letörött. H.: 3,4 cm, átm.: 0,7 cm. (Lsz. 63. 362. 44.)

151. Tű (XIX. k. 151.): Az előzőhöz hasonló töredék, fején négy körbefutó vonal között rovátkolt díszítéssel. H.: 3,85 cm, átm.: 1,0 cm. (Lsz. 63. 362. 43.)

152. Tű (XIX. k. 152.): A 133. sz.-hoz hasonló alakú, díszítetlen töredék. H.: 3,9 cm, átm.: 0,8 cm. (Lsz. 63. 362. 40.)

153. Tű (XX. k. 153.): Kúpban végződő, henger alakú rövid fején halszáлка mintával díszített, nyakán tordírozás, ez alatt szintén halszáлка

minta. Hosszú szárának alsó felét elgörbítették. H.: 17,9 cm, átm.: 0,85 cm. (Lsz. 63. 362. 126.)

154. Tű (XX. k. 154.): Kettős kúpos fejének felső végén kúp alakú nyúlvánnyal, körbefutó vonalakkal díszítve, nyaka tordírozott, szárának vége letörött. H.: 10,5 cm, átm.: 1,4 cm. (Lsz. 63. 362. 30.)

155. Tű (XX. k. 155.): Kettős kúpos fejű, rövid, hengeres középtaggal. Díszítetlen. H.: 11,75 cm, átm.: 0,85 cm. (Lsz. 63. 362. 17.)

156. Tű (XX. k. 156.): Gömbhöz közelálló alakú fejjel, felső végén kúp alakú nyúlvánnyal. Körbefutó vonallal és alig kivehető rovátkákkal díszítették. Erősen patinás. H.: 10,05 cm, átm.: 1,2 cm. (Lsz. 63. 362. 12.)

157. Tű (XX. k. 157.): Kettős csonkakúp alakú fej, felső végén tompa nyúlvánnyal, két körbefutó vonal alatt és fölött ferde rovátkákkal. H.: 15,1 cm, átm.: 1,4 cm. (Lsz. 63. 362. 122.)

158. Tű (XX. k. 158.): Kettős kúp alakú fej középső hengertaggal, utóbbit három körbefutó vonal tagolja. A kúpok alapjánál ferde rovátkolások, nyaka körbefutó vonalakkal és ferde rovátkákkal díszített. H.: 16,2 cm, átm.: 1,05 cm. (Lsz. 63. 362. 119.)

159. Tű (XX. k. 159.): Erősen bemélyített vonalakkal öt korongra tagolt henger alakú fejen kis csúccsal, az alsó korongon ferde rovátkolással. Hegye letörött. Szárán körbefutó vonalak és elmosódott halszáлка. H.: 15,9 cm, átm.: 0,6 cm. (Lsz. 63. 362. 130.)

160. Tű (XX. k. 160.): Henger alakú, ívelt oldalú fej kúpos felső résszel. Erősen patinás, a fej díszítéséből csak egy körbefutó vonal kis része vehető ki, a szár díszítéséből körbefutó ferde rovátkolás látszik. Hegye letörött. H.: 18,3 cm, átm.: 1,1 cm. (Lsz. 63. 362. 109.)

161. Tű (XXI. k. 161.): A 159. sz.-hoz hasonló, de három részre tagolt fej, a felső és alsó részen függőleges rovátkákkal díszített. Hosszú, elhajlított szárának felső részén körbefutó vonalak között halszáлка motívum látható. H.: 13,44 cm, átm.: 0,7 cm. (Lsz. 63. 362. 124.)

162. Tű (XXI. k. 162.): Kettős csonkakúp alakú fej, kúpos felső végződéssel, két-két körbefutó

vonal mindkét oldalán ferde rovátkolt díszítéssel, nyakán körbefutó vonalakkal és halszáлка mintával. Szárának alsó fele letörött. H.: 5,25 cm, átm.: 1,4 cm. (Lsz. 63. 362. 29.)

163. Tü (XXI. k. 163.): Hengeralakú fej, felső végén kúpos kiemelkedéssel, a három részre tagolt henger két szélső tagján ferde rovátkolás, a közepén egy körbefutó vonal. Elhajlított szára négy-szög keresztmetszetű. H.: 7,7 cm, átm.: 1,1 cm. (Lsz. 63. 362. 118.)

164. Tü (XXI. k. 164.): A 159. sz.-hoz hasonló példány, körbefutó vonalakkal és halszáлка mintával díszített nyakkal. Szárának alsó fele letörött. H.: 4,85 cm, átm.: 0,95 cm. (Lsz. 63. 362. 111.)

165. Tü (XXI. k. 165.): A 162. sz.-hoz közelálló forma. A fején körbefutó vonalak között ferde rovátkolások, illetve halszáлка minta. Megmaradt szárának felső részén körbefutó vonalak. H.: 3,6 cm átm.: 1,4 cm. (Lsz. 63. 362. 31.)

166. Tü (XXI. k. 166.): A 162. sz.-hoz közelálló példány. Körbefutó bekarcolt vonalak mellett ferde rovátkákkal díszített. Nyakán körbefutó vo-

nalak és halszáлка minta. Szárának alsó fele letörött. H.: 3,4 cm, átm.: 1,15 cm. (Lsz. 63. 362. 110.)

167. Tü (XXI. k. 167.): Megközelítőleg hengeralakú, végén kúpos fejű. Fejét és nyakát körbefutó vonalak díszítik. Szára letörött. H.: 3,4 cm, átm.: 1,4 cm. (Lsz. 63. 362. 38.)

168. Tü (XXI. k. 168.): A 163. sz.-hoz hasonló formájú és díszítésű. Kerek átmetszetű nyaka körbefutó vonalakkal díszített. Szárának alsó fele letörött. H.: 3,4 cm, átm.: 1,1 cm. (Lsz. 63. 362. 42.)

169. Tü (XXI. k. 169.): Szabálytalan kettős csonkakúp alakú, kúpos végű fején elmosódott függőleges rovátkák és halszáлка minta. A fej és a nyak találkozásánál ferde rovátkák, a nyakon körbefutó vonalak. Erősen behajlított szára letörött. H.: 3,0 cm, átm.: 1,1 cm. (Lsz. 63. 362. 107.)

170. Tü (XXI. k. 170.): Kis kúpos feje alatt rövid hengeres rész után 3 különböző hosszú, éleiken bevagdosásokkal tagolt négyszögletes keresztmetszetű tagok következnek, amelyeket levágott sarkú rövidebb tagok kötnek össze. Szára letörött. H.: 4,2 cm, sz.: 0,5 cm. (Lsz. 63. 362. 69.)

171. — 173. Tü (XXI. k. 171 - 173.): Kerek keresztmetszetű túsár alsó fele. H.: 5,2, 6,8, 10,0 cm. (Lsz. 63. 362. 46, 46, 55.)

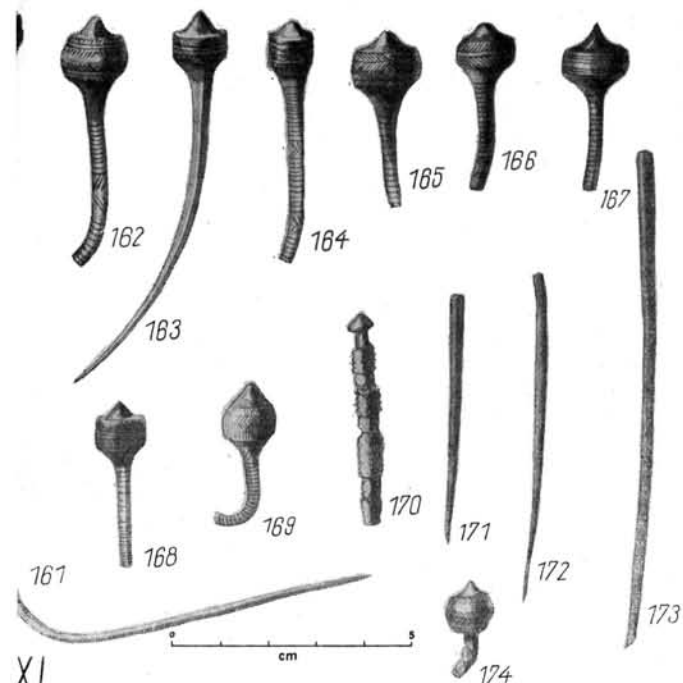
174. Tü (XXI. k. 174.): A 162. sz. példányhoz hasonló fejű, ferde rovátkolással és halszáлка mintával. Tordírozott szára a nyaknál letörött. H.: 2,0 cm, átm.: 0,9 cm. (Lsz. 63. 362. 112.)

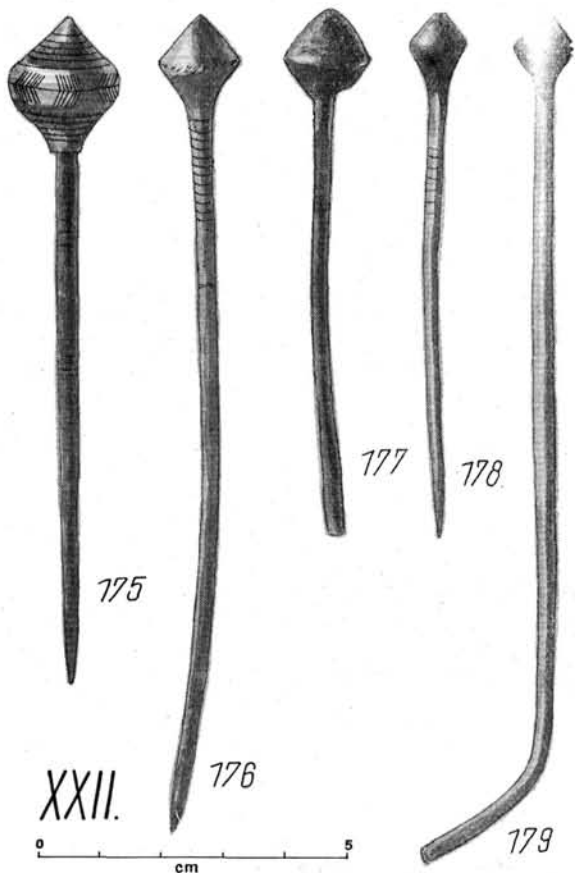
175. Tü (XXII. k. 175.): Feje nyomott gömbtestű, mindkét végén kúpos, a kúpokon körbefutó vonalakkal, a gömbtesten körbefutó vonal mindkét oldalán rovátkolt díszítés. A tü szárán is néhány körbefutó vonal elmosódott nyoma. H.: 10,65 cm, átm.: 1,8 cm. (Lsz. 63. 362. 121.)

176. Tü (XXII. k. 176.): Kettős kúpos fejű, a két kúp találkozásánál ferde rovátkolással, a száron körbefutó vonalak és elmosódott rovátkolás. H.: 13,2 cm, átm.: 1,25 cm. (Lsz. 63. 362. 36.)

177. Tü (XXII. k. 177.): Kettős kúpos fejű, díszítetlen. Szárának alsó része letörött. H.: 8,4 cm, átm.: 1,35 cm. (Lsz. 63. 362. 36.)

178. Tü (XXII. k. 178.): Kettős kúpos fejű tü, csúcsa letörött, szárán körbefutó vonalakkal díszített. H.: 8,55 cm, átm.: 0,9 cm. (Lsz. 63. 362. 128.)

179. Tü (XXII. k. 179.): Díszítetlen kettős kúpos fejű. Elhajlított szárának vége letörött. H.: 13,7 cm, átm.: 0,9 cm. (Lsz. 63. 362. 106.)

180. Tü (XXIII. k. 180.): Erősen lapított gömbfejű díszítetlen. H.: 14,15 cm, átm.: 1,55 cm. (Lsz. 63. 362. 15.)

181. Tü (XXIII. k. 181.): Előzőhöz hasonló kisebb példány. H.: 10,5 cm, átm.: 0,55 cm. (Lsz. 63. 362. 18.)

182. Tü (XXIII. k. 182.): Díszítetlen gömbfejű, elhajlított szárának alsó része hiányzik. H.: 5,3 cm, átm.: 0,95 cm. (Lsz. 63. 362. 41.)

183. Tü (XXIII. k. 183.): Erősen lapított gömbfejen körbefutó vonalakkal és jobbra-balra dülő vonalkötegekkel, szárán körbefutó vonalakkal és halszálka mintával díszített szárának alsó része letörött. H.: 4,1 cm, átm.: 1,05 cm. (Lsz. 63. 362. 108.)

184. Tü (XXIII. k. 184.): Bepödrött fejű, szára majdnem a hegyéig tordírozott. H.: 15,25 cm, a fej sz.: 0,5 cm. (Lsz. 63. 362. 19.)

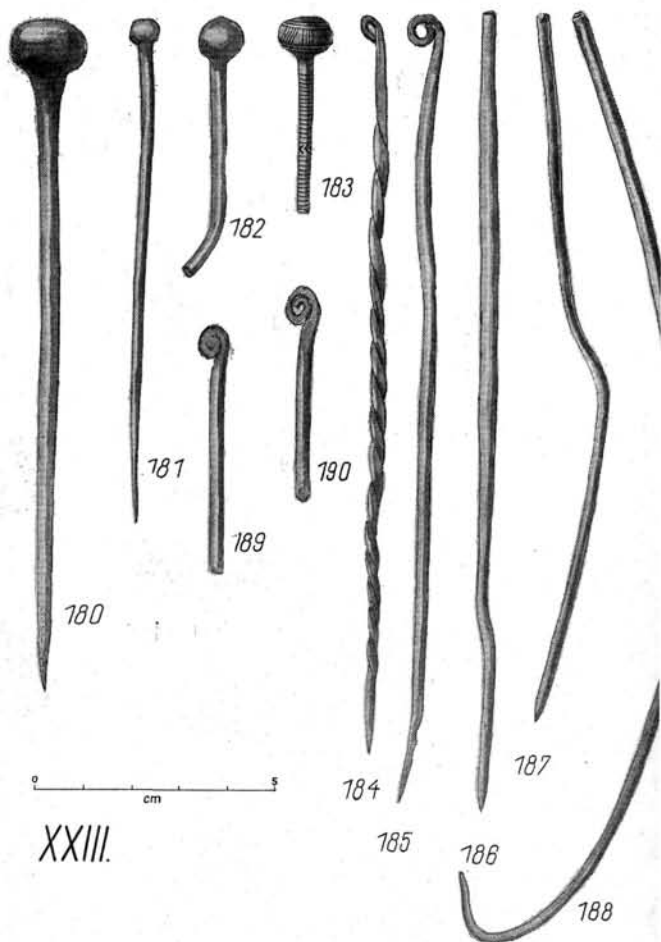
185. Tü (XXIII. k. 185.): Bepödrött fejű. H.: 16,4 cm, sz.: 0,75 cm. (Lsz. 63. 362. 113.)

186. – 188. Tü (XXIII. k. 186 – 188.): Kerek átmetszetű tük szártörédei. H.: 16,6, 14,8 cm. (Lsz. 63. 362. 113, 115, 114.)

189. – 190. Tü (XXIII. k. 189 – 190.): Bepödrött fejű, törött szárú példányok. H.: 5,1, 4,3 cm, sz.: 0,65, 0,75 cm. (Lsz. 63. 362. 45.)

191 A. – 192. Bronzlepény (XXIV. k. 191 A., 191 B, 191 – 192.): Különböző nagyságú bronzlepények darabjai. (Lsz. 63. 362. 78 – 79.)

193 – 217. Bronzrögök (XX. t. 193 – 217. k.): Lsz. 63. 362. (63. 362. 80, 157, 168.)

191A

191Aa

191B

191Ba

191

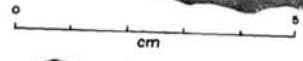
191a

192

192a

193

193a

194

195

196

197

198

201

202

203

208

200

199

204

205

206

207

209

210

211

212

213

214

215

216

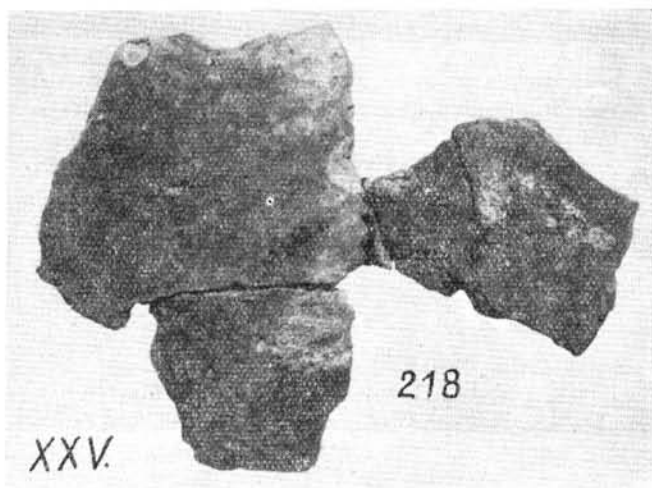

217

218. Edénytöredék (XXV. k. 218.): Alj és oldal-töredék, öblös edényből származik. Sötétszürkés — feketés színű. (Lsz. 63. 362. 1.)

219. Nyílesúcs. Két szárnyú a 8. sz.-hoz hasonló. Félholdas kávájú köpjéről egy oldaltüske letörött. H.: 3,8 cm. (Lsz. 66. 2. 2.)

220. Szárnyas balta. A 41—42. sz.-hoz hasonló. Ívelt élű töredék, a szárny felőli rész hiányzik. H.: 10,6 cm, sz.: 4,15 cm. (Lsz. 66. 2. 1.)

Der Depotfund von Románd (Kom. Veszprém, Bezirk Zirc) aus der Spätbronzezeit

Auswertung des Fundes:

Das Bakonyi Museum von Veszprém hat 1963 durch Schenkung bzw. durch Ankauf einen grossen, spätbronzezeitlichen Depotfund (220 Stücke) erhalten. Der Fund kam 1938 in der Gemarkung des Dorfes Románd (gelegen am nördlichen Abhang des Bakonygebirges) zum Vorschein. (Karte 1.) Der Fund wird hier als Repräsentant der in der Urnenfelderzeit gebrauchten Bronzegegenstände Transdanubiens vorgelegt.

Bei Untersuchung der Sachtypen des Fundes behalten wir die Reihenfolge der obigen Beschreibung der Gegenstände. Somit werden zuerst die Parallelen und die chronologische Stellung unseres Antennenschwertes (I. k. 1., 1 a—b) untersucht. Die neueste zusammenfassende Arbeit über die Antennenschwerter stammt von H. Müller-Karpe.⁶ In dieser Arbeit wird die Typologie der Antennenschwerter ausführlich behandelt. Im Fall des Románd Antennenschwertes kommen von typologischem und geographischem Gesichtspunkt aus der Lipovka- und der Zürich-Typ in Anschlag. Für den ersten würde die ähnliche Ausbildung des Heftes⁷ sprechen. Die andere Technik der Verfertigung der Antenne bei den Lipovka-Schwertern ermöglicht aber nicht, das Schwert von Románd in diesen Typ einzuordnen. Demgegenüber findet

man die Parallelen der Antenne mit nachträglich eingerollten Endungen beim Züricher Typ, so z. B. bei einem Schwert unbekanntes Fundortes.⁸ Die Ausbildung des Heftes steht beim Románd Schwert der der Exemplare desselben Typus' von Zürich und Bings⁹ sehr nahe. Beim letzteren sind je eine Einengung beiderseits am oberen Teil der Klinge und diese Einengung säumende gebogene Motive zu sehen. Übrigens wird die Ähnlichkeit (trotz des abweichenden Querschnittes) durch das beidseitig angebrachte Linienbündel, bestehend aus drei Linien, gesteigert. Man findet sogar Parallelen auch für den einfachen, rhombusförmigen Querschnitt der Klinge.¹⁰ Am Heft der bisher bekannten Schwerter Züricher Typs lassen sich immer drei Rippengruppen (drei Rippen in jeder Gruppe) finden. Demgegenüber kommen am Heft des Románd Schwertes drei alleinstehenden Rippen vor. Dieser Unterschied ist aber nicht wesentlich, besonders, wenn man beachtet, dass eine Analogie der die untere Rippe verzierenden Kerbung beim Románd Schwert am Schwertheft von Mainz zu finden ist. Summiert man all diese Übereinstimmungen, so lässt sich feststellen, dass *das Schwert von Románd das zweite Exemplar des mit wenig Exemplaren vertretenen Züricher Typus im Karpatenbecken ist.*¹¹ Bei der Chronologie der Schwerter Züricher Typus' bezieht sich Müller-

Karpe auf die Verbindungen mit den Schwertern von Lipovka-Typ und auf einzelne Elemente (wie z. B. die gekerbte Rippe, die auch am Schwertgriff von Románd vorkommt) und stellt fest, dass deren Parallelen auf den Schwertern mit schalen- und scheibenförmigen Griffknauf vorkommen. Auf Grund der Ähnlichkeiten reiht er die Schwerter vom Züricher Typ in die Gruppe der früheren Antennenschwerter (um Mitte der Stufe Ha B [HaB2] ein).¹² Unter den Begleitfunden der Lipovka-Schwerter der Gräber von Kletnice und Velika Gorica findet man die Parallelen mehrerer Gegenstücke des Romänder Depotfundes. Über diese kommen wir später noch zu sprechen. *Das Bruchstück einer Schwertklinge* (III. k. 2.) ist für die typologische Einreihung nicht geeignet. Es ist zu bemerken aber, dass die Parallele seiner Verzierung auf dem Prachtmesser von Románd zu finden ist (siehe weiter unten).

Das am meisten problematische Stück des Romänder Depotfundes ist der bruchstückhaft erhalten gebliebene *Griffplattendolch* mit massiver Griffplatte (II. k. 3.). Nach Müller-Karpe seien die Dolche diesen Typs bezeichnend für die Stufe Baierdorf (B D).¹³ Eine dem Romänder Bruchstück ähnliche Parallele, ein Dolch mit zwei Nieten, ist aus dem zu den Depotfunden vom Typ Rimaszombat gehörenden Fund von Sajógömör, datiert auf Ha A 2,¹⁴ bekannt.¹⁵ Ein Stück des Fundes von Kaszapuzta mit beschädigtem Heft¹⁶ kam in Begleitung von zwei Schalenknauf-Schwertern vor, die bereits zur frühesten Periode Ha B gehören.¹⁷ Ähnliche Dolche fehlen übrigens in den Funden Ha B. Somit wird *das Stück von Románd wie der Dolch mit Heftfortsatz von Reipersdorf (Ha B1) ausgewertet*, der nach Müller-Karpe bei der Vergrabung „ein reichlich antiquirtes Stück“ war.¹⁸

Die *Lanzenspitzen* des Depotfundes von Románd lassen sich in zwei Typen einteilen: Zur ersten Gruppe gehören die langgezogenen, birnenförmigen Exemplare mit geschweiften Seiten (III. k. 4–7.). Zum zweiten Typ dagegen gehört ein Exemplar mit abgerundetem Eck des deltoiden Blattes (III. k. 5.). Die chronologische Einordnung der zahlreichen Lanzenspitzen der Urnenfelderzeit ist schwer. Diesbezüglich wurden mehrere Versuche gemacht. Auf Grund von Holste,¹⁹ meint Foltiny, dass die „Lanzenspitzen mit birnenförmiger Blattform“ für Ha A bezeichnend seien,²⁰ während die Stücke mit kurzer Tülle und „mit rechtwinkligem Absatz am unteren Blattende,“ bei denen „die Einziehung des Blattes“ fehlt, zur Periode Ha B gehören.²¹ Nach Fr. Kószegi kommen beide Typen unter den Funden der Periode Ha A vor: Nagydém, Kiliti.²² Auf

dem letzten Fundort kamen die beiden Typen beisammen vor.²³ Allerdings finden wir in den Funden von Pfeffingen²⁴ und Kleedorf²⁵ (vom Anfang Ha B) ähnliche Stücke, wie Nr. 5 von Románd. Eine ähnliche, aber verzierte Lanzenspitze ist auch im Fund von Brád (datiert auf Ha B) vorhanden.²⁶ *Die Lanzenspitzen von Románd lassen sich also zuverlässlich nur auf Grund des Fundkomplexen datieren.*

Die *Pfeilspitzen* mit Tülle und Seitenhaken (III. k. 8.) sind unter den Funden der Urnenfelderzeit ziemlich häufig. Eine genauere Datierung für sie ist nur auf Grund der Begleitfunde möglich.

Die Messer des Fundes von Románd lassen sich in drei Typen einreihen. Zum ersten Typ gehört das Messer mit kurzem Fortsatz des Heftes (VII. k. 13.). Zum zweiten Typ gehören die Messer mit sanft gebogener Klinge und mit flachgehämmertem Heftfortsatz (VII. k. 10–11.). Die dritte Gruppe bilden die Messer mit Heftfortsatz und mit stark gebogener Klinge (V. k. 9., VII. k. 12.). Hierzu sind auch zwei Bruchstücke von Klingen zuzählen (VII. k. 14–15.). Die Parallelen von diesen drei Typen fehlen in den Ha A-Funden Transdanubiens. Analogien des ersten Typus' wohl ohne Nietlöcher wurden aus Velem veröffentlicht.²⁷ Dem Messer von Románd steht ein Messer aus dem Grab 170 von Maria Rast nahe, obwohl bei diesem das Loch am Heft und auch die Ausbiegung der Klingenspitze fehlen.²⁸ Dieses Grab wird durch Müller-Karpe's Publikation auf den Anfang der Periode Ha B datiert.²⁹ Die Messer vom zweiten Typ sind nach Foltiny in der viel älteren Gruppe Hötting-Morzg ausserordentlich häufig.³⁰ Gleichzeitig finden wir aber ein auch in Hinsicht der Verzierung mit dem zweiten Typ von Románd übereinstimmendes Bruchstück im Depotfund von Pfeffingen,³¹ das zweifellos vom Anfang der Periode Ha B stammt. Gleichfalls kam ein ganz nahe stehendes Parallelstück im Fund Nr. II von Ság-Berg vor.³² Es ist aber das wichtigste, dass das Bruchstück eines Messers aus dem Grab 63 von Kletnice weitgehende Ähnlichkeit in Form und Verzierung mit dem Stück Nr. 10 von Románd zeigt.³³ Dieser Grabfund ist auf Grund des Schwertes vom Lipovka-Typ auf die Periode Ha B zu datieren. Das Weiterleben dieses Messertyps ist also dadurch bewiesen. *Die Messer mit gebogener Klinge und mit Griffdorn werden von den verschiedenen Forschern für Typus Ha B gehalten.*³⁴ Nach Müller-Karpe seien sie der wichtigste Typus von Ha B 2.³⁵ Diese Messer sind oft verziert. Die Parallelen der fein gezeichneten geometrischen Verzierung der Bruchstücke von Románd sind unter den Messerfunden von Somló-Berg,³⁶ Wien-Leopoldsberg³⁷ zu finden. Das Heft

der Messer mit Griffdorn wurde in Mehrzahl der Fälle aus organischem Material (wohl aus Holz) gefertigt. Dem spricht auch die Ausbildung des Heftes beim Prachtmesser von Románd nicht wider. Dieses Heft scheint nämlich eine Nachahmung eines aus organischem Material gefertigten Heftes in Metall zu sein. Das Heft wurde, in Erinnerung an seine Sonderstellung, meist in einer anderen Gussform hergestellt und mit Vernietung zur Klinge befestigt (Somlóberg, Reisenberg).³⁸ Bei den aus organischem Material gefertigten Heften bestanden viele Möglichkeiten der individuellen Varianten. Hierauf deuten auch nach der Übertragung in die gebundene Metallform die stark verschiedenen Formvarianten der Hefte. Man findet ja nicht zwei gleiche Exemplare. Neben diesen Verschiedenheiten findet man doch manche identische Elemente in der Verzierung der Hefte, so z. B. beim erwähnten Heft von Reisenberg.

Die *Tüllenbeile* lassen sich auf Grund kleinerer Unterschiede (die Form des Anschlusses der Tülle an den vorderen Teil betreffend) in zwei Teile gruppieren. Zur ersten Gruppe gehören jene zwei Exemplare, bei welchen die Tülle und der vordere Teil ohne Brechung zusammentreffen (VIII. k. 16–17.). Beim zweiten Typ ist beim Zusammentreffen der Tülle und des Schneideteils eine kleine Brechung, bzw. Einziehung zu sehen und nach dieser der vordere Teil des Beiles der Schneidenteil sich fächerartig ausbreitet (VIII. k. 19–21.). Das Stück Nr. 18 bildet den Übergang zwischen den beiden Typen. Die Ausbildung mit einem Öhrchen, der facettierte dicke Ring, betont mit ringsherum laufenden Rippen, die drei horizontalen Ringe unterhalb des Tüllenrandes, die mehr oder weniger ein Flügelbeil nachahmende Rippenverzierung vereinigt trotz der bestehenden Unterschiede unsere Beile. Unter den zahlreichen und mannigfaltigen Tüllenbeiltypen der Spätbronzezeit sondern sich die Beiltypen der Ha A-Depotfunde von den Beilen des Fundes von Románd scharf ab.³⁹ Beim Suchen der Analogien gehen wir von der Beschreibung eines Beiles aus Passau von Holste aus: „Unterhalb des breiten Randwulstes ... laufen zwei schmale horizontale Rundstäbe um, ein fast untrügliches Kennzeichen jungurnenfelderzeitlichen Tüllenbeile. Rudimentär sind oberständige Lappen angedeutet; der Schneidenteil setzt mit einer schwachen in der Photographie kaum erkennbaren Einziehung.“⁴⁰ Von diesen Merkmalen finden wir bei den Beilen zweiten Typs von Románd die die Flügelbeile imitierende Verzierung und die Einziehung bei der Wurzel des Schneideteils. Ein Tüllenbeil des Depotfundes von Herrenbaumgar-

ten⁴¹ steht, abgesehen von drei kreisförmigen Verzierungen, zu den Beilen von Románd, besonders zum wenig facettierten Exemplar Nr. 21, sehr nahe. Dieses Beil mit drei horizontalen Rippen verleiht Müller-Karpe, sich auf Holste berufen, mit den mitteldonauländischen Funden und datiert es auf Ha B 2.⁴² Facettierte Exemplare mit geripptem Tüllenrand (also ähnliche, wie unser Typ I) finden wir im Fund II vom Ság-Berg.⁴³ Die mit konzentrischen Kreisen verzierten Goldblechstücke dieses Fundes stimmen der Verzierung nach mit den Details der Verzierung des Diadems von Velem⁴⁴ überein. Im erwähnten Fund von Herrenbaumgarten befand sich auch ein längeres, schmäleres Tüllenbeil, bei dem jene für den Passauer Typ kennzeichnende Einziehung zwischen Tüllenteil und Schneidenteil fehlt. Dieses Stück steht der Verzierung und des Aufbaues nach zum Beil Nr. 17 von Románd ganz nahe. Es gibt nur kleine Unterschiede in den Details. Zusammenfassend möchten wir feststellen, dass *die Analogien für die beiden Typen der Romänder Beile unter den Funden der Periode Ha B zu finden sind.*

Im Fund von Románd befinden sich ein *Kreuzmeissel* ohne Tülle (IX. k. 28.) und zwei *Kreuzmeissel* mit Tülle (IX. k. 25–26.), sowie ein *Tüllenmeissel* mit U-förmiger Schneide (IX. k. 27.). Diese drei Sachtypen sind unter den spätbronzezeitlichen Funden ziemlich oft zu finden. Ihre Datierung ist nur mit Hilfe der Fundzusammenhänge möglich.⁴⁵ In unserem Fall finden wir aber mehrere bezeichnende Eigenschaften der Tüllenbeile (facettierter Rand mit ringsherum laufenden Rippen, darunter zwei oder drei horizontale Rippen, dann gebogene Rippen in Senkrichtung) auf unseren Tüllenmeisseln wieder. Es ist also für sicher anzunehmen, dass *auch diese Tüllenmeissel in der Periode Ha B in derselben Zeit wie die Tüllenbeile hergestellt wurden.*

Zwei grössere (X. k. 41–42.) und zwei kleinere (X. k. 43–44.) *Beile mit oberständigen Lappen* gehören trotz der Unterschiede in den kleineren Details zu einem Typus. Beile mit oberständigen Lappen dieses Typus kommen in mehreren Depotfunden und Streufunden vor: Csabapuszta,⁴⁶ Ságberg II,⁴⁷ Szentes-Nagyhegy,⁴⁸ Kleedorf,⁴⁹ Linz-Freinberg,⁵⁰ Velem,⁵¹ usw. Für die Ha A-Funde Transdanubiens sind die in grosser Zahl gefundenen Beile mit mittelständigen Lappen bezeichnend.⁵² Die chronologische Sonderstellung der Beile mit oberständigen Lappen hat Holste bewiesen. Er hat sie auf die Periode Ha B datiert.⁵³ Den Fund von Csabapuszta, darin ein ganzes und ein bruchstückhaftes Beil mit oberständigen Lappen, hat

Köszei mit der Bemerkung, dass sich im Fund auch jüngere Gegenstände befinden, auf die Mitte der Periode Ha A datiert.⁵⁴ Auf Grund der Sichel⁵⁵ könnten wir aber für die Entstehung des Schatzes den Beginn der Periode Ha B voraussetzen. Bei den anderen, oben aufgezählten Funden kommen unter den Ha B-Typen die Beile mit oberständigen Lappen. In Linz-Freinberg finden wir drei solche Exemplare, die den von Románd ganz nahe stehen. Im Fund kommen gleichzeitig auch ältere Gegenstände vor. So ist z. B. ein auf Hügelgräbertraditionen hindeutender Anhänger⁵⁶ recht interessant. Auf Grund eines Vergleichs zu den Parallelen von Linz-Freinberg *lassen sich die Flügelbeile von Románd auf die erste Hälfte der Periode Ha B datieren.*

Die *Sicheln* und Bruchstücke von Sichel⁵⁵ aus Románd bilden im Wesentlichen eine Gruppe. Die Exemplare mit Heftfortsatz werden durch eine Rippe am äusseren Rand des Heftes und der Klinge charakterisiert. Die innere Rippe endet in der Nähe der Schneide, oder beugt sich über die äussere Rippe. Bei einem Teil der ganzen Sichel⁵⁵ und der Bruchstücke finden wir ein Loch für die Befestigung zum Heft (XII. k. 49–52; XIV. k. 62.). Gleichfalls diente zur Befestigung des Heftes ein kleiner Dorn am unteren Fortsatz (XII. k. 49., 52., XIV. k. 62.). Die Rippen wurden manchmal mit dicht aneinander folgenden Eintiefungen gegliedert. Es wurden auch mehrere misslingene Exemplare gefunden. Der Gusszapfen wurde bei diesen nicht verarbeitet (XIV. k. 57–58). Unser Sichel⁵⁵-typ sondert sich von den in den Ha A-Schatzfunden mehrfach belegten Typen; siehe Orci,⁵⁷ Kér,⁵⁸ usw. Bei den Sichel⁵⁵ mit Heftloch aus dem Fund von Winklsass läuft die innere Rippe nicht bis zur Spitze hinaus. Dieses Detail hält Holste für ein Charakteristikum der Sichel⁵⁵ der Ha A-Depotfunde von Süddeutschland.⁵⁹ Die Parallelen unserer Sichel⁵⁵ (bei welchen die innere Rippe beinahe bis zur Spitze des Stückes ausläuft) sind im Westen diejenigen aus Linz-Freinberg,⁶⁰ Herrenbaumgarten,⁶¹ Haslau-Regensbrunn⁶² und Pfeffingen.⁶³ Diese Fundkomplexe hat Müller-Karpe auf die verschiedenen Abschnitte der Periode Ha B datiert und gleichzeitig festgestellt, dass die Sichel⁵⁵ für eine genauere Datierung nicht geeignet sind.⁶⁴ Über unsere Sichel⁵⁵ lässt sich allerdings feststellen, dass sie einen in der Periode Ha B gebrauchten Typ vertreten.

Das halbmondförmige, einschneidige *Rasiermesser* (XV. k. 88–90.) ist ein für Ha B bezeichnender Typ. Aus den Schatzfunden der Periode Ha A sind ausschliesslich nur zweischneidige Rasiermesser

bekannt.⁶⁵ A. Mozsolics vermutet auf Grund eines Rasiermessers, versehen mit einem vorspringenden Zwickel, dass es aus italienischem Import stamme.⁶⁶ Müller-Karpe datiert die dem Celldömölker Exemplar gleichen Exemplare, die mit je einem hinteren Zwickel versehen sind, auf Ha B 2.⁶⁷ Auf den Rasiermessern von Románd finden wir gleichfalls diesen hinteren Zwickel. Die Parallelen des Stückes Nr. 88, verziert mit konzentrischen Kreisen, sind unter den Funden der italienischen Gräberfelder zu finden: Grab 184 von Terni,⁶⁸ Grab 17 von Bologna-Savena,⁶⁹ usw.

Die *Gürtelhaken* von Románd (XV. k. 91–93.) kommen im Fundbestand Ungarns selten vor. Aus Tiszaszentimre,⁷⁰ Gyermely,⁷¹ Velem⁷² und Ság-Berg⁷³ kennt man teilweise abweichende Typen. Die Gürtelhaken von Tiszaszentimre und Gyermely kamen in Ha A-Depotfunden vor.⁷⁴ Die Exemplare aus Velem und Ság-Berg sind leider sporadische Funde. Die Gürtelhaken sind aber unter den Funden der Urnenfelder um München sehr häufig. Müller-Karpe datiert diese auf die Abschnitte Ha A 1, bzw. Ha A 2. Die besten Parallelen der Románder Gürtelhaken finden wir in Fundkomplexen der jüngeren Gräber, so z. B. in den Gräbern Nr. 14, 17, 26, 39 und 53. von Gernliden.⁷⁵ In Zusammenhang mit den Gürtelhaken des Depotfundes von Pullach erwähnt er, dass ähnliche Stücke ausser den Ha A 2-Gräbern auch unter den Ha B I-Funden um München bekannt seien.⁷⁶ Müller-Karpe hat in einer früheren Arbeit,⁷⁷ in welcher er die Grabfunde von Kelheim in fünf Phasen eingeteilt hatte (vom späten Ha A bis Ha C), eine andere chronologische Feststellung gemacht. Die fünf Gürtelhaken dieses Gräberfeldes⁷⁸ lassen sich in mehrere Stufen einteilen: die Stufe Kelheim II (Frühphase Ha B) wird durch die Nadeln mit eiförmigem Kopf und durch die glatten Gürtelhaken ohne hintere Öse⁷⁹ gekennzeichnet. Gleichzeitig ist aber das Bruchstück eines ähnlichen Gürtelhakens auch in einem Grab der Periode IV (Spätphase Ha B) vorhanden, das durch eine Nadel mit Vasenkopf datiert ist.⁸⁰ Die relativ chronologische Bestimmung dieser Nadeln ist im zusammenfassenden Buch dieses Verfassers⁸¹ unverändert geblieben. Es scheint also *sehr wahrscheinlich, dass solche Gürtelhaken (wie die von Románd) nicht nur als Derivate in die Ha B Depotfunde gelangt sind, sondern sie auch weiterhin hergestellte und gebrauchte Gegenstände waren.*

Unter den *Armringen* von Románd kommen Exemplare mit elliptischem Querschnitt, und auf dem gerade abgeschnittenen Ende mit wenig Verdickung, verziert oder unverziert (XVII. k. 110–114., 117–120.), ausserdem ein Stück mit Quer-

schnitt in gedruckter Segment-Form, ohne Verdickung der beiden Enden (XVII. k. 116.) vor. Dieser letztere weicht mit seiner Verzierung, bestehend aus einfacheren und spärlicheren Linien, von den anderen ab. Dazu läßt sich auch das Halbfabrikat Nr. 115 zählen. Es ist noch nicht gebogen geworden. Die Parallelen unserer Armringe sind mit mehr oder weniger abweichender Verzierung unter den Ha B-Funden zu finden.⁸²

Im Fund von Románd sind 59 *Nadeln* und Bruchstücke gewogen erhaltenadelneblieben. Unter den unvnn htz ahl reichen Nage Nldder Spätbronzezeit findet man in Kopfform und in Verzierung kaum zwei gleiche Exemplare. Auf Grund der gemeinsamen Züge der Kopfform lassen sich *fünf Haupttypen unterscheiden*. Zur ersten Gruppe gehören die Nadeln mit eingerolltem Kopfteil (XXIII. k. 184–185., 189–190.). Für alle weiteren Typen ist der massive Kopf in verschiedenen Formen bezeichnend. Auf diesem Grund wird die Rede von Nadeln mit doppelkonischem Kopf, Nadeln mit gedrungener Kugel (Linsenkopf), Nadeln mit Zwiebelkopf, endlich Nadeln mit Zylinderkopf, oben mit einer Spitze sein. Natürlich sind auch mehrere Übergangsformen vorhanden, so z. B. kommen auch doppelkonische Köpfe mit abgerundeten Seiten vor, (XVIII. k. 138–139.). Ein Teil derselben bildet Übergang zu den Zwiebelkopfnadeln (XVIII. k. 134–135.). Unter den Nadeln mit eingerolltem Kopf und den Zwiebelkopfnadeln findet man den Hals manchmal tordiert (XXIII. k. 184., XX. k. 153–154.). Abgesehen von einigen unverzierten Exemplaren wird der Kopfteil der meisten Nadeln mit geometrischen Mustern verziert. Auch am Hals mehrerer Nadeln kommen verschiedene Muster vor. Verwandte Muster auf verschiedenen Nadeltypen lassen darauf folgern, dass die Nadeln in derselben Werkstatt, oder allerdings in derselben Zeit gefertigt wurden. Die Übereinstimmungen in der Verzierung sind besonders bei jenen Nadeln wichtig, deren datierbare Parallelen selten sind.

Nadeln mit eingerolltem Kopfteil kommen bereits seit der Frühbronzezeit vor. Diese sind also für die Datierung ungeeignet.⁸³

Für die anderen Nadeln finden wir gute Parallelen im Fundbestand von Velem.⁸⁴ Leider sind die „Hamsterfunde“ für die Datierung ungeeignet. Ähnlichen Schwierigkeiten stehen wir im Fall der zahlreichen Nadeln der Ansiedlung Roseninsel gegenüber.⁸⁵

Auch die unverzierten Nadeln mit doppelkonischem Kopf sind für sich für eine genauere Zeitbestimmung wenig geeignet. Eppel datiert die ähnli-

chen Nadeln aus dem Gräberfeld von Unter-Radl auf BD.⁸⁶ Unter den Peschiera-Funden sind gleiche Exemplare, wie diejenigen von Románd (XXII. k. 176., 178–179.) vorhanden.⁸⁷ Diese datiert Müller-Karpe auf Grund eines ähnlichen Exemplars von Allumiere auf den mit Periode Ha B I gleichgestellten Zeitabschnitt der Protovillanova-Kultur.⁸⁸ Diese langlebige Nadelform ist unter anderen Ha B-Typen auch im Fund von Roseninsel vertreten.⁸⁹

Unter den Nadeln mit gedrungener Kugelkopf (Linsennadeln) finden wir drei unverzierte (XXIII. k. 180–182.) und ein verziertes Exemplar (schräg gestellte Kerbungen zwischen horizontalen Linienbündeln (XXIII. k. 183.). Eine Analogie unseres verzierten Stückes finden wir in Peschiera.⁹⁰ Die ähnlich verzierten Kugelkopfnadeln datiert Eppel auf Ha A.⁹¹

Die doppelkonischen Zylinderkopfnadeln stammen eigentlich von den durch Müller-Karpe Basiskopfnadeln genannten Zylinderkopfnadeln, deren Kopf mit ringsherum laufenden, tiefen Linien gegliedert sind.⁹² Er datiert diesen Typus auf die ältere Periode der Urnenfeldererkultus.⁹³ Die Parallelen dieser doppelkonischen Zylinderkopfnadeln finden wir ausser dem Stück von Peschiera⁹⁴ unter den Funden mehrerer Gräberfelder Süddeutschlands.⁹⁵ Müller-Karpe vergleicht den Typus, genannt Spindelkopfnadel, mit den ähnlichen Exemplaren des Gräberfeldes der jüngeren Urnenfelderzeit von Maria Rast, mit der Bemerkung, dass ähnliche Nadeln auch in der früheren Bronzezeit vorkommen.⁹⁶ Er hat aber in seiner Kombinations-tabelle für die Gräberfelder um München dieselbe Nadel unter die für Ha A 2 bezeichnenden Funde gesetzt.⁹⁷ Es sei doch bemerkt, dass sich bei der Mehrzahl der hierzu gezählten Nadeln von Románd eine entwickeltere Form finden: entweder springt der obere Kegel etwas geschweift hervor (XXI. k. 164–167.), oder ist die Basis dieses Kegels kleiner, als der Durchmesser des Zylinders (XXI. k. 163., 168., XX. k. 153.). Eine Analogie dieser Lösung ist unter den Funden von Roseninsel zu finden.⁹⁸ Bei einigen Übergangsstücken erinnert der mittlere Teil statt Zylinders an Form von Fass (XXI. k. 162., 165., 169.). Diese stehen eigentlich den Zwiebelkopfnadeln nahe. Auch für ihre Zeitbestimmung sind die dort Gesagten gültig.

Der grösste Teil der Nadeln von Románd gehört zum Typ der Zwiebelkopfnadeln. Bezeichnend für diesen ist eine konische Spitze, die aus der Kugel oder der gedrungenen Kugel oben herausspringt (XVIII. k. 132–136., 141., XIX. k. 142–152., XX k. 154.). Dieser Typus ist vom doppelkonischen Kopftypus angefangen bis zum Zylinderkopftyp

mit reicher Variantenserie vertreten. Bei den meisten Exemplaren ist der untere Teil des Kopfes halbkugelförmig. Bei zwei für sich gegossenen Nadeln schliesst an den unteren Teil des Kugelkörpers ein Fortsatz in Kegelstumpfform an (XVIII. k. 132., XIX. k. 142.). Die Nadeln mit verziertem und seitlich abgerundetem Kopf sind eigentlich mit dem Typ der Eikopfnadeln von Müller-Karpe zu identifizieren. Müller-Karpe reiht die Ha B-Nadeln in drei grosse Gruppen ein. Die mit Wellenlinien, Zick-zack-Linien, oder mit ringsherum laufenden Linien verzierten Eikopfnadeln gehören zur Periode Ha B 1, die grossköpfigen Vasenkopfnadeln zur Periode Ha B 2, die kleinköpfigen Vasenkopfnadeln zur Periode Ha B 3.⁹⁹ Die Nadel Nr. 135 von Románd (XVIII. k. 135.) zeigt einer durch Müller-Karpe veröffentlichten Nadel nahe stehende Form und Verzierung.¹⁰⁰ Hierzu kann auch die Nadel Nr. 140 von Románd gezählt werden. Die horizontal ringsherum laufenden Linien werden hier mit Linienbündeln wechselnden Richtung verbunden. Im wesentlichen werden bei Kimmig die Zwiebelkopfnadeln und Eikopfnadeln unter der Benennung Pfahlbaunadel zusammengefasst. Er hält diesen Nadeltypus für die Periode Ha B charakteristisch.¹⁰¹ Im Grab von Velika-Gorice wurden das Bruchstück eines Antennenschwertes vom Lipovka-Typ, ein Antennenmesser, ein Rasiermesser, eine Lanzenspitze und zwei Zwiebelkopfnadeln gefunden. Fr. Stare datiert diesen Fundkomplex auf den älteren Abschnitt der Periode Ha B, mit der Bemerkung, dass das Messer mit verlängertem Heft und die mit ringsherum laufenden Linien verzierte Nadel in diesem Fundkomplex noch die Stufe Ha A vertreten.¹⁰² Obwohl Müller-Karpe diesen Fund auf die Periode Ha B 2 datiert,¹⁰³ soll doch bemerkt werden, dass in diesem Fund ein Rasiermesser und eine Lanzenspitze mit verzierter Tülle vorhanden sind, die eben Müller-Karpe auf die Periode Ha B 1 datiert.¹⁰⁴ Allerdings schliesst dieser Fundkomplex eine Datierung der Nadeln auf die Periode Ha B 1 nicht aus.

*Nach Übersicht der Nadeltypen lässt sich feststellen, dass die am Ende der Periode Ha A aufgehörenden Typen in der Sammlung der Nadeln des Románd Fundes fehlen.*¹⁰⁵ Es lässt sich nicht für Zufall nehmen, dass die Vasenkopfnadeln, die für die späteren Abschnitte charakteristisch sind, im Fundkomplex von Románd fehlen, obwohl diese Vasenkopfnadeln sowohl unter den Grabfunden,¹⁰⁶ den Depotfunden¹⁰⁷ und den Streufunden der Ansiedlungen¹⁰⁸ Transdanubiens zu finden sind. *Unseres Erachtens wurden also die Nadeln von Románd in der Periode Ha B 1 gefertigt.*

Zusammenfassung

Nach Untersuchung der vielen Typen des Románd Fundes lässt sich folgendes als Zusammenfassung feststellen. Neben den undatierbaren Gegenständen der Urnenfelderzeit haben wir mehrere Typen gefunden, die bereits für die Periode Ha A bezeichnend sind. Darunter sind das Bruchstück des Griffplattendolches, die Messer mit sanft gebogener Klinge und mit flach gehämmertem Griffdorn, die Gürtelhaken und ein Teil der Nadeln zu nennen. Diese Gegenstände, die den kleineren Teil des Fundkomplexes ausmachen, kommen auch in Ha B-Komplexen vor. Für einen Teil derselben lässt sich das Weiterleben in der Periode Ha B beweisen. Den Typen und der Häufigkeit nach bilden die Mehrzahl der Fundobjekte solche Stücke, die zur Periode Ha B gehören. Unter diesen lassen sich sowohl undatierbare Gegenstände (wie z. B. Sicheln), als auch solche Typen finden, die auch eine feinere Datierung ermöglichen. Die Flügelbeile und die Nadeln müssen auf den Anfang der Periode Ha B gesetzt werden. Das Antennenschwert, die Messer mit gebogener Klinge, die Tüllenbeile und Tüllenmeissel, die halbmondförmigen Rasiermesser sind die bezeichnendsten Vertreter der Periode Ha B 2. Die die Endphase der Periode Ha B vertretenden Typen fehlen hier durchaus.

Die Typologische Methode gewährt uns bei der Auswertung des Depotfundes einer langen Epoche zwei Möglichkeiten. Es lasse voraussetzen, dass mit den jüngeren Gegenständen auch lange Zeit hindurch aufbewahrte Gegenstände vergraben wurden, wie es bei ähnlichen Funden oft vorkommen pflegt. Es könne aber auch vorkommen, dass die Gegenstände eines Depotfundes eine kürzere Zeit umfassen. Für die Unterstützung der letzteren Voraussetzung wären aber mehr authentische Grabfunde aus Transdanubien notwendig. Es hat uns Schwierigkeiten gemacht, dass wir bei Suchen nach Parallelen auf weitliegende Gebiete verwiesen waren. Es wirkte auch störend, dass sich bei Datierung der einzelnen Typen manchmal auch bei demselben Autor Widersprüche gezeigt hatten. Es scheint allerdings sicher, dass der Depotfund von Románd, der allem Anschein nach nicht auf dem Gebiet irgendeiner Ansiedlung verborgen war, und der die für Transdanubien bezeichnenden und grösstenteils hier hergestellten Typen der Urnenfelderkultur enthält, vor Ende der Periode Ha B in die Erde gelangt war. Er wurde also unseres Erachtens nicht vor dem vom Westen vordringenden neuen Volk in der Früheisenzeit (Ha C) verborgen worden.

Összefoglalás

A sok típust tartalmazó lelet tárgyainak vizsgálata után összefoglalóan a következőket állapíthatjuk meg. Az urnasíros korszakot kitöltő, datálásra alkalmatlan tárgyak mellett több olyan típust találunk, amelyek már a Ha A korszakra jellemzőek. Ezek között sorolhatjuk fel a *markolatlemezes* törtörödedéket, az enyhén ívelt pengéjű, laposra kalapált nyéltuskéjú késeket, az övkapcsokat és a tűk egy részét. Ezek a tárgyak, amelyek a eletegyüttes kisebb részét teszik ki, Ha B környezetben is előfordulnak. Egy részükről kimutatható a Ha B periódusban való továbbélés. Mind a típusok, mind a tárgyak számát tekintve a lelettárgyak többségét a Ha B periódusban fellépő tárgyak képezik. Ezek között egyaránt megtaláljuk a további periódizálásra alkalmatlan tárgyakat (pl. sarlók), valamint azokat a típusokat, amelyek a finomabb besorolást is lehetővé teszik. A Ha B elejére kell helyoznünk a szárnyas baltákat, továbbá a tűket. Az antennás kard, az ívelt pengéjű kések, tokos balták és vésők, félholdas borotvák a Ha B 2 periódus legjellegzetesebb képviselői. A Ha

B periódus kései szakaszát jelző típusok teljesen hiányoznak.

A tipológia alapján viszonylag hosszú korszak tárgyait tartalmazó depot értékelésénél két lehetőség kínálkozik. Feltételezhető, hogy hosszú időn keresztül megőrzött tárgyak is kerültek a fiatalabb tárgyakkal együtt a földbe, amint ez a hasonló leleteknél igen gyakori. Előfordulhat viszont az is, hogy a depot tárgyai egy rövidebb korszakot jeleznek. Az utóbbi feltevés alátámasztásához azonban több hiteles sírleletet kellene ismernünk a Dunántúlról. Nehézséget okozott, hogy a párhuzam keresésnél távolabbi területekre voltunk utalva. Ugyanilyen irányban hatott az is, hogy az egyes típusok keltezésénél ellentmondások mutatkoztak néha ugyanazon szerzőnél is. Mindenesetre biztosnak látszik, hogy a románci depot, amelyet a jelek szerint nem telepen rejtettek el, és amely az urnasíros kultúra Dunántúltra jellemző, legnagyobb részt itt gyártott fémtípusait tartalmazza, a Ha B periódus vége előtt került a földbe. Tehát véleményünk szerint nem a koravaskor (Ha C) elején Nyról térthódító új népenség elől rejtették el.

Németh Péter – Torma István

J E G Y Z E T E K

- ¹ A VBM Adattára, Románc közszégnél.
- ² Németh Péter jelentése, MNM Adattára.
- ³ Kelemen Márta jelentése, MNM Adattára.
- ⁴ Kelemen Márta jelentése, MNM Adattára. Ezúton mondunk köszönetet Kelemen Mártának, aki a románci hitelesítő leletmentést végezte, és jelentős részt vállalt a lelet egészének múzeumba kerüléséért végzett munkában.
- ⁵ Korábban kapott értesüléseink (l. a fentebbi jelentésekben) pontatlanok voltak, több ellentmondást tartalmaztak, így pl. az összefüggő leletet úgy tüntették fel, mintha több alkalommal, egymástól 10–15 m-re találták volna annak egyes részeit.
- ⁶ H. Müller-Karpe: Die Vollgriffschwerter der Urnenfelderzeit aus Bayern. München, 1961.
- ⁷ Vgl: Müller-Karpe: ebendort T. 97.
- ⁸ Müller-Karpe: ebendort T. 53. Abb. 5.
- ⁹ Müller-Karpe: ebendort T. 53. Abb. 1, 3.
- ¹⁰ Müller-Karpe: ebendort T. 53. Abb. 2. (Mainz).
- ¹¹ Vgl: Müller-Karpe: ebendort T. 97. Karte 6.
- ¹² Müller-Karpe: ebendort S. 58.
- ¹³ Müller-Karpe: Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Römisch-germanische Forschungen. Band 22. Berlin, 1959. S. 102.
- ¹⁴ Kemenczei T.: A tiszaszederkényi későbronzkori raktárlelet, Hermann Ottó Múzeum Évkönyve IV. (1962–63.) S. 39.
- ¹⁵ Hampel J.: A bronzkor Magyarhonban. I. 1886. T. CXV. 9.
- ¹⁶ Hampel: A bronzkor B. III. k. T. CC. 6.
- ¹⁷ Müller-Karpe: Vollgriffschwerter. S.
- ¹⁸ Müller-Karpe: Beiträge. S. 127. T. 170. E. 10.
- ¹⁹ Fr. Holste: Der Bronzefund von Winklsass B. A. Mallersdorf, Nd. Bayern. Bayerische Vorgesch. – Blätter, Heft 13 (1936) S. 1–23.
- ²⁰ St. Foltiny: Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens, Bonn 1955. S. 78.
- ²¹ Foltiny: ebendort S. 78.
- ²² Kőszegi Fr.: Beiträge zur Geschichte der ungarischen Urnenfelderzeit (H A-B) Acta Arch. Acad. 12. (1960.) S. 163.
- ²³ Kuzsinszky B.: A Balaton környékének archeológiája 1920. Abb. 6. 2–3.
- ²⁴ Müller-Karpe: Beiträge. T. 164. 4–35.
- ²⁵ Müller-Karpe: ebendort T. 140. 13.
- ²⁶ Hampel: Bronzkor III. T. CCXLIX. 4.
- ²⁷ Miske K.: Velemszentvidi őstelep, Wien 1907. T. XVIII. 4., 15., usw.
- ²⁸ Müller-Karpe: Beiträge. T. 115. D. 1.
- ²⁹ Müller-Karpe: ebendort S. 126.
- ³⁰ Foltiny: Velemszentvid, ein urzeitliches Kulturzentrum in Mitteleuropa, Wien 1958. S. 57.
- ³¹ Müller-Karpe: ebendort T. 164. 7.
- ³² Lázár J.: A sághegyi I. és II. számú bronzleletek ismertetése. Du. Sz. VIII. (1941.) Abb. 8.

- 33 J. Rihovsky: Zur Datierung des Antennenschwerts mit Griffzungen. Pam. Arch. 1956. Abb. 3. 2 a-b.
- 34 Vgl: Foltiny: Velem. S. 57.
- 35 Müller-Karpe: Beiträge S. 169.
- 36 Darnay K: Sümeg és vidékének őskora. Arch. Közl. 22 (1899.) S. 71. Zeichnung.
- 37 H. Kerchler: Das Brandgräberfeld der jüngeren Urnenfelderkultur auf dem Leopoldsberg, Wien. Arch. Austr. 1962. T. I. 2., T. II. 7. Siehe die Klängen.
- 38 Müller-Karpe: Vollgriffschwerter. T. 51. 8.
- 39 Vgl: Kószegi: Beiträge. S. 162.
- Bándi G: Ebergőci koravaskori kincslelet. Arch. Ért. 1962. S. 79. Abb. 2. 7.
- F. Petress É: Székesfehérvári koravaskori kincslelet. Fol. Arch. 1960. S. 39. Abb. 12. 2-4.
- 40 Fr. Holste: Zur jüngeren Urnenfelderzeit im Ostalpengebiet. Prähist. Zeitschriften 1935. S. 60. Abb. C. 1.
- 41 Müller-Karpe: Beiträge T. 142. A. 4.
- 42 Müller-Karpe: ebendort S. 128.
- 43 Lázár: A sághegyi... Abb. 4.
- 44 Mozsolics A.: Der Goldfund von Velem-Szentvid, Basel 1950...
- 45 Foltiny: Zur Chronologie. S. 102-104.
- 46 Holste: Hortfunde Südosteuropas. Marburg 1951. T. 36. 2-4.
- 47 Lázár: A sághegyi... Abb. 4. 1-3.
- 48 Csallány G.: A Szentes-nagyhegyi koravaskori bronzelelet. Fol. Arch. I-II. (1939) T. III. 8-10.
- 49 Holste: Hortfunde. T. 50. 31.
- 50 Müller-Karpe: Beiträge. T. 137. 1-3.
- 51 Miske: Velem... T. XVI. 3-6.
- 52 Bándi: Ebergőc... S. 78-79.
- 53 Holste: Zur jüngeren... S. 60.
- 54 Kószegi: Beiträge. S. 166.
- 55 Holste: Hortfunde... T. 36. 3, 6-7.
- 56 Müller-Karpe: Beiträge. T. 137. 27.
- 57 Hampel: A bronzkor... I. T. CXII. 5-12.
- 58 Hampel: ebendort T. CXVIII. 1-11.
- 59 Holste:... Winklass S. 63. T. III. 52, 61-62.
- 60 Müller-Karpe: Beiträge. T. 138. 6-7.
- 61 Müller-Karpe: ebendort T. 142. A. 6, 8.
- 62 Müller-Karpe: ebendort T. 143. 11, 15.
- 63 Müller-Karpe: ebendort T. 164. 28-34.
- 64 Müller-Karpe: ebendort S. 128.
- 65 Kószegi: Beiträge. S. 162.
- 66 Mozsolics A.: Egy korahallstatti kincslelet Celldömökről (Vas m.) S. 33. T. I. 4. Fol. Arch. I-II. (1939.)
- 67 Müller-Karpe: Beiträge. S. 125. S. 209. Vgl: Herrenbaumgarten T. 142. 1., Postschach T. 140. C. 3.
- 68 Müller-Karpe: Beiträge. T. 40. C. 1.
- 69 Müller-Karpe: ebendort T. 75. K. 6.
- 70 Hampel: A bronzkor II. T. CLXXII. 4.
- 71 Hampel: ebendort T. CLIX. 16.
- 72 Miske: Velem... T. XXXVI. 64-66.
- 73 Patek E: Die Urnenfelderkultur in Transdanubien. Im Druck.
- 74 Kószegi: Beiträge. S. 160.
- 75 Müller-Karpe: Beiträge. T. 184. A. 1., B. I. T. 187. A. 1., B. 1., C. 1.
- 76 Müller-Karpe: ebendort S. 167. T. 167. B. 1.
- 77 Müller-Karpe: Das Urnenfeld von Kelheim. Materialheft I. (1952.) S. 16-17.
- 78 Müller-Karpe: ebendort S. 11.
- 79 Müller-Karpe: ebendort S. 16. T. VII. D. 10.
- 80 Müller-Karpe: ebendort T. 16. 1, 7. und 6.
- 81 Müller-Karpe: Beiträge... Vgl: Abb. 40 und 60.
- 82 Müller-Karpe: ebendort Pfeffingen T. 165. A. 3-4., Herrenbaumgarten T. 142. A. 2-3.
- 83 Foltiny: Velem... S. 54.
- 84 Miske: Velem... z. B. T. X-XI. Foltiny: Velem... S. 54-55.
- 85 Müller-Karpe: Beiträge. T. 193. 1-55., 60-85.
- 86 Fr. Eppel: Das urnenfelderzeitliche Grabfeld von Unter-Radl B. H. St. Pölten. Arch. Austriaca Heft 2 (1949). S. 53.
- 87 Müller-Karpe: Beiträge. T. 104. 24-25.
- 88 Müller-Karpe: ebendort S. 91., T. 25. 7.
- 89 Müller-Karpe: Beiträge. T. 193. 6, 20, stb.
- 90 Müller-Karpe: ebendort T. 104. 31.
- 91 Eppel: Das urnenfelderzeitliche... S. 47.
- 92 Müller-Karpe: Die Urnenfelderkultur im Hanauer Land, Marburg 1948. S. 51. 2. B. Hanau, T. X. B. 4.
- 93 Müller-Karpe: ebendort S. 51.
- 94 Müller-Karpe: Beiträge. T. 104. 7-12.
- 95 Müller-Karpe: Hanau... 2. B. Beinheim T. 43. D. 2., Wisselshheim T. 40. B. 4., Grosskrotauburg T. T. 21. A. 9.
- 96 Müller-Karpe: ebendort S. 52.
- 97 Müller-Karpe: Beiträge. S. 154.
- 98 Müller-Karpe: ebendort T. 193. 43.
- 99 Müller-Karpe: ebendort S. 162-163. oder S. 117.
- 100 Müller-Karpe: ebendort Abb. 41. 13.
- 101 Kimmig: Die Urnenfelderkultur in Baden, Berlin 1940., 108. o., T. XVIII. A/1., B/1., F/1.
- 102 Fr. Stare: Halbmondförmige Rasiermesser aus Jugoslawien. Arheoloski Vestnik 8. (1957) Ljubljana S. 220. o., T. VII. A. 4, 6.
- 103 Müller-Karpe: Vollgriffschwerter S. 54.
- 104 Müller-Karpe: Beiträge. S. 225., zur Lanzenspitze
- 105 Vgl. Darnay: Sümeg... XXXII. t. 3-6.: Szigli- get, Holste: Hortfunde... Sióagárd, stb.
- 106 z.B. Darnay: Sümeg... XXII. t. 6., Somló.
- 107 Mozsolics: Celldömölk... T. 1... Lázár: A sághegyi... Abb 11. 1-2.
- 108 Miske: Velem... Grossköpfige Vasenkopfnadeln: T. XI. 8-10. 15. Kleinköpfige Vasenkopfnadeln: T. XI. 3-6.

Le dépôt de l'âge du Bronze final de Románd

Le dépôt de l'âge du Bronze final, comprenant 220 pièces, est entré, en 1963, au Musée du Bakony de Veszprém en partie à titre de don et en partie par voie d'achat. La trouvaille fut mise au jour dans les confins de la commune de Románd, située au pied nord de la montagne du Bakony. Après avoir exposé les circonstances de la trouvaille et décrit les objets, les auteurs, en examinant les nombreux types d'objets, ont constaté ce qui suit. A côté des objets appartenant à la période des Champs d'Urnes et non appropriés à une datation, on retrouve plusieurs types caractéristiques de la période Ha A. C'est parmi ces types qu'ils énumèrent les fragment de l'épée à lame de poignée, les couteaux aux lames doucement arquées, aplaties à coups de marteau et munis d'épines servant de manche, les boucles de ceinturon et une partie des épingles. Ces objets qui constituent la partie mineure de la trouvaille, sont présents aussi dans l'entourage de la période Ha B. On peut démontrer la survivance d'une partie de ceux-ci dans la période Ha B. Considéré le nombre tant des types que des objets, la majeure partie du dépôt est constituée des objets apparus dans la période Ha B. On retrouve parmi ceux-ci tant les objets non appropriés à une périodisation (par exemple les faucilles), que les types qui permettent un classement plus précis. Les auteurs placent les haches ailées ainsi que les épingles au début de la période Ha B. L'épée à antenne, les couteaux aux lames arquées, les haches à étui, les ciseaux, et les rasoirs

en forme de croissant sont les représentants les plus caractéristiques de la période Ha B. 2. Les types qui marquent la dernière étape de la période Ha B sont parfaitement absents.

Pour classer selon la typologie le dépôt comprenant les objets d'une période relativement longue, deux possibilités nous sont offertes. On peut présumer que des objets conservés pendant un temps long aient été enfouis dans la terre en même temps assez que des objets plus récents de date, ainsi qu'il était fort fréquent dans le cas des trouvailles analogues. Mais il est aussi possible que les objets du dépôt marquent une période plus brève. Pour étayer cette supposition, il faudrait disposer de davantage de trouvailles authentiques livrées par les tombes de la Transdanubie; pour trouver leurs analogies les auteurs étaient réduits à des sites plus éloignés, et dans la datation des divers types ils se contredirent parfois eux-mêmes. De toute façon il semble certain que le dépôt de Románd qui, selon les indices, ne fut pas caché dans une habitation et qui contient pour la plupart les objets de métal confectionnés sur place, caractéristiques de la Transdanubie, de la civilisation des Champs d'Urnes, ait été enfoui en terre avant la fin de la période Ha B. Donc, ce n'est pas devant la nouvelle population arrivant, au début du premier âge du Fer (Ha C), de l'Occident, qu'il fut caché dans la terre.

Péter Németh — István Torma

НАХОДКА СКЛАДА ПОЗДНЕЙ БРОНЗОВОЙ ЭПОХИ ИЗ С. РОМАНД.

Приступившую в вестремский Баконьский музей в 1933 году путем подарования и отчасти покупки находку склада численностью в 220 предметов нашли в 1933 году в околицах села Романд у северного подножья Баконьских гор. После описания обстановок находки и предметов, изучая предметы находки, в состав которой входят предметы многих типов, авторами установлено следующее. Рядом с предметами из эпохи могил с урнами, негодными для датировки, можно найти некоторые такие типы, которые уже характерны для эпохи *Ha A*. В том числе перечисляются фрагмент кинжала с пластинкой рукояти, ножи с плоско откованным штифтом черенка и со слабо изогнутым лезвием, пряжки для поясов и часть игл. Эти предметы, которые составляют меньшую часть состава находки, встречаются и в среде *Ha B*, как и по одной части находок можно доказывать, что они продолжают существовать и в среде *Ha B*. По численности типов и предметов большинство предметов принадлежит периоду *Ha B*. В их числе имеются в равной мере и предметы, негодные для дальнейшей периодизации (напр., серпы), как и предметы, которые способствуют более тонкой периодизации. Авторами датируются крылатые топоры и иглы от начала *Ha B*. Меч с антенной, ножи с изогнутыми лезвиями, топоры и зубила с ножными и серповидные бритвы представляют собой самые характерные представители периода *Ha B 2*. Полностью же отсут-

ствуют типы, характерные для последнего отрезка периода *Ha B*.

При оценке склада, содержащего сравнительно долгий период на основе типологии, по авторам открываются две возможности. Можно предполагать, что вместе с более новыми предметами зарыты в землю и сохранные в продолжение долгого времени предметы, как это обычно бывает в случае подобных находок. Но, с другой стороны, можно считать, что предметы склада указывают на более короткий период. Но для поддержания последнего мнения было бы необходимо знать больше надежных находок из могил из Задунайского края Венгрии. Затруднение заключается и в том, что при изыскании параллельных явлений авторы были вынуждены пользоваться данными более удаленных мест. Такое же влияние оказал и тот факт, что в связи с возникновением отдельных типов имеются противоречия иногда и в очерках одного у того же автора. Но во всяком случае кажется надежным, что романдский склад, который по признакам не скрыт на населенном пункте, и который содержит типы металлических изделий, характерных для Задунайского края, изготовленных на месте, культуры с могилами с урнами, зарыт в землю до конца периода *Ha B*. То-есть, эти предметы не укрывали от нового населения, занимающего новые территории от западного направления в начале ранней железной эпохи (*Ha C*).

Петер Немет, Иштван Торма

A Pejacsevics-gyűjtemény Osiris szobrocskája

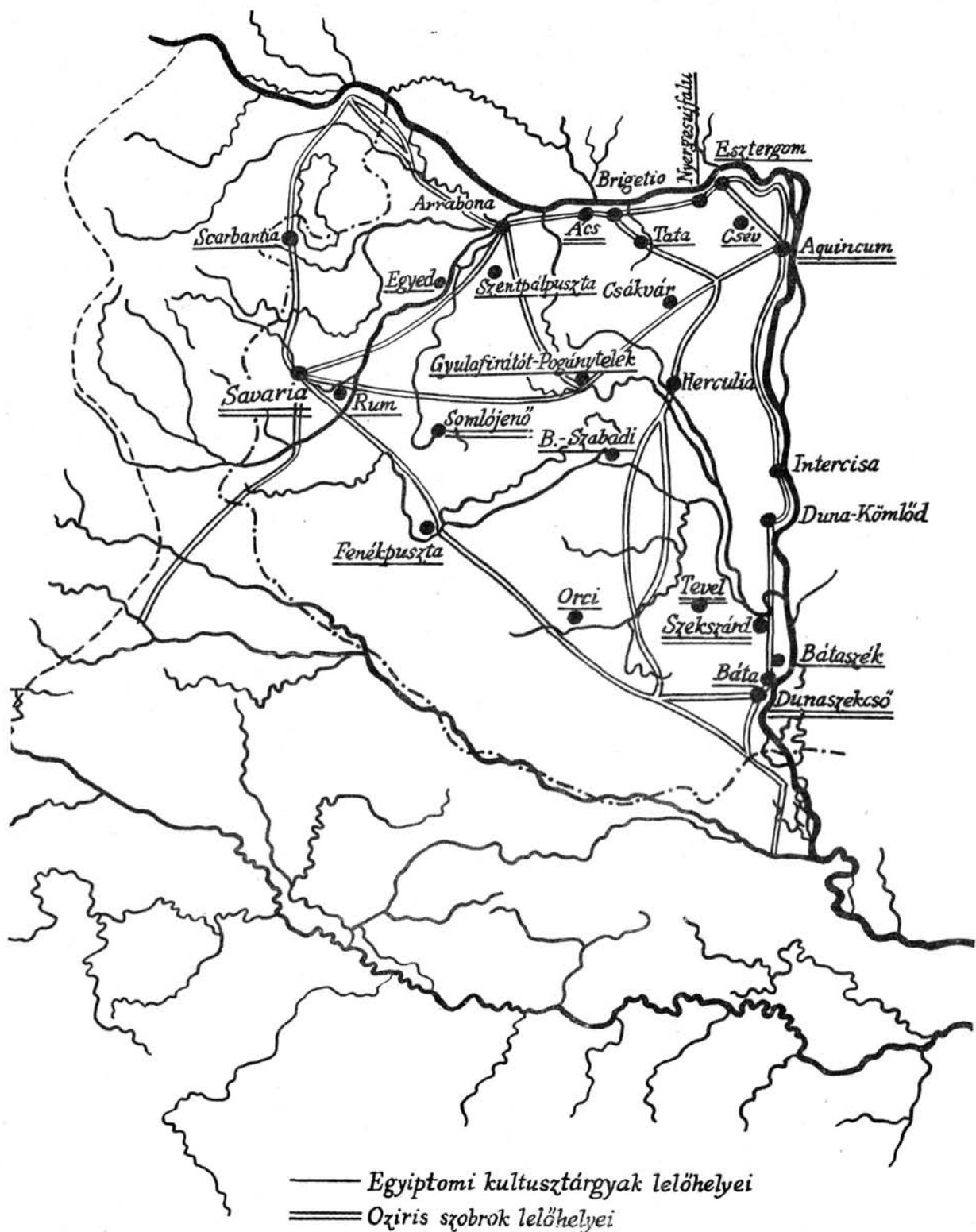
A veszprémi Bakonyi Múzeum anyagában, az elmúlt évek raktárrendezései során, egy ezideig figyelemre nem méltatott egyiptomi kis bronz szobor¹ keltette fel érdeklődésünket. Iparművészeti anyagként került leltározásra, s így történhetett, hogy a múlt század végi porcelán és bronz tárgyak között — a korra jellemző divatos hamisítvány-nak gondolva — senki sem foglalkozott tüzete-sebben a szoborral. A tárgy 1953-ban került a múzeumba, a Pejacsevics grófok szépalmapusztai (Porva, Veszprém m.) kastélyából. A több, mint 300 darabból álló ajkai, illetve herendi porceláno-kat, bronz dísz tárgyakat, üvegedényeket stb. tartal-mazó műgyűjteményben régészeti értékét tekinte-ve egyedülálló ez az Osiris istent ábrázoló bronz szobrocška.

A szobor magassága 16,5 cm, legnagyobb szé- lessége 4 cm, legkisebb vastagsága 0,5 cm. Osiris istent a szokásos álló múmia formában ábrázolja (2. kép). Az istenség az uralkodó hatalmi jelvé- nyeivel áll előttünk. Fején atef-korona ureus kígyóval, vízszintes kosszarvakkal és struccotldísz- szel. A napkorong időközben megsérült, de a ko- rona csúcsán levő töredékből meglétére joggal kö- vetkeztethetünk. Az „isten-szakállal” ellátott arc elnagyolt kidolgozást mutat. A laposan formált testet (3. kép) múmia-lepel borítja. Ebből csak a kezeje látszik ki, a test formáit az ábrázolás típusa szerint — a hátoldalt kivéve — a takaró csak sejtetni engedi (4. kép). Jobbjában „korbá- csot”, baljában pásztorbotot tart. A két kézfej egymás felett helyezkedik el. A „korbács” és a bot mintázata ma már alig észrevehetően, de még látszik. Az uzeht gallérnak nyoma sincs. A test le- felé elkeskenyedik, az izmok futása nem érzel- hető. A talprész kb. 1 cm. szélességben, derék- szögben előreugrik. Alján csapszög van, amely a tárgy felerősítésére szolgált. A szobor felülete ko- pott, vastag, zöldes patina fedi, festve, vagy ara- nyozva nem volt. Állapota — a letört napkorong- tól és a jobboldali kosszarvacška hiányzó csücské- től eltekintve — épnek mondható. Előállítás a

szokásos egyiptomi technikával, a viaszvesztéses eljárással történt. Az alsó lábszár enyhén hajlított. Egészében véve, a típus általánosan elterjedt pél- dáját mutatja darabunk.

A tárgy, mint az egyiptomi kisbronz plasztika hazai viszonylatban gyér számban képviselt darab- ja, már önmagában is érdemessé teszi vizsgálatain- kat. G. Roeder nagy összefoglaló munkái óta — melyeket a jelen feldolgozásban is alapvetőnek tartottunk — nem csökkent az érdeklődés a művé- szeti és vallástörténeti emlékek e csoportja iránt. A késői kori emléanyagban éppen nagy számuk miatt ezek a fogadalmi szobrok jelentős szerepet kapnak. Időben megközelítőleg ezer esztendőtt ölelnék fel; a római császárkortól kezdve az impe- rium egész területén előfordulnak. Osiris az egyip- tomiaknak legjelentősebb halotti istene, az alvilág ura.² A saisi kortól kedve kultusz-szobrai, a megelőző időkhöz képest, nagy tömegben tűnnek fel. Ez a folyamat tovább tartott a római korban is. Osiris lapos kis fogadalmi szobrai, amelyek főként a mem- phisi Sarapeumban és Sakkarában kerültek elő,³ később a római birodalom távoli provinciáiban, így hazánk területén is előfordultak.⁴ Jellemzően mutatják az istenség tisztelőinek etnikumbeli ki- terjedését a szobrok talpazatán elhelyezett fel- iratok. A feliratok általában hieroglif írással ké- szültek, de az egyik sakkarai példányon⁵ már a hi- eroglif mellett a görög írás is megjelenik. Egy memphisi szobrocskán⁶ pedig csak görög nyelvű szöveg szerepel. Görög férfi és egyiptomi származá- sű felesége állították együtt fogadalomból: „Aleks- ziadész és Tabó a szobrot Osirisnak szentelték”.

E darab felirata is igazolja, hogy ezek a szob- rocskák fogadalmi célból készültek. A biztos lelő- helyűek alapján tudjuk, hogy ezeket szentélyekben helyezték el. A múmiaszobor laposra kiképzett csapszöggel, vagy sok esetben függesztőlyukkal el- látott teste alkalmassá tette, hogy e szobrocskákat falra akasztva, vagy fal elé állítva helyezték el a templomokban. Nagy számuk, és ebből következő

1. Egyiptomi kultusztárgyak elterjedése Pannoniában.
 1. Verbreitung der ägyptischen Kultgegenstände in Pannonien

1. La diffusion en Pannonie des objets culturels égyptiens
 1. Распространение египетских культических предметов в Паннонии.

olcsóságuk miatt a társadalom alsó rétegének vallásos igényét elégíthették ki.

A mi példányunkon nincs felirat, de ez a körülmény nem akadályozza meg a szobornak legalább hozzávetőleges keltezését és a készítési hely meghatározását. G. Roeder, már többször idézett alapvető munkáján kívül, az Osiris múmia kéztartásáról írott dolgozatában⁷ aprólékos gonddal foglalkozott ezzel a kérdéssel. Vizsgálódásai körébe az ábrázolás összes jellemző vonását felvetette, de alapvetőnek továbbra is a kéztartást tartotta. Ezek szerint azok a szobrok, amelyeknél az istenség jelvényeket tartó kezei úgy helyezkednek el, hogy a jobb kéz, amelyik a „korbácsot” tartja magasabban van, mint a pásztorbotot tartó bal, alsó-egyiptomi készítmények. Ezt a típust képviseli szobrocskánk is. A közép-egyiptomi daraboknál a két kéz párhuzamosan egymás mellett helyezkedik el. A felső-egyiptomi szobroknál a kezek keresztben nyugszanak a mellen.

Az istenség kezében a szokásos hatalmi jelvényeket tartja, ezek értelmezéséről még ma sincs egységes álláspont a kutatók között.⁸

In situ előkerült Osiris múmia szobraink Egyiptom területéről Sakkarából,⁹ a memphisi Sarapeumból és Saisból¹⁰ származnak, azonkívül Abydosban, Osiris templomában, a XXVI–XXX. dinasztia (i. e. 663–341.) rétegéből ásott ki Petrie ilyen darabokat.¹¹

A nagyobb múzeumokban tömegével van ez a típus képviselve. Sajnos, legtöbbjük ismeretlen, vagy bizonytalan lelőhelyű, azonban az Osiris-múmia ábrázolásának állandó jellemző vonásait viseli, amely a keltezését és a lelőhely megállapítását megkönnyíti számunkra. A magyarországi leletanyagon kívül – G. Roeder összeállítása alapján – a szobor legközelebbi analógiája a berlini múzeum egy szobra¹² és a hildesheimi Pelizaeus Múzeumban őrzött szép kidolgozású Osiris-múmia szobor.¹³ Roeder ezeket a szobrokat elemezve, alsó-egyiptomi készítménynek tartja, ezek szerint a szépalmapusztai példány készítési helyét is valahol a Delta-vidéken kell keresnünk.

A szobor keltezése ez esetben csak stíluskritikai alapon történhet. Roeder Daressy munkája alapján¹⁴ a későkori figurális bronzokat 5 csoportra osztja:

1. Etióp korszak, XXV. din. (751–656)
2. Saisi koriak, XXVI. din. (663–525)
3. Perzsa-koriak, XXVII–XXX. din. (525–341)
4. Ptolemaios koriak, XXVII. din. (332–31)
5. U. n. Görög stílus kora.

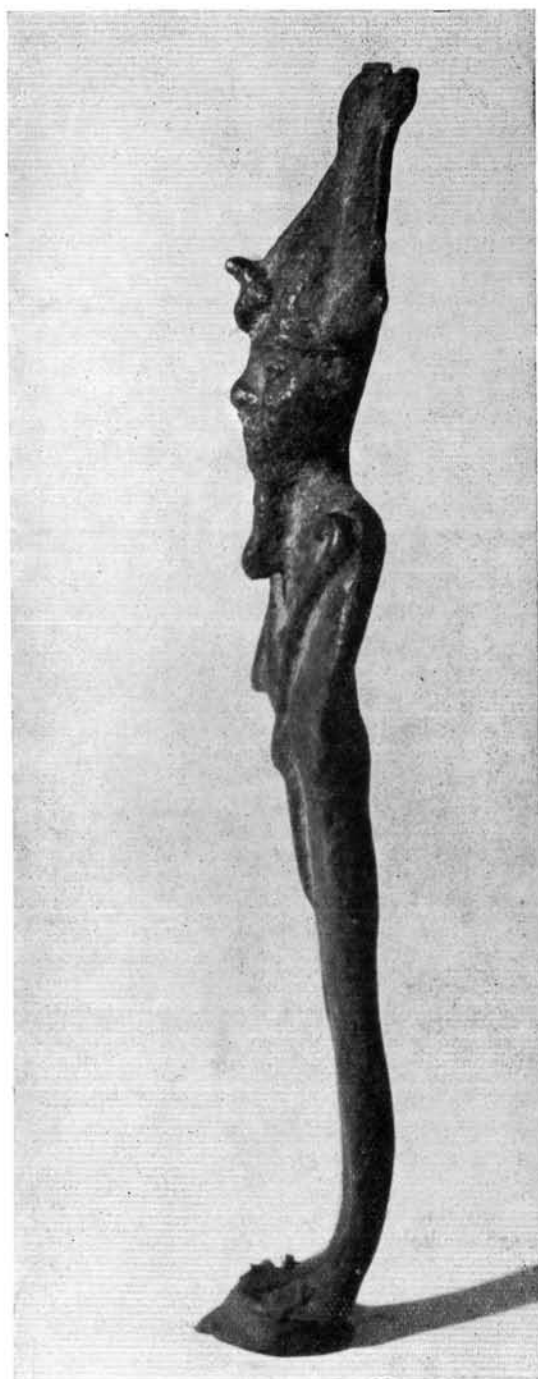
2. Osiris szobrocska. Előlnézet.
2. Osiris-Statuette. Vorderansicht
2. Statuette d'Osiris. Vue de face
2. Статуэтка Озириса. Вид спереди.

A bronz szobrocskák legnagyobb tömege a saisi korra keltezhető. Jelen darabnál két kor jöhet számításba, a saisi és a ptolemaiوسي. Roeder ptolemaiوسيnak tartja azokat, amelyek még egyiptomi stílusban készültek, késői formát mutatnak az ábrázolás elkorcsosulásával, de lényegében görög vonások nélkül. Ezek a figurák durvábbak, gyakran esetlenek. A támasztékon feliratot nem lehet találni. (Megjegyzendő, hogy ez sem áll fenn minden esetben!) Első pillantásra technikailag rossz kidolgozásúnak látszik, de ezt csak az időközben ráakódott durva patina okozza. A lelőhely ismerete és a felirat hiánya miatt stíluskritikai alapon nem lehet szűkebb időhatárok közé keltezni a szobrot.

Kérdés mikor és hogyan került ez a szobor hazánk területére? Pannónia provinciában a II. század végén és a III. század elején az egyiptomi kultuszok a romanizált lakosság körében igen elterjedtek voltak.¹⁵ Ha az egyiptomi kultusztárgyak elterjedési térképére egy pillantást vetünk (1. kép), azt látjuk, hogy Szépalmapusztá területe belesik e tárgyak vonzási körébe. Az ácsi és a Veszprém megyei Somlójenőn talált Osiris szobrocskák is ugyanezt a típust képviselik. Tehát nem vethető el annak lehetősége, hogy a tárgy már a római korban került hazánk földjére. Baky Győző véleménye szerint¹⁶ alátámasztja ezt a feltevést a szobor patinájának vizsgálata is, amely egy zöldes, durva, erősen vízköves rétegből állt össze, amely vizes talajban jöhetett létre, így Egyiptom földjében elképzelhetetlen. A gyűjtemény darabjai, az Osiris szobrocskától eltekintve, kivétel nélkül újkori és hazai készítmények. Felmerül tehát annak a lehetősége — amelynek valószínűsítését megengedik a környék egyiptomi leletei is, — hogy a tárgy Porva környékén, földmunka során került elő.¹⁷ A kérdést, hogy ez a számunkra értékes, szép fogadalmi szobrocska hazai földből, vagy műkereskedelemből került-e Szépalmapusztára, csak hitelesen feltárt egyiptomi kultusztárgyak dönthetnék el.

Pető Mária

3. Osiris szobrocska. Oldalnézet.
3. Osiris-Statuette. Seitenansicht
3. Statuette d'Osiris. Vue de côté
3. Статуэтка Осириса. Вид сбоку.

4. Osiris szobrocska. Hátoldal.
4. Osiris-Statuette. Rückseite
4. Statuette d' Osiris. Vue de dos
4. Статуэтка Осириса. Вид сзади.

- ¹ Veszprém, Bakonyi Múzeum. Ltsz. I. 53. 3. 48.
² S. Morenz: *Ägyptische Religion*. Stuttgart. 1960. IX. fej.
H. Bonnet: *Reallexicon*. Berlin. 1952. Osiris címszó.
³ G. Roeder: *Ägyptische Bronzefiguren*. Berlin. 1956. 152. old.
⁴ V. Wessetzky: *Die ägyptischen Kulte zur Römerzeit in Ungarn*. Leiden. 1961.
⁵ G. Roeder: *Ägyptische Bronzefiguren*. Berlin. 1956. Taf. 29/e.
⁶ Ph. Derchain: *L'inscription grecque de la statuette No 2. Chronique D'Egypte. XXXVII (1962) Bruxelles. I. 188. old.*
⁷ G. Roeder: *Die Arme der Osiris-Mumie*. Festschrift Grapow. Berlin. 1955. 248 – 286. old.
⁸ A pásztorbot elnevezés elfogadott, hieroglifájának (hk3.t) jelentése: uralkodás, uralkodni. (A Gardiner: *Egyptian Grammar*. S. 38.) A másik jelvényel nehezebb a dolgunk. Roeder még kitart a legrégebb álláspont mellett és mindenhol korbácsnak (Geissel) írja. Felmerült még a cséphadaró (I. E. S. Edwards: *The Pyramids of Egypt*. London. 1955. 24. old.) és a légyecsapó elnevezés is. (E véleménnyel kapcsolatban Wessetzky Vilmos szolgált felvilágosítással, aki jelenleg ezzel a témával foglalkozik.) A Listhben előkerült példány óta többen csatlakoztak az először Newberry által felvetett lehetőséghez, hogy ez az eszköz a Közél-Keleten ismeretes gyógynövény, a ladanum, ütögetéssel történő gyűjtésére szolgált. (P. E. Newberry: *The Shepterd's crook and the so-called „flail” or scourge*. JEA. XV. (1929) 84. old.) Ezt a lehetőséget Sethe elvetette azon az alapon, hogy az említett eszköz fából és gyöngyökből készült, ami egy ütőszerszámnál használatra alkalmatlan lenne. (K. Sethe: *Urgeschichte und älteste Religion der Ägypter*. Leipzig. 1930. 66. old.) (William C. Hayes: *összefoglaló munkájában*, William C. Hayes: *The Scepter of Egypt. I*. New York. 1953. 286. old.) újra ladanisterionnak nevezi, viszont H. Junker legutóbbi munkájában (H. Junker: *Die Geisteshaltung der Ägypter in der Frühzeit*. Wien. 1961. 78. old.) visszatér a régi elképzeléshez, és olyan korbácsnak (Peitsche) tartja, amely a nyáj terelésére szolgált. Az eszköz a történeti idóktól uralkodási jelvényként szerepel, ezt igazolja – az ábrázolások mellett – az a Newberry által közölt hieroglif jel (hw), amely „védeni” értelmű. Az eszköznek a piramis-szövegekben megjelenő neve (nh3h3) sem könnyít az értelmezésen. A kérdést azonban csak érinteni kívántuk, végleges eldöntése nem lehet feladatunk.
⁹ G. Roeder: *Ägyptische Bronzefiguren*. Berlin. 1956. 136. old. 181/b.
¹⁰ G. Roeder: *Ägyptische Bronzewecke*. Glückstadt – Hamburg – New York. 1937. 227. old.
¹¹ G. Roeder: *Ägyptische Bronzefiguren*. Berlin. 1956. 136. old. 181/b.
¹² U. o. 152. old. 195. §. Taf. 2.
¹³ G. Roeder: *Ägyptische Bronzewecke*. Taf. 12/a-b.
¹⁴ U. o. 249. old.
¹⁵ Dobrovits Aladár: *Az egyiptomi kultuszok emlékei Aquincumban*. Budapest Régiségei. XIII. (1943.) 45. old.
V. Wessetzky: i. m.

- ¹⁶ Baký Győző, a Magyar Nemzeti Múzeum főrestaurátora szíves szóbeli közlése alapján.
- ¹⁷ A kérdés eldöntését csak valamelyik családtag felvilágosítása adhatná meg. Hivatalos megkeresésünk ez ügyben, sajnos, eredménytelen maradt. (Borzavár és Porva községek közös Tanácsa VB.)

porvai kirendeltsége 1016/1964. sz. levele. Lábod községi Tanács VB. 137/1964. sz. levele.)
Ezúton mondok köszönetet tanáromnak, Dr. Wessetzky Vilmosnak, egyiptológiai tanulmányaimban és a jelen dolgozat elkészítésében nyújtott támogatásáért.

Die Osiris-Statuette der Pejacsevics-Sammlung

Verfasser befaßt sich mit dem in dieser Hinsicht alleinstehenden archäologischen Fundobjekt der Kunstsammlung, die aus dem Besitz der gräflichen Familie Pejacsevich in das Bakony-Museum gelangen ist. Unter den in heimischer Relation in geringer Zahl bekannten derartigen Schöpfungen hält er diese Statuette, auf Grund analogischer Stücke, für ein niederägyptisches Erzeugnis. Eine nähere Zeitbestimmung hält er ohne Kenntnis des Fundortes und ohne Inschrift — da es sich um

einen im Heiligtum untergebrachten Votivgegenstand handelt — nicht für möglich.

Im Hinblick darauf, daß in Pannonien zur Zeit der 2—3. Jahrhundertwende die ägyptischen Kulte sehr verbreitet waren, halten wir es für möglich, daß auch unser Exemplar bereits während der Römerzeit und nicht durch den Kunsthandel hierhergelangt ist. In diesem Falle können wir den Fundort im Gebiet des Bakonyer Gutes der Grafen Pejacsevich vermuten.

Mária Pető

La statuette d'Osiris de la collection Pejacsevics

L'auteur étudie l'objet archéologique, à cet égard unique, de la collection, qui est passé de la propriété des comtes Pejacsevics au Musée du Bakony. D'après ses analogies, l'auteur considère cette statuette, dont on connaît en Hongrie peu de semblables, comme un produit de la Basse Égypte. Ignorant le lieu de sa découverte, l'auteur ne voit pas de moyen, pour préciser la date de la statuette sans inscription, un objet votif placé autrefois dans un sanctuaire.

Vu que les cultes égyptiens étaient, au tournant des IIe et IIIe siècles, très répandus en Pannonie, il se peut que cet exemplaire soit arrivé dans cette contrée à l'époque romaine, mais non par voie de commerce. Dans ce cas on pourrait supposer qu'elle ait été trouvée dans le domaine seigneurial, situé dans le Bakony, des comtes Pejacsevics.

Mária Pető

СТАТУЭТКА ОЗИРИСА ИЗ КОЛЛЕКЦИИ ПЕЯЧЕВИЧЕЙ

Автор занимается в данном очерке единственным во своем роде археологическим предметом, поступившим вместе с художественной коллекцией из владения графов Печевич в Баконьский музей. Среди небольшого количества подобных изделий в Венгрии, он считает статуэтку происходящей из Нижнего Египта на основе имеющихся аналогий, но более точная периодизация в отсутствии данных о месте нахождения данного предмета, без надписи, ввиду того, что

здесь идет речь о вотивном предмете, расположенном в святилище, не оказывается возможной.

Если учитывать, что в Паннонии в конце 2. и в начале 3. века египетские культы были весьма распространены, кажется возможным, что наш предмет пришел сюда уже в римскую эпоху, а не посредством антикваров. В последнем случае можно предполагать, что статуэтку нашли где-нибудь на территории баконьских землевладений графов Печевич.

Мария Петё

A Bakonyi Múzeum két Osiris szobrocskája Somlójenőről

A Győri Főgimnázium 1888–1889. évi Értesítője az iskola természetrajzi és régiségügyi múzeumának gyarapodási kimutatásában¹ érdekes adatot közöl két egyiptomi szobrocskáról: „A lefolyt iskolaévben gyűjteményünket gyarapították: Ebenhöch Ferenc² apátkanonok két db bronz Osiris-szoborral, amelyek közül az egyik ép a másik csonka.” Lelőhelyként Kisjenő szerepel.³ Szerzeményi naplósámuk 4/1888–1889.

A két egyiptomi szobrocska leírását és a csonka példány fényképét Lovas Antal ugyancsak a győri főgimnáziumi értesítőjében közölte „Római kis bronz szobrok a győri bencés Rómer Flóris-múzeumban” c. dolgozatában.⁴ Kisjenő (Kis-Jenő) helyett már a község új neve, Somlójenő szerepel itt. Ugyanezt a képet még egy alkalommal publikálták egy olyan röpiratszerű irodalmi munkában, amelyet egy győri könyvtáros és folyóirat-szerkesztő írt a második világháború kezdete előtt egy nagy győri városi múzeum létesítése érdekében.⁵ A jószándék sajátos eljárásra készítette az író, amelyben a közölt Osiris szobrocskát úgy szerepelteti cikkében, mint a berlini Múzeumból eredő tárgyat, amelyet ő kínál fel a győri múzeumnak. Felleveníti gyermekkorát is, amikor mint kisdiák már két egyiptomi szobrocskát ajándékozott az iskola múzeumának, ahol a régiséggyűjteményben még az elbeszélés idején is látható volt az ajándékozó diáknak a neve. Mind e két, különben ismeretlen sorsú egyiptomi szobrocska, mind a költői megelevenítéssel az író asztalán elképzelt egyik somlójenői csonka Osiris szobor fényképe, téves következtetésekre adhatna alkalmat, ha nem állnának rendelkezésre az ötven évvel azelőtt készült gimnáziumi szerzeményi naplóadatok: az ajándékozó kanonok neve és a tárgyak rövid leírása, amely megegyezik az 1934–35. tanévi értesítőben közölt fényképpel és adatokkal.⁶ Az utóbbiak hiánya a hazai római-kori kultuszok emlékanyagából két értékes műtárgynak a törlését volna maga után.

A két szobrocskának harmadik említése meg egyenesen azok elvesztéséről adott hírt.⁷ 1962-ben

a Veszprémi Bakonyi Múzeumban egyiptomi kultuszemlékek után kutatva, a raktárban váratlanul bukkantam a Győrben régóta keresett két műtárgyra. Leltári számuk 55. 191. 3. és 55. 191. 4. Azonosításuk az említett múlt századbéli győri szerzeményi naplósám és a gimnáziumi értesítőben közölt fénykép és leírás alapján minden kétséget kizáróan megtörténhetett.

A fénykép csak a csonkán megmaradt szobrocskát mutatta (55. 193. 4.). Osiris alakja csak deréktől felfelé maradt meg. Ez egy 9,6 cm nagyságú, és kopott felülete ellenére szépen mintázott és öntött példányt képvisel, Osirisnak szokásos, álló múmiaalakjában. Jól kivehetők az arcvonások. Az áll alatt az uralkodói stilizált szakáll hosszúka alakú. Gondosan formált az atefkorona is és vonalkázással díszített a kétoldali tolldísz, amely felül sérült. Jól kivehető a korona elejét díszítő ureusz-kígyó is. Osiris az uralkodói jelvényeket tartja kezében, jobbában az ún. „korbácsot” (inkább légykergető, stilizált, művészi kivitelben), baljában az uralkodás hieroglif jegyét is képviselő kormánypalcát. Az utóbbi is vonalkázással díszített. A szobrocska belül üreges és az öntőmag látható (1. kép).

A kisebb méretű szobrocska m.: 8,6 cm, ugyancsak álló múmiaformájú Osirist ábrázol (55. 193. 3.), de hiánytalansága mellett a töredékesnél sokkal gyengébb kivitelben. Az erősen korrodált felület és a korona közepétől a szakállig húzódó repedés is hozzájárul ahhoz, hogy az arc alig vehető ki. Az atefkorona teteje sérült, a korona ureusz-kígyójának csak körvonalai látszanak. Jobbkézben a „korbács”, balkézben a kézfej alatt megtört vonalú uralkodói bot, egyaránt vonalkázással díszített. A lábfej alatt a szobrocska felerősítésére szolgáló csapszög van. Mindkét szobrocska az egyiptomi késői korból való és rendkívül értékes módon gazdagítja a hazai római-kori egyiptomi kultuszemlékek eddig ismert anyagát.⁸ (2. kép).

A dunai limesvonal mentén, illetve annak térségében, és a császárkultusz székhelyén talált Osiris szobrocskáknak a római kultúrterülethez való tar-

tozása nyilvánvaló. Éppen a két somlójenői szobrocskának lelhelye adhatott azonban kételkedésre némi alapot, mert a Dunántúli Középhegység, illetve a Bakony által alkotott természetes határvonalától nyugatra, a Somló aljában, földrajzilag látszólag elszigetelt területen fekszik a község.

1. Osiris szobrocska töredéke. Bakonyi Múzeum, Veszprém Ltsz. 55. 193. 4.
1. Bruchstück einer Osiris-Statuette. Bakony Museum, Veszprém Inv.-Nr. 55. 193. 4.
1. Fragment d'une statuette d'Osiris. Veszprém, Musée du Bakony. N° d'inv. 55. 193. 4.
1. Фрагмент статуэтки Озириса. Баконьский музей, Веспрем Инв. № 55. 193. 4.

A kérdést azonban egészen új megvilágításba helyezik a legújabb túskevári leletek.⁹

A túskevári római település méreteit csak a következő ásatások fogják tisztázni, azonban az eddig szórványosan előkerült pénz- és egyéb leletanyag is megerősíteni látszik azt a feltevést, hogy jelentős emlékanyagra lehet még számítani. A Veszprémi Megyei Múzeumi Igazgatóság megbízásából dr. Kiss Ákos 1963–64-ben a Sásréti és a Kőhányási dűlőn végzett ásatást és két villa rustica alapjait tárta fel.¹⁰ A Túskevárral határos somlójenői területre is kiterjedt a római település. Az ún. Pénzesgödör környéki római szarkofágalelet valószínűvé teszi, hogy ezen a helyen kerülhetett elő az Ebenhöch által Kisjenő (Somlójenő) lelhely megjelöléssel nyilvántartott kis Osiris szobrocska is.¹¹

Amennyiben a somlójenői két egyiptomi eredetű szobrocska lelőhelyének a római településsel való kapcsolata a fentiek alapján kétségtelennek látszik, a pannoniai területen eddig talált Osiris szobrocskák joggal vetik fel azt az érdekes problémát, hogy ezeknek provinciális viszonylatban elég gyakori előfordulásukból vonható-e le bizonyos következtetés?

Az erre adható igenlő választ a következő okfejtés támasztja alá. A Bátaszéken, Tevelen és még egy tolnamegyei, de nem pontosan meghatározott lelhelyen, továbbá Ács-Vaspusztán, Savariában és Somlójenőn talált Osiris szobrocskákkal szemben csak Brigetioból és Savariából ismeretes Sarapis szobrocska, illetve ábrázolás magyarországi, pannoniai lelhelyről. A dunántúli területről viszont két jelentős, Sarapisnak szóló feljánlási felirat került elő eddig. A probléma mélyebbre ható mint első szemléletre látszik és részletes kidolgozása nem is tartozhat e dolgozat keretébe. A Somlójenőn előkerült Osiris szobrocskák is megerősítik azonban azt a feltevést, hogy a császárkori provinciális egyiptomi kultuszokban az ősi, Osirisra támaszkodó egyiptomi túlvilági hit e vallás térfoglalásában jelentős tényező maradt. Sarapisnak és Osirisnak a görög és római kori Egyiptomban játszott szerepére és egymáshoz való viszonyára sem térhe-

2. Osiris szobrocska. Bakonyi Múzeum, Veszprém Ltsz. 55. 193. 3.
 2. Osiris-Statuette. Bakony-Museum, Veszprém Inv.-Nr. 55. 193. 3.
 2. Statuette d'Osiris. Veszprém, Musée du Bakony. N° d'inv 55. 193. 3.
 2. Статуэтка Озириса. Баконьский музей, Веспрем. Инв. № 55. 193. 3.

tünk ki, csak a provinciális egyiptomi kultuszok viszonylatában kívánjuk a kérdést felvetni.¹² Döntő szempontnak számít ugyanis az a körülmény, hogy a pompeii egyiptomi kultuszanyagának eddig legteljesebb publikációja¹³ alapján elég hiteles képet alkothatunk az itáliai egyiptomi kultuszok kezdeti állapotáról. Az említett anyagnak közzététele az odatelepült lakosság minden rétegében a feltételezettnél is sokkal nagyobb elterjedést bizonyít. Ugyanakkor feltűnő, hogy Sarapis mellett az Osiris mítosz ábrázolása is szerepel falfestményen, ugyanakkor azonban egyetlen Osiris szobrocska sem ismeretes a bemutatható leletanyagban.

A példaként vett két terület: Itália és egy provincia, továbbá a két különböző időpont: az egyik az egyiptomi kultusz itáliai elterjedésének első szakasza, a másik a provinciákat uralmuk alatt tartó, a keleti kultuszokat támogató császárok alatt az egyiptomi kultuszok virágkora, elég nagy különbségekre utal, de a kultusztartalom lényegét nem érintette. A pompeii és a pannóniai területen a kultusz szobrocskák elterjedéséből levonható következtetés egy olyan különbségre utal, amely elsősorban Sarapis szerepkörének változott értékeléséből fakad. Kétségtelennek látszik az is, hogy az augusztusi időket követő egyre nehezebb társadalmi helyzet is befolyásolhatta a varázslatos egyiptomi eszmék és túlvilági hit egyre erőteljesebb hatását a római világra. Sarapis egyre inkább a Soter szerepkörét veszi át; a provinciákban elsősorban a katonai elemhez kapcsolódik tisztelete.¹⁴ A görög-makedon korban a Sarapis mögött látszólag háttérbe szoruló Osiris, a provinciákban az egyiptomi kultuszoknak virágkorát jelentő időszakában, — a felajánlási, vagy halotti mellékletként szereplő szobrocskák tanúsága szerint — újra átveszi hatalmát abban a túlvilági birodalomban, amelybe akkoriban már nemcsak az egyiptomiak, hanem az Imperium más területein lakó Isis-hívők is be szerettek volna jutni.

Wessetzky Vilmos

Die zwei Osirisstatuetten von Somlójenő

Im Jahrbuch 1888/89 des Gymnasiums von Győr kamen zwei Osirisstatuetten mit dem Fundort Kisjenő (Komitat Veszprém) als Neuerwerbe des sog. archäologischen Museums der Schule vor. Die beiden ägyptischen Kunstwerke bilden einen interessanten Beitrag zu den ägyptischen Kultdenkmälern des römischen Pannoniens. Fraglich war jedoch ob, in Unkenntnis der näheren Fundumstände die bis dahin als römische Kolonie nicht bekannte, westlich vom Bakonygebirge gelegene Ortschaft als authentischer Fundort betrachtet werden kann. (Der Name Kisjenő wurde inzwischen auf Somlójenő abgeändert.) Die diesbezüglichen Nachforschungen wurden durch den Umstand erschwert, dass während oder nach dem zweiten Weltkrieg die beiden Statuetten verschwunden waren. Eingehende, in Győr unternommene Forschungen bleiben auch erfolglos, und so mussten die beiden Statuetten auch in der letzten zusammenfassenden Arbeit über die in Ungarn auffindbaren ägyptischen Kultdenkmäler (V. Wessetzky: Die ägyptischen Kulte zur Römerzeit in Ungarn, Leiden, 1961) als verloren bezeichnet werden. Die beiden Statuetten sind nun unverhofft im Museum von Veszprém zum Vorschein gekommen. Ihre Identifizierung wurde durch die kurze aber charakteristische Beschreibung des Jahrbuchs 1888/89. des Gymnasiums und den Umstand ermöglicht, dass eine Aufnahme gerade des beschädigten Exemplars im Jahrbuch 1933–34. desselben Gymnasiums veröffentlicht worden ist, wo auch die Beschreibung mit der des Jahrbuchs von vor nahezu fünfzig Jahren übereinstimmte.

Das beschädigte Exemplar hat eine Höhe von 9,6 cm und stellt Osiris als stehende Mumie, also in der gewohnten Weise, dar. In dem ausgehöhlten Innern ist der Gusskern erkennbar. Diese verhältnismässig schön geformte, beschädigte, so wie die andere, kleinere Statuette von primitiverer Ausführung (Gr. 8,6 cm) und mit ziemlich korrodierter Oberfläche sind Werke aus der ägyptischen Spätzeit.

Nach wie vor ungewiss bleibt jedoch die Authentizität des Fundortes. Die im letzten Jahr zu Tüskevár unternommenen Ausgrabungen sollten dann ein unerwartetes Ergebnis bringen. Tüskevár und Somlójenő sind nämlich benachbart und die jüngsten Ausgrabungen haben zwei römische villa rustica ans Tageslicht gefördert. (Bericht über die Ausgrabungen an das Bakonyi Museum in Veszprém von Dr. Ákos Kiss.) Das Vorhandensein der nur vermuteten römischen Siedlung wurde hiedurch genügend bestätigt und auf Grund der bisherigen Ergebnisse kann mit weiteren reichen Funden gerechnet werden. An der Grenze Tüskevár—Somlójenő, an der Stelle des sog. Pénczesgödör (Geldgrube) sind zwei Sarkophage gefunden worden. (Für die Details der Ausgrabungen bin ich ausser deren Leiter noch Herrn Pfarrer István Molnár verbunden) ein Umstand der es vielleicht ermöglicht, diese Stelle als Fundort der beiden Osirisstatuetten zu betrachten. (Die beiden Statuetten sind übrigens seinerzeit als Geschenk eines für Kunstgeschichte und Archäologie interessierten Abtes nach Győr gesandt worden.)

Das verhältnismässig sehr reich zu nennende Material der auf ungarischem Boden gefundenen Osirisstatuetten, deren Zahl durch die zwei Statuetten von Somlójenő noch erhöht wurde, wirft ein sehr interessantes Problem auf. Während auf diesem Gebiet nur zwei Sarapisstatuetten bekannt sind, hat man längs des Donaulimes, ja sogar innerhalb desselben, sodann am Sitz des Kaiserkultes und, mit dem Fund von Somlójenő, auch im Inneren des Gebietes von Transdanubien, Osirisstatuetten entdeckt. Im Vergleich mit dem auf römischem Gebiet bisher für das vollständigste geltenden Material der ägyptischen Kulte (V. Tran Tam Tinh: Pompéi) kann man sofort die Feststellung machen, dass unter den in römischer Zeit hier in den Provinzen verehrten Göttern Osiris sich einer an den Kultgegenständen abzumessenden Beliebtheit erfreute. Gleichzeitig mit der Veränderung des Charakters des immer häufiger als Soter

auf tretenden und gerade deshalb hauptsächlich vom Militär bevorzugten Sarapis, scheint der in den Provinzen immer stärker werdende ägyptische Kult zu dem sich im Herrn der Unterwelt verkörpernden, in der Glaubenswelt der Ägypter die Unvergänglichkeit symbolisierenden, mumienförmigen, also dem ursprünglich-ägyptischen Osiris zurückkehren zu wollen.

gen, also dem ursprünglich-ägyptischen Osiris zurückkehren zu wollen.

Einer späteren Untersuchung dürfte es vorbehalten bleiben den sozialen Hintergrund dieser in der Römerzeit und bereits in der Ptolemäerzeit auffindbaren Auffassung aufzuklären.

Vilmos Wessetzky

J E G Y Z E T E K

¹ Értesítő a Pannonhalmi Sz.-Benedek-Rend Győri Főgymnasiumáról az 1888–89. iskolai év végén. Győr, 1889, 136.

² Dr. Bedy Vince: A győri székeskáptalan története. Győregyházmegye múltjából. III. sz. Győr, 1938. 484–485. Ebenhöch Ferenc egyházművészetet tanított a teológiai főiskolán. Régészeti cikkei is jelentek meg. Gyűjteményét a Nemzeti Múzeumnak ajánlódokozta. 1889-ben, a két somlójenői Osiris szobrocskának a Győri Gimnázium Régiségtára részére való átadása után hunyt el.

³ A két szobrocaska lelet-körülményeiről többet nem tudunk, de már a 2. jegyzetben foglaltak alapján Ebenhöch személye és régészeti érdeklődése bizonyos garanciával szolgál a lelőhelyre vonatkozólag.

⁴ A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend Győri Katolikus Czuczor Gergely Gimnáziumának Értesítője az 1933–34. iskolai évről. Győr, 1934, 3–19. A két Osiris szobrocskáról pag. 7–8; az egyik fényképe az 1. táblán.

⁵ Dr. Bay Ferenc: Riport a láthatatlan múzeumról. Győr, 1939. 1–10. A kép az 1. oldalon.

⁶ l. a 4. jegyzetet.

⁷ V. Wessetzky: Die ägyptischen Kulte zur Römerzeit in Ungarn. Études Préliminaires aux Religions Orientales dans l'Empire Romain, I. Leiden, 1961, 46, 3. jegyzet.

⁸ A Veszprémi Bakonyi Múzeum még egy Osiris szobrocskát őriz, amelyet ugyanitt tesz közzé Pető Mária: „A Pejácsevics-gyűjtemény Osiris szobrocskája.” E dolgozatban utal a helyi leletként való feltételezés lehetőségeire. Ezzel kapcsolatban a magyarországi római kori egyiptomi kultuszemlékek lehelvét feltüntető térképen megjelölte az Osiris szobrocskák előfordulási helyét. Következő fejtegetéseinkhez ugyanez a térkép vázlat szolgál alapul.

⁹ Hálás köszönettel tartozom az ezzel kapcsolatos, több oldalról nyújtott kollegiális segítségért. Éri István hívta fel figyelmemet a túskevári területnek

az Osiris szobrocskákkal is kapcsolatba hozható új feltárási eredményeire. 1964. év végén, helyszíni ki- szállással jártam be a terepet Molnár István túskevári esperes-plébános vezetésével, aki fáradhatatlan energiával – többek közt helytörténeti kiállítás létesítésével – gyűjti a múlt emlékeit és tartja ébren e vidék prehistórikus, római és középkori emlék- anyagának megbecsülését. Az erdős hegységek közt átvezető völgynek, a bortermelésre alkalmas, sőt kiváló hegyoldaloknak, a viszonylagos védettséget is nyújtó földrajzi fekvésnek az előnyeit ismerte fel a római település is, amelynek nyomai már az első, 1963–64. évi ásátásnál is feltártak, igazolva Molnár István és a múzeumi szakemberek feltevéseit.

¹⁰ A jelentések a Veszprémi Megyei Múzeumi Igazgatóságon. Ez alkalommal fejezem ki köszönetemet dr. Kiss Ákosnak, aki szakszerű felvilágosításaival nagy segítségemre volt. Az ásátási eredmények részletezése nem tartozhat e dolgozat keretébe, azonban a település feltárásiának első ásátási eredményei is kellő alapot adnak a tárgyalat egyiptomi kultusz- tárgy helyi értékeléséhez.

¹¹ A fenti helytörténeti adatokat Molnár István esperes-plébános volt szíves velem közölni.

¹² Nem térhetünk ki a Sarapis-, illetve Osiris-kultusz elterjedésének részletezésére sem; a késői kori elképzelésekből egyetlen jelenségre utalunk, ami a két istenfogalom megkülönböztetésére jellemző: Sarapist a nappal, Osirist a holddal azonosították. Vö. Tran Tam Tinh: Essai sur le culte d'Isis à Pompéi. Paris, 1964, 72, 8. jegyz. és 84, 5. jegyz. Osiris, mint holdisten elképzelésre l. H. Kees: Totenglauben und Jenseitsvorstellungen der alten Ägypter. Berlin, 1956. 144–146.

¹³ Tran Tam Tinhnak az előző jegyzetben idézett műve a pompeii egyiptomi kultuszoknak corpus- szerű feldolgozását adja a vallástörténeti értékelés mellett.

¹⁴ A probléma felvetését és a Sarapis-feliratok ismer- tetését l. Wessetzky id. m. 51–52.

Deux statuettes d'Osiris provenant de Somlójenő conservées au Musée du Bakony

L'auteur étudie deux statuettes qui sont entrées, en 1888, dans la collection d'antiques du lycée de Győr, et qui réapparurent, après un temps assez long, au Musée du Bakony. Près de Somlójenő, leur site, les fouilles effectuées en 1963—64 ont mis au jour, à Tüskevár, les restes de deux villae rusticae appartenant à un établissement romain. On connaît aussi le cimetière de cet établissement, ainsi les deux

statuettes d'Osiris peuvent être authentiquement rattachées à cet endroit.

Les statuettes trouvées à Somlójenő corroborent elles aussi la supposition selon laquelle dans le culte égyptien provincial de l'époque impériale la croyance ancestrale égyptienne de l'autre monde, reposant sur Osiris, est restée un facteur important dans la pénétration de cette religion.

Vilmos Wessetzky

ДВЕ СТАТУЭТКИ ОЗИРИСА БАКОНЬСКОГО МУЗЕЯ ИЗ С ШОМЛОЕНЁ

Автор описывает две статуэтки, которые поступили в 1888 году в археологический кабинет дьёрской гимназии, затем были в течение долгого времени в неизвестном месте, и вновь появились в веспремском Баконьском музее. Вблизи их места нахождения, села Шомлоенё, раскопками 1963—1964 годов в селе Тюшкевар были открыты части римского населенного пункта (две „вилла рустика“). Нам известно и кладбище этого римского места, и таким образом

обе статуэтки Озириса можно с уверенностью связать с этим местом.

Найденные в с. Шомлоенё статуэтки в свою очередь поддерживают то предположение, что провинциальные египетские культы эпохи цесарей посвятили верованию в тот свет большое место, основываясь на вере в Озириса, и это означало в распространении данного культа значительную опорную точку.

Вилмош Вещеки

Az örvényesi bronzmécses

Örvényes és Balatonudvari határában 1958-tól 1962-ig¹ jelentős ásatások folytak. Az egykor itt virágzó római telep épületeinek feltárása mellett értékes fémtárgyak is felszínre kerültek. Az I. sz. épület égett terazzo padozatán fém-megmunkáláshoz használt eszközök feküdtek. 1959-ben a II. sz. épület déli sarkának meghatározására húzott kutatóárokba került elő a már publikált Minerva fej² (1. kép). 1961-ben a további ásatások során egy újabb bronztárgy gazdagította e terület leletanyagát (2. kép). Ez évben a korábbi feltárástól ÉK-re egy nagyobb épület bontakozott ki. Maga a feltárás kutatóárkokkal történt, az épület teljes kibontására ezideig még nem került sor.³ A kutatóárkok azonban teljesen meghatározták a feltárt objektum egykori kiterjedését, építészeti rendszerét és rendeltetését (3. kép). L-alakú épület állott itt egykor,⁴ mely hosszanti főoldalán hét helyiségre oszlott, míg L-alakú kisebb ágának két helyisége közrezárva egy keskeny nyitott udvarszerű részt, a Ny-ra eső, egy terep-lépcsővel magasabban álló másik épülethez csatlakozott. Az udvar bejárata DNy felé nézett, melynek közelében egy kapuoszlopocska és a kapu ajtajának perselykő töredéke feküdt. A hosszanti oldal helyiségei is két különböző szintet foglaltak el. A felső szinten három kisebb helyiség állott (3. kép). Az alsóbb szinten két kis helyiség után egy nagyméretű, hosszú csarnok és egy keskenyebb folyosó húzódott. A felső szint D-i sarkának helyiségéből, melynek padozatán és oldalának szegélyén terrazzós borítás mutatkozott, kiöntő vályún keresztül esett a víz az alsóbb szint helyiségének tartályába (4. kép). Az L-alakú épületszárny hosszanti oldala nagy helyiségének az ásatások során kitermelt épülettörmelékéből újabb jelentős római kori bronzemlék ke-

rült napvilágra. Az erősen korródeált földes fém-tömbből alig kivehetően egy fejalakú bronzmécses körvonalai bukkantak elő.

Hossza 11,5 cm, magassága 6,2 cm, a talp hossza 7,2 cm. A mécsen több sérülés található. Az átfúrt felfüggesztő rudacska az átfúrt lyukat körülvevő részekkel együtt letörtött. A bal fül külső pereme korrozión folytán lekopott. Az alj zárólapja hiányzik s oldalperemén bevágott sérülés látható.

Mécsesünk csészéje Pán-fejet ábrázol. Homloka felett kimagasodó, széles olajbeöntő nyílás tagolt peremének felületét 15 darabból álló, közepükön mélyülő gyöngysor veszi körbe. A fedetlen, kopasz homlokot csak kétoldalt díszítik hullámos, hátra-

1. Az örvényesi Minerva-fej
1. Das Minerva-Haupt von Örvényes.
1. Tête de Minerve d'Örvényes
1. Голова Минервы из Эрвеньеша.

2. Örvényesi bronzmécses restaurált állapotban
2. Die Bronzölampe von Örvényes restauriert.

2. La lampe de bronze d' Örvényes restaurée
2. Бронзовый светильник из Эрвеньеша в реставрированном виде.

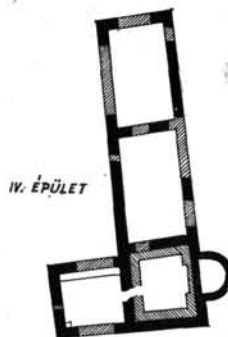
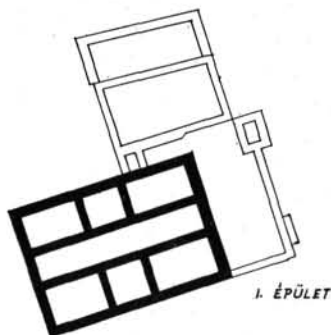
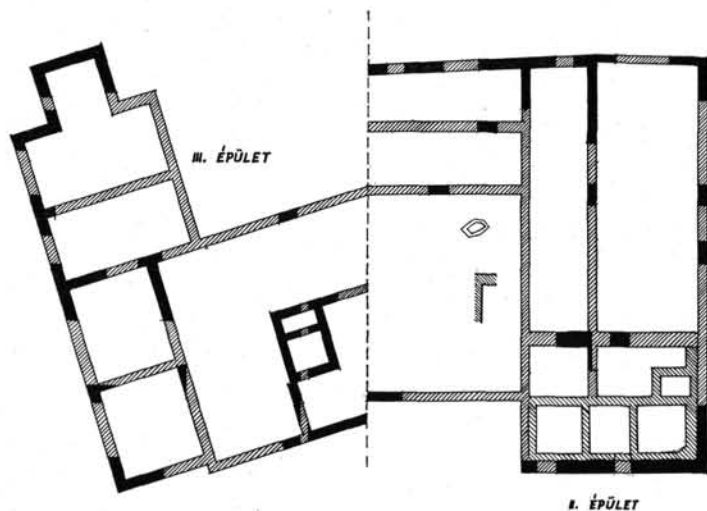
fésült, vonalas, köteges hajfürtök. A kopasz homlok közepéből felfüggesztő rudacska áll ki, mely lapszerű kiképzésű. Eredetileg a rudacska átfúrt lehetett, erre utal a törésvonal tetején mutakozó, kissé ívelt lyukszegély. Mindkét halánték oldalát levél és fürt díszíti. A szemek tágra-nyitottak és mélyen-ülők, rovátkákkal díszített, kihangsúlyozott szemöldökkel. Középen befúrt lyuk emeli ki a szemgolyókat. A fülek felső részei kerek vonalban kiszélesednek. Az orr egyenes, előrenyúló sövényű, széles cimpájú. Az orr alatt dús, kétfelé fésült, végén kunkorodó bajusz vehető ki. A száj erősen elővillogó felső és alig látható alsó fogsorral járul az arc karakterisztikus kialakításához. Közvetlenül az égő nyílása felett széles, kifelé hajló alsóajak látható. A kanócluk az áll csúcsán helyezkedik el. A mécses teste alul peremes talprészben végződik.

Bronzmécsünk a fejmécsesek csoportjába tartozik. Készítési idejére vonatkozóan, mint ahogy általában a bronztárgyak készítési idejére is, az ásatási rétegekből nehéz következtetéseket levonni. E bronztárgyakat ugyanis hosszú ideig, esetleg évszázadokig is használták. Az örvényesi feltárásnál erősen összekeveredve az épület összeomlott törmelékével, a II. sz. L-alakú épület padozatának közelében feküdt a leírt mécses. Ha tekintetbe vesszük, hogy az örvényesi eddigi ásatások szerint számolni kell a korábbi kunyhótelepülés után a II. században egy kőépületeket emelő második főperiódussal, melyet a IV. században⁵ átalakítottak és a korábbi faragott köveket másodlagosan felhasználták, akkor mécsesünk omladékrétegét már a IV. század pusztulási időszakára tehetjük. Éppen

a korábbiakban említettekre hivatkozva azonban ez csak a használat ante quem idejét határozza meg. Ha a használat évszázadokig tartott, akkor a készítés időszakára a rétegek nem sok támpontot nyújtanak.

Több eredményre vezet, ha mécsünket összevetjük a fejalakú egyéb bronz- és égetett agyagmécsekkel.⁶ A bronzmécsek készítési időszakát ugyan nehéz meghatározni, hasznos összevetéseket végezhetünk azonban az égetett agyagmécsekkel, amelyek formáit már könnyebb típusok és jellegzetességek szerint szűkebb időhatárok közé szorítani. A bronzmécsekre már kialakulásukkor is nagy hatással voltak az igen nagy mennyiségben készített agyagmécsek. Az egymásrahatások kölcsönösök és igen változó képet mutatnak. A bronzmécsek az i. e. I. század végétől, de különösen az i. sz. I. század második felében alapvetően hatnak az égetett agyagmécsek készítésére. Több egymásrahatás mellett itt talán csak a legjellemzőbbet említjük meg, midőn bronz előképek alapján alakulnak ki a firmamécsek magas peremmel körülvett változatai. Az I. század második felében viszont a firmamécsek orrvégződéseinek alakjai a bronzmécseken jelennek meg.⁷

A fejalakú mécsesek is éppen ebben az időszakban alakulnak ki.⁸ Mivel a bronzszobrok típusarcainak a kisplasztikában, különösen az agyagtárgyakon való továbbélésére következtethetünk, előfordulhat, hogy éppen a fejalakú bronzmécsek hatottak ösztönzően a fejalakú égetett agyagmécsek kialakulására. Az i. e. I. század második felétől az i. sz. I. századon keresztül, jól ismertek mind a

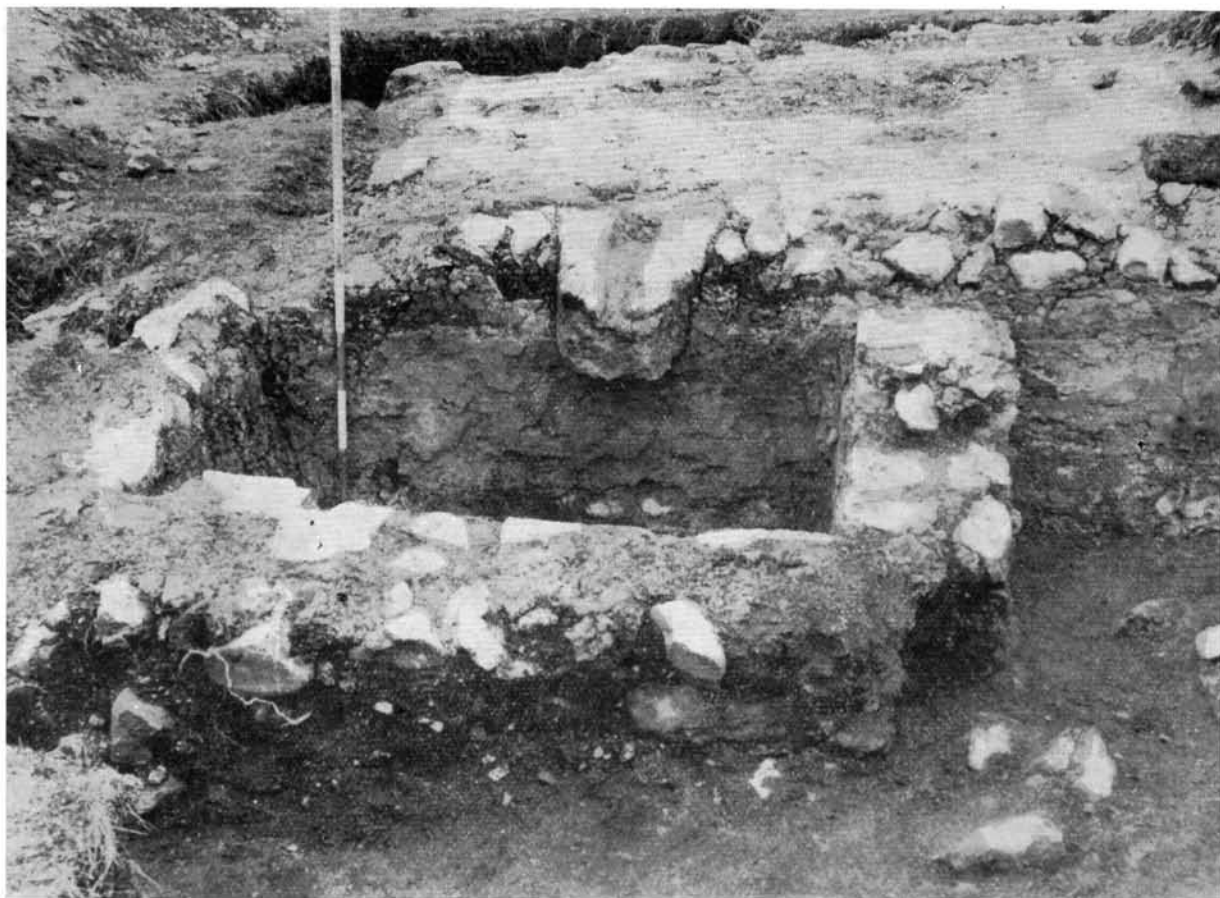
3. Az örvényesi római telep alaprajza
3. Plan der römischen Siedlung von Örvényes.

3. Plan de l'habitation romaine d'Örvényes
3. Общий план эрвеньешского римского населенного пункта.

bronz- mind az égetettagyag fejalakú mécsek. Az égetett agyagmécsek oly nagy számban és változatoságban kerültek elő, hogy könnyebb fejlődési sorukat felállítani, mint a bronzmécsekét. Ugyanakkor ez a fejlődési sor időhatárok közé is szorítható, mert egy-egy agyagmécse használati ideje általában nem volt hosszú — legfeljebb néhány évtizedre terjed —, szemben éppen a tartós és sokáig használt bronzmécsekkel. A rétegekből így kevésbé meghatározható bronzmécsek esetében a készítés idejének szűkebb határok közé szorításánál legalkalmasabb, ha az égetett agyagmécseken megjelenő elemeket vesszük tekintetbe, melyeket azoknál a rétegek 20–30 évi pontossággal meghatározhatunk.

A fejalakú mécsek kialakulási területe Egyiptom felé mutat.⁹ Az égetett agyagmécsek fejalakú típusainak döntő többsége itt került elő, és kimutatható a Földközi-tenger délkeleti gazdag világának hatása Itáliára és az északi területekre, éppen az i. e. I. és i. sz. I. század folyamán. Egyiptomi hatásokra mutat a gyakori szerecsenfej-ábrázolás a bronzmécseken körében is. Az Egyiptom felé mutató eredet azonban nem jelenti azt, hogy Itália területén, később átvéve a fejalakú mécsek készítésének szokását, nem alakulhattak ki újabb változatok.

A Bakonyi Múzeum egyéb Veszprém-megyei lelhelyű fejalakú bronzmécseit megvizsgálva, láthatjuk, hogy eltérően az örvényesi fejalakú bronz-

4. A II. sz. épület víztároló medencéje a kiöntő-kövel
4. Wasserspeicher des Gebäudes No. II. mit dem Gusstein.

4. La citerne du bâtiment no II, avec la pierre d'écoulement

4. Водохранилище здания из 2-го века с выливным камнем.

mécsesről, kizárólag négerfejek jelennek meg. Megemlíthetjük az 55. 187. l. leltári számú, Hathalomról származó mécses, továbbá az ismeretlen lehellyű 55. 275. 569. sz. mécses. Míg az előbbi fej alakú mécs arca a Belső- és Középnugat-afrikai néger arcokhoz hasonlít, addig az utóbbi núbiai vonásokat mutat. Mécsünk Pán-fej ábrázolása nem tartozik a most említett két mécs ábrázolási körébe. Maga az ábrázolás tárgya is eltérő és görög-római hatások felé tereli a figyelmet. Erre utalnak a hajnak nem gyapjas, hanem hullámos fürtjei, a kopasz homlok és a visszakunyorodó végű, eléggé tömött bajusz-megoldások.

Ha még szűkebb időhatárok közé kívánjuk mécsünket szorítani, akkor tekintetbe vehetjük a

beöntő lyuk elhelyezését, a fül és sugárvető hiányát is. Már a Tiberius-kori mécsesnél hangsúlyosan jelennek meg az itáliai típusokon a kisebb-nagyobb méretű sugárvetők.¹⁰ Ezeknek igen változatos formái a bronzmécseseken is nyomon követhetők. Sőt, ha a sugárvető funkcionális rendeltetését vesszük, feltehető, hogy éppen a bronzmécseseken alakultak ki először. Az örvényesi mécsesen nem találunk sugárvetőt, a beöntő lyuk hátsó vertikális fogó és sugárvető nélkül emelkedik a homlok fölé. Így azt mondhatnánk, hogy korábbi, mint a sugárvetős mécses típusa. Azonban itt legfeljebb annyit lehet hangsúlyozni, hogy egy korábbi típus-változat, de semmiesetre sem jelenti, hogy éppen a mi példányunkat nem készít-

5. Az örvényesi bronzméces arc-részlete restaurálás után.
 5. Teilansicht der Maske der Bronzöllampe von Örvényes.
 5. Détail représentant le visage, de la lampe d' Örvényes
 5. Часть лица эрвеньешского бронзового светильника в реставрированном виде.

hették párhuzamosan oly mécsekkel, melyek sugárvetővel rendelkeztek. Így, ha a három Veszprémmegyei fejalakú mécszet nézzük, inkább az 55. 275. 569. sz. mécs beöntőnyílás-megoldásának felel meg az örvényesi méces öntőnyílása; ott sem találunk sugárvetőt mögötte. Mécsünk beöntőnyílás-megoldásának módja korábbi, mint az említett ismeretlen lelhelyűé, mert szabályos kerek gyöngykoszorú veszi körbe, míg az 55. 275. 569. sz. mécsnél a beöntőnyílás pereme tölcserzerűen kiszélesedik. Ezek a kiszélesedő tölcser-szajak később kagylószerűen kiképzett korai sugárvetőkbe mennek át,¹¹ ahogy azt az egyiptomi mécs vizsgálatánál jól lemérhetjük. A közösen kimagasodó átfúrt felfüggesztő rudacska az i. sz. I. század jellegzetes megoldása. Megtalálható a hathalmi leletnél is. Az átfúrt felfüggesztő rudacska használata az égetett agyagmécsknél az i. sz. I. század utolsó évtizedeire tehető, mert jelenlétük kimutatható a firmamécsken is, melyek éppen ebben az időszakban alakultak ki.

Mindezeket összevetve, az örvényesi fejalakú mécs az i. sz. I. század második fele mécsének jellegzetességeit mutatja, készítési idejét azonban mégsem tennénk az i. sz. I. század második felére. Az örvényesi fémmegmunkáló műhelyépület, melyben a mécszet találták, valamint a durvaöntetű anyag arra mutatnak, hogy a mécs helyi készítmény is lehetett. A korai bronzmécsnek is, hasonlóan az agyagmécsnek, több leformázáson estek át. A pannóniai mesterek az eredeti, finomabb bronzönteteket minta-magként használták fel, de a másodlagosan készített mécsnek bronzanyaga és az alkalmazott technika már nem olyan finom, mint ahogy az az eredeti, itáliai vagy más fejlettebb provinciák iparából eredő bronzmécsknél volt. Mécsünkönél is a bronz minősége már sok kívánnivalót hagy maga után.¹² Alapanyaga korábbi bronztárgyak beolvasztásából ered. Az olvasztáskor már arra sem ügyeltek, hogy kellő hevítés mellett az ötvözet egységes jelleget mu-

tasson. Magának az öntetnek a fala is elég vastag. Ha tekintetbe vesszük, hogy mécsünk az eredeti típusról történt egy vagy több leformázás után készült, továbbá, hogy az eredeti példányoknak elég nagy út kellett megtenni Pannónia provincia belső területeiig, akkor az örvényesi méces készítési idejét legkorábban az i. sz. II. század első felére tehetjük. Itt egyenlőre minden további következtetés levonása nélkül csak célunk arra, hogy a közelben lelt Minerva-fej készítési ideje is az i. sz. II. század első felének végére tehető.¹³

Az 1958. évi ásatások során talált finom kovács eszköz-lelet, a közelben talált Minerva-fejet ábrázoló szobrocska mellett így mind több és több jel mutat arra, hogy Örvényesen az i. sz. II. század első felétől kezdve fémöntő műhely dolgozhatott.

Szentlélek Tihamér

- ¹ Arch. Ért. 1959. Vol. 86. 204. o.
² Arch. Ért. 1960. Vol. 87. 234. o.
³ Arch. Ért. 1962. Vol. 89. 262. o.
⁴ Arch. Ért. 1963. Vol. 90. 301. o.
⁵ Arch. Ért. 1962. Vol. 89. 262. o.
⁶ Arch. Ért. 1960. Vol. 87. 234. o.
⁷ Szentléleký Ti., A Szépművészeti Múzeum antik mécei c. munka kéziratának 119. oldala.
⁸ Az Országos Szépművészeti Múzeum 56. 41. A., 56. 44. A. sz. mécei

- ⁹ Szentléleký T., i.m.
¹⁰ H. B. Walters, Catalogue of the Greek and Roman Lamps in the British Museum, 4. o., Szentléleký i.m. 112. old.
¹¹ O. Broneer, Cointh, Vol. IV. Part. II. Terracotta Lamps, Cambridge, 1930. 73–76. o., 167–171. o.; S. Loeschke, Lampen aus Vindonissa, Zürich, 1919, 198–199. o.
¹² Szentléleký T., i.m. 261. o.
¹³ Lásd Schlager Károlyné cikkét a jelen kötetben
¹⁴ Arch. Ért. 1961. Vol. 88. 256. o.

Die Bronzeöllampe von Örvényes

In der Gemarkung der Gemeinden Örvényes und Balatonudvari fanden zwischen 1958 und 1962 bedeutende Ausgrabungen statt. Im Jahre 1961 bereicherete im Laufe der weiteren Ausgrabungen ein neuerer Bronzegegenstand das aus diesem Gebiet stammende Fundmaterial. Aus den Überresten des sich an der Längsseite des L-förmigen Gebäudeflügels befindlichen Raumes kam ein römerzeitliches Bronzedenkmal zum Vorschein. Aus dem stark korrodierten, mit Erde behafteten Metallklumpen traten kaum ausnehmbar die Umrisse einer Bronzeöllampe von der Form eines menschlichen Kopfes hervor. Sie war 11,5 cm lang, 6,2 cm hoch und die Länge des Bodens betrug 7,2 cm. Das Näpfchen unserer Öllampe, die in die Gruppe der Maskenlampen gehört, stellt einen Pan-Kopf dar. Die Herstellungszeit der Bronzelampen läßt sich zwar schwer bestimmen, doch konnten in dieser Hinsicht mit den gebrannten Tonöllampen nützliche Vergleiche angestellt werden. Die Öllampen in der Form eines menschlichen Kopfes entstanden Ende des 1. Jahrhunderts u. Z. Von der zweiten Hälfte des 1. Jahrhunderts v. u. Z. angefangen, sind die kopfförmigen, aus Bronze oder gebranntem Ton hergestellten Öllampen durch das ganze 1. Jahrhundert u. Z. wohlbekannt. Hinsichtlich des Entstehungsgebietes deutet der Ursprung der

kopfförmigen Öllampen auf Ägypten hin. Die auf Ägypten zeigende Herkunft bedeutet jedoch nicht, daß durch die Übernahme der Herstellungsweise von Öllampen in der Form eines menschlichen Kopfes in Italien keine neuere Varianten entstehen konnten. Wenn wir das Alter unserer Öllampe zwischen engere Zeitgrenzen setzen wollen, so können wir auch das Anbringen der Eingußöffnung, sowie das Fehlen des Henkels und des Spiegels in Betracht ziehen. Die kopfförmige Öllampe von Örvényes zeigt die Merkmalen der Öllampen in der zweiten Hälfte des 1. Jahrhunderts u. Z., doch würden wir trotzdem ihre Herstellungszeit nicht in diesen Zeitraum setzen. Das Gebäude der Metallwerkstätte von Örvényes, in dem die Öllampe gefunden wurde, sowie das Rohgußmaterial weisen darauf hin, daß die Lampe ein örtliches Erzeugnis gewesen sein konnte. Wenn wir berücksichtigen, daß unsere Öllampe nach einer einmaligen oder mehrmaligen Modellierung des Originaltyps erzeugt worden ist, ferner, daß die ursprünglichen Exemplare einen ziemlich langen Weg bis ins Innere der Provinz Pannonien zurücklegen mußten, so läßt sich die Herstellungszeit der Öllampe von Örvényes frühestens auf die erste Hälfte des 2. Jahrhunderts u. Z. setzen.

Tihamér Szentléleký

La lampe de bronze d'Örvényes

Entre 1958 et 1962 des fouilles importantes furent effectuées dans la limite d'Örvényes et de Balatonudvari. En 1961 un nouvel objet de bronze a enrichi l'ensemble des trouvailles livrées par ce territoire. Dans les débris dégagés d'une salle, située sur le côté long d'une aile de bâtiment en forme de L, on a mis au jour un objet de bronze provenant de l'époque romaine. Dans le bloc de métal fortement corrodé et enveloppé de terre ont paru les contours à peine distincts d'une lampe de bronze en forme de tête. La lampe mesure 11,5 cm de long, 6,2 cm de haut, le pied est long de 7,2 cm. Le réservoir de la lampe représente une tête de Pan. Elle appartient donc au groupe de lampes en forme de tête. Il est fort difficile de déterminer la date des lampes de bronze, mais dans ce cas nous avons pu faire des comparaisons utiles avec les lampes d'argile. Les lampes en forme de tête se répandent à la fin du Ier siècle de n. è. et de la seconde moitié du Ier siècle av. n. è. jusqu'à la fin du Ier siècle de n. è. nombreuses lampes en forme de tête nous sont connues tant en bronze qu'en argile.

L'aire où se sont formées ces lampes est l'Égypte, mais cette vogue égyptienne ne signifie aucunement qu'en Italie, qui avait adopté la coutume de les fabriquer, on n'ait pas exécuté plus tard d'autres variantes de la forme. Pour dater la lampe plus exactement, il nous faut prendre en considération la place du trou et l'absence de l'anse et du projecteur. La lampe d'Örvényes montre les caractéristiques des lampes de la seconde moitié du Ier siècle de n. è., malgré cela nous ne la daterions pas de la seconde moitié du Ier siècle. A savoir, le bâtiment de la martellerie d'Örvényes, où fut trouvée la lampe, ainsi que sa matière d'une fonte grossière indiquent que la lampe dut être un produit local. Si nous prenons en considération que notre lampe a été exécutée d'après une ou plusieurs empreintes prises du type original, et le fait que les spécimens originaux ont dû faire un assez long trajet pour arriver dans l'intérieur de la Pannonie, nous pouvons situer la lampe d'Örvényes au plus tôt à la première moitié du IIe siècle de n. è.

Tihamér Szentléleky

БРОНЗОВЫЙ СВЕТИЛЬНИК ИЗ С. ЭРВЕНЬЕШ

На околицах сел Эрвеньеш и Балатонудвари в 1958—1962 годах были проведены значительные раскопки. В 1961 году в процессе дальнейших раскопок материалы находок этой территории обогатились новым бронзовым предметом. В строительных отходах, полученных во время раскопок помещения продольной стороны Г-образного крыла здания был обнаружен бронзовый памятник римской эпохи. Из сильно корродированного землистого металлического блока чуть заметно вырисовались контуры головообразного бронзового светильника. Его длина — 11,5 см, высота — 6,2 см, длина подножки — 7,2 см. Чашка нашего светильника изображает голову Пана, и он относится к группе лицеобразных светильников. Хотя и затруднительно определить период изготовления бронзовых светильников, все-таки авторами были проделаны полезные сравнения с обожженными глиняными светильниками. Головообразные светильники получили свою форму в конце 1. века н. э. Со второй половины 1. века до н. э. на протяжении 1. века н. э. хорошо известны как бронзовые так и обожженные глиняные головообразные светильники. Территория образования головообразных светильников указывает на Египет. Однако, происхож-

дение, указывающее на Египет, не означает, что на территории Италии, где в более поздний период принимали обычай изготовления головообразных светильников, не смогли образоваться новые варианты. Если желаем более точно определить срок изготовления этого светильника, то можно учитывать расположение заливочного отверстия, как и отсутствие ушка и лучеотражателя. Головообразный светильник из с. Эрвеньеш показывает характерные черты второй половины 1. века н. э., но авторам все-таки не хотелось бы датировать светильник со второй половины 1. века н. э. Это объясняется тем, что здание для обработки металлов в с. Эрвеньеш, где был найден данный светильник, как и грубо отлитый материал указывают на то, что светильник изготовился на месте. Если учитываем, что этот светильник был изготовлен после одной или многократной формовкой по оригинальному типу, и, кроме того, оригинальные экземпляры проделали вероятно достаточно долгий путь до внутренней территории провинции Паннонии, то светильник из с. Эрвеньеш можно датировать по крайней мере с первой половины 2. века н. э.

Тихамер Сентлелеки

Egy habán tál Veszprém megyei vonatkozásai

I.

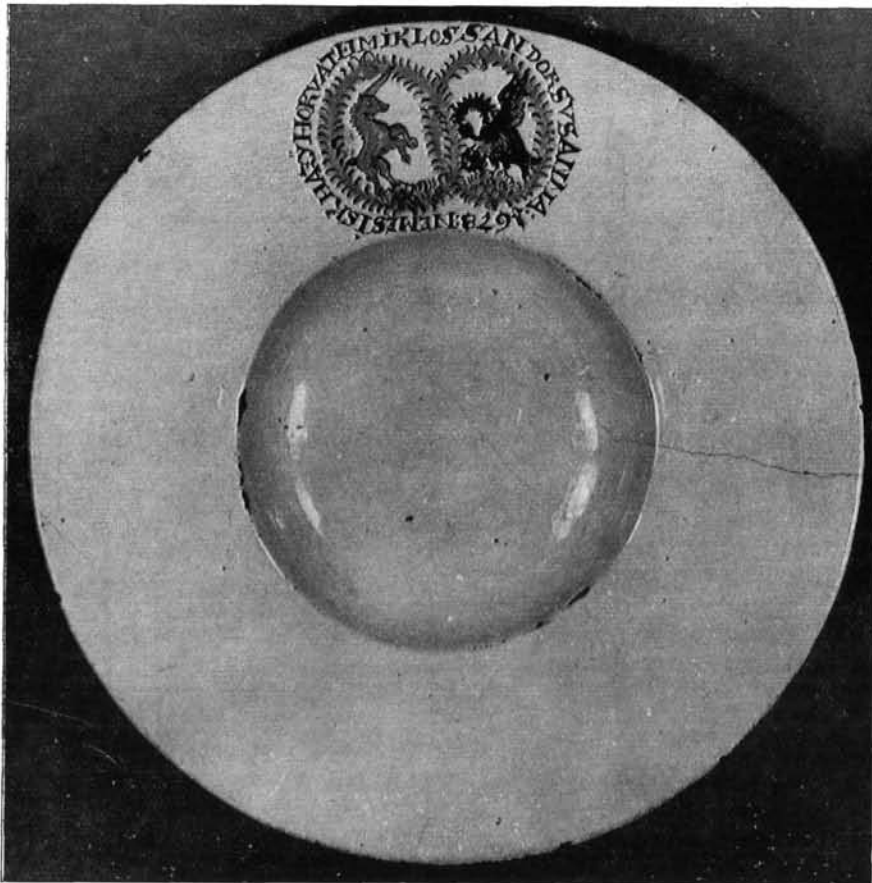
Az Iparművészeti Múzeum kerámia osztályának fajanszai között található egy évszámmal, felirattal és címerrel ellátott nagyméretű habán tál, melynek jelentése ezideig tisztázatlan volt. Csak katalógus-adatok adtak számot róla, önállóan nem dolgozták fel, de mint a leírókarton tanúsítja, felirata már a tárgyat leltározók figyelmét is felkeltette. A sima formájú, meredek peremű tál közepén kékes-zöldes koszorúban két címer van, melyek egyikén sárga orrszarvú, másikán pedig fiait etető, mangánviola színű pelikán látható. A koszorúban foglalt kettős címer körül „NEMES ISKHÁZY HORVÁTH MIKLÓS SÁNDOR SUSANNA: 1678” — szövegő felirat és évszám olvasható.¹ (1. és 2. kép).

A feliratot a leltározáskor NEMES ISKHÁZY helyett „Nemes Kisházy”-nak olvasták —, mint ezt a leírókarton mutatja —, nyilván abból a megfontolásból, hogy a tálát készítő habán gerencsér nem tudott magyarul s a „Kisházy” betűit összecserélve „ISKHÁZY”-t írt. Ez a feltevés imponálón hatott és biztosnak látszott, miután Iskházy előnevű Horváth család nem található Nagy Iván: Magyarország családjaiban, Kempelen kiegészítő kötetekben, mint ahogy, címerük sem Siebmacher: Wappenbuch-jában és Iskház nevű falu sem a magyarországi helyiségnévtárakban és a XVIII—XIX. századi lexikonokban (Vályi, Korabinszky, Ludovicus Nagy, Magda Pál, Fényes Elek munkáiban). Ezzel szemben a leírókartonra felvett, a feltételezett betűcserével kiolvasott Bihar megyei Kisháza már a XVIII. században is létezett. A tálon szereplő Horváth-család kisházai eredeztetése egybehangzónak látszott azokkal az ismeretekkel is, melyeket eddig a habánokról — telephelyeikről, működésükről — tudunk. Mint az eddigi irodalomból ismeretes, a habánoknak nemcsak Nyugat-Magyarországon — a Batthyányak birtokain, Sárospatakon a Rákóczi-uradalomban — voltak telepeik, hanem Erdélyben, a Bihar megyéhez közeli Alvincen is, ahova Bethlen Gábor hozatta őket a felvidéki Csejtéről 1621-ben,

Az alvinci habánok jelentős tevékenységet fejtettek ki a XVII. században. Készítményeik nemcsak az erdélyi főurakhoz jutottak el, hanem külföldre, így Törökországba is. Látszólag tehát a Kisházy név illetett abba a kultúrtörténeti képbe, mely eddig az irodalom alapján a habánokról kialakult. A közelebbi vizsgálódás során azonban kiderült, hogy a Bihar megyei Kisházán és környékén nemcsak a XVII., de a későbbi századokban sem élt Horváth nevű nemesi család, aki magát Kisházy-nak írhatta volna. A XVII. században a Horváth-név gyakori volt Erdélyben, de egyiket sem illették Kisházy előnévvel.

A tálon látható címerek sem vittek közelebb a probléma megfejtéséhez, mert az ágaskodó egyszerű igen gyakori címereinkben, akárcsak a fiait etető pelikán. Az ágaskodó orrszarvút, a monocérost többek között az Aytoni Zeorger-ek², a Szabók,³ az Ottok,⁴ Kellessyek,⁵ Péczyek, Stegnerek, és az Einederek,⁶ címereiben is megtaláljuk. A fiait vérevel etető pelikán, mint címeralak, szintén számos családi címerben szerepel. Így például a Sándorokon kívül a Batthyányakéban, Szarnowczyakéban,⁷ a Babocsayakéban,⁸ a Godinichekében és a Winclerekében is.⁹ A monocéros és a pelikán, mint címeralak, nemcsak a hazai címerekben gyakori, hanem a külföldiekben is. A számtalan példa közül csak az eisenbergi Schmidt és az Eisenberg család címerét említjük meg. Mindkettőben címeralakként, vagy címerdíszként szerepel a pelikán.¹⁰

A múzeumi leíró karton szerint a tál 1877-ben került az Iparművészeti Múzeumba Szalay Ágost gyűjteményéből.¹¹ Bár a 20-as, 30-as években Layer Károly személyében az Iparművészeti Múzeumnak kitűnő keramológusa volt, aki először tipologizálta a habán kerámiákat, a tál nem keltette fel érdeklődését.¹² A múzeum 1927-es leíró lajstroma — melyet szintén Layer készített — sejteti, hogy készítőjének kialakult véleménye volt a tálról, mert a leíró lajstrom „Magyar népies kerámika” c. fejezetében azt írja, hogy a XVIII—XIX. században nemcsak a

1. Horváth Miklós és Sándor Zsuzsanna tálja 1678-ból.
Bp. Iparművészeti Múzeum.
1. Schüssel von Miklós Horváth und Zsuzsanna Sándor aus
1678 (Kunstgewerbemuseum Budapest).

1. Le plat de Miklós Horváth et de Zsuzsanna Sándor,
daté de 1678. Budapest, Musée des Arts Décoratifs.
1. Блюдо Х. Миклоша Хорвата и Жужанны Шандор из
1768 г. Будапештский музей прикладного искусства.

Felvidéken, Gömör, Hont, Sáros, Szepes, Liptó és Zólyom megyékben volt virágzó a habánoktól kiinduló fazekasság, hanem a Dunántúlon, Veszprém megyében is.¹³ Ezt a véleményt Layer nem támasztja alá, de a múzeum habán gyűjteményét ismerve, álláspontját csak a szóbanforgó tál alapján alakíthatta ki, mert más Veszprém megyeinek tulajdonítható darab nincs a múzeum gyűjteményében.

A tál párjára is találunk világos utalásokat. Az Iparművészeti Múzeumban 1926-ban mutatták be először Ernst Lajos iparművészeti gyűjteményének darabjaként. A kiállítási katalógus 83. tételszáma alatt a tál leírását is megtaláljuk, sőt, a VI. képtáblán a gyűjtemény egyéb, ma már múzeumokban levő, vagy még kallódó tárgyai között fényképe is szerepel.¹⁴ Ernst Lajos MAGYAR TÖRTÉNELMI

GYŰJTEMÉNY-ét az Iparművészeti Múzeumon kívül 1932-ben a Magyar Nemzeti Múzeum is bemutatta, külön kiállításon. Hogy az Ernst kiállításon bemutatott tál és a Szalay Ágost gyűjteményéből származó darab teljesen hasonló, azt a felirat, az évszám és a címer azonosságán túlmenően az 1926-os kiállítási katalógus képtáblája is bizonyítja. A katalógus összeállítói: Varju Elemér és Höllrigl József már 1932-ben feltételezték, „hogy a tál megrendelői veszprémmegyeiek, valószínű tehát, hogy a készítés helyét túl a Dunán kell keresni”.¹⁵ Varju és Höllrigl megállapítása csupán ösztönös megsejtésen, feltételezésen alapult. Vitathatatlan érdemük viszont, hogy az Iskházy előnévben felismerték a Veszprém megyei Iskház XVII. századi „Iskház”-alakját. Ahogy azonban a Kisházy—Horváth család

2. Részlet a tálról
 2. Detail der Schüssel.
 2. Détail de plat.
 2. Деталь блюда.

ismeretlen a magyar nemesi családok genealógiájában, úgy az Iskházy—Horváthokat sem találjuk benne. A család Veszprém megyei származása tehát mindaddig kétségesnek látszott, míg nem sikerült az Iskházy, vagy a Sándor család nyomaira bukkanni XVII. századi forrásainkban.

Szalay Imre: Szalay Ágoston régiség-gyűjteményének ismertetése c. tanulmányában írja:¹⁶ „... a három cseréptál közül végre említésre méltó az, melyen tiszta fehér alapon NEMES ISKHÁZY HORVÁTH MIKLÓS SÁNDOR SUSANNA: 1768-fölírás s az illetők címerei láthatók”.¹⁷ Az 1768-as évszám nyilvánvalóan az 1678-as elírása, egyébként a szóbanforgó tárgy azonossága iránt nem lehet kétségünk. Sajnos, Szalay Imre leírásából nem derül ki, hogy apja, Szalay Ágoston kitől vásárolhatta a tálat. Részint Szalay Imrétől, részint más közléseiből tudjuk, hogy Szalay Ágoston gyűjteményének túlnyomó részét: a bábsütő mintákat, céhkorsókat és cserépedényeket egyaránt még soproni tartózkodásakor (1860—1863) szerezte Sopronban és közvetlen környékén.¹⁸ Már önmagában ez a körülmény is igen figyelemreméltó, hiszen a tál provenienciájára következtethetünk belőle. Szalay Imre említett cikkéből tudjuk, hogy apja gyűjteményében volt még összesen 52 darab „történeti becsú” arckép is, „melyek rézre metszve Nádasdy mausoleumában is láthatók”, s a „Sándor grófok rárói kastélyából származnak”.¹⁹

A tálon szereplő Sándor Zsuzsanna és az említett rárói Sándor-család között — melyet Szalay Ágoston a metszetek megszerzése végett felkeresett — első pillanatban joggal gondolhatnánk összefüggésekre, például arra, hogy a tál esetleg családi kapcsolatok révén Sándor Zsuzsanna hozzátartozói útján a Sándorok rárói (Győr megyei) kastélyába került. Ezesetben a tál története, útja a készítettőtől a múzeumig viszonylag könnyű szerrel követhető lenne.

Kérdés, hogy a Rárót birtokló Sándorok és a tálon szereplő Horváth Miklósné Sándor Zsuzsanna családja között kimutatható-e rokoni kapcsolat? Már a XIX. századi lexikonból kiderül, hogy a Győr megyei Ráró ugyanannak a Sándor Móricnak volt a birtoka, mint a Komárom megyei Bajna, Gyermely, Szomor, Nagysáp, Sárissáp stb. Ráró a Héderváriaké, majd a Viczayaké volt, csak 1773-ban került Viczay Jób leányának Viczay Eszternek a tulajdonába, aki

mint tudjuk, később Sándor Antal felesége lett.²⁰ Sándor Antal egyetlen gyermekének Vinczének volt a fia Móric (1805—1878), aki az ősi családi birtok, Bajna és tartozékai mellett a Győr megyei Rárót is birtokolta, ahol egyik kastélya állott.²¹ Ebben helyezte el azokat a történelmi arcképeket is, melyeket később, az 1860-as évek elején Szalay Ágoston vásárolt meg. A rárói — ma már romjaiban sem látható — kastély és hozzátartozó uradalom a bajnai birtoktól való távolsága miatt nem tartozott a család kedveltebb birtokai közé, ezért Sándor Móric eladta báró Sina Jánosnak. Valószínűleg az eladást megelőzően került sor a kastély tárgyainak, értékeinek, köztük az említett festményeknek az eladására is.

Ahhoz, hogy Sándor Zsuzsanna kilétét felfedhesük, tudnunk kell, hogy az Erdélytől Dunántúlig gyakran és több felé előforduló azonos nevű családok melyikéhez, illetve melyik ágához tartozott. Ha a családtörténeti szálak a bajnai Sándor családhoz vezetnének, a kutatás szempontjából szerencsés helyzet állana elő, mert a bajnai birtokos Sándorok biai levéltára az országos levéltárban fennmaradt²² s így a család összeköttetéseire, kapcsolataira a levéltári adatok fényt derítenek.

A bajnai Sándor család a Trencsén megyei Szlavniczáról kerül a XVII. században Nyitra és Esztergom megyébe. Trencsényi, illetve Nyitra megyei szereplésük feltételezhetően a család habánokkal való kapcsolatait, hiszen a XVII. századi Trencsén, illetve Nyitra megyében számos habán kollektíva működött, köztük gelencserek is. Ezesetben azonban a tál készítőjét nem a Dunántúlon, hanem a Felvidé-

ken kellene keresnünk. A továbbiakban meg kell vizsgálni azt is, hogy a Bajnán birtokos Sándoroktól került-e a tál Szalay Ágostonhoz, illetve az ő közvetítésével az Iparművészeti Múzeumba?

A bajnai Sándorok ősei már a XVII. század második felétől birtokosok Bajnán, és a hozzátartozó Sárísápon, Nagysápon, Szomodón stb. Sándor Menyhért a XVIII. század elején bárói ragra emelkedett. Unokája volt az említett Sándor Antal, aki nejevel, Viczay Eszterrel együtt a bajnai templom előtt mindmáig meglevő kőkeresztet emeltette 1778-ban.²³ A festett korpuszú, volutás vörösmárvány kereszt talapatát a család egykori címere díszíti: a koronás, zöld halmon ágaskodó szarvas, melynek nyakát nyílfúrja át, szájában pedig ezerjófűvet tart.

Ezzel szemben a tálon látható címerek egyike sem ábrázol szarvast. Sándor Zsuzsa címerében — hasonlóan a Battyányakéhoz — a fiati etető pelikán van. Ha feltételeznénk, hogy a tál címereit nem a felirat sorrendjében ábrázolták, hanem fordítva, akkor sem lehetne azonosítani az ágaskodó egyszarvút a bajnai feszület szarvast ábrázoló Sándor-címerével. Tehát Sándor Zsuzsanna nem a Bajnán is birtokos Sándor családból származott, hanem más, azonos nevű családból.

Következésképpen nem a rárói, illetve bajnai Sándoroktól kerülhetett a tál Szalay Ágoston birtokába, hanem a bábsütő mintákkal és a cserép edényekkel azonos helyről — talán valamelyik soproni polgári családtól vásárolhatta. Mint látni fogjuk, a későbbiek meg is erősítik ezt a feltevést.

Sándor Zsuzsanna férjét, Horváth Miklóst is hiába keressük a családtörténeti kézikönyvekben a megszámlálhatatlan, az ország különböző részein felbukkanó Horváthok között. Pusztán az „Iskház” előnévből következtethetünk többé-kevésbé biztonsággal arra, hogy családja a XVII. században, vagy már előbb is Veszprém megyében élt.

Az előnévben szereplő „Iskház” a mai Somlyóvásárhely melletti Középiszkáz nevének egyik, XVI. századi alakjához hasonlít. Iskház a XVI. és XVII. századi adóajtszromok általában „Iskház”-nak írják.²⁴ Ekkoriban a ma már Középiszkáz néven egyesített község még három különálló falu: Alsóiskáz, Középiszkáz, és Felsőiskáz néven szerepel.²⁵ Az Iskház helynév az említett változatok között a XVI. században — kivéve 1592-es előfordulását — mindmáig Iskház-ként szerepel. Nemcsak az adóajtszromokban találjuk így, hanem az 1570-es somlyói hegyvámösszeírásban is.²⁶

A tálon előforduló „Iskház”-hoz leginkább hasonlító „Iskház”-t a vásárhelyi apácák Szent Lampert monostorának 1592. évi urbáriuma említi először.²⁷ Kétségtelenül megállapítható, hogy Horváth Miklós „Iskház” előnévében a Veszprém megyei Iskház XVI. századi alakjára ismerhetünk. Eszerint a család ekkor vehette fel az „Iskház” előnévet, hogy a bizonyára már ekkor is gyakori Horváth nevéktől magát megkülönböztesse. Iskházon és

a környező falvakban a XVI. és XVII. században a jobbagyicsaládok összeírásában csak elvéve akadunk Horváth nevékre. A környék birtokosai közül a Horváthok a vásárykeő-i előnévet használták, így velük szemben semmi sem tette szükségessé a megkülönböztető előnév viselését. Mindezek arra mutatnak, hogy a Horváthok „Iskház” előnéve nem Iskházon alakulhatott ki a XVI. század második felében, a XVII. század elején, hanem idegen környezetben. Ezzel azonban távolról sem állítjuk, hogy NEMES ISKHÁZY HORVÁTH MIKLÓS-nak az előnévén kívül nem lehetett semmi kapcsolata sem a Veszprém megyei Iskház faluval. Nemcsak a XVI–XVII. században, hanem a korábbi, sőt a későbbi időben is meg lehetett elterjedt volt, hogy a nemesi családok ott kapták a címerrel járó birtokaikat, ahonnan kiemelkedtek. Ennek a szokásnak tulajdonítható, hogy az előnév nemcsak úgy fogható fel, mint amely más családoktól megkülönböztette őket, hanem úgyis, mint utalás arra a területre, melyen ősi családi birtokaikat kereshetjük. Ezek alapján Nemes Iskházy Horváth Miklós kilitének és egykori szerepének felfedéséhez a Veszprém megyei Iskház XVI–XVII. századi történeti adataihoz kell folyamodnunk.

Iskház, ez a már egyesített, de a XVII–XVIII. században még három faluból álló település hányatot történeti műltra tekint vissza. Míg Alsóiskáz a XVI–XVII. században a középnemeseké. Közép- és Felsőiskáz már a XIII. században monostori birtok. Előbb a bencés apácák, majd 1511-től a Szegedről menekült somlyóvásárhelyi premonstráti apácák tulajdona,²⁸ akikről 1601-ben a pozsonyi klarissza apácák szerzik meg Vásárhelyt és tartozékait, a bennünket elsősorban érdeklő Iskházzal együtt.²⁹ A tálon levő 1678-as évszám alapján Nemes Iskházy Horváth Miklós a XVII. század második felében élt, amikor már Iskház a pozsonyi klarisszák birtoka volt, s így érthető, hogy az apácák Országos Levéltárban levő levéltárában Horváth Miklós is szerepel.

Már a levéltár elenchusában is felbukkan Nemes Iskházy Horváth Miklós neve. Van egy 1676-os, tehát a tálon levő 1678-al közel azonos évszámú oklevél melyben Nemes Iskházy Horváth Miklós Veszprém megye alispánjaként szerepel.³⁰ A különben tárgyunktól idegen és vele össze nem függő oklevélnek a tálonunkba szereplő és többször említett Horváth Miklós csak a kiadója volt.

A Pfeiffer-féle canonica visitatio-gyűjtemény is említi egy Horváth Miklós nevű földesurat³¹, azonban a jegyzőkönyvben nincs olyan utalás, mely arra mutatna, hogy ez a tálon szereplő Nemes Iskházy Horváth Miklóssal lenne azonos. Ez az 1698-as canonica visitatióban többször is említett Horváth Miklós Alsóiskáz egykori földesura volt, és a templom patronusa,³² így személyére a mondottak ellenére is fel kell figyelnünk. Egy 1694-es tanúvallomási jegyzőkönyv szerint Horváth Miklós Iskház és Csósz egykori földesura.³³ Riba Mihály középiszkázi lakos vallomásából az is kiderül, hogy Horváth Miklós halála után birtokai Martonfalvi István tulajdonába kerültek.³⁴ Még a XIX. század közepén is a Martonfaiak (!) Alsóiskáz földesurai.³⁵ Így a Horváthok egykori alsóiskázi birtokainak még a kiterjedése is könnyűszerrel megállapítható.

Egy másik, 1673. júl. 22-i tanúvallomási jegyzőkönyvben Horváth Miklós (Domini Nicolai Horváth) csősi birtokos, mint Veszprém megye alispánja (Uice Comitatus Comitatus Wesprimiensis) szerepel.³⁶ Ez az említés teszi nyilvánvalóvá, hogy az 1698-as canonica visitatióban említett Horváth Miklós azonos azzal, akinek nevét a tálon Nemes Iskházy előnévvel olvashatjuk.

Horváth Miklóst, az 1698-as kánoni látogatási jegyzőkönyv alsóiskázinak írja (incolarum huius loci),³⁷ ezzel

szemben 1666-ban a deveçseri nemesek közt írták össze.³⁸ Az említett nemesi összeírás Nicolai Horvath de Nemes Iszkáz-ként említi, tehát kétségtelenül az 1673-ban iszkázi, illetve csöszzi birtokosként szereplő Horváth Miklóssal azonos. Az említett adatokból — különösen az 1666-os nemesi összeírásból — kitűnik, hogy a család csak a 60-as évek végén, a 70-es évek elején költözik Alsóiszkázra, ahol a szomszédos Csöszön kívül birtokai feküdtek. Az 1648-as adóösszeírás szerint Alsóiszkázon, illetve „Pok Izkaz”-on³⁹ nemesek a birtokosok (diuersorum Nobilium), míg Felsőiszkázon és Csöszön a vásárhelyi apácák. Nagyszőlős ebben az időben széplaki Botka Ferenc tulajdona volt.⁴⁰ Csöszhöz hasonlóan Közép- és Felsőiszkáz is a pozsonyi klarissza apácák somlyóvásárhelyi uradalmanak a tartozéka, egészen a szerzetesrendek feloszlatásáig.

Horváth Miklós alsóiszkázi birtokait tehát közvetlenül a somlyóvásárhelyi apácák birtokai fogták közre s csak alig érintkezett a szomszédos nemesek birtokaival, közöttük Botkákéival. Az apácák birtokait Pozsonyból irányították. Somlyóvásárhelyen csupán tisztartójuk volt, aki csak a termelés helyszíni irányításával és birtokigazgatással foglalkozott.⁴¹ Ennek tulajdonítható, hogy az apácák levéltárában kevés olyan adat található, mely az uradalommal szomszédos nemesekre és birtokaikra vonatkozik. Így Horváth Miklósról is csak kevés adatot, feljegyzést találhatunk itt, azonban már ezekből is kitűnik, hogy utód nélkül halt meg 1684-ben, mert birtokait a vele rokonságban levő Martonfalviakra örökölték.⁴²

A szóban forgó és a tálon szereplő Horváth Miklós azonossága már az eddigiek alapján is megállapítható, hiszen élete és tevékenysége a XVII. század közepe táján, illetve második felében évről évre nyomon követhető, s így a tal készítésének időszakában is rekonstruálható.

A tál kétségtelenül habán, vagy újkeresztény gerencsér-munka. Már pusztán ebből is vonhatunk le bizonyos következtetéseket, különösen a megrendelőkre vonatkozóan. Bár a XVII. század második felében az újkeresztények ellen is fokozódnak a katolikusok támadásai, a mindjobban kibontakozó ellenreformáció azonban elsősorban a protestánsok ellen intéz meg-megújuló támadásokat. Jellemző például, hogy 1619-ben a győri várba minden vallású bemehet, még zsidó, rác és anabaptista is, csak a luteránus lelkes lesz nem.⁴³ Pázmány és a jezsuiták azonban az anabaptistákat és a más vallásiakat is támadják.⁴⁴ Ennek tulajdonítható, hogy az üldözöttek között a vallásbeli különbségek ellenére is rokonszeny és együttlérzés alakul ki. Ezzel magyarázható, hogy az újkeresztényeket támogató, foglalkoztató földesuraink többnyire protestánsok — eltekintve néhány kivételtől, mint például az Esterházyak és Rákócziak. Önmagában abból, hogy valaki újkeresztény mestereket foglalkoztat, következtetni lehet az illető protestáns voltára, vagy a velük való rokonszenvre. Így Horváth Miklós és Sándor Zsuzanna közvetlen, vagy közvetett kapcsolata a habán edénykészítővel is arra utal, hogy protestánsok voltak.

Említettük, hogy Horváth Miklós „Nemes Iszkázy” előneve idegen környezetben alakulhatott ki. A pozsonyi klarisszák levéltára is őriz olyan adatokat, peres anyagokat, melyek ha közvetve is, de arra utalnak, hogy Horváth Miklós elődei a megye valamelyik végvárából, Veszprémből, vagy Pápáról emelkedhettek ki. Mindenesetre az a körülmény, hogy Horváth Miklósnak a XVII. század második felében Iszkázon birtokai voltak,⁴⁵ azt mutatja, hogy a család a pápai vár hadinépéhez tartozott. Az apácák levéltárában egy határjárás okirata szerint a pápai vár hadinépének már 1589-ben voltak birtokai a Veszprém megyei Iszkáz, Csösz, és Kisszölős határában. Horváth

Miklósnak később az 1670-es, 80-as években több pere is volt a pápai vár tisztségviselőivel, közöttük a vár katolikus alkapitányával, az 1697-ben elhunyt és a pálosok pápai kriptájába temetett Bezerédj Istvánnal.⁴⁶ Ezekből is, de más forrásokból talán még inkább kitűnik, hogy a Horváthok a megye számos nemeséhez hasonlóan, évtizedekig a pápai, illetve a veszprémi városban teljesítettek szolgálatot, s mint ilyenek emelkedtek a megye számot tevő közéleti személyiségei közé. Horváth János Szili Mártonhoz, Sándor Györgyhoz, Botka Ferenchez, Toldy Mártonhoz, Orszói Ádámhoz és Bogács Ferenchez hasonlóan a protestantizmusozó való hűsége miatt szembe került a várat birtokló Esterházyakkal, akik a vár vitézt is kényszerítették a katolikus vallásra. E miatt a protestáns vitézek és Esterházy Pál közötti viszály 1662-ben annyira kiéleződött, hogy a gróf a protestáns vitézeket elbocsátotta szolgálatából és helyükre katolikusokat nevezett ki.⁴⁷ Horváth Miklós is 1662-ben kerülhetett el Pápáról, mert az 1660. márc. 15-i megyei közgyűlésen még földesura, Esterházy Pál és Ferenc személyében tiltakozott Nagy Péter, Fekete Imre és Fekete, másképpen Kalmár Gergely nemesekké nyilvánítása ellen.⁴⁸

Ezek az adatok feltételezésünkkel megegyezően protestánsnak mutatják be Horváth Miklóst. Egy másik forrásból, az 1698-as canonica visitatióból viszont úgy tűnik, mintha Horváth Miklós is engedett volna az ellenreformáció kényszerének, mert — mint a jegyzőkönyv tanúsítja — ő építette 1673-ban az alsóiszkázi katolikus templomot.⁴⁹ A ma már nem látható templom Szent Miklós titulusát viselte, kéttornyú volt, boltozatos és zindellyel fedett (scandulis tecta). A canonica visitatio úgy említi Horváth Miklóst, mint aki a templomot szorgalmával és költségén (ex industria et sumtibus) emeltette. Tisztázandó, hogy a különben protestáns Horváth Miklóst milyen körülmények készíthették arra, hogy katolikus templomot építsen? Ebben helytörténeti adatok igazítanak el bennünket.

Az apácák 1592-es urbáriumának Kis Szőlőse vonatkozó fejezete előírja, hogy az egyház mellé egy épület — valószínűleg plébániaház — emelése kívánatik, melyet „az egyház tartománya” köteles felépíteni.⁵⁰ 1674-ben, egy évvel az alsóiszkázi templom építése után, „az Nemes Convent megh Parancholta a Vásárhely Ispannak . . . , hogy a Vásárhelyiek kívül a Clastromon építsenek az ott való Plébánosnak Residentiát Száz forint bírság alatt”.⁵¹ A vásárhelyiek kiváltságaira hivatkozva a convent parancsát megtagadták s a plébániaházat még 1677-ben sem építették fel. Ekkor az apácák a vásárhelyiek ellen úriszékükhöz fordultak, mely a szerzet székhelyén Pozsonyban ült össze 1677-ben. Az úriszék az apácák panaszának helyt adva, a vásárhelyieket a hosszú évekig elmaradt robot és egyéb okozott károk megtérítésére kötelezte és kimondta, „uy törvény levelet ad az Nemes Convent nekik minden nemű robotoknak presentálásukra”.⁵²

Míg a plébániaház építését elrendelő parancs megtagadásáért „Kivánnya a Nemes Convent, hogy Száz forintig convincáltassanak az Vásárhelyiek”, Horváth Miklósról pedig — aki, mint az 1698-as canonica visitatio feljegyzti, az alsóiszkázi templomot alapjától (ex fundamento exaedificata) felépítette —⁵³ úgy nyilatkoznak ugyanezen évben az apácák, mint aki a conventnek „esztendőktől fogva igazán szolgált”, jószágukat „oltalmazta”, jövedelmüket „öregbítette”.⁵⁴ Az apácák mindezekért Horváth Miklósnak és feleségének 1677-ben elengedik annak az 5 hold szőlőnek a dézsmáját és hegyvámját, mely Somlyóvásárhely határában feküdt. Az oklevélből nem derül ki, hogy az apácákat mi indította erre a „kegyes adomány”-ra. Megemlíti ugyan, hogy sokszor tapasztalták

3. A Sándor-család 1622-es nemesi címere. Országos Levéltár Thaly.
3. Adelswappen der Familie Sándor aus 1622. Staatsarchiv-Thaly.
3. Les armoiries de la famille Sándor, de 1622. Archives Nationales — Thaly.
3. Герб семьи Шандор из 1622 г. Государственный архив, — Тали.

gatója maradt. Ez kiderül a már említett canonica visitationól is, mely szerint a felsőiskolai templomhoz hasonlóan, az alsőiskolai is gazdag felszereléssel rendelkezett, aranyozott ezüst pohárral, albával, superlattal, három tunikával, vörös antependiummal, vörös márvány kandeláberrel, két körmeneti zászlóval stb. . . .⁵⁶ A zászlók is tanúsítják, hogy a felszerelés egy része Nemes Isztkázy Horváth Miklós adománya volt. Már a templom védszentjének, Szent Miklósnak választása is utal arra, hogy az építető így a saját nevét akarta megörökíteni a kő és a téglá maradandóságával. A zászlók hasonlóan, a liturgiai célokon túlmenően maga és felesége emlékének megörökítését is szolgálták. A két zászlót 1732-ben említik először,⁵⁷ amiből kitűnik, hogy használata azzal a Boldogasszony-kultusszal függ össze, mely Somlyó környékén már a XVII. században is megtalálható és 1714-től kezdve a somlyóvásárhelyiek fogadalmában is szerepel.⁵⁸ A zászlók túoldalán a titulus, Szent Miklós püspök és Szent Zsuzsanna — Horváth Miklós feleségének, Sándor Zsuzsannának védszentje — látható.

A tálon Horváth Miklósé mellett Sándor Zsuzsanna neve is olvasható. A zászlókon levő védszentek alapján is következtethetünk arra — főleg ha a templom és az építető védszentjének névazonosságából indulunk ki —, hogy a forrásokban szereplő Horváth Miklós feleségének is ugyanúgy Zsuzsanna volt a keresztnéve, mint az a tálon olvasható. Mindenekelőtt megvizsgálandó, hogy a forrásokban említett Horváth Miklós felesége mennyiben azonosítható a tálon szereplő „Sándor Susanna”-val, s melyik az a Sándor-ág, melynek címere megegyezik a tálon levő pelikános címerrel.

A Nemzeti Múzeum címeres levelei között számos olyan található, mely fiatal etető pelikánt ábrázol. Ezek között találunk Sándor nevű családot is.⁵⁹ 1622. júl. 7-én kelt II. Ferdinándnak az az adománylevele, melyben a király nemességét adományoz Sándor Györgynek, feleségének, Nyikos Annának, gyermekeiknek: Gergelynek, Annának és Sándor György fivérének, Istvánnak (3. és 4. kép). A tálon és a címeres levélen levő címer-azonosságából, kétségtelen hitelességgel megállapítható, hogy Sándor Zsuzsanna, Horváth Miklósné az 1622-ben nemesi címert nyert Sándor György és Nyikos Anna családjából való. A családi genealógiákból az is kitűnik, hogy Sándor György és felesége Nyikos Anna, a Vas megyei Izsákfalvi Sándor-család megalapítója.⁶⁰ Mivel a falunévben szereplő Izsák név a Sághegy révi neve, Izsákfalvát ma már Ságfának nevezik. Ezért a Sándor-családnak ezt az ágát az „Izsákfalvi” mellett „Ságfai”-nak is említik. A családnak számos kimagasló tagja volt a XVIII—XIX. században, akik közül néhányan országos, sőt, világhírnévre tettek szert, mint például a kitűnő magyar regényíró: Jókai Mór. Anyai ágon ugyancsak ebből a családból származik a múlt század romantikus történetírója, a Rákóczi-szabadságharc romantikájának tolmácsolója, Thaly Kálmán is. Közvetlenül a családalapító unokái voltak a kuruc—labanc szabadságharcból ismeretes Sándor István, Sándor Ferenc és köztük a leg-

„az elő Klme io akaratyat es Szolgalatyat” — azonban arról már nem szól az oklevél, hogy ez a jóakarát és szolgálat miben állt? Csak az 1684. évi oklevélből derül ki, hogy az apácák többek között azt kívánták Horváth Miklóstól, hogy a küsszölősiek és a nagyszölősiek között folyó határpert javukra vigye véghez. Az 1677-ben kötött megállapodást azért függesztették fel, mert az apácák állítása szerint Horváth Miklós a megállapodásban szereplő birtokpért „negligalta” s „függőben hagyta” az apácák kárára. A két okirat világosan bizonyítja, hogy az apácák Horváth Miklóstól az említett konkrét eseten túlmenően más, írásban nem rögzíthető szolgálatot is kértek.⁵⁵ Ha figyelembe vesszük, hogy Nagyszölös ezekben az évtizedekben Széplaki Botka Ferenc tulajdona volt, s ha tekintetbe vesszük Horváth Miklós és családja származását és korábbi közéleti tevékenységét is, akkor érthető, hogy inkább az apácákkal fordult szembe, mintsem Botka Ferencel és a nagyszölősiekkel.

Természetesen Horváth Miklósnak és feleségének a továbbiakban is megmaradt a kapcsolata az általuk épített alsőiskolai templommal és a felsőiskolai plébániával. Ez a viszony azonban nem vallási indítékokból táplálkozott — hiszen a templom építetője protestáns volt —, hanem inkább a mecénások sajátos ragaszkodásából. Ennek tulajdonítható, hogy mint patrónus haláláig a templom támo-

4. A Sándor-család pelikános sisakdíszje.
 4. Helmzier der Familie Sándor mit Pelikan.
 4. Le décor á pelican de la casque de la famille Sándor.
 4. Орнамент шлема с пеликаном семьи Шандор.

kiválóbb Sándor László is, aki Károlyi Sándor 1704-es hadjáratokor a dél-dunántúli felszabadító kuruc seregek ezredes főkapitánya volt. Sándor István pedig rokonságban volt a Rákóczi-kor legendáshírű hadvezérével, Béri Balogh Adámmal.

Nemes Iszkázy Horváth Miklós feleségével, Sándor Zsuzsannával már a pozsonyi klarisszák levéltárában is találkoztunk, sőt az alsóiskázi templom körmeneti zászlóján is rajta volt „Szent Zsuzsanna” a patrónus, Horváth Miklós feleségének védszentje. Az azonban további bizonyításra szorul, hogy az említett pelikán-címeres Sándor-család tagjai között élt-e a XVII. század második felében Zsuzsanna nevű asszony, s azonosítható-e a tálon nevezett személlyel?

Az említett, kiterjedt rokonság között a kései kutatóknak nem könnyű eligazodnia. A család népeségére jellemző, hogy 1674-ben, a családalapító Sándor Györgyné, Nyikos Anna temetésekor — mint ez a fennmaradt gyászbeszédből ismeretes —, megemlíti, hogy az elhalt gyermekeinek, unokáinak és dédunokáinak száma mintegy 88, s közülük 43-an élnek.⁶¹ Ez megnehezíti, bonyolulttá teszi a kutatást, hiszen a családtagokra, illetve a család birtokában levő tárgyakra vonatkozó kutatáshoz szükséges dokumentumok sokfelé szóródtak szét. Ugyanakkor hozzávetőleges áttekintésük sem nélkülözheti az egymást követő generációk nyomunkövetését.

A Sándor-család a XVIII. század második felében leányágra szakadt, ennek következtében nemcsak az ősi birtokok cseréltek gazdát, hanem levéltári anyaguk is, melynek egyrésze Sándor Eszter Thaly Istvánnal kötött házassága révén a Thaly-családra öröklődött. Emellett jelentős, a családra vonatkozó anyagot tartalmaznak más, a velük rokon, vagy vagyoni kapcsolatban álló családok levéltárai is, így például a Gerssei Pethő-levéltárban levő Jezeritzky, Pecsovitz és a Családok és intézmények levéltárában található Vizeki-Tallján család elővösi ágának levéltára is, s hasonlóan a tótvázsonyi közbirtokosok családi- és a Gyűjtemények-levéltárában őrzött aktái. Thaly Kálmán a Századok 1871. évfolyamában — és korábban is — közzétett cikkeiben még a kortársak közvetlen levelei és genealógiája alapján sem tudta a család bonyolult származási rendjét pontosan elkészíteni, nyilván azért sem, mert a bonyolult származási rend a rendelkezésére álló törzslévéltréből nem állapítható meg pontosan. Azonban már az eddigi genealógiákból is kitűnik, hogy a Zsuzsanna név többször is előfordul a családban, sőt a Sándor vezetéknévvel két esetben párosul. Közülük a fiatalabbik Sándor György és Nyikos Anna dédunokája volt és a XVIII. század első felében élt. Az okiratok Nádassy Sárközi János feleségéként említik. Eletrajzi adatait részletesen nem ismerjük, annyi azonban bizonyos, hogy a források 1760-ban már „néhai”-ként említik. A pápai református egyházkerület levéltárában van egy límzett terítő, melyet a felirat szerint Sándor Zsuzsanna „N. T. Sárközi J. úr özvegye” készíttetett a „P(ápai) R(eformatata) SZ(ent) E(cclesianak) Anno 1740 die 29-a Martii”.⁶² Úgy gondoljuk, ez a két adat is elegendő ahhoz, hogy az említett Sárközynét kizárjuk a további vizsgálódásból, hiszen majdnem egy évszázaddal később élt, a tál készítési idejénél. A másik Sándor Zsuzsanna, aki családtagként szere-

pel a forrásokban, nemcsak 1678-ból s a közvetlenül ezt megelőző és követő évtizedekből ismeretes, hanem úgyszólván életének minden fontosabb mozzanatáról tudunk. Ezek szerint Sándor Zsuzsa a családalapító Sándor György és Nyikos Anna utolsóélti gyermeke volt. Bár születésének éve pontosan nem ismeretes, az 1622-es nemesi oklevélből kiderült, hogy ekkor még nem élt, mert a nemesi levél Sándor György nemességét nyert gyermekeiként csupán a két idősebbet: Gergelyt és Annát említi meg.⁶³ A XVII. század és a Sándor-család szokásainak megfelelően a kiházasuló gyermekeket a szülők gazdagon megajándékozták, hozománnyal látták el, melyek között nemcsak emléktárgyak, ruhaneműk szerepelnek, hanem gyakran jelentős pénzüsszeg is.⁶⁴ Ez többnyire ingatlanok vásárlására szolgált, hogy házakkal, földekkel, különböző birtokterületekkel gyarapítsák a családi vagyont. A kölesönlevelek és a birtokmegváltási igazolások szerint 1650-ben már Sándor Zsuzsa mint Nemes Iszkázy Horváth Miklós felesége szerepel.⁶⁵ Ugyancsak 1654-ben vette hűgát, Erzsébetet nőül a több évig csonkatoronyban raboskodó Palotai Miklós,⁶⁶ a Batthyányak veszprémi várában szolgáló lovastisztje. Apjuk, Sándor György 1663-ban meghalt, s mint az ugyanebben az évben készült végrendelete tanúsítja, a legfiatalabb fia György kivételével ekkor már valamennyi gyermeke nős, illetve férjezett volt.⁶⁷ Sándor György eltérően a Horváthok pályafutásától, mint pápai kereskedő, gyakran megfordult a Pápához közel levő Veszprém és Győr váraiban, illetve városaiban is. Felesége, Nyikos Anna — Nyikos György leánya — is Győrben született, 1596-ban, alig a vár visszafoglalása után.⁶⁸

A kereskedés a XVII. század első évtizedeiben is jó jövedelmet biztosított, mint ez a halála után hátramaradt javakból is kiderült. Leányainak — köztük Erzsébetnek —, a kézfogójára még a gazdag és igen tekintélyes főurat Batthyány Adámost is meghívja,⁶⁹ ugyanis Palotai Miklós ugyanúgy, mint a Horváthok, a veszprémi és a pápai várban is a Batthyányakat szolgálta, hasonlóan a családhoz tartozó Szili Gergelyhez, Sándor Anna vejéhez.⁷⁰ Egyébként érdemes megemlíteni, hogy Sándor Zsuzsa férje, Horváth Miklós 1654-ben szerepel először Sándor Gergellyel együtt a vármegyei közgyűlésen.⁷¹ Ez azt is mutatja, hogy ekkor már Sándor Zsuzsanna házastársa volt. 1678 tehát semmiképpen sem tekinthető házasságkötésük évének, hiszen ekkor már több évtizede házastársak voltak. Így el kell vennünk annak a gondolatát, hogy a tál Horváth Miklós és Sándor Zsuzsanna esküvőjére készült volna, amire első pillanathoz joggal gondolhatni. Található ugyan egy adat a Veszprém megyei levéltár közgyűlési jegyzőkönyveiben, mely a fenti megállapításnak látszólag ellentmond. E szerint az 1674. évi május 7-i Veszprém megyei közgyűlésen szerepel egy Horváth Miklós, akinek Szemenyey Anna a felesége, gyermekei pedig: Adám, György és Ferenc, kiknek a családdal együtt kihirdetik a nemességet.⁷² Ami ebben a névazonosságon túl esik egybe az Iszkázy Horváth Miklósról vonatkozó adatokkal, az csupán mindkét család nemesi volta, továbbá az, hogy ugyanezen a közgyűlésen hirdetik ki Sándor Katalin és gyermekei, István és György nemességét is. Mindenestre feltűnő, hogy ugyanazon a közgyűlésen tűnik fel Horváth Miklós és a Sándor család egyik tagjának neve. Bár Sándor György leányai között van egy Katalin nevű is, ő azonban soha sem volt Győri, másképpen Szabó János felesége, mint a közgyűlésen szereplő név hordozója, hanem Oroszi Ádámmal ment nőül, még 1663 előtt.⁷³ A jegyzőkönyvben szereplő Sándor Katalin nem az Izsákfalvi ághoz tartozott, hanem a komáromihoz. Szemenyey Anna sem a bennünket érdeklő Horváth Miklós felesége volt, mert adatok bizonyítják, hogy Iszkázy Horváth Miklós az 1674-es közgyűlés előtt jóval, valamint az azt követő évtizedben is Sándor Zsuzsanna férje volt. Továbbá kizárja személyük azonosságát az is, hogy Horváth Miklós és a család más tagjainak adataiban sehol sincs utalás arra, hogy gyermekei lettek volna. Ha Sándor Zsuzsanna csak 1674 után — esetleg éppen 1678-ban — ment volna Horváth Miklóshoz feleségül, érthetetlen lenne az a mondat, melyet végrendeletében találunk, hogy „a Jó Isten magtalanossággal meglátván semmi maradékom nincsen”.⁷⁴ Mindebből következik, hogy az 1674-es közgyűlésen előforduló azonos nevű nemes nem azonos a tálon megnevezett Nemes Iszkázy Horváth Miklóssal.

Tehát, bármennyire is egyenes következtetésnek látszana kapcsolatba hozni a tál készítését, 1678-at a tálon megnevezettek házasságkötésével, az adatok, tények ellentmondanak ennek, s arra készítetnek, hogy valamilyen más eseményben keressük a tál készítésének indítékait.

Sándor Zsuzsanna, családja hagyományainak megfelelően gazdagon megajándékozta házassuló unokaöccseit, férjhezmenő unokahúgait. A korabeli forrásokban találunk erre vonatkozó utalásokat. Így például Palotai István házasságára — aki Erzsébet nevű nővérének volt a fia —, 150 forintot ad és egy aranygyűrűt, vagyis 50 forinttal többet, mint Gergely bátyja István nevű fiának, hasonló alkalomra adott. Különösen bőkezű volt Erzsébet és Kata nővérei családjaéhoz, az Orosziakhoz és Palotaiakhoz. A tál készítésével kapcsolatos esemény, alkalom

keresésekor felmerülhet az a gondolat is, hogy esetleg a Horváth házaspár készítette azt valamelyik testvérük, avagy az ő gyermekeik esküvőjére. Ennek azonban több dolog ellentmond. Ha a tálát ők készítették volna ajándékozási célból, akkor, a kor szokásainak is megfelelően, nem saját címerüket és nevüket festették volna rá, hanem annak nevét és címerét, akit megajándékozni szándékoztak vele. De az előkerült adatok is eltértenek a fenti feltételezéstől. Mint tudjuk, a tál Sopronban, vagy környékén bukkan fel a múlt század 60-as éveiben. Így eredeti gazdáit kutatva, e szempontból azokat a családtagokat kell szemügyre vennünk, akik akkor, vagy a későbbiek során Sopronban, vagy környékén gyökeret vertek. A Horváth- és a hozzákapcsolódó Martonfay-család sem ekkor, sem később nem volt Sopronnal és környékével kapcsolatban. Ezzel szemben a Sándor család nemcsak Gergely, hanem a családdal összeshűvődött Tallián család, valamint a Felsőbüki Nagy-ok és a Bezerédjek révén is mutat fel soproni vonatkozásokat. Palotai Miklós és Sándor Erzsébet fia, Palotai Sámuel két olyan családdal is kapcsolatba kerül, akik a XIX. század közepén jelentős szerepet játszanak Sopron megyében. Palotai Sámuel és Mária Vinkelmayer házasságából születő Ferenc első felesége a sopronmegyei Szerdahelyen (a mai Fertőszentmiklóson) is birtokos Bezerédjek sarja, Katalin volt.⁷⁵ Mint tudjuk, a Bezerédjek egyik tagja, id. István 1833-ban megvette azt a soproni házat, mely ma Megyesi-Schwartz-ház néven ismeretes.⁷⁶ Palotai Sámuel második felesége, Nagy Terézia pedig Felsőbüki Nagy lány volt.⁷⁷ Ismeretes, hogy Felsőbüki Nagy Pál — a kiváló reformkori politikus — 1848-ban Sopron vármegye országgyűlési követe is volt. A legfigyelemreméltóbb azonban, hogy Sándor Zsuzsa György nevű öccse vejének, Tallián Sándornak rokonai, Tallián Pál és a család más tagjai már 1717-ben Sopronban laktak.⁷⁸ Ugyanakkor a Sándor Zsuzsa „Testamentuma iránt való Punctumok”-ból kiderül, hogy Tallián Sándorné, Sándor Mária az elhunyt özvegytől nemcsak „egy láda ruhát” vitt el, melyben „üst kalánok, üst Cézse, üstös Szügyellő, Selyem Szoknyak, válok, lepedők, abroszok, kendők, Aztal keszkenyők, és másfélék, paplanok, Szünyegek” voltak, hanem „Tálok, Tányérek, Székek, s Asztalok” is.⁷⁹ Így tehát valószínű, hogy Sándor Zsuzsa halála után a tál Tallián Sándorné birtokába jutott, s így kerülhetett Sopronba. Az előkerült adatok is kizárják, hogy Sándor Zsuzsanna testvéreinek készült volna a tál, ugyanis 1663-ban György kivételével már valamennyien nősek, illetve férjezettek voltak.⁸⁰ 1666-ban, tehát jóval a tál készítése előtt, azonban ő is megházasodik. Kereshetnénk Sándor Zsuzsanna nagyszámú unokaöccseit és unokahúgait közt is azt, akinek házassága esetleg a tál készítésének időpontjában történhetett, azonban — azontúl, hogy néhányukat az eddigi előkerült levéltári adatok is kizárják vizsgálatunk köréből —, egyéb, lényegesnek látszó összefüggések arra indítanak bennünket, hogy más eseményekben, illetve alkalomban keressük a tál készítésének indítékait.

A habán edényeken levő monogramokat, neveket, címereket korábban a készítővel hozták összefüggésbe. Ma már tudjuk, hogy ezeknek semmi közük sincs az edények készítőjéhez, viszont szabályos tulajdonjegyek. Ezért ezek feloldása elsősorban a tárgyak tulajdonosaira vet fényt. Valószínűleg a tulajdonjeggyel kapcsolatban, vagy a nevek, monogramok, címerek az ugyancsak birtoklást igazoló pecsétgyűrűk ábráival mutatnak mindenekelőtt egyezést. Ezért a gyakran más családok emblémáiban is szereplő állat-, ember-, vagy tárgy ábrázolások mellett a család pecsétgyűrűjén levő monogram, vagy felirat is

megtalálható. A tálonkon levő ábrázolásokat interpretálásánál a történelmi körülmények mellett elsősorban a szóbanforgó családtagok pecsétyürrűjének rajzát tekintjük legfontosabb kiinduló pontnak.

A címereken és feliraton túl a források is arra mutatnak, hogy a tál Horváth Miklósnak és Sándor Zsuzsannának készült 1678-ban. A levéltári adatok arra engednek következtetni, hogy az időpont 30 éves házassági évfordulójukkal esik egybe. Az alkalom jellegének megfelelően az esküvőre, vagy esküvői jubileumra készített tálakat általában két példányban készítették. Az a körülmény, hogy tudunk a tál párdarabjáról is, megerősíti a készítésükre indítékot adó alkalomra vonatkozó feltevést.

Igy nem kétséges, hogy családi rekvizitum volt, melyet a családtagok életük során mindvégig megőriztek. Sándor Zsuzsanna 1688-ban írt végrendelete előkerült. Ebből pontosan tudjuk, hogy ingatlanait unokaöccseire, Sándor Gergely fiaira, Istvánra, Ferencre és Lászlóra, nővérére, Erzsébet Palotai István és Sámuel nevű fiaira, Kata nővére vejére, Oroszi Pálra és Sándor Anna vejére, Pecsovitz Ferencre hagyja, ingóságait pedig „akar mi Nével neveztesseken mindazok”, unokahúgaira. Bennünket az érdekel elsősorban, hogy a végrendeletben találmunk-e a szóbanforgó tálra vonatkozó említést, vagy utalást. Miután a végrendeletben az ingatlanokat pontosan felsorolja, megjelöli, kire mit hagy, így ezek szétosztása a végrehajtás során nem okozott különösebb nehézséget. Az unokahúgaira maradt ingóságokat viszont nem részletezi, mert, mint írja, azok „Szaporodhatnak is, fogyhatnak is, Istennek az Ő. Sz. Teczése és Akaratnya Szerint”, másrészt ezek „Szabad és utolsóbb” diszpozíciója „Szerint legyenek és osztassanak” szét, ahogy azt a leendő örökösök további magatartásukkal kiérdemlik.

Sándor Zsuzsanna, férjét több, mint 20 évvel túlélve, 1707-ben halt meg, mint ez Csuzi Cseh József leveléből kiderül.⁸¹ Halála után a végrendelet végrehajtásakor komoly ellentétek támadnak az örökösök között amiatt, hogy a végrendeletben summásan említett, de részletesen fel nem sorolt ingóságokat az egyes családtagok már a szétosztást megelőzően széthordták s ezzel lehetetlenné tették abból a végrendelezésnek megfelelő egyenlő részesedést. Továbbá fokozta a nehézségeket, hogy az özvegy férje halála után rövidebb-hosszabb ideig a család különböző tagjainál lakott. Így például évekig tartózkodott Szalonakon és Felsőőrön Palotaiéknál, illetve Szeremleyéknél. Értékeinek egy részét, főleg relikviáit magával vitte, a többi pedig állandó tartózkodási helyén, pápai házában hagyta. Halála után nemcsak a házába behatoló rokonok, köztük egyik unokahúgának férje, Talián Sándor, és ugyancsak egyik unokahúgának férje, Pecsovitz Ferenc sajátították el illetéktelenül az értékek egy részét, hanem Palotaiék is maguknál tartották azokat az ingóságokkal teli ládákat, melyek szintén Sándor Zsuzsáéi voltak. A hátrahagyott értékekre jellemző, hogy Palotaiék „Kezeinél Szalonakon” hagyott „ládákban” a klenodiumokon, arany-, ezüst és egyéb tárgyakon kívül 1200 arany is volt s emellett még számtalan mennyiségű tallér és 200 forint. A Pecsovitz által a temetősor elvitt tárgyak között volt két „gömbölyű és egy négyszögletű” ezüstóra, 4 teljes lószerszám, számtalan párna, „vankos” és felsorolnak közöttük „ón, tálak(at) és tányérokat” is. Bus Imre, Sándor Kata unokájának második férje pedig a Sándor Zsuzsa majorjában levő értékeket sajátította el. Az arany, ezüst, textil és egyéb tárgyakon kívül elvitt még „tizenkét egymásban járó capa poharat”.⁸²

A XVII. században kimutathatóan, különös tiszteletben részesítették a kimagasló alkalmakra küldött, vagy kiváló

személyiségektől származó ajándékokat még akkor is, ha azok tényleges értéke nem érte el az ezüst vagy arany tárgyakét. Hogy ennek ellenére a tál mégsem bukkan fel Sándor Zsuzsa hagyatékában, annak az a legelfogadhatóbb magyarázata, hogy az örökösök mohóságja miatt nem kerülhetett sor értékeinek leltárszerű, pontos számbavételére. A pénzüsszegeket feltüntető listát, melyet Sándor Zsuzsa „maga kezeivel jedzet föl, mivel a több levelek között ezek nincsenek, és úgy hallatik, hogy” Pecsovitz Ferenc és felesége, Festetics Magdolna „ketten szagaták el” — olvashatjuk az özvegy testamentumához frott, egyik 1700 után kelt feljegyzésében. Annyi azonban már a végrendeletből és a haláleset utáni levelekből, feljegyzésekből is kiderül, hogy Sándor Zsuzsanna legnagyobb értékeit tartalmazó ládái Palotaiéknál, Szalonakon és az özvegy pápai házában lehettek, melyeket viszont Simon János, Pecsovitz Ferenc és Talián Sándor tulajdonítottak el, mielőtt az ott levő értékek pontos számbavétele megtörténhetett volna.

Sándor Zsuzsanna a rokonok közül Erzsébet nevű testvérének családjával, a Palotai családdal tartott fenn legintenzívebb és legbensőségesebb kapcsolatot. Ezt bizonyítja az is, hogy férje halála után náluk tartózkodik legtöbbet és értékeinek egy jelentős részét is náluk helyezi el. Kapcsolatukba belejátszott az is, hogy Erzsébet férje, Palotai Miklós is ugyanúgy a Batthyányak Veszprém, illetve Pápa várbeli tisztje volt, mint Sándor Zsuzsa férjének, Horváth Miklósnak elődei. Palotai Miklós 1648-ban török fogságba esik, ahonnan csak a Batthyányak segítségével szabadul ki 1652-ben. Ettől kezdve haláláig a Batthyányak prefektusaként működik, előbb Rohoncon, majd 1654-től az attól délnyugatra eső Felsőőrön, illetve Szalonakon. A rabságból való kiszabadulás után, 1654-ben veszi feleségül Sándor György és Nyikos Anna leányát, Erzsébetet. A kézfogót, melyre Batthyány Adámot is meghívják, „iámbor feő ember szolgálvaival együt”, ugyanezen év febr. 4-én tartották Pápan, Sándor Györgynél. 1654 végén Rohoncra Felsőőrre költözködik, majd ugyanezen évben Szalonakon veszi házat. Azonban ez a ház rossz állapotban van, földemcserére szorul, ezért csak 1658 után tud a család beköltözni. Az újraéptést apósán kívül Batthyány Adám is támogatja. A Palotaiak birtokai Vas és Veszprém megyében feküdtek, ezek egy részéhez azonban csak Sándor György segítségével jutottak. Az ő támogatásával szerzik meg a szalonaki uradalomhoz tartozó Drumoly faluban levő birtokot is. Később Sándor Zsuzsa néhány Veszprém megyei birtokhoz, elsősorban szőlőterülethez is hozzájuttatja a családot. Palotai Miklósnak nemcsak fiai részesednek Sándor Zsuzsa javaiból, hanem egyetlen leánya, Júlia is, aki ekkor már Szeremley Miklós felesége volt. A Szeremleyek a Vas megyei Felsőőrön laktak, mint 1659-ig a Palotaiak. Szeremley János, Szeremley Miklós apja, felsőőri prédikátor volt, s bizonyára vagyonos ember lehetett, mert Hőgyészi András 1651. évi levele szerint Csajtay Kata, Csajtay Gergely leánya, ekkor néhai Orbán Gergely özvegye, 43 magyar forinttal tartozik neki.⁸³ Sándor Zsuzsanna végrendeletében világosan kifejezésre jut a Palotaiak iránti vonzalma a korabeli levelekből pedig kiténik, hogy Palotai Miklós fia, István és Sámuel is megkülönböztetett tisztelettel viselkedtek iránta. Nemcsak Sámuel, hanem Istvánt is jelentős készpénzzel és ingóságokkal ajándékozta meg házasságkötésükkor, 1688 után. Hosszú özvegyesége alatt éveinek egy részét is Szalonakon tölti. A két Palotai fiú, István és Sámuel is a Batthyányak szolgálatában maradt. A fentiek alapján úgy véljük, hogy közel járunk az igazsághoz, amikor azt állítjuk, hogy a szóbanforgó tálak a Palotaiak közvetítésével készültek Horváth Miklósnak és

5. Iszkázi Horváth Miklós pecsétgyűrűjének lenyomata. (tuszrajz az eredetiről.)
 5. Abdruck des Siegelringes von Miklós Iszkázi Horváth (Tuschzeichnung nach dem Original).
 5. L'empreinte de la chevalière de Miklós Iszkázi Horváth (dessin à l'encre de Chine d'après l'original).
 5. Отпечаток кольцевой печати Миклоша Искази Хорвата (Тушевой рисунок по оригиналу).

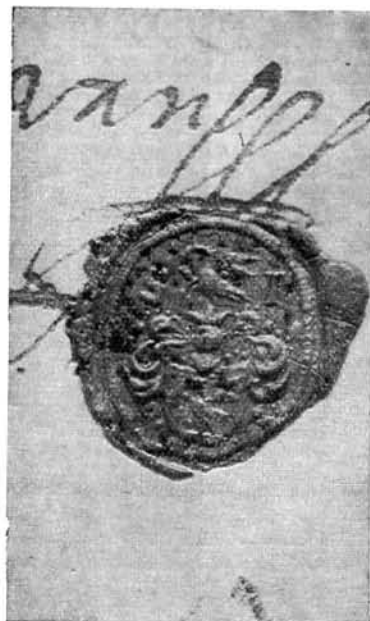
Sándor Zsuzsannának 1678-ban. Ezt a feltevést a tálon levő címerek ábrázolási sajátosságai is alátámasztják.

A címereken a monocéros és a pelikán kétségtelenül a Horváth és a Sándor családok címertartozékai. Egy 1658-as oklevél megőrizte Iszkázy Horváth Miklós pecsétgyűrűjének lenyomatát.⁸⁴ Sajnos azonban a gyűrű nyomata nem a pecsétviaszon, hanem a visszahajtott papíron maradt fenn s emiatt csak rajzban tudjuk bemutatni. (5. kép.) A tálon és a pecséten levő címer azonossága vitathatatlan, hiszen mindkét címer kétségtelenül monocérost ábrázol, tehát a Horváth család címerállatját. A tál címere azonban nemcsak kompozícióban tér el a család címerétől, hanem az állatok ábrázolásában is. Míg a tálon halmon álló, egészalakos monocéros van (mint pl. a 6. képen bemutatott gyűrűspecséten is), a lenyomaton az állatalak csak derékig látható és nem halmon áll, hanem egy há-

7. Sándor László gyűrűspecsétje a család címerével
 7. Siegelring von László Sándor mit Wappen der Familie.
 7. Le chachet de bague à la chevalière de László Sándor, avec les armes de la famille.
 7. Кольцевая печать Ласло Шандора с гербом семьи.

6. Vajda Miklós 1685-ös gyűrűspecsétje az ágaskodó egyszarvúval
 6. Siegelring von Miklós Vajda mit dem steigenden Einhorn aus dem J. 1685.
 6. Bague à cachet de Miklós Vajda de 1685. avec la licorne se calant.
 6. Кольцевая печать Миклоша Вайды из 1685 г с дыбящимся единорогом.

romágú koronából nő ki. A pecsét két oldalán a tálhoz hasonlóan Horváth Miklós teljes neve olvasható. Ez a névvel kombinált címermegoldás XVII. századi gyűrűs-pecsétjeinknek jellegzetes sajátossága, melyből, valamint az apró ábrázolási hiányosságokból arra következtethetünk, hogy a tál készítőjének a címerek festésekor nem az eredeti armális, vagy annak másolata állhatott rendelkezésére, hanem csupán a gyűrűspecséték.

Még feltűnőbb a tálon látható Sándor-címer ábrázolása. A címerállat pelikán volta itt is kétségtelen, azonban a pelikán ábrázolásai a családtagok gyűrűspecsétjein, az eredeti címereslevélhez hasonlóan, kisebb-nagyobb eltéréseket mutatnak s így nem egyezik meg a tálon ábrázolt pelikán-alakkal. Az eltéréseket a festő munkájára is visszavezethetnénk, azonban a tál pelikán ábrázolása és az eredeti közötti eltérés inkább azzal magyarázható, hogy itt sem — ugyanúgy, mint a Horváth-címer esetében — az eredeti címereslevél, vagy ennek másolata állott a gelen-csér rendelkezésére, hanem valamelyik családtag gyűrűs-pecsétje. Tehát nem érdektelen a tál készítése szempont-jából a család egyes, számbajöhető tagjai gyűrűspecsét-jeinek vizsgálata sem. Első pillanatra feltűnik, hogy a tálon levő Sándor-címer pelikánja eltér Sándor Zsuzsa jóliasmert gyűrűspecsétjének pelikánjától, de eltér a család többi tagjai gyűrűspecsétjeinek pelikánjaitól is (7. kép). Sajnos Palotai Miklósné, Sándor Erzsébet pecsét-gyűrűjének nyomata nem maradt fenn s így nem hasonlítható össze a tálon levő pelikánnal, de talán a fennmaradt családi gyűrűspecsétektől való eltérés alapján arra következtethetünk, hogy Sándor Erzsébet mindmáig lap-pangó gyűrűspecsétjére hasonlított leginkább a tál pelikán-alakja. Érdekes, hogy míg a pecsétgyűrűk címerdíszei alig térnek el az armális eredetijétől, a címerpajzs állat-alakja szinte minden testvérnél módosul bizonyos fokig. Ezek alapján úgy véljük, hogy a tál Sándor-címere Sándor Erzsébet Palotai Miklósné gyűrűspecsétjéről készülhetett. Ezt az is megerősíti, hogy Sándor Zsuzsanna és a Palotai család között mindvégig fennálló rokoni kapcsolat volt s a családtagok között csak a Palotaiak laktak anabaptistáktól is lakott területen. A nyugat-magyaror-szági újkeresztényekről fennmaradt írásos emlékeken kí-vül a tálon megfigyelhető műtechnológiai sajátosságok is ezt a feltételezést bizonyítják.

II.

A habán keramikák között számos olyan található, amelyen magyar felirat, vagy családnév van. Ennek alapján sokáig azt tartották, hogy e magyar fel-iratú, magyar névvel ellátott és magyaros ornamen-tikával díszített XVII—XVIII. századi fajanszok magyar gerencserek, illetve kerámikusok készítmé-nyei. Az Iparművészeti Múzeum régi leirókartonjain az ilyen edények még magyar mesterek alkotásai-ként szerepelnek. Csak később alakul ki az a felfo-gás, hogy ezek még sem tekinthetők magyar mun-kának, bár egyrésztük feltehetően Magyarországon készült, hanem a hazánkban is megforduló, a vallá-suk miatt üldözött újkeresztények, vagy más néven anabaptisták alkotásai, akik előbb Morvaországban majd pedig a Felvidéken telepednek le, ahol már korán virágzó fajanszművességet folytatnak. Ké-

sőbb nemcsak a Felvidéken — Gömör, Hont, Sáros, Szepes, Liptó és Zólyom megyékben —, tétélezik fel virágzó habán fazekasság létezését, hanem a Dunán-túlon, Veszprém megyében is. Természetesen itt el-sősorban az eredeti habán stílustól már messze el-kanyarodó, inkább helyi ízlést tükröző, ún. habán típusú edényekről, elsősorban céhkorsókról van szó. Csak a levéltári kutatások kibontakozásával vált is-mertté, hogy e habán, vagy újkeresztény népcso-portok Morvaországon és a Felvidéken kívül Ma-gyarországon is megfordultak, sőt egyes helyeken le is telepedtek. Családi levéltárainkban igen gyakran találkozhatunk a habán készítményeken kívül egyes újkeresztény, vagy anabaptista mesterekkel is. A XVI. század 50-es, 60-as éveiben különösen a Ná-dasdyak nyugat-magyarországi birtokain, Lékán, Kereszturon, Sopronhorpácson és Sárváron bukkan-nak fel az itt is, ott is előforduló anabaptista mes-terektől nem is beszélve.⁸⁵ Egy évszázaddal később, a XVII. század 20-as, 30-as éveiben már szinte alig van olyan magyar főnemes, akinek kastélyában ne lenne egy-két habán díszedény, kályha. Megfigyel-hető, hogy a habánok ott foglalkoznak fajanszmű-velséggel, ahol már előttük a középkorban is fejlett agyagipari tevékenység folyt. Ez csak azzal magya-rázható, hogy a fajansz készítés az alapanyagul szolgáló agyagon kívül más anyagok, így elsősorban a mázhoz szükséges fénoxidok jelenlétét, vagy kö-zelségét is feltételezi.

Nem tudunk arról, hogy Veszprém megye mai területén a XVII—XVIII. században lettek volna virágzó habán fazekasközpontok. Figyelemre méltó azonban, hogy a mai, vagy a közelmúlt agyagipari központjaihoz közel, így elsősorban a Herend mel-letti Szentgálon, már a XVII. században 1660-ban található agyagedényeket, illetve kályhákat előál-lító gerencserek. A megye másik agyagipari köz-pontja a XIX. században Pápa volt. Az itt működő kőcserépgyár tevékenységéhez szükséges anyagot Városlódról nyerték. Érdekes, és bizonyára nem te-kinthető véletlennek, hogy a Pápához, illetve Városlódhöz közeleső Somlyóvásárhelyen is vannak faze-kasok a XVII. század második felében.⁸⁶ A megye agyagipari emlékeinek feltárása tehát a XIX. szá-zadban létesült manufaktúrák, illetve üzemek elő-történetére vet fényt s az agyagművesség évszázá-dos kontinuitásáról tanúskodik. Érthető, hogy a ku-tatók figyelmét e kontinuitás évek óta foglalkoz-tatja.

Ha mutatható is ki a megye régi és a XIX. szá-zadi agyagipari központjai között, főleg írásos for-rásokkal bizonyítható folytonosság, teljesen bizo-nyíthatatlan, hogy ennek az évszázadokig fennma-radó népi fazekasságnak volt-e kapcsolata a habán

fajanszművességgel. Ha a népi fazekasság edény-készítési és mázolóállítási gyakorlatát vizsgáljuk, el kell vetnünk e kapcsolatnak minden lehetőségét. A megye területén található agyagfészeségek igen jelentős földpátot tartalmaznak, míg a habánok által használt agyagfészeségek jelentős mésztartalmukkal hívták magukra a figyelmet. Elsősorban ennek tulajdonítható, hogy a habán edények anyaga a fehér színű agyag. Ugyancsak jelentős különbségek mutathatók ki a népi fazekasoknál és a habánoknál alkalmazott mázak minőségében is, s úgyszintén az edények égetési technológiájában. Részletes magyarázat nélkül is meggyőződhetünk erről, ha a habánok edényeit összevetjük a népi fazekasok készítményeivel. A XVII. századi fajanszművességre vonatkozó írásos emlékeink is kizárják, hogy a megye népi fazekasművességét, vagy az ebből kialakuló manufaktúrális kerámia-művességet a habánokkal hozzuk összefüggésbe.

Magyarországon a XVII. században a Batthyányok Vas megyei falvainak kivételével sehol sem sikerült a fazekassággal foglalkozó habánokra bukkanunk, sőt hosszú ideig a Nyugat-Magyarországon letelepedett újkeresztényekről sem találtunk kódexekben említést. Ebből joggal következtethetünk arra, hogy fokozott üldöztetésük miatt szándékosan kerültek azokat a vonatkozásokat, melyekből kiderülne, hogy mely földesurakkal áltak kapcsolatban. Mint a családi levéltárak adatai mutatják, Nyugat-Magyarországon, korábban a Nádasdyaknál, majd pedig a Batthyányaknál, évtizedekig élnek és működnek közösségeik. Míg a korai, XVI. századi adatokból nem derül ki, hogy gerencsérsséggel is foglalkoznak, a XVII. században a Batthyány birtokon letelepedett újkeresztények között már gerencsérek is találhatóak a földesúr újkeresztény alkalmazottai, illetve mesterei között. Mint ez egyik krónikájuk adataiból kiderül, Morvából menekültek a Batthyányok Vas megyei birtokaira. 1619 és 1622 között ugyanis Ferdinánd parancsára Dittrichstein érsek megkezdi a birtokain élő újkeresztények üldözését. Ennek következtében közösségeik egyrésze elpusztult, lakóik szétfutottak, akik pedig az üldöztetések ellenére is régi helyükön maradtak, a súlyos termény- és pénzadózás miatt teljesen elszegényednek. Ügylátszik, követjeik útján már 1619-ben kapcsolatba kerülnek a Batthyányakkal, sőt, a levéltári adatok szerint néhányan közülük már ekkor letelepedtek Vas megyében.⁸⁷ Nagyobb csoportjuk azonban csak 1622 nyarán érkezik ide, Michel Kocher, Thoman Wilhelm és Albrecht Grob vezetésével. A morvaországi Maskovitzáról és Alexowitzáról érkező csoport egy része Erdélyben, a már Alvincen levő kollektívához csatlakozik.⁸⁸ Ezt az adatot meg-

erősíti az a Bethlen levéltárában levő feljegyzés, mely szerint Bethlen Gábor 1622. júl. 4-én újabb habánokat telepít le Alvincen.⁸⁹ Az alvinci habán kollektíva tehát az 1621-ben Csejteről jött újkeresztényeken kívül 1622 nyarán is bővül egy újabb csoporttal, 1638-ban pedig ismét újabb megállapodásra kerül sor, ami arra mutat, hogy újabb csoportok társulnak az alvinci habán kollektívához.⁹⁰

A Bethlen levéltárban levő 1622-es adat arra mutat, hogy a Morvából jövő és Erdélybe igyekvő csoport júliusban ért Alvincra. Bár, mint említettük, már 1622 előtt is találhattunk újkeresztényeket a Batthyányok birtokain, tömeges szereplésük azonban csak 1622 július 18-án kezdődik. Ettől kezdve Stern Kelemen már rendszeresen tájékoztatja Batthyány Ferencet arról, hogy a letelepített újkeresztényeket hogyan és mivel foglalkoztatja. Nem véletlen, hogy Stern Kelemen első, újkeresztényeket említő levelében építkezéseikről intézkedik. „Az Wy keresztények az David hazanal való zugahoz 30 embert... rendelteönk...” — írja.⁹¹ Úgy látszik, hogy a már 1622-ben a Batthyányok birtokain letelepedő újkeresztények között gerencsérek is vannak, mert ugyanezen év októberében már a földesúr, Batthyány Ferenc arra utasítja Marusich Mátyás németújvári várnagyot, a tartomány intőzőjét, hogy írassa össze „... az újvári tartományban menny Gerenczer uagion...”, és utasítja őket, hogy mindegyikük „két-két kemencére való kályhákat csináljanak”. A földesúr utasításából és Marusich Mátyás Batthyányhoz írt válaszleveléből kitűnik, hogy a tartomány gerencsérjei az újkeresztényektől eltérően nem fehér, hanem vörös és fekete kályhákat készítenek, tehát nyilvánvaló, hogy a díszesebb kivitelű kályhákra maga a földesúr tart igényt.⁹² Már Iványi Béla feltételezte, hogy a Batthyányok birtokain nem egy, hanem több kollektíva is élt, tehát a dávidháziakon kívül még más csoportok is, közösségek is éltek az egyes uradalmakban. Annyi bizonyos, hogy a Nyugat-Magyarországon 1622 júliusában letelepített újkeresztények ugyanúgy a morvaországi Maskowitzáról és Alexowitzáról származnak, mint azok a anabaptisták, akik ugyancsak 1622-ben Erdélyben, Alvincen telepedtek le. Ebből következik, hogy kerámiaművességük formai és díszítésbeli sajátosságai aligha térhettek el az alvinciakétól, akikkel minden valószínűség szerint továbbra is fenntarthatták kapcsolataikat. Tehát az Erdélyben és a Nyugat-Magyarországon készült habán kerámia anyag elhatárolásakor formai és díszítésbeli eltéréseket aligha találunk. E megállapítás ellentétben áll azzal a feltevessel, mely szerint az alvinci habán majolikaművességre a kék, illetve a kobaltmáz használata jellemző, szemben a nyugat-magyaror-

szági fajanszművességgel, ahol a kobaltmáz használata soha sem vált általánossá. A hazai Iparművészeti Múzeum, a prágai Iparművészeti Múzeum és a brünni Néprajzi Múzeum nagyszámú habán kerámiája tanúsítja, hogy a habán kerámiaművesség mázkultúrájában a kobalt kisebb-nagyobb arányban mindig jelen van. Ebből is következik, hogy egy általános, mindenütt megtalálható máztechnológiai sajátosság alapján nem lehet a magyarországi újkeresztények művészeti emlékeit a készítési hely szerint differenciálni, szétválasztani. A magyarországi Batthyány-birtok leltáraiban legalább olyan gyakori a „kék maazu” edény, mint az erdélyi várak leltáraiban, sőt, az Iparművészeti Múzeumban is látható „kek, Zöld es feier” mázú edények is gyakran előfordulnak.⁹³

Ha az Iparművészeti Múzeum nagyszámú habán kerámiái között akarunk differenciálni a készítési hely szerint, a stíluskritikai megállapításokon kívül máztechnológiai sajátosságokra is fel kell figyelniünk, legalábbis ami a XVII. századi anyagot illeti. Később a XVIII. században, már a formai és ábrázolási megoldásokban is találhatunk eltéréseket, állapíthatunk meg csoportokat. Így, külön csoportot alkotnak azok a kék mázzal díszített, 1710 és 1720 között készült fehér tálak, melyeken a virágdíszek rajzai, az évszámok kaligrafiái kisebb rajzi biztonságról tanúskodnak, mint a többi hasonló évszámú edények. Folytathatnánk az egyes, viszonylag elhatárolható csoportok felsorolását, azonban e helyütt bennünket inkább a mázakban kimutatható eltérések, különbségek érdekelnek. Így például az edényeken levő, főleg díszítésként használt sárgamázakban is kimutathatók bizonyos sajátosságok, színbeli variációk. Az okkeressárgától a citromsárgáig, illetve annak különböző árnyalatáig, találhatunk más-más színezéseket. Sajnos, az edények lokalizálása mindmáig nem történt meg, ezért nem tudjuk a mázban jelentkező sajátosságokat a területi, helyi meghatározókra visszavezetni.

Ha a tálát gondosan megvizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy az említett máztechnológiai sajátosságok itt is megtalálhatók. A címer-foglalatot körülvevő felirat mangánlilája a Sándor-család címerében levő pelikánnal mutat egyezést. A pelikán pandanját, a monocérost sárgával festette a tálát készítő gerencsér. Nem szorul különösebb bizonyításra, hogy a címeralakok ábrázolásában meglehetősen önkényesség tapasztalható. Ez nemcsak a színezésben jelentkezik, hanem a címeralakok kompozíciós elrendezésében is. Ismeretes, hogy címeralakjainkat nemcsak a XVI., hanem a XVII. században is túlnyomórészt baloldali nézetben ábrázolták, különösen az állat- és emberalakokat. Ez alól természetesen

találunk kivételeket is. A Horváth-család címeralakja ugyanúgy balra nézett, mint a Sándor-családé, a korabeli tipikus megoldásnak megfelelően. Ezzel szemben, már az első pillanatban szembetűnik, hogy a tálon a mester a két címeralakot egymással szembefordítva helyezte el, úgy, hogy a Sándor-címer pelikánját eredeti elhelyezésben meghagyta, a Horváth-címer monocérosát viszont az eredetihez képest ellenkező nézetből ábrázolta. Ezt tehette úgy is, hogy a címeralak pozitív rajzát a papír hátoldalára rajzolta s így ellentétes állásba másolta a tál felületére. Ezt a megoldást kompozíciós okokból kellett választania, — ugyanígy kompozíciós problémák miatt kellett a címeralakok eredeti, vagy ahhoz közeleső színeit megváltoztatni. Így viszont a Sándor-család címeralakján végzett lényeges színbeli módosítást. Tudjuk, hogy a címeralakok színhűségéről törvény rendelkezett. A XVII. században azonban a színhűség, mint kötelező kritérium, mindinkább háttérbe szorult, sőt, még a címeralakon is hajtának végre önkényes változtatásokat. A Sándor-család címeralakját az eredeti armális ezüst színnel ábrázolja. Ennek megfelelően a pelikán színének leginkább a fehér felett volna meg. Ezzel szemben a tálát készítő gerencsér a pelikánt nem az armálison látható ezüst színhez közel álló fehérrel, hanem mangánnal festette. Itt nyilván az alakok és az egész kompozíció kontrasztjára törekedett, s ezért tért el a címeralakoknál előírt színhűségtől.

A címereket pajzs helyett egymást átszelő zöld levélkoszorú fogja közre. Érdekes, hogy a gerencsér a címerek és tartozékaik ábrázolásánál a kobalt használatától eltekintett, ezzel szemben a koszorú zöldje eltér a habán edényeken általánosan használt nedvzöld színtől és inkább türkizkékbe hajlik. A habán kerámiákon más esetben is megfigyelhető ennek a türkiz-zöldes máznak a használata. Első pillanatban arra gondolhatnánk, hogy ez a türkiz-zöldes szín a tál készítésének olyan területére utal, ahol a máz alapanyagául szolgáló rézoxid rézszulfátot is tartalmazott, mely a türkizes elszíneződést előidézte. A Kőszeg—Rohonci hegység vonulataiban már a XVI. században, Batthyány Boldizsár idejében folyt jelentős vas- és rézbányászat. Erről Saller Farkasnak Batthyány Boldizsárhoz, valamint Batthyány Boldizsárnak feleségéhez Zrínyi Doricához intézett levelei⁹⁴ tanúskodnak. Batthyány Boldizsár nemcsak birtokain, Nyugat-Magyarországon tartott fenn ércbányákat, hanem 1580. márc. 17-én Pozsonyban kötött szerződés értelmében báró Herbesthayn Felicián udvari tanácsossal együtt a Trencsén megyei Gupel hegyben levő ezüst- és ólombányákat is bérbe vette Kazza-i Petthrewczy Miklóstól és Istvántól.⁹⁵ Erre az adott okot, hogy a Rohonc és Szalonak környéki

hegységekben a réz és a vas is csak nehezen volt bányászható a lelőhelyek szétszórtsága, egyenetlensége miatt. Ezenkívül feldolgozásukat megnehezítette, hogy a vas és a réz egyaránt csak magas százaléku kénnel fordul elő. Bár az egykori lelőhelyek ma már nem ismeretesek, azonban a hegység modern közettani vizsgálataiból tudjuk, hogy az egykor és a még ma is működő bányákban az érc nemcsak a réz, hanem a vas és az antimon is, szulfát vegyületben fordul elő. Egyébként nemcsak az újkeresztény, hanem a helyi gerencserek által használt piros és fekete mázak előállításához szükséges alapanyagok is megtalálhatók a környék hegyeiben. Bizonyos például, hogy a fekete mázt az antimont kísérő grafitos tartalmú mészkövekből nyerték, míg a piros mázt a cinóber és a kalkopirit alkotta, melyet Bandat Horsz Barátmajor környékén piroluzit alakjában még 1928-ban is konstatált.⁹⁶

A habának mázhoz használatos alapanyagai közül nemcsak a rezet és az antimont találhatjuk meg a környékbeli hegyekben, hanem a mangánércet is, melynek oxidját a mangánlila előállításához használták. Érdekes, hogy a leltárban is gyakori kékmázú edények előállításához nélkülözhetetlen kobalt a mázhoz szükséges összes oxidok közül a legkisebb százalékban van jelen a környék érceiben. Ezért úgy látszik, hogy távolabbról — talán Ausztriából — exportálhatták a kékmázzal foglalatoskodó újkeresztény gerencsereknek. A tál szempontjából bennünket leginkább érdeklő zöldmázat az adatok tanúsága szerint Pinkafőről szereztek be, tehát így érthető, hogy tulajdonságaiban megegyezik a környék hegyeiben mindmáig kimutatható, szulfátokkal előforduló, tehát szennyezett rézoxiddal.

A zöldmáznak ez a türkizkékes elszíneződése azonban nem utal feltétlenül arra, hogy a máz alapanyagát a rézoxid helyett rézszulfát alkotta. Ezt az elszíneződést számos tényező, köztük a rézszulfát is előidézhetette, a máztechnológiai vizsgálatok azonban arra mutatnak — legalábbis a habának által is használt ónmázak esetében —, hogy a rézvegyületek (rézoxid, rézszulfát, rézkarbonát stb.) megfelelő hőfokon a rezet alkotó vegyülettől függetlenül mindig nedvzöld színt eredményeznek. A nedvzöld azonban csak megfelelő hőfokon történő hevítés után áll elő, melynek bekövetkeztéig a máz türkizkék színt vesz fel. Tehát a türkizkék, mint a rézvegyületek szín-sajátossága az esetek többségében⁹⁷ alacsony hőfokon történő égetés eredménye. Ha a tálon levő türkizkék mázképződményt rézszulfátnak tulajdonítjuk, és nem a kellő hőfokon való égetésnek, a máztechnológiai megfigyelések akkor is azt bizonyítják, hogy a nagy múltú habán kerámiaművesség a tál készítésekor már nem rendelkezett azokkal a máz-

választhattak aközött, hogy maradnak, avagy elköltöznek a Batthyányak birtokáról.⁹⁸ A számadáskönyvek szerint még 1660 után is tevékenykednek néhányan a Batthyány uradalmakban, csak 1662-től kezdve nem fordulnak elő az uradalom alkalmazottai között. Tudjuk, hogy az 1622-ben történő letelepedésükkor a földesúr kifejezett feltételei között szerepel, hogy az újkeresztény mestereknek keresztény inast is kell tartaniuk, hogy mesterségük szekta-monopólium jellege megszűnjék. A számadáskönyvekben többször is olvashatunk újkeresztényeknél levő gerencsér-inasokról. Bár ezek részben az újkeresztények gyermekeiből kerültek ki, volt közöttük jobbágy-gyerek is. Keresztúr 1633—42-es urbáriumában a Svarcz Fülöp egészshelyes jobbágy neve előtt álló bejegyzésből tudjuk, hogy „Fia, Az Ui Keresztthyen Gerenczernél vagyon”, vagyis az újkeresztényeknél tanulja a gerencsérseget.¹⁰⁰ Az a körülmény, hogy 1662 után már nincsenek újkeresztények az uradalom alkalmazottai között, nem jelenti, hogy nem készülhettek Nyugat-Magyarországon habán ízlésű és technológiájú díszedények, hiszen az anabaptisták fejlett fazekasművességét a helyi gerencserek folytatták. Ezek azonban már nem állanak az uradalom szolgálatában, mint a Batthyány Ferenc által 1622-ben letelepített és 1662-ig alkalmazott újkeresztények, hanem a polgári gerencserekhez hasonlóan, jobbágykötélékben folytatják az anabaptistáktól tanult mesterségüket. Szolgálatuk alapvetően eltérnek az anabaptistáktól. Míg az újkeresztények szolgálatát szerződéses — tehát kapitalisztikus formák — biztosítják, a jobbágyként szolgáló gerencserek feudális kötöttségben, az urbáriumok előírásainak megfelelően dolgoznak a földesúrnak. Adottságokkal, vagy azzal a technológiával, mellyel a tárgyak korábbi színvonalas előállítását biztosította volna. Bizonyos fokig ezekből a megfigyelésekből is következik, hogy a tál készítésekor a habán fazekasmesterséget már a provincializálódás, illetve a lokalizálódás jellemezte.

Az elmondottakon kívül a tál semmiben sem tér el a habán fazekasok által jól ismert készítményektől, edényektől, ezért ugyanúgy a habának készítményének tekintették, mint a múzeumok, gyűjtemények hasonló ízlésben, felfogásban készült darabjait. Ezzel szemben, mint ezt a Batthyány-levéltár számadáskönyvei és missilis-levelei is mutatják, a tál készítésekor, 1678-ban már a Batthyányak birtokain sehol sem találunk a számadáskönyvekben újkeresztényeket.⁹⁸ Kollektíváik kereken 40 évig éltek a Batthyányak birtokain, de Batthyány Ádám katolizálása következtében még Vas megyéből is távozniuk kell. Erről két, évszám nélküli okirat is tanúskodik. A feljegyzések bizonyossága szerint azonban

A jobbágmesterek és az egykori anabaptisták szolgálata abban is eltért, hogy míg az anabaptisták elsősorban a földesúr igényeit, szükségleteit elégítették ki, s másod-harmadsorban a lakosságét, addig a jobbágmesterek a földesúrnak járó minimális szolgáltatási kötelezettségük mellett elsősorban külső megrendelőik igényeit elégítették ki. Az anabaptisták kollektív életmódjukból adódóan a lakosságtól, a jobbágy gerencsérektől elszigetelten dolgoztak. Ennek tulajdonítható, hogy mesterségük céltitkai nem jutottak a jobbágy-gerencserek tudomására, s így azok az anabaptisták hagyományos ízlésétől és technikájától nagyrészt függetlenül, sajátos ízlésben és technikai eljárásokkal dolgoztak. A Batthyány birtokon élő jobbágy-gerencserek alkotásai mindvégig különböztek a habánok készítményeitől. Nemcsak a színezésben használtak a habánokétól eltérő mázféleléseket, hanem edényeik anyaga is más volt. Nemes Iszkázy Horváth Miklós és Sándor Zsuzsanna mindmáig fennmaradt tálja technológiailag is sajátos helyet foglal el a Nyugat-Magyarországon — de egyáltalán Magyarországon — készült edényeink között. A tál első pillanatra azonosnak látszik a habá-

nok tál-típusaival. Nemcsak szélpereme és gömbölyített formája, hanem a fehér máz, az arra helyezett címerdíszek és a felirat is erre utal. A máztechnika habánok által alkalmazott módja azonban eltérést mutat ettől. Megfigyeléseink és az előkerült levéltári adatok egyértelműen újkeresztényeknél tanult, de már ezek magas hőfokon történő mázégetési technológiáját sajátosan alkalmazó gerencsérben sejtetik a tál alkotóját. A mondottak alapján valószínűnek látszik, hogy a tálát Svarcz Fülöp keresztúri jobbágy újkeresztényeknél tanult fia készítette, aki az 1660-as években Morvába visszaköltöző újkeresztények munkáját folytatta tovább.¹⁰¹

Hazánkban a XVII—XVIII. században tevékenykedő újkeresztények emlékeinek vizsgálata minden bizonnyal még számos meglepetést tartogat a kutatóknak. Fontos feladat, hogy a fennmaradt tárgyakat a rajtuk levő monogramok, feliratok, címerdíszek, évszámok és díszítmények segítségével lokalizálni tudjuk, mert enélkül nem lehet fényt deríteni a hazánkban folyó XVII—XVIII. századi fajsanszművességre.

Katona Imre

JEGYZETEK

- A leírókartonon a következőket olvashatjuk: lt. sz. 2837 (Régi lt. sz. 2996) Tál. Fajansz. Síma forma meredek peremének közepén zöld koszorúban kettős címer. Egyikben sárga egyszarvú, másikban mangánviolet fiait etető pelikán, körirat: „Nemes Kisházy Horváth Miklós és Sándor Zsuzsanna 1678” feketével r. sz. 2996 p. és 32 késsel. Habán 1678. Corbult, repedt, máz pattogzott. Átm. 36 cm, mag. 6,5 cm.
- 2 Dr. Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke. II. címereslevelek. Bp. 1904. 82. l.
- 3 Uo. 173. l.
- 4 Uo. 195. l.
- 5 Uo. 230. l.
- 6 Uo. 289. l.
- 7 Uo. 77. l.
- 8 OL. Gersei Pethő cs. lt. Acta Peczoviczana, 1686 ápr. 18.
- 9 Áldásy i. m. 227. l.
- 10 Des neuen adelichen Wappenwerks... Nürnberg, 1795 (196. táb.).
- 11 A leíró karton „Irodalom” rovatában ez áll: Szalay Ágost gyűjt. 1. Szalay Imre Századok 1877. 597. old. „Cseréptál, tiszta fehér alapon.” — „1768” (hibás, mert a tényleges évszám: 1678.).
- 12 Dr. Karl Layer: Oberungarische Habaner Keramik, 1927. Berlin—Leipzig—Wien.
- 13 Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum gyűjteményeinek leíró lajstroma. Bp. 1927. Írta: Dr. Layer Károly. 36 l.
- 14 Magyar Iparművészet emlékei. Szerk. Csányi Károly. Ernst-Múzeum. VI. Bp. 1926. Az idézeti tételszám alatt az alábbiakat olvashatjuk:
„Nagy tál, habán fajansz, fehér peremén koszorúban kettős címer sárga unicornis és barna pelikán alakjával, NEMES ISKHÁZY HORVATH MIKLOS — SÁNDOR SVSANNA: 1678. körirattal.
Magyar, XVII. sz. VI. tábla” —
- 15 A Magyar Nemzeti Múzeum kiállításai VII. Ernst Lajos Magyar Történeti Gyűjteménye. (Jegyzékbe vették és leírták: Varju Elemér és Höllrigl József) Bp. 1932. 66. l.
- 16 Szalay Imre: Szalay Ágoston régiség-gyűjteményének ismertetése. Századok 1877. 586—598. l.
- 17 Uo. 597. l.
- 18 Csatkai Endre dr.: Könyvgyűjtők, régiséggyűjtők a régi Sopronban.
- 19 Szalay Imre: i. m. 598. l.
- 20 Magyar Vármegyék és Városok Monográfiái. 47. l., 70. l., 71. l., 17. l., 579. l., 459. l.
- 21 Magyar Vármegyék és Városok Monográfiái. Győr 54. l. — Nyitra m. 701—2. l.
- 22 OL. 7. Családok, testületek és intézmények levéltárai. Bp., 1593. 204. l.
- 23 Genthon István: Magyarország művészeti emlékei, I. Dunántúl Bp. 1959. 19. l.
- 24 OL. Kam. lt. Conscriptio Portarum (továbbiakban: Conscript. Port.) p. 551 (1648) p. 590 (1696) p. 451 (1590).
- 25 Uo.
- 26 OL. Kam. lt. Acta eccl. ord. et Mon. 174/46. — Uo. 174/34.
- 27 OL. Kam. lt. Acta eccl. ord. et Mon. 174/5. 1592: Urbarium Monastery S. Lamperti de Vasarhely.
- 28 Uo. 174/5. — Timár Kálmán: A szegedi premontrei apácák magyar nyelvemlékei. Szegedi Füzetek, I. 1934. 195., 201., és 204. l.
- 29 OL. Acta eccl. ord. et Mon. Fasc. 174. No. 8. — Az 1601-es beiktatásnál többek között Benedicto Szakal de Kaponás Izkaz Juratus is jelen volt.
- 30 OL. Kam. lt. Acta eccl. ord. et Mon. Fasc. 176. No. 12. — Pápa, 1676 nov. 19. Nicolaus Horvath de Nemes Iszkáz Veszprém megyei alispán leirata, melyben a megye lakosságával közli, hogy Csész és Felső Iszkáz falvak birtokosa vásonkeői Zichy Pál megtiltotta, hogy a Gombos nevű erdőből jobbágyai, valamint az idegenek tűzre és épületre való fát hordjanak. A fakitermelés a nevezett erdőben mind ez ideig szabad volt. A leirat Veszprém megye közgyűlésén is felolvastatott.
- 31 Dr. Pfeiffer János: A veszprémi egyházmegye legrégibb egyházlátogatásai (1554—1760) Veszprém, 1947. 128. l.
- 32 „Ecclesia haec est ex industria et sumptibus domini quodam Nicolai Horvath et incolarum huius loci in anno 1673 ex fundamento exaedificata, scandulis tecta, interne totaliter fornicata, habens altare fixum repraesentans in medio effigiem ipsius Sancti patroni” Pfeiffer i. m. 128. l.
- 33 OL. Kam. lt. Acta eccl. ord. et Mon. Fasc. 177. No. 19. A tanúkihallgatási jegyzőkönyvben Kovács Péter „in Also Iszkáz C(ausa) G(enerosi) D(omine) N(icolai) Horvath” 63 éves jobbágyát is kihallgatják. — OL. Kam. lt. Acta. eccl. ord. et Mon. Fasc. 176. No. 20.
- 34 OL. Kam. lt. Acta eccl. ord. et Mon Fasc 176 No 11, No. 20.
- 35 Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. I—II. 138. l.
- 36 OL. Kam. lt. Acta eccl. ord. et Mon. Fasc. 176. No.14.
- 37 Pfeiffer: i. m. 128. l.
- 38 Veszprém megye lt. Consignatio Taxae Nobilium Comitatus Wesprimiensis de Anno 1666. (punct. 3.) „Regestrum Anno 1666. die 4-ta februarii per Egregium Nicolaum Horvath de Nemes Iszkáz deligenter Consignatum, Regestrum Anni 1666. Super Taxa Taxatorum Nobilium Comitatus Wesprimiensis per Egregium Nicolaum Horváth de Nemes Iszkáz Vice Comitem ejusdem Comitatus Processu...”
- 39 OL. Kam. lt. Acta eccl. ord. et Mon. Fasc. 176. No. 14. — OL. Kam. lt. Conscript. Port. p. 551.
- 40 OL. Kam. lt. Conscript. Port. p. 551.
- 41 OL. Kam. lt. Acta eccl. ord. et Mon. Fasc. 174. No. 27.
- 42 OL. Kam. lt. Conscript. Port. p. 590. — OL. Thaly cs. lt. XVII. sz. (1688), valamint uo. 1690—1699. Néhai Nemzetes Sándor Susána Asszony Testamentuma iránt való Punctumok.
- 43 Katona: Historia Critica. Tom. XXX. p. 127.
- 44 Katona Imre: Adalékok a nyugat-magyarországi anabaptisták történetéhez (A győri jezsuiták harca ellenük 1761-ben). Arrabona 6. (1964) 99—109. old.

- 45 OL. Kam. lt. Acta eccl. ord. et Mon. 174/12/1589.
- 46 All. lt. Veszprém. Processus Civiles VIII/73. — Molnár István: A fehér barátok Pápán. Pápa, 1942. 6—7. sz. 1. — Molnár István: Egy elfelejtett és befelezett lakóhelyen. (A bencés templom kriptájának lakói között.) Pápa és vidéke 1942. nov. 8.
- 47 Liskay József: A pápai evang. reform. egyház Levéltára. 1510—1811. Pápa, 1875. 18—22. old.
- 48 All. lt. Veszprém. Közgy. jkv. 150. 1.
- 49 Dr. Pfeiffer János: i. m. 128. l. — A pápai főesperesség 1777-ig a győri püspökséghez tartozott. Egyházainak kánoni látogatását 1698-ban Keresztély Ágost herceg, győri püspök megbízásából Mikos Ferenc kanonok pápai főesperes végezte. A látogatás jegyzőkönyvében 39 község (22 plébánia és 17 leányegyház) — köztük Felső- és Alsóiskáz vallási viszonyairól ad számot. Az eredeti egyházlátogatási okmányokat a veszprémi püspöki lt. őrzi.
- 50 OL. Kam. lt. Acta eccl. ord. et Mon. Fasc. 174/5. 1592: Vrbarium Monastery S. Lamperti, de Vasarhely.
- 51 OL. Kam. lt. 174/27.
- 52 Uo.
- 53 Pfeiffer id. m. 128. l.
- 54 OL. Kam. lt. Acta eccl. ord. et Mon. 174/26.
- 55 Uo.
- 56 Pfeiffer id. m. 129. l.
- 57 Uo.
- 58 OL. Acta eccl. ord. et Mon. 174/47.
- 59 Dr. Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címerjegyzéke. II. Címereslevelek. Bp., 1904. 122. l.
- 60 Századok. 1871. 176. l. — OL. Thaly lt. Genealógiák. 9. sz.
- 61 OL. Thaly lt. 1674.
- 62 Liskay id. m. 213. l.
- 63 Áldásy id. m. 122. l.
- 64 OL. Sándor György és Nyikos Anna végrendelete. 1663. — OL. Thaly lt. 1663. — Thaly Kálmán: Adalékok a Ságfai Sándor-család nemzedékrendéhez. Századok. 1871. 140—150. l. — OL. Thaly cs. lt. XVII. sz.
- 65 OL. Thaly cs. lt. 1650. Derecskei Győrfi Bálint és Tóth (aliter Juhász) Pál azt a házhelynél nagyobb pusztát, melyet Győrfi Ferenctől használtak zálogban, most Nemzetes Horváth Miklósnak, feleségének és successorainak zálogosítják el Sándor Zsuzsanna nászajándék-ként kapott thémai birtoka megszerzéséért folyó iratváltás már 1648-ban megkezdődött. Az ugyancsak nászajándékul kapott, Angyal Györgytől megvett badacsonyi szőlő megvásárlásának előkészületeivel már 1648-ban találkozunk. A Sándor-család leveles ládájában levő okirat regesztája szerint (OL. Thaly lt. 1750.) 1648. márc. 29-én Köveskúton kötött szerződést Sándor György Angyal Györggyel.
- 66 OL. Batthyány cs. lt. Missilisek. Palotai Miklós Batthyány Ádámmal intézett levele. 35. 684.—35. 721. V. ö. a 64. sz. jegyzettel.
- 67 V. ö. a 64. sz. jegyzettel.
- 68 OL. Thaly lt. 1674.
- 69 OL. Batthyány lt. Palotai Miklós levele Batthyány Ádámmal. Pápa, 1654. jan. 30. Miss. 35. 699.
- 70 OL. Gersi Pethő cs. lt. Acta Peczaviczana. 1655. — Uo. 1659.
- 71 All. lt. Veszprém, Közgy. jkv. 147. l.
- 72 Uo. Közgy. jkv. 242. l. A Horváth Miklósról és feleségére vonatkozó bejegyzés eredeti olvasata: „Nicolaio Horvath et per eum Anna Szemenyei Corsorti Adamo filio nec non Georgio, et Francisco Similiter Horváth fratribus carnalibus”. A Sándorokkal rokon Tallián család levéltárában is található egy levél (OL. Tallián cs. lt. 1700. V. 4.), melynek tanúsága szerint a Vas megyei Felsőszilvágyon is lakott egy Horváth Miklós nevű nemes, aki meghalt napa Balogh Iona szülei-nek eladja 600 forintért szelestyei szőlőjét. Horváth Miklós felesége Odor Iona volt, ami eleve kizárja, hogy Iszkázy Horváth Miklóssal azonosítsuk. Egyéb-ként Iszkázy Horváth Miklós 1684-ben meghalt, míg az említett felsőszilvágyi Horváth Miklóst a szóban forgó eladással kapcsolatban 1700. máj. 4-én említik a források.
- 73 Lásd: Sándor György és Nyikos Anna végrendeletét. V. ö. 64. jegyzettel.
- 74 OL. Thaly cs. lt. 1688.
- 75 OL. Izsákfai Sándor György és Nyikos Anna leszármazóinak, a tótvázsonyi közbirtokosoknak genealógiája. Lad. RRR. 28.
- 76 Csatkai Endre dr. Sopron és környékének topográfiaja 227. l. Csatkai E.: Zadjeli Salchta Etelka soproni naplója. 21. sz. jegyzet.
- 77 Thaly i. cikke, Századok, 1871. 140—150. l.
- 78 OL. Vizeki Tallián cs. lt. 1717.
- 79 OL. Thaly cs. lt. Néhaj Nemzetes Sándor Susána Asszony Testamentuma iránt való Punctumok: Melyek Atyafiaik között eligazításra valók. 1690—1699.
- 80 V. ö. 42. sz. jegyzettel.
- 81 Uo.
- 82 V. ö. 66. sz. jegyzettel.
- 83 OL. Vizeki Tallián cs. lt. 1651.
- 84 OL. Thaly cs. lt. 1658. (IX.)
- 85 Katona Imre: A habán kerámia néhány kérdése. Az Iparművészeti Múzeum Évkönyvei. 1964. 73—91. old.
- 86 OL. Kam. lt. Conscrip. Port. p. 585. — OL. Kam. lt. Acta eccl. ord. et Mon. 175/32. Specificatio Censu et Servitutis Incolarum Wasarheliensium.
- 87 Iványi Béla: Az anabaptisták, vagy újkeresztények Nyugat-Magyarországon, Református Egyház, 1954. 14. sz. 16—20. l.
- 88 A. J. F. Zieglschmid: Die alteste Chronik der Hutterischen Brüder, New-York, 1943. p. 758.
- 89 OL. Bethlen cs. lt. 1622. júl. 4. (Évrendes anyag.).
- 90 Uo.
- 91 OL. Batthyány cs. lt. Miss. 44. 290. Stern Kelemen levele Batthyány Ferenchez. Németújvár, 1622. júl. 18.
- 92 OL. Batthyány cs. lt. Miss. 4478. Batthyány II. Ferenc levele Marusich Mátyás németújvári várnagyhoz. Szalonak, 1622. X. 18. — Miss. 30496. Marusich Mátyás levele Batthyány II. Ferenchez. Németújvár, 1622. X. 28. Valószínű, hogy ugyanerre az összeírára hivatkozik Batthyány Ferenc Marusich Mátyáshoz írt levele is.
- 93 OL. Batthyány cs. lt. Számadások, inventárok. Dobra vára, 1622. — 63. p. 782.
- 94 OL. Batthyány cs. lt. Miss. 4658; 3112.
- 95 OL. N. R. A. Fasc. 525. No. 37. Kenéz Győző szíves közlése.
- 96 Bandat Horszt dr.: A kőszegi—rohonci hegység geológiai viszonyai. Földtani Szemle, 1928. (1. kötet 5. füz.)
- 97 Duma György szíves közlése.
- 98 Iványi B. id. m.
- 99 OL. Batthyány cs. lt. Németújvár urbárium, 1633—42. III. 25-én, 9. old.
- 100 V. ö. Katona Imre: A habán kerámia néhány kérdése, valamint A kékmázás habán kerámiáról c. tanulmányával. A kérdés részletes irodalmát e tanulmányok tartalmazzák.
- 101 OL. Batthyány cs. lt. Tisztartókkal való levelezés 1—201-ig terjedő köteg 192. és 193. darabja.

Beziehungen einer Habanenschüssel zum Komitat Veszprém

Die Feststellung des Herstellungsortes der Habanengefäße mit ungarischen Inschriften und mit ungarischem Wappen ist ein seit langem ungelöstes Problem der Geschichte der ungarischen Keramik. Es gibt kein einziges Habanengefaß, dessen Herstellungsort man bis heute unzweifelhaft hätte bestimmen können. Auf Grund von Habanenchroniken und — kodexen wurde der Herstellungsort zuerst in Mähren, bzw. im damaligen Oberungarn (heute Slowakei) gesucht. Durch die Fortschritte der Forschungen in den Archiven ist es aber heute schon allgemein bekannt, daß neochristliche Töpfer außer Oberungarn und Siebenbürgen auch in Westungarn, auf den Besitztümern der Nádasdy's und Batthyány's gelebt haben.

Die im Museum der Gewerbekunst befindliche und hier besprochene Schüssel hat sich unzweifelhaft als aus Westungarn stammend erwiesen. Laut ihrer Inschriften und Wappen waren ihre Besitzer Adelige vom Komitat Veszprém. Miklós Horváth war von 1660 bis 1684 Vizegespan des Komitates Veszprém; seine Gemahlin, Zsuzsanna Sándor, war die Tochter eines Kaufmannes aus Pépa.

Die einstigen Besitzer dieser Schüssel, besonders die Mitglieder der Familie von Zsuzsanna Sándor haben in der ungarischen Geschichte eine bedeutende Rolle gespielt. Unter den Abkömmlingen der weiblichen Linie der Familie Sándor findet man Kálmán Thaly, Geschichtsschreiber der Zeit Rákóczi's und den ausgezeichneten Romandichter Mór Jókai.

Die Untersuchungen haben erwiesen, daß Inschrift, Wappen, bzw. Monogramm dieser Habanenschüssel — wie im Allgemeinen auf Habanengefäßen — Eigentumszeichen der Besitzer waren. Ihre Klärung ist also mit Hilfe der Siegelringe zu ermitteln, die gleichfalls auf Eigentum hindeuten. Nach den Daten der Urkunden waren in der zweiten Hälfte des 17. Jhs außer den westungarischen Besitztümern der Batthyány's nirgends Habanentöpfer zu finden. Es scheint recht wahrscheinlich, daß der Herstellungsort hier zu suchen ist. Mittelpunkte der Habanentöpfer waren im Komitat Vas Nemetújvár und Szalónak. Der Gatte der Schwester Zsuzsanna Sándor, Miklós Palotai, fungierte als Präfekt der Batthyány's zuerst in Felsőőr, später in Szalónak, im Mittelpunkt der Habanentöpfer. Somit ist seine

unmittelbare Beteiligung an der Bestellung der Schüssel offenkundig. Das Gegenstück dieser Schüssel befand sich in der Ernst-Sammlung. Daraus folgt, daß sie auf eine solche Gelegenheit gefertigt wurde, die die doppelte Beschenkung motivierte. Aus den Urkunden geht hervor, daß das Ehepaar Hováth die 30. Jahreswende seiner Eheschließung im J. 1678, also im Jahre der Verfertigung der Schüssel, gefeiert hatte. Die Palotai's haben also die Schüsseln wahrscheinlich auf diese Gelegenheit verfertigen lassen.

In den erhaltenen Rechnungsbüchern der Batthyány's werden Neochristen auf den westungarischen Besitztümern nur bis 1662 erwähnt. Ferenc Batthyány II hat in dem mit den Habanen im J. 1622 geschlossenen Vertrag vorgeschrieben: Die neochristlichen Meister werden verpflichtet, auch christliche Gesellen aufzunehmen, damit die Geheimnisse ihres Handwerkes nicht innerhalb ihrer Sekte bleiben. Unter den Töpfergesellen hat Verfasser auch einen Christen gefunden: Jakab Svartz, Sohn eines Fronbauers aus Keresztur. Nach Vertreibung der Neochristen hat dieser das gelehrte Handwerk, die Verfertigung der Gefäße auf habanische Art, fortgesetzt. Nach 1662 wurde aber auch Svartz, dieser bei den Anabaptisten geschulte Meister in den Fronbauernstand degradiert, wie jene „bürgerlichen“ Töpfer, die auch zwischen 1622 und 1662 nicht vermochten — den Neochristen ähnlich — auf Grund von Verträgen sich unter die Meister emporzuschwingen.

Der Töpfer konnte 1678 den in den westungarischen Gebirgen nicht auffindbaren, jedoch bei der Färbung der Habanengefäße wichtigen Kobalt nicht beziehen. Diesem Umstand ist es zuzuschreiben, daß die Kobaltglasur — Merkmal der echten Habanengefäße — nach 1662 (Vertreibung der Habanen aus Westungarn) fehlt. Die frühere Auffassung, daß die blauglasierten Gefäße charakteristische Schöpfungen von Alvinc seien, besteht nur teilweise. Vor 1662 hat nämlich der Gutsherr für seine Habanentöpfer den fehlenden Kobalt verschafft. Auch die türkisfarbige Glasur statt der grünen Glasur deutet auf die mangelhaft übernommene Technologie der Habanenkunst hin.

Imre Katona

Un plat haban et ses rapports avec le comitat de Veszprém

Un problème depuis longtemps irrésolu de l'histoire de la céramique hongroise est de déterminer le lieu où furent exécutés les objets de faïence habans qui portent des inscriptions et armes hongroises. On ne connaît jusqu' à présent aucun objet haban dont le lieu de la confection aurait été établi avec une sûreté absolue. On l'a recherché, d'après les chroniques et les manuscrits, d'abord en Moravie et dans la Haute Hongrie. Les recherches dans les archives s'étant intensifiées, il est aujourd'hui déjà généralement connu qu'en dehors de la Haute Hongrie et de la Transylvanie il existait des potiers anabaptistes dans l'ouest de la Hongrie également, notamment dans les domaines des Nádasdy et des Batthyányi.

Le plat conservé au Musée des Arts Décoratifs de Budapest, que l'auteur analyse en détails, s'est avéré, de façon à ne laisser subsister aucun doute, un objet confectionné dans l'ouest de la Hongrie. D'après les inscriptions et les armes qu'il porte ses propriétaires d'autrefois étaient des nobles du comitat de Veszprém. Miklós Horváth a été de 1660 jusqu'à sa mort survenue en 1684 le sous-comte du comitat de Veszprém, et sa femme Zsuzsanna Sándor était la fille d'un commerçant de Pápa.

Les propriétaires d'autrefois du plat, et particulièrement la famille Sándor, ont joué un rôle important dans l'histoire de la Hongrie. C'est parmi les descendants en ligne féminine de la famille Sándor qu'on retrouve Kálmán Thaly, l'historiographe illustré de l'époque de Rákóczi et Mór Jókai, le grand romancier hongrois.

En étudiant le plat, il ressort que l'inscription, les armes et les initiales doivent être interprétées — comme en général sur tous les objets habans — comme des marques de propriétaires, c'est pourquoi c'est avec l'aide des représentations figurant sur les empreintes des anneaux sigillaires, signifiant aussi la possession, que l'on peut les développer. Selon les données des archives, dans la seconde moitié du XVIIe siècle, il n'existait dans le pays, en dehors des domaines Batthyány situés dans l'ouest de la Hongrie, aucun potier haban. C'est donc dans cette région qu'on doit rechercher l'endroit où le plat fut confectionné. Le centre des potiers habans dans l'ouest de la Hongrie étaient Némétújvár et Szalonak dans le comitat de Vas. Le mari de la soeur de Zsuzsanna Sándor, Miklós Palotai,

était actif comme intendant des Batthyány, d'abord à Felsőőr, puis à Szalonak, l'un des sièges des potiers habans. Ainsi son rôle immédiat dans la commande du plat semble évident. Le pendant du plat a figuré dans la collection Ernst, ce qui permet de conclure qu'il a dû être fait pour une occasion qui justifiait ce double cadeau. Il ressort indirectement des sources documentaires que le couple Horváth avait célébré en 1678, donc dans l'année de la confection du plat, le 30e anniversaire de leur mariage. C'est donc pour cette occasion que les Palotai ont dû commender la plat.

Selon le livre des comptes des Batthyányi les anabaptistes ne fugueraient dans les domaines de la Hongrie occidentale que jusqu'en 1662. Ferenc II Batthyányi, dans le contrat qu'il conclut avec les Habans en 1622, avait prescrit aux maîtres anabaptistes d'engager un apprenti chrétien pour que les serets de leur métier ne restent pas entre les mains des membres de leur secte. Nous avons réussi à découvrir parmi les apprentis potiers un chrétien, en la personne du fils de Jakab Svartz, serf de Keresztur qui, les néochrétiens chassés, apprit leur métier et continua de fabriquer les poteries dans le style haban. Or, après 1662 cet artisan formé par les anabaptistes s'est dégradé en maître-serf, tout comme les potiers „bourgeois”, qui ne furent capables, même entre 1622 et 1662, d'arriver au rang des maîtres travaillant, en vertu d'un contrat, comme les anabaptistes.

En 1678 les potiers ne purent se procurer le cobalt, inexistant dans les montagnes de la Hongrie Occidentale et fort important dans le coloriage des poteries habanes. C'est à cela que l'on doit attribuer le fait qu'après 1662, l'année de l'expulsion des Habans, l'émail cobalt, l'un de leurs indices caractéristiques, manque sur les poteries d'un style haban. Donc la supposition antérieure selon laquelle les poteries à émail bleu soient des créations typiquement d'Alvinc, ne tient debout qu'en partie, car avant 1622 le seigneur foncier avait procuré le cobalt pour les potiers habans qu'il occupait. C'est encore la connaissance défectueuse de la technologie appliquée par les Habans qu'indique l'émail turquois, employé à la place de l'émail vert.

Imre Katona

Уже давно неразрешенным вопросом истории венгерской керамики является установления места изготовления хабанских посуды с венгерской надписью с гербом Венгрии. До сих пор нам не была известна ни одна хабанская посуда, место изготовления которой мы могли бы установить без сомнения и надежно. На основе хабанских хроник и рукописей место изготовления керамики искали впервые в Моравии, затем в северной части исторической Венгрии. Но в связи с развертыванием исследований в архивах сегодня уже широко известно, что кроме северной части исторической Венгрии и Трансильвании, и в западной Венгрии, на поместьях семей Надашди и Баттьяњи, жили новохристианские гончары.

Находящееся в Музее прикладного искусства и в данном очерке подробно проанализированное блюдо оказалось без сомнения происходящим из западной Венгрии. На основе его надписей и гербов его бывшие владельцы были дворяне из комитата Веспрем. Миклош Хорват с 1660 г. до своей смерти, до 1684 года был вице-губернатором комитата Веспрем, его жена, Жужанна Шандор, была дочка веспремского купца.

Бывшие владельцы блюда, в первую очередь семья Жужанны Шандор сыграли значительную роль в истории Венгрии. В числе потомков по женской линии семьи Шандор мы находим Калмана Тали, историка эпохи Ракоци, и Мора Йокаи, выдающегося венгерского романиста.

В порядке исследования блюда выяснилось что надпись, герб и монограмма — как вообще на хабанских посудах — могут быть рассмотрены как знаки владельцев, и, таким образом, их можно объяснять при помощи кольцевых печатей, которые, в свою очередь, таким же образом указывают на владельцев. На основе наших архивных данных во второй половине 17-го века за исключением поместий семьи Баттьяњи в западной Венгрии в нашей стране не были хабанских гончаров. Таким образом является вероятным, что место изготовления блюда следует искать здесь. Центрами хабанских гончаров в западной Венгрии были села Неметуйвар и Салонак в комитате Ваш. Муж сестры Жужанны Шандор, Миклош Палотаи, в качестве префекта семьи Баттьяњи,

сперва в с. Фельшёр, затем в одном из центров хабанских гончаров, в с. Салонак действовал. Таким образом, его непосредственное содействие в заказе на блюдо становится очевидным. Пандан данного блюда фигурировал в собрании Эрнста. И отсюда следует, что они были изготовлены на такой случай, когда двойное дарение было обосновано. Из архивных материалов косвенным путем выясняется, что супруги Хорват праздновали тридцатилетие своего бракосочетания в 1678 г., то-есть, в году изготовления блюда. Следовательно, Палотаи и его супруга заказали блюдо на этот случай.

Согласно сохранившимся реестрам семьи Баттьяњи на поместьях в западной Венгрии семьи новохристиане фигурируют только до 1662 года. Ференц Второй Баттьяњи в заключенном им с хабанцами договоре в 1622 г. предписал, что новохристианские гончары должны принять обязательно и христианского ученика, чтобы их тайны не остались в пределах их секты. Из числа учеников гончаров нам удалось найти и одного христианина, Якаба Шварца, сына холопа из с. Керестур, который, после изгнания из страны новохристиан, усвоив их искусство, продолжал изготавливать посуду в манере хабанцев. Но после 1662 г. и этот мастер, который учился у хабанцев, стал вновь мастером-холопом, как и те „гражданские“ гончары, которые с 1622 до 1662 года не сумели добиться в членство гильдии мастеров, работающих на основе особого договора, по аналогии хабанцев анабаптистов.

В 1678 г. гончар не был в состоянии приобрести кобальтовую синь, которая не находится в горах западной Венгрии, но которая играет значительную роль в окраске хабанских посуды. Этим объясняется, что начиная с 1662 года, с изгнания хабанцев из Венгрии, на посудах хабанского вкуса из западной Венгрии отсутствует кобальтовая глазурь, которая является впрочем их характерным признаком. Следовательно, прежнее положение, в смысле которого и посуды с синей глазурью представляют собой характерные продукты из Альвинца, только частью обосновано, так как до 1662 года помещик приобретал кобальтовую глазурь для гончаров, которые работали для него. Таким же образом на неполное усвоение технологии хабанцев указывает применение бирюзовой глазури вместо зеленой.

ИМПЕ КАТОНА

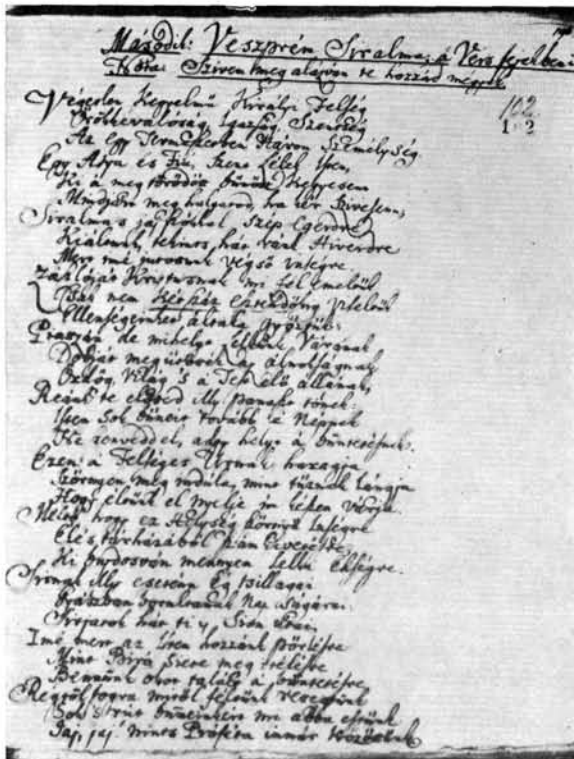
Két XVIII. századi vers a veszprémi református templom elvételéről

Mohács után körülbeül a század közepéig, vagy valamivel azon túl, mindenütt megtörtént a reformáció úttörése, de jóformán még az első, lutheri alapon,¹ míg szervezkedése, majd felekezeti megoszlása a század második felében ment végbe.²

Veszprém 1552-ben, a török által történt elfoglalását követően, az életbenmaradt kanonokok Pozsonyba, Sopronba, javarészt pedig Zalaegerszegre menekültek.³ Ettől kezdve a vár káptalan és püspök nélkül maradt. A töröknek csak a vár kijavítására volt gondolja, a romos várost pusztulni hagyta.⁴ 1557-ben óriási tűzvész támadt a várban, mely mindössze 3 házat kímélt meg.⁵ 1566-ban Salm Eckhard győri generális néhány dunántúli vár között Veszprémet is visszafoglalta.⁶ A veszprémi vár első helyszínrajzi ábrázolása az 1566-os visszafoglalást követő időből maradt reánk. A bécsi Haditanács a helyzet tisztázása céljából felmérte a várakat.⁷ Így került Giulio Turco Veszprémbe, ahol 1572-ben felmérte a várat. A Bécsi Hadilevéltárban még egy 1569-ből származó rajzot is őriznek.⁸ Mindkettő feltünteti a Vár falát a bástyákkal és a kapukkal, továbbá a belső vár nevezetesebb épületeinek nemcsak beépített alapterületét, hanem alaprajzát is. A felmérésekből megállapítható, hogy ekkor még nem volt a reformátusoknak templomuk Veszprémbe, legalábbis a várban nem. Hogy hívei voltak-e a XVI. században, az csupán feltételezés, adatokkal nem bizonyítható. Amikor Dévai Bíró Mátyás 1538-ban Sárvárról Budára utazott,⁹ útközben a Balaton felső részén levő egyházakat sorra reformálta, de Veszprémet gondosan elkerülte.¹⁰ Sztárai Mihály pápai prédikátorsága (1570) azonban nem lehetett hatástalan a környékre¹¹ és a XVI. század utolsó negyedétől kezdve már számolhatunk Veszprémbe — elsősorban a végvári katonák között — reformátusokkal. A Pathai István vezette anyakönyvek 1614-ben kezdődnek.¹² Pathai 1614 február 14-én már Veszprémbe van, mert ekkor innen keltezi levelét Kanizsai Pálfi János pápai lelkészhez.¹³

Az egyre erősödő gyülekezet 1627-ben templom építéséhez fogott. Szeptember 28-án kezdték ásni az alapot s a munka olyan gyorsan haladt, hogy október 6-án már a kőművesek elkezdhatték a fundamentum rakását. Ám október 11-én Zichy Pál Győrből levelet írt „Generális Uramnak Ő Nagyságának” akaratjából „az megnevezett szent egyháznak építésétől addig supersedeáljon Kegyelmetek, és ne építse, miglen Ő Nagyságát meg nem informálja Kegyelmetek felőle, hogy micsoda jussal bírja azt a helyet Kegyelmetek az Kin kezdett Kegyelmetek építeni”.¹⁴ A veszprémi várőrség október 18-án válaszolva a levélre, ezeket írja: „Hogy ezt az udvart, melyet földél alá akarunk venni és azt a házat, melyben praedikátorunk Ő Kegyelme lakik, az Istenben elnyugodott jó emlékezetű Szabó Miklós hadnagy halála előtt testamentumban hagyta Istennek tisztességére, hogy lenne hajlékunk melyben tanítónk laknék és holott Istent szolgáljánk”.¹⁵ Zichy Pál harmadnapra felszólította az őrséget, hogy levelüket deakul csináltassák, mert Ő Nagyságával nincs magyar secretárius, de ezzel a levelezés megszakadt, illetve a levelek hiányoznak. Bizonyos azonban, hogy Körtvélyesy István veszprémi kapitány — ő volt a feljelentő — nem tudta megakadályozni az építkezést, bár minden lehetőséget megragadott. A katonák azonban 1627 májusában Győrbe menesztettek küldöttséget és ezek azzal tértek vissza, hogy „építhetnek, csakhogy a többi házaknál magassága feljebb ne legyen, és hogy két sindelyre, vagy héjjazatra legyen”.¹⁶ Az építkezés éppen Körtvélyesy kapitány feljelentései folytán ezután sem ment simán, de a templom 1629-ben kétségtelenül felépült, mert Kanizsai Pálfi János püspök ezt írja egyik levelében: „Gál Imre a veszprémi várban 1629-ben egy szép templomot építtetett”.¹⁷

A veszprémi református egyház történetírója ezt a templomot a *második templomnak* vélte¹⁸ és megállapítását a művészettörténeti irodalom is átvette.¹⁹ Semmi nyoma azonban annak, hogy előtte

1. Tóth Ferenc kéziratos gyűjteményének 102/a lapja.
1. Seite 102/a aus der Manuskriptensammlung des Franz Tóth
1. La feuille 102/a de la collection de manuscrits de Ferenc Tóth
1. Страница 102/a рукописной коллекции ференца Тота.

*Fizesse meg Isten az ti hűségeteket,
Sokszor, rabságomban küldött pénzeteket. . .*²⁵

A Pázmány Péter vezette ellenreformáció azonban egyre inkább visszaszorította a reformációt s a XVII. század végén már a veszprémieknek is a pusztá létért kellett küzdeniök. A katolikusok tervszerű visszahódítási akcióját mutatja, hogy 1628-ban, 76 évi önkéntes sümegei száműzetés után, visszatért Veszprémbe az egyházmegye püspöke. Elismertette a várórséggel a káptalan földesúri jogát; majd 1630-ban visszatért a káptalan is, melyet II. Ferdinánd régi birtokaiba helyezett vissza. Ettől kezdve a püspök és a káptalan lassan érvényesítik földesúri jogaikat. A várban ekkor egyetlen kanonoki ház sem volt. A káptalan sorra vásárolt várbeli épületeket, majd a Váralján házakat és telkeket.²⁶ A török kiűzetésével Veszprém végvári jellege is megszűnt (1696) s ezzel együtt szabad vallásgyakorlati joga is.²⁷ Hodosi Sámuel veszprémi lelkészt 1702-ben az esztergomi börtönbe zárják.²⁸ Igaz ugyan, hogy egy év múlva királyi kegyelemmel megszabadul, de a katolikus Volkra püspök üldözése miatt 1710-ben kénytelen volt megválni Veszprémtől.²⁹ Hosszú huza-vona után Volkra püspök királyi parancsot eszközölt ki és a templomot elvette a reformátusoktól.

Hosszúfalusi Márton prédikátor versben írta meg panaszolkodását. A vers Tóth Ferenc kéziratos egyháztörténeti gyűjteményében maradt reánk,³⁰ és most kerül először közlésre:

*Veszprém Siralma: a Vers fejekben is*³¹
*Nóta: Szívem megaláztatván te hozzád mégyek.*³²

Végetlen kegyelmű Királyi Felség,
Örökkévalóság, Igazság, Szentség
Az egy Természetben Három Személyiség.
Egy Atya és Fiú, Szent Lélek Isten,
Ki á megtörődött bűnöst kegyessenn
Mindjárt meg halgatod, ha kér Szívesenn:
Siralmas jaj szókkal szép egeidre
Kiáltunk, tekints hát ránk Hiveidre
Mert imé jutottunk végső inségre.

is lett volna a reformátusoknak templomuk a várban. Thury Etele ezt abból következtette, hogy Zichy Pálnak első, 1627. október 11-én kelt levelében „Kegyelmetek szent egyházat akarna építeni újonnan Veszprémbe” áll és az újonnan szót „még egy új templomot”-nak értelmezte. A szónak azonban Calepinus szótárában (1592) „recens, neoterice, neotericus”,²⁰ Molnár Albert 1621-ben kiadott szótárában²¹ pedig „noviter”, illetve „neuerdings, neulich” jelentése van,²² azaz a templomot újabban, mostanában kezdték építeni.

A felépült templomot, mely a már idézett építkezési kikötések miatt nem lehetett túlságosan magas és díszes, csak rövid ideig használhatták zavartalanul a reformátorok. A Wesselényi összeesküvés ürügyén Pozsonyba idézettek között Bátorkeszi István veszprémi prédikátor is szerepelt,²³ ki egy évi rabság után a nápolyi gályákra került.²⁴ A veszprémi katonaság támogatta rabságában, mint azt egy korabeli ének elmondja:

*„Vitéz Veszprém vára, Magyarok végháza,
Nagyobb részről pedig az Krisztusnak nyájjja,
Bátorkeszi István, ki valék pásztor —
Mostan elbucsuzom tőletek én sírva.*

2. Tóth Ferenc kézirat gyűjteményének 102/b lapja.
2. Seite 102/b aus der Manuskriptensammlung des Franz Tóth
2. La feuille 102/b de la collection de manuscrits de Ferenc Tóth
2. Старница 102/ь рукописной коллекции ференца Тота.

Zászlóját Krisztusnak mi fel emeltük,
Csak nem kétszáz esztendőig³³ viseltük
Ellenségeinket általa győztük:
Piattzán, de mihelyt Lelkünk Várának
Dobját megütötték az álnokságnak
Ördög, Világ' s a' Test elő állának,
Reánk te előtted illy panaszt tőnek:
Isten sok bűneit tovább é Népek
Ne szenvedd el, adgy helyt a büntetésnek.
Ezen a' Felséges Urnak haragja
Szörnyen meg indúla, mint tűznek lángja
Hogy éltünk el nyelje im készen várja.
Méltó hogy ez Helység szörnyű inségre
Élés tárházából szám kivetésre,
Ki bújdosván mennyen Lelki Éhségre.
Sírnak illy eseténn ég tsillagai
Gyászban borultanak Nap sугárai:
Sírjatok hát ti is Sión útai.
Imé mert az Isten hozzánk pörlésre
Mint Bíró siette meg ítélsre
Bennünk okot talált a büntetésre
Régtől fogva mitől féltünk rettegtünk
Sok 's rútt bűneinkért mi abba estünk
Jaj, jaj! Nints Próféta immár közöttünk
Az Ezer hétszázban és Tizenhatban
Tizennegyedik Nap Karátson Hóban
Borúlánk é gyászba mint sír halomban.
Lelki inségünknek harsogó habja
Fejünkön által foj mint tenger árja
Hogy éltünk el nyelje im készen várja.
Mikor fordítod már hozzánk orczádat
Oh Felséges Isten fényes Napodat
Deritsd ránk még egvszer nagy irgalmatat.
A' Krisztusért kérünk Uram halgass meg,
Ó Szent érdeméért bűnünk botsásd meg:
Földön vigasztalj meg, Mennyben nyúgoszsz
meg.

***

Írta Hosszúfalusi Márton akkori Veszprémi
Prédikátor, mikor 1716. d. 14 Dec. á Templom
el vétetett.

Hosszúfalusi Márton tehát egy közismert egy-
házi énekre — ahogyan ő írja: nótára — szerzett
egy aránylag eléggé gördülékeny szöveget. A vers

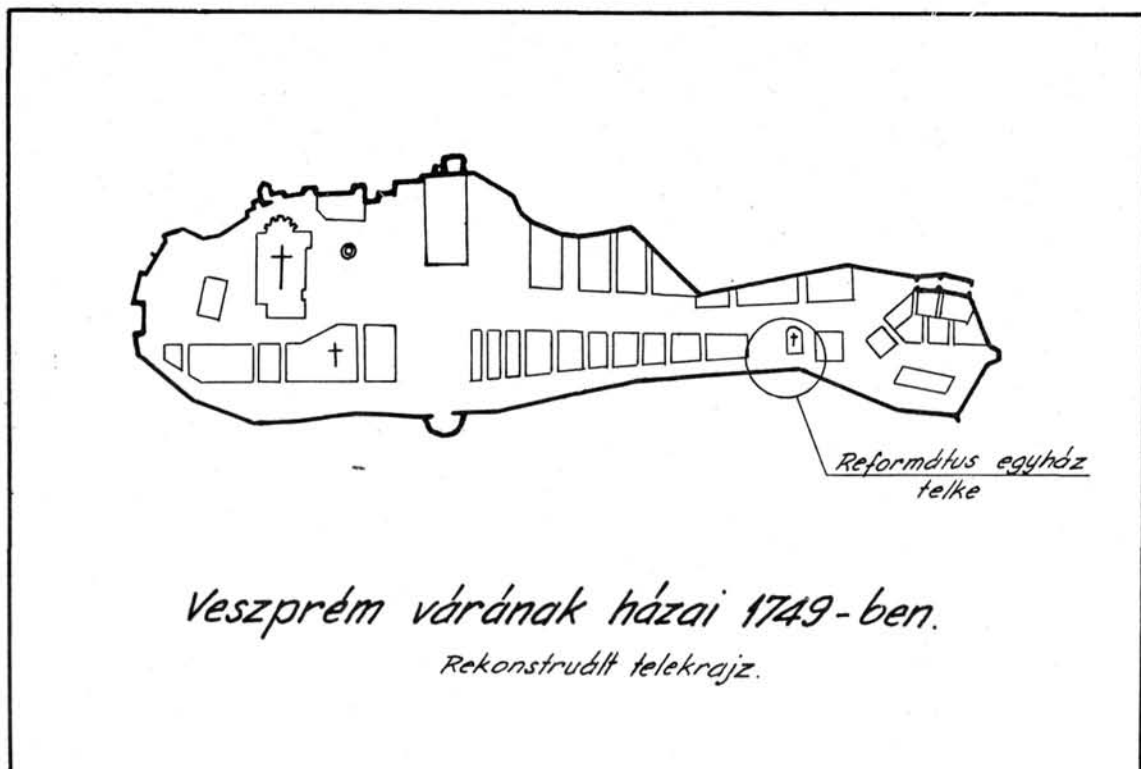
ezideig egyetlen ismert irodalmi megnyilatkozása
Hosszúfalusinak, de értékét — az egyháztörténeti
vonatkozású adatok mellett — az adja meg első-
sorban, hogy Veszprém irodalmának egy aránylag
korai, XVIII. század eleji emléke.

A kézirat gyűjtemény következő verse is
veszprémi vonatkozású:

*A Veszprémi Várat egy valaki le rajzolvánn
1760 tájján ezen Verseket írta alája.³⁴*

E' Vár mellyet itt láttz Veszprém hies Vára
Rakatott egy magas kőszikla hátára
Szolgált Magyar Népnek régen nagy hasznára
Míg kezét vethette kard-markolatjára.
Van a természetnek itten minden java:
Búza terem, bort szűr a' Szent Mihály Hava;
Nem messze van tőle a' Balaton tava,
Csak a' kár, nem hallik a Gerlicze Szava.³⁵
Hallatott vala régen közepén e Várnak
Míg fojtak Napjai a' kellemes Nyárnak,
El kellett bujdosni innét e' Madárnak,
'S már most a' helyére Vármegyére járnak,³⁶

3. Veszprém várának házai 1749-ben. Rekonstruált telekrajz.
 3. Die Häuser der Veszprémer Burg im Jahre 1749. Rekonstruierte Skizze des Grundstückes

3. Les maisons de la forteresse de Veszprém en 1749. Plan reconstitué.
 3. Дома г. Веспрем. Реконструированный план участков.

Óh Isten vidd el már a' szomorú telet,
 Múllyon el a zápor, botsáss déli szelet,
 Derüljön fel itt is az áldott kikelet,
 'S adj még e' Madárnak e' Várban is Helet.

A vers — ez első olvasatra érezhető — allegorikus: jelképekben (a hősi múltat, a táj gazdagságát idézve) a szomorú jelent panaszolja. Az ismeretlen szerző kénytelen alakoskodni, az egyenes beszéd helyett az allegóriák leplezett virágnyelvén szólni. A habsburgi cenzúra elől rejtőzködő magyar poézisnek nem egy allegorikus versemléke van.³⁷

Az allegóriák kétértelmű, leplezett beszéde mellett a csak néhány évtized múlva felvirágzó rege-költészetünknek (*Kisfaludy Sándor*: Csobánca,

Tátika, Somló; *Tompa Mihály*: Csörsz árka, Basa kútja) is előfutára a veszprémi vers.

Az alkalmi költemény értelme világos, lényegében az előző témáját ismétli: a veszprémi református templom elvételét siratja.

Sajnálatos módon nem sikerült megtalálnunk azt a rajzot, melyről a vers címe szól s így évszámos keltezése nem lehetséges, de az „1760 tájában” kétségtelenül hiteles.

A XVIII. század Veszprémben is a katolikus restauráció kora volt, s a küzdelmet katolikus részről nem kisebb személy vezette, mint Bíró Márton püspök. Tudjuk róla, hogy *Enchiridion* című könyvét³⁸ külföldi protestáns hatalmak (Anglia, Dánia, Hollandia, Svédország, Poroszország) erélyes fellépésére kobozták el. Az Európa-

szerte megbotránkozást keltő mű egyenesen az inkvizíció eszközét, az eretnekek, azaz protestánsok megégetését sürgette.³⁹ Letelepédési és iparendélyt is csak katolikusoknak adott. Így azután 1757-ben 1319 református, 179 evangélikus, 19 görög katolikus és 12 zsidó mellett 3316 a katolikusok száma.⁴⁰ Bíró püspök, mint főispán, 1733-ban elérte, hogy a protestánsokat még a temetkezés gyakorlásától is eltiltotta s így ezeket a katolikus lelkészek temethették és temették is el. Gyakori eset volt, hogy a reformátusok halottaikat Kádártára, Szentmihályszabadjára, vagy Vámosra vitték eltemetni.⁴¹ Bíró Márton saját-

kezű *Naplójából* ismeretes, hogy földesúri joga alapján protestáns magyar jobbágycsoportokat telepített ki⁴², s helyükbe németeket hozott.⁴³

A veszprémi reformátusoknak II. József türelmi rendeletéig kellett várniok, hogy vallásukat újból gyakorolhassák. Ennek megjelenése után, 1783-ban új temetőt nyitottak a Jeruzsálem-hegyen és 1784-ben kezdték építeni, eredetileg torony nélkül,⁴⁴ a Szarvas u. 1. szám alatt álló templomukat.⁴⁵ Ezzel új fejezete kezdődik a veszprémi református gyülekezetnek.

Kőhegyi Mihály

J E G Y Z E T E K

- ¹ *Gedeon Gy.*: A hitújítás terjedésének okai hazánkban 1541-ig. Bp. 1911.
- ² *Herpay Gábor*: A magyar és erdélyországi reformáció története 1564-ig. Debrecen, 1911. — *Zoványi Jenő*: A reformáció Magyarországon 1565-ig. Bp. 1922. — *Révész Imre*: Magyar református egyháztörténet, 1520 tájától 1608. Debrecen, 1938. — *Révész Imre*: A magyarországi protestantizmus történelme. Bp. 1925.
- ³ *Johannes Róka*: Vitae Vesprimiensium praesulum. Pozsony, 1779. — *Pfeiffer János*: A veszprémi egyházmegye legrégebbi egyházlátogatásai, 1554–1760. Veszprém, 1947.
- ⁴ A lakosság erősen psuztulásnak indul. *Pákay Zsolt*: Veszprém vármegye története a török hódoltság korában a rovásadó összeírás alapján, 1531–1696. Veszprém, 1942.
- ⁵ *Erdélyi Gyula*: Veszprém város története a török idők alatt. Veszprém, 1913. 27., 42–43., 49.
- ⁶ *Matunák Mihály*: Veszprém ostroma és visszafoglalása, 1566. Hadtörténelmi Közlemények, 1897.
- ⁷ *Pataki Vidor*: A XVI. századi várépítés Magyarországon. A Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyve, 1931. — *Soós Elemér*: A magyarországi várak történelmi fejlődése. Bp. 1912. — *Gerő László*: Magyarországi várépítészet. Bp. 1955.
- ⁸ *Gerő László*: i. m. 150. Az 1569-es felmérést tulajdonítja Turconak, *Korompay György*: Veszprém. Bp. 1956. 29. pedig az 1572-es rajzot. E lényeges kérdés eldöntése csak az eredeti tanulmányozásával volna lehetséges.
- ⁹ *Révész Imre*: Dévai Bíró M. első magyar reformátor életrajza és irodalmi működése. Pest, 1862. — *Révész Imre*: Dévai Bíró M. tanításai. Kolozsvár, 1915. — *Fraknói Vilmos*: Adalékok Dévai Bíró M. élettörténetéhez, 1533–1542. Történelmi Tár, 1880.

- ¹⁰ A. Fr. Lampe [Debreceni Ember Pál]: *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*. Utrecht, 1728. 73.
- ¹¹ *Nagy Sándor*: Sztáray Mihály élete és művei. Bp. 1883. — *Kapossy Lucian*: Pápa város egyetemes leírása. Pápa, 1905. — *Kiss Ernő*: A dunántúli ref. egyházkerület pápai főiskolájának története, 1531–1895. Pápa, 1896.
- ¹² Az anyakönyv 167. lapján olvasható: „Catalogus copulatorum conjugum per dominum superattendentem Staphanum Pathainum, ubi notante personarum nomina et dies promulgationis, anno domini 1614.”
- ¹³ *Fabó András*: A magyar- és erdélyországi mind a két vallású evangélikusok okmánytára. Pest, 1869. 84–86.
- ¹⁴ A teljes levelet közli *Véghely Dezső*: Emléklapok rendezett-tanácsú Veszprém város közigazgatási életéből. Veszprém, 1886. LXXXIV.
- ¹⁵ A Várbeli katonák leveléből két dolog tűnik ki: 1. Az építendő templom kicsi lesz, lényegében egy udvart akarnak föld alá venni. 2. Szabó Miklós hadnagy ajándékozta nekik a területet, tehát a külső várban, az Ecséri házzal szemben, az 1930-as évek körül törvénytörvényes palota célját szolgáló épület déli felén állott.
- ¹⁶ Az eseményeket bővebben lásd *Thury Etele*: A veszprémi ref. egyház története. Bp. 1893. 12–17.
- ¹⁷ *Tóth Ferenc*: Túl a dunai ref. püspökök élete. Győr, 1812. 107–108.
- ¹⁸ *Thury Etele*: i. m. 11–12.
- ¹⁹ *Korompay György*: Veszprém. Bp. 1956. 34.
- ²⁰ *Ambrosii Calepini dictionarium decem linguarum*. Lugduni, 1585. — Magyar részét a latin értelmezésekkel kiadta *Melich János*: Calepinus latin-magyar szótára. Bp. 1912.

- ²¹ *Albertus Molnár Szenciensis*: Lexikon latino-graeco-ungaricum. II. rész: Dictionarium ungarico-latinum. Heidelberg, 1621.
- ²² Molnár Albert szótára eredetileg Norinbergában jelent meg 1604-ben. Csak a Nürnbergben (1708) nyomtatott 5. kiadás tartalmaz német értelmezést. – Az újonnan szó „neulich” értelmezését nyelvtörténeti adatok is egyértelműen támogatják. *Szarvas Gábor* – *Simonfi Zsigmond*: Magyar Nyelvtörténeti Szótár. Bp. 1890 – 1893. III. 849.
- ²³ A gályarabságra hurcoltak névsora: Sárospataki Füzetek, 1865.
- ²⁴ *Borsos István*: A pozsonyi rendkívüli törvényszék és a gályarabok története. Szentgotthárd, 1911. – *Marton Sándor*: A gályarabok története. Bp. 1896. – *Payr Sándor*: A magyar protestáns gályarabok. Bp. 1926. – *Tóth Endre*: A gályarabság története. Pápa, 1906.
- ²⁵ *Thaly Kálmán*: Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. Pest, 1872. 69 – 73.
- ²⁶ *Thury Etele*: Veszprém városának története. Történelmi Társulat, 1905. – *Lukcsics József*: A veszprémi káptalan a XVI. században. Veszprémi Hírlap, 1908. júl. 26.
- ²⁷ Amint megszűnik Veszprém véghelyi jellege, érvényüket veszítik a véghelyi kiváltságok is. Ennek során válik vitássá a reformátusok vári egyházi területbirtoklása ott, ahol régen a káptalan intézményei állottak. *Korompay György*: i. m. 38.
- ²⁸ Hodosi Sámuelnek két munkája is ismeretes, az egyik közülük veszprémi vonatkozású: Éórálló toronyban helyheztesített Vigyázó. Az az: Oly idves-séges együgyü rövid tanítás, mellyben minemű lelki-ismerettel kellyen tisztiben forgolódni, az Istentől elő állattatott Egyházi szolgálknak, rövideden lerajzolatik mellyet A Veszprémi Reform. Ecelesiaban való hivattatásának alkalmatosságával, azon meg-nevezett gyülekezet előtt, az Isten dicső-ségére, s az élő híveknek lelki hasznokra ki-jelentett, 1680. Esztendőben, Bójt más havának tizen-hetedik napján . . . Debreczen, 1680. k.
- ²⁹ *Weszprémi István*: Succinta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia I – III. Leipzig – Wien, 1774 – 1787. II/1. 29 – 30. – *Thury Etele*: Protestáns Szemle, 1893. 211. – *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1896. IV. 942 – 944.
- ³⁰ Tóth Ferenc négykötetes, kb. 1810 körül keletkezett kéziratgyűjteményét az OSZK Quart. Hung. 1043. szám alatt őrzi. A kézirat nem volt ismeretlen ezideig sem (Magyar Könyvszemle, 1886. 238 – 250. – *Szabó T. Attila*: Kéziratok évkönyveink és verses kéziratunk a XVI – XIX. században. Zilah, 1934.), de feldolgozása még nem történt meg. Mivel a kéziratnak igen sok Veszprém megyei vonatkozása van, itt kissé részletesebben közöljük tartalmát: I. kötet, 1b: „Nevezetesebb Reformáta Oskoláknak és Ekklesiáknak Historiáját illető feljegyzések. 1810-ben Pápán öszveszedte Tóth Ferenc mp. II. köt. 81a – 84a: Vermásolatok RMK I. 1133-ból. 102a-b: Végetlen kegyelmű királyi felség . . . Veszprém Siralma. Írta Hosszúfalvi Márton akkori veszprémi prédikátor, mikor 1716. d. 14. Dec. a Templom el vétetett. 102b: A Veszprémi Várat egy valaki le rajzolván 1760 tájján ezen Verseket írta alája. 103a-b: „Magyar Sion siralma”. Árván maradt magyar Sion leánya . . . (1674 körül).
- 171a – 194b: Üldözés tüköre . . . Mint mikor a hajos csendes . . .
- 195b – 196a: Halotti versek Helmetzi István felett, 1753.
- Stoll Béla*: A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565 – 1840). Bp. 1963. 313.
- ³¹ Utalás arra, hogy a kiugratott sorok első betűjének függőleges összeolvasása ugyancsak megadja a vers címét: Veszprém siralma. Az akrosztichon nem szokatlan ebben a korban.
- ³² Közismert református egyházi ének. Első említése 1635-ből a lőcsei énekeskönyvben. – Közönséges isteni tiszteletre rendeltetett Énekes Könyv . . . Debreczenben, 1838. 430.
- ³³ A „kétszáz esztendőig” az eredetiben aláhúzva.
- ³⁴ A vers címe az eredetiben aláhúzva.
- ³⁵ A „Gerlicze Szava” aláhúzva.
- ³⁶ A megyegyűléseket a XVIII. század elején nem Veszprém-ben tartották. Biró Márton püspöknek főispánná történt választása után Veszprém lett a megyeközpont. Az ő kezdeményezése volt a régi vármegyeház felépítése. Az alispán jelentése szerint még 1762-ben remélik befejezhetni az építkezést: „Istennek segítségével a N. Vrgye háza ez idén egészen el-fog készülni; a mellynek is frontispiciumára a N. Vrgye czimerét föl-tetetni, és valamelly Chronosticummal, vagy inscriptioval azt ékesíttetni, illyendő, és szükséges.” *Veszprémi püspöki levéltár*. Prot. Dominale 1762. 457 – 458. Kiss alispán 1762. ápr. 9. levele a püspökhöz. A század építkezésére általában *Lukcsics Pál* – *Pfeiffer János*: A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában. Veszprém, 1933.
- ³⁷ *Schermann Eged*: Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon, Mária Terézia haláláig. Bp. 1928. – *Sashegyi Oszkár*: A német felvilágosodás és magyar cenzúra. 1800 – 1830. Bp. 1938. – *Maros A.*: A cenzúra. A haladó eszmék üldözésének története. Bp. 1947. – *Sashegyi Oszkár*: Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II. Bp. 1958.
- ³⁸ *Biró Márton*: Enchyridion. Győr, 1750.
- ³⁹ *S. Szabó József*: A protestantizmus Magyarországon. Bp. 1928. 66.
- ⁴⁰ *Ila Bálint* – *Kovacsics József*: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp. 1964. 397.
- ⁴¹ *Véghely Dezső*: i. m. 205 – 206. – Keresztelni is Vámosra (ma Nemesvámos) vitték a gyerekeket, amint azt az 1723-ban az anyakönyvbe beírt nevek között az akkori lelkész feljegyezte. Sajnos ez, a legrégibb anyakönyv a II. világháború során elpusztult. *Nádasdy Lajos* szíves levélbeli közlése (1966. I. 21.). Fogadja érte köszönetemet.
- ⁴² *Hornig Károly*: Padányi Biró Márton veszprémi püspök naplója. Veszprém, 1903. – *Thury Etele*: Biró Márton naplója. Protestáns Szemle, 1905. – *Otto Albrecht Isbert*: Das südwestliche ungarische Mittelgebirge. Bauernsiedlung und Deutschtum. Berlin – Leipzig, 1931. c. könyvének ismertetésekor ezt veti szemére *Mályusz Elemér*: „Mennyire más színben tűnik fel egyszerre a régi magyar lakosság és a betelepítő némettség gazdasági ereje, ha elcivassuk azt a lesújtó ítéletet, amelyet a XVIII. századi magyar barokk tipikus képviselőjének, Padányi Biró Márton veszprémi püspöknek a kolonizációs munkájáról a saját ügyésze mondott! Beck ügyvéd

kénytelen volt egyenesen a kancellárhoz fordulni és bizalmasan felhívni figyelmét, hogy a püspök tönkreteszi az uradalmat, mert a régi jómódú, tehetős protestáns jobbágyokat kibecsüli földjeikből, házaikból, úgy hogy ezek javaikat elvesztegetve, kénytelenek elvándorolni s akkor helyükbe teljesen szegény külföldieket hozat . . . , máshol pedig a protestáns jobbágyok, minthogy leégett házaik felépítéséhez nem kaptak segítséget, kénytelenek voltak, szőlőiket is elhagyva, eltávozni . . .” Századok, 1932. 332.

⁴³ *Bakonyi János*: Márkó telepítése és nyelvjárása. Bp.

1940. — *J. Seemüller*: Beiträge zur Siedlungsgeschichte der Gemeinde Deutschdörflerl — Nagytevel im Bakonyer Wald. Deutsche Forschungen in Ungarn, 1939. — *I. Heil*: Bevölkerungsverteilung und — bewegung im 18. Jahrhundert in den Komitaten Wesprim und Weisenburg. Buch der Deutschen Forschungen in Ungarn. Bp. 1940. 309 — 319.

⁴⁴ *Magyar Kurir*, 1796. III — IV. köt. 47. — *Kováts J. István*: Magyar református templomok. Bp. 1942. 304 — 305.

⁴⁵ *Genthon István*: Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1959. I. 417.

Zwei Gedichte über die Konfiszierung der reformierten Kirche von Veszprém aus dem 18. Jahrhundert

Verfasser bringt zwei Gelegenheitsgedichte, die die Konfiszierung der Kirche der reformierten Kirchengemeinde von Veszprém beklagen. Das eine wurde vom Prediger Martin Hosszúfalusi zur Erinnerung an den 14. Dezember 1716, den Tag der Konfiszierung der Kirche auf die Melodie eines bekannten Kirchengesanges (Szívem megaláztatva hozzád megyek) geschrieben. Das andere Gedicht, dessen Verfasser nicht ermittelt werden konnte, entstand um das Jahr 1760. Der Sinn des allegorischen Gedichtes, das im wesentlichen das Thema des ersten wiederholt, ist klar.

Außer der Vorführung der beiden bisher unbekanntenen Gedichte gibt Verfasser auch über die Geschichte der reformierten Kirche von Veszprém eine zusammenfassende Übersicht. Er weist nach, daß der Bau ihrer ersten Kirche 1627 begonnen und 1629 beendet worden ist. Nach der Konfiszierung ihrer Kirche im Jahre 1716 überführten die Reformierten ihre Toten zum Begräbnis nach Kádárta, Szentkirályszabadja und Nemesvámos. Nach der Veröffentlichung des Toleranzediktes des Josef II. durften sie ihre Religion wiederum ausüben und haben dann auch eine neue Kirche erbaut.

Mihály Kóhegyi

Deux poèmes du XVIIIe siècle parlant de la mainmise sur l'église protestante de Veszprém

L'auteur publie deux poèmes de circonstance qui racontent la mainmise sur l'église de l'assemblée protestante de Veszprém. L'un fut écrit par le prédicateur Márton Hosszúfalusi, pour commémorer le jour du 14 décembre 1716, jour de la mainmise sur l'église, aux accents d'un chant religieux bien connu (Le coeur humilié je par vers toi). L'autre poème, datant de 1760, est dû à un auteur anonyme. Le sens du poème allégorique est clair, dans l'essentiel il répète le thème du précédent.

En présentant les deux poèmes jusqu' présent

ignorés, l'auteur résume l'histoire de l'Église protestante de Veszprém. Il démontre que la construction de l'église fut commencée en 1627, et terminée en 1629. Après la mainmise, en 1714, sur l'église les protestants enterrèrent leurs morts dans le cimetière de Kádárta, Szentkirályszabadja et Nemesvámos. C'est après la parution de l'édit de tolérance de Joseph II que les protestants purent recommencer à pratiquer leur religion et bâtir une nouvelle église.

Mihály Kóhegyi

ДВА СТИХОТВОРЕНИЯ ИЗ 18. ВЕКА ПРО ОТНЯТИЕ ВЕСПРЕМСКОЙ КАЛЬВИНИСТСКОЙ ЦЕРКВИ

Автор сообщает два стихотворения, написанные на случай отнятия церкви веспремского кальвинистского прихода. Одно из них написано проповедником Мартоном Хоссуфалуши на память дня отнятия церкви, 14-го декабря 1716 года, на мелодию общеизвестной церковной песни (Покоряя свое сердце, я приближаюсь к Тебе). Другое же стихотворение создано около 1760 года, но автора этого последнего стихотворения пока не удалось выяснить. Содержание аллегорического стихотворения вполне ясно, по сути дела и здесь повторяется тема первого стихотворения.

Кроме сообщения обоих, до сих пор неизвестных стихотворений автором дается и сводка истории веспремской кальвинистской церкви. Доказывается, что построение первой церкви началось в 1627 году и закончено в 1629 году. После отнятия церкви в 1714 году кальвинисты перевозили своих покойников для похоронения в сс. Кадарто, Сенткирайсабадья и Немешвамош. После выпуска декрета цесаря Йозефа Второго о религиозной терпимости протестанты могли вновь пользоваться своей верой и тогда они построили новую церковь.

Михай Кёхеды

Veszprémi és Veszprém megyei céhkorsók

„A céhkorsó, . . . sajátos korsó, melyből bizonyos ünnepélyek, pl. czéhlakmározások, czéhláda átvitele, czéhmesterválasztás, remekeltetés, felszabadítás alkalmával isznak a mesterek és illető legényeik. A céhkorsó rendes öre az atyamester.” Ezekkel a szavakkal határozta meg éppen 100 évvel ezelőtt, 1864-ben a céhkorsót a Czuczor-Fogarasi-féle nagy magyar nyelvészótár. Akkor ez a szó még élő fogalmat jelentett, sűrűn emlegették, ezért is írta jelen időben a szótár az ivást, hisz a céhrendszer Magyarországon egész 1872-ig hivatalosan is fennállott, a céhszokások pedig még hosszú évtizedekkel a céhrendszer eltörlése után is továbbéltek.

A veszprémi és Veszprém megyei tárgyi céh-emlékeket ismertető sorozatban a céhpecsétek és céhbehívótáblák után a céhedényekre és azokon belül elsősorban az ún. céhkorsók bemutatására kerül a sor, amelyek feltűnően nagy számuknál, jellegzetes alakjuknál és majdnem egységes domorműves, zöldmázás kivitelüknél fogva az összes céh-emlékek közül a legeredetibbek és legérdekesebbek. Míg a többi tárgyi céhemlék (pecséték, behívótáblák, ládák, zászlók) formáikban, motívumaikban, ábrázolásaikban és egész megjelenésükben igen sok nemzetközi vonást is viselnek magukon, addig ezek a céhkorsók helyi sajátosságaikkal, népi díszítő motívumaikkal, nemzeti nyelvű felirataikkal – mint a népi fazekasság termékei, iparművészeti, művelődés- és szokástörténeti jelentőségükön, eszköztörténeti és heraldikai vonatkozásukon kívül, – elsősorban néprajzi szempontból érdemelnek különös figyelmet.

A céhedények a céhek különféle összejövetelein jelentős szerepet játszottak és nemcsak kizárólag a lakmározás és ivás gyakorlati célját szolgálták, hanem ezen túlmenően az együvértartozás, a társas szellem szertartásos szimbólumaivá is lettek. Az evésre szolgáló céhedények: a tálak és tányérok ilyen jelentősége csekélyebb. Annál nagyobb azonban az ivásra használt edényeké, amelyek között poharak, serlegek, billikomok, kupák, kancsók,

kannák és korsók változatos formáit találhatjuk a legkülönbözőbb anyagokból, üvegből, fémből, ezüstből (esetleg aranyozva), vörösrézéből, de különösen ónból, fajanszból és cserépből.

Hogy az ivásra szolgáló céhedények jelentőségét kellőképpen meg tudjuk érteni, röviden végig kell tekintenünk a céhek belső életén, ahol a céhtagok bármelyikének helyzetében bekövetkezett fontosabb változás szertartásos aktus útján ment végbe, ünnepélyes lakoma és áldomás kíséretében.

Amikor a szabályszerűen beszegődött inasnak a tanulásra előírt inaséve az ún. „apródesztendeje” letelt (rendszerint három év), megtörtént az inas felszabadítása. Ez a céhmester házában, a céhmester és az egész céh jelenlétében, nyitott céhláda előtt, ünnepélyesen folyt le, amikor is az inas bizonyos összeg lefizetése ellenében kezéhez kapván a céh által kiállított és pecsétjével ellátott felszabaduló levelet, legénnyé lett. Az ünnepség azután áldomással,¹ vagy ún. *reggelivel*, vagy kislakomával végződött. Az inas azonban felszabadulólevelének elnyerésével általában még nem lett teljes jogú legény. Egy bizonyos ideig (fél évig) még az inas és legény-fokozat között állott, ún. „apródbéres” (Halb-oder Junggeselle)² volt. Csak a legények társaságába (ifjú társaság, Bruderschaft, Gesellschaft) történt felvétele után vált teljes jogú legénnyé.

A *legénytársaságokat* (legénycéheket) a legények számbeli gyarapodása, érdekvédelmük biztosítása, a bennük éledő szolidaritási érzés hívta életre még a XV. században.³ Kezdetben még kifejezetten a céh legszorosabb tartozékainak számítanak. Később egyre függetlenebbek, önállóbbak lettek, anyagi erejük, átfogó nemzetközi szerveztségük révén egyre nagyobb súllyal léptek fel,⁴ önálló, maguk alkotta szabályokkal, saját ládával és maguk által választott vezetőkkel. A jámbor, vallásos jelleg, a szegények és betegek istápolása mellett, a vándorlás intézménye, illetve az ezzel kapcsolatos munkaközvetítési feladatok magukhoz ragadása járult hozzá leginkább kialakulásukhoz és meg-

1. Veszprémi csizmadiacéh ezüstpohara. 1669.
1. Silberbecher der Veszprémer Stiefelmacher zunft 1669
1. Gobelet d'argent de la corporation des bottiers de Veszprém 1669
1. Серебряный бокал веспремской гильдии сапожников 1669 г.

erősödésükhöz. Élükön eleinte a céh által delegált, később maguk által az öreg mesterekből választott „*atyamester*” állott, aki a gyűléseken elnökölt, a legények ún. társládáját és korsóját őrizte és a vándorlegényeket a legényszálláson (Herberge) elszállásolta. Ezenkívül két ún. „*bejárómestert*” (öreg és kis bejárómestert) is küldött ki a céh a legények társaságának ellenőrzésére (Beisitzer). A társaság közvetlen előljárója, a legények sorából kikerülő „*dékán*” volt, néhol „*dékánmester*”,⁵ másnéven öreglegény.⁶ Több helyen öreg, vagy nagy dékán és ifjú, vagy kis dékán is működött.

A legényavatásnak különböző előfeltételei voltak. Legtöbb helyen ún. *keresztelő* előzte meg az avatást, amikor a felavatandó legény fejét „a keresztzülők” előtt, a legények jelenlétében borral leöntötték.⁷ Az asztalosoknál „meggyalulták”⁸ a felavatandót, a lakatosoknál „kulcs harapás” (Schlüsselbeissen, Bartbeissen), a kádároknál „köszörülés” (Schleiffen)⁹ előzte meg a felavatást. A debreceni ácsoknál tréfásan fafésűvel megfésülték,¹⁰ a bajai céheknél pedig megborotválták¹¹ a felavatandó legényt. Majd ezt követte az ún. *társ-pohár-ivás*, amivel a legény végre teljes jogú legény, társlegény, másnéven társ-poharas legény lett. Az öreg legény, vagy előljáró dékán a szoba közepére állította a felavatandó legényt, melléje a keresztzülököt, a bokrétás legényeket stb., majd „jobb-jába fogta a céhkorsót, vagy céhkannát, baljába pedig egy meszely úrtartalmú poharat, vagy közepszerű klázlit, színültig megtöltve borral, s áldjon Isten – szóval a társ-poharas legénynek nyújtotta.”¹² Az első poharat a király, a másodikat a város, a harmadikat a céh éltetésével kellett kiüríteni. Volt hely, ahol a királyért, a földesúrért, a főcéhmesterért, az ócéhmesterért, az új atyamesterért, az óatyamesterért, az új bejárómesterért, az óbejáró mesterért, majd a nemes céhnek megmaradásáért, végül minden egyes mesterlegényért kellett egy pohár bort üríteni, tehát az első kilencen kívül még kb. tíz-tizenötöt.¹³

Egyes céhek a keresztelón és társ-pohár-iváson kívül előírták még az ún. *társ-pohár-adást* is, ami annyit jelentett, hogy a társ-poharas legényt felavató lakoma adására kötelezték. (Veszprémi és székesfehérvári tobak legények alapszabálya, 19. art.). Ez a felavatott legény zsebére ment. A lakomát a szálláshelyen (Herberg), vagy a céhmester házában tartották. Az új legény tartozott felszol-

2. Veszprémi (?) magyar vargacéh tölcseré. 1830.
2. Trichter der ungarischen Schuhmacherzunft von Veszprém (?) 1830
2. Entonnoir de la corporation des cordonniers hongrois de Veszprém 1830
2. Воронка веспремского (?) венгерской гильдии сапожников 1830 г.

3. Nagyvázsonyi egyesült esztergályos, asztalos, kőműves és ács-céh kannája. 1831.
3. Kanne der vereinten Drechsler-, Tischler-, Maurer- und Zimmermannzünfte von Nagyvázsony 1831
3. Pichet de la corporation réunie des tourneurs, des menuisiers, des maçons et des charpentiers de Nagyvázsony 1831
3. Бидон объединенной надъважоньской гильдии токарей, столяров, каменщиков и плотников 1831 г.

társpoharat másutt már megadta. Ebben az esetben az ifjú társaság tagjai neki tartoztak ún. „tisztelőpohárral” (Ehrenschenke),¹⁵ vagy mint pl. Marosvásárhelyen, az idegen legény tiszteletére „asztalt tartottak.”¹⁶ Amikor megérkezett a szállásra és az előírtas illő köszöntést elmondotta, erre a dékán szertartásos formák között válaszolt. Majd udvariasan kikérdezte körülményei felől. Miután meggyőződtek becsületes mesterlegény-voltáról, a fáradt vándorlegényt szíves istenhozottal fogadták (*Willkomm*) és megkínálták üdítő itallal (*Labentrunk*). Innen a céhek, illetve legénytársaságok díszes ivóedényének német neve a *Willkomm*, amelyből a magyar billikom is származik. Ez a rendesen ón, vagy ezüst kupa (*Humpen*), a „*Willkommen*” (=Isten hozott), mindig az asztalon állott. Azt jelképezte, hogy a céhnek, illetve legénytársaság-

gálni, ő kezelte a céhkannát is. „Az öntésnél nagyon kellett vigyáznia, hogy az asztalra ne csepentsen az italból, vagy fel ne döntsön egy poharat, mert két pint bor büntetést szabtak rá.” Egyes helyeken azokat a felszabadult legényeket, akik céhbeli mesternél tanultak ugyan, és egyszer már szabályszerűen felavatták őket, és a társpoharat is megadták, újabb társpohár adására kötelezték, ha olyan mesterhez állottak be időközben munkára, aki nem tartozott a céhhez (himpellér) és utána újból céhbeli mesterhez szegődtek. (Veszprémi és székesfehérvári tobaklegények alapszabályai, 18. art.).¹⁴

A legtöbb céh megkövetelte a felszabadult legénytől a vándorlást, hogy szakmai tudását gyarapítsa és látókörét bővítse. Ez feltétele volt a mesterré válásnak. A vándorlegény, amikor a városba érkezett, vagy a legényszállásra ment, vagy az atyamesterhez, aki néhány napra szállást adott neki, és ezalatt a dékánokkal helyet kerestetett az új legény számára. Ha sikerült munkát találnia, akkor be kellett lépnie a legények társaságába, ahol bizonyos kisebb összeg ellenében beírták nevét a legények könyvébe. Ezt az összeget felvételi pénznek hívták (*Auflaggeld*). Ezenkívül társpoharat kellett adnia, ha csak nem tudta igazolni, hogy a

4. Veszprémi kalapos legénytársaság ivóserlege. 1840.
4. Trinkbecher der Hutmacherburschenschaft von Veszprém 1840
4. Le gobelet de l'association des jeunes chapeliers 1840
4. Большой бокал веспремского общества подмастерьев-шляпочников 1840 г.

nak szabad italméresi joga van saját ivószobájában, ami nem minden mesterségnek, vagy céhnek volt meg, mert eredeti ilyen jogukat ivószobáikkal együtt Németországban a céhküzdelmek korában sokhelyütt elveszítették. Amely céhnek megmaradt, azok voltak az ún. „Geschenkte Handwerke”, azaz italméresi joggal felruházott, ivószobával rendelkező és a vándorlegényeknek rendszeres úti támogatást és szállást nyújtó céhek,¹⁷ szemben az ún. „Ungeschenkte” mesterségekkel, amelyeknél mindezek nem voltak meg. A kétféle mesterség közötti különbség később elmosódott, Németországban 1731-ben hivatalosan el is törölték, sokhelyütt maga a városi tanács emelte ún. Willkomm alapításával és szabályzat kiadásával az addig „ungeschenkte” mesterséget a „geschenkte” mesterség rangjára. Az áldomásra szolgáló díszes ivóedény, a Willkomm, tehát a céh, illetve ifjú társaság rangját is jelentette. Szimbólikus jelentőségű volt, ezért mint szentséget tisztelték, és mindenütt nagy súlyt helyeztek minél pompásabb és díszesebb kivitelére.¹⁸

A vándorlásból megtért legénynek, ha végleg letelepedett és céhes mester akart lenni, a polgárjog megszerzésén, az ún. „remek” elkészítésén és a felvételi díj, a céhtaksa befizetésén kívül két ünnepélyes lakomát kellett adnia. Az egyiket, a „*kis-mesterasztalt*” a céhbe való felvételekor, a „remek” elkészítése után, a másikat, a „*nagy-mesterasztalt*” egy éven belül. Ha új mester jött a városba és felvették a céhbe, az ún. „*köszönőpoharat*” tartozott adni, amely ugyancsak lakoma kíséretében zajlott le.

Mindezekben az ünnepélyes összejöveteleken fontos szerepet játszottak a céhedények, de legnagyobb jelentőségük a céhmesterválasztó céhgyűlést követő ünnepségen, illetve az azzal kapcsolatos *nagy céh lakomán* domborodott ki. Az új céhmester megválasztása után a céhládát és a céh többi jelvényeit ünnepélyes menetben vitték át a régi céhmester házából az új céhmester házába. A menetet a két legidősebb ifjúmester nyitotta meg a céhlárával, majd egy-egy ifjúmester a kopsóterítőt, a céhkannát, a fáklyákat, stb. vitte utána. Ezek után lépdelt a régi és az új céhmester, majd párosan a fiatal, közép, végül pedig az öreg mesterek.¹⁹

Magán a céh lakomán — Richter M. István leírása szerint — nagy kerek fatálakban tálalták az ételeket, „később kerek óntálakat, vagy tojásalakú, vagy négyszögletes, többnyire fehér mázzal bevont és kék, vagy zöld koszorúval, vagy virággal díszített cseréptálakat” használtak. „A tányérok anyaga és színe megegyezett a tálakéval. Borral

töltötték meg a céhkorsót, vagy céhkannát és a kancsókat. A sört nagy csücskös cserépkorsókban rakták az asztalokra, a pálinkára pedig különféle alakú flaskók voltak. . . . A bort meg a pálinkát minden asztalnál egy-egy pohárból itták, amely körbejárt. A sör számára — a Felvidéken — nagy egy- és kétfülű zöldes üvegerleget, vagy mint máshol, kisebb tejesköcsög alakú füles, kívülről többnyire fehérmázas virágos, vagy más díszítésű, fedél nélküli, néha ónfedeles cserépkorsókat használtak.” A pohár egy pillanatig sem állhatott üresen, a szolgáló, vagy ifjú mester tiszte volt azokat újratölteni. A bor kiöntését szigorúan büntették, általában olyankor, ha valaki annyi bort ön ött ki az asztalra, amennyit a tenyerével nem tudott letakarni, újabb borban megszabott, büntetést fizetett. A szolgáló, vagy ifjú mestereknek külön artikulusokban megszabott kötelessége volt az italozástól elázott mestereket hazakísérni, vagy hazavinni.²⁰

A céhek ivóedényei tehát a céhélet minden ünnepélyesebb aktusán szerephez jutottak és akár csak a céhláda, a céhtábla, a céhpecsét, vagy a céhászló, a céhet magát szimbolizálták, az áldomások ősi együvértartozást kifejezésre juttató erejével. Sokhelyen a legénytársaság ivószobáját, sőt átvitt értelemben magát a társaságot is „Krug” (korsó) néven emlegették, külön, pontokba szedett *korsórendtartás* („*Krugordnung*”) szabályozta a társaság összejöveteleit, az atyamestert pedig „Krugvater” (korsóatyja) névvel illették.²¹ Maguk a céhartikulusok is a legkülönbözőbb okokból elrendelt büntetéseket leginkább borban szabták ki, amelyet azután a közösen tartott lakomákon és áldomásokon fogyasztottak el.

Az áldomások és lakomák a XVII—XVIII. századra egyre inkább elszaporodtak, a megkövetelt italszolgáltatások mértéke egyre nőtt és ezzel együtt a közös étkezések és ivások, amelyek eredetileg az együvértartozást, a testületi szellemet voltak hivatva szolgálni és szimbolizálni, teljesen elfajultak, s a céh lakomák sokfelé öncélú tívornyákba fulladtak. Mária Terézia királynő éppen ezeknek a kilengéseknek a megfékezésére generális rendelkezéssel korlátozta a céh lakomák és áldomások tartását, amely rendelkezése a szentkirálysabadjai és vörösberényi tanácsok számára 1769-ben kiadott céhlevél 5. pontja szerint így hangzik: „minden vendégeskedések és iddógálások megtiltatnak, nem is léssen szabad a céheknek az új mestereket, vagy ebéd vagy italadással akármely szín és fogás alatt terhelni”.²² De ezeknek a szigorú rendelkezéseknek gyakorlatilag nem sok foganatja lehetett. Ezt épp a céhkorsók bizonyítják, mert

5., 5/a. Veszprémi bognárcéh korsója. 1721.
5., 5/a. Krug der Veszprémer Wagnerzunft 1721

5., 5/a. Chope de la corporation des charrons de Veszprém
1721
5., 5/a. Кружка веспремской гильдии каретников 1721 г.

5/b. Veszprémi bognárcéh korsójának kiterített rajza.
1721.
5/b. Ausgebreitete Zeichnung des Kruges der Veszprémer
Wagnerzunft 1721

5/b. Dessin développé de la chope de la corporation des
charrons de Veszprém
5/b. Развернутый рисунок кружки веспремской гильдии
каретников 1721 г.

6., 6/a. Nagyvázsonyi vargacéh korsója. 1725.

6., 6/a. Krug der Schuhmacherzunft von Nagyvázsony 1725

6., 6/a. Chope de la corporation des cordonniers de Nagyvázsony 1725

6. Кружа надъважоньской гильдии сапожников 1725 г.

pl. az általunk ismert 90 db Veszprém-megyei céhkorsónak mintegy 80%-át a XVIII. század második felében, vagy a XIX. században készítették, és már maga az a körülmény, hogy egyetlen megye területén ilyen feltűnően nagyszámú céhkorsó található, a céh lakomák és áldomások szokásának széles elterjedésére mutat nemcsak a városi, hanem a falusi céhek között is.

Az ivásra szolgáló céhedényeket az alábbi szempontok szerint osztályozhatjuk:

1. Használóik szerint, annak megfelelően, hogy az egész céh számára, azaz a mesterek és legények együttes használatára készült-e, vagy csak a legénytársaság számára. Ez rendszerint kitűnik a céhedény feliratából, ahol vagy kifejezetten a céh,

vagy az ún. ifjú társaság, kis társaság, vagy egyszerűen csak ifjúság megnevezés található. De ha ilyen felirat nincs is rajtuk, akkor az olyan edényeket, amelyeken a céhmester neve szerepel a többi tisztségviselő nevének kíséretében, az egész céh számára készült edénynek kell tekintenünk. Amelyeken viszont első helyen az atyamester neve olvasható, rendszerint a bejárómesterek és dékánok nevének kíséretében, a céhmester nevének említése nélkül, a legénytársaság korsójának, vagy kanójának kell minősítenünk.

2. Aszerint, hogy közvetlenül, vagy közvetve szolgálnak ivásra. Ennek meghatározása nem könnyű és egyértelműen nem is lehetséges. Az ivásra szolgáló céhedények elnevezései nagyjából tájé-

7. Veszprémi csapócéh korszója. 1733.
 7. Krug der Veszprémer Tuchmacherzunft 1733
 7. Chope de la corporation des foulons de Veszprém 1733
 7. Кружка гильдии веспремских валяльщиков 1733 г.

koztatnak efelől, de az elnevezések tájegységenkénti értelmezési különbségei és átfedései a pontos elhatárolást nem teszik lehetővé. A különbségtétel legkézenfekvőbb kritériuma az edény nagysága és a szájhoz való illesztés lehetősége lenne. Ha relatíve kisebb az edény és ha könnyen szájhoz illeszthető, akkor közvetlen ivásra szolgál, ha relatíve nagyobb és kiöntővel ellátott csőrös formájú, akkor az ital tárolására használták és csak közvetve ittak belőle. Ez az egyszerű elhatárolás azonban éppen a céhedényeknél nehezen vehető figyelembe, mert a céhedények relatív nagysága, vagy kicsinysége nem dönthető el könnyen, mivel épp a céháldomások fénye és ünnepélyesebbé tétele céljából az ivóedények nagysága és irtartalma helyenként óriási méreteket öltött.

Az ivóedények közül a pohár minden kétséget kizáróan közvetlen ivásra szolgál, a serleg, amely akár fedeles, akár fedél nélküli, és méreteiben bármilyen nagy is, szintén közvetlen ivóedény. Ugyancsak közvetlen ivóedény a billikom és a kupa is. A kancsó szerepe már nem egyértelmű. Ma inkább ital tárolására szolgáló, csúcsos szájú edényt értünk alatta, de régebben közvetlen ivóedényként is használatos volt (ivókancsó). A korszó ugyancsak inkább tárolásra és nem közvetlen ivásra szolgáló nagyobb edény, kivétel a söröskorszó. A kanna és kanta, méreteinél fogva kizárólag tárolásra szolgál, tehát csak közvetett ivóedény.

3. Elnevezésük, alakjuk és anyaguk szerint az alábbi céhivóedényeket különböztethetjük meg:

a) A *céhpohár* (Glas, klázli) üvegből vagy fémből, igen gyakran ezüstből készült, kisebb méretű, többnyire fordított csónkakúp alakú közvetlen ivásra szolgáló edény. Egy céhnek rendszerint több egyforma pohara volt.

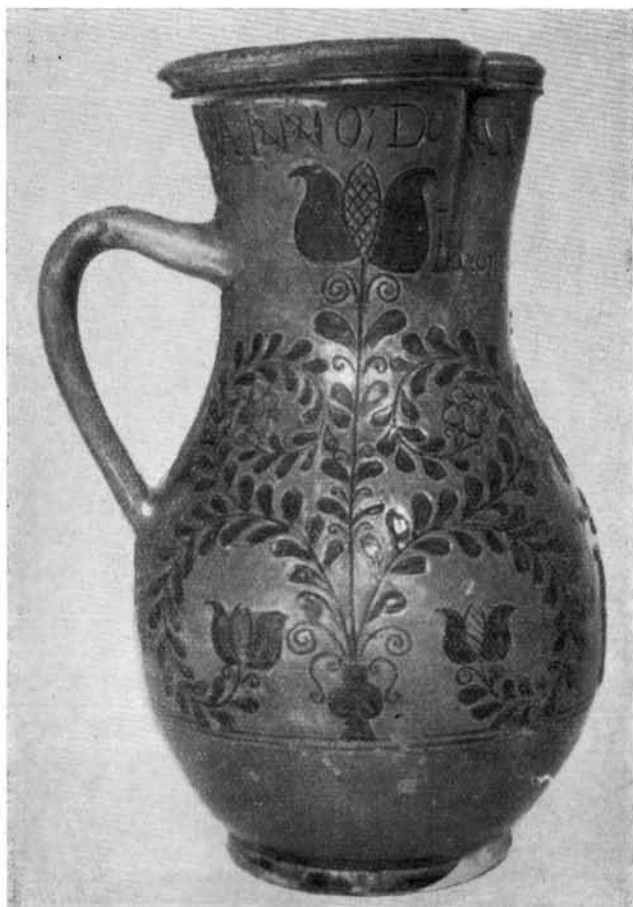
b) A *céhserleg* (Zunftbecher, Zunftpokal) üvegből, de inkább fémből, gyakran nemesfémből készült nagyobb, kehelyhez hasonló, közvetlen ivásra szolgáló talpas pohár. Lehet fedeles, vagy nyitott.

c) A *céhbílikom* (Willkomm) üvegből, kristályból, vagy fémből készült nagyméretű serleg, vagy kupa. Rendszerint igen díszes és fedeles. A német legénytársaságok, a „geschenkte Handwerk” jelképes díszedénye, „olyan lefelé szűkülő serlegszerű ivóedény, amelyben a legényszálláson (Herberg)

az odaérkező mesterlegénynek (zugewanderte) a tisztelőpoharat, vagy társ poharat (Willkommtrunk) bizonyos szertartások között átnyújtották”.²³ Az elnevezés tehát nem önálló edényformát jelent, hanem a funkcióra utal. A billikom szó a magyar nyelvben minden valószínűség szerint a céhek elterjedésével honosult meg. A céhpoharakon, céhserlegeken és céhbílikomokon egyaránt a céh jelvényeit, címerét, munkaeszközeit, termékeit, vagy az iparúzés egy-egy jelenetét örökítették meg és természetesen a céhre utaló megfelelő felirattal látták el. A céhbílikomok ezen túlmenően sokszor már alakjukkal is kifejezték magát a mesterséget. Pl. a mészárosoké belül üres, ivásra használt marha- vagy ürüszobrot ábrázolt, a szabók céhbílikomai vagy óriási gyűszűhöz,²⁴ vagy hatalmas ollóhoz²⁵ hasonlítottak, a pékeké pereg,²⁶ a kerékgyártóké kerékalakú²⁷ volt. De ha alakjuk nem is volt ilyen különleges, általában hatalmas méretű, díszes fedeles serleg volt, amelyek

8., 8/a. Baronyai Ferenc balatonkenesei (?) kovács korszója. 1738.

8., 8/a. Krug des Schmiedes F. Baronyai von Balatonkenese (?) 1738

8., 8/a. Chope de Ferenc Baronyai, forgeron de Balatonkenese (?) 1738

8., 8/a. Кружка кузнеца Ференца Бароньяи из с. Балатонкенеше (?) 1738 г.

fedelén rendszerint egy zászlót és pajzsot tartó alak állott, azon a céh címere, vagy jelvénye.²⁸ A billikomról sokhelyütt apró kis fémpajzsocskák csüngtek, amelyekbe céhjelvényeket és neveket véstek be. Ezeket „kereszteljük” emlékére, tehát legénytársaságba való felvételük megörökítésére „alapították” a legények és akasztották fel a billikomra.²⁹

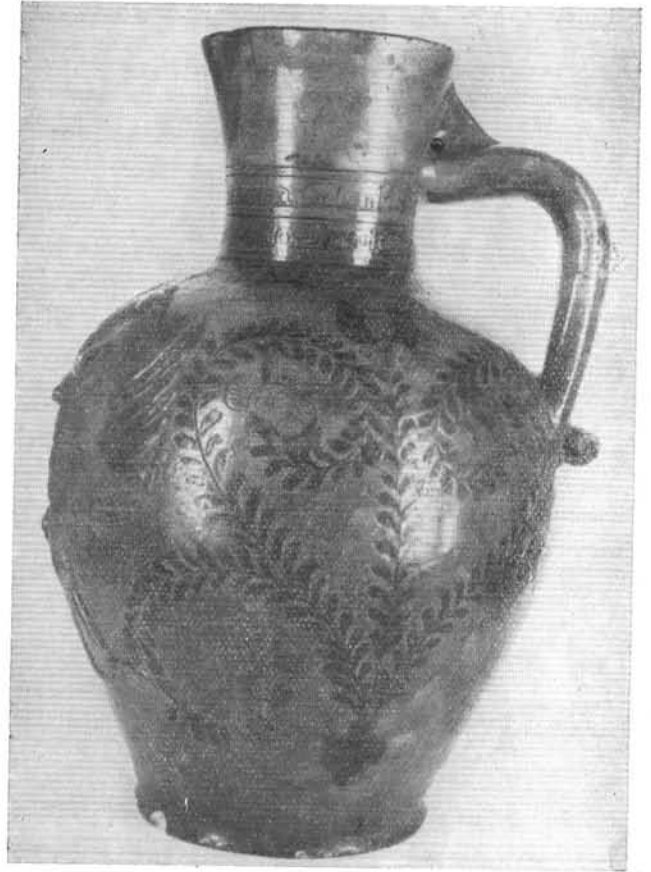
d) A *céhkupa* (Zunftumpfen) hengeralakú, sokszor felfelé szűkülő, fedeles, közvetlen ivásra szolgáló nagyobb füles ivóedény volt, amely fémből, leginkább ónból készült.

e) A *céhkancsó* (Zunftkrug) cserépből, üvegből esetleg fémből készült, rendszerint öblös, csúcsos-szájú, nagyobb fülesedény, az ital tárolására, de régebben, különösen a kerek-szájú kisebb bokályformájú kancsókat közvetlen ivóedényként is használták (ivókancsó).

f) A *céhkondér*, vagy palack (Flasche) vörösrézből, vagy ónból készült négy-, hat-, vagy többszögletes, hasáblakú, rövidnyakú, szeszes ital tárolására szolgáló fémedény, amelynek szája csavarra járó kupakkal záródik. Különösen Miskolc, Rozsnyó és Kassa vidékén nevezték így ezt a ha-

9., 9/a. Nagyvázsonyi takácscéh korszója. 1740.
9., 9/a. Krug der Weberzunft von Nagyvázsony 1740

9., 9/a. Chope de la corporation des tisserands de Nagyvázsony 1740
9., 9/a. Кружка надъважоньской гилдии ткачей 1740 г.

bán fűszertartó edény formájára emlékeztető típust. A kisebb kondér neve pintes volt.³⁰

g) A *céhkanna* (Zunftkanne, Schenkanne, Schleifkanne) fémből, főleg ónból, vagy vörösréz-ből készült egyfülű, sokszor díszesfedelű, hengeres, vagy öblös, szeszes ital tárolására szolgáló nagy edény, alul gyakran rézcsappal ellátva.

h) A *céhkorszó* (Zunftkrug) öblös, csúcsosszájú, egy-, ritkán kétfülű, díszes nagy cserépedény, bor tárolására. A korszó eredeti jelentésében mindenfajta folyadékartó edény, az Alföldön azonban korszó alatt csakis szűknyakú, vizes edényt értenek. A Dunántúl viszont – s így Veszprém megyében is – a széles, csúcsos szájú, nagyméretű öblös edényt nevezik korszónak. Erről tanúskodnak a tár-

gyalt edények feliratai is. Dolgozatunkban ezért ezeket értjük céhkorszó alatt, amelyeket a múzeumi műnyelv „nagy kancsó” néven tart nyilván. Ugyanezeket Sárospatakon céhkantának, Hódmezővásárhelyen pedig mihóknak nevezik.

A közvetlenül, vagy közvetve ivásra szolgáló céhedények közül a történelmi Veszprém megyét érintő anyagban mindössze egy pohár, egy serleg, egy ivókancsó és két kanna található, de ezek az elnevezések nem szerepelnek magukon az edényeken. Billikom, kupa és kondér nem fordul elő a megyében, a kancsó és bokály elnevezés a Dunántúl nem is használatos, ezért ezeket itt csak mint műszavakat használtuk. A Veszprém megyei céhedények túlnyomó többsége boros korszó.

10., 10/a. Nagyvázsonyi (?) kovácscéh korsója. 1743.
10., 10/a. Krug der Schmiedezunft von Nagyvázsony (?)
1743

A céhek két legjellegzetesebb, nem közvetlen ivásra szolgáló díszes, nagy reprezentatív edénye tehát a céhkanna és a céhkorsó volt. Az előbbi fémből készült, az utóbbi kerámia. Az ón-céhkannák az egész német nyelvterületen elterjedtek és a magyarországi városokban is sokféle találkoznak velük. Magyarországon a gazdagabb, nagyobb, többnyire német jellegű városi céhek használták. A Felvidéken, a Dunántúlon, valamint az Alföld egyes vidékein viszont, főleg a kisebb mezővárosokban és falusi céheknél, a XVII. és XVIII. század fordulójától kezdve, az ón és ólomházas cserépkorsók használata terjedt el. Az ónmázás, színes fajanszkorsók, amelyek eredetileg a habánok

10., 10/a. Chope de la corporation des forgerons de Nagyvázsony (?) 1743
10., 10/a. Кружка надъважоньской (?) гильдии кузнецов
1743 г.

(újkeresztények) művei voltak, elsősorban a Felvidéken jöttek divatba és ezért az ottani, szlovák, német és magyar jellegű kisvárosi és falusi céhek korszói készültek színes, ónmázás habán, vagy inkább habános stílusban. Ezzel szemben a Dunántúl és néhány alföldi vidék, elsősorban magyarjellegű falusi és mezővárosi céheinek korszói a magyar népi fazekasság zöld, ólomházas cseréptechnikáját mutatják.

A fémből készült céhkannák tehát egyrészt a gazdagabb városok, másrészt a német jelleg képviselői és ezenkívül jóval a XVII. század előtti időkre is utalnak, az ón- és ólomházas kerámia céhkorsók viszont egyrészt a kisebb mezővárosok

és szegényebb falusi céhekre, másrészt inkább szlovák és magyar jellegű céhszervezetekre jellemzőek és főleg a XVIII. – XIX. század divatját tükrözik. Ez az elhatárolás és megállapítás azonban csak nagy általánosságban érvényes. Érdekes példák igazolják, hogy sem a fém céhkannáknál, sem a cserép céhkorsóknál nem minden esetben forog fenn az előbb felsorolt három kritérium. A nyugatmagyarországi, Sopron-megyei Csáva (Stoob, Ausztria, Burgenland) falusi fazekas céhének 1619-ből szabályszerű, ónból készült céhkannája maradt fenn. A készítés időpontja (XVII. század eleje) és a német jelleg ad rá magyarázatot, hogy még a kis falusi fazekascéh, amely maga is elkészíthette volna díszes cserépkorsóját, inkább ónkannát használt.³¹ De a fordítottjára is van példa. 1679-ből ismerünk egy szép habán korsót,³² amelyen az ónöntő-céhek nemzetközi viszonylatban elterjedt címere látható. Ez a korsó a Felvidék valamelyik Erdődy-birtokáról származik és minden valószínűség szerint valamely városi ónöntő céhnek volt a korsója, bár felirat – mint a régebbi habán korsók nagyrésztén – nincs rajta. Itt tehát még maguk az ónöntők is, akiknek pedig elsőrendű mesterségbeli feladatuk volt a céhkannák készítése, fajanszkorsót használtak.

A fent elmondottakkal magyarázható, hogy Veszprém megyéből mindössze 5 db fémből készült céhedényt ismerünk. A legrégebb, egyben az egyetlen XVII. századi céhedényünk a veszprémi csizmadiák egyszerű kis ezüst ivópohara 1669-ből (függ. 1. – 1. kép). Ezenkívül 2 db vörösréz céhkanna maradt fenn, mindkettő egyfülű, öblös, kiöntőszájjal és csuklós fedővel van ellátva. Az egyik 1831-ből, a nagyvázsonyi egyesült esztergályos- asztalos-, kőműves- és ács-céhé volt és fülén kívül még külön felső csuklós fagogantyúja is van (függ. 4. – 3. kép). Elején és kétoldalán sárgarézrátétes szerszámok: körző, szekerce, fejsze, derékszög; körző, kőműveskalapács, vakolókanál, derékszögmérő; körző, derékszögmérő és gyalu. A másik a veszprémi magyar vargalegényeké 1820-ból (függ. 2). Egészen hasonló típusú, oldalán az öreg „degany” és „öreg legény” nevével. Érdekes ritka darab a veszprémi magyar vargacéh vörösréz, belülről szűrőlemezzel ellátott, feliratos tölcsére (függ. 3. – 2. kép.) 1830-ban készült, oldalát

egy rövidszárú sarkos csizma (?) vagy saru rajza, a céhmester, a nótárius és a szolgálmester nevének bevéssett felirata díszíti. Végül 1840-ben ónból készült a veszprémi kalaposlegények fedeles, talpas céhserlege (függ. 5. – 4. kép), amelyet 1857-ben újtottak meg felemás magyar és német felírással.

A magyarországi, cserépből készült céhkorsók két nagy csoportra oszthatók:

1. A *színes, ónmázás* ún. habán, vagy újkeresztény-technikájú korsókra. Ezeket a habán kerámia külön csoportjaként tartják nyilván, mint az ún. „tót majolika” termékeit.³³

2. A *zöld* (igen ritkán barna) *ólmázás* magyarországi népi fazekas-technikával készített korsókra.

Az első csoport céhkorsóit túlnyomórészt a XVII. és XVIII. században készítették, elsősorban Észak-magyarországon. Első darabjai, amelyek a mester-

11. Berhidai (?) fazekascéh korsója. 1744.

11. Krug der Hafnerzunft von Berhida(?) 1744

11. Chope de la corporation des potiers de Berhida (?) 1744

11. Кружка гильдии гончаров с. Берхида (?) 1744 г.

12. Szentkirályszabadja (?) vagy Vörösberény (?) község korszója. 1744.
 12. Krug der Gemeinde Szentkirályszabadja (?) oder Vörösberény (?) 1744
 12. Chope de la commune de Szentkirályszabadja (?) ou de Vörösberény (?) 1744
 12. Кружка села Сенткирайсабадъя (?) или Вёрешберень (?) 1744 г.

XVII. században jelentek meg a Felvidéken, a rendszerint fehér alapszínű, sárga, kék zöld és ibolyaszínű olasz késő reneszánsz ízlésű, majd egyre népiesebbé váló virág és indadíszek között, eleinte minden felirat nélkül, de évszámmal ellátva, később a megrendelők neveinek kezdőbetűivel, végül teljes felirattal. Ezek a habán jellegű korszók igen öblösek, gömbalakúak (gömbkorszók), nyakuk igen rövid, szájuk széles és kerek, kiöntő nélküliek. Hasuk alsó egyharmada gyakran gerezedelt, némelyiknek ónfedele is van. Méretre jóval kisebbek, mint a zöld, ólommazas dunántúli nagy céhkorszók. Magasságuk kb. 25–30 cm. Másik típusuk karcsú, bokályformájú.

A második csoportba tartozó céhkorszók egy-

ség szerszámait és jelvényeit ábrázolják, még rendszerint nem viselnek feliratot és így nem állapítható meg róluk, hogy melyik céhé voltak. Mivel maguk a habánok nem tartoztak céhszervezetbe, felmerülhet annak a gondolata, hogy a XVII. századi, felirat nélküli, szerszámdíszítésű és mesterségjelvényes korszók még nem is voltak valódi céhkorszók, hanem azokat a habán újkeresztény kézművesek csak saját részükre készítették, vagy a céhjelvényeket csupán díszítőelemként alkalmazták. A XVIII. század elejétől azonban már egyre sűrűbben találkozunk feliratokkal is és ezek konkrétan arra utalnak, hogy a korszókat a céhek használták.³⁴ Maguk a habánok is lassanként beleolvadtak a szlovák és magyar lakosságba és ezzel készítményeik motívumai is népiesebbé váltak. A szerszámokat ábrázoló céhjelvények a

13. Vilonyai Pap Mihály korszója. 1745.
 13. Krug des M. Vilonyai Pap 1745
 13. Chope de Mihály Vilonyai Pap 1745
 13. Кружка Михая Вилоньяи Папа 1745 г.

- 14., 14/a., 14/b. Veszprémi vargacéh korsója. 1750.
 14., 14/a., 14/b. Krug der Veszprémer Schuhmacherzunft
 1750
 14., 14/a., 14/b. Chope de la corporation des cordonniers de
 Veszprém 1750
 14., 14/a., 14/b. Кружка гильдии веспремских сапожников
 1750 г.

színű, zöld, ólommázás kivitelben készültek és legfőbb jellegzetességük a domborműves díszítés, amely szerszámok, céhjelvények, egyházi vonatkozású rátétek (feszület, Madonna, kereszt) és főképp népies, virágos, indás ornamensekben, valamint hosszú és részletes, karcolt feliratokban jut kifejezésre. Ezzel el is értünk a céhedényeknek ahhoz a csoportjához, amely a veszprémi és Veszprém megyei céhkorsók bemutatása során konkrétan ismertetésre kerül.

A magyarországi céhkorsókról külön, sem céhszokástörténeti, sem kerámiatörténeti szempontból összefoglalás még nem készült. A habán-jellegű, színes, céhjelvényes korsók közül sokat publikáltak,

- 15., 15/a., 15/b. Veszprémi pintércéh korszója. 1761.
 15., 15/a., 15/b. Krug der Binderzunft von Veszprém 1761
 15., 15/a., 15/b. Chope de la corporation des tonneliers de
 Veszprém 1761
 15., 15/a., 15/b. Кружка веспремской гильдии бондарей 1761 г.

de céhkorszó-funkciójukkal, céhjelvénycik eszköz-történeti és heraldikai vonatkozásaival alig foglalkoztak. A zöld, ólommázás, domborműves és karcolt felíratú céhkorszóknak még kerámiai vonatkozású irodalma is elenyésző. Eredetük, elterjedési területük és népies nemzeti jellegük sem egészen tisztázott. A kerámiai szakirodalom, mint a népi fazekasság egyik tipikus darabját tartja nyilván ezeket a nagy, zöldmázás boroskorszókat.

Wartha Vince,³⁵ mint igen érdekes darabot említi fel a Somogy megyei karádi takácscéh zöldmázás, domborműves, felíratos korszóját 1750-ből és a várpalotai takácsokét 1844-ből.

Malonyai Dezső is megemlékezik a céhkorszókról a „Magyar nép művészete” c. munkájában³⁶ és képen is bemutat egy-egy részletet a veszprémi, balatoni és szekszárdi múzeumokból 28, 18, illetve 5 db különféle céhkorszóval, de csak röviden utal az „ősi holmira”, rendeltetésére, külső díszítésére, szerszámábrázolására és felíratára.

Divald Kornél³⁷ „fazekasságunk legkedvesebb emlékei” közé sorolja a XVIII. századi hatalmas „céhkancsókat”, amelyeket erősen kidomborodó, plasztikus díszítés jellemez, és „stílusukkal és motívumaikkal egyaránt a korabeli művészet szellemét tükrözik vissza, helyel-közzel azonban jóval régebbi, reminiscenciákkal párosulva”. Divald szerint ezek a domborműves díszítésű korszók országszerte készültek, egészen a céh-élet kimúlásáig.

Csányi Károly³⁸ ugyancsak a céhkorszók középkori reminiscenciáira utal, amikor Wolfner Gyula gyűjteményének ismertetése során megállapítja, hogy a „domború díszű, zöld, vagy barna ólommázás boroskorszók, melyek elég gyakran egyes céhek rendeltetésére és használatára készültek, és az illető céh jelvénycikvel voltak ellátva, különösen régi motívumokra, leginkább gótikus korszakbeli-ekre, emlékeztetnek”. Hozzáfűzi még, hogy helyi jelleg nem állapítható meg rajtuk, mert az egész országban el voltak terjedve.

Ortutay Gyula³⁹ a Balatoni Múzeum már említett 18 somogyi céhkorszóján kívül még 4 céhkorszót mutat be.

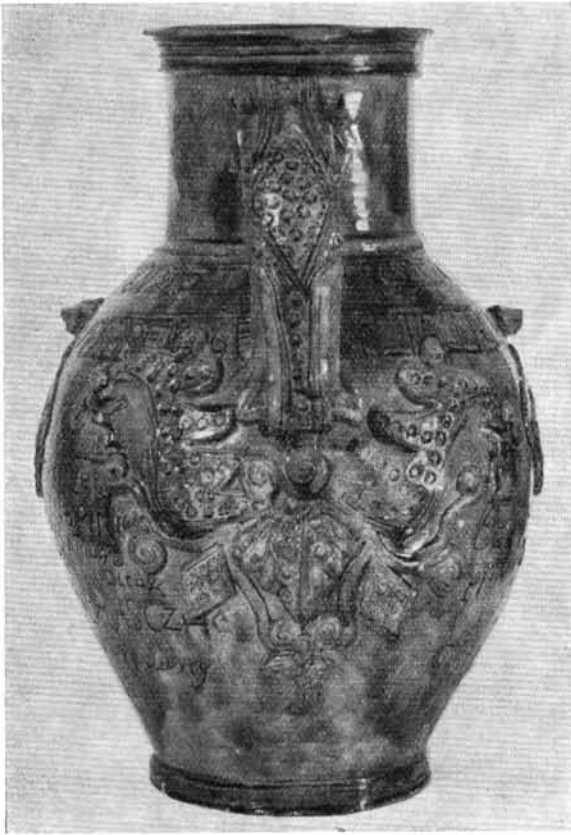
Domanovszky György⁴⁰ a Zala megyei kővágó-örsi takács-céh korszójának publikálásával a magyar céhek által kedvelt céhkorszó-formára

hívja fel a figyelmet, de a felíratos céhkorszókról az a véleménye, hogy azok „természetükön kívül nem jellegzetesek, mert országszerte egy kaptafára készültek”,⁴¹ és azokon semmi helyi sajátosság nem lelhető fel.

Részletesebben csak Viski Károly és Kresz Mária foglalkozott a céhkorszókkal.

Viski Károly⁴² már leszűkíti az „egyszínű zöld, és dús domború díszítéssel ékes” nagy céhkancsó elterjedési területét és azokat kifejezetten dunántúli céhedényeknek nevezi. Mint figyelemreméltó jellegzetességet állapítja meg, hogy hiányzik róluk a tarka festés, rendszerint zöldek. „A céh, a hagyományt szigorúan őrző társaság, valószínű, hogy éppen a legsajátabb alkotásaiban, az öröklött hagyományok formáit és színeit alkalmazza. Igen hihető tehát, hogy a tisztesség biznyságául, büszkeség cégeréül és fitogtatás vágyával készült céhkorszókon és céhkantákon minden rajta van, amire a régi mester képes volt, amin mesterségbeli művészetét

világ elé tárhatta.” Abból, hogy ezek a céhkorsók majdnem mindig egyszínűek, Viski arra következtet, hogy a magyar fazekasok eredetileg nem dolgoztak „olyan tarkán”, mint a XIX. században.⁴³

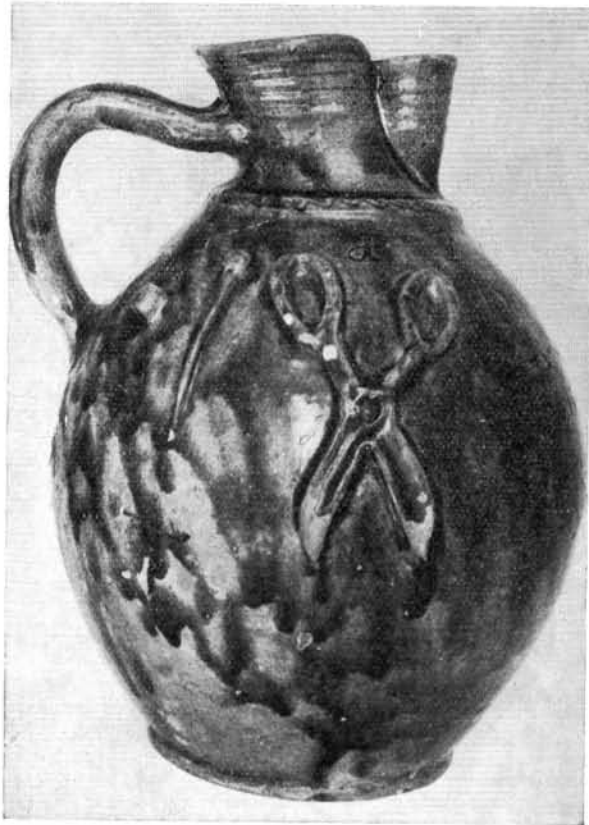
Kresz Mária⁴⁴ is megállapítja, hogy a céhkorsók, amelyek a nagy, zöld boroskancsók egy külön csoportját jelentik, nagyrészt a Dunántúlról származnak és két jellegzetes díszítési módjuk a domborműves munka és a karcolás (sgraffiato), amely egyébként minden egyedi darabra, tehát különleges célra, vagy alkalomra rendelt edényre jellemző. Meg is magyarázza, hogy a zöld szín az ólomázás kerámia régi színskálájában a legdrágább, legköltségesebb szín volt és ezért alkalmazták az olyan különleges díszes darabokra, mint a céhkorsók. Arra is felhívja a figyelmet, hogy a legszebb zöld-ólmázás céhkancsók Várpalotáról származnak.⁴⁵

Végül a Fél Edit, Hofer Tamás és Csilléry Klára által szerkesztett *Ungarische Bauernkunst* című reprezentatív, összefoglaló kiadvány nagyjából már jelentőségüknek megfelelő teret szentel a zöld,

ólmázás, domborműves céhkorsóknak és azok közül két XVIII. századból való jellegzetes darabot fényképen is bemutat.⁴⁶

Körülbelül ennyi az, amennyit a kerámiai szakirodalom a céhkorsókról mond. A céhszokástörténettel foglalkozó irodalom még ennél is jóval szűkszavúbb. Itt-ott egy-egy félmondatban utalnak a korsó használatára és még Richter M. István is – aki egyébként az egyetlen, aki a céhszokások néprajzi szempontból is igen jelentős feldolgozására vállalkozott – alig-alig tesz róla említést.

A Veszprém megyei céhkorsók nagyrészének összegyűjtése a veszprémi múzeum számára még a század első évtizedében, Laczkó Dezső igazgatósága alatt megtörtént, majd a harmincas években folytatódott. Ekkor dr. Nagy László személyében hivatott szakember kezébe került a tárgyi céh- emlékek gyűjtése és rendszerezése. Ő foglalkozott elsőként behatóan a veszprémi múzeum céhtárgyaival, így a céhkorsókkal is. Jelen dolgozat – mint az előző Veszprém megyei céhemlékeket ismertető

16. Devecseri szabócéh korsója. 1761.
 16. Krug der Schneiderzunft von Devecser 1761
 16. Chope de la corporation des tailleurs de Devecser 1761
 16. Кружка девечерской гильдии портных 1761 г.

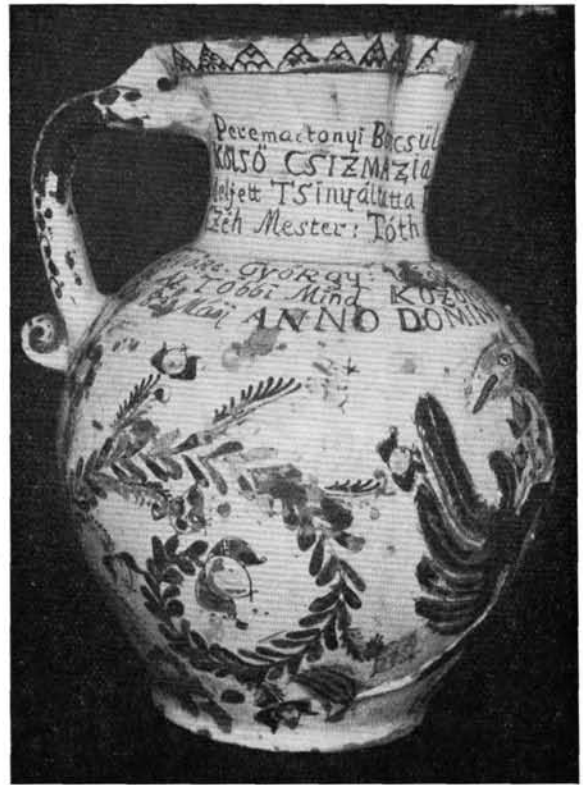
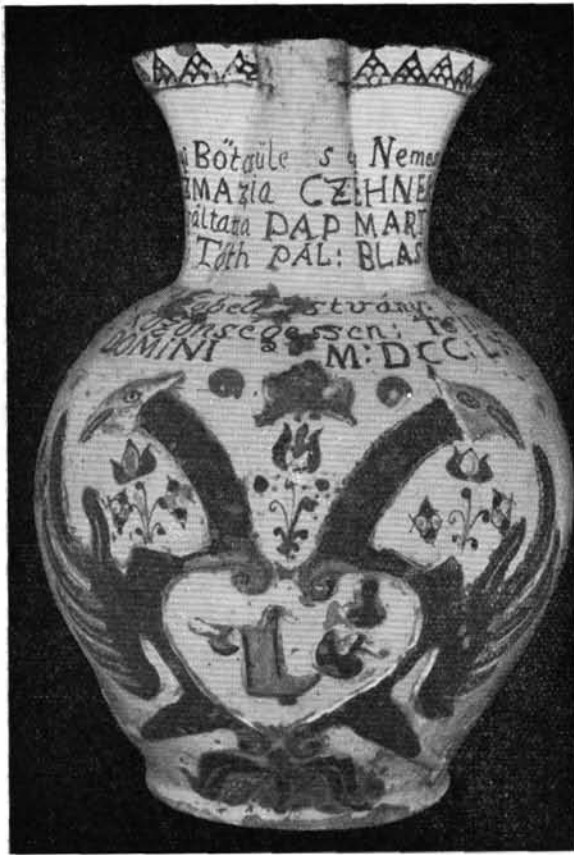
egyes tekintélyesebb kézműves mesterek egyéni használatára (céhmesterkorsó) és más nem kifejezetten iparúzó közösségeknél is divatba jött, elsősorban a céhek külső szervezetét is átvevő, mezőgazdasági jellegű hegyközségeknél (hegymester) és gazdalegény-társaságoknál (parasztcéh, első legény). Sőt a Dunántúlon többféle juhászcéhek is működtek. Három darab ilyen céhmesterkorsó, 4 db hegyközségi, és 2 db gazdalegénységi korsó maradt fenn a megyéből. Ezenkívül még a falvak világi (községi tanácsok, bírák és esküdtek) és egyházi (református eklézsiák kollektív vezetősége, presbitérium) testületei is céhkorsó jellegű nagy, zöldmázás boroskorsókat használtak, sőt a társasösszejövetelek újabb kereteit megteremtő egyesületeknél (olvasókör, kaszinó, vadásztársaság) is

tanulmányok is – csak a történelmi Veszprém megye területén működő céhek korsóit tárgyalja, a történelmi Veszprém megye területén készült, de más megyék céhei számára készített korsókra, valamint a jelenleg Veszprém megyéhez tartozó zalai területek és a szomszédos megyék hasonló jellegű céhkorsóira vonatkozólag csak utalásokat tartalmaz.

A veszprémi és Veszprém megyei céhkorsókból 78 darabot ismerünk, ezek közül 59 darab legszűkebb értelemben vett céhkorsó, tehát olyan, amely az egész céh számára készült, 19 db pedig legénytársasági korsó, az ún. ifjú, vagy kistársaság részére. A zöldmázás „céhkorsó” típusa

17. Veszprémi fazekas legénytársaság korsója. 1770.
 17. Krug der Hafnerburschenschaft von Veszprém 1770
 17. Chope de l'association des jeunes potiers de Veszprém 1770
 17. Кружка веспремского общества подмастерьев-гончаров 1770 г.

18., 18/a. Peremartoni külső csizmadiacéh korsója. 1770.
18., 18/a. Krug der Stiefelmacherzunft von Peremarton 1770

18., 18/a. Chope de la corporation des bottiers de Peremarton 1770

18., 18/a. Кружка перемартонской внешней гильдии сапожников 1770 г.

akadnak hasonló „céhkorsók”. Érdekes bizonyíték ez is arra, hogy a Nyugattól átvett céhintézmény mennyire asszimilálódott a helyi, dunántúli magyar viszonyokhoz, hagyományai és külsőségei milyen széles körben terjedtek el, milyen mély gyökeret vertek a népszokások rétegében és hatásuk mennyire nyomon követhető a falusi közösségi szervezetek kialakulásánál. A „céhkorsóknak” ebből a legszélesebb értelemben vett csoportjából csak egy-egy példát mutatunk be, egy községi, egy egyházi és egy egyesületi korsót, az alak, a technika, a díszítőmotívumok és a formakincs teljes azonosságának igazolására.

Ebből a 90 darab Veszprém megyei korsóból részletesen és pontosan kielemezhetjük a dunántúli tí-

pusú, zöldmázás, domborműves, feliratos céhkorsók jellegzetes vonásait. A Veszprém megyei céhkorsókon kívül mintegy 120–150 hasonló céhkorsót ismerünk még: Zala, Somogy és Sopron megyékből egyenként 20–25 darabot, Vas, Fejér és Tolna megyékből 15–20 darabot, ezenkívül Baranyából, Győr- és Komárom megyéből Pest és Nógrád megye Dunántúlhoz közel eső területéről (Kalocsa, Ráckeve, Kiskunlacháza, Nógrádverőce) maradt fenn néhány hasonló típusú korsó. Távolabbról Hódmezővásárhelyről is ismerünk néhány XIX. századi zöldmázás, domborműves céhmihókot,⁴⁷ de ezek domborműves díszítése távolról sem olyan gazdag, mint a dunántúliaké. Sárospatakon is található hasonló típusú céhkanta, de ezek egyrésze alakjá-

19., 19/a. Balatonfőkajári (?) bognárcéhh korsója. 1774.
19., 19/a. Krug der Wagnerzunft von Balatonfőkajár (?)
1774

19., 19/a. Chope de la corporation des charrons de Balaton-
főkajár (?) 1774
19., 19/a. Кружка гильдии каретников из с. Валантонфёкаяр (?)
1774 г

nál (gömbkorsó), másrésze. fehér alapszíne és színes domború díszítésénél fogva, habán hatást árul el.⁴⁸ Erdélyből mindössze néhány németnyelvű, zöldmázás, domborműves céhkorsót ismerünk, de ezeknek teljesen eltérő alakjuk van.⁴⁹

A zöld, ólomházas, domborműves, karcolt feliratos céhkorsók elterjedési területe tehát általában a Dunántúl, szűkebb hazája pedig minden bizonnyal Veszprém megye és a közvetlen közelébe eső Zala, Somogy és Fejér megyei vidékek. Keletkezésük és elterjedésük valószínűleg annak köszönhető, hogy a török hódoltság alól felszabaduló falusi és mezővárosi iparoság a XVIII. század elejétől kezdve egymás után szervezkedik céhekbe, s mivel a költségesebb, parádésabb nemesfém, vagy ón céhedényekre nem futotta, illetve alapanyag hiánya miatt azok hely-

ben nem is voltak elkészíthetők, így helyi készítésű fazekastermékkel, a cserépkorsóval is meg kellett elégedniük. A zöldmázás céhkorsók készítésének évszámait is erre engednek következtetni; a XVIII. század 20-as éveiből ismerjük a legelsőket. Korábból egyetlen egy sem maradt fenn, holott a habánjellegű felvidéki céhkorsókból igen sok készült a XVII. században is, ami csak arra bizonyíték, hogy a Dunántúl céhei a XVIII. század elején alakultak újjá, de nem arra, hogy a zöld ólomházas fazekas-technika azelőtt nem lett volna ismert. Elég ha itt a zöld ólomházas domborműves középkori kályhasempékre utalunk.

A Veszprém, Fejér, Zala és Somogy megyei, kifejezetten magyarlakta vidékek magyarfeliratú céhkorsóin kívül Sopron és Vas megyében találunk

20. Várpalotai fazekas kistársaság korsója. 1777.
 20. Krug der Hafnergesellschaft von Várpalota 1777
 20. Chope de la petite société des potiers de Várpalota 1777
 20. Кружка мелкого общества гончаров из с. Варпалота 1777. г.

még igen sok zöldmázás, domborműves céhkorsót. Ezek részint magyar, részint német feliratúak, de legnagyobb részükön csak kezdőbetűk láthatók, vagy nincs is rajtuk írás, a gazdag, domborműves díszítések közé illesztett esetleges évszámon kívül. Mivel ilyen céhkorsókból igen sok található a történelmi Nyugatmagyarország, az Ausztriához tartozó Burgenland területén, dr. A. Haberlandt a *Volkskunde des Burgenlandes* c. munkájában⁵⁰ azt állítja, hogy az ilyen típusú céhkorsók 1700-tól kezdve lépnek fel Burgenlandban és „nyilván német hatásra” terjedtek el a Bakony-vidéki céhek között is. A kismartoni (Eisenstadt) Wolf Sándor-féle gyűjtemény ismertetése során: „Céhkorsók Burgenland körzetéből és a magyar közephegység

német településeiből” (Innungskrüge aus dem Umkreis des Burgenlandes und deutschen Ansiedlungen im ungarischen Mittelgebirge) címen 11 darab céhkorsót ismertet, amelyek közül csak 2 darab a német feliratú: a Kőszegtől mintegy 5–6 km-re eső Répcekehely (Mannersdorf) céhkorsói, a többi 9 darab magyar feliratú és nagyrészüket Veszprém megyei. A lékai vár gyűjteményében őrzött 11 céhkorsóból egy magyar és egy német feliratú, a többi csak évszámmal, vagy monogrammal van ellátva. A német feliratúak is mind nyugatmagyarországiak. Alsó Ausztriából egyetlen zöldmázás céhkorsót mutat be dr. M. Haberlandt, a „Charles Holme: Peasant Art in Austria and Hungary” c. munkájában,⁵¹ de a Bécsben őrzött zöldmázás céhkorsókat is általában Sopron környékieknek tartják. Sem a Dunántúllal szomszédos Stájeror-

21. Vaszari takácscéh korsója. 1778.
 21. Krug der Weberzunft von Vaszar 1778
 21. Chope de la corporation des tisserands de Vaszar 1778
 21. Кружка гильдии ткачев из села Васар 1778 г.

22. Szentkirályszabadjai református egyház korsója.
1780.
22. Krug der reformierten Kirche von Szentkirályszabadja
1780
22. Chope de l'église protestante de Szentkirályszabadja
1780
22. Кружка реформатской церкви с. Сенткирайсабадья.
1780 г.

ismertetése során egyetlen Nyitra megyei újkeresztény jellegű céhkanta bemutatása,⁵⁵ sem pedig Molnár László Fazekasság c. munkájában egyetlen német feliratú felvidéki, zöldmázás céhkorsó (Klenóc, Gömör megye) publikálása,⁵⁶ mert ezek a magyar jellegű céhkorsóknak éppen nem jellegzetes darabjai. Igaz ugyan, hogy a déltiroli eredetű újkeresztény fazekasok stílusa az olasz reneszánszgyökerekből táplálkozva, Morvaország és Észak-

szágban,⁵² és Alsó Ausztriában, sem a Magyarországgal igen szoros gazdasági kapcsolatban álló Sziléziában,⁵³ sem Morva- és Csehországban, de általában sehol a német nyelvterületen, Magyarországon kívül, nem voltak használatban a zöldmázás, céhjelvényes, domborműves, feliratos céhkorsók.⁵⁴ Ezek tehát kétségtelenül magyar jellegűek, de a felirat nélküliek, sőt a német feliratúak is feltétlenül magyarországiak. A fent elmondottak miatt nem volt szerencés választás a Viski Károly-féle Magyarság Néprajzában a céhemlékek

23. Veszprémi (?) szabócéh korsója. 1780.
23. Krug der Schneiderzunft von Veszprém (?) 1780
23. Chope de la corporation des tailleurs de Veszprém (?)
1780
23. Кружка веспремской гильдии портных 1780 г.

24., 24/a. Bakonymagyarszombathelyi vagy cseszneki takácscéh korszója. 1781.

24., 24/a. Krug der Weberzunft von Bakonymagyarszombathely oder Csesznek 1781

magyarország népeinek (morva – szlovák – német magyar) díszítőelemeivel gazdagodva, végülis elnépiesedett és egyedülállóan jellegzetes kerámiai stílust teremtett, ez azonban éppen a Felvidék soknyelvű néprajzi összetétele miatt nem mondható sem sajátosan magyarnak, sem sajátosan szlováknak. Ugyanakkor a zöldmázas céhkorszókkal a Felvidéken, talán az egy Gömör megyét kivéve, alig-alig találkozunk, amire legérdekesebb bizonyíték, hogy a kassai régi felsőmagyarországi múzeumban – amely a céhemlékek tekintetében talán az egész történelmi Magyarország leggazdagabb gyűjteményét őrizte – a rengeteg ónkanna, ónpalack

24., 24/a. Chope de la corporation des tisserands de Bakonymagyarszombathely ou de Csesznek 1781

24., 24/a. Кружка гильдии ткачей с. Баконьмадьярсомбаткей или Чеснек 1781 г.

és habán-jellegű céhkancsó között egyetlen zöldmázas, domborműves céhkorszó sem található.⁵⁷

Az ismertetésre kerülő Veszprém megyei céhkorszókból 12 darab készült a XVIII. század első, 20 darab a XVIII. század második felében. 37 darab a XIX. század első feléből való, 4 darabon nincs évszám. A többit (17 darab) a század második felében készítették. Az első, datált, Veszprém megyei céhkorszó a veszprémi bognároké 1721-ből (6. kép), az utolsó a várpalotai építőiparosoké 1896-ból. Úrtartalmuk általában kb. 7 – 10 pint, ami 10 – 14 liternek felel meg.

A korszók magasságméretei 30 és 45 cm között

25. Odori helység hegyközségi korsója. 1790.
 25. Krug der Weinbauerinnung der Gemeinde Odori 1790
 25. Chope de la commune montagnarde d'Odori 1790
 25. Кружка виноградарского села Одори 1790 г.

31 cm (függ. 76. — 49. kép), a legkisebb átmérőjű pedig a szentgáli takácscéhé, 18 cm (függ. 63. — 52. kép).

A XVIII. században készült korsók nagy száma (32 db) és viszonylagos régisége komoly jelentőséggel bír, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy ezek a nagy méretű cserépedények törekeny anyaguknál és rendeltetésüknél fogva milyen nagy mértékben voltak a pusztulásnak kitéve, és hogy 1721 előttről egyetlen zöldmázás, domborműves céhkor-sót sem ismerünk.

A szájformák fejlődésénél megállapítható, hogy a XVIII. század első felében a kiöntőcsőr aránylag kicsi, és nem éles töréssel válik el a kerek szájkontúrtól, a XVIII. század második felében a kiöntőcsőr éles szögben emelkedik ki a száj körvonalából, sőt a század végefelé a kiöntőcsőrnek külön nyílása van, tehát felülről nézve a korsó száját, azon egymástól elválasztott két nyílás látható: a nagy

mozognak. 50%-uk 35 és 40 cm 25%-uk 40 és 45 cm, között, 25%-uk pedig 35 cm alatt van. A legmagasabb a várpalotai fazekasoké, 47 cm (függ. 62. — 43. kép), a legalacsonyabb a balatonfőkajári vegyes céhé, 26 cm (függ. 71. — 47. kép).

A korsók különböző mértékben öblösek, de a gömbalakot nem érik el. A szájak nagysága a XVIII. században az 1810-es évekig jóval szűkebb, mint a XIX. században és éppen ezért a XVIII. századiak öblösebbeknek hatnak (lásd az 58. és 59. képet). A korsók öblösségére jellemző legnagyobb szélesség a korsók 60%-ánál 23 és 26 cm között változik, 20%-ánál a legnagyobb átmérő ennél kisebb (18 cm-ig), 20%-ánál pedig nagyobb (31 cm-ig). Legszélesebb a veszprémi fazekasoké,

26. Tósokberéndi egyesült kovács- bognár- és pintércéh korsója. 1794.
 26. Krug der vereinten Schmiede-, Wagner- und Binder-zunft 1794
 26. Chope de la corporation réunie des forgerons et des tonneliers de Tósokberénd 1794
 26. Кружка объединенной гильдии кузнецов, каретников и бондарей с. Тошокберенд 1794 г.

27. Veszprémi (?) takácsifjútársaság korsója. 1800.
 27. Krug der Webergesellschaft von Veszprém (?) 1800
 27. Chope de la société des jeunes tisserands de Veszprém
 1800
 27. Кружка веспремского (?) общества молодых ткачей 1800 г.

a megtöltés, a kicsi pedig a kiöntés céljára. A XIX. század 20-as éveitől kezdve ez az elválasztás még hangsúlyozottabb lesz, mert a két nyílást elválasztó vonal mentén a nagyobbikat, a betöltőnyílást keskeny, majd egyre szélesebb fedőlappal látják el, amelyen díszítőmotívumokat, feliratot, vagy évszámot helyeznek el. A korsók szájformáinak fejlődését a 60–62. sz. képeken mutatjuk be, dr Nagy László összeállítása szerint.

A korsók szája gyakran hátrafelé nyomott, nyakuk pedig körben ráncolt, hornyolt (pl. a palotai posztósoké 1834-ből, függ. 60.). Nyakukat és hasukat néha körbefutó zsinórdísz választja el (pápai csizmadiacéh korsója függ. 88, veszprémi szűcs céh 1830., függ. 57. – 42. kép, peremartoni, berhidai és kiskovácsi takácscéh 1814., függ. 42. – 32. és 32/a kép).

A korsók füle maga is díszített. Akad ugyan egy-két egészen simafülű korsó (veszprémi német lakatos 1829., függ. 54. – 41. kép –, cseszneki takács

1746., függ. 15., szentkirályszabadjai bognár 1815., függ. 45. – 35. kép), de a legtöbbnek legalább hüvelykujjtartó bütyke van (veszprémi tobak 1824., függ. 51. – 39. kép), a legáltalánosabb pedig az olyan fül, amely ezenkívül még alul, ahol a korsó hasához ér, S-alakban vagy csigaalakban felkunkorodik. Különlegesen szép, díszes füle van a veszprémi pintércéh korsójának (1761., függ. 18. – 15/a és 15/b kép) és a veszprémi csutoráslegény korsójának (1806., függ. 38). Zsinórdísszel ellátott a veszprémi szabóké (1780., függ. 28). és a meneshelyi bognároké (1815., függ. 44). Középen gyűrűvel átfogott, a bakonymagyarszombathelyi takács

28. Szentkirályszabadjai és vörösberényi takács ifjú társaság korsója. 1803.
 28. Krug der Webergesellschaft von Szentkirályszabadja und Vörösberény 1803
 28. Chope de la société des jeunes tisserands de Szentkirályszabadja et de Vörösberény 1803
 28. Кружка общества молодых ткачей с. Сенткирайсабадья и Вёршберень 1803 г.

29. Veszprémi csutorás kis társaság korsója. 1806.
 29. Krug der Feldflaschenmacher-gesellschaft von Veszprém 1806
 29. Chope de la petite société des gourdiers de Veszprém 1806
 29. Кружка мелкого общества веспремских флягоделателей 1806 г.

lősi szabócéhé 1758–1769-ből.⁵⁸ A másik kétfülű céhkorsó a szentkirályszabadjai bognároké 1863-ból (függ. 75. – 48. kép). Ennek, mint a klasszikus formájú olasz korsóknak, szimmetrikusan, oldalt van elhelyezve a két füle és a száján egymással szemben két kiöntőcsőr van, a fülekkel ellentétes oldalakon. Ilyen alakú céhkorsó is igen ritka. Mindössze két hasonló is ismerünk, a szántói csizmadiacéhtét 1752-ből⁵⁹ és a székesfehérvári magyar vargákét 1827-ből.⁶⁰

Külön kell megemlékeznünk a leányfalusi fazekas legénycéh kulacs (csutora) alakú lapos céhkorsójáról, amely, mint ilyen, teljesen egyedülálló (1811., függ. 41. – 31 és 31/a kép).

Az egyetlen, egészen kisméretű ivókancsó a veszprémi ácslegényeké 1881-ből (függ. 84. – 53. kép). Kiöntőcsőre nincs és mindössze 18,5 cm magas.

A céhkorsók, két kivétellel zöld, ólommal színezett technikával készültek, belsejük rendszerint sárgás színű. Az egyik kivétel a peremartoni külső csizmadiacéh korsója (függ. 23. – 18. és 18/a kép), amelyre fehérmalom alapon, sárga, barna és zöldszínű figurákat és növényi ornamentákat festettek. Ezt a korsót feliratának tanúsága szerint 1770-ben Öskün készítette Miller Mihály. A korsó alakra, méretre és díszítő motívumaira (virágos, leveles ornamentika, kétfejű sasos, szívalakú pajzsba helyezett domborított csizmadia céhjelvények) teljesen megegyezik a környék korabeli zöld, ólommal színezett céhkorsóival, de készítőjének nevéből, a készítés helyéből, tarka színéből és a szája szegélyén körülfutó mintából csaknem biztosra megállapíthatjuk, hogy felvidéki telepés későhabán reminiscenciákat őrző munkájával állunk szemben. Öskü ugyanis kifejezetten szlovák többségű falu volt a XVIII. század végén, a korsó szája szegélyén körbefutó motívum pedig a habán edények díszítésére annyira jellemző csipkefodor minta, amelyet a reneszánsz háromhalmos mintából, vagy a népművészetben gyakori tollmotívumból származtatnak, és a szakirodalom ún. Van Dyck minta néven tart számon.⁶¹ A másik, egy 1744-ből származó kis fazekas céhkancsó (függ. 12. – 11. kép) Berhidáról került a veszprémi múzeumba, amelyen halványzöld alapon sötétbarna színnel láthatjuk a jellegzetes fazekas-emblémát.

A zöld, ólommal színezett korsók a legkülönbözőbb szín-

csoké (1781., függ. 29. – 24/a kép), természetű rózsákkal megrakott a palotai takácsoké (1844., függ. 63. – 45/a kép), „gombokkal”, illetve „gyöngyszemekkel” kirakott a szentgáli gazdalegényeké (1867., függ. 79. – 51. kép) és a szentgáli takácsoké (1879., függ. 83). Domborművű kígyó díszíti a palotai fazekaslegények (1777., függ. 25) és a palotai vargacéh (1846., függ. 69) korsójának fülét.

Az ismertett céhkorsók általában egyfülűek, kettő kivételével. Az egyik a veszprémi csapólegények korsója 1827-ből (függ. 52. – 40. kép). Ezen sajátosan elhelyezve a kiöntőcsőr alatt még egy kis fül van, ami azzal magyarázható, hogy az üresen is igen súlyos, hatalmas korsót így könnyebb volt borral megtöltve felemelni. Ilyen egy nagy és egy kisfülű lehetett a veszprémi csapók 1733-as korsója is, de fülei letörtek (függ. 8). Ilyen alakú egy nagy és egy kisfülű céhkorsó, ezeken kívül csak egy ismeretes még, a Baranya megyei sik-

árnyalatokat mutatják a legsötétebb méregzöldtől (mencshelyi bognárcéh 1815., függ. 44) és barnástól (balatonfőkajári bognárcéh 1774., függ. 24.), a világossárgás halványzöld színig. Némelyik erősen foltos (nagyvázsonyi kovácscéh 1743., függ. 11., veszprémi fazekascéh 1770., függ. 22, palotai fazekascéh 1777., függ. 25), vagy márványos (bakonyzombathelyi vagy ceszneki takácscéh 1781., függ. 29). Van olyan, amelyiket egész világoszöld, majdnem fehéres lefutó csíkok élénkítenek (veszprémi fazekas 1863., függ. 76). A veszprémi tobakcéh (1824., függ. 51. — 39. kép) és veszprémi német lakatosok (1829., függ. 54. — 41. kép) korsói halványkékeszöld árnyalatúak. Minden valószínűség szerint óntartalmú mázzal vannak fedve és egyúgyanazon mester munkái. Az óntartalmú fedőmáz elnyomja a domború díszítések éleit és a korsónak hideg, kemény külsőt ad. Ezzel szemben az ólomház minden kis mélyedésbe behatol, a kiemelkedő részekről lefolyik, a mélyebb részekben összegyűlik, így a vastagabb réteg megsötétedik, a kiemelkedő ékítmények pedig világosabbak maradnak, ami által a korsók plasztikus díszei árnyékoltabbá és még kiemelkedőbbé válnak.⁶² Néhány korsón, fekete mázzal emelték ki egy-egy motívumot, mint pl. Vilonyai Pap Mihály korsóján a sas szárnyait (1744., függ. 14. — 13. kép), a balaton-

30., 30/a. Várpalotai kovácscéh korsója. 1808.
 30., 30/a. Krug der Schmiedezunft von Várpalota 1808
 30., 30/a. Chope de la corporation des forgerons de Várpalota 1808
 30., 30/a. Кружка гильдии кузнецов с. Варпалота 1808 г.

főkajári bognárokén (1774., függ. 24. — 19. kép) a kocsikerék hátterét és a két tulipánbimbót, vagy a pápai csizmadiakén (függ. 88.) a csizmát.

A zöld, ólomházas céhkorsók két fő díszítőtechnikája a *karcolás* és a *domborműves díszítés*. A XVIII. század első felére, de részben még egész a 70-es évekig, inkább a karcolásos (sgraffiato) technika a jellemző. A korsók hasát bekarcolt, geometrikus, vagy virág- és levéloramentikával látják el és csak a korsók hasának elején domborítják ki a szó szorosán vett értelmében a céhjelvénnyt, az emblémát, amely rendszerint a céh legjellegzetesebb munkaeszközét, vagy termékét ábrázolja. Ezenkívül legfeljebb az emblémát körülvevő keretet, vagy az évszámot képezik ki domborműves technikával. Jellegzetes példái a veszprémi bognárcéh 1721. évi (függ. 6. — 5. kép), a nagyvázso-

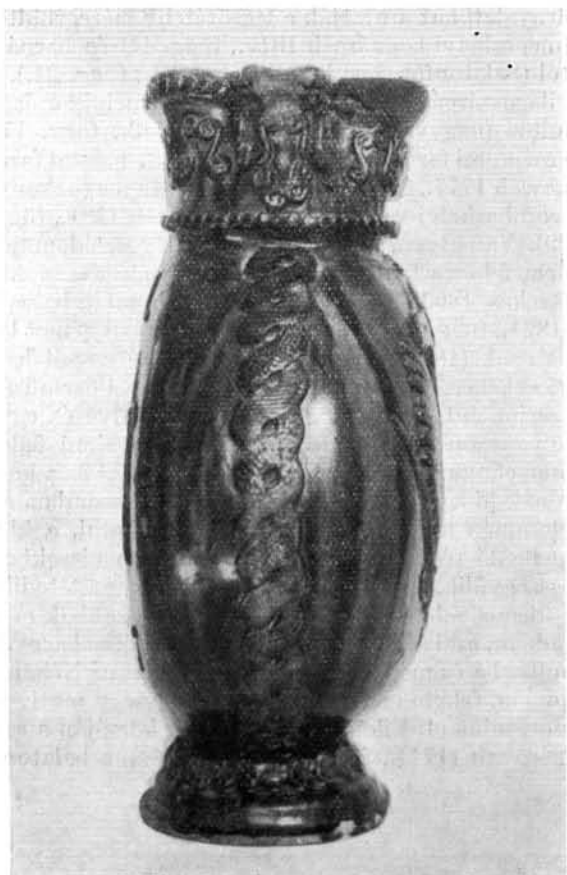

31., 31/a. Leányfalui (?) fazekas legénycéh korszója. 1811.
31., 31/a. Krug der Hafnerburschenschaft von Leány-
falu (?) 1811

nyi vargacéh 1725. évi (függ. 7), a nagyvázsonyi takácscéh 1740. évi (függ. 10. – 9. kép) és a nagyvázsonyi kovácscéh 1743. évi (függ. 11. – 10. kép) korszója, ezenkívül egy kenesei kovácscéhkorszó 1738-ból (függ. 9. – 8. kép), valamint a már említett egyetlen színes céhkorszó, a peremartoni csizmadiáké (függ. 23. – 18. kép), amelyen szintén kizárólag csak a mesterség emblémája van enyhén domborítva. A veszprémi csapók 1733-as korszóján (függ. 8. – 7. kép) még a mesterség szerszámai is csak kezdetlegesen, bekarcolva jelennek meg, a veszprémi csutorások 1766-ból való kis korszóján (függ. 20) pedig kizárólag csak bekarcolt, virágornamentika látható.

Speciális technikával készült a veszprémi varga-

31., 31/a. Chope de l'association des jeunes potiers de
Leányfalu (?) 1811
31., 31/a. Кружка гильдии подмастерьев гончаров с. Леань-
фалу (?) 1811 г.

céh 1750. évi gyönyörű sötétzöld mázú korszója (függ. 17. – 14., 14/a és 14/b kép). Ezen a karcolt indadíszítés mellett a virágok szirmai kissé mélyítve, közepük domborítva jelennek meg. Ez a technika a céhkorszóknál majdnem egyedülálló.⁶³ Jellegzetessége még ennek a korszónak, hogy hasa alsó harmadánál körbefutó vonal osztja ketté, alul gerzdes, geometrikus díszítés, a vonal fölött pedig gazdag leveles, virágos, tulipános motívumok helyezkednek el. Ez a beosztás és ornamentika, a feltűnően rövid nyak és a gömbalakhoz közelálló öblös forma, valamint a felirat betűtípusai, az újkereztény gömbkorszókra emlékeztetnek.⁶⁴

A korszók másik díszítő módja a domborműves technika, nyilván a középkorból ered és a kályha-

32., 32/a. Peremartoni, berhidai és kiskovácsi egyesült takácscéh korsója. 1814.
32., 32/a. Krug der vereinten Weberzunft von Peremarton, Berhida und Kiskovácsi 1814.

csempék készítésének technikájára vezethető vissza. Ez a középkori reminiscencia érződik ki a domborműves, zöldmázás céhkorsókból,⁶⁵ bár ezek általában csak a XVIII. században jönnek divatba.⁶⁶ A XVIII. század folyamán a céhkorsók domborműves díszítése egyre erősebben fejlődik és terjed, úgyhogy a század második felére már majdnem általánossá válik, a XVIII–XIX. század fordulójára pedig teljesen uralkodóvá lesz. Nem helytálló tehát A. Haberlandt-nak az a megállapítása, hogy a mesterségeket megjelenítő, domborműves fazekas-technika csak a XIX. században

32., 32/a. Chope de la corporation réunie des tisserands de Peremarton, de Berhida et de Kiskovácsi 1814
32., 32/a. Кружка объединенной гильдии ткачей сс. Перемартон, Берхида и Кишковац 1814 г.

lép fel. Lehet, hogy az egykori Nyugatmagyarország területére ez a jellemző, de a Veszprém megyei és általában a belső dunántúli céhkorsók domború, céhjelvényes emblémái – mint láttuk – már a XVIII. század elején megjelennek, ha nem is olyan gazdagon és plasztikusan, mint később a század végefelé és a XIX. század első negyedében. A XVIII. század derekán tehát a domborműves díszítőtechnika veszi át a vezető szerepet. Egyre kevesebb karcolt díszítést találunk, míg végülis a karcolás területe kizárólag a feliratokra zsugorodik össze. De azért helyenként még a XIX. század ele-

33., 33/a. Várpalotai szűfescéh korsója. 1814.
33., 33/a. Krug der Kürschnerzunft von Várpalota 1814

33., 33/a. Chope de la corporation des pelletiers de Várpalota 1814
33., 33/a. Кружка гильдии скорняков из с. Варпалота 1814 г.

jén is található egy-egy szép sgraffiato, pl. a peremartoni, berhidai és kiskovácsi takácscéh 1814. évi korsóján (függ. 42. — 32/a kép). Ettől kezdve tehát nemcsak az embléma, hanem a teljes díszítés is domborműves technikával készül. Legkorábbi, legszebb példák erre a Vilonyai Pap Mihály korsója 1745-ből (függ. 14. — 13. kép), a veszprémi pintércéhé 1761-ből (függ. 18. — 15, 15/a és 15/b kép), a veszprémi fazekasok legénykorsója 1770-ből (függ. 22. — 17. kép), a balatonfőkajári bognároké 1774-ből (függ. 24. — 19 és 19/a kép), és a palotai fazekaslegényeké 1777-ből (függ. 25. — 20. kép). A vaszari takácsok korsóján (1778., függ. 26. — 21. kép) és a bakonyzombathelyiekén (1781., függ. 29. — 24 és 24/a kép) már a virágornametika is teljesen domborműves. A domborműves technika a

XIX. század első negyedében éri el mértéktartó gazdagságának és kifejezőerejének csúcspontját. Ettől kezdve — különösen a század második felében — gazdagsága és plaszticitása ugyan még tovább fokozódik, kifejezőereje és esztétikai értéke azonban fokozatosan hanyatlik, a korsó alakja súlyossá, díszítése túltömöttté válik (pl. a bándi, vagy szentgáli vegyes ipartársulat korsója 1888-ból, függ. 85. — 54. kép).

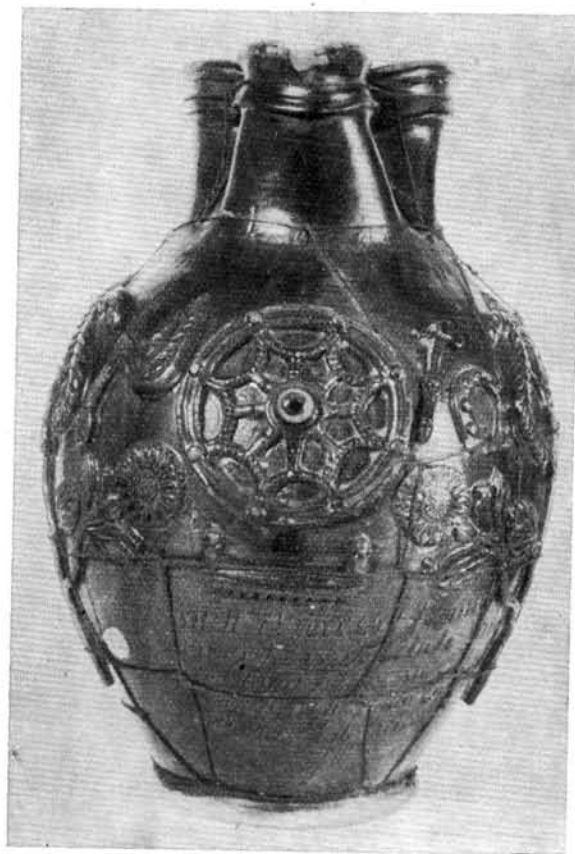
A domborműves díszítések túlnyomó többsége kézi formálás eredménye. Ezért híven tükrözi a készítő helyi fazekasmester egyéni ötletességét, kompozíciókészségét és kézügyességét, ugyanakkor a helyi jellegű népies formakincset és kifejezőmódot. A díszítések másik része préselt technikával került a korsókra. Ezek rendszerint az ún. cif-

34. Mentshelyi bognár- és kovácscéh korszója 1815.
 34. Krug der Wagner- und Schmiedezunft von Mentshely 1815
 34. Chope de la corporation des charrons et des forgerons de Mentshely 1815
 34. Кружка гильдии каретников и кузнецов с. Ментшей. 1815. г.

rázófával benyomkodott, sorozatban ismétlődő kis csillagdiszkek, vagy egyéb, ugyanazon a korszón ugyancsak többször ismétlődő más díszítő motívumok, gyakran vallási vonatkozású domborművek, feszület, szentek ábrázolása, stb., amelyeket fa, cserép, vagy gipszformákból nyomtak ki és illesztettek félkemény állapotban az edény testére.

A korszók karcolt és domborított díszítő elemeit a következő csoportokba oszthatjuk:

1. *emlémakeretek,*
2. *címerállatok,*

3. *egyházi vonatkozású díszítmények,*
4. *geometriai díszítések,*
5. *írdás, leveles és virágos ornamentika,*
6. *mesterségjelvények (szerszámok, készítmények, egyéb természetes ábrázolások).*

1. A domborműves mesterségjelvényeket, szerszámokat, illetőleg készítményeket általában valamilyen keretbe foglalva helyezték el emlémszerűen a korszók hasán, rendszerint a kiöntőcsőr alatt, a korszó közepén, de gyakran ettől jobbra és balra is.

A különféle *keretek* közül leggyakoribb a szív-

35. Szentkirályszabadjai bognár ifjú társaság korszója. 1815.
 35. Krug der Wagnergesellschaft von Szentkirályszabadja 1815
 35. Chope de la société des jeunes charrons de Szentkirályszabadja 1815
 35. Кружка общества молодых каретников с. Сенткирайсабадья 1815 г.

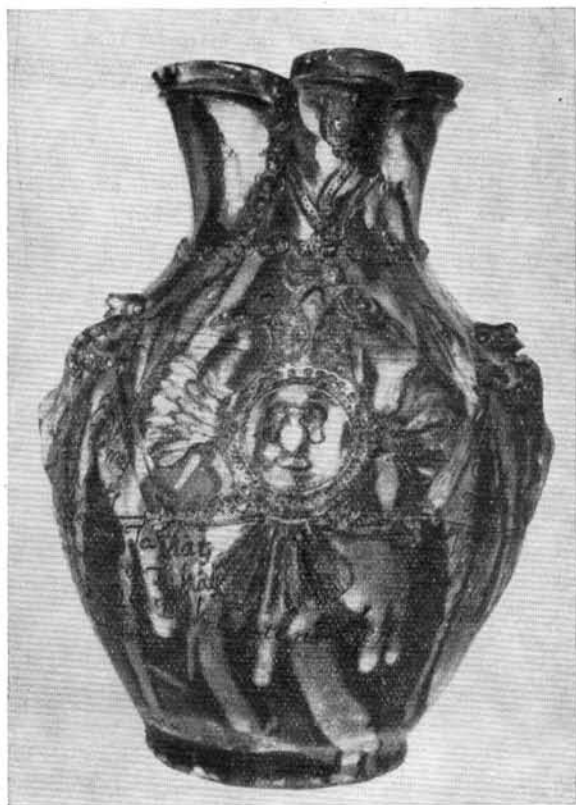
36. Várpalotai lakatoscéh korsója. 1816.
 36. Krug der Schlosserzunft von Várpalota 1816
 36. Chope de la corporation des serruriers de Várpalota 1816
 36. Кружка гильдии замочников с. Варпалота 1816 г.

takácskorsó 1879., függ. 83. — 52. kép). Igen sok céhkorsón zsinórszerűen kiképzett, domború, szív-alakú keret látható (várpalotai(?) takácscéh 1844., függ. 65., várpalotai csizmadia ifjútársaság 1824., függ. 49. — 37. kép, palotai építőipartársulat 1896., függ. 86., odori hegyközségi korsó 1790., függ. 31. — 25. kép.). A szív alakú keret egyes céhkorsókon éles, sima vonallal domborodik ki. Pl. a veszprémi magyar vargacéhsorsóján (1843., függ. 63. — 44. kép). Ez az éles, erősen kidomborodó sima kontúr különösen a Zala és Somogy megyei céhkorsókra jellemző, amelyeknél leggyakrabban szigorúan csak a kereten belül helyezkednek el emblémaszerűen a domborművi jelvények, vagy alakok, a kereten kívül a korsó felülete általában sima.

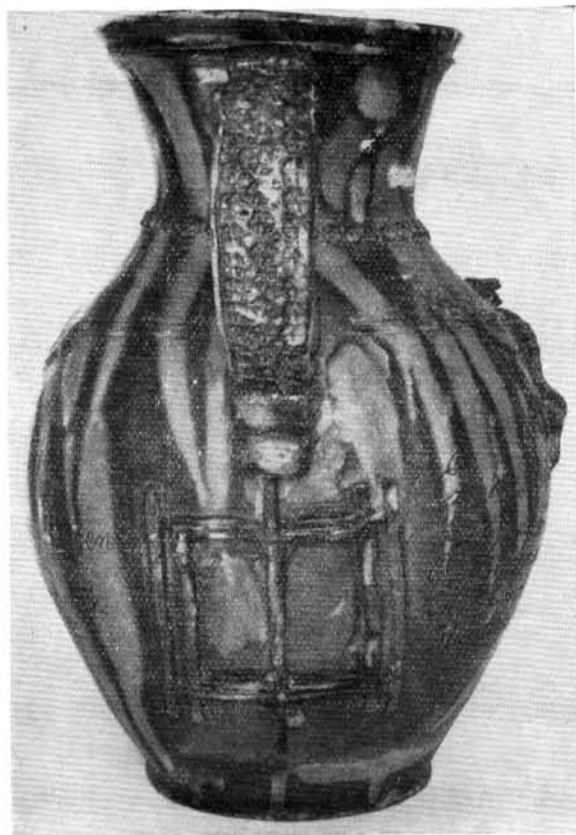
alaku. Már az 1725. évi vázsonyi vargacéhsorsón (függ. 7. — 6. kép) karcolt, tülevelekkel szegélyezett szív közepén helyezkednek el a különféle vargaszerszámok. Még gyakoribb a szív alakban összeállított levélkoszorú alkalmazása (veszprémi vargacéhsorsó 1750., függ. 17. — 14. kép, veszprémi tobakcéhsorsó 1824., függ. 51). A koszorú többé — kevésbé elszakadva a szívformától, sokszor két hajlított leveles ágként jelenik meg a korsó hasán. (palotai posztóscéhsorsó 1834., függ. 60., veszprémi német lakatos, órás és fegyverkészítőcéhsorsó 1829., függ. 54., pápai csizmadiacéhsorsó függ. 88., szentkirályszabadjai bognár céhsorsó 1862., függ. 75., csöglei takácskorsó 1844., függ. 66. és szentgáli

37. Várpalotai csizmadia ifjú társaság korsója. 1823.
 37. Krug der Stiefelmacheresellschaft von Várpalota 1823
 37. Chope de la société des jeunes bottiers de Várpalota 1823
 37. Кружка общества молодых сапожников с. Варпалота 1823 г.

38., 38/a. Csajági takácscéh korsója. 1824.
38., 38/a. Krug der Weberzunft von Csajág 1824

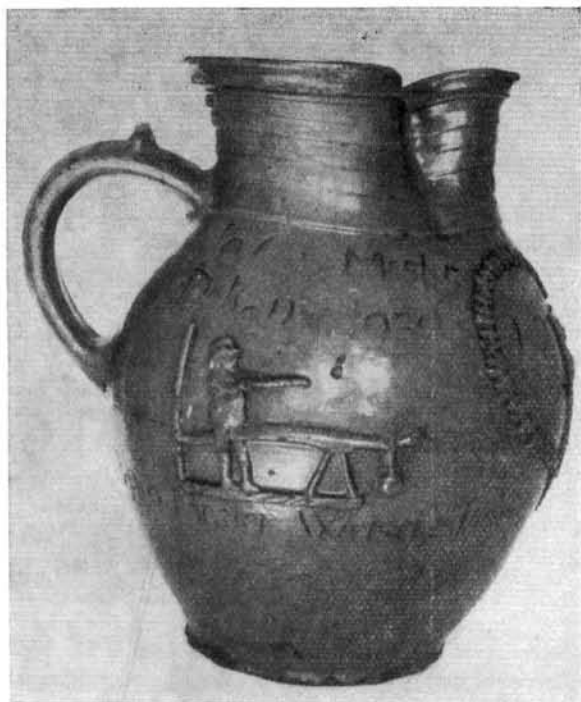
38., 38/a. Chope de la corporation des tisserands de Csajág
1824
38., 38/a. Кружка гильдии ткачев с. Чаяг. 1824 г.

A zalai és somogyi céhkorsók emblémakeretei különösen középkoriasoknak hatnak. Gyakran nem is csak szív és kör, hanem 6, vagy 4-karéjos alakúak. A profilált keresztmetszetű, élesen kiugró relief-szerű vakmérműves keretek kifejezetten a góti-kus építészeti díszítőelemek továbbélését jelzik. Valószínűnek látszik, hogy ennek a hagyománynak Sümeg volt az őrizője. Itt készült a zalabéri takácsok céhkorsója 1770-ben,⁶⁷ 4 és 6-karéjos profilált keresztmetszetű mérműves emblémakerekkel és a türjei takácsoké ugyancsak 4-karéjos, de már csak zsinórdíszsel kiképzett keretekkel ellátott korsója 1842-ben.⁶⁸ Ugyancsak majdnem egészen biztosra vehető, hogy Sümegen készült a profilált keresztmetszetű köralakú emblémakerek első és legközépkoriasabb példáját magán vise-

lő karádi takácscéhkorsó 1750-ből 5 darab medaillonnal.⁶⁹ Ugyanilyen profilált keresztmetszetű, de szívkeretet mutat a keszthelyi (vörsi) halászcéh 1744. évi korsója,⁷⁰ sőt még a tapolcasantgyörgyhegyi csizmadiacéhé is 1839-ből.⁷¹ Ez utóbbihoz igen hasonlít a Balatoni Múzeum egy másik — keresztre feszítéssel jelenetet ábrázoló — korsója.⁷²

A magasan kidomborított, széles, szívalaku keretet szokás volt ujjnyomkodással is díszíteni, (szenkirályszabadjai bognárcéh 1815., függ. 45. — 35. kép), vagy rovátkolni (peremartoni, csajági és balatonfőkajári csizmadiacéh 1823., függ. 48., veszprémi fazekas legénykorsó 1770., függ. 22. — 17. kép, balatonfőkajári bognárcéh 1774., függ. 24. — 19. kép), esetleg a cifrázófával kis csillagokkal kidíszíteni (veszprémi pintércéh 1761., függ.

39. Veszprémi tobakccéh korszója. 1824.
 39. Krug der Weißgerberzunft von Veszprém 1824
 39. Chope de la corporation des mégissiers de Veszprém 1824
 39. Кружка веспремской гильдии дубильщиков 1824 г.

zett címerpajzzsal is találkozunk (szentkirályszabadjai és vörösberényi takácscéh 1803., függ. 37. – 28. kép).

2. Az emblémát övező keretek vagy önmagukban a korszó sima hasán emelkednek ki (szentkirályszabadjai bognárcéh 1815., függ. 45. – 35. kép, veszprémi csapólegénycéh 1827., függ. 52., Veszprémi magyar vargacéh 1843., függ. 63. – 44. kép, veszprémi asztaloscéh 1866., függ. 77), vagy pedig *címerállatokkal* körülvéve. A céhkorszók két legelterjedtebb címerállata a kétfejű sas és a heraldikai oroszlán, amely minden esetben párosan jelenik meg. Az ismertetett korszók közül 18 darabon szerepel a kétfejű sas, 12 darabon a két ágaskodó oroszlán, 6 darabon pedig mind a kettő együtt látható.

A kétfejű sas, mint a magyarországi céheraldika jellegzetes motívuma, a királyi Magyarország

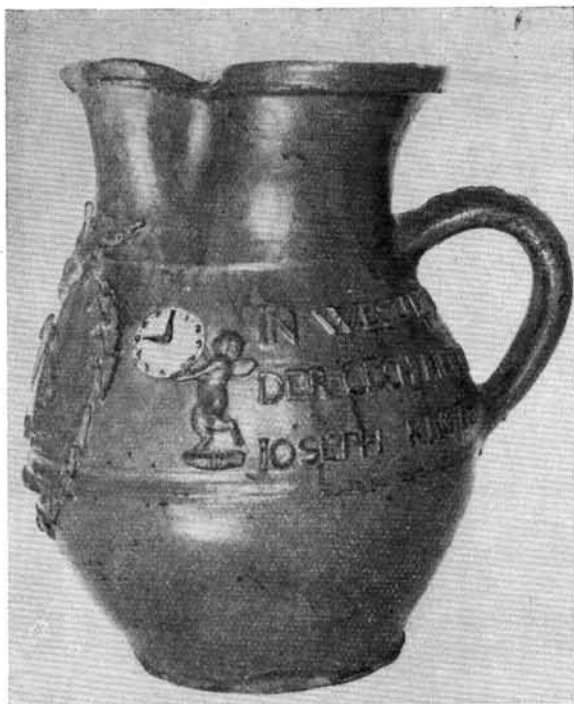
18. – 15. kép, palotai szücscéh 1814., függ. 43. – 33. kép), kis gömbökkel, vagy kiemelkedő kerek „szegfejekkel kiverni” (veszprémi takács 1800., függ. 36. – 27. kép, veszprémi asztalos 1866., függ. 77. – 50. kép). A szívet néhány esetben barokkos kartus formát öltött (balatonfőkajári vegyescéh 1847., függ. 71. – 47. kép), sőt néha egész alakjával megfordult (várpalotai szürszabócéh 1862., függ. 74). A szívalaku kereteken kívül egyéb, különböző barokkos kartusszerű keretek is felbukkannak (vázsonyi takácscéh 1740., függ. 10. – 9. kép, várpalotai fazekaslegénycéh 1777., függ. 25, veszprémi csutoráscéh 1806., függ. 38. – 29. kép). Sűrűn előfordulnak az ovális (palotai kovácscéh 1808., függ. 39. – 30. kép) és köralakú keretek (palotai fazekascéh 1816., függ. 47, palotai lakatascéh 1816., függ. 46. – 36. kép, csajági takácscéh 1824., függ. 50. – 38. kép, palotai takácscéh 1844., függ. 64. – 45. kép), sőt kifeje-

40. Veszprémi csapó ifjú társaság korszója. 1827.
 40. Krug der Tuchmachergesellschaft von Veszprém 1827
 40. Chope de la société des jeunes foulons de Veszprém 1827
 40. Кружка общества молодых веспремских валяльщиков 1827. г.

41. Veszprémi német lakatos- órás- és puszkaműves céh korszója. 1829.
 41. Krug der deutschen Schlosser-, Uhrmacher- und Büchsenmacherzunft 1829
 41. Chope de la corporation allemande des serruriers, des horlogers et des armuriers de Veszprém 1829
 41. Кружка веспремской немецкой гильдии замочников, часовщиков и ружейных мастеров 1829 г.

területén különösen elterjedt. A török hódoltság után felszabaduló dunántúli részeken újjáalakult céhszervezetek a királyi privilégiumlevelek kétfejű sasos pecsétjeinek hatására ezt a motívumot mintegy a királyi szabadalomlevél megtestesítőjeként kezdték használni és alkalmazni. A motívum épp a dunántúli céhheraldika révén teljesen népiessé, és ezen keresztül – bármilyen különösen hangzózik is – kifejezetten magyarrá vált.⁷³ A kétfejű sas ábrázolások hallatlanul gazdag, stilizált formáikkal a magyaros, népies díszítőelemek közé mélyen beágyazva, szívpujzsukban a falusi kismesterek egyszerű szerszámaival és termékeivel (csiz-

ma, musta, bicskia, vetélő) a céhkorszók jellegzetes díszítőmotívumainak egészen speciális, majdnem elmaradhatatlan elemei közé számítanak.

A kétfejű sas már az 1740-es évektől kezdve szerepel, kb. egy évszázadon keresztül a céhkorszokon, egész az 1830-as évekig. A szabadságharc után azonban eltűnik, de hogy mennyire meggyökeresedett, népies motívummá vált, azt az is mutatja, hogy a Bach-korszak császári önkényének szimbólumaként oly gyűlöletessé vált kétfejű sas még 1869-ben is felbukkan egyszer a színmagyar Szentgál takácscéh korszóján, igaz, hogy szívpujzsában – talán ellensúlyként – hatalmas kettős kereszt díszlik. A leányfalusi fazekaslegények 1811. évi korszóján is (függ. 41.) a magyar címerpajzs díszíti a kétfejű sas mellett. Később is többször jelenik meg a koronás magyar címer, főleg a 60-as és 70-es években, de ekkor már kétfejű sas nélkül (szentgáli gazdalegénytársaság 1867., függ. 79, és egy másik szentgáli céhkorszó függ. 92).

42. Veszprémi szücsceh korszója. 1830.
 42. Krug der Kürschnerzunft von Veszprém 1830
 42. Chope de la corporation des pelletiers de Veszprém 1830
 42. Кружка веспремской гильдии скорняков 1830 г.

43. Várpalotai fazekascéh korszója. 1838.
 43. Krug der Hafnerzunft von Várpalota 1838
 43. Chope de la corporation des potiers de Várpalota 1838
 43. Кружка гильдии гончаров с. Варпалота 1838 г.

tonfőkajári bognároké pl. (1744., függ. 24. — 19/a kép) egyik lábával bognárbárdot másikkal vonókést tart, a palotai lakatosoké pedig kalapácsot és reszelőt (1816., függ. 46. — 36. kép). A sas farkát rendszerint legyező-, vagy kagylóalakúan képezték ki. A nyakak aránytalanul hosszúak (pl. a szentkirályszabadjai és vörösberényi takácscéh 1803-as korszóján, függ. 37. — 28. kép). A sasok szájukban vagy fejük fölött a mesterség jelvényét tartják. A palotai kovácscéh 1808. évi korszóján pl. patkókat (függ. 39. — 30. kép), a pápai takácslegényekén (függ. 89. — 55. kép) és a peremartoni, berhidai és kiskovácsi takácsok 1814. évi korszóján (függ. 42. — 32. kép) pedig egy-egy vetélt.

A kétfejű sas a céhkorszókon általában csak keret. Mellén rendszerint nagyméretű, népies, szívalakú pajzs foglal helyet, úgyhogy maga a sas jóformán csak két hosszú vékony nyakból és fejből és két, többnyire igen erősen stilizált szárnyból áll. A nagyvászsonyi kovácsok 1743. évi korszóján (függ. 11. — 10. kép) pl. szinte csak néhány bekarcolt vonal utal arra, hogy a központi embléma kétfejű sas háttéréből emelkedik ki. Hasonlóképp végletekig stilizáltan jelentkezik a motívum a veszprémi pintércéh 1761. évi korszóján (függ. 18. — 15. kép) is, ahol a szárnyak alakja épp hogy csak sejtetni enged a sas jelenlétét. A sas lábai gyakran hiányoznak, ha pedig megvannak, vagy kardot, vagy a mesterség jellegzetes szerszámát tartják. A bala-

44. Veszprémi magyar vargacéh korszója. 1843.
 44. Krug der ungarischen Schuhmacherzunft von Veszprém 1843
 44. Chope de la corporation hongroise des cordonniers de Veszprém 1843
 44. Кружка веспремской венгерской гильдии сапожников 1843 г.

45., 45/a. Várpalotai takácscéh korsója. 1844.
45., 45/a. Krug der Weberzunft von Várpalota 1844

45., 45/a. Chope de la corporation des tisserands de Várpalota 1844
45., 45/a. Кружка гильдии ткачев с. Варпалота 1844 г.

A két fej között rendszerint keresztrel ellátott korona lebeg.

A kétfejű sasos motívumtól élesen megkülönböztethető az egyfejű empire (napóleoni) sas alakja. Különös paradoxonként hat, hogy a közel 20 darab magyar feliratos, kétfejű sasos céhkorsó mellett az egyetlen német feliratút, a veszprémi német lakatos, órás és fegyverkészítő céh 1829. évi korsóját (függ. 54.) díszíti a napóleoni empire sas; talán éppen a friss nyugatias, városiasabb divat hatását tükrözve.

A másik legjellegzetesebb címerállat, az oroszlán, ugyancsak megtalálható a korsók nagyrészen. Két, 1746-ból származó takácscéhkorsón jelennek meg először (függ. 15. és 16), két hátsólábukon ágaskodva, mellső lábaikkal a takácsmesterség jellegzetes emblémáját, a három, háromszögben

összeállított vetélt tartják, mint szabályszerű heraldikai címertartó állatok. Ugyancsak ilyen helyzetben tartják a hatalmas ollót, a szabóesterség jelvényét a veszprémi szabócéh 1780-ból való korsóján (függ. 28. – 23. kép). Kör alakú keretbe helyezett takács-emblémát tart két ágaskodó oroszlán a palotai takácscéh 1844. évi korsóján is (függ. 64. – 45. kép). A veszprémi takácscéh 1800-ból való legénykorsóján (függ. 36., – 27. kép) a hatalmas szivalakú keretbe foglalt takács-embléma két oldalán ugyancsak egy-egy oroszlán helyezkedik el, de ezek már nem tekinthetők valódi címertartóknak, mert mellső és hátsó lábaikkal egyaránt szinte rákapaszkodnak a nagy, szivalakú pajzsra.

A két ágaskodó oroszlán gyakran a korsó hasának közepét elfoglaló kétfejű sasos emblémától

46. Várpalotai vargacéh korszója. 1846.
 46. Krug der Schumacherzunft von Várpalota 1846
 46. Chope de la corporation des cordonniers de Várpalota 1846
 46. Кружка гильдии сапожников с. Варпалота 1846 г.

A népies, kérkedő, büszkélkedő falusi céh-heraldika — akárcsak a céhpecséteken és behívótáblákon — a korszókon is igyekezett a nemesi címerek motívumaihoz igazodni. A címertartó és kézműves szerszámokat markoló oroszlánok mellett kivont kardú oroszlánok is elő-elő bukkannak a korszókon (várpalotai fazekaslegénycéh 1777., függ. 25. — 20. kép, és tapolcafői takács kistársaság 1836., függ. 61), a magyar nemesi heraldikának ezek a legkedveltebb hagyományos címerállatai, újból és újból megerősítve azt a tételt, hogy a magyarországi és azon belül különösen a magyar jellegű céhek, a nemesi társadalom tagjainak tekintették magukat, nem is minden jogcím nélkül, hiszen tagjaik jórésze a falusi kisnemesség soraiból került ki.

A korszókon megjelenített heraldikai oroszlánok primitív, elrajzolt alakjukkal gyakran mesebeli szörnyeknek, vagy egyéb állatnak (kutyának, tigrisnek, vagy macskának) látszanak. A sörényük, mint valami rövid pelerin van rájuk akasztva (két takácskorszó 1746., függ. 15., 16), nyelvüket kiöltik, fejüket gyakran hátrafelé fordítják és farkuk sokszor a heraldikai hagyományoknak megfelelően két bojtban végződik.

A kétfarkú oroszlánok sűrű előfordulásából — elsősorban a felvidéki, habán-jellegű céhkorszókon — olyan általános következtetést vontak le, hogy ezt a motívumot, mint Csehország jellegzetes címerállatát, a habánok Morvaországból hozták magukkal és annak széleskörű elterjedése a magyarországi céhek körében éppen a habán fazekasok befolyásának tulajdonítható.⁷⁴ Ez a megállapítás — bármennyire is meggyőzően hangzik — ilyen határozottan és egyértelműen nem tartható fenn, mert a címertartó oroszlánok a nemzetközi heraldika Európaszerte elterjedt motívumai, ezenkívül a céhkorszókon alkalmazott oroszlánok jórésze nem kétfarkú, de mindezekről függetlenül a XVI. századtól kezdve a magyar heraldikában is igen sűrűn találkozunk kétfarkú oroszlánokkal.⁷⁵

A címerállatoktól élesen megkülönböztetendők a korszókon ábrázolt egyéb állatok. Ezek nem a heraldika, hanem elsősorban a népi díszítőkedv természetéből ellesett motívumai. Leggyakoribb a madár-ábrázolás. Már a vázsonyi vargák 1725. évi korszóját (függ. 7. — 6. kép) is két egyszerűen bekarcolt, csőrében leveles, kelyhes virágot tartó ma-

jobbra és balra helyezkedik el, mintha a kétféjű sasos címernek lennének címertartói. Ez a heraldikailag teljesen szabálytalan tobzódás a címertartókkal (hiszen maga a kétféjű sas is címertartó már, mert mellén viseli a címerpajzsot), a céh-heraldika jellegzetes, népies, hivalkodó túlzása. Számos ilyen korszót ismerünk. Ilyen a veszprémi pintéreké 1761-ből (függ. 18. — 15/a kép), a veszprémi fazekaslegényeké 1770-ből (függ. 22.) és a csajági takácsoké 1824-ből (függ. 50. — 38. kép).

Az oroszlánok gyakran a mesterség valamelyik szerszámát tartják a lábuk karmai között. A tósokberéndi bognárok és pintérek korszóján (1794., függ. 34. — 26. kép) az oroszlánok mellső lábukkal bognárbárdot és vonókést, hátsó lábukkal pedig egy-egy kádárbunkót tartanak, a leányfalusi fazekaslegények 1811. évi korszóján (függ. 41. — 31. kép) fakést és egy másik fazekas szerszámot, a veszprémi csutorásokén (1806., függ. 38) egy-egy szekercét, a palotai szűcsökén (1814., függ. 43. — 33. kép) húsolókéseket, a csajági takácsokén (1824., függ. 50. — 38. kép) vetélőket, a bándi vegyes ipartársulatén (1888., függ. 85) pedig egy kocsikeket tartanak.

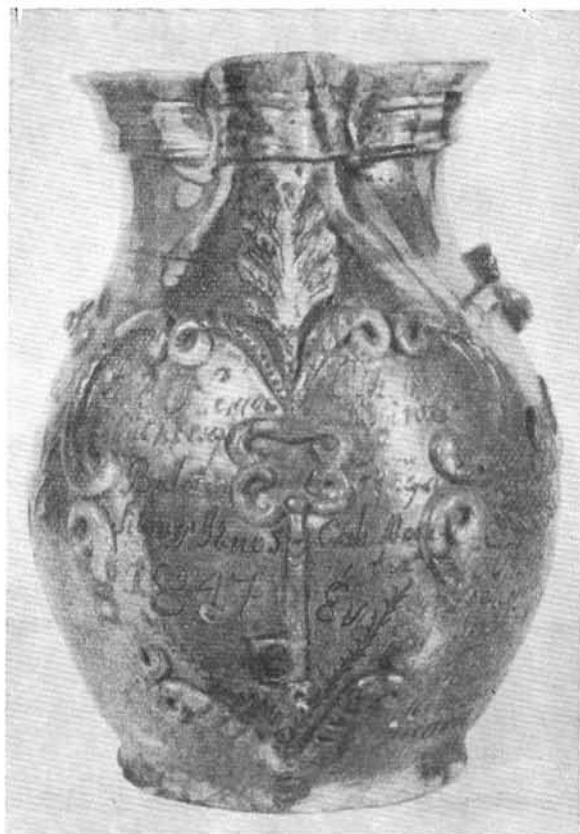
47. Balatonfőkajári bognár-, asztalos-, lakatos- és kovács-céh korszója. 1847.
 47. Krug der Wagner-, Tischler-, Schlosser- und Schmiedezunft von Balatonfőkajár 1846
 47. Chope de la corporation des charrons, des menuisiers, des serruriers et des forgerons de Balatonfőkajár 1847
 47. Кругжа гильдии каретников, столяров, замочников и кузнецов с. Балатонфёкаяр 1847 г.

dárka díszíti, mint a központi emblémát kitöltő díszítőmotívum, a peremartoni, berhidai és kiskovácsi takácsceh 1814. évi korszóján (függ. 42. — 32/a kép) egy-egy szépen kirajzolt népies formájú galamb karcolt rajzolata látható, a kétoldalt elhelyezett, ugyancsak sgraffiato technikával bekarcolt virágok fölött. Érdekes és jellegzetesen népi madár-ábrázolás látható a szentkirályszabadjai (vagy vörösberényi) bírák és „esküdturaimék” korszóján is (függ. 13. — 12. kép), ugyancsak virágdíszek közé bekarcolva (1744).

A természetes és címerállatok között középhelet foglalt el a szarvas. Két természetes szarvas díszíti a veszprémi fazekascéh 1863-ban készült korszóját (függ. 76. — 49. kép). Ugyancsak egy-egy szarvas látható a szentgáli takácsceh 1869-ből való korszóján is, (függ. 81), de itt már nyilván a szentgáli nemes királyi-vadászok ősi címerállatával állunk szemben.

3. A céhek vallásos színezete a középkor után erősen lecsökkent, de Mária Terézia királynő uralkodása alatt, aki központilag nyúlt bele a céhek életébe, ismét előtérbe került vallási szerepük. Ezért a XVIII. és XIX. század céhkorszóin is felfel bukkannak az *egyházi jellegű motívumok*. A Veszprém megyei céhkorszók egyházi vonatkozásokban viszonylag szegények, aminek nyilván az a magyarázata, hogy a megye lakossága felekezeti szempontból igen vegyes képet mutat. A veszprémi csapók 1733-as korszóján (függ. 8) külön kidomborított keretű Krisztus-monogram van bekarcolva (I. H. S. betűk, kettős kereszttel), ezenkívül a bándi vegyes ipartársulat 1888-as korszóján (függ. 85) látható közvetlenül a kiöntő alatt kis feszület. Hasonlóképp feszület díszíti a szentgáli katolikus olvasókör 1903. évi (függ. 87) korszóját is. Ezzel szemben a katolikus Zala és Somogy megye céhkorszóinak legnagyobb részén elmaradhatatlanok a vallási vonatkozású, figurális ábrázolások; feszület (Sümeg 1865.),⁷⁶ Krisztus-monogram (Zalabér 1770.),⁷⁷ feszület Mária és Szent János alakjával (Karád 1750.),⁷⁸ Szántó 1752.,⁷⁹ Búcsúszent ászló 1793.,⁸⁰ Tapolca 1839.⁸¹) szívből kinövő kereszt stb.

Veszprém megyében a református községekben

viszont gyakoriak a zöld, ólommázás eklézsiakorszók, amelyek kifejezetten céhkorszóalakúak és nagyságúak, és a céhmester, vagy atyamester neve helyett rendszerint a készítettő kurátor nevét viselik. Ilyen pl. a szentkirályszabadjai református eklézsia 1780-ban készült korszója (függ. 27. — 22. kép), amelynek egyetlen figurális díszje a református egyház egyik jellegzetes emblémája, a kehely.

4. A céhkorszókat díszítő motívumok zöme, kisebb részben geometrikus, nagyobb részben virágos, leveles, indás. A geometrikus díszítő elemek inkább karcoltak, a virágos, leveles, indás díszítések mindkét technikával készültek.

A *geometrikus díszítések* közül a legegyszerűbb a körbefutó, vízszintes, karcolt, egyenes, vagy hullámos csík (veszprémi vargacéh 1750., függ. 17. — 14, 14/a és 14/b kép) és a két vízszintes vonal között ferde, egymással párhuzamosan körbefutó vonalkázás (vázsonyi kovácsceh 1743., függ. 11. — 10. és 10/a kép., ismeretlen fazekascéh 1767., függ. 21), a domborművesek közül pedig a körbefutó gyöngydíszítés. Általában inkább a XVIII. század

48. Szentkirályszabadjai bogárnécéh korsója. 1862.
 48. Krug der Wagnerzunft von Szentkirályszabadja 1862
 48. Chope de la corporation des charrons de Szentkirályszabadja 1862
 48. Кружка гильдии каретников с. Сенткирайсабадья 1862 г.

nak (függ. 23. — 18/a kép) színes, festett, akácleveles, virágornamentikája is.

A kétfülű olaszkorsóból vagy szívből kinövő, háromágú leveles virágdísz az ősi dionysosi életfa változata. Maga az olaszkorsó is teljesen népies motívummá vált és emellett a fazekascéh jelvényeit díszíti, rendszerint a fazekaskorong tetején egy egyenesen kiálló és egy-egy jobbra és balra, lefelé kihajló leveles, virágos ággal. Pilyen olaszkorsós, háromágú, leveles, virágos, karcolt ornamentika díszíti a veszprémi csutoráscéh 1766. évi korsóját (függ. 20). Ugyanez a motívum található — de már domború technikával — egy 1767. évi felirat nélküli céhkorsón (függ. 21) is. Végül a vaszari takácsok 1778-as korsóján (függ. 26) megjelennek a hatalmas, vastag, domború, indás tulipánok és

derekáig találkozunk geometrikus díszítőelemekkel, ettől kezdve az indás, virág- és levélornamentika kerül túlsúlyba és válik teljesen uralkodóvá.

5. A karcolt, virágos, leveles, indás motívumok közül igen érdekes és különleges virágrajzolatokat mutat a legrégebb veszprémi céhkorsó, az 1721-ből származó díszes bogárnécéhkorsó (függ. 6. — 5/b kép), Az 1725. évi nagyvázsonyi vargacéhkorsón (függ. 7. — 6/a kép) sok egyéb virág között, a tulipán is megjelenik. Az 1740. évi vázsonyi takácscéhkorsón (függ. 10. — 9/a kép) kis, kétfülű olaszkorsóból háromágú, leveles indák nőnek ki, amelyeknek végét tulipánok díszítik. A leveles ág akácra emlékeztet. Ugyanez a motívum ugyanezzel a sgraffiato technikával látható Baronyai Ferenc kenesei (?) kovácsmester 1738. évi korsóján (függ. 9. — 8/a kép) is. Biztosra vehető, hogy a két korsó egy kéz munkája, mégpedig Fülemlé Mátyás fazekasé. Erősen emlékeztet erre a motívumra a peremartoni külső csizmadiacéh 1770-ből való korsójá-

49. Veszprémi fazekascéh korsója. 1863.
 49. Krug der Hafnerzunft von Veszprém 1863
 49. Chope de la corporation des potiers de Veszprém 1863
 49. Кружка веспремской гильдии гончаров 1863 г.

50. Veszprémi asztaloscéh korsója. 1866.
 50. Krug der Tischlerzunft von Veszprém 1866
 50. Chope de la corporation des menuisiers de Veszprém
 1866
 50. Кружка веспремской гильдии столяров 1866 г.

ma a szőlő, amely a veszprémi szűcsök 1830-as korsóját (függ. 57. — 42. kép.) díszíti, valamint a hegyközségi korsókat (Mélyárok 1791., függ. 32., Ódori 1790., függ. 31. — 25. kép.). A virágok gyakran cserépből, vagy kosárból nőnek ki (pl. a három napraforgó a palotai csizmadiák 1824. évi korsóján (függ. 49. — 37. kép.) és a három tulipán és szegfű a csöglei takácsok 1844. évi korsóján (függ. 66). A vastag, rovátkolt indák, végükön kis rozettával gyakran úgy néznek ki, mint a csirkelábak (szentgáli főszegi gazdalegénység korsója 1867., függ. 79. — 51. kép).

6. A céhkorsók legfőbb központi díszítőeleme a *céhjelvény*, amely legtöbbször a mesterség jellegzetes szerszámaiból és készítményeiből áll.

Az élelmezési ipar szakmaiból kifejezetten Veszprém megyei céhkorsót nem ismerünk. Sem a pé-

egyéb virágok. Ez a díszítő stílus válik a század végén általánossá (tósokberendi kovács-bognárcéh 1794., függ. 34. — 26. kép). Tipikus példája a palotai szűcscéh 1814. évi korsója (függ. 43. — 33/a kép) tulipán és szegfű motívumokkal. Az 1815-ös meneshelyi kovácscéh korsóján (függ. 44. — 34. kép) a tulipán mellett már a napraforgó is ott látható, a palotai csizmadiák ifjútársaság korsóját (1824., függ. 49. — 37. kép) pedig már kizárólag napraforgók díszítik. Általában a lendületes, nagyméretű, vastag indavezetés jellemzi ezt a stílust (veszprémi csapólegények korsója 1827., függ. 52. — 40. kép). Másik kedvelt, domborított motívu-

51. Szentgáli főszegi gazdalegénység korsója. 1867.
 51. Krug der Burschenzeche der Landwirte von Szentgál-Főszeg 1867
 51. Chope de l'association des jeunes cultivateurs de Szentgál Főszeg 1867
 51. Кружка общества молодых земледельцев с. Сентгал-Фёсег 1867 г.

52. Szentgáli takácscéh korsója. 1879.
 52. Krug der Weberzunft von Szentgál 1879
 52. Chope de la corporation des tisserands de Szentgál 1879
 52. Кружка гильдии ткачев с. Сентгал 1879 г.

„zöldmázás, tömérdek kancsóját”,⁸² mert azt Szivver Ignátz veszprémi fazekasmester készítette.

Ide sorolhatjuk a hegyközségi korsókat is, amelyekeken kacor és kapa (Ódori helység 1790., függ. 31. – 25. kép), illetve borprés és metszőkés (Mélyárok hegyközség 1791., függ. 32) domború képe látható a szőlőfürtök mellett.

A tulajdonképpeni élelmezési ipar köréből egyedül egy molnár céhkorsóról tételvezethető fel, hogy Veszprém megyei. 1828-ban készült és a Néprajzi Múzeum adatai szerint a Dunántúl északi részéről származik. Hasán a kiöntő alatt, szívalakú keretben domborított malomkerék, alatta malomkőguzsaly, és malomkövön kívül – mivel a molnárok rendszerint egyúttal ácsok is voltak – véső, ács-

kek, sem a mészárosok céhedényei nem maradtak fenn. Ervébként egyetlen dunántúli pék, vagy mészáros céhkorsót sem ismerünk. Oka talán az, hogy ezek, mint kifejezetten városi és inkább német jellegű iparok, nem használták a népies, falusias céhkorsókat. Az élelmezési ipar egyik, az őstermeléshez szorosan kapcsolódó, speciális dunántúli ága viszont a halászat. A balatoni halászcéheknek igen érdekes céhkorsói maradtak fenn, de minthogy ezek a halászközpontok nem a történelmi Veszprém megye területére esnek, a halászcéhkorsókkal nem foglalkozunk részletesebben. A Somogy megyei és a zalai halászcéhkorsók közül mégis megemlíjtjük a tihanyi „Selem” halászok társaságának

53. Veszprémi ácsipartársulat ivókancsója. 1881.
 53. Trinkkanne der Zimmermannsgewerbeverein von Veszprém 1881
 53. Pichet á boire de la société artisanale des charpentiers de Veszprém 1881
 53. Бокал веспремского общества ремесленников-плотников 1881 г.

derékszög, ácskapocs, ácsszekerce, felfelé álló nyitottzárú körző, kalapács és még néhány apró ács- és molnárszerszám látható (függ. 53).

A bőripart már 14 céhkorsó képviseli. Legrégibb közülük „a vázsonyi vargamesterembereké” 1725-ből (függ. 7. – 6. kép). Hasának szívalakú keretében elszórva, a vargamesterség 8 különféle szerszáma: három különböző tímárkés, a felső egynyelű, a másik kettő kétnyelű, a kétnyelűek egyike egyes ú. séroló, a másik hajlított, ún. színelőkés. Középen fent életlen harapófogóalakú meszesfogó, amellyel a felhánt bőröket a földbe ásott meszeskádba visszaeresztették, és a bőr kiszabására használt bárdalakú bicskia. Alatta ár és faragóbak (?). Jobb oldalt két egyforma, ismeretlen szerszám, talán a cserzésekör használt kézi forgatódeszkák.

A veszprémi vargacéh 1750. évi gyönyörű korszóján (függ. 17. – 14. kép) a szívalakú emblémában egyetlen magaselejű, hosszúszerű, sarkos csizma karcolt képe látható. Ezenkívül a szívkereten kívül és a fülétől jobbra, egy-egy kis kalapácsalakú szerszám. A korszó alakja, színe, motívumai és egész megjelenése erősen hasonlít a répeczkőhalmi csizmadiák 1769. évi korszójára. Különösen érdekes a virágornamentikába elrejtett két kis nyeles kalapács rajza, amely a répeczkőhalmi (Steinberg)⁸³ kor-

54. Bándi (?) vagy szentgáli (?) vegyes ipartársulat korszója. 1888.
 54. Krug des Gewerbevereins von Bánd(?) oder Szentgál (?)
 54. Chope de la société artisanale mixte de Bánd (?) ou de Szentgál (?) 1888
 54. Кружка общего круга ремесленников с. Банд (?) или Сентгал (?) 1888 г.

són is megtalálható. Ez a szerszám olyan szerényen és mégis jellegzetesen húzódik meg, a gazdag, virágos, indás díszítőornamentika között, hogy megfejtésénél egyéni mesterjegyre is lehet gondolni.

A veszprémi magyar vargacéh korszóján a hatalmas emblémában középen fent, forgatódeszka (?) látható, balra tőle oldalt varrott, sarkos csizma (?), vagy saru (?), jobbra félmagasszerű, fűző számára oldalt kilyuggatott lábbeli, lejjebb görbe tímárkés és bicskia, legalul pedig cserzőkád, (függ. 63. – 44. kép).

A palotai érdekes vargacéh korszóján (1846., függ. 69. – 46. kép) rózsakoszorúval és szőlőfürtökkel övezett, gombokkal díszített körben jelenik meg az embléma: Csizma, makk és cserfalevél. Jobb oldalt készítmények: cipő, papucs stb. A koszorú alatt ismét két cserfalevél.⁸⁴

Különösen figyelemreméltó a veszprémi tobakcéh 1824. évi korszója (függ. 51. – 39. kép). Ezen ugyanis a mesterség három munkafolyamatát mutatja be naturalisztikus ábrázolásban a korszót készítő fazekasmester. Középen a szívalakú koszorúban tobakmester látható, gázolóvályúban. Jobb oldalt kutyatrágyát szedő alak, kezében csipérral és rocskával, baloldalt az ún. szünülőbakon dolgozó mester alakja.⁸⁵

A csizmadiacéhek korszói közül legrégibb a peremartoni külső csizmadiacéh már többször említett színes céhkorszója 1770-ből (függ. 23. – 18. kép). A kétfejű sas testét takaró szívalakú pajzsban a mesterség hagyományos jelvényei helyezkednek el: musta, bicskia, sarkatlan magaselejű csizma. Ezenkívül a cszimatól balra még egy szerszám látható, valószínűleg egy másik hosszabbnyelű, de kisebb méretű és más alakú bicskia.

A peremartoni, csajági és balatonfőkajári csizmadia ifjúságnak 1823-ból maradt fenn egy korszója. Ennek kétoladlát is a szokásos jelvények díszítik, baloldalt a bicskia, jobboldalt pedig a primitív formában kialakított sarkos csizma és musta (függ. 48).

A palotai csizmadia ifjúság díszes, napraforgómintás korszóján (1824., függ. 49) a kétfejű sas által tartott szív-pajzsban csizma, musta, bicskia (?) és ár látható háromlábú suszterszéken.

Évszám és felirat nélküli a pápai csizmadiák sőtétzöldmázás korsója (függ. 88), amelynek egyetlen díse egy levélkoszorúba foglalt, térden felül érő, fekete, sarkantyús csizma.

Ezenkívül 1831-ből maradt fenn egy egyszerű, felirat nélküli korsó (függ. 58), valószínűleg Szentkirályszabadjáról, amelyen sarkos csizma mellett fogó és kalapács kezdetlegesen kialakított alakja is látható. Végül a devecseri csizmadiacéh (1866., függ. 78) korsóján két oroszlán között, kis kerék fölött két vízszintes, címerpólyaszerű sáv látható (talán valamilyen tímárkés). Balra oldalvarrásos csizma és habda (?), jobb oldalt pedig musta és hatalmas bicskia.⁸⁶

A veszprémi szűcs ifjú társaság korsója 1791-ből (függ. 33), egészen szokatlan módon teljesen sima és a feliraton kívül semmiféle dísz nincs rajta. Annál érdekesebb a palotai szűcsöké 1814-ből (függ. 43. — 33. kép). A díszes, szívalakú keretben két ágaskodó oroszlán, két egymással keresztbe tett bőrfaragóként (?) tart cserzőedény felett. Az oroszlánok alatt kaszaszék látható, a szűcsök legfonto-

55. Pápai takács ifjútársaság korsója. 1829

55. Krug der Webergesellschaft von Pápa 1829

55. Chope de la société des jeunes tisserands de Pápa 1829

55. Кружка общества молодых ткачев г. Папа 1829 г.

sabb munkaeszköze. Ugyancsak egy-egy kaszaszék domború alakja látható jobbról és balról a veszprémi szűcsök 1830. évi virágos, szőlőfürtökkel díszített korsóján (függ. 57: — 42. kép).

A vas- és fémipari mesterségek közül a kovácsoknak maradtak fenn szép céhkorsói. 1737-ben készült a Baronyai Ferenc kovácsmesteré (függ. 9. — 8. kép), valószínűleg Keneséről. Ezen vízszintesen elhelyezett patametsző alatt két különböző kovácsfogó, két egymással szembeállított hármasszám formájú ismeretlen szerszám, egy nagy üllő, fölötté vízszintesen elhelyezett nyeleskalapács és egy szarvasüllő látható. A vázsonyi kovácsok 1743-as, felirat nélküli korsóján (függ. 11. — 10. kép) vízszintesen elhelyezett domborított kalapács, fogó és patkószeg szerepel, valamint egy patkó és egy teljesen ismeretlen eszköz, amit karikásostornak is lehetne nézni. Egyike a legdíszesebb céhkorsóknak a várpalotai kovácsoké 1808-ból (függ. 39. — 30. és 30/a kép). A gyönyörűen kidolgozott, pompás kétfejű sason elhelyezett ovális pajzs közepén üllő látható, rajta két vízszintes nyeles kalapács, egymással szemben, a kalapácsok fölött egy nagy vaskarika. Az üllő díszített munkapadon áll, balra tőle, ferdén odatámasztott nagy kalapács, jobbra egy másik tárgy, hihetőleg egy üllőbetét. A munkapad alatt hosszúnyelű, vízszintesen elhelyezett szerszám, valószínűleg fúrókerép. A kétfejű sas szájában egy-egy patkó, a sástól balra pedig egy pontosan és aprólékosan kidolgozott kovácsfűjtató domborműves ábrázolása.

A pápai kovácsok korsója (1810., függ. 40) kovácsmestert ábrázol az üllő mellett patkóval, fogóval és körzővel. A somlóvásárhelyi kovácsceh évszám nélküli korsóján (függ. 94. — 57. és 57/a kép) két ágaskodó oroszlán áll egy üllő két oldalán, mindkettő szájában vaskarika, vagy láncszemek, hátsó lábaiknál ferdén elhelyezett fogó. Az egyik jobb mellső lábával kalapácsot emel magába, a másik épp a patkót helyezi az üllőre, a kalapács alá. Balra vízszintesen elhelyezett, hármasszámhoz hasonló szerszám és egy kulcs látható a lakatosmesterség, jobbra pedig hordó, körző és gyalu, a pintérmesterség jelvénye, végül egy ismeretlen csatszerű eszköz.

Önálló lakatosceh korsóját ismerjük Várpalotáról 1816-ból (függ. 46. — 36. kép). Párja a kovácsokénak, mert ugyanaz a mester, Vajda János,

56. Pápai (?) takácscéh korszója. 1781
 56. Krug der Weberzunft von Pápa (?) 1781
 56. Chope de la corporation des tisserands de Pápa (?) 1781
 56. Кружка гильдии ткачев г. Папа (?) 1781 г.

készítette ezt is. A díszes kétfejű sas közepén hatalmas, köralakú pajzson két, egymással keresztbe rakott kulcs, a közismert lakatosemléma látható. A veszprémi német lakatosok, óráskok és puska-művesek korszójának közepén (1829., függ. 54. — 41. kép) empire sassal koronázott koszorúban kalapács, szeg, vagy lyukasztó, kulcs és reszelő helyezkedik el. Jobbra tőle egy angyalka órát tart, balra pedig egy puskából lövő vadász alakja. A balatonfőkajári vegyescéh korszóját (1847., függ. 71. — 47. kép) hatalmas cifra kulcs díszíti, balra tőle patkolófogó, jobbra patkolókalapács, gyalu és kocsikerék domború alakja.

A vas- és faipari mesterségek jelvényeit egyesíti a tósokberendi céh 1794-ből való korszója. (függ. 34. — 26. kép). A keréssel ellátott korona alatt két ágaskodó oroszlán áll, kinyújtott nyelvükkel egy kocsikereket, mellső lábukkal bognárbárdot és vonókést (bognárjelvény), hátsó lábukkal pedig egy-egy kádárunkót tartanak a kerék alatt levő hordó mellett (pintérjelvény). A hordó alatt üllő, tőle jobbra és balra ferdén odaállított fogó és kalapács (kovácsjelvény) látható.

A faipari mesterségek közül a bognárok korszói a legérdekesebbek. Az 1721. évi veszprémi bognárcéhkorszón (függ. 6. — 5. kép) a 10-küllös kerék körül hétféle bognárszerszám helyezkedik el: kerékagyfúró, bognárbárd, körző, szekerce, fűrész, valamint egyenes és hajlított vonókés. Egy másik bognárcéhkorszón (valószínűleg a balatonfőkajáriaké, 1774., függ. 24. — 19. kép) a kétfejű sasos szív-pajzsban egyetlen hatküllös kerék jelzi a mesterséget, a sas pedig egyik lábával hajlított vonókést, másikkal pedig szekercét tart.

Igen szép a meneshelyi bognár- és kovácscéh 1815-ös korszója (függ. 44. — 34. kép). A domború, tulipánokkal és napraforgókkal díszített, sötétzöldmázos korszó közepén különlegesen díszes, nyolcküllös, rózsabla szerűen áttört kerék foglal helyet. Balra tőle kidíszített hatalmas bognárbárd, alatta kétnyelvű keresztvágófűrész, jobbra patkolókalapács és patkó.

A szentkirályszabadjai bognároknak két korszóját is ismerjük. Az 1815. évin (függ. 45. — 35. kép) a szívalakú emblémában nyolcküllös kerék és rudágas körül a szerszámok helyezkednek el: bárd, szekerce és kétnyelvű vonókés. Az 1862-ben készült másik korszójukon (függ. 75) hatalmas

levélkoszorú közepén nyolcküllös kerék körül láthatók a mesterség szerszámjai, balról bárd, jobbról szekerce, fent hajlított kétnyelvű vonókés, lent, ferdén, kerékagyfúró (csapszegfúró) és íves körző.

Sokkal primitívebb kidolgozásban ugyancsak nyolcküllös kerék vonókés, fűrész és két körző szerepel egy 1896-ban készült palotai ipartársulati korszón is (függ. 86).

Veszprémből maradt fenn az egyetlen pintércéh-korszó. 1761-ben készült (függ. 18. — 15. kép) és egyike a legszebb zöldmázos, domborműves céhkorszóknak. A szívalakú embléma közepén hordó, balra tőle íves kádár fakörző és kis kádárunkó, jobbra trapéz alakú másik nagyobb kádárunkó.

Az ácsceheknek szerszámabrázolásos korszója a már ismertetett molnárcéhkorszón kívül nem maradt fenn.

A veszprémi csutorások 1806. évi korszóján (függ. 38. — 29. kép) a kétfejű sasos, stilizált, szívalakú keretben tálcán három csutoráskészítmény foglal helyet: középen csutora (fakulacs),

balra fedeles, jobbra, nyitott talpas fakupa. A sas kétoldalán ágaskodó heraldikai oroszlánok szekerét tartanak.

A veszprémi asztaloscéh 1866. évi korszója a maga nemében egyedülálló. A szívalakú keretben ugyanis, ahol a mesterség szerszámai szoktak elhelyezkedni, a szerszámok helyett két talpas borospohár, egy borosüveg, egy pipa és egy dohányzacskó domborított képe látható „Mulatság, barátság, éljen a hazaszeretet” felírással (függ. 77. – 50. kép).

A fazekascéhek korszói közül legrégebbi az 1744-es évszámot viselő kis céhkorszó. Felirat nincs rajta, Berhidáról került a veszprémi Bakonyi Múzeumba. Halványzöld alapon, sötétbarna színű, a fazekasság jelvényét festették rá: a habán jellegű korszókon is gyakran előforduló, dobalakú, masszív, állótengelyű, középkori eredetű fazekaslábkorongon⁸⁷ kétfülű, díszes virágtartó edény, olaszkorszó áll, amelyből háromágú, leveles, virágos növénydísz (tulipán és rózsza) emelkedik ki. Kétfelől egy-egy háromszögletű fakés (függ. 12. – 11. kép).⁸⁸ Ugyanez a motívum díszíti a várpalotai fazekas kis társaság 1777. évi díszes korszóját (függ. 25) is, azzal a különbséggel, hogy az embléma reliefszerűen emelkedik ki a kétféjű sással övezett díszes pajzsból és az olaszkorszóból csak egyetlen szál, hatalmas háromlevelű tulipán nő ki, a korszó mellől pedig hiányoznak a fakések. Hasonló a veszprémi fazekaslegények korszója is 1770-ből (függ. 22. – 17. kép). Ennél azonban maga a korong maradt el az olaszkorszó alól, a hármás virágmotívum és a két kísérő fakés változatlanul szerepel.

Az itáliai reneszánsz formakincséből már igen korán meghonosodott olaszkorszó a háromágú leveles, virágos díszítménnyel a fazekasságtól teljesen függetlenül is megtalálható a népi díszítőművészet számtalan területén.⁸⁹ Pl. a veszprémi csutorások 1766. évi korszóját (függ. 20) is ez a bekarcolt motívum díszíti és ez látható domborított kivitelben egy 1767-ből származó másik céhkorszón is (függ. 21), amely Alsóörsről került a veszprémi Bakony Múzeumba, de mivel felirat nincs rajta, maga a motívum azt sem bizonyítja, hogy a korszó egyáltalán fazekasoké volt. A céhkorszókat készítő fazekasmesterek ugyanis saját jelvényüket gyakran más mesterségbeli céhek korszójára is rátették díszítőmotívumként. Jó példa erre a csajági takácscéh 1824-ből való korszója (függ. 50. – 38. és 38/a kép), amelyen a kétféjű sason elhelyezett kör alakú pajzsban, takácsjelvény helyett kétfülű olaszkorszó foglalja el a főhelyet, s maga a takácsmesterségre utaló vetőfa a korszó hátuljára, a fül alá szorult.

A szentgáli katolikus olvasóköri korszóját is fazekasszerszám, fakés díszíti (függ. 87).

A leányfalusi fazekasok kulacsalakú 1811. évi korszóján (függ. 41. – 31. kép) két ágaskodó oroszlán fazekas korongon, kétfülű olaszkorszót tart. Mellső lábukkal egy fakést és egy korongot tartanak. A palotai fazekascéh 1816. évi korszóján (függ. 47) kétféjű sas testén kör alakú keretben, régi típusú fazekaskorong, másik korszójukon (1838., függ. 62. – 43. kép) baloldalt fazekas áll, korongon olaszkorszót tart, mellette háromszögletű fakés és egy rovátkoló. A szentgáli fazekasok korszóján is (1845., függ. 68) fazekasmester látható a korong mellett, ellenben a veszprémi fazekascéh 1863. évi korszóján már semmiféle szerszámábrázolás vagy jelvény sem utal a fazekasságra.

A textil és textilfeldolgozóipart képviselő céhek közül a veszprémi csapók céhkorszója a legrégebbi 1733-ból (függ. 8. – 7. kép). A hatalmas öblös korszó egyik felét a felirat és a domborított keretbe foglalt Krisztus-monogram foglalja el, másik felén a csapómesterség jellegzetes szerszámai sorakoznak: körömpő (kártoló), tépőszék, fonókerék (pörgetőrokka) és egymás fölött még két kisebb, ismeretlen szerszám egyszerű bekarcolt rajzolata. Különös, hogy „ifa”, a csapómesterség legkedveltebb jelvénye, amely a céhpecsétet is díszíti, nincs rajta.⁹⁰ A veszprémi „csapócéhnek szárnya alatt levő ifiu társaság” 1827. évi korszóján (függ. 52) pedig már nincs is semmiféle szerszámábrázolás. A palotai posztóscéh 1834. évi korszóján (függ. 60) a levelekkel körülvetélő, négyszögletű keretben vízszintes, S-alakú ornams fölött vetélő látható, a négyszögletű felső keret csücskét pedig két, egymással keresztberakott körömpő díszíti.⁹¹

A Veszprém megyei korszóknak kb. 1/4 része a takácscéheké. Ez érthető, mert a falusi, vagy parlagi takács a legelterjedtebb céhes háziipari származék-szakma.⁹² Legtöbbjükön a mesterség hagyományos jelvénye, a vetélő foglalja a főhelyet Rendszerint három vetélőt alkalmaznak (Tapolcafő 1836., függ. 61) háromszögben összerakva. Ez a jellegzetes takácsembléma, amely gyakran egy vízszintesen elhelyezett takácsbordával egészül ki (Csasznek 1746., függ. 15, ismeretlen helység 1746., függ. 16, Veszprém 1800., függ. 36, Csögle 1844., függ. 66). A vetélőt néha pajzstartó oroszlán tartja (Csajág 1824., függ. 50), esetleg maga a mester (Bakonyszombathely 1781., függ. 29. – 24/a kép), vagy mint a pápai (?) takácsok korszóján, két különleges, magas, tollassüvegű, sűrű gombokkal ellátott öltözetű legény (függ. 90. – 56. kép). Még gyakoribb, mikor a kétféjű sas fejét díszítik vele (Peremarton, Berhida, Kis-

57., 57/a. Somlyóvásárhelyi kovácscékh korsója.
 57., 57/a. Krug der Schmiedezunft von Somlyóvásárhely
 57., 57/a. Chope de la corporation des forgerons de Somlyó-
 vásárhely
 57., 57/a. Кружка гильдии кузнецов с. Шомьовашархей.

kovácsi 1814., függ. 42. — 32. kép, pápai takács-
 legények függ. 89. — 55. kép).

A szentkirályszabadjai és vörösberényi takácsok korsóján (1803., függ. 37. — 28. kép.) csak két vízszintes vetélő van és közöttük helyezkedik el a borda. Ugyancsak két hatalmas stilizált vetélő díszíti az öcsi takácsokét is (függ. 93.), közöttük kerék (talán a rokka kereke).

A vetélőn és a bordán kívül több korsón találkozunk a vetőfával, vagy más néven forgó vetőkaróval, amely az ún. mellyéknek a hosszában

egyközűen haladó fonaloknak a felvetésére szolgált. A vaszari takácscéh 1778. évi korsóján (függ. 26) a vetőfa meglehetősen stilizált formában jelenik meg. Ezzel szemben a csajágiak 1824. évi korsójának (függ. 50. — 38/a kép) füle alatt tökéletes, domborított rajzát láthatjuk. Még pontosabb természetű ábrázolása látható egy másik, 1844-ből való takácscéhkorsón (Várpalota? függ. 65). A remekbekészült díszes palotai takácskorsón 1844., függ. 64) csak egész egyszerű, néhány vonallal felvetett vetőfa rajzolatát láthatjuk. Ez utóbbi korsó egyébként a takácsmesterség szerszámainak egész sorát ábrázolja,⁹³ majdnem teljes takácsműhelyt mutat be (45. és 45/a kép). Elején a mélyített és pontokkal díszített, köralakú keretben három vetélő, egy csínfa (?), két kisebb ismeretlen szerszám és három-három fonálgombolyag látható. Alatta nyüst, balra tőle takácsborda, majd a vízszintesen elhelyezkedő vetélőláda, fiókjában 12

58. A Veszprém megyei céhkorsótípusok kronológiája. (dr. Nagy László összeállítás.)
58. Chronologie der Zunftkrugtypen im Komitat Veszprém. Zusammengestellt von Dr. L. Nagy
58. La chronologie des types de chopes de corporation du comitat de Veszprém (établie par László Nagy)
58. Хронология типов кружек гильдий комитата Веспрем (Составил: Др. Ласло Надь).

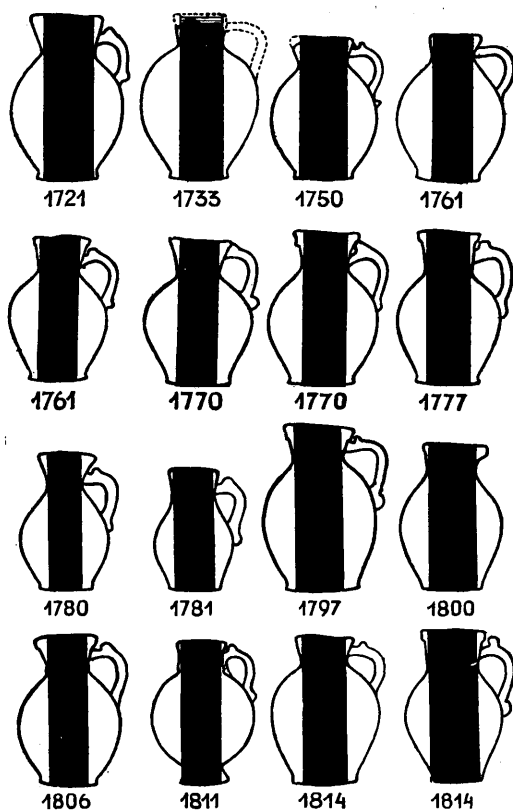
gombolyaggal, végül a már említett vetőfa. A fül alatt, erősen plasztikus kiképzéssel, rokka. Jobboldalt, a végén drótokkal kirakott, két részből álló, különböző hosszúságúra állítható feszítőfa (porong), amely a szövet, vagy vászon egyenlő szélességben tartására szolgált, majd egy teljes szövőszék mintája, fölötte három tekeres vászon és nyolc gombolyag fonal, végül két, függőlegesen elhelyezett pálca (?).

A takácsszerszámok ábrázolása szempontjából érdekes még a vaszari céhkorsó (1778., függ. 26. – 21. kép), amelyen a háromféle vetélőn, vetőfán és négy lábú ún. békarokkán kívül még három különféle takácsszerszám alakja is látható egymás alatt, sajnos, erősen stilizáltan, s így azonosításuk meglehetősen problematikus. A felső, kefe- vagy fésűszerű szerszám, amely nyéllal van ellátva, a nagyvázsonyiak 1740-es (függ. 10. – 9. kép) korszóján is felismerhető. Valószínű lendergáló,⁹⁴ a len bugájának letépésére használt eszköz. A vázsonyi korszón, ezenkívül még két ismeretlen rendeltetésű horgos kapocs is található.

A pápai szűrszabó ifjú társaság korszóját (1799., függ. 35) egyetlen hatalmas, nyitott olló díszíti, zsinórszerűen kidolgozott szívkeretben. Ugyancsak nyitott olló és két fűrialak képe látható egy másik, 1845-ből származó szűrszabó legénytársasági korszón (függ. 67), a palotai szűrszabókén (1862., függ. 74) azonban már nincs semmiféle szerszámábrázolás.

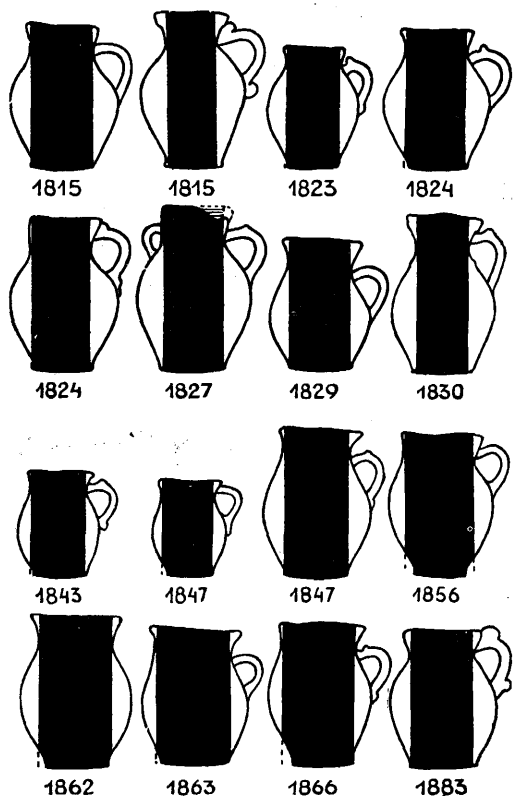
A devecseri szabócéh 1761-ből való korszóját (függ. 19. – 16. kép) lefelé nyitott élű olló és hatalmas gombostű díszíti. A veszprémi szabócéh 1780-as korszójának (függ. 28. – 23. kép) közepét két oroszlán által tartott hatalmas olló foglalja el. A nyitott olló élei között nagy, díszített fejű gombostű (vagy valamilyen más szűrszerszám ?), fölötte pedig jobbról és balról vasaló, cérnagombolyagok, tűk cérnával és mérőlécc helyezkednek el. Bolla Mihály tapolcafi (?) szabómester kis céhkorszóját (függ. 95) ugyancsak – igen kezdetlegesen ábrázolt – nyitott olló díszíti.

A többi különféle iparágat egyesítő, ún. vegyescéhek korszóin természetesen még több szerszám és

készítmény képe jelenik meg. Így pl. a herendi vegyescéh korszóján (1878., függ. 82) többek között csizma, perec, üllő, kalapács, kulcs és kocsikerék látható. A bándi vegyes ipartársulatéra pedig (1888., függ. 85) a kiöntőcsőr alá elhelyezett kis feszület alatt kocsikerék, gyalu, keretesfűrés és egyéb bognárszerszámok, a kétoldalt elhelyezett szívalakú keretbe pedig csizma, musta, hordó, kádárfakörző (54. kép) harisnya, üllő, kalapács, patametsző, üveg és tekegolyó (?), a kereten kívül pedig perec és bicskia domború ábráit rakta fel vasos, primitív technikával a korszót készítő fazekasmester.

A céhkorsó feliratait általában karcoltak, a XVIII. századbelleknél azonban még gyakran találkozunk domborított betűkkel és évszámokkal, leginkább a dátumoknál (vázsonyi vargacéh 1725., függ. 7, veszprémi csapócéh 1733., függ. 8, vázsonyi kovácscéh 1743., függ. 11, cseszneki takácscéh 1746., függ. 15, ismeretlen fazekaskorsó 1767., függ. 21, veszprémi takácscéh 1800., függ. 36). A XIX. századiak közül csak a veszprémi német lakatosok, óráskok és fegyverkészítők korszóján (1829., függ.

59. A Veszprém megyei céhkorsótípusok kronológiája.
(dr. Nagy László összeállítása.)
59. Chronologie der Zunftkrugtypen im Komitat Veszprém (Zusammengestellt von Dr. L. Nagy)
59. La chronologie des types de chopes de corporation du comitat de Veszprém
(établie par László Nagy)
59. Хронология типов кружек гильдий комитата Веспрем
(Составил: Др. Ласло Надь).

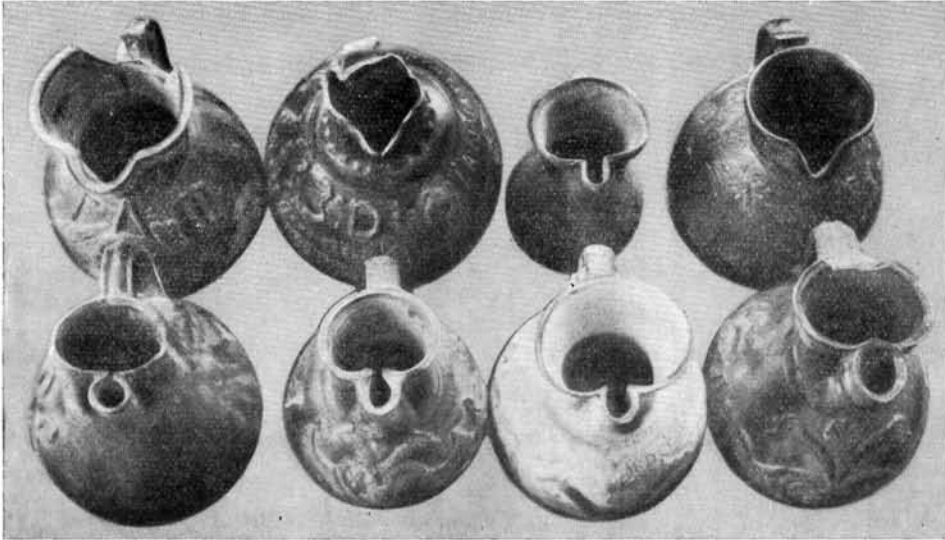
ről biztosan megállapítható a várpalotai eredet. Veszprémi származást árul el négy korsófelirat, de jóval többen lehet a veszprémi készítési helyre következtetni. A feliratok tanúsága szerint Pápán kettő, Óskün 1 darab készült. Ha feltételezzük, hogy a készítő fazekas nevét viselő céhkorsót abban a helységben csinálták, amelyik helység céhszáma számára készült, akkor még jóval több korsó készítési helyét tudjuk megállapítani. Pl. Szentgál 4-5 darab, Nagyvázsony 3-4 darab, Tapolcafő, Deveser, stb. Értelemszerűen többnyire csak akkor írták rá a korsóra a készítés helyét, ha azt egy másik helység valamelyik céhe rendelte meg. Érdekes és a palotai fazekasok nagy hírére és jelentőségére vet fényt, hogy a „VESPREMBEN LETELEPEDET böcsületes NEMES PINTER CZEH SAMARÓ PALOTÁN csinálták” 1761-ben azt a gyönyörű céhkorsót, amelyik egyike a legtipikusabb és legmutatósbab daraboknak (függ. 18). Minden valószínűség szerint Palotán készült a Fejér megyei, ma Sárretnek nevezett Sármedél takács-céhének korsója is 1774-ben, amely erős hasonlatosságot mutat az előbbihez. Talán ugyanazon kéz munkája is.⁹⁵ Ugyancsak a palotai fazekas készítette a Peremarton, Csajág és Balatonfőkajár csizmadia ifjúságának (1823., függ. 48), valamint a balatonfőkajári asztalos és kovácscéh (1847., függ. 71) korsóját is. Veszprémi mester kezemunkája a szentkirálysabadjai bognároké (1862., függ. 75), a tihanyi „selem” halásztársaságé és a székesfehérvári tobakoké (1805).⁹⁶ A céhkorsók felirataiból az alábbi fazekasmesterek névsora állítható össze:

54) és egy, 1828-ból való molnár- és ácsceh korsón (függ. 53) látható domború, nagybetűs felírás. A XVIII. századi és a XIX. század első negyedéből való korsók karcolt feliratai általában elég szabályos, és olvasható betűkkel készültek, akár nyomtatott nagybetűt használtak, akár folyóírást alkalmaztak. A XIX. század második felében azonban már sok kezdetleges felirattal találkozunk, amelyeknek betűi szabálytalanok, kúszáltak, s a feliratok elhelyezése is aszimmetrikus és ötletszerű.

Mindössze 8-10 korsón nincs felirat, de évszámmal általában ezek is el vannak látva. A feliratok tartalmi összetétele változó. Néhány kivétellel minden korsót elláttak dátummal (6 darabon nincs vagy legalábbis nem állapítható meg, hogy eredetileg volt-e rajta). Az évszámon kívül legtöbbször a készítés hónapját és napját is feltüntették. A dátumfelirat gyakran latinos (anno die...), sajnos ritkább a készítés helyének és a készítő nevének a megjelölése.

Hat korsóra kifejezetten ráírták, hogy „Palota mezővárosában” készült. Ezekon kívül még kilenc-

- Jüges (?) Pál 1777 Palota (Függ. 25.)
Vajda János 1808, 1816 Palota (Függ. 39., 46.)
Mantli János 1814 Palota (Függ. 43.)
Purger István 1816 Palota (?) (Függ. 47.)
Tsillag Sámuel 1823 Palota (Függ. 48.)
Tsizmazia Mihály 1824 Palota (Függ. 49.)
Lantai István 1834 Palota (Függ. 60.)
Szekeres Pál 1838 Palota (Függ. 62.)
Mantli György 1844, 1846 Palota (Függ. 64., 69.)
Ferencti Ádám 1847 Palota (Függ. 71.)

60. Veszprém megyei céhkorsósáják felülről.
60. Zunftkrugmündungen von oben aus dem Komitat
Veszprém

60. Embouchures de chopes de corporation du comitat de
Veszprém, vues d'en haut
60. Горлышка кружек гильдий комитата Веспрем сверху

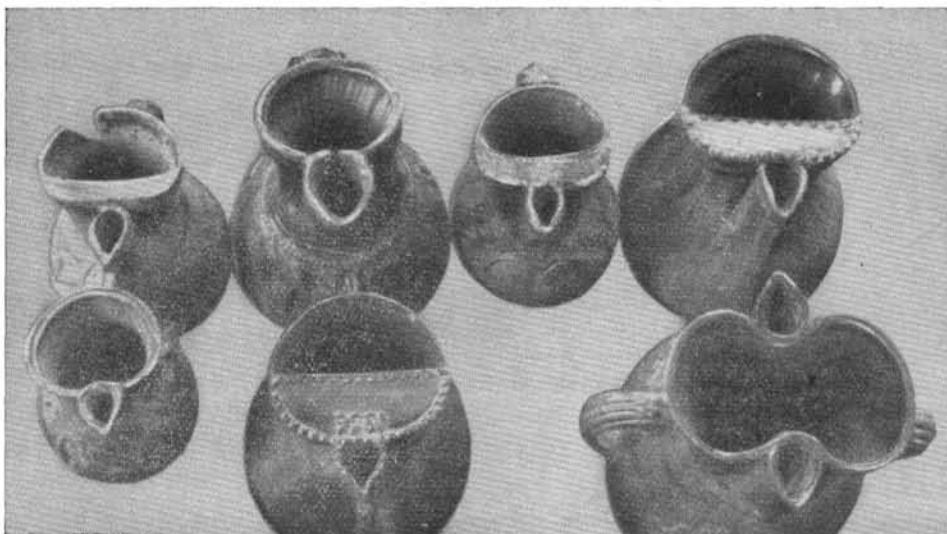
- Bikáli (?) János 1770 Veszprém (Függ. 22.)
 Horváth János 1805 Veszprém (96. jegyzet)
 Szőczy János 1863 Veszprém (Függ. 76.)
 Kloz József 1866 Veszprém (Függ. 77.)
 Kováts István 1827 Veszprém (Függ. 52.)
 Sziver Ignácz (?) Veszprém (96. jegyzet)
 Kulcsár Ferenc 1799 Pápa (Függ. 35.)
 Laki János 1829 Pápa (Függ. 89.)
 Novák József 1844 Pápa (Függ. 66.)
 Széles Ferenc 1833, 1836 Tapolcafő (?) (Függ.
 59., 61.)
 Miller Mihály 1770 Óskú (Függ. 23.)
 Gombkötő Pál 1811 Leányfalu (?) (Függ.
 41.)
 Fülemlé Máttyás 1738 (?) 1740 Nagyvázsony(?)
 (Függ. 9., 10.)
 Varga József 1845 Szentgál (?) (Függ. 68.)
 Varga József 1803 (?) 1903 (?) Szentgál (?)
 (Függ. 87.)
 Farkas János 1867 Szentgál (?) (Függ. 79.)
 Barsi Jani 1869 Szentgál (?) (Függ. 81.)
 Pöjthe Sándor 1869 Szentgál (?) (Függ. 80.)
 Vörös István 1840 Devecser (97. jegyzet)
 Buravits Antal 1866 Devecser (?) (Függ. 78.)
 Költl János 1828 — ? — (Függ. 53.)

A Veszprém megyei fazekascéhek iratainak tüzetes átvizsgálása után bizonyára lehetőség nyílnék

a mesterneveknek a céhjegyzőkönyvek névsoraival való egybevetése segítségével számos korszó készítési helyének pontos megállapítására, az óriási Veszprém megyei céhiratanyag feldolgozására és ismertetésére azonban csak a tárgyi céhemlékeket ismertető sorozat befejezése után kerül sor.

A feliratok, a dátum, a készítés helye és a készítő neve mellett azt tartalmazták, hogy melyik céh számára készült a korszó. A feliratban a mesterség megnevezése mellett a helységet is megjelölték, ahol a céh működött, a szokásos, becsületes, érdemes, vagy nemes jelzők kíséretében. Néhány esetben a helység neve nincs a feliratban, talán azért, mert a korszó a céh belső használatára hivatott tárgy lévén, nem tartották szükségesnek a céhtagok sajátmaguk felé, saját városuk, vagy községük nevét kidomborítani. Ehelyett inkább arra helyezték súlyt, hogy pontosan felsorolják a céh, vagy ifjú társaság vezetőségének névsorát, akiknek idejében a korszó készült, és ezzel mintegy emléket állítottak saját személyüknek. A legrégebbi feliratok közül a veszprémi bognároké (1721., függ. 6) így hangzik: „VESZPRÉMI NEMES B. (ognar) C(éh) K. (orsója) BOGNÁR ADAM CÉ MESTER”, a nagyvázsonyi vargáké 1725-ből „Vaszonnyi Varga Mester Embereke Ez a korszó”, a veszprémi csapóké (1733., függ. 8) „Az (B/ÜCSÜLETS

61. Veszprémmegyei céhkorsószejak felülről.
61. Zunftkrugmündungen von oben aus dem Komitat Veszprém

61. Embouchures de chopes de corporation du comitat de Veszprém, vues d'en haut
61. Горлышка кружек гильдий комитата Веспрем сверху.

NE CSAPO CSEH KORSAJA CSAPO FERENC CHÉ MESTER CSAPO LÁSZLO NORAPI ISTVANY: Ö:ME/öregmester/KIRA:MI NO/tarius) PACZONA FERENCZ”.

A nagyvászsonyi takácsok 1740-es korszójának (függ. 10) felirata: „Nagy Vasonyi N/emes Takács Ché Korsója Golian Mihály Che Mester, Rompos János Atya Mester Szalai Györgj Horváth Gergöly és Többeknek idejekben Fülemile Mátyás csinálta Anno 1740 Die 9 majus”. A veszprémi vargacéhé (1750., függ. 17) ezzel szemben teljesen szűkszavú „WARGA CZIE WE” és WH monogramm olvasható rajta, talán a készítő fazekasmesteré.

A szűkebb értelemben vett céhkorsókon tehát, amelyek nem a legénytársaságok számára készültek, a céhvezetőség felsorolása, a céhmesterrel kezdődik. Ahol fő- és alcéhmester is működött, ott mind a kettő szerepel (pl. palotai szűcsceh függ. 43, palotai vargacéh függ. 69. stb.). Utána rendszerint a nótarius, a „Tzeh hites jegyzője” következik, vagy az atyamester. Ezután a bejárómesterek és a szolgálómesterek. Több korszón a céhmester nevén kívül csak a szolgálómesterek nevei olvashatók. Gyakori az öregebb és ifjabb mesterek neveinek felsorolása is, sokszor pedig „és a többi mesteremberek” toldalékkal végződik a felsorolás.

A legénytársaságok korszóinak felirata legtöbbször kifejezetten megmondja, hogy a korszó a „kis társaságé”, vagy „ifjú társaságé”. Gyakran más-képp utal a felirat erre, pl. a veszprémi fazekaslegények korszóján (1770., függ. 22) ez áll: „Ezen Veszprim Városában levő Bötsületes Fazekas Céhnek szárnya alatt letelepedet BötsületesTársaság”, a peremartoni, csajági és balatonfőkajári csizmadiákén (1823., függ. 48): „Nemes Tzéhnek Jámbor Ifjusága” feliratot olvashatjuk, a veszprémi csapólegények korszóján pedig (1827., függ. 52) ez áll: „Az Veszprémi Betsületes Csapó Chének szárnya alatt levő Ifiu Társaságnak korszója”. A legénytársaságok korszóin az első helyen az atyamester neve olvasható. A céhmester neve a legénykorszókon sohasem szerepel. Utána a bejárómesterek nevei következnek, sokszor öregbejáró és kis, vagy ifjú bejáró elnevezéssel, ezután az öreg dékány és a kis dékány nevei jönnek. Elnevezésük helyenként „dékánymester” (palotai csizmadiák 1824., függ. 49), vagy „Dékány legény” (peremartoni, csajági és balatonfőkajári csizmadiák 1823., függ. 48).

A veszprémi (?) takácslegények korszóján kizárólag csak egy név „az akorbéli öreg Dékány Györeij Josef” neve szerepel (1800., függ. 36).

Ugyancsak egyetlen nevet, Nagy Ignac öreglegény nevét olvashatjuk a veszprémi ácsársaság 1881. évi ívökancsóján is (függ. 84). Helyenként előfordul a nótárius, nótáriusmester, vagy „íródeák” (veszprémi csapócéh 1827., függ. 52) neve is. Végül néhány korszón általános utalás történik a „többi bötstületes legények”-re (veszprémi fazekasok 1770. függ. 22), vagy a „több Jambor Ifjuság”-ra „közönsegesen” (peremartoni, csajági és balatonfőkajári csizmadiák 1823., függ. 48). A veszprémi csapócéh ifjú társaságának korszóján (1827., függ. 52) az „első legények”, az „ifju öreg legények” és a „feleséges legények” is külön név szerint fel vannak sorolva. „A szentgáli főszegi gazda legénységének számára” készült korszón (1867., függ. 79) pedig az „első legények” és a „második első legények” nevei vannak bekarcolva.

A céhtagok neveinek megörökítésén kívül az áldomásokon elhangzó pohárköszöntők jókívánságait is gyakran felírták a korszókra. Sok korszón csak az egyszerű „vivat” (éljen) szó szerepel (szentkirályszabadjai bognárok 1815., függ. 45, az ódori hegyközség 1790., függ. 31, és a tapolcafői tőperi hegyközség 1833., függ. 59), másokon „éljenek jó szerentsésen” (1808. palotai kovácsok függ. 39.) vagy „éljenek mind közönsegesen jó békességben. Ezt kívánja a művész” (palotai vargák 1846., függ. 69), az „Isten éltesse sokáig”, (már-mint a céhet, palotai szűrszabók 1862., függ. 74.) „éljen a N Társaság” (tapolcafői takácsok 1836., függ. 61), „Vivat az Isten éltesse ezt a varost (ismeretlen szűrszabó 1845., függ. 67) feliratok olvashatók.

A szentkirályszabadjai bognárok korszójára (1862., függ. 75) hazafias felkiáltást véstek: „Éljen a nemzet És egyértés Vivat”. A borközi állapot pajzán és hazafias hangulatát idézi a veszprémi fazekascéh 1863-ból való korszójának (függ. 76) verse:

„Nincsenek a földön sehol szebb leányok
Mint szülőföldemen, csakhogy csintalanok
De úgy jó a bor is, ha erős, zamatos
A lánynak sem árt ha csintalan s takaros
Nincs a földön jobb bor, mint édes hazámé
Az én szülőföldem szép Magyarországé
Legyen azért áldott, vérrel szerzett tére
Uramisten hallgass, buzgó kérésére”.

Másik vers a barátságot magasztalja (balatonfőkajári vegyescéh 1847., függ. 71):

„A Dunában nagy Hall, melynek neve Hartsa
Egymást szeretőket az Uristen tartsa
Krézus kintse nélkül be könnyen el lehet
a ki egy jó lelkü Barátra szert tehet

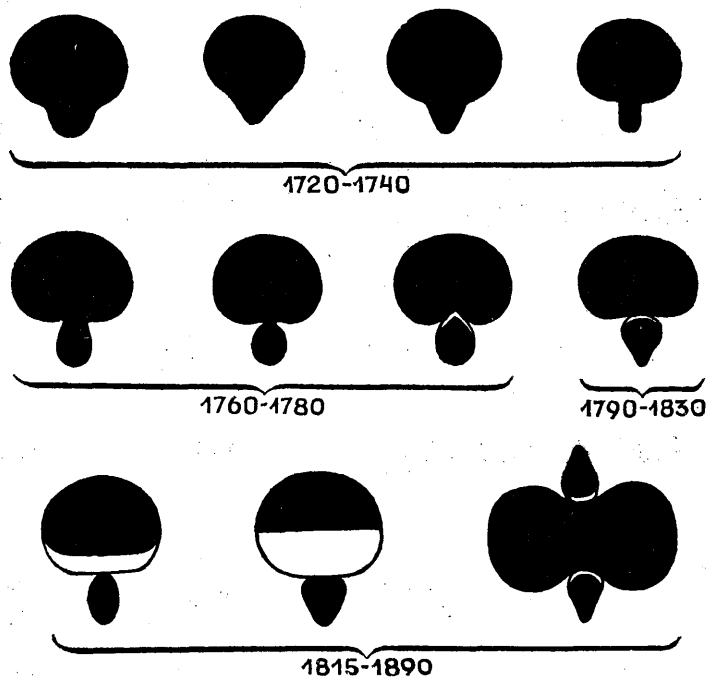
Semi időt élven en el nem mulatok,
hogy valamivel lehet, másnak szolgálhatok”.

Némelyik felirat arra tesz megjegyzést, ha valaki netalán eltörné a korszót. Pl. a palotai fazekasok 1777. évi korszójára (függ. 25) ezt írták „Aki eltöri mast csinaljon helete”, a meneshelyi bognárokéra (1815., függ. 44) pedig „Aki esztet eltöri, egyfórinttal megveszi, Aki iszik belüle, valik egészségére”, majd vidáman tréfálkozva így folytatódik a vers „Vivat hapsasa caloidro (?) aki ezt el magyarázza egy pint bor lesz az ádomása”.

Gyakori szöveg „Aki iszik belüle váljék egészségére” (1857. peremartoni, berhidai és kiskovácsi takácscéh függ. 73). Más változatban „ha lesz benne ihatnak belüle, kinek gyut belüle váljék egészségére” (veszprémi asztaloscéh 1866., függ. 77). Ivásra buzdít a vaszari takácsok korszója (1778., függ. 26): „Igyunk Pajtás vígan ebül...”, a pápai kovácsoké pedig (1810., függ. 40) megállapítja: „kovács, ha dugozik, néha megszomjuozik”. Elterjedt felirata volt a dunántúli céhkorszóknak: „Szegény torok hasznára, erszények szájjá rontására csinyáltatott” (Karád 1750.,⁹⁸ Nógrádverőce 1825.).⁹⁹

A céhkorszók feliratai az egyetlen veszprémi német lakatoscéhét (1829., függ. 54) kivéve, mind magyarnyelvűek. Ezenkívül csak a palotai vargáké (1846., függ. 69) és a veszprémi kalaposoké (1840., függ. 5) ívökelyhe kétnyelvű („DIE Hutmacher BRÜDERSAFT SoLL LEBE készült 1840. Megújított 1857”). A dátumokat gyakran latinul írták.

Az ismertetett 95 darab veszprémi és Veszprém megyei céhedényből és céhkorszóból 52 darab a veszprémi Bakonyi Múzeumban van (1 darab elpusztult belőlük), 26 darab a Magyar Néprajzi Múzeumban, Budapesten. Három darabot a budapesti Magyar Nemzeti Múzeum őriz, 1 pedig a várpalotai Helytörténeti Múzeumban látható. 7 darab a kismartoni Wolf Sándor-féle gyűjteménybe került – de a gyűjteményt 1956-60 között, Luzernben elárverezték, így anyaga teljesen szét-szóródott.¹⁰⁰ Két pápai korszó Miske Kálmán, volt községi múzeumigazgató gyűjteményéből Somogyi József szobrászművész tulajdonában van Budapesten. Két szentgáli korszó Hegedüs Gyula balatonarácsai lakos birtokában volt, ezek jelenlegi hollétéről nincs tudomásunk. Egy palotai korszó Faller Jenő, a soproni Bányászati Múzeum igazgatójának gyűjteményében volt, de 1945-ben Budapest ostromakor elpusztult.¹⁰¹ Végül egy másik palotai dr. Tompa Kálmán gyűjteményében van Budapesten. A korszók nagy számából, használatuk széles elterjedtségéből és szétszórtságából joggal következtet-

62. A Veszprém megyei céhkorsó szájtípusok kronológiája.

(dr. Nagy László összeállítása.)

62. Chronologie der Mündungstypen der Zunftkrüge im Komitat Veszprém (Zusammengestellt von Dr. L. Nagy)

62. La chronologie des types d'embouchures de chopes de corporation du comitat de Veszprém (établie par László Nagy)

62. Хронология типов горлышек кружек гильдий комитата Веспрем. (Составил: Др. Ласло Надь).

hetünk arra, hogy még igen sok rejtőzhet különböző helyeken. Tudjuk pl., hogy Pápán sokkal több korsó volt, mint amennyit jelenleg ismerünk és az Esterházyak devecseri kastélyában is számos, XVIII. századi céhkorsót őriztek.¹⁰² Felkutatásuk a jövő feladata.

Összefoglalóul megállapíthatjuk, hogy az egész Balatonfelvidék, sőt a somogyi part céheinek zöld ólomházas céhkorsói is nagyrészt a palotai, vespéremi, pápai és sümegi fazekas központokban ké-

szültek. Innen kerültek a környék különböző falvaiba és több mint másfél évszázadon keresztül játszottak fontos szerepet a falusi céhszervezetek hagyományos ünnepi lakomáin és áldomásain.

A zöld ólomházas Veszprém megyei céhkorsók gazdag domborműves és karcolt díszítményeikkel és felirataikkal a magyar Dunántúl XVIII. és XIX. századi művelődéstörténetének becses — de mind-ezideig nem eléggé értékelt — kedves emlékei.

Nagybákay Péter

A „Jegyzetek”-ben” és „Függelék”-ben használt rövidítések

V. B. M.	= Veszprémi Bakonyi Múzeum
M. N. M.	= Magyar Nemzeti Múzeum
M. Népr. M.	= Magyar Néprajzi Múzeum
Lsz.	= leltári szám
Mag.	= Magasság

Fel.	= Felirat
zm.	= zöld ólomház cserép
d.	= domborműves
sgr.	= karcolt ornamentika (sgraffiato)
kar.	= karcolt felírás
függ.	= függelék

J E G Y Z E T E K

- Szádeczky Lajos: Iparfejlődés és a czéhek Magyarországon. Bp. 1913. I. 209. l.
- Isenberg, Heinrich: Altes Brauchtum im Handwerk. Das Gesellenwandern und was damit zusammenhing. Münster i. W. 24. l.
- Szücs Jenő: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Bp. 1955. 158. l.
- Mummenhoff, Ernst: Der Handwerker in der deutschen Vergangenheit. Leipzig 1901. 81. l.
- Edvi Illyés Pál: Dékánymester választás a Mészárosoknál Szakolezében. Tudományos Gyűjtemény 1822. VII. 119 – 120. l.: „Így szokás magyar kézművesek között nevezni az első legényt, kinek a Németek Altgesell tisztelet nevet adnak”. Ezt az elnevezést használták a palotai csizmadiák is 1824. évben készült korszójuk feliratában.
- A dékány és öreglegény elnevezés nem mindenütt jelentette ugyanazt a tisztséget. Pl. a veszprémi magyar vargalegények kannáján (1820.) külön „öreg dékány” és külön „öreglegény” tisztség szerepel.
- Richter M. István: Mesterlegény avatás a céhvilágban. Ethnographia. 1940. I. sz. 78. l.
- Isenberg id. m. 26. l.: „Hobeln.” Az asztalosoknak külön „gyalulási rendtartásuk” volt (Hobelordnung der Tischler aus dem 17. Jh. in Lindauer Stadtarchiv).
- Wissel, Rudolf: Des alten Handwerks Recht und Gewohnheit, Berlin 1929. II. 465. l.
- Ecsedi István: Vezető Debrecen sz. k. város Déri múzeumában, é. n. 138. l.
- Bellovics Bálint: Bajai céhszokások. Néprajzi Múzeum Értesítője 1901. 2. évf. 126. l.
- Richter M. István id. m. 79. l.
- Szádeczky id. m. I. 209 – 210. l.
- Richter M. István id. m. 82. l.
- Isenberg id. m. 108. l. és Szádeczky id. m. I. 215. l.
- Petelei István: A marosvásárhelyi céhek házi szokásairól. Századok 1878. 95. l.
- A „geschenkte Handwerk” megkülönböztetésre Magyarországon is van példa, pl. egy selmecebányai céhpecsétnyomón 1691-ből a következő körirat olvasható: „DER ERBAREN GESCHENKTEN HANDWERK CECHEN ZUR SCHEMNITZ (Magyar Nemzeti Múzeum L. sz. 151 /1914.)
- Isenberg id. m. 93 – 97. l. és 102. l.
- Richter M. István: A céhmester-választás. Ethnographia XL. évf. 1929. 172. l.
- Richter M. István: A mesterek a céhvilágban. Ethnographia 1934. 1 – 2. sz. 60 – 61. l.
- Isenberg id. m. 84. l. és Wissel id. m. II. 106. l.
- Szádeczky id. m. I. 226. l.
- Priv. et Art. Ceharum LX/41. 5. articulus.
- Gombócz – Melich: Magyar etimológiai szótár: *Billikom* „Ein Trinkgeschir so unten gespitzt der Pokal in welchem auf der Herberge dem Zugewanderten der Wilkommentrunk unter gewissen Ceremonien gerichtet wurde”.
- Leers v., Johann: Das Lebensbild des deutschen Handwerks, München. 1938. 343. l.
- Rumpf, Max: Deutsches Handwerkerleben, Stuttgart. 1955. 47. kép.

- ²⁶ „Bretzelhumpen” (Isenberg id. m. és Zunftwappen und Handwerksinsignien der Bäcker, München. 1912.)
- ²⁷ Domanovszky: Magyar Művelődéstörténet. IV. köt. 224. l.
- ²⁸ Wissel id. m. I. 160. l. Tafel 5 – 6.
- ²⁹ Isenberg id. m. 102. l. Ilyen címerpajzsokak, „kerekded fityegők” láthatók a soproni molnárok és ácsok céhkancsóján (1803.), amelyeket Csipkés tévesen bemozdó tábláknak tartott. (Csipkés Kálmán: Sopron sz. kir. város múzeumának régi céhedényei. Soproni Szemle. V. évf. 1941. aug. 15. 3. sz. 226 – 227. l. 4. sz. kép.)
- ³⁰ Pl. a miskolci kádárcéh kondérja és pintese a Miskolci Hermann Ottó Múzeumban.
- ³¹ Haberlandt, Arthur: Volkskunde des Burgenlandes. Hauskultur und Volkskunst. Österreichische Kunsttopographie. Bd. XXVI. Baden bei Wien. 1935. 26. l.
- ³² Krisztinkovich Béla: Nobilis Amphorarius Magister. Művészettörténeti Értesítő. 1958. 2 – 3. sz. 4. sz. kép.
- ³³ Diner József: A magyar parasztmajolika. Művészi Ipar. 1891. 39. l.
- ³⁴ Már a XVII. században is akadnak feliratos habán céhkorsók, mint pl. az egész korai német feliratos, pozsonyi mérsáros céhkorsó 1638-ból (Kudelková-Königová, Alena: Moravska a slovenska habanska keramika. Listopad 1955- Leden 1956. 54. sorsz., 7. sz. kép), vagy a tatai mérsárosoké 1674-ből, magyar felirattal. (A Sárospataki Református Múzeumban, a mádi református egyház tulajdona. Révhelyi Elemér: A tatai majolika története. Bp. 1941. 14. l.)
- ³⁵ Wartha Vince: Az agyagművesség (Ráth György: Az iparművészet könyve. Bp. 1905. II. köt. 594 – 95. l. 500. és 501. sz. kép a 600. és 601. lapon).
- ³⁶ Malonyay Dezső: A magyar nép művészete. Bp. 1912. IV. köt. 343 – 344. l. 732. ábra (339. l.), 733. ábra (340. l.), 62. ábra (38. l.).
- ³⁷ Divald Kornél: Régi magyar fazekasmunkák. A gyűjtő. 1914. jan. febr. 21. l.
- ³⁸ Csányi Károly: Magyar prasztfazekasok munkái. A Műgyűjtő. 1928. II. évf. 12. l. és Csányi Károly: Népművészeti gyűjtemény (Dr. Lázár Béla: Egy magyar gyűjtemény. Bp. 1922. Wolfner Gyula gyűjteménye 110. l.).
- ³⁹ Ortutay Gyula: A magyar népművészet. Bp. 1941. 349, 350, 351 és 385. l.
- ⁴⁰ Domanovszky György: Népi fazekasság. Officina. Bp. 1942. 21. sz. kép.
- ⁴¹ Domanovszky György: A Balatonkörnyék népművészete. Bp. 1943. 71. l.
- ⁴² Viski Károly: Népies kerámiánk. Magyar Iparművészet. 1931. XXXIV. évf. 1 – 2. sz. 46. l.
- ⁴³ Viski Károly: Cserépmunka. Díszítőművészet. (Viski Károly: A Magyarság néprajza II. köt. 319 – 320. l.)
- ⁴⁴ Kresz Mária: Fazekas, korsós, tálás. Ethnographia. 1960. 365. l.
- ⁴⁵ Kresz Mária: Magyar népi cserépedények kiállítása a Néprajzi Múzeumban. Néprajzi Értesítő, 1961. XLIII. évf. 144. l.
- ⁴⁶ Fél Edit – Hofer Tamás – Csilléry Klára: Ungarische Bauernkunst. Bp. 1958. Corvina. 79. l. 192. és 202. sz. kép.
- ⁴⁷ A Hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeumban.
- Vö. Samu János: hódmezővásárhelyi néprajzi kiállítás. Néprajzi Értesítő 1904. V. évf. 291. l. 2. ábra.
- ⁴⁸ Román János: Sárospataki kerámia. Magyar népművészet. XXI. köt. Bp. 1955. 18. l. 5 – 6. és 17 – 18. kép.
- ⁴⁹ Kalapos céhkorsó M. N. M. L. sz. 1963/137, mérsáros céhkorsó. M. Iparművészeti M. L. sz. 2950., 1800-as évszámmal.
- ⁵⁰ Haberlandt, id. m. 27. l., 66. l., 103. l.
- ⁵¹ Holme, Charles: Peasant Art in Austria and Hungary. London 1911. 62. ábra.
- ⁵² Theiss, Viktor: Steiermark. (Deutsche Volkskunst).
- ⁵³ Grundmann, Günther: Schlesien. (Deutsche Volkskunst.)
- ⁵⁴ Spamer, Adolf: Die deutsche Volkskunde. Leipzig. 1935.
- ⁵⁵ Viski Károly: A magyarság néprajza. II. 371. l.
- ⁵⁶ Molnár László: Fazekasság. Bp. 1963. 2. sz. kép.
- ⁵⁷ Mihalik József: A kassai múzeum gyűjteményeinek leíró lajstroma. Kassa. 1903.
- ⁵⁸ Magyar Iparművészeti Múzeum. L. sz. 29., 55. Ismertette és képét közölte Pap János: A magyar fazekasipar. Művészi Ipar. 1888. 235. l., 240. l.
- ⁵⁹ M. Népr. M. L. sz. 142. 159.
- ⁶⁰ M. Népr. M. L. sz. 51. 956.
- ⁶¹ Krisztinkovich Béla: Habaner Fayencen, Bp. 1962. Corvina. 31 – 32. l.
- ⁶² Pap János: A magyar fazekasipar. Művészi Ipar. 1888. 240. l.
- ⁶³ Egyetlen hasonló a felsőireghi takácsoké (Tolna megye). M. N. M. L. sz. 135/1902.
- ⁶⁴ Hasonló típusú, habán formákra emlékeztető korsó a 60. jegyzetben említett felsőireghi takácskorsón kívül a répecékéthyi (Mannersdorf, volt Sopronmegye, Burgenland) takácsoké 1779-ből (M. Népr. M. L. sz. 105.747) és a répecékőhalmi (Steinberg, volt Sopronmegye, Burgenland) eszmadiaké 1769-ből (Heimat Múzeum, Markt St Martin. Képét közölte Haberlandt, Volkskunde des Burgenlandes. Baden bei Wien, 1935. 97. l. 115/b. kép.).
- ⁶⁵ Csányi id. művei. L. 36. jegyzet és Divald id. m. L. 35. jegyzet.
- ⁶⁶ A domborműves technika Délnémetországban is a XVIII. században jön divatba. L. Ritz, J. M.: Süddeutsche Volkskunst. München. 1938. 39. l. (Günther Groschopf: Die süddeutsche Hafnerkeramik.)
- ⁶⁷ M. Népr. M. L. sz. 61. 140. 49.
- ⁶⁸ M. N. M. L. sz.: 1961. 1472 (Régi sz. IV. 797).
- ⁶⁹ M. Népr. M. L. sz. 51. 33. 286. Képét közölte Pap János id. m. 240. l., Wartha Vince id. m. 600. l. 500. sz. kép és Fél – Hofer – Csilléry id. m. 192. sz. kép.
- ⁷⁰ M. Népr. M. L. sz. 30. 149. Képét közölte Domanovszky: A Balatonkörnyék népművészete. Bp. 1943. 89. l.
- ⁷¹ M. Népr. M. L. sz. 61. 140. 50.
- ⁷² Malonyay id. m. IV. köt. 62. ábra. (38. l.)
- ⁷³ A somogy megyei szóttesmintákon is megtalálható. L. Malonyay id. m. IV. köt. 113. l. 14. kép.
- ⁷⁴ Diner József id. m. 41. l.
- ⁷⁵ Donászy Ferenc: Az oroszán ábrázolása a magyar heraldikában. Turul. 1938. 52. köt. 13. l.
- ⁷⁶ A símegi fazekascéh korsója 1865. Bartha Lászlóné tulajdona, Tihany. Ismertette: Németh József:

- A sümegi népi fazekasság. Néprajzi közlemények. 1960. V. évf. 225 – 26. l.
- ⁷⁷ A zalabéri takácscéhkorsó. 1770. M. Népr. M. L. sz. 61. 140. 49. Ismertette Kresz Mária: A Néprajzi Múzeum 1961. évi tárgygyűjtése. Néprajzi Értesítő. 1962. 241. l.
- ⁷⁸ A karádi takácscéh korszója. 1750. L. 69. sz. jegyzet.
- ⁷⁹ A szántói csizmediacéh korszója. 1752. M. Népr. M. L. sz. 142. 159.
- ⁸⁰ A szentlászlóegyházi szabócéh korszója. 1793. M. Iparműv. Múzeum. L. sz. 3493 (3089).
- ⁸¹ A tapolca-szentgyörgyhegyi csizmediacéh korszója. 1839. M. Népr. Múzeum, L. sz. 61. 140. 50.
- ⁸² Malonyay id. m. IV. köt. 41 – 42. l.
- ⁸³ L. 63. sz. jegyzetet.
- ⁸⁴ A vargacéhek jelvényeiben általában a csizmához nagyon hasonló saru látható. A varga, tímár és csizmediatermékek elhatárolására I. Gáborján Alice: A magyar módra való bőrkikészítés problematikája. Népr. Értesítő. 1962. 97 – 140. l.
- ⁸⁵ Vajkai Aurél: A Bakonyvidéki bőrfeldolgozóipar emlékei. Cipőipari Dokumentáció 1961. július 71. l. és Vajkai Aurél: A veszprémi tobakmesterség. Természettudományi Közlöny. 1961. 535. l.
- ⁸⁶ A csizmedia szerszámokat részletesen ismerteti Vámosi Nándor: A debreceni csizmediák céh- és műszavai. Debrecen 1942.
- ⁸⁷ Vö.: Holl Imre: Adatok a középkori magyar fazekasság munkamódszeréhez. Budapest Régiségei. XVII. köt. 1956. 191. l. és 26. kép, és Krisztinkovich Béla: Habaner Fayencen, Bp. 1962. Corvina. 40. l.
- ⁸⁸ L. a pápai fazekascéh szívalakú színes cserép behívótábláját. V. B. M. L. sz. C-175. Ismertette Nagybakay Péter: Veszprémi és Veszprém megyei céhbehívótáblák (Veszprém megyei Múzeumok Közleményei II. 1964. 357 l.)
- ⁸⁹ Malonyay id. m. IV. 134. l. 264. kép., Vö.: Balogh Jolán: Kolozsvári reneszánsz láda 1776-ból. Kiny. a Kelemen Lajos emlékkönyvből. Kolozsvár, 1957. 11 – 12. l.
- ⁹⁰ Nagybakay Péter: Veszprémi és Veszprém megyei céhpecsétnyomók. (Veszprém megyei Múzeumok Közleményei, I. kötet. 198 – 202. l.)
- ⁹¹ A csapószerszámokat részletesen ismerteti: N. Bartha Károly: A debreceni gubacsapócéh. Debrecen. 1939.
- ⁹² Tolnai György: A paraszti szövő-fonóipar és a textil manufaktúra Magyarországon. 1840 – 1849. Értekezések a Történeti Tudományok köréből. Új sorozat 34. Bp. 1964. 41. l.
- ⁹³ A takácsszerszámokat részletesen ismerteti: Freckay János: Mesterségek szótára. Bp. 1912. 392. l.
- ⁹⁴ Viski: A magyarság néprajza I. köt. 314. l.
- ⁹⁵ Keresztes Tiborné gyűjteményében. Bp. II. Bécsi út 88.
- ⁹⁶ L. 82. jegyzet és Dr. Vajkai Aurél: A Bakonyvidéki bőrfeldolgozóipar emlékei. Cipőipari Dokumentáció, 1961. július 72. l.
- ⁹⁷ Vörös István fazekas „Devetser M. Váraljában” 1840-ben készített „Gyulakeszi Helység Bérájának számára” egy zöldmázás domborműves karcolt korszót (V. B. M. L. sz. Cs – 84.).
- ⁹⁸ L. 69. és 78. jegyzeteket.
- ⁹⁹ Nógrádverőcei fazekas kis társaság korszója dr. Tompa Kálmán gyűjteménye (Bp. II. Kékgolyó u. 2/b.).
- ¹⁰⁰ Dr. Csatkai Endre szíves közlése.
- ¹⁰¹ Dr. Faller Jenő szíves közlése.
- ¹⁰² Dr. Bevilaqua – Borsody Béla: Régi és új magyar takácsmesterségek, Bp. 1942. 223. l.

A veszprémi és Veszprém megyei céhedények jegyzéke

Fémből készült céhedények

1. *Veszprémi csizmadiacéh pohara*
V. B. M. Lsz. C-160. ezüst Fel: „K. C. D. C. N. (?) C. K. 1669”. Mag. 8 cm., ismertette és képét közölte Vajkai Aurél: A lábbeli-készítés múltjából Veszprém megyében. Cipőipari Dokumentáció, 1960. november 10. l. 82. kép. (L. 1. kép.)
2. *Veszprémi magyar vargacéh kannája*
V. B. M. Lsz. C-20. Vörösréz, száján sárgaréz szalaggal keretézve. Alakra igen hasonlít a 3. sz. képen közölt nagyvázsonyi vörösréz céhkannához. Fel: „... ANNO 1820 ÖREG DÉKÁNY: SZÜTS IM ÖREG LEGÉNY HELLER IÁ.” Mag. 34 cm. Ismertette és képét közölte Vajkai Aurél: A lábbeliekészítés múltjából Veszprém megyében. Cipőipari Dokumentáció 1960. november. 14. l. 88. kép.
3. *Veszprémi magyar vargacéh tölcseré*
V. B. M. Lsz. C-159. Vörösréz. Fel: „Czémester Garai István Nótárius Antal János Szolgáló Mester Tóth Josef 1830”. (L. 2. kép.)
4. *Nagyvázsonyi egyesült esztergályos, asztalos, kőműves és ácsceh kannája*
V. B. M. Lsz. C-27. Vörösréz, fafogantyúval, sárgaréz rátétekkel.
Fel: „TS Sz 1831 Nagy Váson”.
Mag. 37 cm. (L. 3. kép.)
5. *Veszprémi (?) kalapos legénytársaság ivóserlege*
V. B. M. Lsz. C-23. Őn, fedeles, talpas. Fel: „KÉSZÜLT 1840. MEGÚJÍTTATOT 1857. DIE HUTMACHER BRÜDERSAFT SOLL LEBE.”
Mag. 33 cm. (L. 4. kép.)

Cserépből készült céhkorsók

6. *Veszprémi bognárcéh*
V. B. M. Lsz. C-1. zm. sgr. kar. d. Fel: „VESZPRÉMI NEMES B. C. K. BOGNÁR ADÁM CÉ-MESTER 1721.” Mag. 43 cm. (L. 5., 5/a és 5/b kép.)
7. *Nagyvázsonyi vargacéh*
M. N. M. Lsz. 1961. 1471. zm. sgr. kar. d. Fel: „ANNO 1:7:25. Die 19.: APRIL. VÁ: ME: EM. Vaszsonyi Varga Mester Embereke Ez a korszó.” Képét közölte Csányi Károly és dr. Lázár Béla: Egy magyar gyűjtemény, Bp. 1922. (Wolfner Gyula gyűjteménye) c. könyvében CXVI. sz. tábla. 8. sz. kép. (L. 6. és 6/a kép.)

8. *Veszprémi csapócéh*
V. B. M. Lsz. C-2. zm. kar. d. kétfülű, de fülei le-törtek. Fel: „A. 1:7:33. Die JANUARYVSB AZ (B)ÜCSÜLETES NE CSAPO CSEH KORSAIA CSAPOFERENC CHE MESTER CSAPO LÁSZ-LÓ NORÁPI ISTVÁNY: Ö: ME. KIRA: MI: No PACZONA FERENCZ - IHS -”
Mag. 42 cm. (L. 7. kép.)
9. *Baronyai Ferenc balatonkenesei (?) kovács korszója*
V. B. M. Lsz. C-3. zm. sgr. kar. d. Fel: „ANNO DOMINI: 1738: DIE 24 MARTIUS Baronyai Ferenc kovács” Mag. 32 cm. Virágornamentikája, technikája azonos a vázsonyi takácscéh korszójával. (függ. 10.). Készítője tehát: Fülemlile Mátyás (?) (L. 8. és 8/a kép.)
10. *Nagyvázsonyi takácscéh*
M. N. M. Lsz. 1961. 1475. zm. sgr. kar. d. Fel: „Nagy Vaszsonyi N Takács Ché korsoja Golian Mihály Che Mester, Rompos János Atya Mester, Szalai György Horváth Gergöly és Többeknek idejekben Fülemlile Mátyás csinálta Anno 1740 Die 9 majus.” Mag. 42 cm. Virágornamentikája, technikája azonos a Baronyai Ferenc kovács korszójával. (L. függ. 9.) (L. 9. és 9/a kép.)
11. *Nagyvázsonyi (?) kovácscéh*
M. Népr. M. Lsz. 61. 19. 1. zm. d. kar. Fel: „ANNO. 1:7:43: Die 10: APLIS” Mag. 40 cm. A korszó nyaka alatt elhelyezett dátum domború betűi és számai és az emblémában látható szerszámok rendszertelen elhelyezése megegyezik a nagyvázsonyi vargacéh korszójával. (L. függ. 7.) (L. 10. és 10/a kép.)
12. *Berhidai (?) fazekascéh*
V. B. M. CS-97. Halványzöld sötétbarna mintával. Fel: „1744.” Lakath J. ajándéka Berhidáról. Mag: 26 cm. (L. 11. kép.)
13. *Szentkirályszabadja (?) vagy Vörösberény (?) község*
M. Népr. M. Lsz. 60. 142. 5. zm. d. kar. Fel: „Anno domini 1744. V: B: Bírák és Esküt Uramék korszai”. Mag. 38 cm. A Néprajzi Múzeum, mint szentkirályszabadjai községi korszót tartja nyilván, a felirat „V: B:” betűi inkább Vörösberényre engednek következtetni. (L. 12. kép.)
14. *Vilonyai Pap Mihály korszója*
M. Népr. M. Lsz. 103 685 zm. d. Fel: „VILONYAI PAP MIHAL URAM KORSOJA ANNO DOMINI 1745” Mag. 32,5 cm. Erős hasonlatosságot mutat a szentkirályszabadjai községi korszóhoz. L. függ. 13. (L. 13. kép.)
15. *Cseszneki takácscéh*
M. Népr. M. Lsz. 52. 688. zm. d. Fel: „1746 G (?)

- C (?) Mag: 36 cm. Erős hasonlatosságot mutat a függ. 16-ban ismertetett korsóhoz. Elején 2 primitív kidolgozást, ágaskodó oroszán 3 háromszögben összerakott vetélt tart. A vetéltok alatt takács borda.
16. *Ismertetlen helység takácscéhe*
V. B. M. Lsz. 55. 123. 1. zm. d. Fel: „1.7.4.6. TA . . . C.” Mag. 31 cm. A korsó formája, emblémájának kompozíciója, az oroszánok alakja, a szám és betűtípusok feltűnően hasonlítanak a cseszneki takácscéh korsójához. (L. függ. 15.)
17. *Veszprémi vargacéh*
V. B. M. Lsz. C-4. zm. sgr. mélyített. Fel: „W. A 1750 WARGA CZIE WE” Mag. 37 cm. L. 60., 61. és 80. sz. jegyzet (L. 14., 14/a és 14/b kép.)
18. *Veszprémi pintércéh*
V. B. M. Lsz. C-6. zm. d. kar. Fel: „ANNO 1761 DIE 19 AUGUSTUS CSINALTO WESPREMEN LETELEPEDET böcsületes NEMES PINTÉR CZEH SAMARO PALOTÁN csinálták KORCSÉK ANDRAS CZEMESTER PINTÉR Adány Atyamester. BEJAROMESTER FARKAS Adány PINTER JOSEF.” Mag. 37 cm. (L. 15., 15/a és 15/b kép.)
19. *Devecseri szabócéh*
V. B. M. Lsz. C-5. zm. d. kar. Fel: „1761. Devecserben Lakozó Böcsületes Mester Ember Szabók Nemes Ché korsaaja.” Mag. 38 cm. (L. 16. kép.)
20. *Veszprémi csutorascéh*
V. B. M. C-43. zm. kar. Fel: „1766” Mag. 29 cm. Hasán kétfülű olaskorsó kihajló hármasszárú tulipános virágdíszítmény.
21. *Ismertetlen helység fazekas (?) céhe*
V. B. M. Lsz. 55. 122. 1. zm. d. kar. Fel: „Ano 1.7.6.7” Alsóörsről került a múzeumba. Hasán elől tulipánformájú domború keretben kétfülű olaskorsó 3 ággal. Körül karcolt geometriai és indás virágdíszítmények.
22. *Veszprémi fazekas legénytársaság*
V. B. M. Lsz. C-8. zm. d. kar. Fel: „Ezen Veszprém Városában levő Bötsületes Fazekas Céhek szárnya Alat letelepedet Böcsületes társaság Ezen korszót Tsinálta Bikáli (?) János Horvát János atyamesterségében volt . . . (?) B . . . bejárómaster öregdekány Szabó János és a többi bötsületes legények - 1770.” (L. 17. kép.)
23. *Peremartoni külső csizmadiacéh*
V. B. M. Lsz. C-7. Fehérmázass, sárga, barna és zöldszínű festett díszítményekkel, a figurális rész enyhén domború. Fel: „Peremartonyi Bötsületes és Nemes Ugy Mint KÖLSŐ CSIZMAZIA CZEHEK KORSOJA Meljett Tsinálytatta PAP MÁRTONY Uram Czéh Mester: Tóth Pál: BLASKOVICS Tamás Gyöke György: Végbeli Istvány: Pap Istvány ÉS AZ TÖBBI Mind közönségesen: Tsinálytattott Eöskün Die 8° Maii ANNO DOMINI M:DCC:LXX: Miller Mihály által:” Mag. 38 cm. Ismertette és képét közölte Vajkai Aurél: A Bakony néprejza. Bp. 1959. 64. 1. és Vajkai Aurél: A lábbelikesztés múltjából Veszprém megyében. Cipőipari Dokumentáció. 1960. november. 10. 1. 77. és 78. sz. kép. (L. 18. és 18/a kép.)
24. *Balatonfőkajári (?) bognárcéh*
V. B. M. Lsz. C-40. zm. Feketemázass részekkel. d. Fel: „Tsinálytattották: 1774. Esztendőben”. Mag. 32 cm. (L. 19. és 19/a kép.)
25. *Várpalotai fazekas kis társaság*
V. B. M. Lsz. C-9. zm. d. kar. Fel: „Ezen Palota
- mező Varasaban Levő Bötsületes Fazikas kis Társaságnak korsaaja a ki el Töri mást Tsinajon helete Ezen korszót Tsinálta Anno 1777 Esztendőben Die Septembernek 7 napján . . . (?) Pál Vajda Péter Atyamester Timár János Bejáró Mester Kováts János öreg Dekan Lagmar Mihály kis Dekan - 1777”. Mag. 39 cm. (L. 20. kép.)
26. *Vaszari takácscéh*
M. N. M. Lsz. 7/1949. zm. d. kar. Fel: „Igunk Pajtás vigan Ebül (?) Igunk vigan . . . igunk . . . zó (?) . . . ca . . . (?) Isten el ne feletkezönk - 778”. Mag. 39 cm. (L. 21. kép.)
27. *Szentkirályszabadjai református egyház korsaaja*
V. B. M. Lsz. CS-120. zm. d. kar. Fel: „1780 Szent Király Szabadgya Ecclezsia korsaaja Csinyaltatta N: Szabo Kis Pál Curator.” Mag. 35 cm. (?). (L. 22. kép.)
28. *Veszprémi (?) szabócéh*
V. B. M. Lsz. C-10. zm. d. kar. Fel: „ANO DIE 1780 22 JA Jádi Adám céhmester Szabó Ferentz Babits János szolgáló Mesterek.” Mag: 38 cm. (L. 23. kép.)
29. *Bakonymagyarszombathelyi v. cseszneki (?) takácscéh*
V. B. M. Lsz. C-11. zm. márványos d. kar. Fel: „BÖTSÜLETES ÉS NEMES TAKÁCS CZÉH KORSAJA ANNO DOMI 1781 DIE 10 JUL.” Bakonyzombathelyről került a múzeumba. (L. 24. és 24/a kép.)
30. *Homoki helység hegyközségi korsaaja*
M. Népr. M. Lsz. 93. 656. zm. d. kar. Fel: „Az ereszkedő fölöt levő homoki helység vivot vivot-ANNO 1787”. Mag. 36,5 cm. A Néprajzi Múzeum, mint Adásztevel község korsaajat tartja nyilván. A karcolt felírás domború évszámok és rozetták közé helyezett, díszes, szivalakú keretben foglal helyet.
31. *Odori helység hegyközségi korsaaja*
M. Népr. M. sz. 51. 31. 426. zm. d. kar. Fel: „ANO 1790 De lma july - készült az bécsületes Odori Ne. Helység korsaaja - Kajdósi János Uram Hegymesterségében N. Kementsei Mihály Uram nótáriusságában s.a.t. Uraimék - Vivot”. Mag. 36 cm. (L. 25. kép.)
32. *Mélyárok helység hegyközségi korsaaja*
M. Népr. M. Lsz. 130. 821. zm. d. kar. Fel: „MILY AROKI HEGYBELI HELYSÉG KORSOJA. CSINALTOTOTT NEMES SOMOGYI PÉTER HEGYMESTER KISPÁL NOTARIUS ÜDEJEEBEN - ANNO 1791: DIE 10 ma maji”. Az évszám domború szívkeretben foglal helyet, amelyből két szőlőfürt hajlik ki. Jobbról metszőkés, balról szőlőprés.
33. *Veszprémi szűcs ifjú társaság*
V. B. M. Lsz. C-12. zm. sima, minden díszítés nélkül. kar. Halványkékess zöld, talán ónmázbevonatú. Fel: „1791dik ben Tsinályódotott Weszprém-ben ez az Bötsületes Ifju Szűcs Társaságnak korsaaja”. Mag. 42 cm.
34. *Tóskberéndi egyesült kovács-, bognárcs- és pintércéh*
M. Népr. M. Lsz. 100. 071. zm. d. Fel: „1794.” Mag., 39 cm. (L. 26. kép.)
35. *Pápai szűrszabócéh*
M. Népr. M. Lsz. 77. 107. zm. d. kar. Fel: „1799 dik Die 12 dik septembri Az papoji szűrszabó Böcsületes ifju társaság KORSOJA. Kis László Uram atyamester Szalik János öreg bejárómaster

- uram Kopécki Márton uram kis bejárómester Jankovits János öreg dekan Nag janos kis dekan Buzik Mátyas notarius. I.A.B. ifju társaság – maradok Kulcsár Ferencz paoji fazikas mester”. Mag. 37 cm. Szivalakú keretben hatalmas nyitott ollo.
36. *Veszprémi (?) takács ifjú társaság*
V. B. M. Lsz. C – 13. zm. d. kar. Fel: „ANNO 1800 DIE 4MAI – Bötületes Takáts Ifju Társóság korsa- ja Csináltatott Akkorbéli Öreg Dekány Györey József Dekányságában”. Mag. 41 cm. (L. 27. kép.)
37. *Szentkirályszabadjai és Vörösberény-i takács ifju társaság*
V. B. M. Lsz. C – 44. zm. d. kar. Fel: „SZ:KIR: SZABADJAI ÉS VÖR:BERE:BETS:IFJ: TAR Korsaja KÉszült KIS DÁNIEL ATYA MESTER- SÉGÉBE – 1803”. Mag. 30 cm. (L. 28. kép.)
38. *Veszprémi csutorás kis társaság*
V. B. M. Lsz. C – 14. zm. d. kar. Fel: „Ves perenyi Bő Tsületes Tsutorás Kis Társoságnak korsa- ja ez készült 1806 esztendőben junius holnapnak hete- dik napján”. Mag. 38 cm. (L. 29. kép.)
39. *Várpalotai kovácscéh*
M. Népr. M. Lsz. 43243. zm. d. kar. Fel: „Anno 1808 Die 4. Junius Céh Mester Hegedüs János, Szolgáló Mester Kántás Péter És a Többi Közön- séges öreg és ifjab mesterek éljenek jó szerentsesen – Vajla János Tsinálta Palotán”. – Mag. 38,5 cm. Ismertette Kresz Mária: Magyar népi cserépedények kiállítása Néprajzi Múzeumban. Néprajzi Értesítő, 1961. XLIII. 144. 1. (L. 30. és 30/a kép.)
40. *Pápai kovácscéh*
Wolf Sándor gyűjteménye Kismarton. (Eisenstadt) Lsz. 6906. zm. d. kar. Fel: „Készült a pápai kováts mestereknak 1810 – Kováts ha dugozik néha megszomjzik”. Mag. 43 cm
Ismertette: Haberlandt, A. dr: Volkskunde des Burgenlandes Hauskultur und Volkskunst. Öster- reichische Kunsttopographie Bd. XXVI. Baden bei Wien, 1935. 66. I.: „Dunkelgrün glasiert, mit Reliefauflagen verziert. In einfachem Blattkranz Schmiede beim Amboß, seitlich Zirkel und Zange. Auf dem Steg des Schnabels Hufeisen”.
41. *Leányfalui fazekas legénycéh*
V. B. M. Lsz. C – 15. zm. d. lapos kulacsalakú. Fel: „ANNO. 1811. Gombkötő Pál tsinálta 1811.” Mag. 37 cm. (L. 31. és 31/a kép.)
42. *Peremartoni, berhidai és kiskovácsi egyesült takács- céh*
V. B. M. Lsz. C – 17. zm. d. sgr. kar. Fel: „Készült Ezen Korsó Az Peremartonyi Berhidai és Kis Kovátsi Betsületes Takáts Tzéh Számára Anno 1814 Die: 17 Május”. Mag. 39 cm. (L. 32. és 32/a kép.)
43. *Várpalotai szücscéh*
V. B. M. Lsz. C – 16. zm. d. kar. Fel: „A' Palotai Bötületes Szüts Céh Korsoja Fő CehM. Káldi Antal All Ceh M. Vági Jóseff Seratorius Istvan Notár Bongya Joseff Atya M. Horvat Jan. Bejar M. Fejes Mih. Sz.M. – 1814 1s6 Juni – Mantli János csinálta”. Mag. 38. cm. (L. 33. és 33/a kép.)
44. *Menshelyi bognár és kovácscéh*
V. B. M. Lsz. C-18. zm. d. kar. Drótozott. Fel: Készítettett ez a korsó 1815 esztendőben N
- Weszprém Vármegyében N: Mensheli Helségben az bötületes N: Bognár és Kováts Ché Számára Die (?) Novembris. Bütületes Ché Mester és a többi bötületes Mesterek létében. Aki esztett el tőri egy forinttalmegveszi a ki iszik belüle valik egészségre Vivat hapasa caloidro (?) a ki ezt elmagyarázza egy pint bor lesz az adomása Mag: 40 cm. (L. 34. kép.)
45. *Szentkirályszabadjai bognár ifjú társaság*
V. B. M. Lsz. C-19. zm. d. kar. Fel: „1815. – Vivat bognár ifju társaság 1815 dikbe 3 Májusban” Mag: 36 cm. (L. 35. kép.)
46. *Várpalotai lakatoscéh*
M. Népr. M. Lsz. 43. 240. zm. d. kar. Fel: „Büt- sületes Lakatos Czeh Korsaja ez – Molnár Ferentz és Darvas Jóseph – Anno 1816 Czh. M. Nyári Mihál”. Mag: 36 cm. (L. 36. kép.)
47. *Várpalotai (?) fazekascéh*
M. Népr. M. Lsz. 43 245. zm. d. Fel: „1816 Purger Istvány.” Mag: 37 cm. Hasán, karmai közt kar- dot markoló, domborműves, stilizált, kétfejú sas, mellén köralakú keretben fazekaskorong.
48. *Peremartoni, csajági és balatonfőkajári egyesült csizmadiacéh ifjúsága*
V. B. M. Lsz. C-21. zm. d. kar. Fel: „Pere marton Tsajág Balatony Fő Kejár Edgyesült Nemes Tzének Jambor Ifjuságnak az korsója akkorbéli Atyamester Papp Jóseff, Öreg Bejáró Blaskovits József Ifju Bejáró Mester N. kenesei József Dékány Legény Szabó Pál és az Notárius. N. Mező János És a többi Jambor Ifjuság közönségesen – Palota Mező Varosában készült Tsillag Sámuel Méheliben Decembar havának 5. Napján – 1823.” Mag: 31 cm. Ismertette Vajkai Aurél: A lábbeli készítés múltjából Veszprém megyében. Cipőipari Doku- mentáció 1960. november. 10. 1.
Az évszám kardot markoló stilizált kétfejú sas mellére tűzött szivalakú keretben helyezkedik el. Jobbra csizma és musta, balra bicskia.
49. *Várpalotai csizmadia ifjú társaság*
Dr. Tompa Kálmán gyűjteménye, Budapest II., Kékgolyó u. 2/b. zm. d. kar. Fel: „Készült Csizma- zia Ifjútársaság számára 1824dik Eszt. Gajér Mi- hál atyamester Mártsik György dekánymester Fűzi Josef Notarius mester – készült Palota váro- sában Tsizmaia Mihál Mühejében 24 dikán Die Szignatura paleta (?)”. Mag: 35 cm. (L. 37. kép.)
50. *Csajági takácscéh*
V. B. M. Lsz. C-23. zm. d. kar. Fel: „Az Erdemes nemes Takáts Ché korsa- ja Tsajágon. Ez akorsó készült Az Veszprém városában levő Takáts Ché Filiajánok Tsajágon Levő Takáts Ché Számáro készült 1824 dik Esztendőben Mártziusnak Első napján. Vörösmartin János Ché Mesterségében Erdeli Péter, Német Péter s A Többi mesterek”. – Mag: 39 cm. (L. 38. és 38/a kép.)
51. *Veszprémi tobakcéh*
V. B. M. Lsz. C-22. halványkékeszöld, ónmázás (?) d. Fel: „Fő Céh Mester Dékány Jósef Atya Mester Tütsök Antal Bejáró Mester Wetszej Já- nos Szolgáló Mester Sóti Josef – A.P. 1824”. Mag: 36 cm. – Valószínűleg ugyanaz a mester készítette, mint a veszprémi német lakatosokéti L. függ. 54. Ismertette és képét közölte Vajka. Aurél: A Bakonyvidéki bőrfeldolgozóipar emlékei. Cipőipari Dokumentáció 1961. július... 71., 79. és 80. 1. és Vajkai Aurél: A veszprémi tobakmester-

- ség. Természettudományi Közlöny 1961. 533. és 535. l. (L. 39. kép.)
52. *Veszprémi csapó ifjú társaság*
V. B. M. Lsz. C-24. zm. d. kar. kétfülű. Fel: „Az Veszprémi Betsületes Csapó Chének Szárnya alatt levő Ifju Társaságnak korsoja Megujított Kováts Istvány Ur Fazekas által U M Janosik András ur Atya Mester N: Kozári Ferencz és N: Tóth (?) János Uraknak Bejáró Mesterségiben Nagy János és Kováts Istvány Dékányságában Zsolnai Ignáts és Gyurkovits József első Legénységiben és Nemes Süle József Író Deákságába készült 1827 Esztend. Die 22 máji. – Ifju Öreg Legények nevei Terkány Ferentz Kozák János Polónyi János Hanga Adány Putsek György Nemetz János. – Feleséges legények nevei Ö. Német János Ö. Német Ferencz Szili János Káli Ignáts Ónodi György Lednai Pál”. Mag. 42 cm. (L. 40. kép.)
53. *Ismertelen helység molnár és ács ifju társasága*
M. Népr. M. Lsz. 51. 31. 425. zm. d. Fel: „N. BASO ISTVÁN ATYA MESTER HORVÁTH MIHÁLY BEJÁROMESTER AZ URISTEN ÉLTES/S/E A IFJU TARSASAGOT VIVAT KÖLT L JANOS MÜHELIBEN 14 DIK JANUARIUSBAN KESZÜLT 1828 DIK ESZTENDŐBEN”. – Mag. 40 cm. Észak-Dunántúlról került a múzeumba. Felirata domború nagy betűkkel készült. Hasán szivalakú koszorúban malomkerék, alatta különféle molnár- és ácsszerszámok.
54. *Veszprémi német lakatos-óras- és puskműves céh*
V. B. M. Lsz. C – 25. halványkékeszöld ónmázás (?) d. Fel: „VERFERDIGT DEN EHRSAMEN SCHLOSER HANTWE IN WESZPRIEM DER CECH MEISTER JOSEPH KNOTH – 1829”. Mag. 32 cm. – Valószínű ugyanaz a mester készítette, mint a veszprémi tobakcéhét L. függ. 51. – Ismertette és képét közölte Vajkai Aurél: A Bakony néprajza. Bp. 1959. 64. l. (L. 41. kép.)
55. *Alsó- és felsőgörzsönyi takácscéh*
Wolf Sándor gyűjteménye, Kismarton (Eisenstadt) Lsz. 6909. zm. d. – Ismertette Haberlandt A. dr.: Volkskunde des Burgenlandes, Baden bei Wien, 1935. 66. l.: „Dunkelgrün glasiert, mit Reliefauflagen in Schnuroval Weber embleme und Jahreszahl: 1829. Für die Meister und die Gesellen der Innung fast Gleichartige hergestellt. (Megjegyzés: A 6909. és 6910-es l. számú korszok, a legénycéhét. L. függ. 56. alatt!).
Inscript: „Az Ns Also és Felső Görzsönyi Bötsü Takats Cz korsoja 1829 Ns Pető Laszolo Cz. Mester Ns. Pető Pál szolgáló Mester” Wohl aus Görccseny südlich Fünfkirchen stammend. Höhe: 39 cm.” – Megállapítása téves, mert a korszok nem a baranyai Görccseny-ből, hanem a Veszprém megyei Görzsöny-ből származik.
56. *Alsó és Felsőgörzsönyi takácslegénycéh*
Wolf Sándor gyűjteménye, Kismarton (Eisenstadt) Lsz. 6910. zm. d. L. függ. 55-öt. Fel: „1829 – Az Ns. Alsó és Felső Görzsönyi Bö Takats Cz. kor. Ns. Pető László Cz Mester Ns Pető Pál Szolgáló Mester”. Mag. 34 cm.
57. *Veszprémi szücscéh*
V. B. M. Lsz. C – 26. zm. d. kar. Fel: „Anno 1830 Die 4 dik Januari KÉSZÜLT EZEN KORSO AZ BÖTSÜLETES NEMES SZÜTS CHE NEK SZÁMÁRA”. Mag. 43 cm. (L. 42. kép.)
58. *Szentkirályszabadjai (?) vagy pápai (?) csizmadiacéh*
M. Népr. M. Lsz. 103. 684. zm. d. Fel: „1831” Mag. 31 cm. Szája alatt domború fogó, kalapács, csizma és évszám.
59. *Tapolcafüi Tőperi helység hegyközségi korszója*
Wolf Sándor gyűjteménye, Kismarton (Eisenstadt). Lsz. 6905. zm. d. – Ismertette: Haberlandt A. dr.: Volkskunde des Burgenlandes. Baden bei Wien 1935. 66. l.: „Für eine Hauerinnung, hellgrün glasiert mit Reliefauflagen, Herz medaillon ausgeputztem Band mit Trauben und Zierschrift: Ns Orbán Jozsef Hegymesterségében tsináltott az tapolza főji tőperi helység számára Vivat Anno 1833. Auf dem Steg: Szeles Ferencz tsinalta 1833. Höhe: 35 cm. Mit Reliefverzierungen”. – A tapolcafüi takács kis társaság korszója is Szeles Ferenc műve. L. függ. 61.
60. *Várpalotai posztós céh*
M. Népr. M. Lsz. 43 242. zm. d. kar. Fel: „Ezen korszok készült az Érdemes és Nemes Posztós Céh Számára 1834 Esztendőben A ki iszik belőlle vályyon Egészségére, mert ez Sziv vizigsztaló Tár ház – Az Érdemes Posztós Céhnek céh mestere Flájshakker Mihály Szolgáló Mestere Tzávgler Ferentz – Tsinálta Lantai István Ifju Fazekas Mester Palotán”. Mag. 40 cm. Hasán szalagsokoros levéldíszítmények között két kártoló és egy vetéllő.
61. *Tapolcafüi takács kis társaság*
M. Népr. M. Lsz. 72. 359. zm. d. kar. Fel: „1836 – Betsületes kis Társaság Atya Mester Ns. Cseke Mihál Bejárómester Major István DékányLegény Ns Baranyai István – Szeles Ferentz készítette Ano 1836 Dije 29 Aprilis – Éljen a N. Társaság”. Mag. 31,5 cm. Hasán szivalakú, nyomkodott keretben asszimmetrikusan elhelyezett domború virágdíszektől körülveve két kivont kardú ágaskodó oroszlan között takácsemléma: 3 vetéllő.
62. *Várpalotai fazekas céh*
M. Népr. M. Lsz. 43. 244. zm. d. kar. Fel: „Érdemes Nemes Fazekas Céh – Szekeres Pál tsinalta Vivat – 1838.” Mag. 47. cm. (L. 43. kép.)
63. *Veszprémi magyar vargacéh*
V. B. M. Lsz. C – 29. zm. d. kar. Fel: „KÉSZÍTET AZ VESZPRÉMI Bö Nes Magyar Varga Céh számára Tóth Istvány ur céhmesterségében Kis László Ur Notariusaga az 1843 dik Esztendőben 25 dik Novebris – 1843 25 dik novebris.” – Mag. 29 cm. (L. 44. kép.)
64. *Várpalotai takácscéh*
M. Népr. M. Lsz. 51. 30. 898. zm. d. sgr. kar. Fel: „A Palotai Érdemes Nemes Takáts Czéh számára készült ezen Boros korszok anno 1844 évben – Egérszegi Szabó János CzéhMesterségében – 1844 – Takáts József Primusz Mihály Jegyző – Öreg Soós János Német Pall Kotsis János Kis Mihály – és a többi betsületes Mester emberek.” Készítette Mantli György Várpalotán –. Mag. 40 cm. – Ismertette és képét közölte Wartha Vince: Az agyagművészet (Ráth György: Az iparművészet könyve. Bp. 1905. II. 601. l. 501. ábra) c. cikkében. Mantli György csinálta a várpalotai vargacéh korszóját is. L. függ. 69. (L. 45. és 45/a kép.)
65. *Várpalotai (?) takácscéh*
M. Népr. M. Lsz. 43. 243. zm. d. Fel: „TA CZÉH.

- 1844”. Mag. 38 cm. Elején zsinórszerűen kiképzett szivalakú keretben formából préselt koronás kétféjű sas alatt 3 háromszögben elhelyezett vetélő. Balra takácsborda, jobbra vetőfa.
66. *Csőglei takácscéh*
M. Népr. M. Lsz. 115. 040. zm. d. kar. Fel: „A Becsületes Csőglei Anya Társ... Czéh... korszója. Czm.Ns... F... Atya Mester K... – Novák József csinálta Polgári Fazekas Mester Pápán 1844 Május 24-ikén – ... Éljenek... tagjai.” – Mag. 44 cm. Elöl a kiöntője alatt domború szalagsokros levélkoszorúban 3 vetélő és takácsborda. Kétoldalt egy-egy cserép 3–3 tulipánnal és 1–1 szegfűvel.
67. *Ismertelen szűrszabó ifju társaság*
Wolf Sándor gyűjteménye, Kismarton (Eisenstadt). Lsz. 6908. zm. d. kar. Ismertette és képét közölte: Haberlandt A. dr.: Volkskunde des Burgenlandes. Baden bei Wien, 1935. 67. l. 51. ábra. „Zunftkrug der Körpernikschneider gesellen, 1845. Gegend Veszprim. Dunkelgrün glasiert. Als Reliefaufgaben Fruchtkörbe tragende Männer, Maskarone, Genien u.s.w. Auf dem Steg des Schnabels Inschrift: „Vivat az Isten éltesse ezt a várost. Társas korszója a Szűrszabó Ifju. Sipos Károl öreg Dékány Nemes Halasi Adám Mester Jurázt István Kotsis Sándor 1845.” Höhe: 38 cm.”
68. *Szentgáli fazekascéh*
Wolf Sándor gyűjteménye, Kismarton (Eisenstadt). Lsz. 6904. zm. d. Ismertette: Haberlandt A. dr.: Volkskunde des Burgenlandes. Baden bei Wien, 1935. 67. l. „Grünglasiert, reich mit Reliefs verziert. Trauben und Blattgehänge, Blattrossetten ungarisches Wappen, Maskarons, Töpfer an der Scheibe. Reliefbuchstaben. VAJ. Unter dem Henkel: Schlange. Vorne Wappentiere mit Blattkranz, darin Zierschrift: Szent Gál 1845 Az érdemes nemes fazekas czéh. Varga József csinálta, Szentgál bei Veszprim. Höhe: 38 cm.” és Vajkai Aurél: Szentgál. Bp. 1959. 289. l. 23. jegyzet.
69. *Várpalotai vargacéh*
M. Népr. M. Lsz. 61. 46. 1. zm. d. sgr. Fel: „Az Palotai Érdemes Varga Czéh számára készült ezen korszó, 1846 dik év September Hó 26 dik – Szakály János Czéhmasterségében Lintentaller Pál és a többi Mesterek Angyal József Szolgáló Mester – Für die Ehrsamten Suhmaher Handvert ist diese Vein Kruh gemaht gevorden in Jahre 1846 Ceh Meister Johannes Szakály Vice ceh Meister David Szlávik Notari Paul Lintentaller Jung Meister Josef Angyal Vivat Sie Soln Lében alle mittenand – Éljenek mind közönsegesen Jó Békességben. Ezt kívánja a’ művész – Mantli György Méhelye – 1846 dik év.” – Mag. 40 cm.
Ismertette és képét közölte Kresz Mária: A néprajzi Múzeum 1961. évi tárgygyűjtése, Kerámia-gyűjtemény Néprajzi Értesítő, 1962. 242. l. 57. ábra. – Mantli György csinálta a várpalotai takácscéh korszóját is. L. függ. 64. (L. 46. kép.)
70. *Veszprémi (?) ismeretlen céh*
V. B. M. Lsz. C – 30. zm. kar. Fel: „1847” Mag. 42 cm. Az évszám két kezdetlegesen karcolt leveles ág között foglal helyet.
71. *Balatonfőkajári bognár-, asztalos-, lakatos- és kovács-céh*
V. B. M. Lsz. C – 31. zm. d. sgr. kar. Fel: „A B. Nemes Céhhez készült korszó Készítete Balaton
- Fő Kajáron Silingi János Céh Mester 1847 Év – Tsinálta Ferentzi Adám Palotán – A Dunában nagy Hall melynek neve Hartsa Egymást Szeretőket az Ur Isten tartsa Krézsus kintse nélkül be könnyen el lehet a ki egy Jó Lelkü Barátra Szeret tehet Semi időt élven en el nem Mulatok, Hogy valamivel lehet masnak szolgálhatok.” Mag. 26 cm. (L. 47. kép.)
72. *Várpalotai ácscéh*
Várpalotai Helytörténeti Múzeum. Lsz. 126. zm. d. Fel: 1851. Szivalakú emblémával, férfialakkal, virágdíszszel és ácszerszámokkal, fülén kígyóval.
73. *Peremartoni, berhidai és kiskovácsi takácscéh*
V. B. M. Lsz. C – 32. Elpusztult. zm. d. kar. Fel: „Peremartonyi Berhidai és Kis Kovátsi törvényesen egyesült érdemes Takáts tzé korszója Készült 1856-dik évben Volt akorbéli tzmester Jäger Ferentz altzmester Baronkai Zsigmond Tzéhités jegyzője Német Mihály, Mészáros József Szolgáló mester idejében készült – 1857 Aki iszik belőle Valjék egészségére.” – Mag. 39 cm. Elején közvetlenül a nyak alatt vázából kinövő virágdísz.
74. *Várpalotai szűrszabócéh*
M. Népr. M. Lsz. 41. 324. zm. d. kar. Fel: „Ezen korszótt Tsináltam Az Érdemes Ns Szür: Szabó Chének Számára Az Isten Éltesse Sokáig. Készült Az 1862 di Évben Palotan.” Fordított szivalakú, zsinórszerűen domborított keretben. – Mag. 39 cm.
75. *Szentkirályszabadjai bognárcéh*
V. B. M. Lsz. C – 33. zm. d. kar. kétfülű. Fel: „Szent Királ Szabadira Bognar Czébeli mester urak Számára készült e korszó 1862-dik Esztendőben Julius 18 dikán Veszprémben Éljen a nemzet És egyértés Vivat.” – Mag: 45 cm. (L. 48. kép.)
76. *Veszprémi fazekascéh*
V. B. M. Lsz. C-34. zm. világossárga, szivalakú, táblákkal és barnabetűs felirattal. Fel: „Ez a korszó készült a Veszprémi Érdemes Fazekas Czéh számára Az 1863-ik Évben Máii 18 Cz. M. Nagy Lajos Jegy. Csórnai Mihály, Németh József szolgálló Mes. – Nincsenek a földön schol szebb leányok Mint szülőföldemen csak hogy csintalanok De ugy jó a bor is Ha erős zamatos A lánynak sem árt ha Csintalan s takaros – Nincs a földön jobb bor Mint édes hazámé Az én szülőföldem szép Magyarországé Legyen azért áldott Vérel szerzett tere Uramisten halgass buzgó kérésére. Szóczy János munkája.” Mag. 38 cm. (L. 49. kép.)
77. *Veszprémi asztaloscéh*
V. B. M. Lsz. C – 35. zm. d. kar. Fel: „Mulatság barátság Éljen a haza szeretet 1866. – Ezen korszó készült a Veszprémi érdemes nemes Asztalos Cé számára. ha lesz benne ihatnak belüle. Kinek gyut belüle valjék Egességére 1866. – Az Uristen éltesse... mester Urat a többi érdemes Mester Urakkal együtt Vivát Veszprémben Junius hónapnak 16-dikán 1866-ban Kloz Josef tsinyáta – Éljen. – 1866.” Mag. 40 cm. (L. 50. kép.)
78. *Devecseri csizmadiacéh*
M. Népr. M. Lsz. 57. 48. 1. zm. d. kar. Fel: „Devecseri Bötsületes Csizmadia Czéhje Buravits (?) Antal csinálta 1866 – Páhi János Czéh Mest. Szabad Istvány Atya Mest Varga Mihál Jegyző.” Mag. 38,5 cm. Középen, a kiöntője alatt, ágaskodó oroszánok domború virágdíszek között. Balra sarkantyús csizma és habda (?) jobbra musta és bicska.

79. *Szentgáli főszegi gazdalegénység*
V. B. M. Lsz. 55. 150. 1. zm. d. kar. Fel: „Készült az szentgáli főszegi gazda legénységnek számára. Ezek a legények Nevei Első legény Tamás Beniamin, Tamás Bálint, Tóth Dániel Sebők Béni Tamás Ferentz Csapó Sándor második első legény Tamás Bálint Horváth Dániel Sebők Dániel Német János Kajli Istvány Kovacs János Csapó Gábor – Eljen ez Hazá – Vivat Eljenek minnyájjan – Farkas János csinnyálta az 1867-dik. Évben.” Mag. 40 cm. (L. 51. kép.)
80. *Szentgáli gazdalegénység*
Wolf Sándor gyűjteménye, Kismarton (Eisenstadt). Lsz. 6911. zm. d. Ismertette Haberlandt A. dr.: Die Volkskunde des Burgenlandes. Baden bei Wien, 1935. 67. l. „Grün mit derben Reliefauflagen Gefäss mit Kandelaberbaum, Blütendreispross in Vase und Vogel auf einem zweischarigen Pflug. Eingegraben die Namen: Nagy Károly, Kis Sándor, Andrasits Lőrinc, Kumics Gábor, Kelemeny Károly, Gombás Lajos, Bakó Gábor, Faber Sándor, Fábijan János, Horváth Bálint, Fáber Ádám, Varga Bálint, Gombás Gábor, Rák Béni, Duska Lajos, Rák József, Tamás Gábor, Óri Lajos, Gombás Dani, Fülöp Bálint, Szilvási János, Tsajági Sand. Durági Balint Deső Dani 1869. – Vermütlich eine Burschenzeche eines grösseren Acker-gutes. Auf dem Steg des Schnabel Pöjthe Sándor 1869 (wohl Als Verfertiger). Höhe: 34,5 cm.” A névsor családneveiből megállapítható, hogy a korszó a szentgáli gazdalegényeké volt. Vö.: Malonyay: A magyar nép művészete, IV. 26–27. l. és 49. és 49/a ábrák: a szentgáli kaszinó alapítóinak névsora.
81. *Szentgáli takács kistársaság (?)*
M. Népr. M. Lsz. 130. 254. zm. d. kar. Fel: „1869. Somodi Janos Molnár Dániel – Készült Barsi Janinál.” Mag. 39 cm. Elején stilizált kagylófarkú és zsinórlábú kétféjű sassal díszített szívkeretben kettős kereszt. Jobbról-balról egy-egy szarvas. Füle alatt hátul 2 vetélő, jobbról-balról pedig egy-egy madár. A korszón látható stilizált háromszögletű szerszám valószínűleg fakés, ezért Kresz Mária fazekas korszónak minősítette. (Magyar népi cserépedények kiállítása a Néprajzi Múzeumban, Néprajzi Értesítő, 1961. 144. l.)
82. *Herendi egyesült céh*
V. B. M. Lsz. C-15. zm. d. Fel: „1878”. Mag. 33. cm. Hasán domború szerszámok és készítmények: csizma, perecek, üllő, kalapács, kocsikerék, hordó. C-46. lsz. alatt a herendi vegyescéhnél kis sárgászöld mázas, dísztelen, orros cserépkorszóját (mag. 20 cm). és C-47. lsz. alatt vastag üvegpotharát (mag. 8,5 cm) Őrzi a Bakonyi Múzeum.
83. *Szentgáli takácscéh*
V. B. M. Lsz. C-42. zm. d. kar. Fel: „Készült 1879-dik Évben a Szt Gáli, Ns Takács Czéh számára – Czm Tüke Mihály Acz. Bosnyák István jzó Sáfár Lajos AM Kazi István BJ Német Bálint sz. m. Androvits János.” – Mag. 27 cm. Ismertette Vajkai Aurél: Szentgál. Bp. 1959. 289. l. 23. jegyzet. (L. 52. kép.)
84. *Veszprémi ács ipartársulat ivókanocsója*
V. B. M. Lsz. C-36, 37. és 48. zm. kar. 3 db egyforma. Fel: „Eljen Az BeÁts Tár Készült 1881 Nagy Ignátz Öreglegenséigibe.” Mag. 8,5 cm. (L. 53. kép.)
85. *Bándi (?) vagy szentgáli (?) vegyes ipartársulat*
V. B. M. Lsz. C-38. zm. d. fekete mázú szerszámokkal és készítményekkel. Fel: „1888.” (L. 54. kép.)
86. *Várpalotai építő ipartársulat*
Dr. Faller Jenő, a soproni Bányászati Múzeum igazgatójának tulajdona. Budapest ostromakor 1945-ben elpusztult. Zm. (?) d. kar. Fel: „1896 – Készült Várpalotán 1896... 1896. december 11-én.” Mag. ? Hasán szívalakú keretben bográr mester alakja, körülötte kocsikerék, vonókés, fűrész, körző.
7. *Szentgáli katolikus olvasókör*
M. Népr. M. Lsz. 57. 65. 14. zm. d. kar. Fel: „Az Szentgáli Kholikus Olvasó Kör számára készült ápril 12 dik napján 1803 dik évben”. (Az évszám eredetileg feltehetően 1903 volt.) „Számai (?) Katolikus Olvasókör – Tagok: Somid Antal főelnök Nemes Antal jegyző Oroszlán József pénztárnok Nagy Sándor... elnök éljen... Warga József csinnyáta éljen.” – Közepén a kiöntő alatt 2 domborműves sárkányféle állat feszületet tart, bal oldalt szőlőfürtök és levelek, jobb oldalt virágok, kis kancsó, fakés, korongot ábrázoló kerek lap stb.
88. *Pápai (?) csizmadiacéh*
M. Népr. M. Lsz. 103. 686. zm. d. fekete csizmával. Fel: Évszám nincs. Mag. 37 cm. – Ismertette és képét közölte Vajkai Aurél: A lábbelikészítés múltjából Veszprém megyében. Cipőipari Dokumentáció, 1960. november. 10. l. 80. l. és 63. kép. Hasán a kiöntő alatt 2 leveles ág között térdén felülőrő, magasszárú sarkantyús, fekete csizma.
89. *Pápai takács ifjú társaság*
Miske Kálmán volt községi múzeumi igazgató gyűjteményéből. Jelenleg Somogyi József szobrászművész tulajdona. (Budapest III., Csillaghegy, Hegesztő u. 8.) Zm. d. sgr. kar. Fel: (középen) „Vivat ezen B. Társaság” (két oldalt) „Az Pápai Betsületes Takács Ifjú Társaságnak korszója, mely készült az 1829-dik Esztendőben az Erdemes Laki János mester által januárius 31.-ikén”. Mag. 40 cm (L. 55. kép.)
90. *Pápai (?) takácscéh*
Miske Kálmán volt községi múzeumi igazgató gyűjteményéből. Jelenleg Somogyi József szobrászművész tulajdona (Budapest, III., Csillaghegy, Hegesztő u. 8.) Zm. d. kar. Fel: „ANNO + 1781” kétoldalán Krisztus monogrammból (IHS) kinövő kereszt. Mag. 39 cm. (L. 56. kép.)
91. *Szentgáli (?) takácscéh*
Hegedüs Gyula balatonarácsi lakos tulajdona. Jelenlegi holléte ismeretlen. Zm(?) d. – Mag. ? Domború, virágdíszekkel körülvevett, stilizált kétféjű sas mellére helyezett barokkos keretben takács-embléma: 3 vetélő.
92. *Szentgáli ismeretlen céh*
Hegedüs Gyula balatonarácsi lakos tulajdona. Jelenlegi holléte ismeretlen. Zm(?) d. Fel: „18. . . (?) Készült az . . . számára . . . mesterségében . . . szolgáló mester csinnyáta . . .” – Mag. ? Szája alatt körben lecsüngő domborműves zsinórszerű füzérdíszítés. Középen koronás magyar címer. Jobbról-balról szerszámok és vastagszárú domború virágdíszek.
93. *Ócsi takácscéh*
V. B. M. Lsz. C-41. zm. d. Fel: Évszám nincs. Mag. 37 cm. Hasán, közepén két hatalmas ferdén el-

helyezett domború vetélő, köztük kis négy küllős kerék. Jobbra függőlegesen takácsborda, két oldalt egy-egy rozetta.

94. *Somlyóvásárhelyi kovácscéh*
V. B. M. Lsz. C – 39. zm. d. kar. Fel: „AZ VÁSÁR-
HELI BÖTSÜLETES NEMES KOVÁTS CZÉHÉ.
Mag. 36 cm. (L. 57. és 57/a kép.)

95. *Bolla Mihály tapolcafői (?) szabó mester korsója*
M. Népr. M. Lsz. 72. 360. zm. d. kar. Fel: „Bolla
Mihály korsója hitvóstarso Kemencei Zuzánno A
ki iszik belülő valli egisigire 180 . . . ?” Mag. 14,5
cm. Szívalakú nyomkodott keretben domború,
nyitott olló.

Zunftkrüge aus Stadt und Komitat Veszprém

Die Abhandlungsserie, in der die Zunftreliquien der Stadt Veszprém und des gleichnamigen Komitates bisher durch die Beschreibung der Zunftsigel und Zunfteinrufungstafeln publiziert worden sind, wird nun mit dem vorliegenden Aufsatz über das Zunftgeschirr — insbesondere die Zunftkrüge — fortgesetzt.

Den Zunftgefäßen kam bei den verschiedensten Zusammenkünften der Zunft eine wichtige Rolle zu: sie dienten nicht nur praktischen Zwecken beim Schmaus und Trinkgelage, vielmehr waren sie Symbole der Einheit, des Zusammengehörens und des Gemeinschaftsgeistes. Jede Veränderung im Stande eines Zunftgenossen mußte unter strengen Zeremonien im Rahmen eines Festmahles mit Trinkgelage verbunden sein. Die Zunftgefäße hatten also bei fast allen Momenten des Zunftlebens eine wichtige Funktion.

Besondere Bedeutung besaßen die Zunftgefäße bei den sog. Burschenschaften oder Gesellschaften. Der Zunftthumpen, der Willkommbecher oder kurz Willkomm wurde vor allem in Deutschland zum Symbol der Bruderschaften bzw. der sog. „geschenkten“ Handwerke (da sie für die Wander-gesellen Herberge und „Geschenk“, d. h. Wanderunterstützung gewährten), die demgemäß mit Schankrecht und Arbeitsvermittlungsrecht ausgestattet waren. Der „Krug“ wurde manchmal in übertragenem Sinne zur Bezeichnung für die Gesellschaft gebraucht, deren Zusammenkünfte eine aus besonderen Artikeln bestehende Krugordnung geregelt hat.

Königin Maria Theresia hat zwar die entarteten Zunftschmäuse und Trinkgelage verboten, ihre diesbezüglichen Anordnungen dürften jedoch nicht allzu wirksam gewesen sein, wie wir darauf aus der

großen Anzahl der während der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts z. B. im Komitat Veszprém verfertigten Zunftkrüge schließen können.

Die metallenen (zinnernen) Zunftkannen, eine Gattung der nicht direkt zum Trinken, sondern zum Einschenken dienenden prunkvollen Zunftgefäße waren in Ungarn meist bei den reichen deutschen Zünften der größeren Städte in Gebrauch. Dagegen benützten die ungarischen und slowakischen Zünfte der Dörfer und Marktflecken eher mit Schmelz oder Bleiglasur gezierte irdene Zunftkrüge. Namentlich waren die bunten, mit Schmelz überzogenen sog. „neuchristlichen“ oder „Habanner“ Zunftkrüge seit dem 17. Jahrhundert in Oberungarn verbreitet, die Heimat der Zunftkrüge mit grüner Bleiglasur, eingegrabenen Inschriften und Reliefs verziert, befand sich dagegen in Transdanubien, genauer im Komitat Veszprém und in den unmittelbaren Nachbargebieten der Komitate Zala, Somogy und Fejér. Zunftkrüge solcher Art waren auch in den Komitaten des einstigen Westungarns (heute Burgenland und Westungarn) verbreitet, doch alle derartigen Zunftkrüge — auch die mit deutscher Inschrift versehenen — wurden in Ungarn verfertigt. Weder aus den Nachbargebieten: Steiermark, Niederösterreich und Mähren, noch aus Schlesien und Böhmen sind uns ähnliche irdene Zunftkrüge bekannt. Ihre Herkunft und Verbreitung ist wahrscheinlich dem Umstande zuzuschreiben, daß der Gewerbestand Transdanubiens, der — von der Oberhoheit der Türken kaum befreit, — seine Zünfte anfangs des 18. Jahrhunderts neu organisiert hat, das kostspielige Edelmetall- oder zinnerne Zunftgeschirr zu erwerben nicht im Stande war und sich deshalb mit den billigeren Lokalerzeugnissen, dem zierlichen, grünbleiglasier-

ten und mit Reliefs versehenen irdenen Krug der Dorfhafner zufriedenstellen mußte.

Als metallene Zunftgeschirre aus dem Gebiete des einstigen Komitats Veszprém sind uns 5 Stück erhalten geblieben. (Ein Pokal, ein Becher, zwei Kannen und ein Trichter.) Dagegen sind uns 90 Stück der grünglasierten, mit Reliefs verzierten Zunftkrüge bekannt, die zwischen 1721 – 1896 gefertigt worden sind.

Die Entwicklung der Formen und der Mündungskonturen der Krüge ist auf den Abb. 58 – 62 veranschaulicht. Ihre Höhe beträgt 35 – 40 cm, ihr Rauminhalt umfaßt etwa 10 – 14 Liter. Dem Aufsatz wurden 79 Photoaufnahmen von 57 Zunftgefäßen des Komitats Veszprém beigelegt.

Die Verzierungsstechnik der Krüge bildet in erster Linie die Gravierung (Eingraben) und das Relief. Verzierungs-elemente sind: die Rahmen der Embleme, meist in der Form eines Herzens oder Kranzes, zuweilen auch eines Schildes oder einer Cartouche; die Wappentiere, so der Doppeladler, als Sinnbild des kaiserlichen Privilegs, oder zwei steigende Löwen als Schildhalter der Handwerks-wappen, typische Motive der die Wappen des Adels nachahmenden Zunft-heraldik; volkstümliche Vogelfiguren, Hirsche usw.; es kommen auch kirchliche Motive vor; endlich sieht man an den meisten Krügen außer geometrischen Verzierungs-elementen die verschiedensten volkstümlichen Ranken-, Blätter- und Blumenornamente, wie Tulpen, Nelken, Sonnenblumen usw.

Die Hauptzierden der Krüge bilden jedoch die Zunftinsignien (Zunftwappen), die in der erwähnten, meist herzförmigen Einfassung an der Brust des Doppeladlers, oder zwischen den steigenden Löwen angebracht worden sind. Zu den Zunftinsignien wurden in der Regel die Werkzeuge und Erzeugnisse des Handwerkes herangezogen. So hatten Witschker (bicskia), Kolben (musta), Kürschnerbank (kaszaszék), Stiefel usw. als Insignien die Gerber, Schuhmacher und Kürschner; Hammer, Amboß, Hufeisen, Rad und Ziehmesser die Schmiede und Wagner; Schlüssel die Schlosser; Faß

und Zirkel die Binder. Auf dem Krug der Feldflaschenmacher sehen wir eine Feldflasche, auf dem der Hafner eine Töpferscheibe und einen sog. „italienischen Krug“. Besonderes Interesse verdienen die Werkzeuge, die an den Zunftkrügen des Textilgewerbes abgebildet sind (Tuchmacher, Weber, Köpernichschneider, Schneider). So stellt z. B. der Krug der Weber von Várpalota (1844) eine Menge von Weberwerkzeugen dar und veranschaulicht auf diese Weise eine nahezu komplette Weberwerkstatt.

Die meisten Inschriften der Zunftkrüge des Komitats Veszprém sind eingegraben. Diese enthalten den Namen, den Wirkungsort der Zunft, das Namenverzeichnis der Zunftleiter, die Herstellungszeit und manchmal auch den Namen des Hafnermeisters, in dessen Werkstatt der Krug gefertigt wurde. Außerdem finden wir unter den Inschriften bei den Trinkgelagen übliche Trinksprüche, an die Vaterlandsliebe und Freundschaft aneifernde Strophen, oder lustige, zum Trinken aufmunternde Sprüche. Die Inschriften sind – mit einer Ausnahme – in ungarischer Sprache verfaßt.

Die Krüge sind zum größten Teil im Bakony-Museum zu Veszprém aufbewahrt. Eine bedeutende Gruppe befindet sich im Budapester Museum für Volkskunde. Auch in verschiedenen anderen Sammlungen sind einige Exemplare zu finden. Die publizierten Krüge wurden zumeist im Komitat Veszprém gefertigt und zwar die prunkvollsten und charakteristischsten in Várpalota.

Mit ihrer volkstümlichen Ornamentik und ihren heraldischen Darstellungen, mit der Veranschaulichung der sich im Aussterben befindenden, alten Werkzeuge und mit ihren treffenden, kernigen Inschriften bilden die grünen, bleigasierten und mit Reliefaufgaben versehenen Zunftkrüge aus Stadt und Komitat Veszprém – als charakteristische Erzeugnisse des volkstümlichen Töperhandwerks – wertvolle Reliquien der Kulturgeschichte Transdanubiens aus dem 18. und 19. Jahrhundert.

Péter Nagybakay

Chopes de corporation de Veszprém et du comitat de Veszprém

Après avoir étudié les sceaux et les plaques de convocation des corporations de Veszprém et du comitat de Veszprém, la présente étude s'occupe de la gobeletterie de corporation, en premier lieu des chopes.

La gobeletterie a joué dans les différentes réunions des corporations un rôle important et a servi non seulement lors des festins, mais elle devint l'insigne de la solidarité et de l'esprit corporatif. Les changements importants dans la situation juridique de n'importe quel membre de la corporation furent solennellement fêtés et suivis d'un festin ou furent prononcés des toasts. Ainsi la gobeletterie a tenu une large place dans presque toutes les phases de la vie collective de la corporation.

La gobeletterie du corps de métier eut une importance particulière dans les sociétés dites associations de jeunes gens, où — surtout en Allemagne — le vidrecome de la corporation (Willkomm) devint l'insigne des industries dites „geschenke”, munies de licences de placement et de débitant de boisson, offrant une aide et un abri aux apprentis ambulants. La chope signifiait par endroits, dans un sens figuré, l'association de jeunes gens elle-même, et un statut de plusieurs points (Krugordnung) a réglé les réunions de l'association.

La reine Marie-Thérèse a interdit les festins des corporations, mais cette interdiction ne dut pas avoir un grand effet, du moins c'est à ceci que permettent de conclure les nombreuses chopes de corporation confectionnées dans le comitat de Veszprém dans la seconde moitié du XVIIIe siècle.

Parmi les chopes représentatives, richement ornées, ne servant pas directement à boire, les chopes de métal (étain) furent utilisées en Hongrie pour la plupart par les corporations aisées d'un caractère allemand des villes plus grandes, et les chopes de faïence à vernis stannifère ou plumbeux surtout par les corporations des bourgades et des villages hongrois et de nationalité slovaque. Les chopes de corporation polychromes, à vernis stannifères dites „habanes” ou „anabaptistes”, étaient répan-

dues, dès le XVIIe siècle, dans la Haute Hongrie, et la patrie des chopes de corporation à vernis plumbeux vert et à inscriptions incisées et à reliefs, était la Transdanubie, plus exactement les comitats de Veszprém, et les territoires des comitats voisins de Zala, de Somogy et de Fejér. Dans les comitats de la Hongrie historique (Sopron, Vas, Burgenland) elles étaient également diffusées, mais même les chopes à inscription allemandes furent elles aussi toutes confectionnées en Hongrie. On ne connaît ni en Styrie, dans la Basse Autriche et dans la Moravie, attenantes, ni en Silésie et en Bohême, des chopes d'un type analogue. Leur origine et leur diffusion sont sans doute dues au fait que l'artisanat de la Transdanubie affranchie de l'occupation turque et recommançant à organiser leurs corporations, ne purent, au début du XVIIIe siècle, pas se procurer de la gobeletterie de métal précieuses ou d'étain, plus coûteuse, et durent se contenter des productions décoratives des potiers locaux, des chopes de faïence à vernis plumbeux vert, ornées de reliefs.

Du comitat de Veszprém il ne subsiste en tout que cinq chopes de métal. Par contre, on connaît 90 chopes à vernis vert ornées de reliefs qui furent fabriquées entre 1721 et 1896.

L'évolution de la forme et de l'embouchure des chopes est présentée sur les fig. 58 — 62. Les chopes sont en général hautes de 35 — 40 cm, et leur contenu correspond environ à 10 à 14 litres. L'étude publie les photographies de 57 chopes de corporation du comitat de Veszprém.

Les deux techniques principales selon lesquelles les chopes étaient décorées sont l'incision et le relief. Leurs éléments décoratifs sont les cadres d'emblièmes cordiformes ou en forme de couronne, parmi lesquels on rencontre aussi des formes d'écusson ou de cartouche. Des éléments décoratifs fréquents sont les animaux héraldiques: l'aigle à deux têtes, l'insigne du privilège impérial, deux lions cabrés qui tiennent l'écusson du corps de métier, les motifs caractéristiques de l'héraldique imitant

les armes de la noblesse, les figures d'oiseaux populaires, les cerfs, etc. On y rencontre aussi des motifs religieux, et sur la plupart des chopes on voit, en dehors des éléments décoratifs géométriques, les ornements les plus variés de feuilles, de rinceaux et de fleurs: la tulipe, l'oeillet, le tournesol, etc.

L'élément décoratif principal des chopes est l'insigne de la corporation entouré d'un cadre cordiforme ou disposé pour la plupart sur la poitrine de l'aigle à deux têtes ou entre les deux lions cabrés. Les insignes des corporations représentent en général les outils et les produits du métier. Les insignes des cordonniers et des bottiers sont la massue l'eustache, la botte, etc. ceux des forgerons et des charrons l'enclume et le marteau, le fer à cheval, la roue, la plane, celui des serruriers la clef, et ceux des tonneliers le tonneau et le compas. Sur la chope des gourdiens sont visibles la gourde, et sur celles des potiers le tour de potier et le pichet italien à deux anses. Sont particulièrement intéressants les outils représentés sur les chopes des corporations de l'industrie textile (des foulons, des tisserands, des tailleurs de manteaux de paysans, des tailleurs). Par exemple, la chope des tisserands de Várpalota (1844) porte l'image de toute une série des outils de la tisseranderie, elle présente presque un atelier complet de tisserands.

Les chopes des corporations du comitat de Veszprém sont, en général, munies d'inscriptions incisées qui comportent la désignation de la corporation qui l'utilisait, le lieu où elle fonctionnait, la liste des noms de ses membres dirigeants, la date de la confection et parfois le nom du potier qui l'avait fabriquée. On y lit en outre les bons voeux prononcés aux festins, des poèmes patriotiques et glorifiant l'amitié, ou des vers comiques invitant à boire. A une seule exception près, les inscriptions sont toutes en langue hongroise.

La plupart des chopes sont visibles au Musée du Bakony de Veszprém, mais le Musée Ethnographique de Budapest en conserve lui aussi nombreuses pièces, et quelques-unes se trouvent dans de différentes autres collections. Les chopes ici étudiées furent confectionnées en général dans le comitat de Veszprém, et les plus belles et les plus caractéristiques à Várpalota.

Avec leurs motifs décoratifs populaires et leurs représentations héraldiques, les images des anciens outils et les inscriptions savoureuses, les chopes à vernis plumbeux vert de Veszprém et du comitat de Veszprém sont, en tant que les produits typiques de la poterie populaire, les monuments précieux de l'histoire culturelle de la Transdanubie aux XVIIIe et XIXe siècles.

Péter Nagybakay

КРУЖКИ ГИЛЬДИЙ ИЗ Г. И КОМИТАТА ВЕСПРЕМ

В серии очерков, описывающих предметные памятники гильдий в г. и комитате Веспрем, после печатей гильдий и их т. наз. призывных досок данная статья занимается посудами гильдий, и в рамках последних, кружками гильдий.

Посуды гильдий на различных собраниях гильдий всегда играли значительную роль, и они не служили только практическим целям пиршества и выпивки, но они стали символами связанности друг к другу и товарищеского духа. Более важные перемены в правовом положении любого члена гильдии происходили всегда путем церемониального акта, сопровождаемого праздничным пиршеством и выпивкой, и, таким образом, посуды гильдий в коллективной жизни гильдии почти во всех моментах получали важную роль.

Эти посуды приобрели чрезвычайную роль в так называемых обществах подмастерьев, в которых — прежде всего в Германии — бокал гильдии (Willkomm) стал символом ремесленных обществ как и обществ подмастерьев, которые поддерживали путешествия подмастерьев и обеспечили для них уют, и которые имели право на посредничество при работе и на продажу спиртных напитков. Эти были так называемые *geschenkte* (подаренные) общества. Местами кружка означала в переносном смысле товарищество или общество подмастерьев и отдельный устав со специальными подробными пунктами урегулировал собрания общества (Устав порядка кружки, *Krugordnung*).

Королева Мария Терезия запретила вырожденные пиршества и выпивки гильдий, но этот декрет по видимому не действовал, так как по крайней мере, судя по многочисленным кружкам из второй половины 18. века, можно предполагать такое положение в Веспреме.

Из числа не служивших непосредственно целям выпивки, украшенных и репрезентативных посуды гильдий металлическими (оловянными) бидонами гильдий в Венгрии пользовались главным образом более богатые гильдии немецкого характера более крупных городов, а керамическими кружками гильдий с оловянной или же свинцовой глазурью в первую очередь венгерские и словацкие гильдии сельских городков и сел. Цветные кружки гильдий с оловянной глазурью, так называемые хабанские или новохристианские кружки распространялись в северной части исторической Венгрии начиная с 18. века, а известными местами рельефных кружек с зеленой свинцовой глазурью с нацарапанными надписями являлся Задунайский край, более точно говоря, комитат Веспрем и соседние с ним комитаты Зала, Шомодь и Фейер. Эти же кружки распространялись и в комитатах исторической Западной Венгрии (Шопрон, Ваш, Бургенланд), но даже и кружки гильдий с не-

мецкой надписью все были изготовлены в Венгрии. Ни в соседнем Штайерланде, Нижней Австрии, Моравии, ни в Силезии или Чехии нам неизвестны такого типа кружки гильдий. Их происхождение и распространение вероятно объясняется тем, что задунайские ремесленники, освобожденные от турецкого ига и вновь организованные в гильдии в начале 18. века не смогли приобретать более дорогостоящие оловянные или же изготовленные из благородных металлов посуды гильдии, и поэтому они были вынуждены удовлетворяться украшенными продуктами местного гончарного ремесла рельефными глиняными кружками с зеленой свинцовой глазурью.

Из исторического комитата Веспрем сохранилось всего 5 штук металлических посуд гильдий. В отличие от этой цифры, нам известно 90 кружек гильдий с зеленой глазурью и рельефными украшениями, изготовленных между 1721 и 1896 гг.

Развитие формы кружек и их горлышек показывается на рис. 58—62. Их высота в среднем 35—40 см, их объем — около 10—14 л. В очерке сообщается фотоснимки 57 посуд гильдий из комитата Веспрем.

Обеими важнейшими техниками украшения кружек являются царапание и рельефная работа, элементами украшения в свою очередь появляются рамки эмблем в виде сердца или венца, в числе которых встречаются формы щита и картуша. В роли декоративных элементов часто выступают и геральдические животные: двуглавый орел, два дыбящихся льва, которые поддерживают герб данного ремесла, первый же представляет собой символ царской привилегии; характерные мотивы геральдики гильдий, имитирующие дворянские гербы, народные фигуры птиц и т. п. Возникают и мотивы, связанные с церковью, но на большинстве кружек, кроме геометрических элементов украшения находятся самые различные украшения по народному вкусу, с листьями, цветками с лозами, как и тюльпаны, гвоздики, подсолнечники и т. д.

Главным элементом украшения кружек является сам герб гильдии, который большей частью в сердцевидной рамке эмблемы на груди двуглавого орла или между дыбящимися львами помещается. Эмблемы состоят почти всегда из инструментов и продуктов данного ремесла. Эмблемами сапожников, чоботарей, скорняков являются колодка, нож сапожника, сапоги, стул скворняка, у кузнецов и каретников же наковальная, молот, подковы, колесо тележки, скобель, у замочников ключ, у бондарей бочка и циркуль. На кружке флягоделателей фляга, у гончаров гончарный круг и итальянская кружка с двумя ушками. Чрезвычайно интересны инструменты, изображенные на кружках гильдий текстильного произ-

водства (сукноделателей, ткачей, шубоделателей, портных). Например, эмблема ткачей с Варпалота (1844 г.) изображает целый ряд инструментов ткачества, почти полную ткацкую мастерскую.

Кружки гильдий комитата Веспрем в общем все снабжены нацарапанными надписями. В надписях указывается название гильдии, использующей кружку, место действия гильдии, перечень руководящих членов, дата изготовления кружки, иногда и имя и фамилия гончара, который изготовил кружку. Кроме перечисленных данных, на кружках можно читать поздравления и добрые желания, высказанные на выпивках, патриотические стихи и стихотворения с похвалой дружбы, или же шуточные слова, возбуждающие к попойке. Надписи, за исключением одной, все составлены на венгерском языке.

Большинство кружек хранится в веспремском Баконьском музее, но многие из них находятся в будапештском Этнографическом музее. Отдельные экземпляры имеются в различных прочих коллекциях. Описанные кружки изготовлены главным образом в комитате Веспрем, а самые красивые и характерные в Варпалоте.

Рельефные кружки гильдий из города и комитата Веспрем со своей зеленой глазурью, с народными мотивами украшения и геральдическими изображениями, с показанием исчезающих старинных орудий ремесленников и с характерными для народа надписями, в качестве характерных продуктов народного гонимого дела являются ценными памятниками истории культуры в 18—19. вв. Задунайского края Венгрии.

Петер Надьбакаи

Gazdasági életkép Bakony Péterdről 1800 körül

I. Lakott vagy művelés alatt álló területek.

Bakony Péterd, Veszprém megye legészakibb faluja a győr—veszprémi vasút és országút mellett fekszik Veszprémtől 50, Győrtől 30 km-re (1. kép). Az ún. Sokorói Halomvonulatok középső ravasz—csanaki vonulatának az északbakonyaljai völgyre terpeszkedő délkeleti vízmosza karéjain sűtkéreznek napfényes házai és terünek el termékeny földjei (2. és 3. kép).

A török időkben elpusztult falut a XVIII. sz. első felében Ausztriának jórészt a Dunántúllal határos ui nyelvjárásos vidékeiről származó német ajkú telepesek építik fel, nem a régi helyén, hanem új terepen. A XVIII. sz. második felében a Mária Terézia-féle úrbérrendezés (1767) után veszik fel a települési, társadalmi, termelési és birtokviszonyok azon alakjukat, amelyben az örökváltságig, 1856-ig fennálltak, sőt a következő kapitalista korszakra is determinálóan hatottak. Ezen a téren Péterd a Veszprém megyei telepítési jobbágyfalvakkal egészenen típusa. Mivel pedig típus, azért tanulságos lesz a jobbágykor utolsó száz évének a birtokviszonyokon alapuló társadalmi rétegeit, gazdasági termelését és részben életszínvonalát bemutatni az 1787. gazdasági év keresztmetszetében, egy egész korszakra jellemzően.

Az 1787. évet azért választottam, mert az ebben az évben készült, körültekintő úrbéri összeírást első és fő forrásommá tudom megtenni. Ugyanis II. József 1786-ban eltörölte a pannonhalmi bencésrendet és birtokainak kezelését ekkor vette át a Vallásalap 1802-ig. Ennek az összeírásnak az adatait részben alátámasztja az 1828. évi conscriptio regnicolaris, mely második forrásom. Harmadik forrásom az 1856. évben a jobbágykor utolsó állapotát összefog-

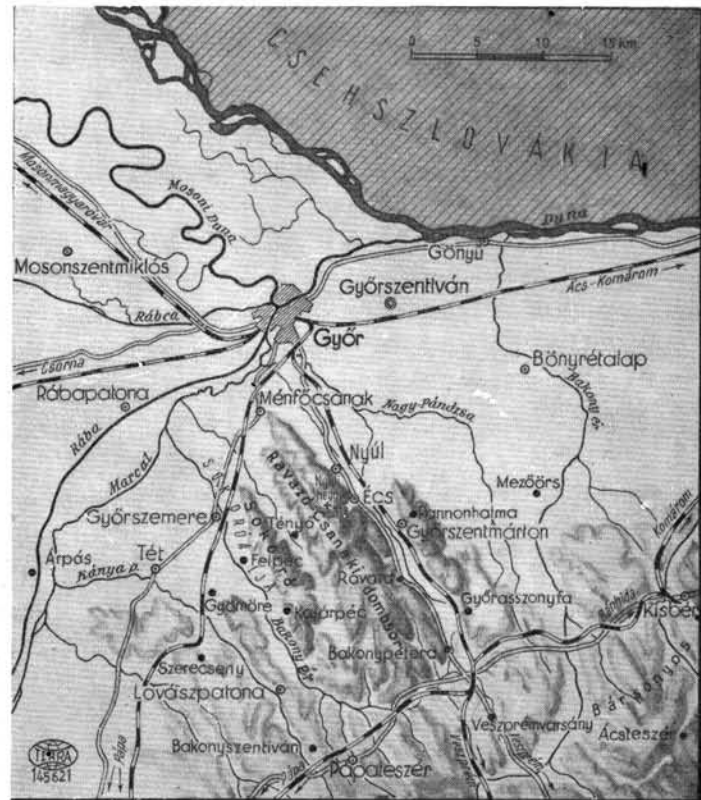
lalóan rögzítő és az örökváltság lebonyolításához készült Birtokkönyv és két térkép, amelyből előző időkre vissza lehet következtetni.¹

Végül állandó vezetőim a dűlőnevek és a népi hagyomány.

I. Földbirtokviszonyok

A XVIII. sz. végén a falu határának telekkönyvi tulajdonosa a földesúr, a pannonhalmi főapátság. Tőle kapták az új telepesek a földet, melynek hasz-

1. Bakony Péterd tágabb környéke.
1. Die weitere Umgebung von Bakony Péterd.
1. Les environs plus étendus de Bakony Péterd.
1. Более широкая околица с. Баконьпетерд.

nálatáért bért, ún. úrbért fizettek és robottal szolgáltak. A falu határát a XVIII. sz. végén ábrázoló térképen, pusztán dülőnevek alapján látható a föld megoszlása: szántóföldek, rétek, legelők, erdő és szőlők. A szántóföldek a növénytermesztésnek, a rétek, legelők és az urasági erdő az állattenyésztésnek az alapjai voltak, a szőlő nedve pedig a munkakedvet fokozta.

A szántóföldek földesúri megkötöttség és a rajtuk természetett növények szerint kétfélék: úrbéreköteles és úrbérmentes szántóföldek.

Az úrbéreköteles földek megkötöttsége kettős volt. Egyrészt gabonaféléket (búzát, rozsot, árpát, zabot) kellett bennük termelni a háromnyomásos vetési rendszerben történő váltogatásával, másrészt ezen termékek után természetben kellett az úrbért, a kilencedet fizetni a földesúrnak és a tizedet az egy-

2. Bakonypéterd főutcája napjainkban
2. Die Hauptgasse von Bakonypéterd.
3. La grand-rue de Bakonypéterd de nos jours.
2. Главная улица Баконьпетерда сегодня.

háznak. Péterd esetében a kettő egy személyt volt, aki a termésnek csak a tizedik részét követelte meg teljes egészében természetben, míg a kilenced helyett megelégedett egy bizonyos mérsékelt pénzösszeggel. E megkötöttség miatt nevezték ezt a kilencedköteles, vagy Péterd esetében tizedköteles szántót „úrbéri teleknek” és művelőjét „telkes jobbágnak”. Ezek a földek a falutól északra, a győri országút mentén alakultak ki.

Az úrbérmentes és így a háromnyomásos vetési rendszeren kívüleső szántóföldek szabadsága pedig éppen abban állt, hogy ezeken a jobbágy teljesen önellátásra, saját szükségletére (a len kivételével) leadási kötelezettség nélkül termelhette az abban a korban a gabonán kívül szokásos növényeket. Ide tartozó földek: a házikert, a falutól délre a „kenderkert” és a falutól messze nyugatra a „postdominális földek”.

A félszesszió elválaszthatatlanul összetartozott a jobbágyházzal (Hofstatt). Jobbágyok között adásvétel tárgyát nem képezte. Egyenes ágon, fiú- és leányágon örökölheto volt egységesen, felaprózás nélkül. Leányági örökösödés esetén földesúri engedéllyel házasság útján két félszesszió egyesülhetett, miként az 1856. évi Birtokkönyv is egy jobbágy (Hahn Mátyás) kezén két félszessziót mutat ki. Az örökösödési eljárás alkalmával a jobbágy örökösét bemutatta a földesúr ravazdi ispánságán, ahol egyúttal „átírási ajándékkal” (borjával) kedveskedett.

II. Népeségi viszonyok

A falu határán három társadalmi réteg osztozkodott az 1787. gazdasági évben és természetesen az örökváltságig, 1856-ig.

A 33 féltelkes jobbágnak, gazdának (Coloni, Bauern) jutott tizedköteles úrbéri telek, tizedmentes föld, rét, nagy legelő illetmény, több szőlő. A faluban a főutcában volt nagy házuk hosszan

3. Gazdaház udvara Bakonypéterden
3. Ein Bauernhof in Bakonypéterd.
2. Cour d'une maison de fermier á Bakonypéterd
3. Двор крестьянского дома в Баконьпетерде.

4. Bakonypéterd települése 1780 körül
 4. Die Siedlung von Bakonypéterd um 1780.
 4. Le peuplement de Bakonypéterd. vers 1780.
 4. Населенность Баконьпéterда около 1780 г.

elnyúló kerttel (4. kép). A nyugati soron, a mai plébánialaktól északra 5 ház, a keleti soron 27 ház, továbbá a nyugati soron az iskolától délre a második ház. (Péterd települési térképén 1–33 számokkal jelezve a házakat jelző vonalak mögött.)

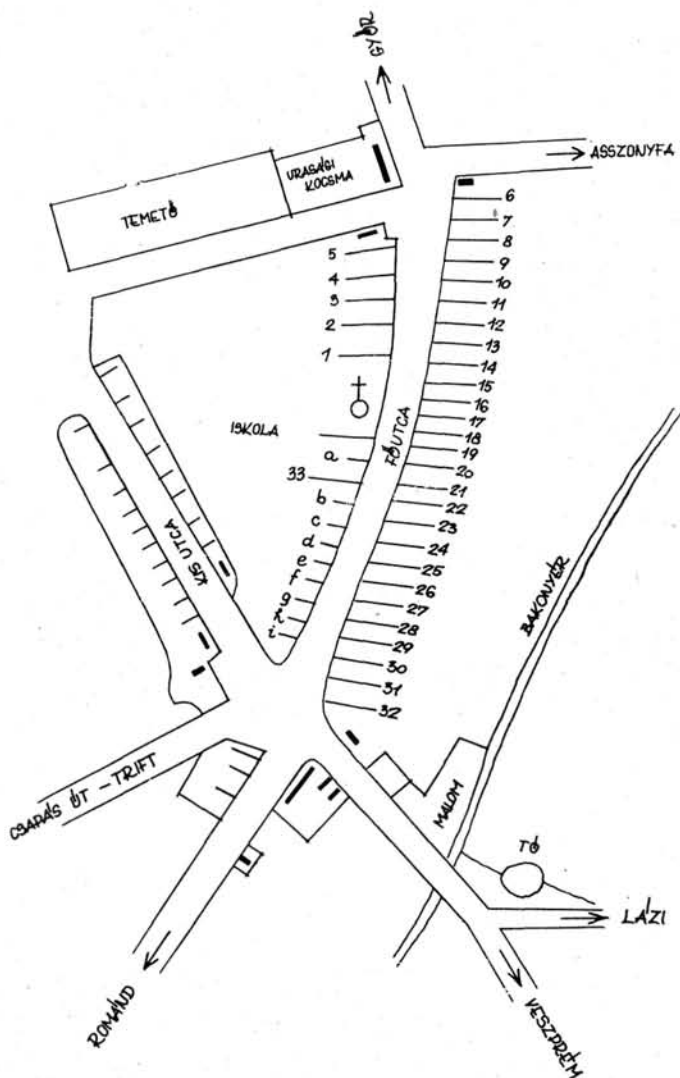
A 9 földes zsellérnek (inquilini, Kleinhäusler) nem volt úrbéri telke, de bővebben jutott a dézsmamentes földből, legelő illetményből és szőlőből. Házuk a főutca nyugati során állt az iskolaépülettől délre (közbe iktatva egy gazdaház) a ház mögött kerttel. A földdel rendelkezők házat az udvar végén keresztben álló pajtáról lehetett megismerni. (A térképen a–i betűkkel jelezve.)

A harmadik társadalmi réteg volt a földnélküli zsellérség (inquilini, subinquilini, Holden). Ez a réteg 1787-ben két csoportra oszlott. Az ún. házas zselléreknek (1787-ben 27) kezdetben kis háza volt, gazdasági épületek és kert nélkül a kis utcában, a faluból déli irányban kivezető utak mentén. Kezdetben egy nadrágszíjnyi földdel rendelkeztek a Kenderkertek dűlőben (Holdengärten) és egy m. holdnyi legelő illetménnyel.

Az ún. házatlan zsellérek (1787-ben 29) egyik része a teljes jobbágyoknál szolgált és lakott egy külön kis szobában (Holdenstübel). Aki közülük megnősült, a főutcán kívül felhúzott magának tömésfállal egy kis házat és ezzel házas zsellér lett. 1828-ban 7 jobbágyházban szolgált házatlan zsellér. A házatlan zsellérek másik csoportja a mesteremberekből (kovács, bognár, kocsmáros) és öt pásztorból állt. Az 1828. évi regnikoláris összeírásban nyolc takács, két „német” varga és egy szűcs a földes és házas zsellérek csoportjából való, akik ezt a mesterséget csak a téli hónapokban űzték.

Az 1785. évi II. József-féle Tabella Conscriptiohis populationalis² szerint a faluban 76 ház állott. Ez a vázolt társadalmi rétegekre bontva $33 + 9 + 27 = 69$. Maradt 7 ház: templom, iskola, urasági kocsmá, malom és erdőkerülő ház, két községi ház (felső nyugati, alsó keleti soron a községi alkalmazottak számára). Az 1828. évi regnikoláris összeírásban a census alá eső házak száma 83, mert a házas zsellérek száma 41-re emelkedett. A gyarapodás 14 zsellérházból származik. Az 1856-os falutelepülési térképen 90 ház is van berajzolva.

550 körül van általában a lakosok száma az összeírások szerint.

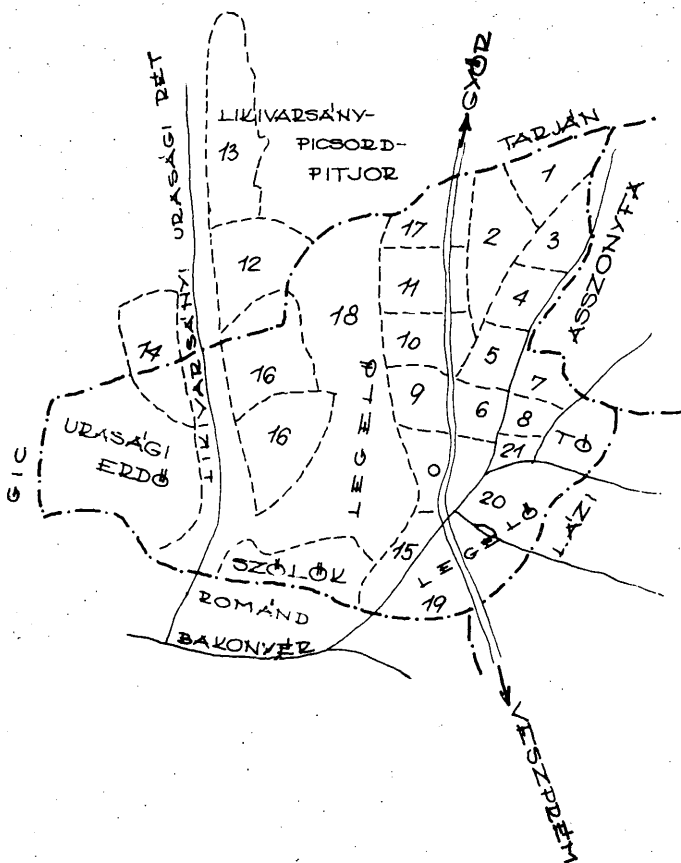
III. A szántóföldi növénytermesztés

a) A tizedköteles úrbéri telek

Az 1787. évben a gabonatermesztésre kijelölt tizedköteles szántóföldek helyét és területi nagyságát az 1856. évi, a jobbágykorszak utolsó állapotát rögzítő Birtokkönyv és térkép, továbbá a dűlőnevek alapján sikerült megállapítani. Az úrbéri telkek a győri országút mentén terültek el. A dűlőnevek is erről tanúskodnak, hiszen a keleti határ, a mai vasútvonal környéke a Nádastó zombékos vidéke. A déli határ egészen, a nyugati határ nagyrészt legelő. Az utóbbit helyenként bozót borította Bél

Az úrbéri telek táblázata

Térképszám és dülönév	Magyar hold	Jegyzet
1. Haidnäcker	1 543	Hajdina földek, Haidn, Heidekorn.
2. Krainäcker	1 310	Kavicsos földek, Grein, Kavics.
3. Lezte Kreuzäcker	1 367	Utolsó Keresztföldek.
4. Mittere Kreuzäcker	1 491	Középső
5. Untere Kreuzäcker	1 229	Alsó.
6. Raaber Äckerlein	0 561	Győri úti földcskék Ackerl.
7. Schmied Äckerlein	0 821	Kovácsföldcskék. A kovácsműhely az északi faluvégen volt.
8. Lange Äckerlein	1 691	Hosszú földcskék.
9. Untere Bergäcker		Alsó hegyre dülő.
10. Obere Bergäcke.		Felső,
11. Pitjoräcker	3 399	Pityor-földek.

5. Bakonytérd határa a 18. sz. végén.
 5. Die Gemarkung von Bakonytérd am Ende des 18. Jhs.
 5. Les confins de Bakonytérd à la fin du XVIII. siècle.
 5. Околицы Баконьпéterда к концу 18. в.

Mátyás szerint is és az 1856-os térképen is Somos névvel jelölte meg a mérnök.

A mellékelt „Úrbéri telek táblázatában” összesített kimutatást adok. A győri országúttól keletre nyolc, nyugatra három dülőben egy-egy féltelkes jobbágy dézsmaköteles szántójának a nagyságát az 1856-os Birtokkönyvből vett szűrőpróbás adat alapján közlöm magyar holdakban. A dülönév mellett a szám a XVIII. sz. végi határt ábrázoló térképen igazít el (5. kép).

Az 1787. évi összeírásban 33 jobbágy félszessziós úrbéri telke egyenként 16 és $\frac{1}{8}$ m. holdban van megadva, melyet a táblázat szemléletessé tesz.

A Pityor dülönévhez megjegyzés. Pityor a népi hagyományban, Picsord az oklevelekben megőrzött neve falumnak Peturd, Peterd mellett. A régi faluhely már a mai határon túl van.

b) Tizedköteles irtásföldek

A Mária Terézia-féle úrbérrendezés (1767) több okból szabályozta az úrbéri telek nagyságát. Egyik ok volt az, hogy a gabonatermelés hozzávetőleges állandóságát biztosítsa. A paraszti termelés folyamatosságának érdekében a jobbágy és fiai mentesek voltak a katonai szolgálat alól és katonának a zsellériúkat verbuválták az 1828. évi regnikoláris összeírás megjegyzései szerint is. A XVIII. sz. utolsó harmadában azonban a gabonatermelés egyre fokozódó tendenciát mutatott. Miként az iparban is ebben az időben a kézműveseknek most már elégtelen termelését a manufaktúrák többtermelése egészítette ki, azonképpen a mezőgazdasági termék is egyre több piacot talált. A földesurak tehát érdekeltekké lettek a gabonatermelés fokozásában.

Két járható út kínálkozott. Egyrészt a XVIII. sz. végén a földesúr rávette a jobbágyokat erdőirtásra, majd a XIX. sz.-ban a legelőből törhettek fel a jobbágyok területeket. Másrészt a földesúr saját keze-

lésébe vette a jobbágyoknak átengedett jobbágy-illetményen felüli szántóföldeket és saját majorságát állította fel.

Péterden mind a három társadalmi réteg szerezhette tizedköteles szántót erdőirtással. Az 1787. évi összeírásban a telkesjobbágyok irtásterülete összesen 276 mérős, melyből egy jobbágyra 4 m. hold jutott. A földes és házas zsellérek együttes területe 186 mérős, melyből ezek nem egyenlően osztozkodtak. Az 1828. évi regnikoláris összeírás szerint is egy földes zsellérré 3 m. holdat kell számítani. Így a házaszsellérré 2 hold marad, mely adat viszont nincsen benne az 1828-as összeírásban.

Területmértékegység az 1200 négyszögöles magyar holdra számított vetőmagszükséglet: két pozsonyi mérő (egy métermázsa) gabona.

Az erdőirtás a falu határának legnyugatibb részén történt, az ún. likivarsányi Bakonyérnek a Győr megyei határ felé eső szakaszának mindkét oldalán, sőt messze belenyúlt a Győr megyei határon túl is, miként a XVIII. sz. végi határt ábrázoló vázlaton jól látható. Az 1856. évi Birtokkönyvben és térképen itt az éren, a réten inneni domboldalon az irtásföldek neve a mérnök feljegyzése szerint részben Grabenäcker (Árokföldek 12) és részben Breierwiesenäcker (13), míg az éren, a réten túl Ende der Wiesen (14). A két utóbbi dűlő népies német nevét a mérnök népetimológiás megértése alapján jegyezte fel. A népies „enter” annyit, mint „jenseits”, ezért a név helyesen „Jenseits der „Wiese” (Réten túl). A Breierwiesen pedig helyesen népies Paierwiesen (Perjésrét melletti földek), rétiperje latin neve poa.

Ezt a három dűlőt a nép Überlendäcker (Ürbéri telken felüli szántók) összefoglaló névvel illette, melyet 1856-ban a mérnök nem jegyzett fel. Csak így érthető, hogy az 1856-os új osztáskor az egész nyugati dombtelej hosszában újonnan kiképzett dűlő is ezt a népies nevet kapta. (Irtásföldek ma is magyarul.)

Az irtás nehéz munkáját a földesurak azzal édesítették, hogy az új szántó néhány évig tizedmentes és háromnyomásos vetési rendszermentes volt. Péterden az irtás az 1770-es évekre eshetett, mert 1787-ben már tizedköteles.

Más Veszprém megyei telepítéssel falvakban is jelzi az irtásföldek neve azt, hogy erdőterület volt és hogy néhány évig szabadon természetbe hagyták rajta szántóföldi növényt. Romádon is van Überlendäcker, Freiäcker (Szabadföldek), Waldäcker (Erdei földek), Bében Haferäcker (Zabföldek), Szentivánban Hirsäcker (Kölesföldek). Szentivánban egyenesen köles őrlésére rendezkedett be egy malom (Breinmühle, Brei = köles).

Az irtásból adódó sok fából építkeztek, szenteket (Koppányban Kohlschürer dűlő), hamuszirt készítették (Pottaschäcker).

c) A jobbágy gabonatermése 1787-ben

Egy jobbágy tizedköteles szántójának összes területe 20 magyar hold. Most tegyük fel a kérdést: mennyi gabonát termelt a féltelkes jobbágy 1787-ben ezen a földön?

Minden egyes dűlőben a jobbágyok egységesen csak ugyanazt a gabonafélélet vethették, hogy a földesuraság számára a határ áttekinthető legyen ellenőrzéskor. Aratás után megjelentek a földesuraság emberei. Lóháton bejárták a határt a községi előjáróságtól kísérve. Megszámlálták a 17 kévéből összeszerakott gabonakereszteket. A tizedből következtetve összeszámláltak búzából 1300, rozsból 1220, árpából 160, zabból 320 keresztet. Búzából — úgymond az összeírás — egy kereszt egy mérő (50 kg), rozsból, árpából, zabból egy és egynegyed mérő (62,50 kg) termést adott. A búza mérőjének árát 54, a rozset 45, az árpát 36, a zabét 24 kr-ban, a forintot pedig 60 kr-ban számították.

Ezen adatok és a tizedköteles szántóföldek terjedelme alapján készült és mellékelte két táblázatból („A falu gabonatermése” és „A jobbágy gabonatermése”) kiolvasható a termés, a vetésterület és az átlagtermés a háromnyomásos vetési rendszerben. Az őszi gabona átlagtermését csak együttesen tudom megadni. Búza és rozs között különben sem szokott nagyobb eltérés lenni.

Az összeírásban szereplő árpa és zab mennyiségét kevésnek tartom a réeső vetésterülethez mérten. Nyilván hajdina vetése volt megengedve árpa és zab helyett. Hajdina után földbért fizetett a jobbágy. 1787-ben a földesuraság 4 q hajdinát (mérőjét 36 krajcárral számítva) vitt el földbérképpen. Emlékeztetek arra is, hogy Hajdina-földek nevű dűlő is volt a tizedköteles földek között és éppen homokos altalajú ez a dűlő, amelyben a hajdina szeret tenyészni.

Az 1828. évi regnikoláris összeírás már említi, hogy a tavaszi vetésterület egyik felébe zabot, a másik felébe árpa mellett kukoricát (fagopyrum) vetnek, de a mennyiséget nem adja meg. A rejtély jobb megoldásához jutunk, ha a hajdinavetés fenntartása mellett feltételezzük, hogy a tavaszi gabonából csak féltizedet kellett adni. Ezt így magyar viszonylatban még nem ismerem, németországi példáját igen.³ Ebben az esetben persze a táblázatok vonatkozó adatai megkétszereződnek és közelebb is állnak a valósághoz.

A falu gabonatermése

Gabona	Vetésterület m. hold				Termés q.			
	Jobbágyok		Zsellérek irtás földje	Összesen	Jobbágyok	Zsellérek	Összesen	
	33 úrbéri telke	irtás földje						
őszi	búza	177,3	46	31	254,3	564,—	86	650,—
	rozsa					676,50	86	762,50
tavaszi	árpa					82,—	18	100,—
	zab	177,3	46	31	254,3	182,—	18	200,—
	hajdina					?	?	
Ugar	177,3	46	31	254,3				
		532	138	98	763	1504,5	208	1712,5

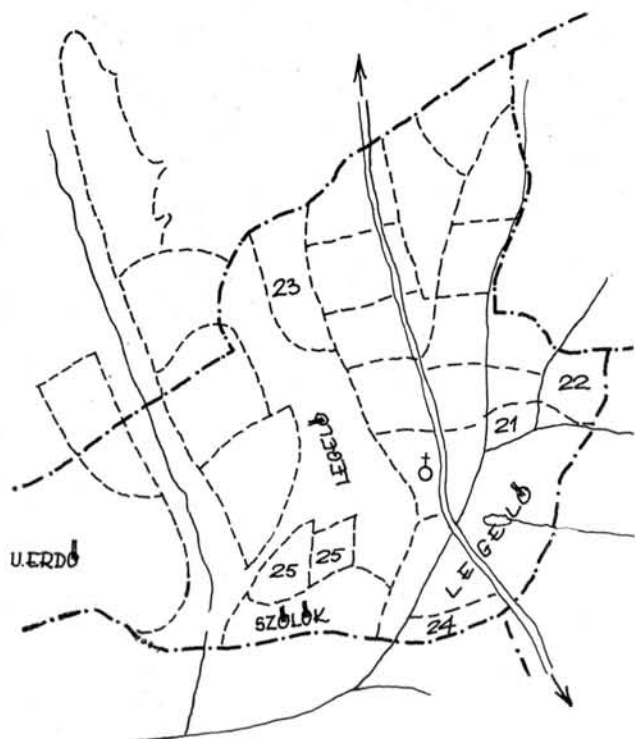
A jobbágy gabonatermése

Gabona	Vetésterület					Termés			Átlag termés q.	
	Úrbéri	Irtás	Ö z e e n		Mennyiség q.	Értéke		m. hold	kat. hold	
			m. hold	k. hold		Frt	kr.			
őszi	búza	5,3	1,3	6,6	5	17,—	30	36	5,5	7,5
	rozsa					20,50	30	45		
tavaszi	árpa	5,3	1,3	6,6	5	2,50	3			
	zab					5,50	4	24	?	?
	hajdina					?				
ugar	5,3	1,3	6,6	5						
		16	4	20	15	45,50	68	45		

d) A tizedkötteles szántók növelése a XIX. század közepén

A XIX. század közepe felé még fokozódott az áruigény a piacon és nyilván ezért adott a földesúr engedélyt a gabonatermesztő szántók még további növelésére, miként ez az 1856. évi és a jobbágykor utolsó állapotát rögzítő Birtokkönyvből és a hozzá mellékelte térképből kiolvasható. Ezekben az okmányokban ugyanis még további 7 m. holddal bővül egy jobbágy tizedkötteles szántóföldje és így összesen kb. 27 m. holdra növekszik az örökvltság idejére.

A határt a XIX. sz. közepén vázoló térképen (6. kép.) az új szántók elhelyezkedéséből azonnal

6. Bakony Péterd határa a 19. sz. közepén
 6. Die Gemarkung von Bakony Péterd in der Mitte des 19. Jhs.
 6. Les confins de Bakony Péterd au milieu du XIXe siècle.
 6. Околицы Баконь Péтерда, середина 19. в.

látható, hogyan csipegettek a jobbágyok a legelőkből három helyen is. A Hutweide legelőből északon feltörték a Neuriß (Új feltörés 23) dűlőt 1,900 m. holdas telkekkel, délen a szőlőhegy szomszédságában két Weingärtenäcker (Szőlőföldek 25) dűlőt hasítottak ki 0,700 és 0,800 m. holdas parcellákkal. Az Ökörlegelő déli részén 1,300 m. holdas szántót kapott egy jobbágy az új Ochsenweidäcker (Ökörlegelő földek 24) dűlőben. Végül a Nádastó helyén adódott a Morastäcker (Zsombékos földek 22) kb. 2 m. holdas és a Gänsackerl—Teichwiesen (Libalegelő földek—Tórétek 21) kis telkeivel.

Itt a dűlőnevek is arról árulkodnak, hogy legelőből és lecsapolásból erednek a szántók. A művelés alá fogás időpontját a nevek relative jelölik meg: a többi dűlőnévhez viszonyítva fiatalabbak.

Ez a kb. 7 m. hold az 1828. összeírásban még nem, az 1856. évi Birtokkönyvben már bennefoglaltatik. Az új szántók keletkezésének idejét tehát körülhatárolja ez a két évszám. Művelés alá vonásuk sor-

rendjére névadásuk lélektani vonatkozásai alapján lehet következtetni. Először az addig szántani tilos, kemény talajú legelő nem kis fáradtsággal járó „feltörésnek” szemléleti eleme érvényesült és a diszkurzív gondolkodás ezt az elemet ragadta meg a névadásban (Neuriß — Újfeltörés). A következő szántó névadásakor a legelőfelszántás szemléleti komplexumából a legelő—szántó ellentét feloldásának szemléleti eleme determinálta az Ökörlegelőszántó névadásakor a legelőfelszántás szemléleti gelőből kihasították, már vesztettek frissességükből az előbb leírt szemléleti elemek és inkább a mellette elterülő szőlőhegy érintkezési képzetársítással adta a Szőlőföldek nevét.

A Nádasztó lecsapolását 1824-ben engedte meg a földesuraság⁴ úgy, hogy az alsó faluvégi malomtól a lázi-i határig kiárkolhatták a Bakonyér medrét, melynek ettől kezdve Kanalgaben (csatornárok) lett a népi neve. Így jutott a jobbágyság a kezdetben zombékos altalajú szántóföldekhez és rétekhez, de elesett az 1787. évi adat szerint az évi 2800 kává nádtól, amely a nádfedeles házak korában nem lebecsülendő érték, továbbá az 1828. évi összeírás már nem tartja üzemképesnek a vízimalmot a vízhiány miatt. (Egyébként az asszonyfai Nádasztó mellé, a mai péterdi vasútállomás vidékén 1817-ben épült asszonyfai vízimalom is bezárt és csak emléke élt tovább az ide kifutó péterdi 8. sz. dűlő megjelölésében: „az asszonyfai malomnál”.)

e) A tizedmentes földek

A három társadalmi réteg önellátására a tizedmentes földeken termelte a gabonaféléken kívül a háztartásban és gazdaságban szükséges egyéb növényeket. Ezeken a földeken termelték a zöldségféléket, káposztát (a liszt mellett fő élelmezési cikket) babot, lencsét, mákot, lent, kendert, marhárépát, lucernát, bükkönyt (*Vicia sativa*) stb. Nincs adatom arról, hogy burgonyát és kukoricát termeltek volna 1787 körül, bár a veszprémi városi piaci árjelentésekben⁵ egy idő tájt már szerepelnek a termények között. Az 1828. évi: összeírás szerint a kukoricát már kb. másfél m. holdon termesztette egy jobbágy. Sajátságosan termesztették a répának egy fajtását, a tarlórépát (Halmrübe, Halm = tarló). A gabona betakarítása után tarlólórántással vetették. Az ember számára is élvezhető tarlórépa ízre hasonlított valamelyest a mai étkezési retekre.

A két ipari növényből, a kenderből és lenből temesebb mennyiség termelését kell feltételezni, márcsak abból az adatból is következtetve, hogy nyolc zsellér a téli hónapokban a takácsmestersé-

get űzte, akik ezen textil nyersanyagoknak vászon-neművé történő feldolgozása mellett nyilván a gyapjút is felszötték. A hagyományból tudom, hogy a jobbágyok téli alsóneműje „flanel” volt és flanel-en gyapjúból szőtt anyagot értettek.

A növényi magvakból sajtolt olajnak a jobbágy háztartásában fontos szerep jutott főzés és világítás tekintetében. A faluban működött is egy olajütő (Ölstampfer) a település térképén a 12 számú jobbágyházban. Keletkezésének idejére nem tudok következtetni. Az 1828. évi összeírás az időszakos mesteremberek között nem említi. A hagyomány szerint a XIX. század közepén Hofstätter Károly tulajdona. Mikor ennek háza 1883. aug. 29-én, a nagy tűzvész idején leégett, az olajütő is teljesen megsemmisült. A kender, len és gyapjú megmunkálásához a házakban nem hiányoztak a törő, tiloló, rokka stb.

A felsorolt terményekből tehát nem adtak tizedet, a lent kivéve, melyből egy jobbágy 3 font fontást szolgáltatott be, fontját 3 kr-ban számítva. Azonban azt gondoljuk, hogy ezen termények után is meg volt fizetve a föld bére, hiszen robotot is teljesítettek: a telkes jobbágy 27 napi igásrobotot (egy-et-egyét 20 kr. napszámberben értékelve), a földes-zsellér 3 napi igás és 18 napi kézi robotot, a házas-zsellér 18 napi, a házatlan pedig 12 napi kézi robotot.

Tizedmentes volt mindenekelőtt a jobbágyok és földes-zsellérek házikertje, melyben a konyhaszükséglethez mért zöldséget és a lovaknak lucernát termeltek. A gyümölcsfák közül különösen a szilvafát kedvelték a szilvalekvár és aszalt szilva kedvéért. Egy jobbágy házhelye kerttel együtt 900 négyszögöl körül volt.

Tizedmentesek voltak a Kenderkertek (15). A jobbágy egyik kenderkertje 172 öles, a másik 543 öles, míg a káposztáskert 50 öles volt. A földes-zsellérnek volt egy 270 öles kenderkertje és egy 30 öles káposztáskertje. A házas-zsellérek kenderkertje kicsike volt (Holdengärten).

A házi és kenderkertek területi adatait szintén az 1856. évi Birtokkönyv alapján vetítettem vissza. Kert—Garten szó egyébként azt jelenti, hogy árok-kal, fonott kerítéssel elkülönített kis szántóföld, legelőterületek közé ékelve és így megvédve az állatok kártevésétől.

Különleges elnevezése volt a harmadik terjedelmes tizedmentes földnek: Hausäcker, latinul postdomalis, magyarul „ház után járó szántóföldek”, vagy mai kifejezéssel „háztáji földek”. 1787. évben a jobbágyok dűlőjének összes terjedelme 384 mérős, a földes-zselléreké 154 mérős. Ebből egy jobbágyra jut 5 és fél, egy földes-zsellérré 8 és fél magyar

hold. A jobbágyok postdomálja (16) a likivarsányi Bakonyértől keletre terült el a domboldalon. Ezt a dűlöt egy kocsiút felső és alsó részre osztotta. A földes-zsellérek postdomálja (17) több részben szorult be a jobbágyok úrbéri telkei közé. Így 6 és fél magyar holdas földek a győri országút és tarjáni határ alkotta szögbe, a győri úttól nyugatra és keletre, továbbá kisebb parcellák szétszórva ugyan-csak az úrbéri telkek között.

A legtöbb telepítéses falu határában megtalálható a postdomál föld dűlőneve. Barnagon a postdomálban káposztát, kendert és hajdinát termeltek egy 1776. évi összeírás szerint.

A földes-zsellér nyilván gabonaszükségletének egy részét is itt termelte, másik részét pedig a földesuraságnál csépléssel szerezte meg. A földesuraság egy gabonakereszt kicsépléséért egy nyolcad mérő (6,25 kg) gabonát adott bérként a cséplőnek, aki lovakkal cséplelt.

IV. A szőlőművelés

Az új telepések 1750-ben engedélyt kaptak szőlőtelepítésre. 1787-ben 455 gossosnyi terjedelmű volt a Szőlőhegy (das Gebirge, die Weingärten) a leereszkedő dombgerincek vízmosásoktól elválasztott dél irányú karéjain. 1787-ben 26 akó volt a bortized. Ha az ebből adódó bortermelést szétbontjuk a jobbágyokra, zsellérekre, akkor egy jobbágy termése kb. 350 l lehetett. Ezt a mennyiséget kevésnek tartom a szőlőterülethez mérten, még ha számításba veszem, hogy csaltak a tizedbevalláskor. Rossz volt a termés? A bortermés évjáratái nagyon is különböztek.

Az 1828. évi regnikoláris összeírás házak szerint veszi számba a szőlőt. Az 1856. évi Birtokkönyv 111 m. holdban adja meg a szőlőhegy összes területét. Persze ez a nagy terület nem volt teljesen szőlővel beültetve. A zsellérek kertnek is használtak parcellákat.

A 33 telkes jobbágy három egymás utáni dűlőben kapott parcellákat: Ludlweingärten (Ludlein piszkos vízmosás), Ackerlweingärten (Äckerlein), Grosze Weingärten. A dűlőket elkülönítő vízmosásban vezető út két oldalán voltak a présházak, korabeli évszámmal ellátott hatalmas faprésekkel, pincével, előttük gyümölcsfákkal (Baumstatt). Egyébként a falu faiskolája az alsó faluvégén, az országúttól balra a zsellérház és malom között volt az iskola-mester kezelésében. Ezekben a dűlőkben a parcellák 400 négyszögöl körül vannak ma is. Tehát egy jobbágynak kb. egy magyar holdnyi szőlőterülete volt.

A zsellérek nyugatra egészen az erdőig műveltek szőlőket. A terület egyes részeinek más és más a neve: Kleine Weingärten és Samstagweingärten. Kis parcellákra utaló nevek. Szombatszőlők: szombat délután a szőlőkben nem volt szabad dolgozni, de a kicsi szőlőben egy szombat délelőtti idő alatt is el lehet végezni az időszerű munkát. A dombgerinc legnyugatibb lejtőjén Anlehneweingärten (Lejtőszőlő, nyugatra a likivarsányi Bakonyérre lejtő) volt a dűlőrész neve.

Ez az árokkal és fonott kerítéssel bekerített szőlőhegy amezőgazdasági fél szessziótól elkülönült vagyonyjogilag, közigazgatásilag és rendtartás szerint.

Vagyonjogilag tekintve a szőlőparcellák az öröklés mellett adásvétel tárgyát is képezték persze földesúri engedéllyel. Ezért az eredeti elrendezést adásvétel hamar megzavarta. Eladás esetén minden forint eladási ár után egy krajcár a földesurat illette tulajdonjog elismerése címén és persze átirási ajándékkal is kedveskedni kellett a ravazdi ispán-ságon.

Közigazgatásilag a községi előljáróság megosztotta a joghatóságot az ún. hegyközségi előljárósággal, a hegymenterrel és helyettesével. Az 1828. évi összeírás névszerint említi a hegyközség előljáróit. A hegymenterek a szőlőörök útján ellenőrizték a szőlőhegy rendtartásának megtartását. A szőlőörök Lőrinc naptól, aug. 10-től a szüret végéig tartózkodtak a szőlőkben.

1933-ban találtam Romádon Czipf György családjánál kézzel írott és 1802-re datált Rendtartáskönyvet „Weingärten-artickeln” címen, melyet közöltem is.⁶

Ez a Rendtartás felsorolja a végezhető időszerű szőlőmunkákat. A hétköznap minden napján dolgozhattak a szőlőben szombat délután kivételével. Járás, közlekedés csak az utakon volt engedélyezve. Szüreteléshez az előljáróság engedélyét kellett kérni. A szőlők eladásában követett eljárás szerint megvételre illetékes elsősorban a rokonság, azután a felső, majd az alsó szomszéd, végül a többi birtokos. Minden vevőnek 15 napi gondolkodási időt adtak. A kártevés, lopás, verekedés, perlekedés, káromkodás büntetést vont maga után. A büntetés 7 krajcártól fokozatosan a bűnös szőlőjének eladásiáig terjedhetett.

Szent György napján, ápr. 24-én a birtokosok a pincék előtti térségen (Baumstatt) gyűlést tartottak. Ekkor kihirdették az artikulusokat és behajtották a büntetéspénzt. A hivatalos ténykedést mulatság követte. A viselkedés szabályozására szükség is volt, mert a jó bortól könnyen kirúgtak a hámból. Ez méginkább igaznak tűnik, ha hozzáteszem, hogy négy présház pálinkafőzésre is be volt ren-

dezkedve. Fényes Elek⁷ dicséri a péterdi „kövér, felette édes” bort.

Mint érdekességet említem meg, hogy az iskola-mesternek szüreteléskor borgyűjtési joga volt, bár egyébként is járt neki négy akó bor a kántorizálásért. Szüreteléskor flaskójával megjelent a szüretelő préházánál, egymásnak egészségére kívánták az új bort, majd borral töltve kapta vissza flaskóját.

V. Az állattenyésztés

Külterjes állattenyésztés folyt. Az állatoknak csak a téli takarmányozásáról kellett gondoskodni, mert különben, ha az időjárás engedte, legelőn éltek.

A téli takarmányt a rétségen és tizedmentes földeken termelték. Minden összeírás említi, hogy a jobbágyoknak a rétsége a péterdi határban kevés volt. Az 1787. évi állapotot le lehet írni az 1856. évi Birtokkönyv adatai alapján. Eszerint rétjük volt a Kereszt és Kisföldek (Ackerl) végében a Bakonyér mentén összesen kb. egy m. hold. A földesuraságtól bérbe kapták a likivarsányi hosszan elnyúló rétet az ottani Bakonyér mentén. Az összeírás 56 szekér szénát és 10 szekér sarjút tart számon. A széna szekerét 2 frt-ban, a sarjú szekerét egy frt-ban számították. A zsellérség szintén a földesúri réten és erdőben kaszált szénát.

Egyéb takarmányfélét a tizedmentes szántóföldeken természetkezelték, mégpedig bükkönnyt (*Vitia sativa*), lucernát és marharépat. Feletették persze az árpa- és zabszalmát is az állatokkal.

A legelő (Weide, Pascum) nagyon fontos szerepet vitt a külterjes állattartásban. Úgyszólván minden állatnemnek külön volt legelője. A falu társadalmi rétegei nem küldhettek egyenlő számban állatokat a legelőre, hanem legelőilletmény szerint. A jobbágy legelőilletményét 8, a zsellérét 1 magyar holdban számították. (Papnak, tanítónak, jegyzőnek is volt legelőilletménye). A legelő összes területe az 1856. évi Birtoktörvény szerint 533 m. hold.

A nyugati határ nagy Legelőjére (Hutweide 18) jártak a lovak (Kuppelhalde), a szarvasmarhák, juhok. Csapás útjuk (Trift) a mai alsó faluvégi kocsmá mellett vitt fel a Kálváriát bal kéz felől hagyva a dombgerincre, majd egészen az erdőig.

A délkeleti határban a veszprémi országút két oldalán szintén legelők kerültek el, jobbra az Ökörlegelő (Ochsenweide 19), balra a disznólegelő Stand névvel (Pihenő vagy Marhaállás 20). Ha a Stand név eredeti jelentését vallatóra fogjuk, akkor két legeltetési eljárás módra kaphatunk felvilágosítást. A Stand szó egyrészt azt jelenti, hogy a dülő keleti sarkában delelőre megpihent a nyáj egy gémeskút mellett. A gémeskút népi nevéen Zigelbrunn, ahol

Zigel, Zügel a lószerszám gyeplőszárát jelenti, mely a gémeskút „ostorát” jelöli. (V. ö. Asszonyfán a „Tézlakuti dülő” nevét.) Ugyanis hajnalban kiverték az állatokat a 18-as számú legelőre, ahonnan átlegelésztek a Romándra vivő úttól nyugatra egy keskeny legelősávon keresztül, majd a romándi határ mellett a 19-es, 20-as számú legelőkre. A Stand legelőn délben pihenőt tartottak talán akol-állás félemben vagy lábas gerendákhoz kötve. Az asszonyok ide jártak ki a teheneket fejni.

A Stand szó másrészt azt is jelenti, hogy éjjel is a legelőn maradt a csorda és itt a faluból is látható terepen talán palánkokból összerótt „marhaállásban” pihent.

A falu libaállománya a már említett Nádastavon úszkált és mellette a rétségen tanyázott, ezért is illették ezt a területet a későbbi művelés alá vonása után Gänsackerl (Libalegelő 21) névvel.

Egy másik tó, a kenderázató vagy birkamosó tó a Stand dülőnek a falu felé eső végében, az országút melletti sarkában terült el. A Láziból jövő Bakonyér vizét töltéssel fogták fel.

Külön kell megemlíteni az időszakos legelőket: a réteket, tarlót és az urasági erdőt. A gabona behordása után a tarlón előbb a disznók tallóztak, majd a tarló kizöldelése után a számosállatokat is ide terelték. A rétekre pedig a sarjú betakarítása után hajtották az állatokat.

Az urasági erdő abban az időben még a falusi mezőgazdaság szerves része volt és csak később lett a vadtenyésztés intézményes területe. A lakosok nemcsak tüzelőanyag szükségletüket szerezték be innen és termelték ki a fát napszámbérben, hanem a tisztásokon szénát kaszáltak és a számosállatokat legeltették. A setécek pedig makkolni jártak az erdőbe, ahol vastagon terítve találtak hizlaló takarmányt. Természetesen mindez a földesúr engedélyével és jövedelmének növelésével történt.

A falunak tehát volt szarvasmarha-, ökör-, ló-, sertés- és juhlegelője. Az 1828. évi összeírás öt pásztort is tart számon. (Más telepítéssel falvak dülőnevei jobban részletezik a legelőket, pl. Kälberweide, Schafberg stb.) A falu állatállománya az 1787. évi összeírás szerint:

Ökör	Tinó	Tehén	Borjú	Ló	Csikó	Juh	Sertés
60	43	80	42	114	18	341	73
Malac			Baromfi		Méhcsalád		
138			?		?		

A szarvasmarha fajtája szerint fehér, magyar-erdélyi (podóliai), a sertés bakonyi, a juh racka. A kilenced és tizedképpen adott 22 bárány darab-

ját 40 kr.-ban és az egy darab úrbéri borjút 49 és fél kr.-ban számították. A baromfi és méhcsaládok száma nem ismeretes. Mézből összesen 24 kr. értékben adtak tizedet a jobbágyok. (A faluban most is áll még egy, a XIX. sz.-ban készült méhház, mely párját ritkítja.) Baromfiból évente általában egy kappant, egy csirkét és hat tojást szolgáltatott be egy jobbágy, összesen 24 kr. értékben.

Ezt az állományt, miként fentebb a gabonatermést, szét lehet osztani a három társadalmi réteg között, ill. le lehet bontani egy jobbágy és zsellér állományára. Egy jobbágy állománya 1787-ben:

Ökör	Tehén	Növendék marha	Ló	Csikó	Juh	Anyakoca
2	2	2	2	2	6	1
Süldő			Malac			
1			3			

A földes zsellérnek is volt két lova csikókkal, két tehene egy-két növendék marhával, 6 db juha, anyakoca néhány malaccal. A sertések 73-as számát felbontottam 42 anyakocára (33 + 9) és 31 süldőre. A bakonyi fajta anyakoca szaporulata csekély volt. A lóállomány nagy számából arra lehet következtetni, hogy néhány házas zsellérnek is volt lovasfogata, melyet a hagyomány is így tud.

Az 1828. évi regnikoláris összeírásban házanként vették censusba az állatállományból az egy évesnél idősebb állatokat. Adóbevallásról lévén szó, az adatok csak feltételesen használhatók. A falu egy évesnél idősebb állatállománya így fest 1828-ban:

Ökör	Tehén	Növendék marha	Ló	Csikó	Juh	Sertés
74	42	33	108	14	465	119

A település térképen 19-es számmal jelzett jobbágyház egy évesnél idősebb állatállománya 1828-ban:

Ökör	Tehén	Ló	Csikó	Juh	Sertés
2	1	2	2	13	4

Ebben a táblázatban három feltűnő mozzanat van. A jobbágyházakban általában csak egy tehenet vallottak be. A sertéseknek 4 db-ban megadott száma reális és felbontható egy anyakocára és 3 db

süldőre. Az ilyen éves, kifejlődött süldőt lehetett makkolásra, hizlalásra fogni. A juhok száma többszörösére szökött fel 1787-hez viszonyítva. Ez a tény beleillik abba az értesülésbe, mely szerint a jobbágyok a XIX. sz. első évtizedében a földesuraság szomszédos tarjáni határának egy részét bérbevették juhlegelő céljára a felszaporodott juhállomány miatt.⁸ Ebben a bérleti szerződésben 1380 darab birka legeltetéséről esik szó a földesúr nem csekély hasznára, hiszen bárányokból kilencedet és tizedet szedett. Mindenesetre a falu lakói is megtalálták számításukat, mert egyrészt sok tejtermékhez és gyapjúhoz jutottak, másrészt egy szücsöt elláttak munkával a téli hónapokban. Az 1828. évi összeírásban talán a juhász bevallása öszintének tekinthető és 30 darab juhából esetleg következtetni lehet egy jobbágy juhainak hozzávetőleges számára. Az állattenyésztéssel kapcsolatban még további megjegyzéseket kell tenni.

Feltűnik, hogy a táblázatokban apaállatokról nem történik említés. A hagyomány szerint bikát a földesuraság lázi-i majorjában tartott, amit az 1828. évi összeírás is valószínűsít, disznókant a disznópásztor, a kanász nevelt, kos pedig minden házban volt található.

Fogatok tekintetében a jobbágyoknak legalább két erős fogatra volt szüksége egyrészt az ígásrobot nagy tehertétele miatt, hiszen egyik évben Tarjánban, a másik évben Gyórszentmártonban a vesztőhely körül szántotta a földesúri földeket, másrészt saját földjeit is aprólékos munkával művelte. Őszi alá háromszor, tavaszi alá kétszer szántott az 1828. évi összeírás szerint is, azonkívül fogasolta, boronálta, hengerelte a szántást, a kézi vetést. (Die Agn = Egge a fogas, der Tes a tövisborona, die Roll a henger.)

A tehenek hasznosításának ideje még nem érkezett el igavonás és tejtermékek tekintetében.

A burgonya és kukorica megjelenése a paraszti gazdálkodásban változást hozott a disznóhizálás terén. Hagyományosan a sertések az urasági erdőbe jártak makkolni és a makkolás végén az éves süldők „jó húsban” voltak. Az új takarmány jobb értékesítése végett most kezdik a hízókat az udvarban újonnan felállított „hizláló ólba” zárni, melynek német nev „Mäststei” (die Steige = ól, magyar neve „hidas”). A többi sertés továbbra is a hagyományos „Saustall” és „Solasch” nevű ólban maradt.

VI. A jobbágy életszínvonala 1787-ben

A kérdés megoldása komplikálnak tűnik, ha arra gondolunk, hogy szükség van a jobbágy gazdasági mérlegeinek felállítására, továbbá az elméleti lét-

minimum megállapítására falusi viszonylatban. A kettő összehasonlítása olyan relációt tárhatna elénk, hogy relatív életszínvonalra lehetne következtetni.

Ezzel kapcsolatban azonban két dolgot kell le-
szögezni. Először is a jobbágy önellátó volt és azt jelenti, hogy nincs mindennapi bevásárló kosara, melynek tartalmát napról napra számtani művelettel ellenőrizni lehetne. Másodszer az önellátó jobbágy gazdaságából minden körülmények között megélt és ez azt is jelenti, hogy élelmezését, ruházatát, lakását (fűtését, világítását), háztartási felszerelését, szórakozását ebben az öt szükségleti csoportban gazdasága vagy így, vagy úgy biztosította munkája után. Egyébként is nem munkájának mennyiségét és minőségét kapta megfizetve, hanem leginkább csak munkaerejét tudta a kor körülményei között fenntartani.

A falusi gazdagondok minden ismerője tudja azt, hogy a paraszt első gondja mindig az volt, hogy a gabonaterméséből kiegyenlítsse állami, községi és a termelésből adódó közvetlen költségeit, biztosítsa vetőmag és liszt szükségletét. Azután majd az állatállomány is hozzájárul a többi kiadás fedezéséhez.

Így közelítjük meg mi is a jobbágy életszínvonalának a kérdését és azért „A gabonával fedezhető kiadások” táblázatában vázoljuk, miképpen tudta gabonaterméséből földesúri, állami, megyei szolgáltatásait, a községi alkalmazottak bérköveteléseit kiegyenlíteni, majd külön tárgyaljuk, mi maradt a vetőmag szükséglet mellett saját fejadagra és esetleges személyes kiadások fedezésére.

Táblázatunkhoz néhány megjegyzést kell előrebocsátani. Ami az állami és megyei adót illeti, a veszprémi áll. levéltárban az adószedő iratanyag, dicajegyzékek, conscriptiók, pagális könyvek hiányoznak. A levéltári igazgató egy 1785. évből való cassavisitacionak Extractus libri manualis-át megtalálta.^{8a} Eszerint a falu befizetett erre az évre ad cassam ordinariam 247 frt. 36 kr-t és ad domesticam 200 frt. 59 kr-t, összesen: 448 frt. 35 kr-t. Nem tudok erről az összegről közelebbit, nem ismerem az adózó számát, sem a kivetés kulcsát. Önkenyesen számítottam egy jobbágyra 12 frt. adót.

Öt pásztor (1828. évi adat) közül a disznópásztor természetbeni járandóságát száz évvel későbbi állapotból következtettem vissza. A többi négynek az egyenlőség elve alapján vettem fel ugyanannyi bért. A pásztoroknak valószínűen valamelyes készkenyér járandóságuk is volt néhány krajcár készpénz mellett, mely utóbbit pünkösdkor gyűjtötték össze, végül a községi földekből kaptak művelésre háztáji földet.

A plébános párbérbúzáját az 1748-ban kelt plébános-szerződés tartalmazza.⁹ Az iskolamester a

kántori teendők ellátásáért kapta párbérrozsát. A tanításért a „tanpénzt” ad analogiam írtam be. Egy Veszprémi egyházmegyei korabeli Canonica visitationban található egyik faluról az a feljegyzés, hogy számolást, olvasást, írást ebben a fokozati egymásutánban egy-egy frt. „tanpénzért” tanított az iskolamester. Itt két gyermek tanítását tételeztem fel. A jegyzői teendők ellátásáért a megye fizette a tanítót.

A táblázatban az árakat az 1787. összeírás adatai alapján számítottam.

A gabonával fedezhető kiadások

	Búza q	Rozs q	Árpa q	Zab q	Pénz értéke			
					részlete		összes	
					Ft	kr	Ft	kr
1. Földesúrnak tized	1,70	2,—	0,25	0,55	6	50		
kilenced	1,17				2	05		
házaadó	0,55				1	—	9	55
2. Adó; állami, megyei	3,75	3,50					12	—
3. Községi alkalm. plébános párbér	0,50						—	54
tanítónak kántori párbér		0,50					45	
két gyermek tanpénze	1,15				2		2	45
disznópásztor 1 anyakoca után	0,125							
2 süldő után		0,125						
4 malac után		0,125					—	36
ökörpásztor	0,125	0,25					—	36
tehénpásztor	0,125	0,25					—	36
csikós	0,125	0,25					—	36
juhász	0,125	0,25					—	36
éjjeli őr	0,125	0,06					—	20
Összesen	9,57	7,30	0,25	0,55			28	54

A táblázat adatai reálisak és esetleges egy-két mázsa ill. frt. eltérés lényegesen nem változtat a helyzeten.

További számításainkat a fentmaradó búza és rozstermés hova fordításával folytatjuk.

	Búza q.	Rozs q.
Táblázati kiadás	9,55	7,25
Vetőmag	3,30	3,30
Fejadag 6 személy	3,—	7,—
Összesen	15,85	17,55
Termés	17,—	20,50
Maradék:	1,25	2,95

Ehhez az elszámoláshoz fontolóra veendő az, hogy a kovács és bognár munka fejében természetbeni térítést is kért. A jobbágy kender-, len-, gyapjútex-til nyersanyagait és a bárányirhát legalábbis részben feldolgoztatta a helybeli takácsoknál és szü-

csöknél természetben adott munkabéréért. A jobbágnál szolgáló zsellért bérét is számításba kell venni. Rossz termés is akadt bőven.

Ezért, bár a fejadagot szűkre szabtam, valószínűen csökkenteni kell, különben pótlására hajdínát termeltek.

A kiadási tételek egy részét készpénzben kellett kiegyenlíteni. A gabonát eladásra a 30 km-re fekvő Győrbe szállították. Győrről a Vízikapunál levő Gabonapiacon leginkább vízimolnárok és hivatásos gabonakereskedők voltak a vevők, akik az árat is irányították kínálat, kereslet szerint a helyi jellegű piacon.

Ebből a nagy számvetésből teljesen világos, hogy a paraszt életszínvonalát csak az állatállományból származó jövedelem emelhetette, különösen ami a ruházkodást és pénz tartalékolást illeti. Egyébként ebben a mondatban foglalták össze végső következtetéseiket számításaik közlése nélkül Bélapátfalva jobbágycsoportjának vizsgálói is.¹⁰

Egy pár ökör eladási ára felért az évi gabona-termés összes árával. Az állati szaporulat és termék eladási ára azonban krajcárokat tett ki. Persze akkor is krajcárból lett a forint.

Péterdi Ottó

JEGYZETEK

- ¹ Veszprémi Állami Levéltár. Urbéri törvényszék iratai. — Budapesti Orsz. Levéltár, Helytartótanács C 99. Jelzeties könyvek: E 15, F 30, K 7, L 1. — Conscriptio regnicolaris. N 26. Péterd. Com. Veszpr.
- ² Veszprémi Állami Levéltár. Acta Part. Congr. 6. Julii 1785. No. 18.
- ³ Buck, az Oberdeutsches Flurnamenbuch szerzője említi könyvének 2. lapján.
- ⁴ Phalmi Rendtört. VI. 391.
- ⁵ Tabella pretii frugum. Veszprémi Állami Levéltár. Veszprém város lt. Piaci árjegyzékek.
- ⁶ Az északbakonyaljai német falvak dűlőnevei című értekezésében.
- ⁷ Magyarország leírásában (Pest, 1847).
- ⁸ Phalmi Rendtört. VI. 362.
- ^{8a} Veszpr. All. Lt. Visitatio Cassae 1785 Acta Part. Congr. 15. Febr. 1786. No 229/Y
- ⁹ Phalmi Rendtört. V. 135.
- ¹⁰ Acsády—Csizmadia: Kísérlet a belpátfalvi jobbágyság 18. sz-i életszínvonalának megállapítására. — Tört. Stat. Közl. 1958. 1—2.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A Pannonhalmi Sz. Benedek Rend története. V—VI. kötet. Budapest, 1900.

Beiträge zur Geschichte der Preise ungarischer Landesprodukte im 19. Jahrhundert nach der Notierung des Pester Marktes 1820—1872. Bpest, 1873. (Ennek különféle valutáit osztrák értékű forintra számította át Körösi József: Adalékok az árak történetéhez. Pest, 1873.)

Buck, M. R.: Oberdeutsches Flurnamenbuch. Bayreuth, 1931.

Kring Miklós: A községi közigazgatás történetéhez. Szentpéteri Emlékkönyv. Bpest, 1938.

Kovacsics József: A történeti statisztika forrásai. Bpest, 1957.

Peterdi Ottó: Az északbakonyaljai német falvak dűlő-

nevei. Bpest, 1934. Dissz. A balatonfelvidék német falvai. Dűlőnévkutató tanulmány. Századok, 1935. Pótfüzet. A dűlőnévadás lélektanához. Egyet. Phil. Közl. 1936.

Sándor Pál: Rezi község földbirtokstatisztikája a kataszteri felvételek tükrében. 1789—1855. Tört. stat. évkönyv 1960.

Szabó Dezső: A magyarországi úrbér rendezés története Mária Terézia korában. Bpest, 1933.

Szabó István: A jobbágy birtoklása az örökös jobbágy-ság korában. Bpest, 1947. (M. T. A. Ért. a tört. tud. köréből.)

Szávay Gyula: Győr. Monográfia, I—II. Győr, 1896.

Wellmann Imre: A parasztság helyzete az 1767. évi úrbéri rendezés előtt. Bpest, 1955.

Wirtschaftliches Lebensbild von Bakony Péterd um 1800.

Heutzutage ist das Wirtschaftsleben im Zusammenhange mit dem von ihm gebotenen Lebensniveau ein gerne erörtertes Thema. Dieser Gesichtspunkt lässt sich auch auf die Bauernwirtschaft im feudalen Zeitalter anwenden.

Die Einwohner von Bakony Péterd waren Siedler deutscher Zunge. Während des 18. Jahrhunderts vom benachbarten niederösterreichischen und burgenländischen *ui*-Mundartgebiet (z. B. Mutter-muide) gekommen liessen sie sich hier nieder und gruppieren sich infolge der Agrarverhältnisse in vier soziale Schichten: 33 Fronbauern, 9, Kleinhäusler, 42 Holden mit und einige Holden ohne Haus.

Die Bauernwirtschaft bestand aus der Hofstatt und einer halben Session Ackerfeld. Daher stammte das Einkommen des Bauern vom Ackerbau und von der Viehzucht.

Die Dreifelderwirtschaft wurde von 1787 bis 1828 auf den sog. urbarialen, abgabepflichtigen (neunter Teil und (Zehent) Getreidefeldern (6 ha 90 ar) und dem Überländacker (1 ha 73 ar) betrieben.

Im Jahre 1787 war der Ernteertrag der Winterfrucht von 2 ha 88 ar 17 dz Weizen und 20,50 dz Roggen. Auf 2 ha 88 ar wurde Sommerfrucht, 5 dz Gerste und 11 dz Hafer geerntet. (Auf einem Teil

des Gerstenfeldes durfte der Bauer auch Heidekorn und später Mais säen). Das Brachfeld (2 ha 88 ar) blieb unbebaut. (Zwischen 1828 und 1856 konnte der Bauer noch ungefähr 3 ha abgabepflichtiges Getreidefeld erwerben.)

Dieser 13 dz Hektarertrag vom Weizen und Roggen reichten zur Bestreitung des grössten Teiles der Ausgaben. Gerste und Hafer samt Heu, Futterpflanzen und Weide dienten der Ernährung der Tiere.

Die Erträge von den nicht abgepflichtigen Äckern, also vom Haus-, Kraut, Hanfgarten und grösseren postdomalen Hausacker (1 ha 73 ar), sowie vom zehentpflichtigen Weingarten trugen dazu bei, dass sich der Bauer auch bei schlechter Getreideernte selbst versorgen konnte.

Das spezielle Vermögen (*pecunia*) des Bauern war sein Viehstand (*pecus*), — wie es schon die Römer erkannten. Durch den Verkauf der Saumtiere des Tiernachwuchses und der tierischen Produkte, sowie durch das Tierschlachten liess sich sein Lebensniveau eigenartig gestalten.

Otto Péterdi

Tableau économique de Bakony Péterd vers 1800.

Selon le principe hiérarchique féodal, le finage de Péterd se répartissait entre des serfs possesseurs de terre et des serfs possédant une maison. Le serf le mieux pourvu cultivait du blé soumis à la dîme sur 20 arpents, des plantes arviennes industrielles et potagères sur 5 arpents individuels en postdomal et disposait de 8 arpents de pâturages pour l'élevage des animaux. En tout 33 arpents hongrois, c'est à dire 24 arpents cadastraux, auxquels s'ajoutaient encore des prés, des jardins et des vignes.

La production moyenne de 7 quintaux, 5, de blé et de seigle par arpent couvrait la plus grande partie des dépenses du serf.

Selon le Livre des domaines de 1856, entre 1828 et 1856, le serf acquit encore 7 arpents de labours

à céréales.

Le reste des dépenses du serf était payé par le bénéfice réalisé par la vente de son cheptel et aussi par la récolte de ses vignes, c'est à dire par le vin. Dans le cadre de l'autarcie, il pouvait donc constituer lui même son niveau de vie, selon sa propre adresse.

Cette esquisse de l'aspect économique de Péterd n'est qu'un petit détail de l'histoire économique du comitat de Veszprém et du pays tout entier. Ce sont ces rapports qui en justifient la recherche. C'est ainsi que se présentait le niveau final des derniers cent ans de l'agriculture expansive du féodalisme dans un village où s'étaient établis des Allemands.

Otto Péterdi

КАРТИНА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ С. БАКОНЬПЕТЕРД ИЗ ОКОЛО 1800 Г.

Земли села Петерд были распределены согласно иерархическому феодальному принципу, между крепостными с половиной участка земли, батраками с землей и батраками с домом. Крепостной, получивший наибольшие участки земли, разводил хлеб на 8,5 га, который был подвержен оброку, на 2,2 га приусадебного участка полевые, промышленные, огородные и кормовые растения, и на 3,4 га пастбища имелась возможность для скотоводства. Итого ему было в распоряжении 3,7 га земли, кроме лужайки, огорода и виноградника. Средний урожай, равный 1,3 т/га пшеницы и ржи, обеспечил большую часть расходов крепостного.

В течение периода с 1828 до 1856 года крепостной приобрел еще 3 га хлебородного поля, согласно дан-

ным реестра землевладений 1856 г.

Другую же часть расходов крепостного покрывал выигрыш из животноводства, возможно, вместе с виноделием. Следовательно, он мог создать свой образ жизни в зависимости от своей ловкости.

Картина экономической жизни Петерда является очком мозаики истории экономики комитата Веспрема и страны в целом. Такого рода исследования оправдываются этим взаимоотношением. Перед нами вырисовывается картина конечного уровня сельскохозяйственно экспансивного последнего столетия феодализма в этом селе поселенцев.

ОТТО ПЕТЕРДИ

Dunántúli keramikus családok

Dunántúlon, a magyar művészi kerámiagyártás immár két évszázad óta klasszikus földjén, az *Esterházy* családnak 1760 táján egyszerre két tagja is tesz egyidőben kísérleteket arra, hogy a *Mária Terézia* és *Lotharingiai Ferenc* uralkodópár bécsi porcelán és holicsei fajánszgyáraival szembeszállva, birtokaikon porcelán és művészi fajánszt gyártó műhelyeket keltsenek életre. Herceg *Esterházy Pál* az ország akkori nyugati végeiben, Lánzséron vagy Lakompakon óhajtotta 1760 közepén a porcelángyárát állandósítani, ugyanakkor gróf *Esterházy József* pedig Tatán, az ispánudvar egyik régi tehénistállóját bocsjátja egy létesítendő fajánszgyár céljainak megvalósítására.

Amíg a Lánzsér-lakompaki porcelángyártás terve valószínűleg *Esterházy* herceg korai halála miatt eltemetődött, addig nagy nehézségek és hosszúságú küzdelmek során a tatai fajánszgyár ügye előrehaladt. Még 1761-ben is nagyban foglalatoskodnak a gyári célra átengedett épület alakításán, de a remények csakhamar szétfoszlottak. Emiatt 1762 első negyedével a holicsei gyárból átszerződött *Pfeiffer Sebestyén* próbálkozásait leállították s hosszú szünet után csak 1768-ban fognak újra hozzá Tatán művészi kerámia gyártásához, az ismét Holicseről érkezett *Pram András*, *Schweiger Antal* és *Deutscher Pál* mesterek összefogásával.

Azonban a tatai gyár e működési szakasza is igen zavaros volt. Alig egyéves működés után vezetőjük, *Pram András*, megszökött. A magukra maradt mesterek hősi erőfeszítéssel mégis tovább küzdenek és sikerült is kivívniuk, hogy 1770 kora tavaszától 3 évre magát *Hermann Sándort*, a holicsei gyár vezető beosztásában működő kiváló szakemberét szerződtesse át gróf *Esterházy Ferenc* uradalmának vezetősége a tatai gyár élére.

Nem is teljes két évi tatai működés után 44 éves korában azonban elhunyt Örökét először még az idősebb *Kuny Domokos* holicsei gyártásvezető halálával özvegyé vált és *Hermann Sándor* elhunytával újra megözvegyült *Frank Krisztina* vette át. 1772 végétől az özvegy áll a tatai fajánszgyár élén,

majd 16 évi működés után veje, *Schlögl János György* kezébe kerül a gyár. A reánk maradt művészi szép készítmények igazolják, hogy a holicsei nagy gyár után rangban, teljesítményben és nívóban a tatai a második a magyarországi gyárak sorában. Sok tekintetben felülmúlja az ifjabb *Kuny Domokos* 1786 táján alapított budai kerámiai műhelyét. Nemcsak József nádor dícsérte meg a tatai gyárat, hanem a napóleoni hadakozások veszedelmes szakaszaiban a Magyarországra menekülő uralkodó és az uralkodóház tagjai is. A Holicseről szintén elmenekült s Magyarországon tanulmányútat tett gyárvezető is hasonlóan a legnagyobb elismeréssel és megbecsüléssel nyilatkozott a tatai gyár teljesítményeiről.

Amíg a Tatán létesült művészi fajánszgyár Holic után az ország második nagy gyárává nőtt, addig a bécsi palotája kertjében végzett porcelángyártási kísérletei miatt az illetékes legfelsőbb körök, sőt magának *Mária Teréziának* rosszallásával illetett, súlyosan megdorgált gróf *Batthyány Tivadár* — a hatalmi úton beszüntetett bécsi porcelánkészítési próbálkozásai után — a komáromgyei Béren, a mai Kishér-ben volt birtokán fehéragyagból dolgozó fajánszgyár berendezésével élte ki a kerámiagyártás iránti szenvedélyét. 1786-ban említik először fabrikáját, amely talán ennél korábbi időkben is működött már. Állítólag még 1805-ben is dolgoztak benne s így feltehető, hogy csupán gróf *Batthyány Tivadár* 1812-ben bekövetkezett halálával kapcsolatban szüntette be működését.¹ Az egykori források „weiss irdene Majolik fabrik”-nak nevezik, ami a termékek fajtájáról némi tájékoztatásul szolgál. Erre azért is fel kell figyelniünk, mert készítményei közül egyetlen hitelt érdemlő darab sem bukkant mindeidőig elő.

1

Schneller és Postbichal

A XIX. század első éveiben, a tatai fajánszgyár még virágzó korszakában, Pápa városában kísér-

letek történtek egy kerámiagyár létesítésére. Az 1819 késő őszen a helyszínen személyesen utána járó és érdeklődő kortárs szerint *Schneller és Postbichal* 1802-ben meg is alapították ezt a gyárat Pápa városában.²

Miként arról *Schirek*-nek a holicisi gyárról írt alapvető, nagy monográfiájából értesülünk,³ *Schneller Ferenc* egy holicisi pék fia volt és *Postbichal Jánossal* együtt a holicisi nagy kerámiagyár kőedény részlegében mindketten mint mintázók dolgoztak. Jó hajlamai és betanítása miatt *Postbichal* — a holicisi gyár „1er englischer Modeillerer”-jét — 1788-ban egy időre a holicisi gyárból a bécsi nagy fabrikába helyezték át.

Miután *Postbichal János* felesége *Schneller (Schnöller) Ludmilla* volt, nem csupán az egymás iránti rokonszeny, hanem a sógori kapcsolat erős köteléke is sorsközösséggé tette életüket.

Schneller Ferenc 1789 óta dolgozott a holicisi gyárban és 1793-ban már ő a gyár „1er Majolica-Modeillerer”-je. Kunits közlése szerint már 1802-ben Pápán van s részese, fő létesítője abban az évben a kerámiai gyárnak. Ezideig úgy tudtuk, hogy ez a gyártási vállalkozás hamarosan megghiúsult és *Schneller* Holicisra tért vissza. Most azonban, a legújabbban előkerült adalékok viszont azt tanúsítják, hogy a gyártási kísérletezgetések 1802-ön túlmenőleg, a további években is folytatódtak. Az ugyanis, hogy *Schneller*-nek *Rublich Anna* nevű feleségétől Pápán *Frigyes* névre keresztelt fiacskája született és 1804. július hó 2-án 3 hetes korában elhalálozott,⁴ arra mutat, hogy *Schneller* továbbra is Pápán foglalatzkodott. 1804. május 14-én nyilatkozatot állít ki, amelyben elismeri a *Bittó* nevű hittelezőjével szemben még fennálló 729 forint 26 10/24 krajcáros adósságát. Ezenkívül az a május 27-i *Morotz János*-féle 300 forintos adósság is terheli őt, amelyet feleségével közösen vállalt.⁵ Ezekben az időkben is kerámiai mesterségét folytatta, amit az is igazol, hogy a *Bittó*-féle betáblázáskor a vármegyei ülés jegyzőkönyvében *Schneller Ferencet* „Porcellanae Fabricans Papensis”-nek titulálják. Ennek ellenére 1805 július végén mégis a holicisi gyár kötelékéből lép ki és utazik „zur einstweiligen Arbeit” Pápára.⁶

Postbichal — másfél évtizedes holicisi és bécsi működés után — szintén 1802-ben jött Holicisról Pápára és mindvégig ottmaradt. Erről az az öt gyermek tesz tanúbizonyságot, akik *Schneller (Schnöller) Ludmilla* nevű feleségétől mind Pápán születtek:

1. *Leányka*, aki 1803. szeptember 1-én egy napos korában halt meg.

2. *József*, akit 1805. október 29-én kereszteltek.
3. *Antal*, aki az 1807. augusztus 30-i keresztelő után szeptember 17-én meghalt.
4. *Nándor*, aki 1809. körül született és 12 éves korában 1821. április hó 12-én hűnyt el.
5. *Anna*, keresztelték 1812. június 10-én. (Meghalt 1813. április 28-án.)

Postbichal a 25. életéve körül volt, amikor a holicisi gyárat otthagya s Pápára telepedett át. Kezdetől szerepe és része volt a pápai kerámiai gyár alapítása körüli próbálkozásokban. Végig kitarzott a kezdeti évek bizonytalanságaiban és nehézségeiben. Az 1805-ös nagy Windschügel-féle végleges alapításnak és újjáépítésnek is hasznos közreműködője volt és tevékenységével oszlopa maradt a gyárnak akkor is, amikor a tízes évekkel kezdődően a *Winter Mátvás* tulajdona lett.

Hasznos munka közepette, fiatalon, mindössze 37 éves korában halt meg Pápán 1814. február hó 9-én „Joannes Posztpichal, uxoratus, Fabricans”.⁷

2

Winter Mátvás

A pápai kőedénygyár méltó kiépítése, a gyártás komoly megszervezése, az árúk értékesítése, a pápai kőedénygyártás felvirágoztatása *Winter Mátvás* munkásságának köszönhető. Érdemes tehát az ő személyére vonatkozólag összeszededegetni azokat az apró adalékokat is, amelyek részben reávilágítanak: honnan, hogyan jön a kereskedelemből, kikből állt a családja, kik a gyermekei és honnan szedi össze a tőkét.

Életét, munkásságát mint helybéli pápai kereskedő kezdte. Nemes *Könczöl Klárát* vette feleségül. A házasságból 5 gyermek született, mindegyikük Pápán:

1. *Anna Mária*. 1799. május 7-én kereszteltek. (Annak a *Dragschütz*-nak lett a felesége, aki először az apósának utódja lett a gyárban, majd anyósa segítője.)
2. *Nepomuk János*. Keresztelték 1801. július 24-én.
3. *József*. Keresztelték 1803. október 1-én.

4. *Alajos*. Keresztvíz alá tartották 1807. október 6-án.
5. *Mátyás Antal*. 1810. május 6-án keresztelték.

A legrégebb források *Winter Mátyás*-nak még pápai mercator kereskedelmi, üzleti, pénzügyi dolgairól szólnak. Az 1799. december 2-i veszprémmegyei ülés említi a *Höller András* győri kereskedővel és 491 Ft. 48 krajcárral kapcsolatos ügyét,⁸ majd 1804-ben is még csak vásznakkal kapcsolatban említik kereskedői tevékenységét.⁹ 1806-ban vagyónára rátáblázzák (intabulálják) azt az 1000 forintos adósságot, amelyet ő, mint pápai kalmár „*Somogyi János* úrtól Szent Iván hava (június) 10. napján Törvényes 6 forint kamatra kölcsönzött”.¹⁰ Ugyanez év november 17-én *Koschvitz Joseff* pápai kereskedő *Mack Vintze* kereskedőnek adósslevelet ad 1844 forintról, amely adósságot azután 1807. március 4-én *Winter Mátyás*-ra átcedálnak.¹¹

Mindezek sorából messze kimagaslik az a betáblázás, amelyről az 1813. január 23-i veszprémmegyei közgyűlési jegyzőkönyv 27. lapján az 57. szám alatt így jegyeznek fel:

„Intabuláltattak *Vinter Mátyás* Pápai kereskedő és *Köntzöl Klára* felesége ellen 3650 forintok V. Czédulában, mellyekkel ezek Méltóságos Gróf *Eszterházy Miklós* Pápai Uradalmanak száztól 6 frt. Esztendei Interes kötése mellett, Pápán e folyó 1813-k Esztendei 1⁶ Januáriusban olly kötelezéssel adóssak maradtak, hogy a meg irt summa erejéig Pápai belső Városi Házokat, és a Devetseri uttcában lévő Cserepes Kert nevű Majorjokat lekötött zálogul kinevezik, 's a' végrehajtáskori kinevezés jussát a' Kötelező Urodalomnak át engedi, 's egy fertály Esztendei felmondásra reá állanak.”

Aligha lehet vitás, hogy e pénzügyi műveletek elsősorban a pápai kőedénygyár nagy vállalkozásának minél jobb sikere érdekében mennek végre. Ebben az időben a pápai gyár már legfelsőbb kiváltsággal felruházott üzem, olyan korszerű új kemencéi épültek, amelyek egyedülállóak az országban, a gyári dolgozói létszáma félszáz körül állandósult.

Nagyjában erről a korszakáról szól dicsérőleg *Kunits* és noha Kassán, Iglón, Rozsnyón, Kőrmöcbányán is kítőnő kerámiagyárak működtek, ennek ellenére is az ország legelső kerámiagyárának nevezi a pápait. *Winter*, az ügyes kereskedő és gyáros, hallatlan erőfeszítésekkel és nagy igyekezetekkel mozgatja a pénzt, növeli és erősíti, előteremti azt a tőkét, amely ilyen nagystílusú gyár működtetéséhez és hasznosításához elengedhetetlen. Érde-

mes megvizsgálni e mesterkedésekkel kapcsolatban a legjelentéktelenebbnek látszó feljegyzéseket s, mert ezek mutatják, hogy a kereskedelmi tőke hogyan változik ipari tőkévé s az ipari tőke — ha ugyanabban a kézben van —, miképp lesz a kereskedelem biztosítéka és serkentője.

Winter Mátyás még mint „Pápai Kalmár”, feleségével együtt 1806. december 31-én 6%-os kamatfizetésének kötelezettsége mellett 2000 forintot vett kölcsönbe *Timár Adám* „Oskola Mester”-től, *Faidl Ignácz* Pápai Posta Mester kezessége vállalásával. Minthogy a pénz visszafizetése húzódtott, Veszprém vármegye 1813. november 17-i közgyűlésén *Faidl* vagyónára rátáblázták a tartozást¹² és csupán a megye 1817. január 25-i ülésén került sor arra, hogy *Winter Mátyás* és felesége ezen 2000 forintos adósságát, amellyel *Timár Adám*-nak tartoztak, „extabulálják”.¹³

1815. július 1-én 7989 forint 24 krajcár értékű „boltbeli portékát” vett át *Winter Mátyás* pápai kereskedőtől *Stift Tóbiás* és egyúttal részletfizetési egyezséget kötnek erre vonatkozólag. 1816. július első napjától még mindig 4489 forint 24 krajcárral adósa maradt, sőt *Winter*-nek még 1818. február 25-én is fennállott ez a követelése és éppen ezért ezt az összeget *Winter* javára a megyei közgyűlés intabuláltatja.¹⁴

Az 1817. február 15-én kelt Contractus szerint *Heidenwollff* (!) *Fál* és ennek felesége *Pauli Anna*, *Winter* „Kő Edény Fabrikának tulajdonosának” 12.000 forinttal adósa.¹⁵ 1817. május 2-án ez, a *Haidnwolf Fál* és Felesége ellen *Winter Mátyás* kereskedővel a „Háza, boltja, 's portékái eránt kötött arendás és vevő Contractus intabuláltatik.”¹⁶

Pápa város 1818. évi november 4-iki tanácsülési jegyzőkönyvéből értesülünk,¹⁷ hogy „*Heidenwollf Fál* megbukott kalmárnak itt a' Belső-Városi Kristóf uttzában egyfelől *Brisistye Károly* német vargamester, más felől *Pauer József* Ur házoik szomszédságában lévő Contractuális házat közönséges kótya vetye szerint *Vinter Mátyás* Urnak, mint legtöbbet ígérő félnek, ennek Hitves Társának, 's minden Törvényes maradékinak ... 9010 v. forintokon ...” *Szakonyi Ferentz*, és *Ettl Mátyás* Tanáts, mégis *Szabó Ferentz* Városi Jegyző Urnak mint a mondott ház eladására kiküldöttek eladták.

Az 1818-as évből *Winter*-nek még a következő ügyleteit ismerjük: A január 31-i Pápa városi tanácsülés¹⁸ *Winter* „Pápai Kőedény Fabrika Tulajdonosának” keresetlevelét 15 nap alatt adandó felelet véget ki küldi *Kili Mihály* „Csizmatia Mesternek”, mint illető alperes félnek. A veszprémmegyei február 25-i közgyűlés pedig¹⁹ *Loydl Jakab* „Bétsi kereskedő Biztos” ellen *Winter Mátyás* pápai

„Edényfabrikás” részére 9000 forintot intabulál.

Április 13-án a Kislőd határában található porcelánföld kiaknázására *Winter Mátyás* szerződést köt a földesúr veszprémi püspökkel. Abban állapotnak meg, hogy a fehér földet csak ott szabad bányászni, ahol sem az uraságnak, sem alattvalóinak azzal kárt nem okoznak.²⁰

Forrásaink ettől kezdve már csak jelentéktelen ügyleteket említenek:

Az 1821. március 2-i vszprémmegyei közgyűlés intabulál Pacsay János karádi (Somogy megye) ispán ellen *Winter Mátyás* részére a tőle vásárolt edények árában 131 forint 12 krajcárt.²¹ Az 1822. február 1-i megyei közgyűlésen megtörténik „Ple-nipotencia vallása *Vinter Mátyás* pápai fabrikásnak *N. Petrovics Mátyás* ügyvéd részére Eszéken lakó *Eisenbart Márton*-nál levő 576 forint bevételére”²²

Winter Mátyás „adózó, kő Edény Gyár tulajdonos”, 1834. február 17-én halt meg Pápán, 75 éves korában.²³ Özvegye, *Könczöl Klára* 1839. július 6-án, 66 éves korában követte őt a sírba.²⁴

3

Gyári munkások a Winter korszakból

A pápai kőedénygyártási próbálkozásokat megindító *Schneller Ferenc* és *Postbichal János*-on kívül már név szerint ismerjük annak a törzsgárdának a tagjait is, akik az öreg *Windschügel Karl August*-tal 1805-ben Holicról átjöttek és Pápra áttelepedtek a pápai gyár végleges megalapozására és a kőedénykészítés folyamatos beindítására.

Ezenkívül a *Winter Mátyás* egyedüli tulajdonává vált gyár első fénykorából még a következő dolgozók neveit örökölték meg a különböző feljegyzések:

1. *Richter Márton* „Ex Fabrica Laborator”, nős, 1811. november 8-án 59 éves korában Pápán meghalt.²⁵

2. *Vainer János* „Fabricans”. Felesége — (Bernhard Anna) — 1812. szeptember 8-án Pápán meghalt.²⁶

3. *Ritter Sándor* 1804. szeptember végén érkezett Holicra. 1805 április 20-án elbocsátását kérte, mert Pápra óhajtott utazni. 1814. január 11-én mint „fabricator” Pápán feleségül veszi *Andreszek Erzsébet*-et, *Windschügel Károly Ágoston* és az anakidején Holicról jött *Kaizer Antal* tanuk jelenlétében. Házassága révén az öreg *Windschügel* fiának, *Anton*-nak sógorává vált.²⁷

4. *Litz (Lutz) János* „sodalis fabricantus”. *Katalin* nevű felesége szintén *Andreszek* leány. Ő is sógora tehát *Windschügel Antal*-nak és *Ritter Sándornak*.

Két leánygyermekük volt:

- a) *Eleonóra* (Pápán keresztelték 1815. március 10-én; meghalt október 15-én).
b) *Eleonóra Erzsébet* (1816. november 11-én keresztelték, meghalt 1819. május 2-án).²⁸

5. *Taiki Károly*. Többször — tévesen — *Tsiki*-nek nevezik. „Fabricans”, „fabr. sodalis”. *Károly* nevű gyermekét 1816. január 3-án keresztelték és január 20-án temették. *Veszeli Anna* nevű felesége 20 éves korában, 1816. augusztus 2-án hunyt el Pápán.²⁹

6. *Kessel György*-ről a pápai városi tanács 1818. évi január 24-i ülésének jegyzőkönyve³⁰ a következőképp emlékezik meg:

„Kessel György kőedény Fabrikásnak a letelepedés eránt Tettes Praefektus Urhoz bé adott könyörgésére semmi ellenvetés nem találtatván, tüzelylyának elérése végett a' Mlgos Urasághoz utasítatik.”

A Mayer-korszakból két nevet említünk:

1. *Rehfeld Rechfeld Vilmos* fabrikás. Felesége *Schmid Terézia*. 1839. szeptember 19 én Pápán keresztelik Teréz leánykájukat.³¹ †

2. *Schönwald Vilmos*. 1848. január 22-én halt meg 21 éves korában.³² Mestersége, foglalkozása egyelőre még fel nem derített, de bizonyos, hogy nem azonos *Schönwalder Vilmos* pápai „porcellán gyárbeli főstész”-szel, (*Wanke Anna* férjével), mert e piktor 1862-ben hunyt el, 62 éves korában.

4

Mayer György János

A pápai kőedénygyárat 1839 elején megvásárló *Mayer György*-öt nem csupán *György*-re keresztelték hanem hihetőleg kettős keresztneve volt. Legalább is ezt sejteti Pápa városa tanácsának az az 1842. január 24-én kelt és „Szabad Pápa városában létező gyárak jegyzéke” című hivatalos kimutatása, amelyet a Helytartó Tanácshoz terjesztettek fel s amely „*Mayer György János* urnak császári király szabadalmas kő és porcellán edény gyára-ról beszél”³³ is *Mérei Gyula* korszakos nagy munkájában és idézi ezt az iratot s ennek alapján — érthetően

és joggal — *Mayer János György*-nek nevezi a pápai gyár akkori tulajdonosát.³⁴

A „Társalkodó” folyóirat I. F. jelű írója, a „Még egy pillanat a pápai kőedény gyárra” címen közreadott megemlékezésében *Mayer*-nak szintén kettős keresztnevről tud s ezért róla ekként emlékezik meg:

„I. G. *Mayer* tulajdonos”.³⁵

Oldal József is „A pápai kő-edény-gyár”-ról írva³⁶ *Mayer György János*-nak nevezi.

A hivatalos iratok túlnyomó része szerencsére csupán *Mayer György*-ként említi s így sok zavart kelthető félreértést lehet megelőzni, mielőtt megtevédnék annak az útvésztlőjében, hogy éppen ekkor, amidőn a pápai kőedénygyár 1839 elején *Mayer György János* kezébe kerül, egy másik *Mayer János* is, mint ugyanennek a gyárnak egyik vezetője működik Pápán. Félév múlva, 1839 derekától pedig a herendi kerámiagyárban fejt ki fontos, egyesek által „a magyar kerámia legnagyobb jelentőségű”-nek vélt irányító szerepet.

Mayer György, vagy esetleg *Mayer György János* tehát egy és ugyanazon személy, de nem azonos ezzel a vele egyidőben ugyancsak Pápán és Herenden működött és csupán csak *Mayer János*-nak nevezett keramikussal.

Ez a *Mayer János* a pápai és a herendi gyárak 1839 körüli egyik igazgatója külföldről vándorolt be a magyar földre,³⁷ *Mayer György János* ellenben helyi, hazai származású, a Pápa városában tekintélyt, megbecsülést szerzett *Mayer* polgári család sarja. Édesapja *Mayer Vintze* „pápai polgár, Posztó tsinálló Mester” volt. Feleségét már 1817-ben *Mayer Vintze* „megmaradott özvegye, *Frits Erzsébet*”-nek nevezik. Házasságukból két gyermek született:

1. *Majjer Anna*, akit *Boronyai János* pápai lakos vett feleségül és a helybeli kőedénygyár későbbi tulajdonosa és fellendítője.
2. *Majjer György*,

Ezt a *Mayer György*-öt, *Majer* (!) *Vintze* polgárnak, „Posztó tsinálló Mesternek” fiát, mint „Posztos Mester”-t, 1815. január 14-én vették fel és iktatták be a pápai polgárok sorába.³⁸

Két év múlva, 1817. június 25-én özvegy édesanyja az apai és anyai jussok fölött diszponálva, gyermekeivel egyezséget és eltartási szerződést köt. A megállapodás a *Mayer* család gazdasági jó megalapozottságát, módosságát és tekintélyre emelkedettségét tükrözi:

Ezek szerint néhai *Majjer Vintze* pápai posztos mester megmaradott *Frits Erzsébeth* özvegyének

intézkedése szerint „ő, az ő törvényes ágyból nevezett Férjétől nemzett gyermekeinek, *Majjer Annának*, ki már *Boronyai János* pápai lakoshoz férjhez ment és *Majjer György* pápai posztos mesternek apai és anyai, ingó és ingatlan jussokat összesen 16000 forintokba állapítván meg, azoknak felerészét, 8000 forintokat, mint atyai just, nevezett gyermekeinek teljes jussal, fele részét pedig mint anyai just oly fenntartással engedi át, hogy *Majjer Anna* az ő részére esett 4000 forintoktól járandó törvényes kamatokat időről időre fogja fizetni, — *Majjer György* pedig az ő neki esett anyai juss fejében, mely hasonló képen 4000 forintokat tesz, haláláig őt tisztességesen a maga házánál el fogja tartani és neki gondját viseli”.³⁹

Mayer (Májer) György posztómester eleinte a „Város háza alatt lévő kis boltot” bérelte (évi 200 forintért),⁴⁰ majd 1820 januárjában a feleségével — *Palits Julianna* asszonnyal — 15.000 váltó forintért örök áron megvásárolta „Betsületes *Biertler György* Pápai Lakatos Mester” és *Preiszner Anna* nevű feleségének „azon Contractuális házát, melly egy felül a Városi Strázsa ház, más felül pedig *Nemes Dienes Mihály* házaik szomszédságában vagyon”.⁴¹

Ezen okokból *Mayer György*, mivel „nem tsak alkalmas boltja volna, hanem ezen fellyül házának fekvése is olly helyen volna, a’hol naponként számos vásárlók meg fordulnának, azért a város háza alatt birtt boltot már tovább nem használhatván, arról — (a városi tanács egyik ülésén személyesen megjelenvén) — lemondott”.⁴²

Mint ismeretes, 1839. január 2-án *Mayer György* örök áron megvásárolta „a Tekintetes *Nemes Veszprém Vármegye Pápa Mező Városában* felállított s *Néhai Vinter Máttyás* által az 1811-k évi december 23-án költ királyi szabadalommal felruházva birt Kőedény gyárt, a néhány esztendőök előtt (1834) meghalálozott *Vinter Máttyás* örökösitől”. A gyár akkori bérlőjét, *Fischer Mórícot* is sikerült nagy nehezen kituszkolnia, eredménnyel fogott hozzá a kőedénygyárnak az átmeneti hanyatlásból újra a magyar nemzeti ipar rangjához méltó felvirágoztatásához. Amikor szabadalom kérése támogatásul bizonyítványt állítanak ki róla, abban már Pápa város egyik leggazdagabb, legérdemesebb fiának említik. 1840. szeptember 30-án a *Pap* főszolgabíró és *Vermes Illés* uradalmi fiscalis a gyárat szemrevételezik, ellenőrzésüket *Mayer György* gyártulajdonos fiának a jelenlétében tartják meg. *Mayer* tehát gyára üzemeltetésében fia segítségére is támaszkodott.

1852-ben — egy hivatalos eljárással kapcsolatban — vagyonkimutatási igazolvány kiállítására

válíkszükségessé. A július 31-i ülésén a városi tanács megállapítja, hogy Mayer György posztó és kőedénygyáros „városunkban 40.000 ezüst forintot érő tiszta értékkel bír”.⁴³

Oldal József hányatott életű, egykori 1848 – 1849-es honvédtiszt és későbbi szerkesztő, 1860-ban az Iparosok Lapjában számunkra nézve érdeklető cikket írt a pápai kőedénygyárról.⁴⁴ Miután 100 év alatt elkerülte a szakemberek figyeljét és ilyképp teljesen ismeretlenül lappang, célszerűnek véljük kivonatoltságát megismétlését:

Ezek szerint Mayer György a gyárat nemcsak helyiségekre nézve, hanem az üzlet terjedelmében is nevezetesen gyarapította. Olyannyira, hogy már maga a nagy négyszög terjedelmű épület, a többi hozzátartozó melléképületekkel, meglepő látványul s díszül szolgálta Pápa városának. „A gyár a borsosgyőri utca végén áll, mintegy 6 házhelyet foglal el s hét épületet tartalmaz a hozzá tartozó nagy szárítóval; a gyárpépület közepén pedig első égetésű edény számára nagyszerű lerakó félszer létezik. Öt gyártó kemencéje van s körülbelül 180 ember kényelmesen végezheti a gyárban munkáját, mely munka annál pontosabban és szakavatottabban foly, mert már régibb időből letelepedtek itt az illető gyári munkások, s Pápan élnek családostól, mi a gyárra nézve kitűnő előnyt biztosít, mivel ekkép a munka, illetőleg a gyártás avatott kezekre bízathatik.”

„Az anyagot, melyből a gyárban a kőedény készül, a Bakonyból kapják, hol Pápa és Városlőd között nagy mennyiségben található. Az anyag színe nyers állapotban is fehér, mint a mészkőé, a föld első rétegében fekszik s így könnyen lehet hozzájutni. Két-három láb terjedelmű darabokban ássák s e darabok sóskavicsal vannak keverve, melyet az anyagtól utóbb elválasztanak s attól azt egészen megtisztítják.

Utóbbi időben Mayer György úr tulajdonos örökösei kezelésére jutván a gyár, ezeknek egyike egy újabb anyagnemet fedezett fel, mely májbarnaszínű, annyira zsiradékos, hogy úgyszólván vágni, faragni lehet s midőn kiégettetett, hófehér színre változik. Most ezen anyagot is keverve a fentebivel, igen használják a gyárban a kőedény gyártására.

Ezen anyagokból mindennemű kőedény készül nagy mennyiségben.

A gyárnak, mint legrégebbinek az országban, már a régibb időben különös engedménye volt bárhol raktárakat tartani.

Ami a gyári munka kezelését, a gyártmányok készítésének könnyűségét illeti, a pápai gyár talán

egy a maga nemében, mert tüzelőre nézve legkisebb akadályt sem szenved, ott lévén a Bakony.

Nem messze a gyártól folyik a Tapolca vize, melyen van a jó karban álló anyagtörő és mázörölő malom s így a gyárkezelés legcsekélyebb nehézségeknél sincs kivéve, mi azon reményre jogosít, hogy a gyár még a mostaninál is nagyobb virágzásnak néz elé.

Jelenleg a gyár Mayer György örököseinek birtoka s minthogy ezek közt közös osztály tárgyalattik, a gyár is nyilvános árverés útján, még a tavasz folytán eladó lesz, de ha vevő jelentkeznek, addig szabad kézből is megvehető. Ennek következtében igen kívánatos volna, hogy e nagy terjedelmű gyár, mely hazánk iparának jelentékeny tényezője, oly egyéniség birtokába jutna, ki mind vagyoni állásánál, mind szakszerű képzettségénél fogva annak élére valóban hivatott.”

E híradás szerint tehát 1860 táján Mayer György örökösei kezelésébe került a pápai gyár. 1864 és 1866 között Pápan az üzemeltetést beszüntették, a gyárat Városlődre telepítették át, az ottani kőedényüzemmel egyesítették s városlődi kőedénygyárként folytatták a gyártást.

Ennek a városlődi üzemnek is ugyancsak egy Mayer (Meyer) György a „gyártulajdonosa”. Jordán Emília nevű feleségétől Városlődön a következő gyermekei születtek:

1. *Lujza Mária.* 1866. február 24-én született. Keresztszülei: Schvab József és Jordán Mari pécsi lakosok. (Meghalt 1866. június 16-án.) Született 1867. május 10. Keresztanyja özvegy Jordán Mária.
2. *Ilona.* Született 1867. május 10. Keresztanyja özvegy Jordán Mária.
3. *György.* Született 1868. augusztus 14-én. Keresztszülője: Sebastiani Mária, néhai Jordán özvegye.
4. *Rezső Titusz Hugó.* Született 1878. április 25. Keresztanyja özvegy Obertrank Rezsőné, született Schwabe Eleonora, Budapest.⁴⁵

Mayer György 1879. május 25-én, mint tanú résztvett Oppe Ignác és Wanke Mária házasságkötésénél.

Nemsokára névváltoztatási kérelmeivel foglalkoznak. A fővárosi tanács „illetőség tárgyában nyilatkozat végett Pápa városával közölte” szándékát. A helyi tanács 1883. február 10-i ülésén oly-

képp határoz,⁴⁶ hogy „mint pápai szülőktől származott, szintén pápai illetőségűnek ismertetik, 's egyúttal kijelentetik, hogy vezeték nevének „Zala”-ra szándékolt változtatása ellen illetőségi hatósága részéről nehézség nem tétethetik”.

A városlódi kőedénygyárnak ezután még két Meyer nevű tulajdonosára bukkanunk:

1. Meyer Ferenc, Kalivoda Leontina özvegye (származási helye Pápa, lakóhelye Városlőd), „kőedénygyáros, meghalt 1881. május 18-án 63 éves korában”.⁴⁷

2. Mayer Béla, budapesti születésű, városlódi gyártulajdonos és brugnerai és prátai Porcia Leopoldina grófnő

(Gyermekei: a) Béla. Született 1893. okt. 4.

b) Lajos. Született 1894. nov. 18.).

5.

Wanke Ferenc

Ennek, a magyarországi kőedénygyártásban is szerepet vitt családnak első tagja a prágai „neü errichteten Steingut Fabrique nach englischer Art” gyár 1795 decemberében összeírt személyzeti listáján bukkan elő. Erről a Franz Wanke 2-ik Brenner-ről megemlítik azt is, hogy a csehországi Ospitzben született.⁴⁸

Három év múlva a teinitzi gyár foglalkoztatja.⁴⁹

Az altrohlaui, csehországi kőedénygyárban is működött 1826 és 1831 között egy Wanke. Erről a Karl Wanke-ről pontosan feljegyezték a gyári iratok, hogy 1804-ben Sommerein-ben született.⁵⁰

A magyarországi forrásokban — eddigi ismereteink szerint — legelőször Veszprém vármegye 1820. november 18-án tartott közgyűlésén kerül szóba a család egyik tagja; amikor is a városi tanács útnak indítja Wanke Vencel-hez a Helytartótanács útján a „Csehországi Igazgató Szék” hozzá küldött „elbocsájtó levelét”. Ezt az iratot, amely Wanke „Csehországból lett elbocsátását” jelentette, a megye „éremében Dombay Szolga Bíró Úrnak” kiküldette.⁵¹

Ez a Wanke Vencel még nem vett részt a magyar művészi kerámia gyári készítésében, hanem új urát, gróf Esterházy Pált mint rédei erdésze szolgálta. Preszler Erzsébet nevű feleségétől született Vilmos fia 1822. augusztus 8-án, a veszprémmegyei Sikátoron, akit 1845-ben pappá szenteltek és 1885-ben mint pápateszéri plébános hunyt el.⁵²

Wanke Vincét — noha kerámiai tevékenységéről mit sem tudunk, mégis szem előtt kell tartanunk. 1837-ben ugyanis egyik tanú, Wanke Ferenc és Hin-

rich Anna esküvőjén. Ebből feltételezhetően közeli rokona éppen annak a Wanke (Vanke) Ferenc-nek, akinek változatos működése egyik érdekessége a magyar kerámiaművészet történetének.

A Wanke (Vanke)-k közül ezután az a Wanke Anna bukkan elő, akinek 1833. január 15-én, 22 éves korában volt Pápán az esküvője az akkor nálánál éppen 10 évvel idősebb Schönwald Vilmos-sal⁵³ Házasságukból négy gyermek született. Mindegyikük még mint kiskorú apróság el is hunyt:

1. Erzsébet Emília. (Született 1833, meghalt 1836.)

2. Károly. (Született 1841, elhalálozott 1842.)

3. Anna. (Született és meghalt 1843.)

4. Róbert. (Született 1845, meghalt 1846.)⁵⁴

(Wanke Anna 1851. november 2-án, 39 éves korában Pápán halt meg).⁵⁵

A Wanke család pontosabb megismerése és a családi összefüggések tisztábban látása érdekében fontosságot nyer Wanke Johanná-nak 25 éves korában, 1840 karácsony napján, a német birodalom türingiai erdeinek területén, a „Schwarzenburg Rudolftadti Hercegségben” született, akkor 21 éves Dresselt Károly-lyal kötött házassága.⁵⁶ Az esküvő fényét emelte, hogy a házasságkötés tanúí Rikoti Károly pápai kőedénygyári igazgatónak titulált egyik irányítója és Dalheimer Antal, szintén rangos gyári dolgozó voltak. De a mi szempontunkból ennél jelentősebb, hogy a fiatalasszony szüleinek a nevét is feljegyezték az esketési iratokban. Wanke Johanna ezek szerint Wanke Ferenc gyáros és Kohn Erzsébet leánya.⁵⁷

Az 1840-es esküvőt megelőzően már szerepelt Wanke Ferenc neve Veszprém vármegye 1835. december 14-i közgyűlésén.⁵⁸ Ekkor intabulálták Wanke Ferenc ellen ugyanis azt a 114 forint 27 krajcáros v. cz. tartozást, „mellyel az 1835-ki Februárius 9-kén Pápán költ Solo Váltó levél szerint Hirschler Sámuel részére való adós voltát megismerte”.

Ez idő szerint nem lehet még bizonyossággal megállapítani, hogy ez az 1835. évi adóssági betáblázási ügy azzal a Wanke Ferenc-cel van-e kapcsolatban, akinek Kohn Erzsébet volt a felesége, avagy az ő személyével nem azonos, de nevével egyező azon másik Wanke Ferenc-cel, aki mint 36 éves „edény gyártó legény” 1837. január 23-án Pápán házasságot köt az akkor harmincadik életévében levő Hinrikh (Heinrich) Anná-val, Wanke Vencel és Lisztner Ferenc tanúk jelenlétében.

Első gyerekük még Pápán született és ott is halt meg 1837. augusztus 24-én „kisdéd” korában.⁵⁹

A XIX. század negyvenes éveinek közepén már mint a pápai kőedénygyárat elhagyó s Kőszegre áttelepedő, önálló és független mesterrel találkozzunk *Wanke Ferenc*-cel.

Az 1844-től 1851-ig terjedő időszak alatt négy gyermeke született Kőszegen. Mindegyikük leány:

1. *Karolina*. 1844. október 9-én keresztelték.⁶⁰
2. *Emília*. Keresztelték: 1846. október 1.
3. *Kornélia*. Keresztelték: 1848. július 28.
4. *Mária*. Keresztelték: 1851. március 11.⁶¹

A keresztelőkkel kapcsolatos feljegyzések *Wanke Ferencet* kőedénygyárosnak nevezik. Erre vonatkozólag — a fennmaradt kőszegi F W jegyű emléksúlyanyagokon kívül — Kőszeg legújabb monográfiájától kapjuk meg a tájékoztatást:⁶²

„... a kapitalizmus vállalkozásai sorában egy kőedény gyár is létesült Kőszegen. Szakembere a csehországi *Wanke Ferenc* volt, aki 1846-ban kapott itt, Kőszegen, polgárjogot. Az üzem a szabadságharc leverése után a pénz elértéktelenedése miatt tönkrement.”

1854. március 6-án maga *Sárkány Miklos* apát viszi *Wanke Ferenc* „kőszegi fehéredénygyártót” Bakonybélbe, hogy az ottani kőedénykészítési vállalkozást beindítsa. Az apát még az ügykezelést is felajánlotta neki. *Wanke* hajlandó is lett volna Bakonybélben maradni és vállalkozni a gyár vezetésére, azonban elégtelen anyagi juttatások és egyéb összekülönbözések miatt csakhamar ott hagyta a gyárat.⁶³

Wanke Ferenc kerámiai pályájának végső szakaszában a városlódi gyárban kötött ki. Mikor 1870. május 11-én 64 éves korában *Heinrich Anna* nevű felesége Városlődön meghalt, megözvegyült férjét városlódi „gyáros”-nak tüntetik fel.⁶⁴ Négy év múlva, 1874. szeptember 2-án, szintén Városlődön, 74 éves korában meghalt maga *Wanke Ferenc* is.⁶⁵ Az elhalálzási anyakönyvben származási helyül Bécs városát tüntetik fel.⁶⁶

Wanke Ferenc, mint „edénygyártó legény”, Pápán kezdte működését. Ezután, sorsa javítása érdekében, Kőszegen próbálkozott saját gyárat alapítani. A gazdasági bajok által elsodort gyára után Bakonybélben kísérelt egzisztenciát teremteni. Végül is a városlódi nagy kerámiai gyár lett a végső otthona. Ugyanegy mester járta végig a Dunántúl négy gyárat.

Hátrahagyott családtagjai közül eddig csak *Mária* nevű legkisebbik leánya sorsa ismeretes. Apja halála után négy évvel, 1879. május 25-én

férjhez ment *Oppe Albert* városlódi kőedénygyártó munkásnak az akkor 24 éves *Ignác* nevű fiához.

A két család közötti ismeretség és barátság kezdete még azokra az időkre megy vissza, amikor az ifjú férj édesapja az egykori „Borussia”-ból átszármaazva, 35 éves korában, 1854-ben Városlődön házasságot köt. Sorsa egyideig őt is Bakonybélbe veti s az ottani gyár szűk kis világa az öreg *Oppét* és a Kőszegről kikopott *Wankét* barátokká kovácsolta össze. Ezek a régi kapcsolatok familiáris rokoni kötelekeké változtak, amikor *Wanke Mária*t, szülei elhalálzása után *Oppe Ignác* Városlődön élettársául veszi. Az *Oppe* és *Wanke* család egyesülésének aktusánál a házasságkötés egyik tanúja maga *Mayer György*, a városlódi kőedénygyár akkori tulajdonosa, a másik pedig *Röszner Gusztáv* „porcellánfestő”.

Az *Oppe-Wanke* párnak öt év alatt négy gyermeke született:⁶⁷

1. *Ida*. (1880. február 25.)
2. *Marianna*. (1882. április 13.)
- 3–4. *Sándor és Béla*. Ikrek. (1884. május 3.)

Ezzel a násszal nemcsak az *Oppe* és *Wanke*, hanem még a *Rettig* család is egymással rokonokká vált. Kerámiai nagy dinasztiviává alakultak, amelyet az akkori helyzet ismeretében inkább azzal lehetne megjelölni, hogy egy nagy közös nyomorúságba egyesültek.

6

Gerlicze Ráfael

A hevesmegyei Szarvaskőről származik és a régi felsőmagyarországi nagy kerámiaipontból, Hollóházáról került a Dunántúlra. 1852 óta tevékeny részese a bakonybéli apát kőedénygyártási törekvéseinek. A kicsinyes lehetőségek erősen korlátozták és *Sárkány Miklos* apátnak a gyors sikerre, előre biztosított eredményekre törő céljait nem tudta elérni.

Mint a sorsában és a bakonybéli kőedénygyár sikerében vakon bizakodó 32 éves nőtlén férfiú, 1854. január 10-én házasságot köt a 19 éves hajadon bakonybéli *Szákli Anná*-val. „Mindkettő nemtelen” — írja be az esketést végző *Nyuli Vilmos* bencés plébános, jelezni kívánván ezzel azt, hogy a házasságra lépők egyszerű közrendbeliek.

Az 1854. évi sikertelen gyártási próbálkozások, a szerény és ki nem elégítő eredmények miatt — az apátsági naplóba írt bejegyzés tanúsága szerint — már ősszel az apát *Gerliczének* megmondta, hogy

munkájával nem lévén megelégedve, jövendőjéről gondoskodják.

Ennek ellenére, *Gerlicze* továbbra is ottmaradt. Szegénységben, nyomorúságban ottrekedt Bakonybélben, „a világ végső zugában”.

A *Gerlicze* házaspárnak Bakonybélben 6 fiúgyermeke született:⁶⁸

1. *Gyula*. 1855. január 13. Meghalt január 21.
2. *Ráfael*. 1856. március 14.
3. *Gyula*. (Újra.) 1861. január 13.
4. *Viktor*. (Más néven Géza.) 1863. december 31.
5. *Gusztáv*. 1866. január 27. Meghalt 1871. március 15.
6. *István*. 1868. október 18. Meghalt 1869. január 9.

A bakonybéli plébánia e bejegyzései *Gerlicze Ráfaelt* 1856 és 1866 között mindig *figulus*nak, 1868-ban pedig *porcellanos*nak nevezik.

Gerlicze Ráfaelt utoljára 1888-ban említik. Ekkor a szentgáli római katolikus egyház anyakönyvében szerepel, mint *Gerlicze Mária* 1888. január 24-én Herenden született *Gerlicze Géza* nevű törvénytelen fiának a keresztapja.

Gerlicze Ráfael tehát, aki még az ötvenes évek derekán *Martiny Sámuel*-lel, a hollóházai gyár újrakeltőjével és a regéci porcelánt gyártó telkibányai

gyár igazgatójával összefogva „a Pannon Hegy Gyöngye”-ként remélt Bakonybélben egy reprezentatív kerámiai művészeti gyár létesítéséről ábrándozott, reménysegei elfoszlása után mint nincstelen ott ragadt, s egyszerű *figulus*-ként kereste tovább kenyerét. *István* fiának 1869. elején történt elhúnytakor a bakonybéli anyakönyv „*porcellanos*”-nak nevezi őt. Lehet tehát, hogy a végén a herendi gyárral került kapcsolatba, sőt talán oda át is települt. 1893-ban viszont, a szentgáli római katolikusok anyakönyve ismét csak „*fazekas*”-nak nevezi.

Élete, küzdelme, álmai, sorsa és letörése tükrözi a magyar művészi kerámiagyártás árnyoldalait, meddő harcait, megghiúsult törekvéseit.

Hat fiúgyermeke közül 3 maradt életben. *Ráfael* nevű, Bakonybélben született fiát 1893-ban a herendi gyár munkásaként említik. *Gyula* nevű fia *Csuha János* vette nőül Apátfalváról és 1881, 1893-ban mint Herendben lakó fazekast, majd később pedig Herenden lakó gyári munkást említik. 1893-ban Herenden született fia, *Gerlicze Ráfael*-nek tehát az unokája, a keresztségekben szintén a *Gyula* nevet nyerte.

Ismeretes még a már említett *Gerlicze Mária* is. A szentgáli római katolikus plébánia anyakönyvének bejegyzései szerint 1881-ben Herendben, 1893-ban Herenden lakott.

Mihalik Sándor

- ¹ *Siklóssy László*: Batthyány Tódor porcelánpöre és kisbéri majolikagyára. Buvár, VI (1940), 237. l. *Korabinsky*: Geographisch-historisches und Produktlexikon von Ungarn. Pressburg, 1786. 201. l. *Demian*: Darstellung der Oesterreich'schen Monarchie. Wien, 1805. III. kötet.
- ² *Michael Kumits*: Topographische Beschreibungen des Königreiches Ungarn. Pesth, 1824. I. 62. l.
- ³ Carl Schirek: Die k. k. Majolika Geschirrfabrik in Holitsch. Brünn, 1905. 82–83. l.
- ⁴ A pápai római katolikus plébánia anyakönyve szerint. – Úgy ezt, mint tanulmányunk további számos adatának felkutatását dr. *Pfeiffer János* történész-kanonok segítő készségének köszönhetjük.
- ⁵ A *Bittó*-féle adósságát Veszprém megye 1804. december 11. ülésén (közgyűlési jegyzőkönyv 622. l., 212. szám) – a *Morotz*-félét pedig ezt még megelőzően, az 1804 augusztus 24-én tartott megyei közgyűlésen táblázzák be. (Közgyűlési jegyzőkönyv 444. l. 78. sz.)
- ⁶ *Schirek*: im. 83. l. Nagyon valószínű, hogy tulajdonképpen ő beszélt rá *Windschügelt*, a holicsei gyár egyik vezető rangú dolgozóját arra, hogy a gyárat odahagyva, Pápará telepedjék át.
- ⁷ A pápai r. k. plébánia anyakönyvei.
- ⁸ Veszprémi Állami Levéltár. Veszprém vármegyei 1799. december 2. közgyűlési jegyzőkönyve: 572–573. l., 52. sz.
- ⁹ Uo. Az 1804. december 11. ülés jegyzőkönyvében a 634. lapon, a 252. szám alatt.
- ¹⁰ Az 1806. június 3. közgyűlés jegyzőkönyve: 246. l., 325. sz.
- ¹¹ Az 1807. március 4. közgyűlési jegyzőkönyv 178. lapján a 274. szám. A *Winter Mátyás* részére való intabulálásokat lásd még: az 1807. július 4. közgyűlési jegyzőkönyv 351. l. 62. sz., – az 1811. november 16. jegyzőkönyv 677. l., 52. sz.
- ¹² A közgyűlési jegyzőkönyv 559. oldalán, 39. szám alatt.
- ¹³ A közgyűlési jegyzőkönyv 41. l., 91. számú feljegyzése.
- ¹⁴ Az 1818. február 25. Veszprém megyei közgyűlési jegyzőkönyvében: 75. l., 25. sz.
- ¹⁵ Pápa város 1818. július 25. tanácsülési jegyzőkönyve: 86. l., 260. sz.
- ¹⁶ Veszprém vármegye 1817. május 2. közgyűlésének jegyzőkönyve: 325. l., 81. sz.
- ¹⁷ 125., lap. 364. sz.
- ¹⁸ A városi tanácsülési jegyzőkönyv 8. l., 38. sz.
- ¹⁹ A közgyűlési jegyzőkönyv 76. l., 26. sz.
- ²⁰ *Illa Bálint* – *Kovacsics József*: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Budapest, 1964. 46–47. l.
- ²¹ A veszprémvármegyei 1821. március 2. közgyűlés jegyzőkönyve: 317. l., 93. sz.
- ²² A közgyűlési jegyzőkönyv 121. l., 59. sz.
- ²³ A pápai római katolikus plébánia anyakönyve.
- ²⁴ A pápai plébánia halálozási anyakönyve.
- ²⁵ A pápai plébánia anyakönyve.
Lásd még: *Mihalik Sándor*: Pápai kőedény- és porcelán kísérletek. Folia Archaeologica, XV. (1963). 173. l.
- ²⁶ A pápai római katolikus plébánia anyakönyve.
- ²⁷ A pápai plébánia esketési anyakönyve.
- ²⁸ A pápai római katolikus plébánia anyakönyve.
- ²⁹ A pápai plébánia anyakönyve.
- ³⁰ 6. lap, 25. sz.
- ³¹ A pápai főplébánia keresztelési anyakönyve.
- ³² A pápai plébánia halálozási anyakönyve.
- ³³ Országos Levéltár. Helytartótanács iratok. 1842. Departamentum Commerciale. Fons 18. Positio 41.
- ³⁴ *Mérei Gyula*: Magyar iparfejlődés 1790–1848. Budapest, 1951. 280. l.
- ³⁵ Társalkodó, 1842. évfolyam, 76. sz. 303. l.
- ³⁶ Iparosok Lapja, III. Évfolyam (1860), 60. l.
- ³⁷ *Mihalik Sándor*: Adatok Mayer pápai és herendi gyárigazgató működéséhez. Folia Archaeologica, XVIII.
- ³⁸ Pápa város 1815. évi január 14. tanácsülési jegyzőkönyve: 9. lap, 28. sz. és ugyanazon évi tanácsülési jegyzőkönyvek: 67. l., 194. sz.
- ³⁹ Ezt az egyezményt Veszprém vármegye 1820. szeptember 4–6. közgyűlésén intabulálták. (Közgyűlési jegyzőkönyv: 931. l., 103. sz.)
- ⁴⁰ Pápa város 1818. évi május 9. és október 19. tanácsülési jegyzőkönyveinek 51. l., 153. sz. és a 113. lapon levő 333. szám alatt.
- ⁴¹ Az eladást és vételt Pápa város tanácsának 1820. január 8. ülésén jelentették be. Tanácsülési jegyzőkönyv: 2. lap, 4. sz.
- ⁴² Pápa város 1820. március 29. tanácsülési jegyzőkönyve: 62. lap, 230. szám.
- ⁴³ Pápa város 1852. évi július 31. tanácsülési jegyzőkönyve: 137. lap, 637. sz.
- ⁴⁴ *Oldal József*: A pápai kőedény-gyár. Iparosok Lapja. II. Évfolyam (1860), 60. 61. l.
- ⁴⁵ Valamennyi adalék a városi plébánia keresztelési és halálozási anyakönyveiből. Az 1952-ben még élt (93 éves) *Mayer Béláné* közlése szerint a városi *Mayer* család azonos a pápaival. Fiainak ugyanis dédapja volt a posztósból edénygyárossá lett pápai *Meyer*. (Tasnádiné Marik Klára gyűjtéséből.)
- ⁴⁶ Tanácsülési jegyzőkönyv: 153. sz.
- ⁴⁷ A városi plébánia halálozási anyakönyve.

- ⁴⁸ *Hans Meyer*: Böhmisches Porzellan und Steingut. Leipzig, 1927. 158. l.
- ⁴⁹ *Meyer*: im. 176. l.
- ⁵⁰ *Meyer*: im. 284. l.
- ⁵¹ Veszprémi Állami Levéltár: Veszprém vármegye 1820. november 18. közgyűlési jegyzőkönyve: 114. l., 118. sz.
- ⁵² *Pfeiffer János*: A veszprémi egyházmegye pappjai. (Kézirat.)
- ⁵³ A pápai plébánia esketési anyakönyve.
- ⁵⁴ Mindegyikük Pápan született és ott is halt meg a pápai plébánia kereszteleési és halálozási anyakönyvei szerint.
- ⁵⁵ A pápai plébánia halálozási anyakönyve.
- ⁵⁶ Az ifju férj apja: *Ábris János Dresselt* blankenburgi lakos.
- ⁵⁷ A pápai római katolikus plébánia anyakönyve. Említést tesz erről az evangélikus egyház egyik feljegyzése is.
- ⁵⁸ A közgyűlési jegyzőkönyv 2806. száma alatt.
- ⁵⁹ A pápai római katolikus plébánia anyakönyvi feljegyzéseiben a gyermek hol *Vilmos*, majd pedig mint *Ferenc* és *Vilma* szerepel. Ezenkívül 1834 és 1837-ben jelölik meg az elhalálozás évét.
- ⁶⁰ A városlődi római katolikus egyház anyakönyve szerint 1861. október 8-án *Veisenfeld Ferenc* tanító és *Magyar Mihály* gyárosok jelenlétében 17 éves korában férjhez ment az akkor 24 éves *Karl Ágoston* kántortanítóhoz.
- ⁶¹ A kőszegi Jézus Szíve plébánia kereszteleési anyakönyvének feljegyzései szerint mindegyik gyermek keresztanyja *Lehner Teréz* volt. Karolinának Hawernák János, Emiliának és Kornéliának Eisenport Sándor, Máriának pedig Berezovits Antal lett a keresztapja.
- ⁶² *Lelkes István*: Kőszeg. Budapest, 1960. 170. l.
- ⁶³ *Mihalik Sándor*: Bakonybéli kőedénygyártási próbálkozások. Folia Archaeologica, IX. (1957), 263–264. l.
- ⁶⁴ A pápai plébánia esketési és halálozási anyakönyve.
- ⁶⁵ A városlődi plébánia halálozási anyakönyve.
- ⁶⁶ A kőszegi polgárjogának – 1846-ban való szerzésekor viszont csehországinak mondják.
- ⁶⁷ A városlődi plébánia kereszteleési és esketési anyakönyve.
- ⁶⁸ A bakonybéli plébánia kereszteleési, esketési és halálozási anyakönyve.

Transdanubische Keramikerfamilien

Der transdanubische Teil Ungarns ist bereits seit zwei Jahrhunderten ein klassischer Boden für die Herstellung von künstlerischen Keramikerzeugnissen. Um 1760 stellten auf einmal zwei Mitglieder der Familie Esterházy Versuche an, um auf ihren Gütern Fabriken zur Erzeugung künstlerischer Keramik zu errichten, die mit den Wiener Porzellanfabriken und den Holitscher Fayencefabriken des Herrscherpaares Maria Theresia und Franz von Lothringen konkurrieren sollten. Fürst Paul von Esterházy beabsichtigt eine Porzellanfabrik und Graf Josef von Esterházy eine Fayencefabrik zu errichten. Nach vielen Versuchen entwickelte sich letztere in Tata auch bezüglich ihres Ranges zur zweiten Fayencefabrik des Landes.

Zu Beginn des 19. Jahrhunderts, als die heimische Steingutfabrikation zu einer allgemeinen Staatsangelegenheit wurde, entstand in Pápa, der eine viel zeitgemäßere Produktion versprechende Konkurrent der Fabrik von Tata. Bereits 1802 gelangen zwei Meister — Schneller und Postbichal — aus der Holitscher großen Fabrik hier an. Bisher war uns nur bekannt, daß sie nach erfolgloser Arbeit bald auf ihre ursprüngliche Arbeitsstellen zurückgekehrt sind, doch berichten die neuerdings mühsam gesammelten, kurzen Beiträge aus alten kirchlichen Matrikeln, gleichalterigen Protokollen der Komitats- und städtischen Ratssitzungen, sowie Generalversammlungen getreu darüber, daß sie auch mitten ihres schweren Schicksals weiterhin in Pápa blieben, Familien gründeten und sich durch ihre standhafte Arbeit bis zu ihrem Tode aktiv an dem mächtigen Aufschwung der Steingutfabrik von Pápa beteiligt hatten.

Der entsprechende Ausbau der Fabrik zu Pápa ist das Lebenswerk des Matthias Winter. An seinen Namen knüpft sich die mit der im Jahre 1805 erfolgten Neugründung einsetzende Periode. Die jetzt veröffentlichten Beiträge geben Aufschluß darüber, wie und wo er dem Handel entstammt, wie er das Kapital erworben hat und berichten auch über seine Familienverhältnisse.

Die Fabrik hatte unter der Leitung des in Pápa gebürtigen Georg Johann Mayer ihre Glanzperiode.

Mayer, der die Fabrik im Jahre 1839 käuflich erworben hatte, setzte den Beruf seines Vaters fort und war von 1815 an ebenfalls Tuchmacher. 1839 ist er Besitzer einer Tuch- und Steingutfabrik und verfügt laut eines Vermögensnachweises aus dem Jahre 1852 bereits über ein Reinvermögen von 40.000 Silbergulden. Nach seinem Tode, um 1864 legten seine Erben die Fabrik in Pápa still und verschmolzen sie mit dem Steingutbetrieb in Városlód.

Das älteste Mitglied der Familie Wanke taucht 1795 in der Prager Fabrik auf. Unter den nach Ungarn übersiedelten Familienmitgliedern erweckt Franz Wanke ein besonderes Interesse, da er zuerst 1837 in der Fabrik zu Pápa arbeitet, vom Jahre 1846 an jedoch bereits in Kőszeg (Güns) als selbständiger Meister über eine eigene Fabrik verfügt. Als sich das Geld während des Freiheitskampfes entwertete, wurde auch sein Vermögen zu nichte. 1854 versuchte er den Steingutbetrieb von Bakonybél in Gang zu setzen, doch konnte er wegen der Engherzigkeit des dortigen Besitzers keine günstigen Ergebnisse erzielen. Im Jahre 1870 wird er als Fabrikant in Városlód erwähnt.

Raphael Gerlicze war zuerst in den großen Zentralfabriken der nordungarischen Keramik tätig und begann in den Fabriken von Telkibánya und Hollóháza sich mit dem Gedanken zu befassen, daß man die Fabrik von Bakonybél zu einer repräsentativen, künstlerischen keramischen Fabrik entwickeln könnte. Die Kleinlichkeit des Abtes von Bakonybél und sein Zurückschrecken vor jedem finanziellen Opfer machten die Errichtung einer größeren Fabrik unmöglich. Der unbemittelte, vermögenslose Gerlicze kann nicht einmal fortziehen. Seine Armut zwingt ihn auch dann noch dort zu verweilen, als man bereits mit allen weiteren Versuchen aufgehört hat. Er führt sein Dasein unter schweren Verhältnissen als einfacher Töpfermeister. Es gibt Zeichen, die darauf hinweisen, daß er dem Ende seines Lebens zu, mit der Herender Fabrik in Verbindung gekommen ist, ja vielleicht auch nach Herend übersiedelt war.

Sándor Mihalik

Familles de céramistes de la Transdanubie

La Transdanubie, la partie de la Hongrie située au-delà du Danube, est depuis deux siècles la terre classique de la fabrication de céramique d'art. Vers 1760, deux membres de la famille Eszterházy font une tentative d'établir dans leurs domaines des manufactures de céramique, capables d'entrer en émulation avec les manufactures de porcelaine, de Vienne, et de la fabrique de faïence de Holic, appartenant à la reine Marie-Thérèse et à son époux François de Lorraine. Le prince Pál Eszterházy désira créer une fabrique de porcelaine, et le comte József Eszterházy une fabrique de faïence. Après de longues expériences d'essai, cette dernière fabrique, établie à Tata, devint la manufacture de faïence, la deuxième en rang, de la Hongrie.

Au début du XIXe siècle, lorsque la production de faïencine devint une affaire nationale, fut créé à Pápa un rival de la fabrique de Tata, où l'usinage devait être plus moderne. Déjà en 1802, deux maîtres potiers — Schneller et Postbichal — se rendirent de Holic à Pápa. Nous avons su jusqu'à présent qu'après un travail sans résultat ces deux maîtres retournèrent à leur lieu de travail original, or, les menues données rassemblées dans de vieux registres ecclésiastiques et dans les procès verbaux des séances et des réunions générales contemporaines de la ville de Pápa, nous renseignent que malgré leur sort difficile, ils restèrent à Pápa où ils fondèrent une famille, et avec leur travail assidu ils contribuèrent jusqu'à leur mort au grand essor de la fabrique de faïencine de Pápa.

Le développement de la fabrique de Pápa est dû à Mátyás Winter, au nom duquel se rattache la période qui commence en 1805, lorsque fut refondée la fabrique de faïencine. Les données ici publiées jettent une lumière sur la carrière de Winter, sur sa famille et sur les sources du capital qu'il s'est procuré.

La fabrique de Pápa connut son ère de splendeur

sous la direction de György János Mayer, natif de la ville. Continuant le métier de son père, il était, dès 1815, maître drapier. A partir de 1839, il possédait une fabrique de draps et une de faïencine, et, selon le relevé de 1852, il possédait déjà une fortune de 40.000 florins d'argent. Après sa mort, vers 1864, ses héritiers liquidèrent la fabrique de Pápa et la transférant à Városlőd, ils l'intégrèrent dans la fabrique de cette ville.

On rencontre le nom du plus ancien membre de la famille Wanke, en 1795, dans la manufacture de Prague. Parmi les membres de cette famille immigrés en Hongrie, c'est Ferenc Wanke qui est particulièrement digne d'intérêt. D'abord, en 1837, il travailla dans la fabrique de Pápa, mais déjà en 1846, il posséda à Kőszeg une fabrique indépendante. Lorsque, par suite de la guerre d'indépendance la monnaie s'est dépréciée, il perdit lui aussi sa fortune. En 1854 il essaya de remettre en marche la fabrique de faïencine de Bakonybél, mais à cause de la mesquinerie de son propriétaire il ne put obtenir de résultats satisfaisants. En 1807 on le mentionne comme fabriquant de Városlőd.

Rafael Gerlicze travailla d'abord dans les grandes manufactures centrales de céramique de la Haute Hongrie, puis c'est en travaillant à Telkibánya et à Hollóháza qu'il songea à développer la fabrique de Bakonybél en une grande manufacture représentative de céramique d'art. La parcimonie du prieur de Bakonybél, qui refusait d'apporter des sacrifices, a entravé la création d'une fabrique importante. Dénué de ressources, Gerlicze se trouva dans l'impossibilité de quitter Bakonybél et se vit obligé d'y rester même après que tous les expériences furent interrompus. Il végéta comme simple potier. Selon certains indices, vers la fin de sa vie il entra en relation avec la manufacture de Herend, et peut-être alla-t-il s'établir lui-même à Herend.

Sándor Mihalik

СЕМЬИ КЕРАМИКОВ ЗАДУНАЙСКОГО КРАЯ ВЕНГРИИ

Задунайский край Венгрии является уже в продолжение двухсот лет классической землей производства художественной керамики. Около 1760 года сразу два члена семьи Эстерхази сделали попытки создать заводы художественной керамики на своих землевладениях, соперничающие с венским фарфоровым заводом и с голичским фаянсовым заводом императорских супругов, Марии Терезии и Франциска Лотарингского. Герцог Пал Эстерхази желал создать фарфоровый, а граф Йозеф Эстерхази — фаянсовый завод. После продолжительных попыток из последнего вырос в городе Тата второй и по рангу фаянсовый завод Венгрии.

В начале прошлого века, когда производство отечественных так называемых каменных посуды (Штейнгут) стало общевенгерским вопросом, рядом с заводом в г. Тата, был создан его соперник в г. Папа на основе более современных методов производства. Уже в 1802 году двое мастеров — *Шнеллер* и *Постби-хал* — пришло туда из крупного голичского завода. До сих пор мы считали, что после неуспешной работы они скоро возвратились на свои прежние рабочие места, но теперь мелкие вклады, полученные из старых церковных матрикулов и протоколов сессий комитатских и городских управлений, верно свидетельствуют о том, что они, несмотря на тяжелую судьбу, продолжали жить в г. Папа, они завели семью, и со своей выносливой работой участвовали до смерти в огромном размахе и подъеме завода каменных посуды в г. Папа.

Достойное построение всех цехов завода является жизненным творчеством *Матьяша Винтера*. Эпоха возобновления завода с 1805 года связана с его именем. Теперь опубликованные данные освещают и то, откуда и как он пришел сюда из торговли, кто были членами его семьи и откуда собрал необходимые для завода денежные средства.

Полный расцвет завода совпадает с дирекцией *Дьёрдя Яноша Майера*, который купил завод в 1839 году. Он был мастером местного, отечественного

происхождения. Продолжая ремесло своего отца, он был тоже валяльщиком начиная с 1815 года. С 1839 года у него уже были суконная фабрика и завод каменных посуды. Согласно ведомости из 1852 года чистая стоимость его имущества была равной 40 тыс. серебряных форинтов. После его смерти, наследники переселили завод в с. Варошлéd, который слился с тамошним заводом каменных посуды. Действие завода в г. Папа было таким образом прекращено.

Первый нам известный член семьи *Ванке* возникает на пражском заводе в 1795 году. Из числа членов семьи, которые переселились в Венгрию, для нас интересен *Ференц Ванке*, так как он в начале работал в 1837 году на заводе в г. Папа, но затем уже в 1846 году стал самостоятельным мастером и владел своим заводом. Когда в течение борьбы за свободу Венгрии деньги обесценились, его имущество тоже уничтожилось. В 1864 году он сделал попытки начать производство на заводе каменных посуды в с. Баконьбел, но вследствие скупости владельца тамошнего завода он не был в состоянии достичь благоприятных результатов. В 1870 году о нем говорится в качестве владельца завода в с. Варошлéd.

Рафзел Герлице прежде работал на крупных заводах в центрах керамического производства в северной части исторической Венгрии, и мечтал о том, работая на заводах в сс. Телкибаня и Холлохаза, что из баконьбелского завода можно было бы создать завод для производства художественной керамики, служащей репрезентативным целям. Вследствие скупости баконьбелского аббата и боязни от пожертвований создание более серьезного завода стало невозможным. *Герлице* без денег и без имущества не смог переселиться. В своей нишете он был вынужден остаться там и тогда, когда он уже перестал сделать попытки. Отдельные знаки указывают на то, что он к концу своей жизни создал связи с херендским фарфоровым заводом, и, более того, может быть, он переселился в Херенд.

Шандор Михалик

A pápai keménycserépgyár története

A reformkorszak és az azt követő idők társadalmi viszonyai és művészete felé fordult érdeklődés termékenyítően hatott a magyar iparművészet történetének kutatására is.

Amikor az iparművészettörténet manufaktúrákban előállított termékeket vizsgál — például a keménycserépgyártás esetében —, nem támaszkodhat kizárólag a gazdaságtörténészek által már közreadott adatokra, mert a gazdaságtörténeti tanulmányok adatanyaga sajátos célkitűzéseiknek megfelelően válogatott, végkövetkeztetésük pedig nem elégíti ki az iparművészettörténetet.

A manufaktúrákban előállított fajansz és keménycseréptárgyak a formaadás és díszítés szempontjából művészi produktumok. A termékek legnagyobb része a mindennapos használatra készült széles vásárlóközönség igényeit kívánta kielégíteni. Ebből az is következik, hogy ezek a tárgyak nem „élnek” túl sokáig, és a múzeumok aránylag későn kezdik gyűjteni őket. A pápai keménycserépgyár izesen vaskos termékei közül az a százegyházy darab, amely megmaradt, múzeumba került és így ismertté vált, csak elenyésző töredéke annak a mennyiségnek, amelyet ez a manufaktúra fennállása alatt előállított és eladott.¹

Nem sokkal jobb a helyzet a levéltári anyag szempontjából sem. A hatóságokhoz benyújtott folyamodványok, jelentések a legtöbb esetben már eltűntek, csupán a tárgymutatók szükségű tárgyi-tartalmi bejegyzéseire támaszkodhatunk.

Történeti és ipartörténeti jellegű monográfiák sora nélkül a magyar kerámiagyártás történetének tanulmányozása teóriák halmaza lehetne csupán.

A XVIII. század végén és a XIX. század elején létesült kerámiagyárak szoros kapcsolatban állnak egymással. Munkások és művezetők az egyik gyárból a másikba vándorolnak. Veszprém megye területén a XIX. század első felében egy dunántúli kerámiaközpont alakul ki: Pápa, Városlőd, Herend és Bakonybél gyárt keménycserépet vagy porcelánt. Közelségük, a veszprémi püspökség

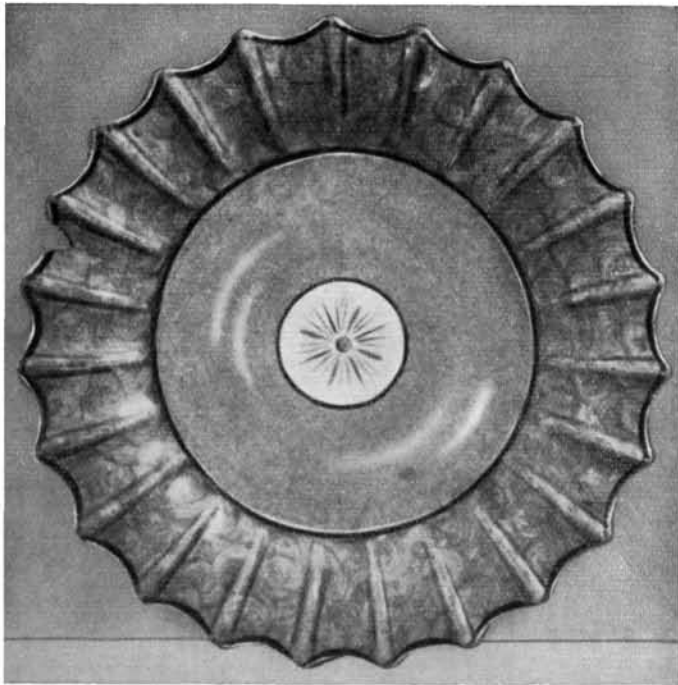
birtokáról ugyanazon alapanyag felhasználása, ugyanaz a munkáskéz az egyik majd a másik gyárban, sok összekötő szálat alkot; az összkép egyaránt mutat² egyéni jelleget és közös vonásokat

I.

Ha ésszerű tektonikát keresünk az iparművészeti termékekben, vizsgálódásunk anyagát természetesen a mindennapi, széleskörű használatot szolgáló tárgycsoport fogja képezni. Ez a terület a középkor, majd a reneszánsz óta inkább a fém-művességé, ám a XVIII. század utolsó negyedében egy új anyag nyer tért, a keménycserép,³ amely leváltja a polgári háztartásban az ónt és fajanszot. Első virágzási idejének felfogására jellemző, hogy nem a díszítések halmozásával, zsúfolásával akar művészi célt érni, legjobb idejében tudatosan anyagszerű, sikerrel kísérli meg a klasszicizáló formaideál és a korban akkor célszerű-konstruktív egyesítését.

A XVIII. század hetvenes éveitől Európa-szerte tökétes vállalkozásokként alakuló keménycserépgyárak sokkal szélesebb körben elégitették ki az igényeket, mint a már hanyatlásnak induló fajansz és az akkor még csak kevesek által igényelt és megfizetni tudott porcelán. A fajanszgyártásnak alkonya ez az idő, az óntárgyak használatának pedig végórája. A fajanszgyárak esetében kézenfekvő a törekvés a versenyképesség megtartására, a további fennmaradásra: áttérni a keménycserépkészítésre. Ez az új anyag napról napra erősödő versenyével azonban, egyrészt éppen olcsósága miatt, visszahatott a porcelángyártásra is; ahol eddig csak porcelánt állítottak elő, ott több helyen a gyár egy részét keménycseréptermelekre rendezik be. Bizonyos időbeli eltolódással ennek fordítottja is érvényes — a keménycserépgyárak gyengébb minőségű porcelánt gyártanak és ezzel jár a porcelán olcsóbbodása, szélesebbkörű használata, de egyes művészi céljairól való lemondás is.

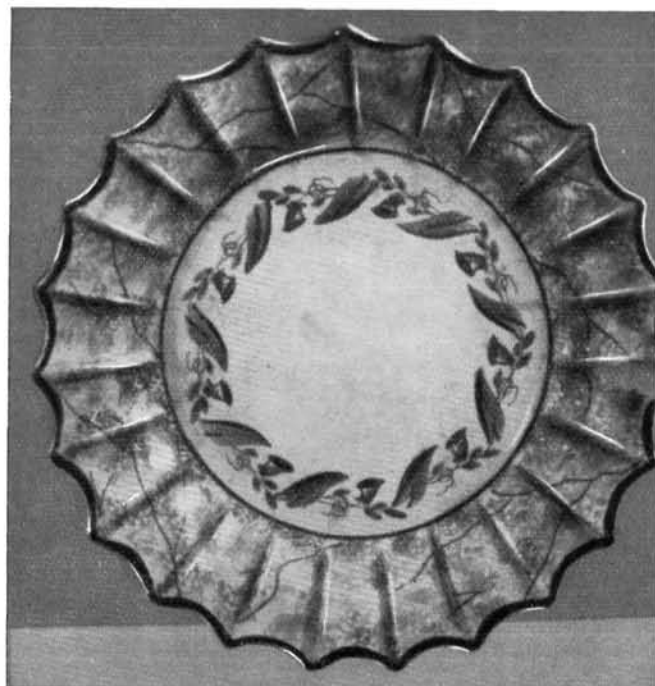
1. Tányér I. M. ltsz. 53. 996. 1.
 1. Teller I. M. Inv.-Nr. 53. 996. 1.
 1. Assiette. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv.53. 996. 1.
 1. Тарелка, БМПИ, Инв. № 53. 996. 1.

klisével nyomott és annak megfelelő díszítő rajzú termékek. Olyan iparművészeti produktum tehát, amely, mondhatni, együtt fut a polgárság fejlődésével.

Hazánkban az ipar területén a XIX. század első két évtizede alatt észlelhető haladás, Európa más országainak egyazon időbeli haladásához hasonlítva, kevésnek látszik.

Fővárosunk még kialakulásának elején tart, de vásárai nagy tömegeket mozgatnak meg; nagyobb vidéki városaink piaci felvevőképessége korlátozott, nagyrészt amiatt, hogy az élénkebb kereskedelm, lendületet útviszonyaink erősen akadályozták, bizonyos évszakokban jóformán lehetetlenné tettek. A vásárok egyik fő cikke a fajansz, mint gyári- és a cserépedény, mint népi-fazekas produktum. A keménycserép átütő erejű megjelenésével fajanszgyáraink alól kicsúszott a talaj; kisebb manufaktúrák fennmaradását a szerényebb igényű vagy kötöttebb ízlésű vásárlók egy ideig még biztosították, a nagyobb gyárak gazdasági alapja

A keménycserépre vonatkozó vizsgálódás azonban további következtetések kialakítására is lehetőséget ad: elkülönül a változó, fejlődő társadalom igényeit már ki nem elégítő fajansztól, de a porcelántól is — bár ezek formáit esetenként utánérzi, merít azokból, néha lemásolja —, de alapjában véve tudatosan más lesz készítői kezén, más árában és használhatóságában, más megjelenésében, más az alapanyagának a formához, formának a festett díszítéshez való viszonyában. A formát illetőleg annál is inkább, hiszen itt az egy művészeti ágon belüli elkülönülést tekintjük, olyan esetben, amikor a készítés manuális metódusai közel egyezők. (Számos példa szerint: porcelán mintázó-formában készült keménycserép, azonos formával tehát, de más anyagból, más igényeket kielégíteni akaróan). A maga módján tükrözi a polgárság helyzetét, kívánalmait is, történetében világosan végigkövethetők a kapitalizálódás folyamatának fázisai a manufakturális majd a technológiaiilag fejlettebb fokot jelentő,

2. Tányér I. M. ltsz. 21. 433.
 2. Teller I. M. Inv.- Nr. 21. 433
 2. Assiette. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv. 21. 433
 2. Тарелка, БМПИ, Инв. № 21. 433.

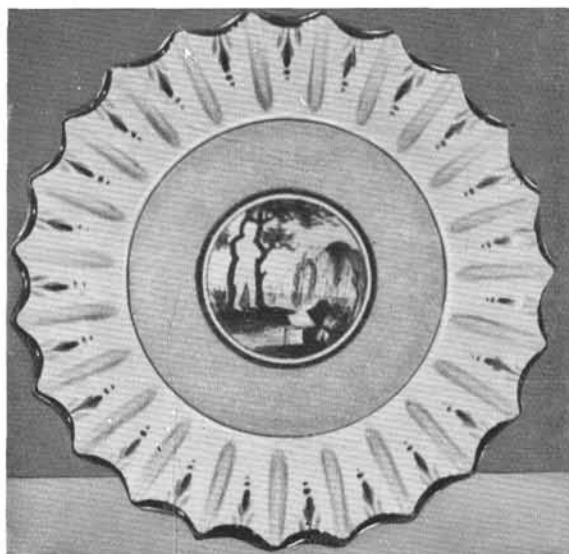
3. Tányér K. M. Itsz. 13. 539.
 3. Teller K. M. Inv.-Nr. 13. 539
 3. Assiette. Musée de Keszthely. N° d'inv. 13. 539
 3. Тарелка, КМ, Инв. № 13. 539.

azonban meginog és a XIX. század elején, ha továbbra is versenyképesek akartak lenni, át kellett térniök a keménycserépgyártásra. A XIX. század első évtizedére addig virágzó fajanszgyáraink lassan megszűnnek, vagy ahol lehetőség kínálkozott, több-kevesebb nehézséggel keménycserépgyártásra térnek át.

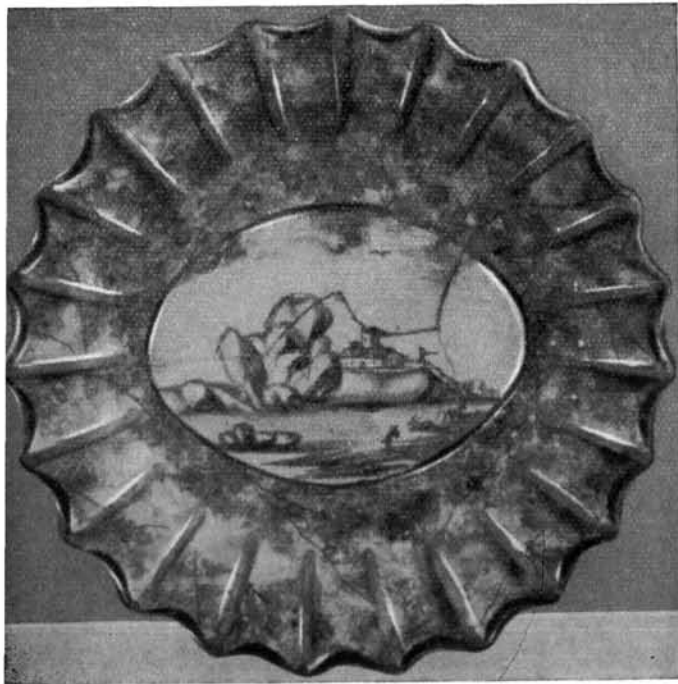
Az 1785–1790-es években a pesti piacon még a fajanszáru szerepel Kuny budai, Pongyelok, Holics, Wien, Trieszt gyáraiból. A holicsi gyár komolyabb versenyt támaztó jelentkezése 1795-ben már a keménycseréppel történik, 1798-ra ilyen termékekkel zárkóznak fel Sankt-Pölten és Klösterle, 1803-ra Kassa és Teinitz is. A gyártás átállása tehát létkérdés volt, látjuk ezt Kunynál és a családi megegyezés miatt Pesten nem szereplő Tata esetében.

Az átállítási, illetve a növekvő kereslet miatt sikerrel kecsegtető keménycserépgyár alapítási kísérletek nehézségekkel jártak; ennek főoka az, hogy a megindítás aránylag jelentős tőkebefektetést igényelt, mert már gyakorlott – megelőzőleg rendszerint más helyen dolgozó –, a gyártásban járatos személyzetet kellett leszerződtetni, munkahelyiségeket berendezni, égetőkemencéket építeni. Fokozza a nehézségeket még a keménycserép nem

egyfajta, hanem több agyagfajtából kevert alapanyaga, amelyet néha távoli vidékekről kellett a gyárba szállítani. A XVIII. század második felében működött fajanszgyáraink olyan helyeken alakultak, ahol a gazdasági és materiális problémák zöme helyi fazekasiparral, agyaglelőhellyel eleve biztosított volt; azonban kereteik és piaci lehetőségeik a legtöbb esetben nem tették lehetővé olyan tőkeerősség megszerzését, amely hazánkban a XVIII. század utolsó és a XIX. század első évtizedében lezajlott fajansz-keménycserép kerámiai forradalom sikeres lefolytatását, és végeredményben a gyár megtartását és keménycserépgyártásra való átállítását eredményezhette volna. Ez természetszerűleg első sorban a kereslettől és az ezt szabályozó vásárlóerőtől függ. A korabeli kerámiagyártás vizsgálata is igazolja Mérei megállapítását, hogy a tőkés ipari fejlődés következtében hazánkban bizonyos kereskedelmi tőke felhalmozódása a XIX. század elejére vált lehetségessé és teremtődött meg a belső vásárlóerő is, a jelentősebb fejlődést erősen akadályozta a gyarmati függés. A felszámoló, termelésüket csökkentő fajanszgyárakból és a külföldön ismert holicsi gyár vonzásaként elegendő gyakorlott munkáskéz is állt rendelkezésre ahhoz, hogy más kereskedelmi

4. Tányér V. M. Itsz. 55. 52. 1.
 4. Teller V. M. Inv.-Nr. 55. 52. 1
 4. Assiette. Musée de Veszprém. N° d'inv. 55. 52. 1
 4. Тарелка, ВМ, Инв. № 55. 52. 1.

területen tőkét szerzett vállalkozók keménycserépgyárait alapíthassanak.

Kuny Domokos budai gyáranak példája azonban e kerámikai forradalomnak még egy érdekes momentumára hívja fel a figyelmet. Gyára a holicsi után hazánkban az első, amelyik a XVIII. század utolsó évtizedében a fajanszgyártásról igen jóminőségű keménycserép készítésére képes áttérni, úgy, hogy mellette a fajansztermékeket, ha csökkentett mennyiségben is, de tovább készítik. A napóleoni háború során, 1809–1810-re e forradalom hatótényezőinek jórésze, a holicsi és a lassan piacra szert tevő ausztriai keménycserépgyárok termékeinek szállítása leáll, és lehetlenné válik a fajansz mázának készítéséhez szükséges ón beszerzése is. A keménycserép térnyerése ekkorra még csak részleges, fajansz iránti kereslet még van, tehát hazánkban ezidőben e forradalom átmeneti apálya következik be, a fajansznak pedig pár évre terjedő másodvirágzása. Erre az időre esik Kuny máz-találománya, amellyel a fajansznál eddig felhasznált ónt a könnyen be-

6. Tányér K. M. ltsz. 13536.

6. Teller K. M. Inv.-Nr. 13536

6. Assiette. Musée de Keszthely. N° d'inv. 13536

6. Тарелка, КМ, Инв. № 13536.

5. Tányér I. M. ltsz. 53. 999. 1.

5. Teller I. M. Inv.-Nr. 53. 999. 1.

5. Assiette. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv. 53. 999. 1

5. Тарелка, БМПИ, Инв. № 53. 999. 1.

szereshető antimonnal tudja helyettesíteni. Felhasználását meg is kezdi üzemében, de ezzel nem éri be és találmányát a bécsi udvarnak megvételre felajánlja. A holicsi gyár termelését – amely átmenetileg pár évig szünetel – kívánná így megindíttatni. Tragédiájának és bukásának oka azonban nem a pesti egyetem tanárainak helytelen szakértői véleménye és az igazának elismertetéséért Bécsben évekig folytatott harc, hanem az, hogy amikor a pesti véleményezés igazságtalanságát bebizonyította, a napóleoni háború lezajlott, a békekötés után a kereskedelmi utak újra szabaddá váltak, a piacon márholnapra nagy tömegben megjelenő keménycserép teljes győzelmet arat, a fajansz iránti kereslet rövid idő alatt minimálisra esik vissza (bár ennek gyártása sem akadályozott, mert az ón is újra kapható): a gazdasági körülmények megváltozásával szertefoszlik találmánya felhasználásának értelme, létfontosságú jelentőségű tényezőből retrográd elemmé válik; s szerte az országban Kassán, Pápán, Körmöcbányán, Nagymartonban, Iglón, Murányban sorra keletkeznek és fejlődnek a kisebb-nagyobb keménycserépgyártó üzemek, kivétel nélkül más területen tőkét szerzett vállalkozók egyéni vagy társulások alapításaként.

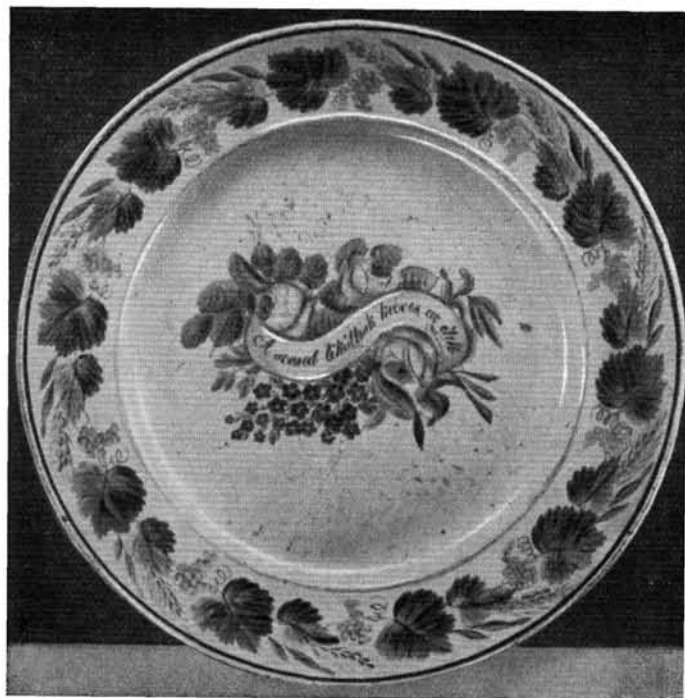
7. Tányér I. M. ltsz. 53. 998. 1.
 7. Teller I. M. Inv.-Nr. 53. 998. 1.
 7. Assiette. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv. 53. 998. 1
 7. Тарелка, БМПИ, Инв. № 53. 998. 1.

II.

Hazánk városainak rendezettsége és fejlettsége a XIX. század elején éppen az ipari fejlődés területén való lemaradásunk miatt, elszomorító képet mutat. Különösen az Alföldön van ez így, a dunántúli kereskedelmi góccok aránylag élénkek, sokkal városiasabbak. Pápa megyei városban ez időtájt tágasak az utcák, jórészt kövezettek is; termékeny földjei, erdősegei, szőlői, gyümölcsösei jómódú földműves-réteg kifejlődését eredményezték; vidéki városaink között itt a céhélet is viszonylag fejlettebb. Nagyarányú átmenő kereskedelmi forgalmat bonyolít le, országos- és hetivásárai elevenek, Sopronból is idejárnak. A veszprémi megyei jó agyaglelőhelyek a fazekasipar virágzását is biztosították. Fazekas-céh már a XVIII. század legelején működött itt, a 25 magyar artikulusból álló céhlevelét 1717-ben erősíti meg gr. Eszterházy Ferenc.⁴ Tagjai nemcsak a paraszti használatra szolgáló edények előállításához értenek, a középületek kályháit is helyi mesterek készítik: így a Református Kollégiumét 1791-ben és 1794-ben Hemper József kályhás-fazekas, ugyancsak a Református Kollégium számára dolgozik 1798 és 1808 között Varga Mihály kályhás-fazekas, 1800 és 1826 között pedig Fehér Ferenc fazekas-kályhás.⁵

Az egyházi anyakönyvek is adnak tájékoztatást: 1814-ben Tóth Péter inbricarius, 1831-ben Nemes István fazekas mesterember, 1840-ben Dukits Josef fazekas, 1841-ben Galambos Gábor korsós-ról találunk bejegyzést.⁶ 1835-ben Reigner Mátyás fazekas hét társával együttes boltbérletét újítja meg 3 évre az uradalommal.⁷ Az alap, a helyi gyakorlat, ennyiben tehát adott.

A céhes fazekasipar keretein túlmenő, gyári jellegű kerámia készítésre 1802-ben Franz Schneller és Johann Pospichal holicisi munkások vállalkoznak először. Aránylag fiatalok — Pospichal 25 éves, társa sem idősebb —, eddig mindketten Holicson, mintázó munkakörben dolgoztak. Schneller egy holicisi pék fia, a majolika üzemből részen volt alkalmazva, 1794–1796 között kisebbfokú leépítés következtében máshol is megfordul, valószínűleg ekkor köthetett barátságot Pospichallal, akit ezekben az években ugyancsak

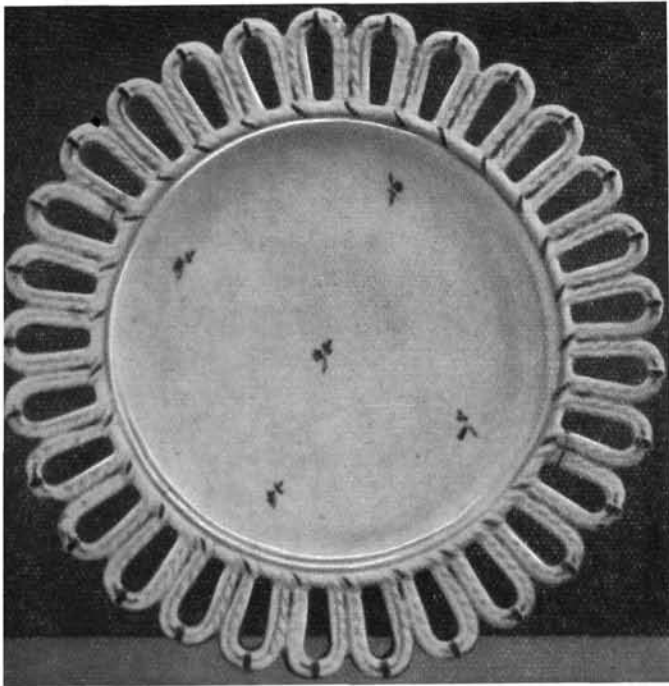

szabadságnak. A jelentősebb egyéniség, a jobb tehetségű munkás Pospichal — 1788–1790-ben Bécsben is tanul —, Holicson a keménycserépgyártásban dolgozik. A pápai gyáralapítási kísérletet ki támogatta anyagilag — az Eszterházy uradalom-e, vagy valamelyik helyi kereskedő —, nem tudjuk. Nekik tulajdonítható tárgy sem került eddig elő; akár fajansz, akár keménycserépgyártással próbálkoztak, néhány sikertelen kísérlet bebizonyíthatta: a továbbjutáshoz jobb felkészültség, több, szervezettebb erő szükséges. Schneller visszatér Holicra, Pospichal valószínűleg Pápán marad, megnősül és a később újalakuló gyár munkása lesz, 1814-ben bekövetkezett haláláig.

Próbálkozásuk kisszerű, de fontos annyiban, hogy felkelti a helyi, tőkével rendelkező kereskedők figyelmét az iparág iránt, ajánlkozó munkásokat vonz, megszerzi az első tapasztalatokat a környékbeli anyag felhasználhatóságára.

1805-ben szélesebb, biztosabb alapokon jön létre a tulajdonképpeni pápai keménycserépgyár. A szükséges tőkét négytagú társaság adja össze — az egyik részes Winter Mátyás helyi kereskedő, a későbbi tulajdonos. Kétes tudású vándorló munkások ajánlkozását nem veszik figyelembe, biztos

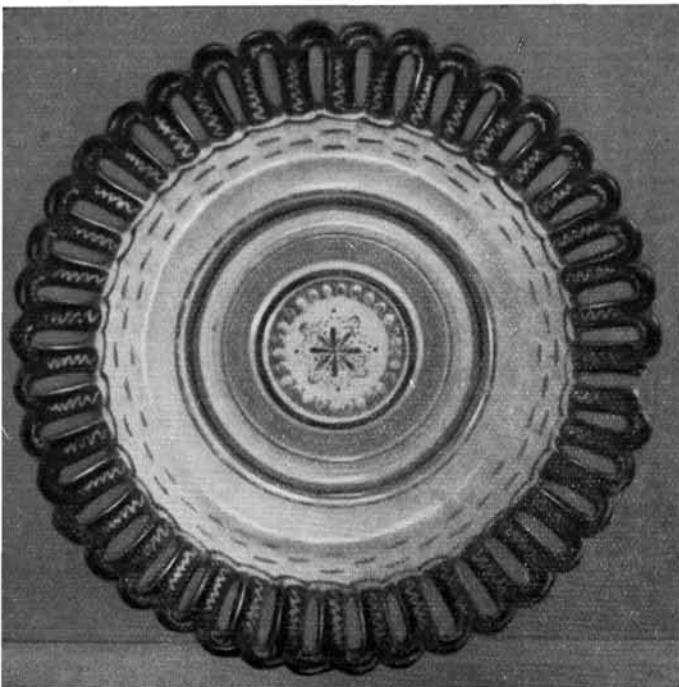
8. Tányér I. M. ltsz. nélkül
 8. Teller I. M. ohne Inv.-Nr.
 8. Assiette. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv. sans
 8. Тарелка, БМПИ, без инвентарного номера.

kezet keresnek az üzem vezetésére és az év júliusában Karl August Windschügel szerződtetik „Werkmeister”-ként.

E nagytehetségű keramikus hazánkban felnövő és működő dinasztianak atyja, hatását és működésének fontosságát jogosan értékelhetjük nagyra. 1804. június 21-e óta Holicson működik, az „angol edény”-gyártó üzemrész vezetője; a Sankt-Pölsen-i kőedénygyárból jött igen jóképességű szakember, különösen az égetés területén. Több oka volt, hogy Holicot otthagyja: intrika indult ellene, amelyet az ő szerződtetése miatt leváltott addigi keménycserépgyártásvezető, Tichler szervezett, másrészt, mert a holicai gyár Sankt-Pölsen-i tartozásai és az átköltözés fejében 1300-ft-ot kifizetve, megelőző anyagi kötöttségeitől szabadabbá tette, minden igyekezte odairányult tehát, hogy a sokkal előnyösebb pápai ajánlatot elfogadhassa (havi 80 ft. fizetés, ingyen lakás, fa- és egyéb járandóságok, — amíg Holicson csak évi 400-ft. a keresete) és nem utolsósorban a holicai erős alárendeltségi viszonytal szembeni szabadság.

A holicai 1805. augusztus 30-án az udvarhoz küldött jelentés szerint Windschügel nyíltan kifejezésre juttatta, Pápara kíván menni, hogy ott Esterházy gróf, Tax von Taxda gróf, több pesti és pápai kereskedő által társulási alapon létesítendő gyárban működjön.

Megkísérlik visszatartani, majd kilépéséhez 1805 októberében végül is hivatalosan hozzájárulnak, Pápara való átköltözésének költségeire még 100 ft-ot is kap, annak fejében, hogy az általa gyakorolt keménycserépgyártási eljárásba Tuwora-t, a gyár egyik főtisztviselőjét gyakorlatilag bevezeti. (Érthető ez, mert Holicson a keménycserépkészítés sikere, gyártási eljárása eredményeként, az ő kezében van. Tichler, a másik keménycserép szakember égetései hasonló jó anyagból távolról sem adnak olyan jó edényt; 1806 áprilisában az alkalmazottak egyenesen javaslatot tesznek, hogy az ún. „Windschügel-Massa-bóli” edény-

9. Tányér I. M. ltsz. 17. 94.
 9. Teller I. M. Inv.-Nr. 17. 94
 9. Assiette. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv. 17. 94
 9. Тарелка, БМПИ, Инв. № 17. 94.

10. Tányér I. M. ltsz. 20. 751.
 10. Teller I. M. Inv.-Nr. 20. 751
 10. Assiette. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv. 20. 751
 10. Тарелка, БМПИ, Инв. № 20. 751.

gyártás folyjék tovább, amelyet Tuwora vezet, mert az edények így olcsóbbak, jobban eladhatók.)

Egész csoport, a keménycserépgyártásban már gyakorlott, a munkamenetek egyes fázisaiban járatos szakmunkás jön vele Pápára:

fia: Windschügel Anton — mintázó,

családtagjai: W. Franz — mintázó,

W. Joseph — mintázó tanuló,

Schneller Franz — mintázó,

Kaiser Anton — korongos, aki már Sankt-Pöltenben is együtt dolgozott Windschügellel,

Ritter Alexander — mintázó

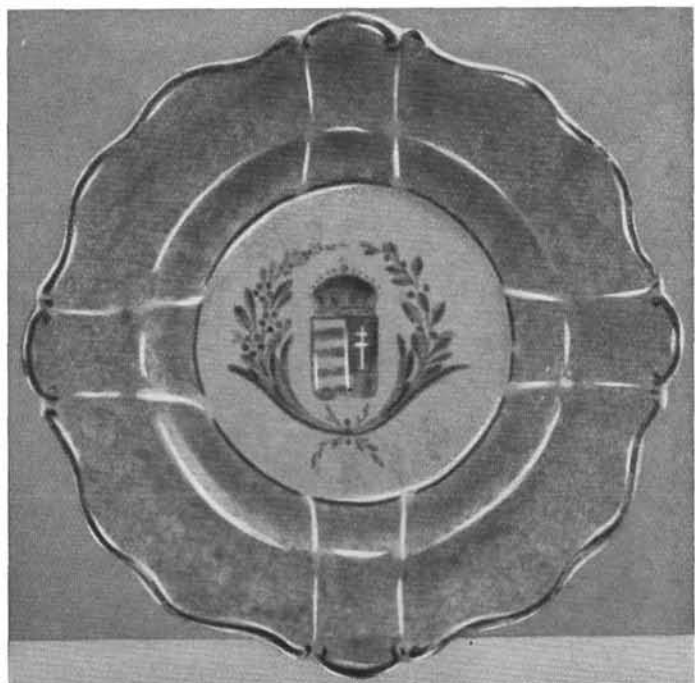
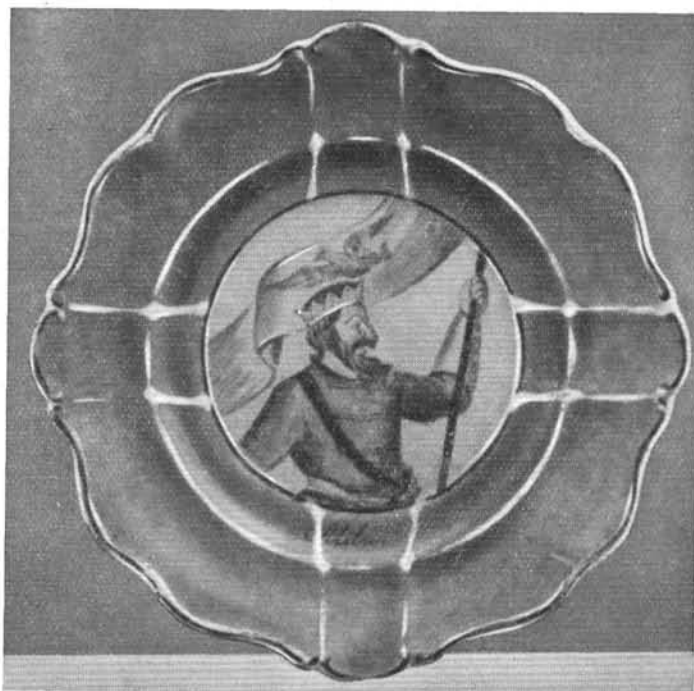
Steigersdorfer Joseph — mintázó,

Steigersdorfer Leopold — mázkészítő,

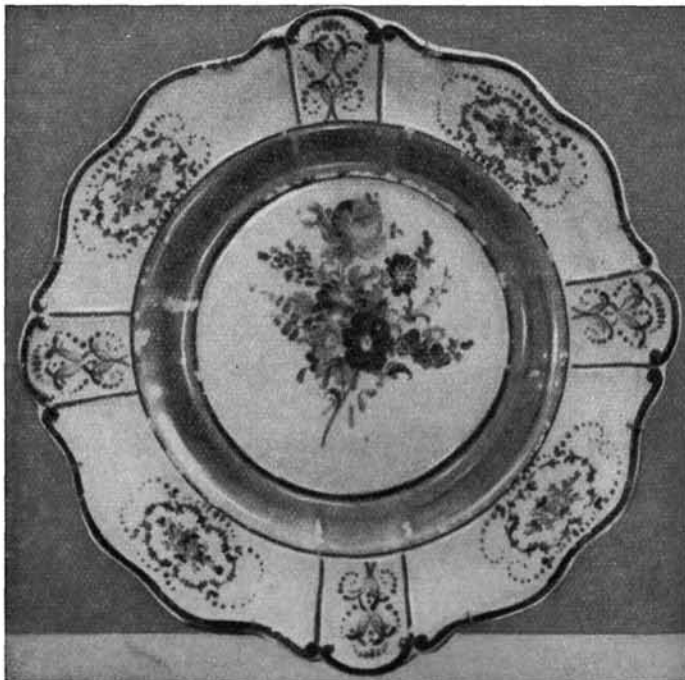
Schneller már másodszor megy Pápára, 1802-ben, Pospichallal való kudarcuk után újra Holicson találjuk; most a sokkal biztatóbb körülmények kapcsán ismét felébred vállalkozókedve — de óvatos: a gyárvezetőségnek azt jelenti be, hogy ideiglenes munka miatt utazik Pápára. Társai jórészt valószínűleg Sankt-Pölten-ből, Windschügel biztatására érkeznek 1804 őszén Holicra, s onnan tovább követik a Werkmeistert.

A tártulajdonosok a mennyiségi árutermelést tartják elsősorban fontosnak, a gyár komolyabb kiépítése, felszerelése csak lassan halad. Természetes következménye ez a politikai viszonyoknak: Napóleon 1806 novemberében elrendeli a kontinentális zárlatot, amelyhez a tiltsi békével Poroszországnak és Oroszországnak, majd Dániának és Spanyolországnak, 1808-ban Ausztriának is csatlakoznia kellett. Répacukorgyárak, keménycserépgyárak rohamosan szaporodnak, bár ez elsősorban Nyugateurópára érvényes, de hazánkra is kihat az, hogy elsősorban igyekeztek az angol gyártmányok kiesésével nagymértékben felvevőképesebb keresletet kielégíteni — hiszen az 1810 októberi fontainebleau-i dekrétum még a kereskedelemben levő angol keménycserép megsemmisítését is előírja —, csak egy idő után fordítanak

11. Tányér I. M. ltsz. 20. 752.
 11. Teller I. M. Inv.-Nr. 20. 752
 11. Assiette. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv. 20. 752
 11. Тарелка, БМПИ, Инв. № 20. 752.

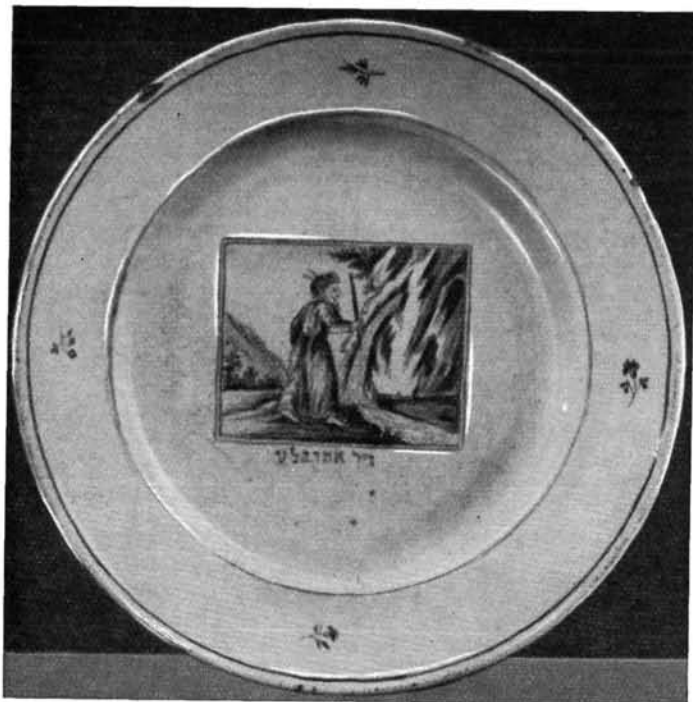
12. Tányér I. M. ltsz. 17. 26.
 12. Teller I. M. Inv.-Nr. 17. 26
 12. Assiette. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv. 17. 26
 12. Тарелка, БМПИ, Инв. № 17. 26.

gondot a minőség emelésére, célszerűbb berendezkedésre.

A Pápán harmadik éve fennálló gyár igyekszik a konjunktúrális körülményeket kihasználni, hatósugarát is növelni akarja, elsősorban a legnagyobb piaci lehetőségeket ígérő Pest felé. Egyre szélesebb nyilvánosság előtt akar szerepelni, 1809 februárjában a Vereingte Ofner und Pesther Zeitung-ban hirdetést tesz közzé, bejelenti, hogy a következő pesti józsefnapi vásáron mintaként árusítani fog mindenféle asztali, főző- és más edényeket, amelyeket a vásárlóközönségen kívül kolostorok és vendéglősök is előnyösen használhatnak. Igéri, hogy az áru ízléses díszítésű, finom és szép mázú. Megjegyzése szerint tűzállóságuk jó, kritikát csak annyiban lehet támasztani, hogy színezésükben kissé eltérők és hajszálrepedésesek, de a használatban épp oly tartósak, mint bármely más ilyen a legjobbak közül, áruk pedig a minőségnek megfelelő. Jelzi azt is, hogy hat és tizenkét személyes asztali készleteket is bemutat majd, a lerakat Andreas Macher et Comp.-nál lesz.

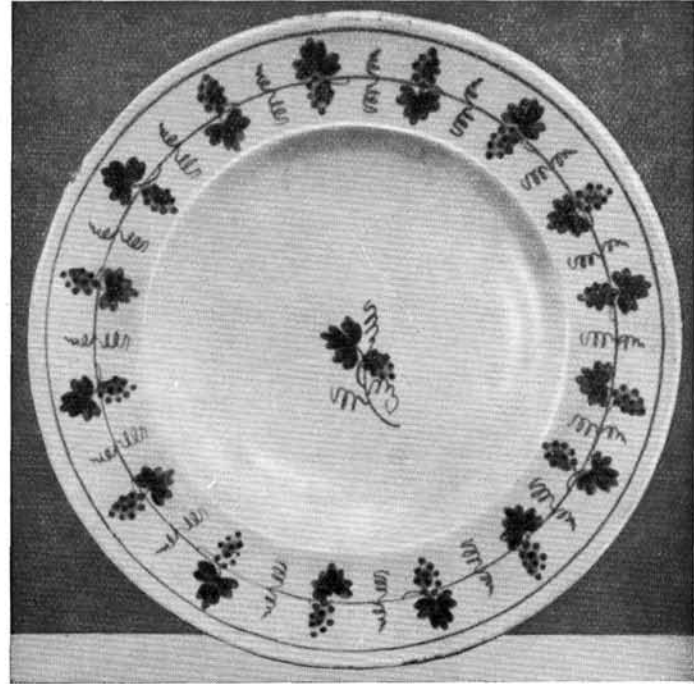
A közállapotok nem a legkedvezőbbek – hazánk tevékeny részese a napóleoni háborúnak. 1809. június 11-én a franciák elől hátráló János főherceg seregei vonulnak Pápán keresztül, majd a franciák foglalják el, a szabadrablás, az ellenség elszállásolása, élelmezése sok szenvedést okoz itt. Ezután „Eugen Olaszországi vice király armádiájának fő táborigazgatóját” helyezték a városba, a „ragadó, rothasztó hideglelés” nemcsak itt, hanem az egész környéken nagy pusztítást tett – de a fabrikában mindent elkövetnek, hogy a gyártás folyamatát fenntartsák és a termékek elszállítását biztosítsák.

A társulásban valószínűleg jelentős összeggel résztvevő Winter Mátyás kereskedő egyedül akarja kézbevenni az üzemet. Pénzáldozatoktól eddig sem riadt vissza, hiszen 1806-ban a gyáralapításakor, tőkéje gyarapítására Somogyi Jánostól 1000 ft.,⁸ Timár Ádámotól pedig 2000 ft.⁹ kölcsönt vett

13. Tányér I. M. ltsz. 21. 868.
 13. Teller I. M. Inv.-Nr. 21. 868
 13. Assiette. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv. 21. 868
 13. Тарелка, БМПИ, Инв. № 21. 868.

14. Tányér I. M. ltsz. 21. 868.
 14. Teller I. M. Inv.-Nr. 21. 868
 14. Assiette. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv. 21. 868
 14. Тарелка, БМПИ, Инв. № 21. 868.

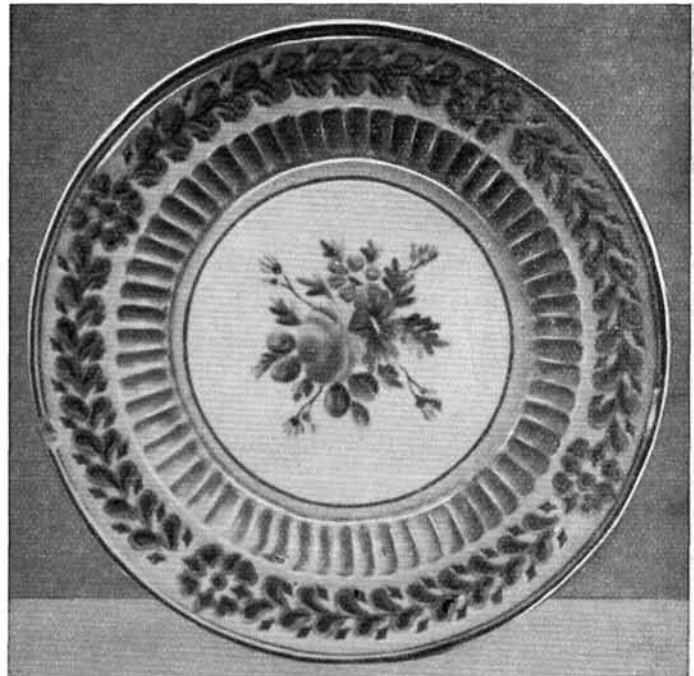

fel. A részesek nem akarnak a további berendezéshez pénzáldozatokat hozni, közrejátszik a háborút követő 25%-os pénzromlás is, amelyet Winter igyekszik a maga javára fordítani. Hogy társait kifizethesse, 1810-ben a Pesten levő, még eladatlan kb 6000 ft. értékű árut Johann Adam Fischer bizományosnak adja át és ládába csomagoltan, egészében kínálja megvételre, a régi alacsony árakon, de készpénzfizetés mellett.

Szabad kezet kapva, hozzáfog a gyár további kiépítéséhez, de a konkurenciától védeni igyekszik magát — 1811. június 3-án a keménycserépgyártásra privilégiumot kér a Helytartó Tanácstól,¹⁰ az június 11-én leiratot intéz Veszprém Vármege Tanácsához, adatokat kér az üzem állapotáról. A július 26-i kisgyűlés Szabadhegyi János pápai főbírórt bízza meg a gyár megvizsgálásával.¹¹

A fabrika fejlesztése erőteljes ütemben halad: a régebbi négy kisebb égetőkemencéhez 1811-ig három nagyot is építettek — de nem négyszögletűt mint az eddig általánosan használt, hanem Windschügel Sankt-Pölten-i tapasztalatai alapján kerekre formáltat, ebben erősebb a huzat, jobb a hőelosztás, kevesebb fa fogy. Két újabb nagy kemence készítése is folyamatban van, a munkahelyeket is bővítik. A dolgozók számát tekintve akkorra már elérték azt a keretet, amely a kisebb változásoktól eltekintve később is a teljes üzemet jelentette. Ez 1811-ben 54 személy, az alábbi munkakörökben elosztva:

számadó	1
edény csinálás mestere	1
edényt csináló legény	12
edényt csináló inas	2
kép író	2
edény égető	5
masszakészítő	2
fazekas	1
forma csináló	1
hibákat igazító	8
üveg mosó	3

15. Tányér I. M. ltsz. 53. 994. 1.
 15. Teller I. M. Inv.-Nr. 53994
 15. Assiette. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv. 53. 994. 1
 15. Тарелка, БМПИ, Инв. № 53. 994. 1.

16. Tányér I. M. ltsz. 1792.
 16. Teller I. M. Inv.-Nr. 17. 92
 16. Assiette. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv. 1792
 16. Тарелка, БМПИ, Инв. № 1792.

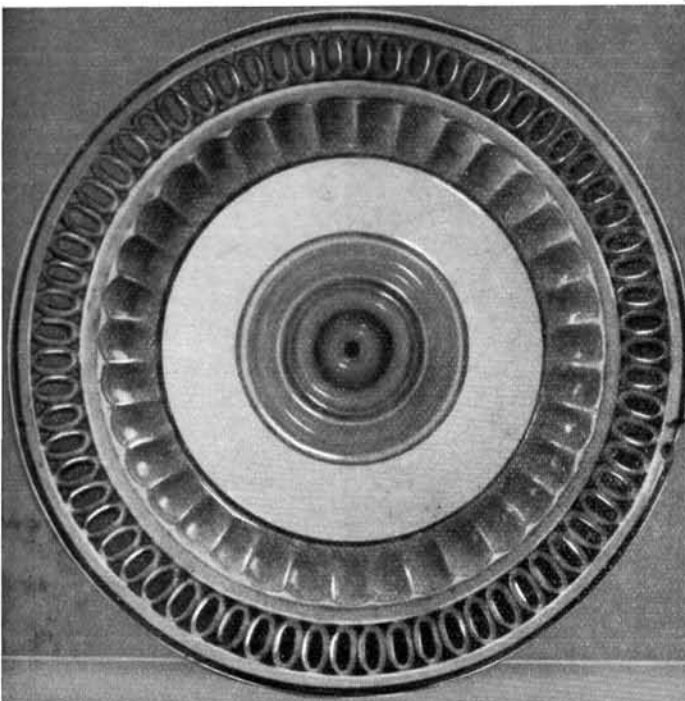
kocsis	2
napszámos	10
a fabrikához tartozó malomban	4

Az 1810–1811-es évben a különböző apróbb edényeken kívül 554 darab 12 személyes asztali készletet gyártottak és 138592 váltó ft-ot forgalmazva majdnem egész készletüket sikerült eladniok.

Veszprém vármegye Tanácsa Szabadhegyi János pápai főbíró és Osvald Dániel esküdt jelentését augusztus 26-án terjeszti fel a Helytartó Tanácshoz.¹² A döntés kedvező, 1811. szeptember 3-i helytartó tanácsi rendelettel megadják Winter Mátyás részére a „K. u. K. Landesprivilegisierte Fabrik” elnevezés használatának jogát, s ezt az 1812. január 22. kisgyűlésen iktatják be Veszprém vármegye jegyzőkönyvébe.¹³

A privilégiumnak jelentős értelme van. Mentésíti a gyár épületeit a katonai beszállásolástól; még-
 óv mindenféle céhszervezeti kötöttséghez való tartozástól, lehetőséget ad ugyanis, hogy a privilégizált gyár a gyártással kapcsolatos mindenféle mesterségek üzéséhez szükséges tanuló inasokat felszabadíthasson és módot nyújt arra, hogy a készítményeket nagyban is eladhassa. Privilégiumot csak fejlett, komoly összeget forgalmazó gyár kaphatott, még meg nem lévő üzemre, előzetes privilégiumot semmilyen esetben sem adnak. Mazoviczky Ádám, amikor 1802-ben Pesten manufaktúrát akar létesíteni, előzetes privilégiumot kér, hogy a szükséges tőkét könnyebben megszerezhesse. Kérését elutasítják, de ez éppen nem példája a kétségkívül erősen érvényesülő osztrák elnyomó politikának – ilyen jogot, igen helyesen, csak virágzásban levő üzemek kaphattak. A Helytartó Tanács iparügyi iratanyagának kerámiagyárakra vonatkozó részét áttekintve, ezenkívül előzetes engedélykérést nem is találunk, hanem csak már termelő üzemek privilégiumkéréseit, amelyeket a megyék által lefolytatott kedvező hivatalos jelentés után teljesítenek is.

Winter Mátyás nemcsak a gyár további fejlesztéséért...

17. Tányér I. M. ltsz. 17. 88.
 17. Teller I. M. Inv.-Nr. 17. 88
 17. Assiette. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv. 17. 88
 17. Тарелка, БМПИ, Инв. № 17. 88.

18. Tányér I. M. ltsz. 15. 462.
 18. Teller I. M. Inv.-Nr. 15. 462
 18. Assiette. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv. 15. 462
 18. Тарелка, БМПИ, Инв. 15. 462.

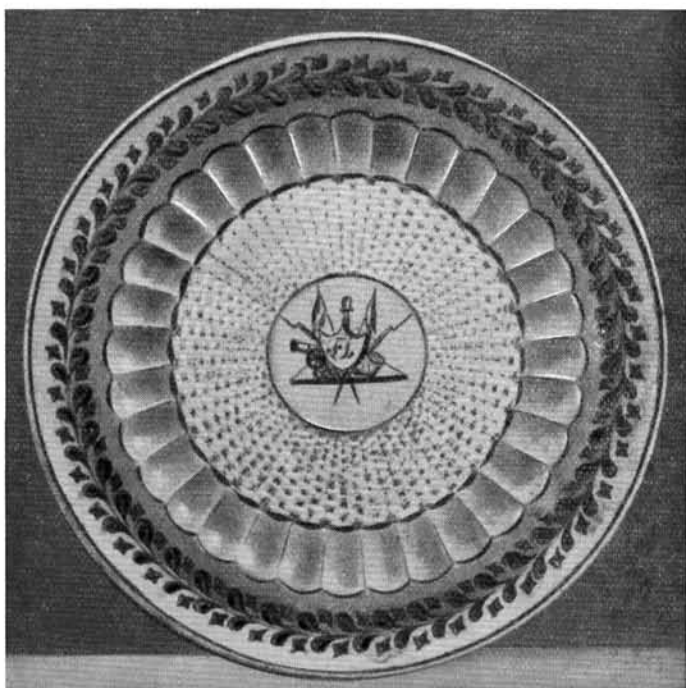
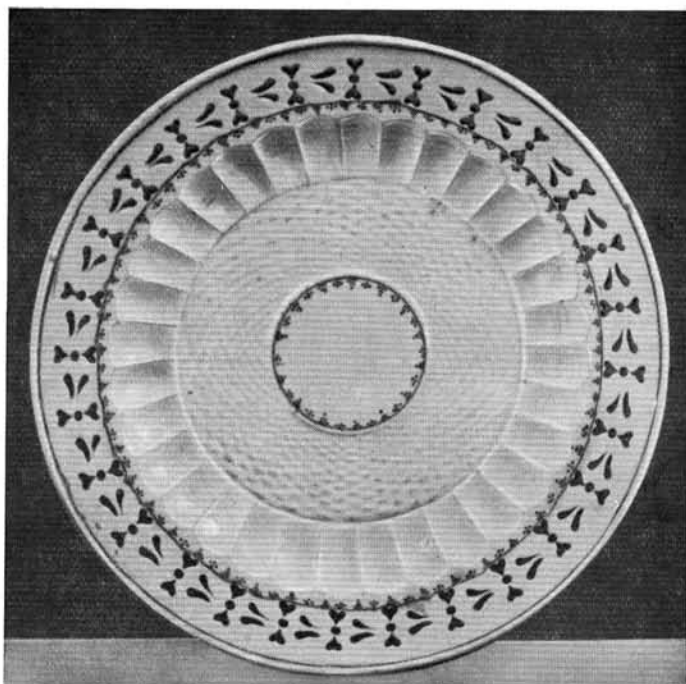
tésére gondol, tevékeny kereskedő. Nem éri be a pesti bizományosokkal, hanem 1812-ben a „Kemnitzert Házban” (a hídnál a Fő-utcában) lerakatot létesít; árjegyzéket ingyen ad; viszonteladók részére 5% engedményt biztosít.

A folyamatosan haladó beruházások, pesti raktárbérlet, szállítási költségek, tetemes összegeket emésztenek fel. 1813. január 1-én gróf Esterházy Miklós pápai uradalma segíti 3650 váltóforint kölcsönrel a fabrikot, biztosítékként Winter Mátyás és felesége Köntzöl Klára Pápa belső városi házukat és a Devetseri utcában levő Cserepes Part nevű majorjukat kötik le.¹⁴

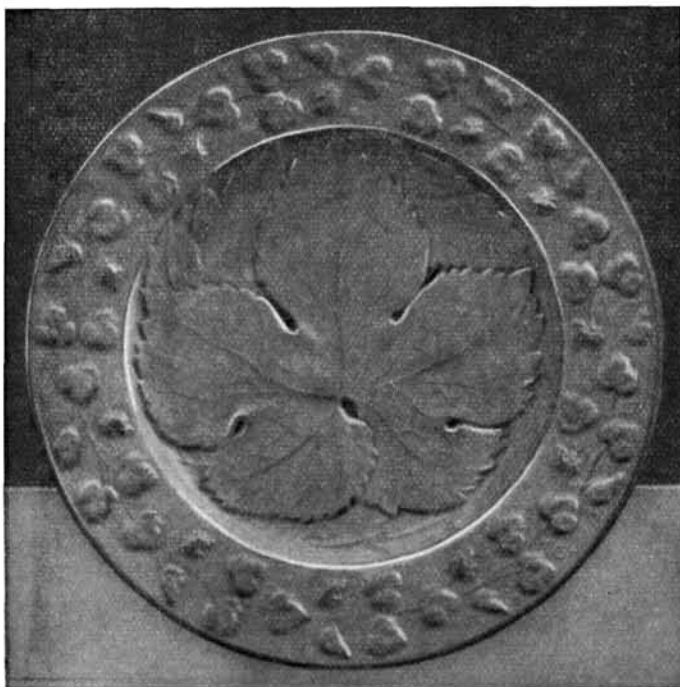
József nádor, 1816. táján Pápán járva, meglátogatta az üzemet és teljes elismerését fejezte ki a gyártás módja és az elkészült termékeket illetőleg. 1818-ra már nemcsak Pesten, hanem Győrben is van raktára, ezekben gyári áron árusít. Ez év júliusában árleszállításról értesíti a közönséget, ígérve, hogy készítményeinek tetszetős formája és jósága nem fog ezzel változni. Áruinak keresettsége nagy, 1818. évi mérlege igen jó: 56.000 vft. értékű edényt állított elő és 50.000 vft. értékűt sikerült eladnia. Kereskedelmi tevékenységének területét még tovább szélesíti, minőségi tekintetben Holics után a hazai gyárak egyik legjobbjá, áruját egész Magyarországon, Horvátországban, Szlavóniában, a Bánátban és kisebb mennyiségben Ausztriában is ismerik. Növeli a választékot, mind a forma, mind a festés tekintetében; gyárt étkészleteket, kávékészleteket, puncsos edényeket, korsókat, vázákat, fazekakat, kisebb-nagyobb tálakat és tányérokat, sokféleképp festett díszítéssel. Bevezeti a zománccfestést is (a felületből plasztikusan kiemelkedő, vastagon felrakott festékanyaggal), amelyet még csak néhány osztrák gyár használt eddig.

Anyagi alapja az 1816 – 1818-as évekre már megszilárdult, adósságait kifizeti, köztük a Timár Ádámtól 1806-ban kölcsönzött 2000 ft-ot is.¹⁵ 1819-re az építkezések is befejeződtek, s a fabrika beosztása a következő:

19. Tányér I. M. ltsz. 53. 997. 1.
 19. Teller I. M. Inv.-Nr. 53. 997. 1.
 19. Assiette. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv. 53. 997. 1
 19. Тарелка, БМПИ, Инв. № 53. 997. 1.

20. Tányér I. M. ltsz. 20 734.
 20. Teller I. M. Inv.-Nr. 20. 734
 20. Assiette. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv. 20. 734
 20. Тарелка, БМПИ, Инв. 20. 734.

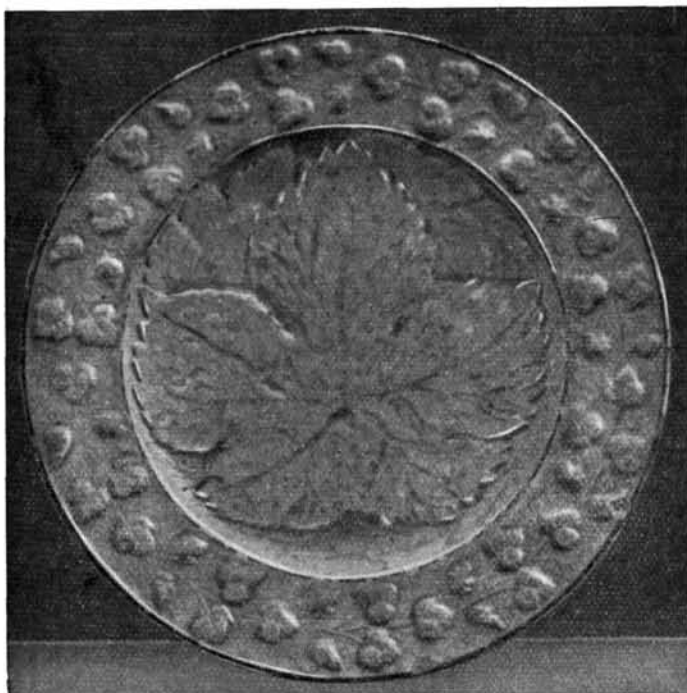
munkaterem, festőterem, mázazó, csomagoló, öt nagy és négy kis égetőkemence, iszapoló, zúzó, több kézimalom, szárítószoba, laboratórium-szoba, két nagy raktár és több kisebb tároló helyiség, irodaszoba, Winterék lakóháza.

Ez évben kezd egy lóhajtású malom építéséhez, a zúzót és törőt fogja ez működtetni és kilenc ember munkáját akarja így megtakarítani.

Az 1819-es munkáslétszám 51 fő:

üzemvezető (Werkmeister)	1
intéző	1
ellenőr	1
könyvelő	1
elárusító	1
massza előkészítő	1
edénykészítő	10
kék-festő	2
zománc-festő	1
égető	3
hibajavító asszonyok	5
üvegcserep mosó asszonyok	2
iszapoló	1
segédmunkások a kézimalomban és egyéb munkához	20
ács, a ládák és rekeszek készítésére	1

Kilenc év telt el, amióta Winter Mátyás kézbevette a gyárat, kilenc munkás és küzdelmes esztendő, s ezidő alatt alapjában véve kialakította a gyár következő időszakára jellemző arculatát. Termékeivel a lehetőségek adta határokon belül egyéni hangot ütött meg: vaskosabbak, ízesebbek, nem annyira a külföldi, vagy hazánkban pl. a kassai gyártmányok franciásan kecses megjelenésű formáit követik, áttörések, kosárfonat-dísz halmozását. Kunits Mihály, hazánk topográfiai leírásához adatokat gyűjtve, 1819 késő őszén felkeresi a gyárat és 1824-ben megjelent művében számol be a látottakról. Párhuzamot von a Monarchia más keménycserépgyárai — amelyek közül több korábban és kedvezőbb viszonyok között kezdhette meg és folytathatta működését — és a pápai között, mérlegelésében pedig arra az eredményre jutott, hogy

21. Tányér I. M. ltsz. 1724.
 21. Teller I. M. Inv.-Nr. 1724
 21. Assiette. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv. 1724
 21. Тарелка, БМПИ, Инв. № 1724.

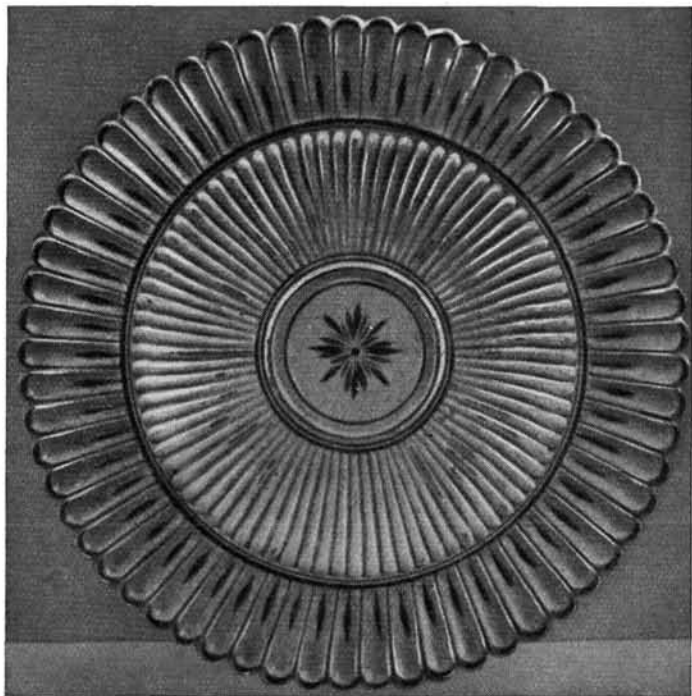
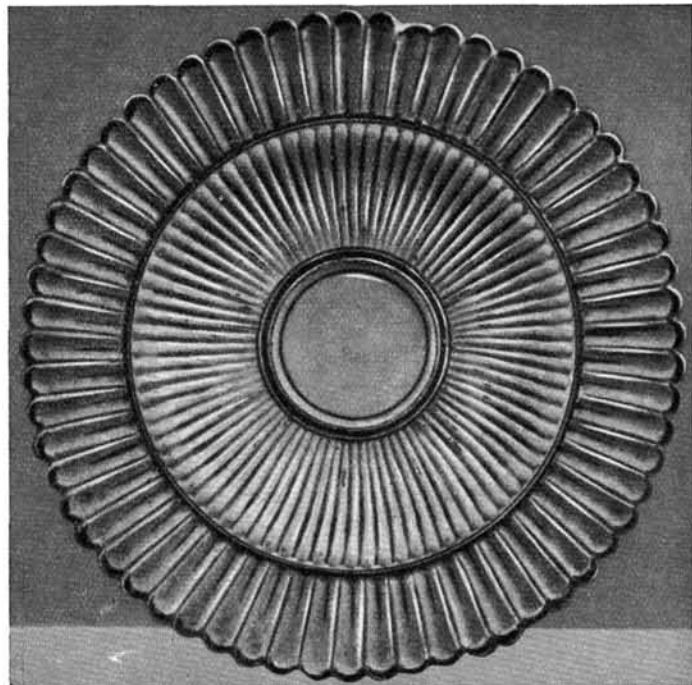
22. Tányér I. M. Itsz. 9367.
 22. Teller I. M. Inv.-Nr. 9367
 22. Assiette. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv. 9367
 22. Тарелка, БМПИ, Инв. № 9367.

tevékenysége azokéval reálisan összemérhető. Véleményét érzékletesen, eléggé mélyre tekintve foglalja össze, hozzátenni nem is igen tudnánk: „Ha egy magyarországi gyár oly időszakban, amikor hazai iparunknak előrehaladására annyi kedvezőtlen körülmény hat, mégis jelentős virágzásra jutott és magát így megtartja: úgy ez bizonyosság arra, hogy kevesebb gátló körülmény és több biztatás esetén mit lehetne teljesíteni a magyar gyár és manufaktúra-életben. — Hogy Winter Mátyás e vállalkozás tökéletesítésében, vagyoni erejének célravezető felhasználásával, amellyel ezt effektív virágzásba hozta, majd jelentős üzleti forgalmával, a hazai ipar előmozdítása terén milyen érdemeket szerzett, világosak és könnyen érthetőek.”

III.

1818-ban kerül kihirdetésre a császári rendelet,¹⁶ amely engedélyezi, hogy a nagyobb kiváltsággal rendelkező üzemek nagyban és kicsinyben is árusíthatják termékeiket a Monarchia egész területén; a Landes-Privilegium-mal felruházott gyárak, ahol nekik tetszik, lerakatokat létesíthetnek; a kiváltsággal nem bírók pedig a gyártási helyeken boltot nyithatnak. Elvileg tehát semmi különbség nincs az osztrák tartományok és a többi provincia gyárai között. A magyar kereskedő testületek mihamar megnyilatkozó tiltakozása azonban rávilágít, hogy e viszonyosság, az osztrák üzemek mennyiségi és minőségi fölénye miatt, nem egyéb üres formalitásnál. Ez volt a kereskedő testületek sérelmének egyik oldala, ezirányú hasztalan tiltakozásuk tehát az osztrák iparcikkek beáramlásának megkönnyítése ellen irányul. A rendelet azonban a gyártóknak a közvetítő kereskedelem kialakítására is lehetőséget ad, tehát alapjában támadja meg a kereskedelmi szervezetek eddigi jogát.

A gyártók szempontjából korántsem értékelhető negatívan ez az intézkedés. Csak a kerámiatermelés területén vizsgálva a rendelkezés hatását:

23. Tányér I. M. Itsz. 6608.
 23. Teller I. M. Inv.-Nr. 6608
 23. Assiette. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv. 6608
 23. Тарелка, БМПИ, Инв. № 6608.

24. Hengeres testű kannácska. V. M. ltsz. 55. 22. 1.
 24. Milchkännchen V. M. Inv.-Nr. 55. 22. 1.
 24. Petit pot cylindrique. Musée de Veszprém. N° d'inv.
 55. 22. 1
 24. Цилиндрический бидончик, ВМ, Инв. № 55. 22. 1.

1821-ben ezt újsághirdetésben is közzéteszi, értesítve a közönséget, hogy a hazai kőedény minőségét, amelyet privilegizált gyárában készít — nem sajnálva a költséget az alapanyagának távoli vidékről való beszerzéséért — oda emelte, hogy ez minőségileg, tisztaságát illetően és a legjobb formák és díszítések kiválasztásával, nem szorul háttérbe a legjobb ilyen külföldi áru mögött sem. A pesti Kemnitzer Házban levő jól ellátott raktárát továbbra is fenntartja, ahol az árusítást a tulajdonos veje, Johann Drachsitz végzi, „aki mindent elkövet, hogy pontosságával és előzékeny kiszolgálásával kielégítse a vevőket”.

Árai „az időhöz és más gyárhoz viszonyítva igen olcsóak”, s kereskedőknek nagybani vásárlásnál az 5% engedményt továbbra is biztosítja.

A fabrika jelentős forgalmat bonyolít le, gyártmányai jóságával és eredetiségével méltán dicsekedhet. Az élvonalbeli helyet kiharcolni és huzamos ideig meg is tartani folytonos szorgalmat kíván, a termékek formáinak a legújabb ízléshez kell igazodniuk, árainak a piachoz való azonnali alkalmazását sem mulaszthatja el. Winter lendülete nem lankad, 1823. június 1-én készítményeinek árát, különösen a keresettebbekét 20%-kal leszállítja, majd 1827. augusztus 1-én újabb árcsökkentést ad hírül.

Közben a gyár személyi állománya is változik: 1811. november 8-án Martinus Richter 59 éves korában; 1812. január 31-én Johannes Braich 22 éves korában; 1814. március 9-én Joannes Pospichal, a pápai keménycserépgyártás első harcosa 37 éves korában halálozik el.

1824 júniusában Windschügel Antal válik ki és a tatai Fischer Mózes kezén levő újonnan alakult keménycserépgyárba szerződik művezetőként. 1824 végén érkezik Pápára egy érdekes magyarországi vándor arkanista, Stingl Vince. Soproni származású 1819. óta vezeti a tatai keménycserép és fajanszgyártást. 1820-ig, mint Schlögelné alkalmazottja, 1824-ig bérlő, majd pár hónapig, mint Fischer Mózes cégtársa, akivel a régi gyárépület feladása után 1824. június 12-én új üzemet alapítanak. Rövid idő múlva azonban ellentét támad köztük, Stingl vagyona elvesztésével kiválik a gyárból és valószínűleg Windschügel segítségével talál kapcsolatot a pápai üzemmel, ahol működé-

jobb, versenyképesebb áru készítésére ösztönöz és a közvetlen üzleti hatásterület tágulását eredményezi. Holics, mint udvari kezelésben levő gyár — piaclehetőségekkel túlnyomóan Magyarország felé — bizonyos mértékig csökkenti az osztrák keménycserépgyártmányok beáramlását, nem fokozódnak azok erős ütemben.

A pápai Winter Mátyás rövid mérlegelés után él a rendeletadta kedvezményekkel. 1819. március 1-én Grössenbrunner Mártontól 14.000 vft. összegű kölcsönt vesz fel¹⁷ és lerakatok egész sorát létesíti.

Sopronban	Fr. Ney,
Pozsonyban	Fr. Weinstabl,
Győrben	Johann Weiner,
Esztergomban	Johann Harrer,
Veszprémben	Frau Rielberger és Adam Drexler,
Székesfehérvárott	Carl Büttl,
Pécsett	Anton Blauhorn és Gyurkovics fia August,
Nagyváradon	Stephan Iby és Gabriel Fauer von Tövis,
Temesvárott	Joseph Klein

értékesíti áruját, termékeit.

25. Leveses tál. I. M. ltsz. 19. 671.
 25. Terrine I. M. Inv.-Nr. 19. 671.
 25. Soupière. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv. 19. 671
 25. Супница, БМПИ, Инв. № 19. 671.

beruházásra használja fel, hanem ingatlanokat vásárol. (1826 augusztus – december ben egy barátságos úton megegyezésre jutott pere is van Ughy Zsigmonddal, a 300 ft-on megvásárolt, de az eladó által újra visszavett „Borszörtsöki” föld és rét ügyében.)¹⁹

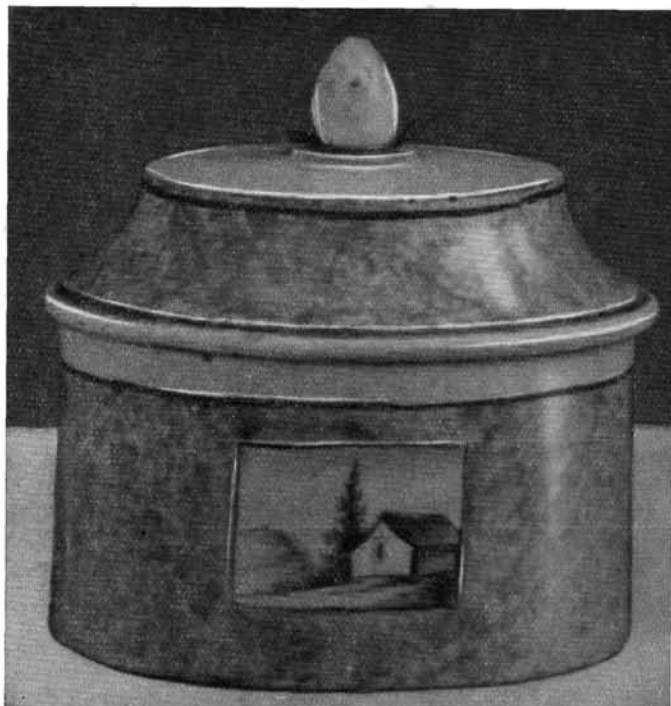
Majd újabb kölcsönhullám következik:

1828. május 18-án a pápai Irgalmas Barátok Conventjétől 200 vft.; 1828. június 28-án Grössenbrunner Mártontól, Győrben 2000 vft.; 1830. május 25-én a pápai Irgalmas Barátoktól 1.000 vft.; 1832. január 10-én Grössenbrunner Mártontól 5000 vft.; 1832. március 20-án Koller Leopoldtól 1600 pengőfrt.; 1833. március 4-én Szabó Jánostól 230 conv. ft.; 1833. október 11-én Koller Leopoldtól 40 pengő ft.²⁰

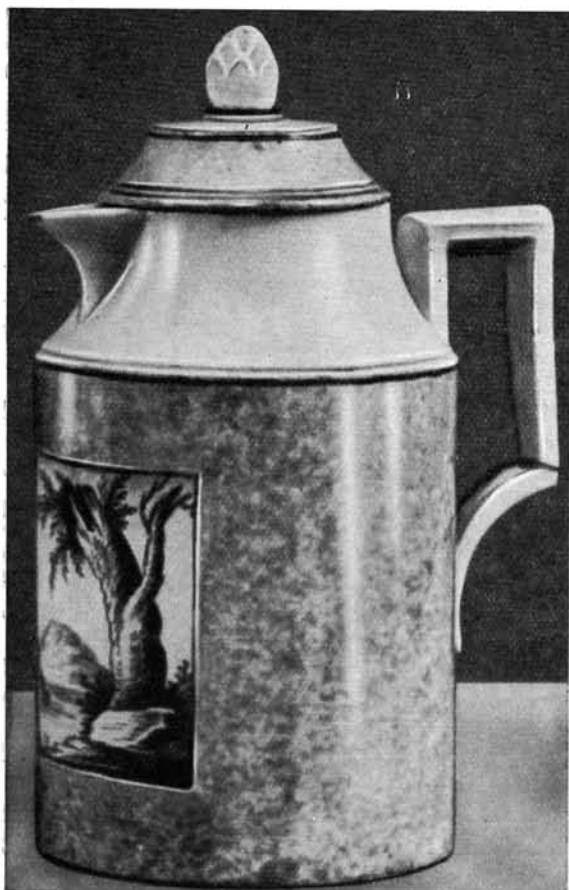
Ennek előidézője valószínűleg az, hogy az 1825 körüli években Winter nagyobb mennyiségű megrendelést elégít ki, azonban gr. Esterházy Pál cs. kir. kamarás készpénz helyett adóslevelet ad

sét tovább folytathatja. E kétségkívül tehetséges keramikusban él valami nyugtalan, vándorló, mindig újabb, töretlen területet kereső szellem. Kezdeményező egyéniség, de a kereskedelmi küzdelemhez nincs semmi tehetsége. Pápán sem marad meg véglegesen, tovább megy Herendre és a porcelángyár alapjait veti meg.

A gyár élete, eseményekben bővelkedő korai korszak után, 1820 – 1830 között viszonylag csendes. Jól szervezett, pontosan működő apparátus, az egész országra kiterjedő kereskedelmi összeköttetései, áruinak kelendősege tekintélyes forgótökre és látszólag bús haszonra engednek következtetni. Ha azonban Winter Mátyás vagyoni viszonyait közelebbről szemügyre véve, a betáblázott kölcsönök sorára vetünk egy pillantást, a való helyzet azt mutatja, hogy az aktívák és passzívák viszonya nem mindig kedvező, elég sokáig egyensúlyban van, hasznát pedig a forgótökre növelése helyett kölcsöneinek törlesztésére kell fordítania. Az 1806-os részestársi alapítótöke nagyrésze – 3000 ft. – kölcsönből telik ki; 1817-re kielégíti a hitelezőket, befejezi az építkezéseket, de a lerakatok létesítéséhez szükséges 14 000 vft-ot ismét kölcsönrel teremti elő. 1820. május 1-én újra Grössenbrunner Márton segítségét kell igénybe venni, két esztendei lejáratra kért 4000 vft. erejéig;¹⁸ de visszafizetésre csak 1826-ban került sor. 1828-ig a kedvező viszonyok eredményezte hasznót már nem

26. Cukortartó I. M. ltsz. 8515.
 26. Zuckerdose I. M. Inv.-Nr. 8515
 26. Sucrier. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv. 8515
 26. Сахарница, БМПИ, Инв. № 8515.

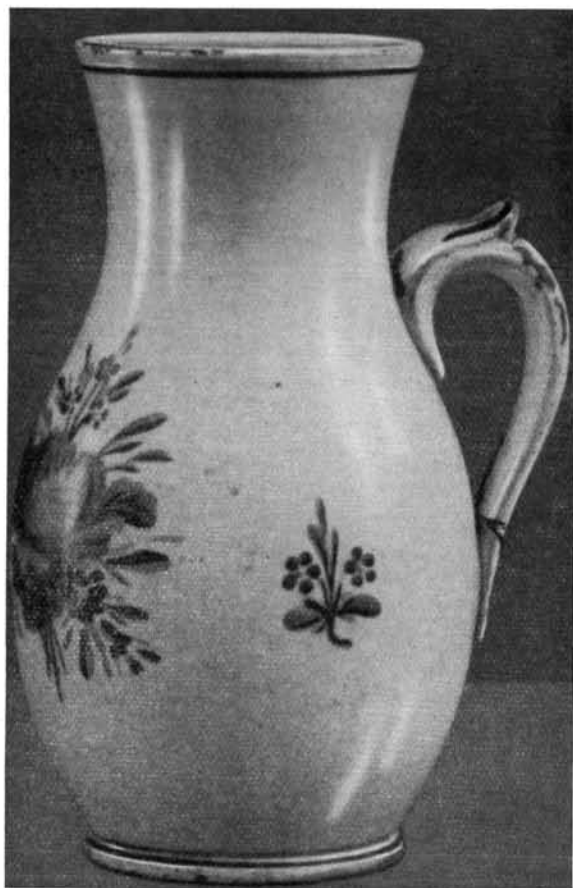
27. Kávéskanna I. M. ltsz. 8516.
 27. Kaffeekanne I. M. Inv.-Nr. 8516
 27. Cafetière. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv. 8516
 27. Кофейница, БМПИ, Инв. № 8516.

egy részét árukba kell bocsájtani, hogy a hitelezők követeléseit fedezhessék. Az ok nem felületi, nem magyarázható csak a rossz üzletvezetéssel, hozzá nem értéssel — ilyen esetben rövid pár év alatt bekövetkezik a csőd —, hanem mélyebben fekvő, az egész magyar kerámiagyártás területén ható tényező, az osztrák elnyomó iparpolitika egyik következménye.

Az osztrák tartománybeli üzemek felszerelését államkölcsönökkel támogatják, az inasok taníttatásához állami hozzájárulást fizettek, de keménycserépgyártásunk területén erre egyetlen példa sincs. Ha az ezidőben érvényben volt beviteli vámtarifák tételeire vetünk egy pillantást

10 000, 2000 és ismét 2000 ezüst ft értékben. Ugyancsak a nem mozdítható kintlévőségeket terhelő Ittebei és Eleméri Kis Ernest 20.000 vft-os egyezőlevele és a 2500, 2000, 1800 ezüstforintos közelebbről meg nem határozható adóslevelek.²¹ Kisebb összegek erejéig Winter is ad kölcsönöket, többízben kezességet is vállal.

Ez a helyzet azonban nem izolált, nem különleges. Hasonló jelenség észlelhető más keménycserépgyáraknál — akár a tatai, Kuny budai, a későbbi időkben pedig a herendi porcelángyárat tekintjük —, amelyek virágzása szintén egy-egy ember életéhez kötött és annak halálával alkatrészeire hull: a gyárat és a megszerzett ingatlanok

28. Kőcsög alakú kannácska I. M. ltsz. 1722.
 28. Kännchen in volkstümlicher Form. I. M. Inv.-Nr 1722.
 28. Petit broc en forme de pot. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv. 1722
 28. Кружкообразный бидончик, БМПИ, Инв. № 1722.

29. Kőcsög alakú kannácska V. M. ltsz. 55. 29. 1.
 29. Kännchen in volkstümlicher Form V. M. Inv.-Nr. 55. 29. 1.
 29. Petit broc en forme de pot. Musée de Veszprém. N° d'inv. 55. 29. 1
 29. Кружкообразный бидончик, ВМ, Инв. № 55. 29. 1.

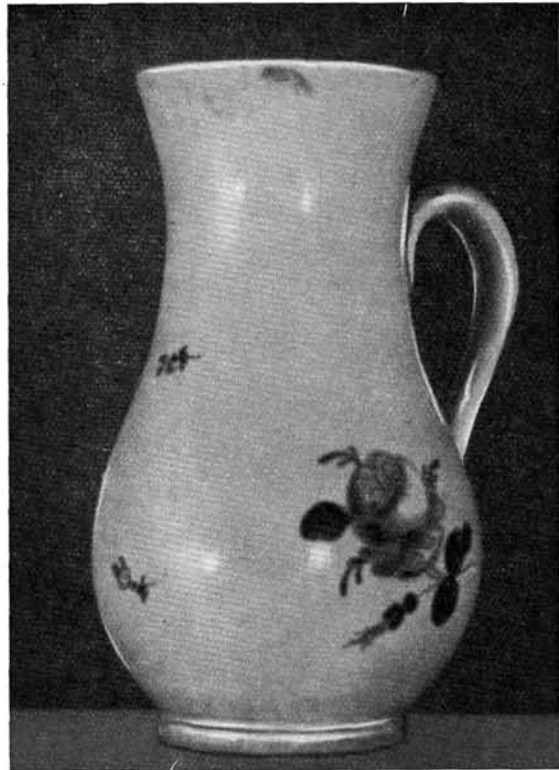
Kőedény, majolika vagy fajansz	M. országból Ausztriába	Ausztriából M. országra
	2 ft. 30 xr.	1 ft. 15

azonnal nyilvánvaló, hogy a védvám jellegű vám-díjszabás ilyen termékek reális haszon mellett kivitelét nem tette lehetségessé.

Gyáraink piaclehetősége tehát csak hazánk területére szorítkozhatott, a kereskedelmi tőke felhalmozódása pedig iparáganként igen különböző: a kerámiagyártás területén eléggé akadályozott. Már utaltunk rá, hogy a magyar keménycserépgyárak megalapításához szükséges tőke mindig más kereskedelmi területen halmozódik fel, de látjuk azt is, hogy e gyárak életében az egymást váltó tulajdonosok újra és újra más területekről jönnek, a kerámiagyártásban elért eredményeik értéke inkább erkölcsi és jóval kisebb mértékben anyagi.

Winter Mátyás 1834. február 15-én 75. életévében meghal.²² Leányának férjét, Drachsitz Jánost, aki a gyár kereskedelmi ügyeit intézte, már 1832-től tevékenyen bevonta a vezetésbe. A gyártás menetében nincs fennakadás, azonban csakhamar nyilvánvalóvá lesz, hogy Drachsitz személye nem alkalmas vezetésre és az elhúnyt özvegyétől, az összetört öreg Köntzöl Klárától sem várhat segítséget. Komolyabb üzleti vállalkozáshoz nincsen sem képességük, sem erejük, csak a meglévő megtartására és a befolyó összegek ingatlanban való biztosítására törekedhetnek. 1834. május 1-én megvásárolják Mórótz Józseftől a Pápa belváros Víz utcájában levő házát, fizetniük azonban készpénzzel kell. A vételárhoz még hiányzó 3000 ezüsterintot a pápai gyámhatóságtól veszik kölcsön 6%-os kamat mellett, a házra betábláztatva.²³ Ezzel meg is indult a kölcsönök áradata.

1834. október 1. Pogátsné asszonytól 100 császári arany,
 1835. április 23. Fischer Mórictól 2500 pengőforint,
 1835. május 7. Withmájer Leopoldtól 5000 vft.,
 1835. június 15. Fischer Mórictól 2000 pengőft.,

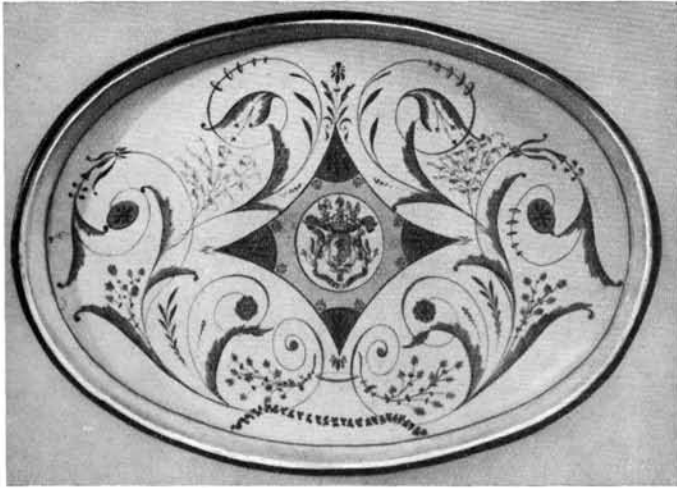

1835. szeptember 13. Steiner Mihálytól 400 pengőft.,
 1836. április 27. Unger körmendi molnármestertől 2000 vft.,
 1836. július 5. hitelező neve nélkül 80 vft.,
 1836. július 29. Grossinger asszonytól 600 vft.,
 1836. augusztus 20. Grossinger asszonytól 500 vft.,
 1836. szeptember 23. a soproni Flandorfer Ignáctól 459 conv. ft.,
 1836. november 25. a pápai gyámháztól 3000 vft.,
 1836. november 30. Köntzöl János pápai fundacionális pénztárnoktól 1000 vft.²⁴

Az így feltáruló anyagi helyzet teljesen zilált állapotokra enged következtetni, nem magyarázható egyedül Drachsitz János üzleti tehetetlenségével, pazarló, iszákos életmódjával.

1832-ben tűnik fel Pápan, a tatai keménycserépgyáros Fischer Mózes unokatestvére, a szintén tatai Fischer Móric, mint az uraság egyik kocsmabérlője.²⁹ Nem kerüli el figyelmét a tatai üzem ésszerű üzletvezetés melletti szép ütemben haladó gyarapodása, alkalmat van összehasonlítani tenni a jóval

30. Tálcza I. M. ltsz. 10. 949.

30. Tablett I. M. Inv.-Nr. 10. 949

30. Plateau. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv. 10. 949

30. Поднос, БМПИ, Инв. № 10. 949.

magasabb létszámú, tágabb keretek között működő, tetemesen nagyobb üzleti forgalmat lebonyolító pápai gyár és a tatai között. Amikor a gyár Winter Mátyás halála után szinte vezető nélkül marad, kapcsolatot teremt Drachsitz-cal, befolyást szerez az üzleti részben. Kihasználja annak ingatag jellemét, gyengekezüéségét és elvállalja a kintlevőségek behajtását.

1834. augusztus 14-én átveszi gr. Esterházy Pál 10 000 ft-os és 2 db 2000 ezüstforintról szóló adósslevelét, ez az összeg azonban, amennyire megállapítani tudjuk, nem folyik be a gyár pénztárába, sőt 1835. április és júniusában Fischer nyújt 2500, majd 2000 pengőforintos kölcsönöket. 1835. december 1-én Drachsitz ugyancsak Fischer Móric kezébe juttatja Kis Ernest 20 000 váltóforintos egyezőslevelét és 1836. május 19-én további 3 db összesen 6 300 eszütforintos adóssleveleket,²⁶ amely napon a Mórótz Józseftől vett házat is megvásárolja özvegy Winternétől és Drachsitztól 7000 pengőforinton, 6 000 pengőforint előzetes lefizetése mellett.²⁷

Teljesen homályos és ki nem deríthető, hova fordította Drachsitz János a tetemes összegű pénzeket, amelyeket ha nem is a névlegesen szereplő summa szerint, hanem bizonyos haszon fenntartása

mellett Fischertől kézhezkapott. Amikor 1837. március 5-én 46 éves korában hirtelen halála bekövetkezik, a gyár a csőd szélén áll. Felesége (Winter Anna) már előbb elhunyt, 3 gyermeküket özvegy Winterné neveli, aki most, az eddigi könyvelőt, Rikotty Károlyt bízza meg az üzem igazgatásával. Forgatókérő már nem lehet beszélni, a befolyó jövedelem alig haladja meg a munkások fizetését. A pár éve még jómódú özvegy apró kölcsönök felvételével segít magán.

Végre is az 1837. augusztus 31-én Fischer Móriccal tett „általános és szoros számvetés” után 1837. szeptember 23-án évi 5000 vft. haszonbér és 5000 vft. „Leikauf” adás mellett bérbeadja Fischernek a gyárat.

Az összetört öregasszony biztos körülmények között szeretné eltölteni azt a pár évet, ami még életéből hátravan. Azonban rosszul választott. Fischerben szinte mániákus törekvés él, minden körülmények között anyagi alapra szert tenni és megszerezni egy kerámiagyártó üzemet.

A további eseményekről Winternének az uradalomhoz írt panaszos leveléből értesülünk. Ha beállítása kétségkívül egyoldalú is, mert végső kétségbeesésében mindenért Fischert okolja; de kétségtelen, hogy az nem válogatott az eszközökben és pillanatig sem habozott törekvéseit az özvegy igazságára való tekintet nélkül nagyon is egyenes úton, erőszakosan érvényesíteni.

31. Asztali ecet-olajtartó készlet I. M. ltsz. nélkül.

31. Essig und Ölbehälter als Tafelbesteck I. M. ohne Inv.-Nr.

31. Huilier de table. Musée des Arts Décoratifs. Sans n° d'inv.

31. Настольная гарнитура для уксуса и масла, БМПИ, без инв. номера.

32. Gomba alakú patikaedény V. M. ltsz. 51. 1.
 32. Apothekegefäß V. M. Inv.-Nr. 51. 1.
 32. Pot de pharmacie fongiforme. Musée de Veszprém. N° d'inv. 51. 1
 32. Грибовидная аптечная посуда, ВМ, Инв. № 51. 1.

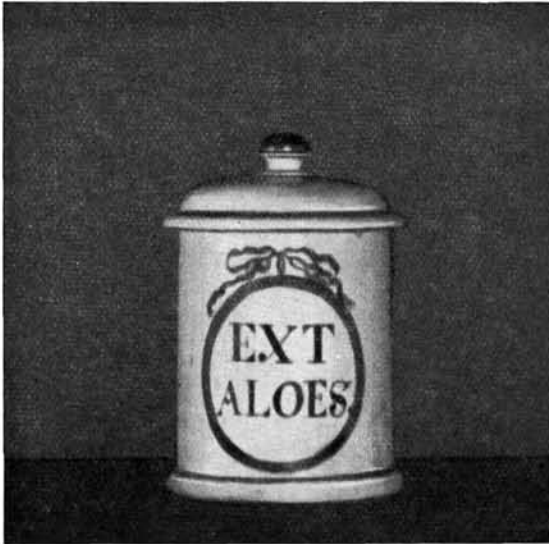
33. Gomba alakú patikaedény fedővel V. M. ltsz. 53. 4.19
 33. Apothekegefäß mit Deckel V. M. Inv.-Nr. 53. 4. 19.
 33. Pot de pharmacie fongiforme avec couvercle. Musée de Veszprém. N° d'inv. 53. 4. 19
 33. Грибовидная аптечная посуда с крышкой, ВМ, Инв. № 53. 4. 19.

„...1837. október hó 20-án mindjárt a Pesti Raktáromban kezdette az edényeket osztályoztatni, össze írván azoknak betsük szerinti árokat felvenni. — Annak végeztével itten Pápán a Gyári Személyzet által ugyan, de mindenkor a maga jelenlétében, azoknak előre már nevezetes summabéli ajándékokat ígérve, folytatta az Edények Inventálását és noha azok némely tettei iránt ellenszegüléssel voltak, el-ámítván és ki-játszván azokat, a már általa előre ki-csinált álnok mesteriségével úgy tsalta-meg, hogy el-vegezvén az edények fel-vételét az Inventáriumi vég Summa ugyan 46 000 vft-okra tétetett ki, ezt látván az Inventállók, a túlsó lapon eltakart álnok írást észre nem vévén, az Inventáriumot ugyan alá-írták, de utóbb világosságra jöven, és meg ezen írásnak értelmét az Inventállók, a leg nagyobb, és nevezetés Rikotty Károly könyv vivőnek 1000 vft. ígérete után is Fischer Mórítz kívánságára az Inventárium hiteles voltára hiteket lenem tették és e szerint a Gyári Hiteles Könyv Brand-

buch szerint 49 ezerre váltóban menő Edények árát, a Soha senki által, semmiféle kereskedésben nem használt és szövetségben nem gyakorlott mód, és száméttása szerint, annyira le szállította, hogy ezen summáért nem többet tsak 10 142 vft-okat és 30 xr-okat az én bámulásomra száméttott; de ezen summának le-hajtásában is belé-számítván egy 2500 ezüst ft-os adós Leveletem, és egyéb adósságokat, mellyeknek úgy létét egy kezemnél lévő eredeti írással be-bizonyétani kész vagyok, készpénzben nem többet tsak 1550 vft-okat fizetett kezemhez és így ebben az 1837-iki esztendőben az Edény árban 8592 vft-okban, 5000 vft. ki-kötött, de meg nem fizetett árendában; és ugyan Fischer Mórítz által nekem írásban is adott 5000 vft. Leikaufban öszvesen 18592 vft-okban (melly summáért egy xr-t sem láttam) tsalt meg.

1838-iki esztendőben már sajdétván Fischer Mórítz, hogy ezen sok égben kiáltó el-követett vétkes tettei bizonyára világosságra jövendenek,

meg egyezvén velem, a Fabrika árendálástul elállott, de akkor is mit tselekedett? Károséttásomra olyan ki-mesterkélrt 12 veszedelmes pontokat adott eleibém, hogy azokat el-fogadva bizonyára tönkre jutottam volna, ez ugyan néki nem sikerülvén, még is mind addig ravaszkodott, miglen tőlem a Pesti Inventáriumban ki-tett summából 2900 vft-okat el-nem húzott. . .”

Ekkor azonban már szélesebb nyilvánosság, úriszéki per tárgya a gyár ügye. 1837 végén Körmeny Péter és Domm József a pápai árvaszék által kijelölt gyámatyák Veszprém vármegye Tanácsának kiküldöttei bevonásával törté-
nő „osztály tétel eszközlését” kéri az úriszéktől.²⁸ 1838. május hónap végén lefolytatott tárgyaláson azonban „az osztály alá tartozó javaknak zavarba való léte, s némely tsupán a törvényes úton elhatározható kérdések közbejötte miatta az óhajtott osztály nem eszközlhetett” – jelentik a vármegye kiküldöttei, az értékeknek zár alá való vételét és „öszve hívó per” megrendelését tartanak szükségesnek.²⁹ Winterné testvérenek, Köntzöl János az időbeni pápai főbírónak tanácsára – aki addig egy, a gyár részére kieszközlött kölcsön kivételével távortartotta magát ez ügyektől –

35. Hengeres alakú patikaedény V. M. ltsz. 53. 4. 15.

35. Apothekergefäß V. M. Inv.-Nr. 53. 4. 15

35. Pot de pharmacie cylindrique. Musée de Veszprém. N° d'inv. 53. 4. 15

35. Цилиндрическая аптечная посуда, ВМ, Инв. № 53. 4. 15.

34. Hengeres alakú patikaedény V. M. ltsz. 53. 4. 14.

34. Apothekergefäß V. M. Inv.-Nr. 53. 4. 14.

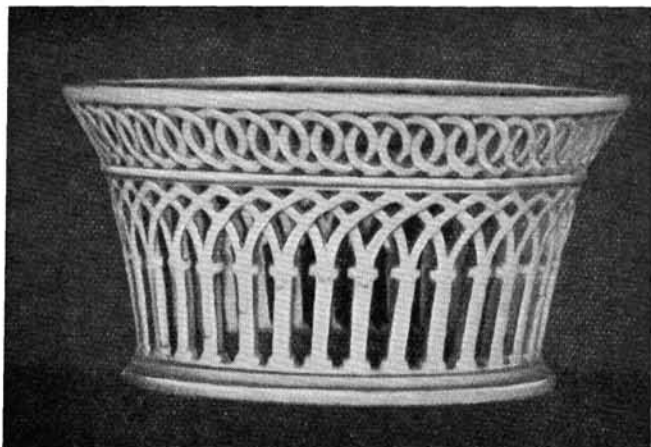
34. Pot de pharmacie cylindrique. Musée de Veszprém. N° d'inv. 53. 4. 14.

34. Цилиндрическая аптечная посуда, ВМ, Инв. № 53. 4. 14.

most elvállalta a fabrika felügyelését, „a pápai földesuraság törvényhatóságát” kéri a per lefolytatására, s esetleg azt, hogy az uraság vásárolja meg a gyárat, a per mielőbbi végrehajtása mellett.³⁰ Esterházy nem tart igényt a vásárra, de komoly érdeklődést mutat Mayer György helybeli posztókereskedő. Tárgyalásokat kezd az özvegygel és a fabrikáért és edényekért 80.000 vft., Winterné élete végéig évi 12 öl fát és 60 ezüstforint lakásbért ígér. A vétel létrejöttét azonban megakadályozza a zár és az „öszve hívó per” ki-hirdetése.

1838. augusztus 4, 6, 7, 8-án folynak le az első úriszéki tárgyalások.³¹ Fischer Móric inventáriumát törvénytelennek, igazságtalannak találják és az „Edényeknek, Fabrikai szereknek az illető Felek költsönös jogaiknak sértetlen fenn hagyása mellett újra leendő öszve írásra elhatározatván. . . mindkét fél részéről egy-egy hozzáértő betsüs kiküldöttség felügyelése mellett. . . tellyesíteni rendeltetik.” Az „öszve hívó per”-t december 10-re hirdetik meg, addig is az értékből kiegyenlíendő „a gyárhoz okvetlen megkívánható Czelli földnek fizetetlenül elmaradt ára 225 ezüstforint”.

36. Gyümölcskosár V. M. ltsz. 55. 14. 1.
 36. Früchtekorb V. M. Inv.-Nr. 55. 14. 1.
 36. Corbeille de fruits. Musée de Veszprém. N° d'inv.
 55. 14. 1
 36. Корзинка для фруктов, ВМ, Инв. № 55. 14. 1.

A november 2–3-i úriszéki ülésen a „reiventáció” bizottság benyújtja jelentését; Fischer bérletének megszüntetésével pedig a kőedénygyárat a Winter és Drachsitz-féle értéktömeghez csatolják vissza és eladását határozzák el. Bíró-ságilag megsemmisítik a Móróc-féle háznak Fischer részéről történt megvételét – minthogy eddig semmit sem fizetett – a „masszához” való visszairása mellett egyidejűleg eladják Köntzöl Jánosnak az elsőbbségi vételi jog alapján 7000 ft-ért.

Ez a ház lesz a pernek legtöbbet vitatott objektuma, s a határozat ellen Fischer is tiltakozik a megye közbejöttével most már a Helytartó Tanácsnál, majd a gyámtyák is, mert özvegy Winternének a gyámhatóságtól felvett kölcsöne erre van betáblázva, továbbá a javak összeírásában 8000 ft. értékkel szerepel.³²

Köntzöl „ellentmondást” jelent be, a Kancellária november 9-i decretumában az uradalom meghallgatásával, s a dolgoknak jelen állapotában hagyása mellett jelentést kér a megyétől.

A fabrika eladását a magyar és német hírlapokban közhírré tették. Mayer György pápai posztókereskedő és Fischer Móríc haszonbérlőn kívül más nem jelentkezett. „Bizonyos Raufer nevezetű Kravszkai (Morvaországi) kőedény gyárnok” ugyan tudakozódott iránta, de a neki küldött tudósításra válasz nem érkezett.³³ Elhatározták

37. Virágtartó, mázatlan I. M. ltsz. 15. 681.
 37. Blumenbehälter, unglasiert I. M. Inv.-Nr. 15. 681
 37. Vase. Non vernissé. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv.
 15. 681
 37. Цветочный горшок, безглазурный, БМПИ, Инв. № 15. 681.

tehát, hogy az eladást nem árverésen, hanem a két ígérő fél alkudozásával fogják lebonyolítani. Fischer érdekeit már jó előre biztosítani igyekeznek, a megvevő fél, a gyár visszabocsátási szerződésben foglaltak szerint, köteles lesz neki 8000 ft-ot készpénzben kielégítés címén lefizetni.

A decemberben lebonyolított alku nem vezetett a várt sikerre, mert Mayer a kőedénygyáráért, a hozzávaló formákkal, az edényeken kívül, csak 40 000 vft-ot ígért, Fischer pedig a mellette levő két kis majorról s edényekkel együtt csak 45 000 vft-ot. Ilyen csekély árért az úriszék megbízottai a gyárat el nem adták és 1839. április 10-re árverést tűztek ki.

A megegyezés azonban már 1839. január első napjaiban létrejött: Mayer György megvette a

38. Nagyméretű virágtartó V. M. ltsz. 55. 60. 1.
 38. Großer Blumenbehälter V. M. Inv.-Nr. 55. 60. 1.
 38. Grand vase. Musée de Veszprém. N° d'inv. 55. 60. 1
 38. Цветочный горшок большого размера, ВМ, Инв. № 55. 60. 1.

procent levonással átalvenni, Fischer Móricz pedig általadni köteles lesz,

2., Minthogy még mintegy két égetésre való olyan edények is vannak, mellyek a mai napig bemáztattak ugyan, de ki nem égettettek és így sem egészen az ú. m. bisquite, sem kész edények sorába nem tartoznak, ennélfogva azokat még Fischer Móricz fogja kiégettetni, s csak mint kész edényeket léssen köteles Mayer György vevő félnek általadni; de ellenben

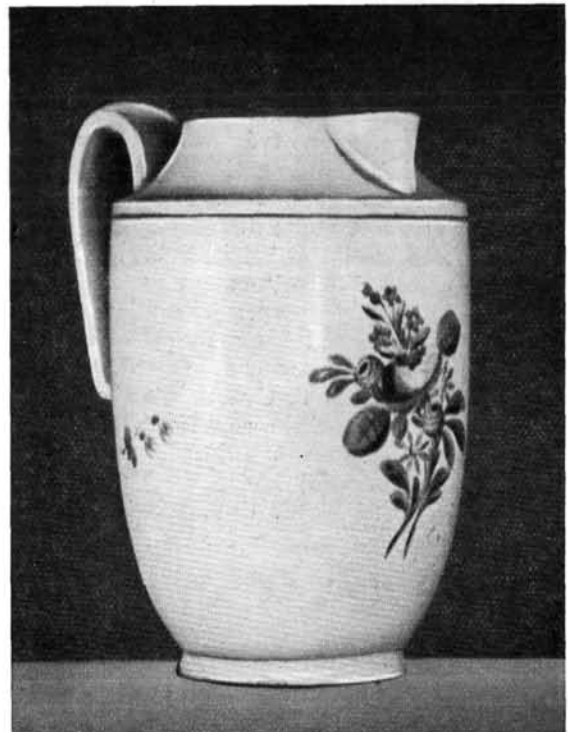
3., A gyárban dolgozó mindenféle gyári munkásokat a folyó 1839. évi I. 15-étől kezdve Mayer György vevő fél fogja fizetni, s ennélfogva

4., Az edényeknek eladása is a jövő hétfőtől kezdve már Mayer György vevő fél részére fog történni. . . .

5., A materiálék által vételére. . . I. 21-én kezdve a pesti raktárnak által vételével. . . a fel

gyárat az edényekkel együtt 30 000 ezüst pengő Ft-ért, előbbi csekélyebb ígéretét figyelmen kívül hagyva. Fischer Móricz még mostanában is a gyárban dolgoztat, edényeket égettet, s Mayer ezt sérelmesnek találva orvoslást kér, mire Fischer kijelenti, hogy a fabrikát csak beruházásainak megtérítése után tartozik átadni; addig annak haszonbérletei őt illetik, tárgyalásra azonban hajlandó. Vermes Illés uradalmi ügyvivő sikeres közvetítése révén jön létre az alábbi szerződés:³⁴

„1., Mayer György vevő fél a Massának által adandó 41 130 vft. 43 xr. bruttó summabéli edényeken felül még Fischer Móriczknak fennmaradó mindenféle nyers, félégett, avagy egészen kész edényeket is az inventáriumban nem foglalt Winter és Drachsitz-féle kő-korsókat is, a repedteket és törötteket azonban általjában ki véve, ugyan az 1837-iki IV. 28-i árszabáj szerint minden szortírozás nélkül bruttó summába felvéve 24 $\frac{1}{2}$

39. Kávéskanna fedő nélkül V. M. ltsz. 55. 33. 1.
 39. Kaffeekanne ohne Deckel V. M. Inv.-Nr. 55. 33. 1.
 39. Cafetière sans couvercle. Musée de Veszprém. N° d'inv. 55. 33. 1
 39. Кофейница без крышки, ВМ, Инв. № 55. 33. 1.

41. Cukortartó, fedeles, halványzöld V. M. ltsz. 55. 21. 1.
 41. Zuckerdose mit Deckel, hellgrün V. M. Inv.-Nr. 55. 21. 1.
 41. Sucrier avec couvercle, vert pâle. Musée de Veszprém.
 N° d'inv. 55. 21. 1
 41. Сахарница с крышкой, светло-зеленая, ВМ, Инв. № 55.
 21. 1.

nem dolgoztaknál a műigazgató (Werkführer) betsüje szerint. . .

A két betsüsöknek pesti költégeik és napi béreik, kik közül Mayer János Műigazgatónak naponként 2 Ft. 30 xr., Solzmarz Józsefnek pedig 2 Ft. váltó fog kifizettetni a zár alatti Massából, ha Fischer Móricz és Mayer György részéről is betsús állíttatnék, azokat ők tartoznak fizetni. . . ”

IV.

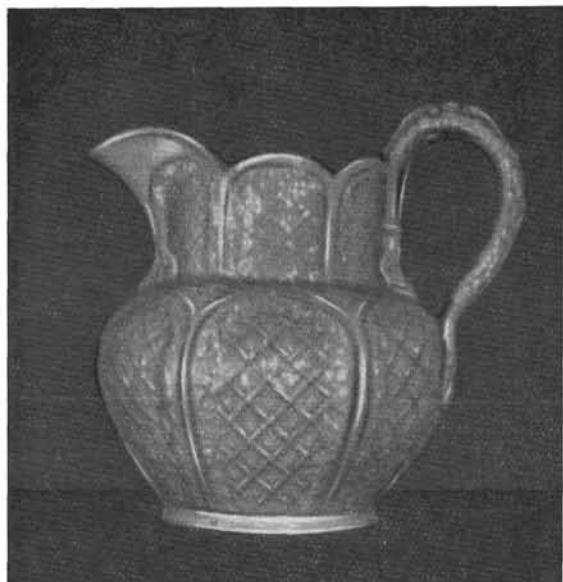
Az utolsó évek pangása után, 1839-ben a pápai keménycserépgyárnak újra felfelé ívelő periódusa veszi kezdetét. Ez év első felére a még javában folyó pereskedés, a felzaklatott hangulat nyomjára bélyegét. A gyár átadása — átvétele sem olyan körülmények között megy végbe, ahogy azt a megállapodás értelmében várhatnánk. Január 7-én megkezdődik a leltározás, az úriszék részéről Vermes Illés és Polák közbejöttével. Fischer sok nehézséget támaszt „a Fabrika által adás alkalmával a vevő Urat is mind addig kerégette különbözőféle plánumok eleibe adásával, méglen aztat is az Edények osztályozásában, az Egyes Numera

Edényekre kettős számot nyomtatván, nevezetesen megtsalta, és . . . magát a T. kiküldöttséget is öszve száméttáskor nyilván 500 vft-okkal megtsalni szándékozott,”³⁵ így az inventálás még február hónap elején is folyik. Befejezőként február 21-én írja alá Mayer György Fischer részére az alábbi adósleveleket:

1839. jún. 21-ig fizetendő 1680 pengőft.
 1839. okt. 21-ig fizetendő 1600 pengőft.
 1840. febr. 21-ig fizetendő 1600 pengőft.
 1839. február 22-én pedig még 1558 vft. 16 xr. 6% kamat melletti adósság kifizetésére vállal kötelezettséget.³⁶

A pesti raktárban levő edények összeírásába került hiba korrigálása után — 2 db tálért járó 42 xr-t ugyanis a Ft. oszlopba tettek, így a 24½” leszámításával 31 Ft. 11 xr-t írnak jóvá Mayernek — a Fischer Móricz részére kifizetett kielégítés összege 21 075 vft. 42½ xr.³⁷

A per azonban még javában folyik, sőt hullámai a Móróc-féle ház ügyében éppen 1839 első felében csapnak a legmagasabbra. Köntzöl János ugyanis, aki a házat az úriszék határozata értelmében megvette, a gyámatyák által még kívánt 1000 Ft-ot pótlólag lefizette, majd némi nyereséggel azon nyomban el is adta Neuman Salamonnak;

40. Korszó halványzöld V. M. ltsz. 55. 18. 1.
 40. Krug, hellgrün V. M. Inv.-Nr. 55. 18. 1.
 40. Cruche vert pâle. Musée de Veszprém. N° d'inv. 55. 18. 1
 40. Горшок, светло-зеленый, ВМ, Инв. № 55. 18. 1.

42. Teáscsésze, halványzöld V. M. ltsz. 50. 20. 1. 1.
 42. Teetasse, hellgrün V. M. Inv.-Nr. 50. 20. 1. 1.
 42. Tasse à thé, vert pâle. Musée de Veszprém. N° d'inv
 50. 20. 1. 1
 42. Чайная чашка, светло-зеленая, ВМ, Инв. № 50. 20. 1. 1.

azonban Fischer a Helytartó-Tanácsához benyújtott folyamodása és az általa Mayer Johann Werkführer révén megnyert Drachsitz József árva ugyanoda továbbított kérése, — hogy a Köntzöl által lefolytatott vásárt is semmisítsék meg — értelmében a zárat még továbbra is fenntartják. Közben Fischer támogatást szerez Esterházy Miklósnál és a vármegye tanácsának tagjait is a maga oldalára állítja.

Winterné március 30-án és április 18-án az uradalomhoz intézett leveleiben kétségbeesett panaszaival minden baja fő okozójának Fischert tartva, közel 10 000 vft. eltulajdonításával vádolja meg és zárt kér ellene. Erre azonban nem kerül sor, mert az özvegy 1839. július 6-án elhalálozik; panaszait pedig bizonyságok hiányában nem veszik tekintetbe. Júliusra Mayer a perköltségekre az uradalmat illető összeggel együtt 30 378 vft. 10 xr. összeget fizet ki és folyósítja Fischerrel szemben fennálló adósságának esedékes részleteit. Tetemes anyagi megterheltségén a május 11-én Győrben Grössenbrunner Rosától kölesönzött 6400 conventiós Ft. segít³⁸

A per már végleg elmérgesedni látszik, olyannyira, hogy a vármegye az úriszék ez ügybeni ítélezési jogosultságát is kétségbe vonják és november 4-én a Helytartó Tanácshoz küldik fel az eddigi iratokat „azon ki jelentéssel, hogy 1832/36. eszt. 20. Törvény Czik értelmében a Megyei Közönség által alapított Pápai Nemes Bíróságot, és Tanácsot továbbra is fenn tartani, a folyamodásban kitett perbeli tárgynak pedig mely egészen törvényes, és Politikai úton meg nem bírálható, a helybéli viszonyok tekintetéből leendő bővebb meg bírálását a felsőbb Törvényes bíróságra, hová az alperesnek a fellyebbviteli meg vagyon engedve bízni törvényes kötelességük-

nek tartják,” azaz a pernek a továbbiakban a vármegyén való folytatását óhajtják elérni.³⁹

Az uradalomnak azonban sikerül a feleket józanabb belátásra bírni, a perre, a megyénél évekig elhúzódó kétes kimenele helyett, barátságos egyezkedéssel pontot tenni; Fischernek az értéktömeggel szemben fennálló 6300 pengőft. követelésének kiegyenlítésére készpénzben kifizetnek 3000 pengő Ft-okat (három ezüst huszat számítva egy Ft-ba), a fennmaradó összegre nézve pedig 8050 vft. árban a Kristóf-utcai Winter-féle házat nevére bevallani engedélyezik — eddigi folyamodásainak és tiltakozásainak visszavonása mellett. Ugyanígy egyezsége lépnek Köntzöl Jánossal is, aki „a Pápai Kőedény Gyárba ruházott készpénzbeli követelése 13 387 vft 1 xr., ennek két évi kamatja 1606 vft. 27 xr., ugyan a Gyár szükségeire tulajdon szekereimen hordatott kétszáz öl fa fuvardíja 600 vft. — néhai N. Köntzöl Klára asszony élelmezésére kiszolgáltatót Summa 775 vft. — úgy ennek kamatja 62 vft. 16 xr. öszvesen 16 430 vft. 43 xr-t tesznek”, de teljes kielégítésül 9000 vft elfogad.⁴⁰

A Helytartó Tanácshoz felküldött indoklás szerint az uradalom az árvak érdekeit tartotta szem előtt, az összehívó perre mintegy 70 hitelező jelentkezett, hogy az örökség szét ne folyjon, inkább a megegyezés útját választotta; ennek alapján 1840. április 9-én közlik a megyével: a folyamodások tárgya megszünt.⁴¹

1839 márciusában Mayer György, most már zavartalanul birtokon belül, folyamodást nyújt be a vármegyén, a Winter Mátyás által 1811-ben nyert szabadalomnak részére való átírását kérve. A március 18-án tartott kisgyűlés „miután ezen valóban nagy költséggel járó Kőedény Gyár mely a Nemzeti ipar előmozdítása tekintetéből is nagy figyelmet érdemel, most az utóbbi években tetemesen megcsökkent állapotjából csak az illy hasonló gyároknak engedett kedvezések és szabadalmak mellett emeltethetnék mind inkább tökéletesedésre, mely cél elérésére a folyamodó Mayer György nem csak értékkel bír; de serénysege és szorgalma is odamutat, hogy a készülő edényeknek jobbítása által a Nemzeti ipart ezen részében előmozdítandja . . .” pártolólág továbbítja a Helytartó Tanácshoz. Az április 9-i válasz, minthogy a kérés-

44. Teáscésze sárga V. M. ltsz. 53. 4. 33.
 44. Teetasse, gelb V. M. Inv.-Nr. 53. 4. 33
 44. Tasse à thé, jaune. Musée de Veszprém. N° d'inv.
 53. 4. 33
 44. Чайная чашка, желтая, ВМ, Инв. № 53. 4. 33.

ből a gyárnak a kiváltságra való alkalmassága, évenkénti kiadásai és bevételei ki nem tűnnek, továbbí felvilágosító tudósítás felküldésére utasítja a megyei tanácsot.⁴²

Jelentés küldések és pótló felvilágosítások kívánása, a jó másfél esztendeig tartó huzavona nem csökkenti a Mayer lendületét, újra jókarba helyezi a gyárat.

A felraktározott alapanyag fogyóban van, a kis- földi földszállításkor a még az 1837-ben Drachsitz által hozatott 317 1/4 mérő földnek árát, 87 vft. 42 xr.-t is ki kell fizetnie. Szeptemberben a már eddig is használt „Szütsi földből” hozat 20 szekér vörös agyagot, szekerenként 30 xr-t számítva. Uradalmi engedéllyel újabb agyaglelőhelyek után is kutat földfúróval a pápai, ugodi és devecseri uradalmak erdőiben és legelőin — úgy látszik a „Szütsi földek” között vél alkalmasat találni, mert novemberben onnan hozat próbára egy kocsival.⁴³

1839 nyarán kiválik a gyárból Mayer Johann, az eddigi művezető és Herenden a Stingl Vince által már előbb megkezdett porcelángyártásba kapcsolódik be, amelyhez most már Fischer ad anyagi segítséget. (1839. augusztus 11-én 1.800 pengőft.)⁴⁴ 1840 júniusában Fischer Móric — a Mórócz-féle ház esetében vele, mint szenvedő félle szemben a Köntzöl János közbenjöttével Neuman Salamon kezére juttatás példájára — Nagyalásnyai Barcza Pál segítségével megveszi a Stingl Vincétől, mint

nemtelen személytől törvény erejével visszaváltott telket, amelyre az a herendi porcelángyárat építeni kezdte.

Mayer György, a Helytartótanácsához továbbított kérésében már nem éri be a Winter részére adott keménycserépgyártási szabadalom kereteivel. A Winter által bizonyos ideig már készített „angol” edény gyártására és porcelánkészítésre is jogot kér. A Herendről valószínűleg 1840 nyarán Pápára visszatérő Stingl Vincétől nyerhetett erre biztatást. Az 1840. szeptember 30-án tett hivatalos vizsgálaton Pap János főszolgabíró és Vermes Illés uradalmi ügyvéd a tulajdonos fiának vezetése mellett megtekintve a gyárat, tapasztalja:⁴⁵ „hogyan portzellán edények égetésére megkívánható ke- mentze most van még munkában, melly már rövid idő alatt elkészülend. Angol edény pedig igen csekély, sőt említést is alig érdemlő mennyiségben égettett volna, mióta Mayer György ezen Gyárt á'tal vette, mellynek azon okát adták... , hogy mind addig, míg a kir. kiváltság az angol edényekre is kiterjesztve nem lesz, a lerakó helyeken árulni efféléket nem szabad, itt helyben pedig csekély fogy el, úgy hogy most még nem volna érdemes angol edényeket nagyobb mennyiségben égetni.”

A kívánt szabadalmat végre az 1840. november 3-i helytartótanácsi rendelet meg is adja számára.⁴⁶

Stingl a keménycserépgyártással ekkorra már teljesen felhagyott, porcelánkészítés az egyedüli törekvése. Erre Mayer szívesen teremt lehetőséget,

43. Teáskanna, sárga V. M. ltsz. 53. 4. 34.
 43. Teekanne, gelb V. M. Inv.-Nr. 53. 4. 34.
 43. Théière jaune. Musée de Veszprém. N° d'inv. 53. 4. 34
 43. Чайник, желтый, ВМ, Инв. № 53. 4. 34.

45. Tejeslábas V. M. ltsz. 551. 15. 1.

45. Milchpfanne V. M. Inv.-Nr. 551. 15. 1.

45. Pot à cuire le lait. Musée de Veszprém. N° d'inv. 551. 15. 1

45. Кастрюля для молока, ВМ, Инв. № 551. 15. 1.

pár év után azonban a herendi gyár rohamos fejlődéséhez mérten be kellett látnia, hogy versenytársként nem jöhet számításba és 1845-re valószínűleg végképpen felhagy a porcelángyártással; Stingl pedig újra az önállósodás gondolatától vezetve kerül Zichy Domokos veszprémi püspökkel kapcsolatba, aki a tervet megkedvelve 1846-ban Városlődön porcelángyárat épít és művezetőként alkalmazza.

A Pápát átszelő Tapolca folyón a csapók már a XVIII. század óta több kallót építettek. A század elején 120 csapómester működik itt és 10 posztókészítő, 70 legénnyel. Mayer a posztókereskedést sem hagyta abba, s kőedénygyár megszerzése után posztógyár felállításának gondolatával is foglalkozik. 1839 októberében tervéhez megnyeri az uradalom hozzájárulását és a csapók által bírt „felső kallót” 6 esztendőre bérbeveszi és átalakíttatja úgy, hogy az posztót kall s egyszersmind a mázkészítéshez szükséges anyagokat zúzza.⁴⁷ Az 1840-ben elkészült posztógyárat már „angol mozdonyokkal” szerelte fel, 1841-re naponként 40 ember dolgozik itt és hetenként általában 300 rőf különféle posztót készít, amelyből évente 15.000 rőföt ad el. A keménycserépgyárban is elérte már a Winter birtoklása alatti forgalmat: évenként 50–60 ezer ft. értékű edényt állít elő.

Üzemének teljesítőképességét évről-évre fokozza. Az 1842-es ipari összeírásakor kő- és porcelánedény gyárában a hetenként készített mintegy 3.000 vft. értékű árucikkeiből évenként 600 ezüst ft. áru készítményt Bécsbe szállít, — a kiviteli dí-

jat a bécsi kereskedők fizetik. A posztógyárban akkorra hetente már 500 rőf, egyedül az országban eladni szokott posztó készül.⁴⁸ Az 1842-es iparműkiállításon résztvesz termékeivel. Csak mérsékelt sikert arat; értékelésében Kossuth a körmőczi és iglói keménycserépgyárakhoz minőségben nem tartja hasonlíthatónak, porcelángyártását pedig még gyermekibb korban lévőnek említi. Méltányolja ellenben Mayer buzgóságát, vállalkozó szellemét.

Még a kiállítás tartama alatt (szeptember 14-én és szeptember 21-én) lát napvilágot az „Egy pillanatot a pápai kőedény-gyárra” majd a „Még egy pillanatot a pápai kőedénygyárra” című közlemény a Társalkodó hasábjain, Józsa F. tollából. Az író látoga-

46. Gyertyatartó, nagyméretű I. M. ltsz. 19. 794.

46. Großer Leuchter I. M. Inv.-Nr. 19. 794

46. Grand bougeoir. Musée des Arts Décoratifs. N° d'inv. 19. 794

46. Подсвечник, большой, БМПИ, 19. 794.

48. Szószos csésze V. M. ltsz. 55. 35. 1.
 48. Saucière V. M. Inv.-Nr. 55. 35. 1.
 48. Saucière. Musée de Veszprém. N° d'inv. 55. 35. 1
 48. Чаша для соуса, ВМ, Инв. № 55. 35. 1.

tást tesz az iparműkiállítás, figyelmét megragadják a pápai gyár termékei. „Néhány év előtt a gyár, fogalmához nem is értő tulajdonos kezén veszteglett, a ki csak edényt és sokat kívánt gerencsélteni, mit sem ügyelvén annak kelleti jóságára... jelenen már nemcsak a külhoni gyár és kézművek jók és híresek, de... a pápai kőedény is, amióta az I. G. Mayer tulajdonos által gyártatik, a köztetszésre méltán érdemes... egy év tűnt már le, amióta a pápai kőedénygyár, nemcsak kő-, de porcelánedényeket is teremt elő... Mayer úr, számtalan éhség által nyomorultnak ad, több rendbeli dolgoztató műhelyében foglalkozást... a kereskedés virágzására nem csekély befolyást gyakorol...” Nem teljesen a spontán lelkesedés sugalta e mondatokat, hanem Mayer György kereskedői agilitása, szöveggel pótolva gyártmányainak valamelyest háttérbe szorítását a kiállított más kerámia-termékek mellett. Kétségtelen azonban, hogy a bíráló-bizottság

véleménye sem tükrözhetett teljesen a valóságot, hiszen csak néhány tárgy tanúsága alapján lehetett véleményt alkotniuk; az első kiállítási felszólítás is csak június 16-án jelent meg, nem állt sok idő rendelkezésre a felkészüléshez.

A következő évi 1843-as kiállításról a tárgyjegyzék tanúsága szerint Pápa távolmarad, de hiányzik a többi magyar keménycserépgyár is, egyedül Fischer mutatja be porcelánjait.

Mayer érdekes alakja a korai kapitalizmus viszonyai között mindent kiaknázni akaró kereskedőnek: keménycserépet és porcelánt gyárt, posztót kall, pokrócot készít és égetőkemencéiben egyszerre edény és mész is égett; majd 1846-ban hivatalos megbízást is vállal, Pápa városának bírója lesz.

A Veszprém megyei gazdasági választmány 1845. augusztus 9-i „árverésén” a megyei őrcsapat részére többféle posztónemű szállítására kötelezte magát Mayer, 1846 januárjában azonban, amikor a rendelt mennyiséget bemutatta, csak a tisztek részére szükséges vörös posztó volt a megkívánt minőségű, a többit csak árleszállítással vették át, némelyeket pedig el sem készített a megkívánt határidőre; miért is azoknak újabb „árverése” folytán előállott árkülönbséget 288 vft. 54 xr.-t vele téríttetik meg.

Edénygyárának pesti lerakatával (a Nagy Híd utcában) már nem éri be, 1846 októberében Pest Város Tanácsához intézett kérésében az 1840. 17. t. c. 9. §.-ára hivatkozva, posztó és gyapjúszöve-

47. Serleg V. M. ltsz. nélkül.
 47. Kelch V. M. ohne Inv.-Nr.
 47. Gobelet. Musée de Veszprém. Sans n° d'inv.
 47. Кубок, ВМ, без инвентарного номера.

49. Cukortartó, porcelán I. M. ltsz. nélkül
 49: Zückerdose, Porzellan I. M. ohne Inv.-Nr.
 49. Sucrier. Porcelaine. Musée des Arts Décoratifs. Sans
 n° d'inv.
 49. Сахарница, фарфоровая, БМПИ, без инвентарного номера

teinek eladására egy külön raktár felállítására kér és kap is engedélyt.⁵⁰

A szabadságharcot megelőző időszakban működő keménycserépgyáraink kapacitása és évi jövedelme közel egy szinten mozog. 1845. november 11-én Fischer Mózes tata-tóvárosi kőedény gyára is számos munkást foglalkoztat, általában évi 55 000 vft. összegű forgalmat bonyolít le, minek eredményeként a privilégiumot nyert üzemek sorába iktatják.⁵¹ Mayer törekvése ebben az időszakban az, hogy profitját mind magasabbra fokozza, 1846 decemberében posztógyárára is privilégiumot kér és mivel gyártmányainak értéke eléri az évi 40–50 ezer vft.-ot, 1847 júniusában engedélyt is nyer e cím használatára.⁵² Célja a Pápan akkor még erős posztó készítő kisipar háttérbe szorítása, hiszen szabadalom birtokában már hathatós eszköz volt a kezében a céh elleni küzdelemre.

A szabadságharc idején, ha gyárai csökkentett ütemben is, de tovább működnek. A forradalmi mozgalom hamar és elég erősen jelentkezik Pápan, már március 16-án este fáklyás felvonulást rendez az ifjúság, a főiskolai nyomdában kinyomtatják a Nemzeti Dalt. A július 2-iki országgyűlésen önálló követük Vermes Illés az uradalmi ügyvéd. „Közársasági egyesület” alakul; a kereskedelmi forgalom biztosítására szükségpénzt adnak ki. A közvetlen háborús események, bevonulások és átvonulások formájában, érintik Pápa lakosságát az 1849. június

26–27-én a környékén lezajlott íhászi csata csak kisebb ütközet. Szeptemberben kerül végleg osztrák megszállás alá, ekkor sarcot is vetnek ki a városra.

Mayer most is anyagi viszonyai nézőpontjából mérlegeli az eseményeket, kintlévőségei behajtására 1849 februárjában a nagyvázsonyi uradalom tisztartója ellen folytat pert,⁵³ s már az önkényuralom első éveiben érkezettnek látja az időt, hogy eddigi kereskedői potenciálját magasabb fokra fejlessze. Ekkorra már a pápai kereskedő testület alelnöke, de szűknek érzi a kereteket, többre vágyik, s 1850 júniusában Pest városa tanácsától helybeli nagykereskedőnek való felvételéért folyamodik. A pesti kereskedői testület a kérés teljesítésének meggátolására igyekezve, érvet-érvre halmoz: „folyamodó a kereskedést soha nem tanulta... , folyamodásának törvénytelen factuma, miszerint magát helybeli polgári posztó kereskedőnek aláírni merészel... kizárólag csak saját gyári készítményeinek eladására engedélyt nyer, mind a mellett tapasztalatunk szerint a helybeli posztó kereskedők kárára és jogsérelmére idegen gyártmányokat is folytonosan árulgat... , harmadik kereset-módra szorulva nincs... ” Végre is nyilatkozatot ad, hogy végképpen Pestre költözni szándékozik, így 1851 júliusára sikerül is kérését keresztül erőszakolnia, felveszik nagykereskedőnek, bár a nagykereskedői testület ezek után is vonakodik tagjai sorába iktatni.⁵⁴

Közben azonban a városlódi agyagtelep közelében, ahol Zichy Domokos veszprémi püspök már 1846. óta porcelángyárat tart fenn, és amely 1849. óta Magyar Mihály birtokában valószínűleg keménycserépkészítésre tért át, veszélyeztetni kezdi a pápai keménycserépgyár érdekeit. 1853-ban a bakonybéli apátság is elkezd a keménycserépgyártást, Mayer tehát egyre inkább hátrányos helyzetbe kerül: az alapanyag zömét alkotó városlódi földet ő hozatja a legmesszebből, legtöbb fuvarköltéssel és ugyanez áll a fára is.

A városlódi agyagbánya a veszprémi püspökség tulajdonát képezi: ahogy a kereslet emelkedik, időről-időre emelik a kiásott föld árát is:

1840-ig a „homok göbécsnek
 méreje” 12 vxr.,

50. Cukortartó, porcelán (V. M.) I. M. ltsz. nélkül.
 50. Zückerdose, Porzellan (V. M.) I. M. ohne Inv.-Nr.
 50. Sucrier. Porcelaine. (Musée de Veszprém). Musée des
 Arts Décoratifs. Sans n° d'inv.
 50. Сахарница, фарфоровая, (ВМ) БМПИ, без инвентарного
 номера.

1841-ben a püspök már 24 vxr-t
 kér, csak Mayer kérésére
 szállítja le 18 vxr-ra.

1846-ban a „homok föld
 méreje” 18 xr.,
 az „allyasé (casetta föld)” 12 xr.,

1846. augusztus 20-ig a pápai
 fabrikába adott földért 45 vft.
 48 xr., október 15-ig pedig to-
 vábbi 63 vft. 3 xr-t fizet Mayer.
 1847-ben a „casetta föld” mé-
 rejéért pedig 6 xr-al tartoznak
 a vásárló gyárosok többet fi-
 zetni.

Városlódról 1852-ben	103 vfr. 15 xr.,
1853-ban	18 vft. 15 xr.,
1854-ben	39 vft. 15 xr.,
1855-ben	44 vft. —

értékű földet szállítanak Pápara.

Mayer tárgyalásokat kezd Magyar Mihállyal,
 majd megvásárolja a konkurens üzemet, Pápan a
 gyártást abbahagyja és munkásaival, felszerelésé-
 vel 1866. január havában Városlódra költözik.

V.

Keménycserépnek (Steingut, kőedény) nevezzük
 azt a kerámiai terméket, amelynek alapanyaga a
 fehérre égethető agyag (rendszerint többféle agyag-
 fajta elegye), kvarc, földpát és mészpát iszapolt ke-
 veréke. Az edényeket először 1100–1200 C°-os,
 majd a festés és mázazás után újra, alacsonyabb,
 970–1050 C°-os hőmérsékleten égetik ki. Festése
 máz alatti; máza átlátszó, borsavban gazdag. Tö-
 rési felülete porózus; fehér, szürkésfehér, illetve az
 alapanyag színezettségétől függően sárga, halvány-
 zöld vagy sötétszürke.

Gyártási technológiája Angliában alakult ki a
 staffordshirei fazekasok kezdeményezésével, az
 agyagnak kvarcporral való keverése útján. Majd
 Atsbury tökéletesíti a XVIII. század első negyedé-
 ben és készítményeit „fine white saltglased stone-
 ware”-nak nevezi. Ebből ered a Steingut, majd
 fordításaként a magyar XIX. századi kőedény el-
 nevezés. Angliában művészeti előzménye nem a
 fajansz, mint az európai kontinensen, hanem a

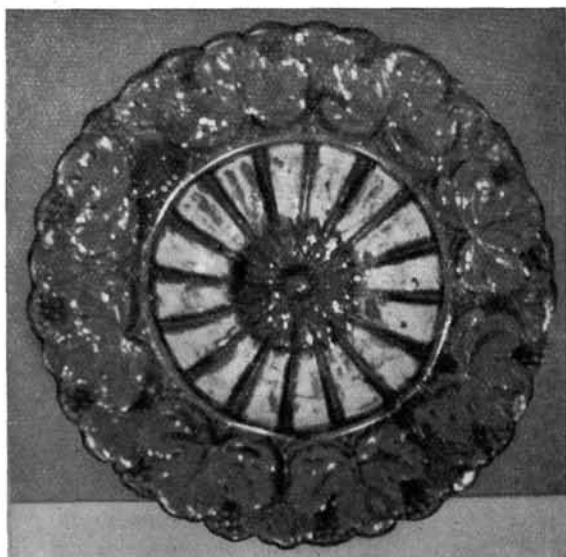

kőcserép (Steinzeug), Atsbury termékei is sómáza-
 sak. A kísérletek eredményeit Wedgwood szűri le,
 az ő kezén alakul ki a végleges összetétel, a díszíté-
 sek számos változata.

A XVIII. sz. második felében Európában meg-
 jelenő Cream és Queens-Ware, az angol kemény-
 cserép, olcsóságával, tetszetősségével és használha-
 tóságával igen rövid idő alatt, szinte forradalma-
 sítja a kerámiaipart. A gyártási eljárásokat első-
 sorban nem angol arkanisták hozzák, már igen kor-
 rán szakkönyvek jelennek meg.

A cél természetesen az angol előképek elérése
 volt, ez azonban nem mindenütt sikerült, az alap-
 anyag sem volt egyformán jó, a gyártási tapasztal-
 tat sem megfelelő. Legjelentősebb az árkérdés:
 amíg a porcelán drága és csak kevesek igényeire
 szolgál, addig a keménycserép széles terület ház-
 tartásában használatos. Angliai elődjétől, a ke-
 mény, szürkésbarna, sómázás edénytől a puhább,
 vékonyabb keménycserép formailag nem sokat
 vehetett át; a vastag ónmázás fajansztól is keveset.
 Új anyagok megfigyelhetőleg kezdetben mindig
 más, a piacon már bevált termékek megjelenését
 igyekeznek utánózni — amíg sajátos formanyel-
 vük ki nem alakul —, így esetünkben a fémedénye-
 ket (ezüst, ón) és a porcelánt. Nem tagadja ezt a
 gyártási elnevezés sem, egyrészt „ezüstmodellről”,
 „ezüstmodoruról” beszélnek, másrészt „porcelán-
 modellről” vagy „bécsi modoruról”. A kemény-
 cserép első jelentkezése idején a rokokó forma még
 nem túlhaladott, esetenként tehát a porcelán roko-
 kóformáihoz közelít. A francia ezüstben a XVIII.

század második felében megtalálható barokk, rokokó, Louis XVI. formáknak sajátos keveredése a francia keménycserép éles reliefdíszes korai szakaszára is jellemző – ez ugyan használhatóságának nem vált javára, mert a francia alapanyag különösen puha –, ez a díszítómód Franciaországban, Lotharingiában és Svájcban még sokáig tovább él; az iskolát alkotó azonban a bizonyos fokig egyszerűbb és használhatóbb ón-formákat utánérvő angol keménycserép, amely csakhamar nagy népszerűsége tett szert és majd minden kontinentális gyár árukészletében megtalálható a XIX. század első felében.

Németországban a rokokó és Louis XVI. reliefdísz inkább a porcelán előképekre megy vissza, itt nem is csak hatásról, hanem a porcelán mintázóforma felhasználásáról van szó és megvan ez Ludwigsburg, Meissen és Hubertusburg, vagy könnyen érthetően Bécs és Holic esetében is, sőt hazánkban sem idegen, ha a pápai keménycserépgyár egyazon formában alakított porcelánjára, majd ennek fordítottjaként, a herendi keménycserépre gondolunk.

Az igazi tanítómester Wedgwood, aki az anyagból adódó lehetőségekkel és a klasszicizáló forma és díszítőművészet felhasználásával sajátos keménycserépstílust teremtett, egész Európára irányadó hatással. Az európai gyárak esetében ez azután nemcsak az angol ízlés utáni igazodást jelentette, hanem Wedgwood és más gyáraknak egészen a gyári jelzésig menő teljes lemásolását, mint ezt a pápai gyár is megtette egy Wedgwoodé-

51. Mázás cseréptányér, domborítva V. M. ltsz. 55. 4. 1.
 51. Glasierter, irdener Teller, reliefiert V. M. Inv.-Nr. 55. 4. 1.
 51. Assiette de faïence, vernissée, relevée en bosse. Musée de Veszprém. N° d'inv. 55. 4. 1
 51. Глазурованная глиняная тарелка, с выпуклой работой. ВМ, Инв. № 55. 4. 1.

nál sokkal rosszabb puha, sárga alapanyagú teáskészlet esetében, saját jelét nem is használva, egyszerűen WEDGWOOD jelzéssel. (43., 44. sz. kép); de ismerünk egy jóminőségű, nehéz, halványzöld alapanyagú domború szőlőleveles gyümölcsöstányért, amelyen a WEDGWOOD jelzés mellé a sajátját is (zártkoronás MW címer, 3. sz. jegy) beütötte (20. sz. kép).

A pápai keménycserépgyár 1811. augusztus 11-i keltezésű árjegyzéke⁵⁵ feleletet ad a kérdésre: milyen tárgyakat készítettek s ezek mennyibe kerültek. A termékeket számozással osztályozták, a jegy mellett beütve, 0–6-ig a kisebb szám a nagyobb méretű, drágább edényre utal.

Nagyság:	Megnevezés:	vft.:	xr.:
1	Punsch Topf	2	—
2	Punsch Topf	1	36
—	Punch Leffel	—	18
1	Butter Kandl	—	18
2	Butter Kandl	—	36
—	Gefroren Becher	—	6
—	Barbir Schissel	—	21
1	Confect Korb	1	48
2	Confect Korb	1	30
3	Confect Korb	1	30
1	Confect Schissel	1	—
2	Confect Schissel	—	45
3	Confect Schissel	—	45
1	Confect Teller	—	39
2	Confect Teller	—	27
—	Facon Kaffe Schale	—	21
—	Facon Ciocolade Schale	—	24
1	Credenz Tatze	1	—
2	Credenz Tatze	—	54
3	Credenz Tatze	—	48
1	Kaffe Kanne	—	48
2	Kaffe Kanne	—	42
3	Kaffe Kanne	—	36
4	Kaffe Kanne	—	30
5	Kaffe Kanne	—	21
6	Kaffe Kanne	—	15
1	Comptier	—	48

Nagyság:	Megnevezés:	vft.:	xr.:	Nagyság:	Megnevezés:	vft.:	xr.:
2	Compotier	—	33	2	Ander. Nachtgeschir	—	42
3	Compotier	—	27	—	Ovalles Nachtgeschir	—	42
1	Englisch Kessel	3	—	1	Oberst Reindl	1	—
2	Englisch Kessel	2	15	2	Oberst Reindl	—	48
1	Englisch Becher	—	—	—	Oberst Leffel	—	8'
	durchbrochen	—	12	—	Oliv Becher	—	30
2	Englisch Becher glatt	—	8	1	Pomad Tiegl	—	18
1	Englisch Dleiml	1	—	2	Pomad Tiegl	—	15
2	Englisch Dleiml	—	48	3	Pomad Tiegl	—	12
3	Englisch Dleiml	—	36	1	Suppen Topf rund o.	—	—
1	Englisch Tiegl	—	45		oval	2	24
2	Englisch Tiegl	—	36	2	Suppen Topf rund o.	—	—
3	Englisch Tiegl	—	30		oval	2	—
0	Garten Geschir mit	—	—	3	Suppen Topf rund o.	—	—
	untersatz	1	6		oval	1	36
1	Garten Geschir mit	—	—	4	Suppen Topf rund o.	—	—
	untersatz	—	54		oval	1	12
2	Garten Geschir mit	—	45	1	Schissel	1	12
	untersatz	—	—	2	Schissel	1	—
3	Garten Geschir mit	—	36	3	Schissel	—	48
	untersatz	—	—	4	Schissel	—	30
4	Garten Geschir mit	—	30	1	Ovalle Schissel	1	15
	untersatz	—	—	2	Ovalle Schissel	1	3
1	Kastroll	1	12	3	Ovalle Schissel	—	54
2	Kastroll	1	—	4	Ovalle Schissel	—	42
3	Kastroll	—	48	5	Ovalle Schissel	—	33
4	Kastroll	—	30	6	Ovalle Schissel	—	24
5	Kastroll	—	20	1	3 oder 4 Eck Schissel	1	—
1	Küse Kesl	1	36	2	3 oder 4 Eck Schissel	—	48
2	Küse Kesl	1	24	1	Sulz Schale	—	48
3	Küse Kesl	1	22	2	Sulz Schale	—	42
—	Oval Küseraindl	2	—	3	Sulz Schale	—	36
1	Krug mit 3 Halbe	1	—	1	Englisch Sallatier	1	12
2	Krug mit 2 Halbe	—	45	2	Englisch Sallatier	1	—
3	Krug mit 1 Halbe	—	24	3	Englisch Sallatier	—	48
4	Krug mit 1 Seitl	—	15	1	Andere Sallatier	—	48
1	Lavoir Kanur	—	48	2	Andere Sallatier	—	42
2	Lavoir Kanur	—	42	3	Andere Sallatier	—	36
3	Lavoir Kanur	—	30	4	Andere Sallatier	—	30
1	Lavoir Selhissel (?)	1	12	1	4 Eck Sallatier	1	12
2	Lavoir Selhissel (?)	—	54	2	4 Eck Sallatier	1	—
3	Lavoir Selhissel (?)	—	42	1	Schiff Sosszier	—	42
0	Milch Häferl	—	36	2	Schiff Sosszier	—	36
1	Milch Häferl	—	30	1	Andere Sosszier	—	48
2	Milch Häferl	—	24	2	Andere Sosszier	—	42
3	Milch Häferl	—	18	3	Andere Sosszier	—	36
4	Milch Häferl	—	12	1	Kren Schale	—	18
1	Nachtlampe	2	—	2	Kren Schale	—	15
2	Nachtlampe	1	30	3	Kren Schale	—	12
1	Kinde Nachtgeschir	1	—	1	Engl. Suppen Schale	—	48
2	Kinde Nachtgeschir	—	48	2	Engl. Suppen Schale	—	42
1	Ander. Nachtgeschir	—	48	3	Engl. Suppen Schale	—	36

Nagyság:	Megnevezés:	vft.:	xr.:	Nagyság:	Megnevezés:	vft.:	xr.:
1	And. Suppen Schale	—	24	1	Tabak Tiegl	1	—
2	And. Suppen Schale	—	21	2	Tabak Tiegl	—	48
3	And. Suppen Schale	—	18	3	Tabak Tiegl	—	36
1	Essig Schale	1	—	—	Wermuth Krügl	—	12
2	Essig Schale	—	48	1	Zucker dose	—	36
3	Essig Schale	—	36	2	Zucker dose	—	30
—	Suppen oder Schiess (?) Teller	—	18	3	Zucker dose	—	24
—	Suppen oder Schiess (?) Teller mit Schifte	—	21	1	Zucker Tatze	—	10
1	Salz dossen	—	24	2	Zucker Tatze	—	9
1	Salz dossen Trenet auf quire (?)	—	15	3	Zucker Tatze	—	8
2	Salz dossen Enisache	—	10	4	Zucker Tatze	—	7
1	Senft schüssl	—	30	—	Roth oder Schwartz aufgelegt, und mit Baartelich Figuren Poussirt	—	—
2	Senft schüssl	—	24	—	Poutporis oder . . .	—	—
1	Schreibzeig	—	—	—	Puppe 16 zoll hoch	4	—
—	Schreibzeig mit durchgebrochen	1	12	1	Vaase 12 zoll hoch	3	—
—	Schreibzeig mit Hohorn	2	—	2	Vaase 12 zoll hoch	2	30
—	Schreibzeig Kanod art	1	—	1	Kaffe Kannen	1	36
2	Canelley Schreibzeig	—	42	2	Kaffe Kannen	1	30
3	Canelley Schreibzeig	—	30	3	Kaffe Kannen	1	24
1	Thee Kanne	—	42	4	Kaffe Kannen	1	18
2	Thee Kanne	—	36	5	Kaffe Kannen	1	12
1	Tafel auf Carten mit 5 st. (?)	4	—	6	Kaffe Kannen	1	—
2	Tafel auf Carten mit 2 st. (?)	2	—	1	Zucker dose	1	12
1	Tafel Leichter	—	42	2	Zucker dose	1	—
2	Tafel Leichter	—	30	3	Zucker dose	—	48
3	Tafel Leichter	—	21	—	Kaffe Schaale	—	27
				1	Oberst Reindl	1	36
				2	Oberst Reindl	1	12
				—	Mund Becher	—	27

Mérlegelve a felsorolást, jelentős kapacitású, széleskörű vásárlási igényeket kielégíteni akaró gyár képe bontakozik ki előttünk. A későbbi években az áruféleségek mennyisége nem nagyon növekedett, inkább formái változtak. Különösen az 1830-as évektől kezdve, amikor a „Zweites rokokó” hazánkban is érezteti hatását, megfigyelésünk szerint, a kerámia területén, különösen a Dunántúlon.

A gyártmányok alapanyagát — Kunits adalékai szerint — különböző helyekről hozatják:

kovakövet
különböző minőségű
agyagfajtákat

Grätzből,
Gross Mariazellből,
a Sopron melletti
Lostorfból és
Kislódról,

folyami homokot
barna-követ a fúvott dí-
szítések festőanyagául
sárga agyagot az égető
tokokhoz
máz-anyagot

Kapocsról,
u.-onnan,

spanyol szódát
tűzifát

Kislódról,
Kärthenből és
Grätzből,
Triesztből,
a Veszprém megyei
erdőkből,

a ládákhoz való puhafa
lécyanagot

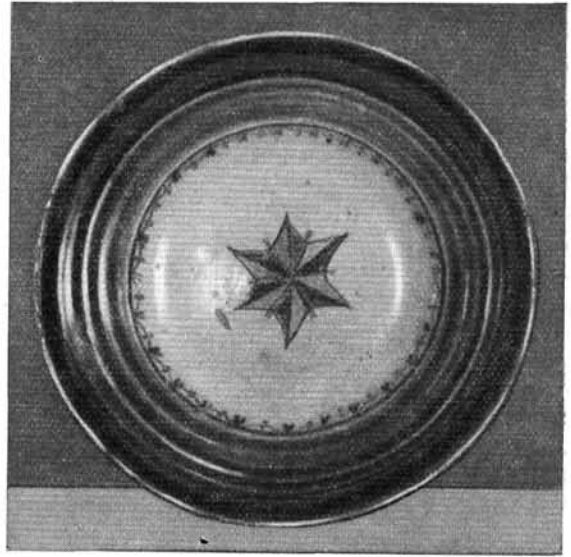
Wienerneustadtból.

A legtöbb anyagot a közeli Kislód szolgáltatja, ez a főanyag, amelyhez a többi keverik. Legtisztább a Gross Mariazell-i, a kislódit azonban iszapponi kell, ugyanígy a lostorfit is. Mielőtt rájöttek arra, hogy ezeket az anyagokat (különösen

52. Népi tányér, mázas cserép K. M. ltsz. 14. 275.
 52. Bauerteller, irdenes Geschirr, glasiert K. M. Inv. -Nr. 55. 4. 1.
 52. Assiette populaire, faïence vernissée. Musée de Keszthely. N° d'inv. 14. 275
 52. Тарелка, по народному вкусу, глазурированная, глиняная, КМ, Инв. № 12. 275.

a lostorfit) a homoktól meg kell tisztítani, az égetésnél hajszálrepedések keletkeztek, a máz elromlott, megfelelő előkészítés után azonban az égetés már jó eredményt adott. Éppen a wintéri periódusra jellemző egyrészt a jobb alapanyag előállításáért folytatott próbálkozás; mondhatjuk úgy is, a gyártási technológia kialakítása; amelyhez beszédes példa a már említett szőlőleveles tányér (20 sz. kép), ennek ismerjük egyazon formában készült pár darabját is egészen silány alapanyagból (21. sz. kép), — másrészt a gyár művészi arculatának kialakítása, a forma és festés tekintetében. Most már ez utóbbi kérdést elemezve, a forma szempontjából: 1811-es árjegyzékünk leginkább erre ad útmutatást, osztályozása ilyen jellegű, festési díszítésre csak kevés felvilágosítást ad. A fennmaradt tárgyak zöme azonban tányér és csak kisebb mennyiségben egyéb tárgy, arról tehát le kell mondanunk, hogy e felsorolást illusztrálni is tudjuk. Az azonban szembetűnő, hogy a formák sokfélesége mellett is éppen, mert alapanyaguk még sok kívánnivalót hagy hátra — a részecskék kohéziója sem megfelelő, s ez vékonyabb formázást, merészebb áttöréseket nem tesz lehetségessé —, megvan saját erejüknek józan mérlegelése, eleinte nem is próbálkoznak komolyan az európai nagynemű keménycserépgyárak reliefes, áttöréses, kosárfonatdíszes megoldásaival, hanem a fajanszgyártás felbomlásával hazánkban rendelkezésre álló eléggé kvalitásos festőmunkásokra támaszkodnak. Vannak termékeik, amelyek formában és a díszítés elhelyezésében szinte fajansz benyomását keltik (28., 29. sz. kép), az eltérés csak az, hogy a keménycserép máz alatti díszítése részletesebb festési modorra ad lehetőséget. Ezt a jelleget mutatják enyhén, virágsziromszerűen kihajló, ívelt peremű tányérjaik (1–6. sz. kép), amelyek elsősorban festett díszükkel akarnak hatni. Józan ízlésükre mutat, hogy a tányérperemet márványozó festéssel készítik, amíg bármilyen más festési eljárással díszítve e peremrész azonnal árulkodóan nehéz lenne, dominánsan kifejezésre juttatná a technológiai hiányosságokat.

E márványozó festésmód angol eredetű és a Wedgwood előtti staffordshirei kerámiának sa-

játja; majd Wedgwood is szívesen alkalmazza és így jut el a kontinensre (nem kiforrott, kezdetleges példáit a kontinens fajanszművészetében is megtaláljuk). Német gyárak díszítőkészletében nem annyira a tányérok, hanem vázák szerepel, amikor is porfirt és malachitot utánoz. Az egész felületen márványozott, vagy márványozott széllel és tükrében rozettával, virágfüzérrel, virágcsokorral ékített tányérok a pápai gyár leg-sajátosabb termékeivé válnak, egész működését végigkísérik. E tányér-forma más magyar keménycserépgyáraknál is megjelenik, megváltoztatott festésmóddal, sőt a bécsi porcelángyár is készíti.

Az 1811-ben összeállított árjegyzék említi egy kisplasztikai tárgyat is — „Puppe 16 zoll hoch” —, amely 4 váltóforintos árával a felsorolt gyártmányok között a legdrágább. Ilyen, eddig nem került elő.

A 27. sz. képen látható kávéskanna formailag biztosan Sankt-Pölten hatásának eredménye, amint azt a Niederösterreichisches Landesmuseum gyűjteményében levő egyik rokondarab bizonyítja (53. sz. kép). Ez a szórt virágdíszes kávéskanna St. Pölten kedvelt gyártmánya lehetett.

A 23. képen bemutatott, peremén hurkolt áttörésekkel díszített gyümölestányérnak is van egy St. Pöltenből származó párja. Ez az innsbrucki Volkskunde Museumban található (54. sz. kép) és egy áttört gyümöleskosár alját képezi. Feltehetően, hogy hasonló gyümöleskosár is készül Pápán, amint ez az 1811 évi árjegyzékből kitűnik.

53. Kávéskanna, keménycserép. Niederösterreichisches Landes-Museum, Wien. Itsz. II. 341. St. Pölten.
 53. Kaffeekanne, Steingut. Niederösterreichisches Landes-Museum, Wien. Inv.-Nr. II. 341. St. Pölten.
 53. Cafetière. Faïence. Niederösterreichisches Landes Museum Vienne. N° d'inv. II. 341. St. Pölten.
 53. Кофейница твердая глиняная, Niederösterreichisches Landesmuseum, Viena, Инв. № II. 341. St. Pölten.

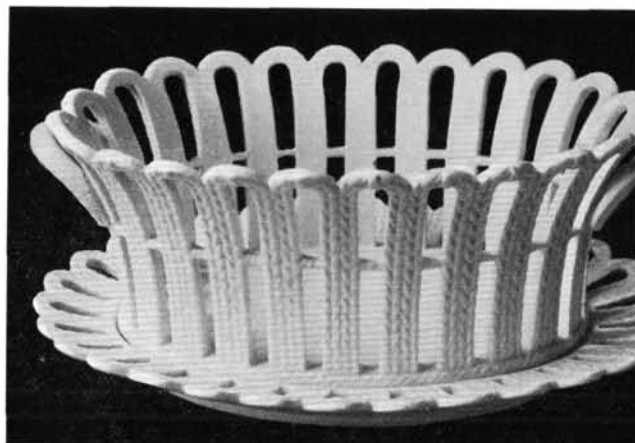
júakat, mely utóbbiról feltételezhetjük, hogy a „Pomáde Tiegl” alakja is hasonló lehetett.

Szólnunk kell a porcelánkészítményekről is, amelyekből eddig két darabot ismertünk meg. Mindkettő cukortartó: a 49. sz. képen bemutatott, formailag hasonló a 41. sz. kép ábrázolta keménycserép tárgyhoz, domborított díszítése bizonyos fokig eltérő. Ezt tekinthetjük a korábbinak, alja az égetéskor deformálódott, festése is kezdetleges. Az 50. sz. képen ábrázolt darab égetése már jól sikerült, festése pedig találékonyan és előnyösen a máz alatti pettyezett virágocskákat a máz feletti zeg-zugos vonal kapcsolja össze. A pápai porcelángyártás csak 3–4 évig tarthatott, a herendi gyár rohamos előretörése meggyőzhette Mayer Györgyöt, hogy versenyképes árut termelni e művészi ágban nem tud.

A pápai gyár forma és díszítőfestésének a népi keramikában is megtaláljuk a hatását. Az 51. sz. képen látható tányér, vastag vörös agyagból készült, engobe-os színezésű és vastag, csillogó, átlátszó mázzal fedett; a szőlőleveles és bordázottan körszeletekre osztott tányérok díszítőformáiból merít, a Bakonyi Múzeum Pápán vásárolta. Az 52. sz. tipikusan népi formájú, mélyöblös tányér festése az 1840-es években a porcelán és

Említést érdemelnek a gyár patika edényei is. (32–35. sz. kép). Az eddigiek szerint három fő-típust különböztethetünk meg: a bomba alakú, tehát formában és címkéje gazdag keretdíszét illetően is a fajansz alakításmódhoz közelállóbb — ez azonban nem teszi a korai datálást szükségessé, a megrendelő igénye az irányadó —, a kisebb és nagyobbmértű hengeralakút, aranykeretes címkével, felül szalagesokorral és az alacsonyabb hengerestestű, talpperemén összeszűkülő formá

54. Gyümölcskosár és tányér, keménycserép. Volkskunde Museum Innsbruck. Itsz. 4362. a, b. St. Pölten.
 54. Früchtekorb und Teller, Steingut. Volkskunde-Museum Innsbruck. Inv.-Nr. 4362. a, b. St. Pölten.
 54. Corbeille de fruits et assiette. Faïence. Volkskunde Museum. Innsbruck. N° d'inv. 4362, a, b. St. Pölten.
 54. Корзинка для фруктов и тарелка, твердые глиняные, Volkskunde-Museum, Innsbruck. Инв. № 4362. a, b. St. Pölten.

1. WINTER Ke 5	9. PAPA K	17. Papa ²
2.	1. PAPA O	18. WEDGWOOD
3.	11. PAPA	19.
4. PAPA	12. PAPA R	20. MAYER IN PAPA
5. PAPA 1 2 3	13. PAPA W	21. MAYER PAPA
6. PAPA B	14. PAPA 	22. MAYER PAPAN
7. PAPA C: P:	15. PAPA ⊗	23. Papa ²
8. PAPA I	16. Papa	24. MAYER

55. A pápai keménycserépgyár jegyei.
55. Marken der Steingutfabrik zu Pápa.

55. Les marques de la fabrique de faïencine de Pápa
55. Заводские марки (знаки) завода изделий из твердой
глины в г. Папа.

keményeserép tárgyakon annyira kedvelt „fű” mintát alkalmazza keretdiszként, tükrében pedig csillagdisz.

A gyár jegyei.

Csányi Károly jegykönyve, eddigi megfigyeléseink szerint, a pápai gyártmányok megjelölésére használt jelzéseket illetően teljes. Megkíséreljük ezeket kronológiai sorrendbe állítani. (A Csányi 615 sz. E Mayer jegyet nem tartjuk pápainak, ezért nem szerepeltetjük; a 614. jel rajza megfigyeléseink szerint téves, ez ugyanis a MAYER IN PAPA jele derivátuma, valószínűleg a szabadságharc előtti évekből, egyazon klisé felhasználva, az IN szócska törlésével áll elő, tehát a PAPA elhelyezése nem szimmetrikus, hanem jobbra eltolta). A jegy mellé ütött számok az edény nagyságára, illetve árára utalnak 0–6-ig

A beütött betűk B, C: P.; K, Ke, O, P, R, W és →, ..., ⊗ jelek a mintázók személyére utalnak és a darabszám szerinti fizetésnél a termelt mennyiség összeszámolását tették lehetségessé.

A máz fölötti, kékkel, vagy halványzölddel festett × a festő jele.

Az 1–17 sz. jegyek a Winter és Drachsitz periódusban voltak használatosak. A 2. számút eddig csak a 22. sz. kép mutatta típusú tányéron tapasztaltam, párhuzamosan a 3. sz. jellel, a 18. sz. jel gyengeminőségű sárga alapanyagú (43–44. sz. kép), a 19. számút Fischer Móricz bérletének idején használták (46. sz. kép), a 24. számút pedig porcelánon bekarcolva (49–50. sz. kép).

VI.

A munkások névjegyzéke.

Bendt Joannes „iuvenis”, „Fabric Sodalis”. 1811. szept. 15-én esküszik meg Czeti Annával. (Pápa, róm. kath. anyakönyv.)

Braich Joannes „coelebs, Sodalis Fabr.” 1812. jan. 31-én meghal, 22 éves korában. (Pápa, r. k. anyak.)

Czilinger Sigism. Feltehetőleg a gyárban dolgozik. 1814. jan. 11-én Antonius Windschügel esküvőjén szerepel. (Pápa, r. k. anyak.)

Drachschütz (Drachsich, Dragschitz) *János*. Winter Anna férje, 1821-ben a pesti raktár vezetője, 1832-ig a kereskedelmi ügyeket intézi, 1834-től a gyár vezetője. 1836. jan. 14-én tanú Weimann August esküvőjén. 1837. márc. 5-én, 46 éves korában meghal. (Pápa, r. k. anyak.)

Dresszler Károl „porcellán festő a pápai por-

cellán gyárban”. „A Schwarzburg Rudolfstadti Herczegségben” született, apja D. Ábris János, blankenburgi lakos. 1840. nov. 25-én feleségül veszi Vanke Johannát, V. Ferenc leányát. (Pápa, ev. anyak.)

Fraitzberger Vilhelm feltehetőleg a gyárban dolgozik. 1811. szept. 15-én tanú Joannes Bendt esküvőjén. (Pápa, r. k. anyak.)

Kaiser Anton korongos. 1804-ben Sankt-Pöltenből Holicra jön Carl August Windschügellel, 1805. július végén érkezik Pápara. A holicai gyárból hivatalosan csak 1805. augusztus 31-én lép ki, 32 Ft. adósság hátrahagyásával. (Schirek i. m.) 1814. jan. 11-én tanú Alexander Ritter esküvőjén. (Pápa, r. k. anyak.)

Kolmann Henrik munkás a kőedénygyárban. Adósságok hátrahagyása után a st. pölteni kerület, lilienfeldi uradalomba távozik 1814-ben. (Veszpr. Levélt. Tanácsülési jkv. 1815. jan. 25.)

Litz Joannis „Sodalis Fabrikantius”. 1815. okt. 15-én 7 hónapos leánya meghal. (Pápa, r. k. anyak.)

Lorbe J. Dávid „porcellán fabrikabeli legény” „Choldin Saxoniai” születésű, meghal 1831. okt. 3-án, epekórságban. (Pápa, ev. anyak.)

Lichtner Ferenc feltehetőleg a gyárban dolgozik. 1837. jan. 23-án Vanke Ferencz esküvőjén tanú. (Pápa, r. k. anyak.)

Mayer János (Johann) műigazgató (Werkführer). 1839. januárjában Solemarz Józseffel együtt megbízza az úriszék, a Mayer György által megvásárolt gyár raktárának leltárát készítsék el. Napi bér 2 vft. 30 xr. és költségtérítés. 1839. szept. 19-én már Fischer herendi gyárában működik, innen keltezi nyilatkozatát a per tárgyát képező Mórócz-féle ház ügyében, amelyet németül ír, gót betűkkel. 1839. aug. 11-én Pápan feleségével, Tschernoster Ceciliával és Tschernoster Erzsébettel aláírt adóslevele szerint 1800 pengőft. kölcsönt vesz fel Fischer Mórictól. (Veszpr. Levélt. közgyűlési jkv. 1840–1572; betáblázás: 1841–489).

Postpichal (Postbichal, Pospichal) *Joannes* „uxoratus, fabricans”. A holicai gyárban dolgozik, mint mintázó, 1788. ápr. 27-én Bécsbe helyezik át, majd 1790–1794. és 1796–1802. között újra Holicson működik az „Englisches Geschirr” részlegben. (Schirek i. m.) 1802-ben Pápara jön, 1814. márc. 9-én hal meg 37 éves korában. (Pápa, r. k. anyak.)

Páthi József kocsis a kőedénygyárban. 1848. márc. 30-án 45 éves korában meghal. (Pápa, r. k. anyak.)

Richter Martinus „uxoratus, Ex Fabrica Labo-

rator". 1811. nov. 8-án elhalálozik 59 éves korában. (Pápa, r. k. anyak.)

Ritter Alexander „iuven Fabricator”, mintázó. 1804. szept. 27-én érkezik Holicsra, az „Englisches Geschirr” részlegben dolgozik. 1805. ápr. 20-án elbocsájtják, 5 Ft. útiköltséget kap (Schirek i. m.) és Pápara jön. 1814. jan. 11-én megnősül, felesége Elisabeth Andretzék. (Pápa, r. k. anyak.)

Rikóti (Rikotty) *Károl* a gyár könyvelője, 1840. nov. 25-én Dresszler Károl esküvőjén tanú, mint „porcellán-gyárigazgató” bejegyezve. (Pápa, ev. anyak.)

Rhefeld Wilhelm „porcellán fabrikabéli legény”, felesége Smid Terézia. 1831. nov. 25-én meghal Friedrich Rudolf és 1833. nov. 25-én Károly nevű fia. 1839. szept. 12-én Theresia nevű leánya születik; 1836. jan. 14-én tanú Weimann August esküvőjén; 1854. aug. 26-án 55 éves korában meghal. (Pápa, ev. és r. k. anyak.)

Schönvalder Vilmos „porcellángyárbéli főtész” 1862. jan. 2-án 62 éves korában tüdővészben meghal. (Pápa, ev. anyak.)

Schneller Franz mintázó. Egy holicsi pék fia, a holicsi gyárban „I.-ter Majolica-Modellieur” 1789–1794. és 1796–1802-ben említve. 1802-ben Pápara megy, majd újra Holicsra találjuk, innen legutoljára 1805-ben lép ki és azt jelenti be, hogy ideiglenes munkára utazik Pápara. (Schirek i. m.)

Solcmarz József a gyár jóképességű munkása lehetett, mert a pápai úrészék 1839. januárjában Mayer János műigazgatóval együtt őt bízza meg a Mayer György által megvásárolt keménycserépgyár pesti raktára leltárának elkészítésével 2 vft. napibér és költségtérítés mellett. (Pápai Esterházy Levélt. 1839. I. 19. Vermes Illés jelentéséből.)

Steigersdorfer Joseph mintázó. 1804-ben vették fel a holicsi gyárba az „Englisches Geschirr” gyártáshoz, 1805-ben 15 Ft. útiköltséget kapva Pápara távozik (Schirek i. m.).

Steigersdorfer Leopold máz-készítő (Glaserer). 1804. szept. 19-én érkezik Holicsra, mint C. A. Windschügelhez tartozót az „Englisches Geschirr” gyártásnál alkalmazták. (Schirek i. m.) 1805-ben Pápara távozik.

Talheimer Antal „porcellán gyárnok”. 1840. nov. 25-én Dresszler Károl esküvőjén tanú. (Pápa, ev. anyak.)

Talos Ferencz kocsis a keménycserépgyárban. 1829. ápr. 23-án Zala megyébe edényeket vitt eladni és „Böhüske Szent Mihályon” meghalt 60 éves korában, nyavalyatörésben. (Pápa, ref. anyak)

Tciki Caroli „Fabricans”, Anna Veszeli férje,

1816. jan. 20. 20 éves korában meghal. (Pápa, r. k. anyak.)

Vainer Joannes „Fabricans”. 1812. aug. 8-án felesége Anna Bauhard 36 éves korában meghal. (Pápa, r. k. anyak.)

Vanke Ferencz „porcellángyáros”, felesége néhai Kohn Erzsébet. 1840. nov. 25-én Dresszler Károly felesége, Vanke Johanna apjaként bejegyezve (Pápa, ev. anyak.).

Vanke Ferencz „edénygyártó legény” feltehetőleg az előbbi fia. 1837. jan. 23-án 36 éves korában nőül veszi a 30 éves Hinrikh Annát. (Pápai r. k. anyak.)

Vanke Venczel. Feltehetőleg a gyárban működik. 1820. nov. 18-án a veszprémi tanács a Helytartótanács útján megkapja a „Csehországi Igazgató Szék” értesítését, hogy nevezett „elbocsájtó levelet” kapott. (Veszpr. Levélt. közgyűlési jkv. 1820. – 1145 – 118.) 1837. jan. 23-án Vanke Ferencz esküvőjén tanú. (Pápa r. k. anyak.)

Windschügel (Wintsigl) *Anton* mintázó. 1804. jún. 21-én érkezik apjával C. A. Windschügellel Holicsra. 1805-ben Pápara távozik. (Schirek i. m.) 1814. jan. 11-én nőül veszi Anna Andretsch-et. (Pápa, r. k. anyak.) 1824. júliusától Fischer Mózes tatai keménycserépgyárában művezető. (Révhelyi i. m.)

Windschügel (Vindschigel) *Carol August* gyárvezető (*Werkmeister*). 1804. jún. 21-én Sankt-Pöltenből Holicsra érkezik. 1805. aug. 30-án bejelenti a gyár vezetőségének, hogy Pápara kíván távozni, a hivatalos hozzájárulást októberben kapja meg. (Schirek i. m.) 1811. szept. 15-én Joannes Bendt esküvőjén tanú. (Pápa, r. k. anyak.)

Windschügel Joseph mintázó tanuló, Holicsra 1804-ben és 1805-ben említve. (Schirek i. m.)

Windschügel Franz mintázó. 1804-ben érkezik Holicsra, 1805-ben kilép. (Schirek i. m.) 1830. május 15-én feleségével, Jung Borbálával Winter Mátyástól 300 vft. kölcsönt vesz fel Windschügel Henrich kezessége mellett, Herenden. (Intabulálás: Veszpr. Levélt. közgy. jkv. 1831. – 1613.) 1833-ban Winter, minthogy nem fizetnek, zárat kér ellenük. A zártevő bizottságnak ingóságait felsoroló jegyzőkönyve igen sanyarú anyagi viszonyaikra enged következtetni. (Veszpr. Levélt. közgy. jkv. 1833 – 2672.)

Weimann August „edény fabrikás legény”. Berlini születésű. 1836. jan. 14-én feleségül veszi Freiszberger Vilmos pápai asztalos özvegyét, Bürtler Theresiát. (Pápa, ev. anyak.)

Kéry Bertalan

Felhasznált irodalom:

- Csányi Károly*: A magyar kerámia és porcelán története és jegyei. Bp. 1954.
Futó Mihály: A magyar gyáripár története. Bp. 1944.
Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. Genfben, 1864.
Kossuth Lajos: Jelentés az első magyar iparműkiállításról. Pest, 1842.
Kunits Michael: Topographische Beschreibungen des Königreiches Ungarn . . . Pesth, 1824.
Erdélyi János – Fényes Elek: Nemzeti iparunk. Pesten, 1846.
Fényes Elek: Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota stat. és geograph. tekintetben. Pest, 1836. 2. kiad. 1841.
Bognár Imre Ede: Pápa településföldrajza. Pápa, 1943.
Horváth Elek – Tóth Endre: Pápa megyei város múltja, jelene és környéke. Pápa, 1936.
Borsos István: A pápai evangélikus ref. főisk. régiség-tárának és tört. phil. múzeumának katalógusa. Pápa, 1899. – A Pápa mellett fekvő ihási pusztán vívott 1849. jún. 27-i csatának emléke. Pápa, 1896. Jókai Kör.
Mérei Gyula: Magyar iparfejlődés. Bp. 1951.
Révhelyi Elemér: A tatai majolika története. Bp. 1941.
Gustav E. Pazaurek: Steingut. Stuttgart, é. n.
Siklóssy László: Kuny Domokos, egy budai kerámikus a XVIII. században. Bp. 1917.
Carl Schirek: Die k. k. Majolika-Geschirrfabrik in Hohlitsch. Materialien zu ihrer Geschichte. Brünn, 1905.
Petrik Lajos: Adatok a magyar agyagipar történetéhez. I – II. Művészi Ipar. 1889.
Dobrovits Aladár: Haladó hagyományaink és a szocialista realista iparművészet. Iparműv. Múz. évkönyvei. I. 1945.
Tasnádiné Marik Klára: A Rozsnyói Finomedénygyár termelési kimutatása és árjegyzékei a múlt század közepéről. Iparműv. Múz. évkönyvei. I. 1954.
Mihalik Sándor: A magyar porcelángyártás kezdetei. Folia Archaeologica. VI. kötet, 1954.
Ruzicska Ilona: A herendi porcelán. Bp. 1938.
August Stoehr: Deutsche Fayancen u. deutsches Steingut. Berlin, 1920.
 Schematismus venerabilis cleri Almae Diocesis Wesprimiensis. Wesprimii, 1909.
Reizner János: A gr. Eszterházy család pápai levéltárában őrzött céhlevelek. Történelmi Tár, 1894.
 Tárgyjegyzék a 2. magyar iparműkiállításhoz. Bp. 1843. Tásalkodó . . . 1842.
 Vereinigte Ofner und Pesther Zeitung 1809, 1810, 1812, 1818, 1821, 1823, 1827.
Végváriné Henszelmann Lilla: Nemzeti kerámikánk kialakulása. Bp. 1951. Egyetemi szakdolgozat.
Wartha Vince: Az agyagipar technológiája. Bp. 1892.

- ¹ Szükséges megjegyezni, hogy a magyarországi múzeumok gyűjtőtevékenysége az ilyen egyszerűbb kerámiai termékek esetében sokkal szélesebb és jobb mint sok külföldi múzeumé. Az ausztriai st. pölteni keménycserépgyár gyártmányaiból – amelyeket a pápai gyár történetének kutatásakor oly jelentős lenne ismerni – a bécsi Niederösterreichisches Landesmuseum csak 13 darabot, az Österreichisches Museum für angewandte Kunst pedig csak néhány darabot őriz.
² Köszönetet mondok *Révhelyi Elemér*nek az időközben megsemmisült Pápai Esterházy Levéltárban felkutatott, a pápai keménycserépgyártás történetére vonatkozó adatokért, amelyeket rendelkezésemre bocsájtani szíves volt, *Dobrovits Aladárnak*, aki mint az Iparművészeti Múzeum főigazgatója kutatásaimat lehetővé tette és hathatósan segítette és *Tasnády Kubacska Andrásné*nek, aki tanácsaival sok segítséget nyújtott.
 A budapesti Iparművészeti Múzeum gyűjteményében levő pápai keménycseréptárgyak fényképeit *Kárász Judit* készítette, a Veszprémi Bakonyi Múzeumban és a Keszthelyi Balatoni Múzeumban levő tárgyakat a szerző fényképezte. A kéziratot mint egyetemi szakdolgozatot eredetileg 1955-ben zártam le. Ami kevés kiegészítésre a st. pölteni keménycserépgyár eddig megismert termékei lehetőséget adtak, azt az V. fejezetbe beillesztettem. *Mihalik Sándor* a Folia Archaeologica XV (1963) kötetében (p. 169–185) „Pápai kőedény és porcelán kísérletek” című tanulmányában már idézett kivonatos apró adalékokat kéziratomból és szélesebb keretben foglalkozott a pápai porcelánkísérletek eredményeivel, amelyeket viszont én csak érintettem. *Mihalik közli* az utóbbi években a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába került pápai keménycseréptálcá képét is (XXVII t. 2). A *Richter Antal Fülöp* moralizáló témájú kőrajz sorozatából a „Process” jelenet van rajta ábrázolva (amelyet talán inkább mint perserkedést javaslok lefordítani).
³ Meghatározását lásd az V. fejezetben. A korabeli szóhasználat: Steingut kőedény. Ez, a továbbiakban mindig keménycserépnek értelmezendő.
⁴ *Reizner* i. m.
⁵ Pápa Ref. Levélt. Rat. Sen., Rat. Coll. Ref.
⁶ Pápai r. k. és ev. anyakönyvek a megfelelő években.
⁷ Pápai Esterházy Levélt. Birtok Könyv. 1835. 19. o.
⁸ Intabulálás: Veszprémi levélt. közgyűlési jvk. 1806–246–325.
⁹ Intabulálás: Veszprémi Levélt. közgyűlési jvk. 1813–559–39.
¹⁰ Orsz. Levélt. Htt. Dep. Com. 1811–20–24.
¹¹ Veszpr. Levélt. közgy. jvk. 1811–458–9.

- ¹² Veszpr. Levélt. közgy. jkv. 1811 – 494 – 58.
O. L. Htt. Dep. Com. 1811 – 20 – 36.
- ¹³ O. L. Htt. Dep. Com. 1811 – 20 – 37.
- ¹⁴ Intabulálás: Veszpr. Levélt. közgy. jkv. 1813 – 27 – 57.
- ¹⁵ Extabulálás: Veszpr. Levélt. közgy. jkv. 1817 – 41 – 91.
- ¹⁶ Veszpr. Levélt. közgy. jkv. 1819 – 53 – 162.
- ¹⁷ Intabulálás: Veszpr. Levélt. közgy. jkv. 1824 – 1086 – 126.
- ¹⁸ Veszpr. Levélt. közgy. jkv. intabulálás: 1824 – 1086 – 12. – extabulálás: 1826 – 580 – 68.
- ¹⁹ Veszpr. Levélt. közgy. jkv. 1826 – 823 – 101, 1827 – 502 – 181.
- ²⁰ Veszpr. Levélt. közgy. jkv. 1835 – 2827, 1835 – 1091, 1835 – 2828, 1835 – 1090, 1835 – 1612, 1835 – 1607, 1835 – 1613.
- ²¹ Pápai Est. Levélt. Winterné levele Bezerédy praefectushoz 1839. márc. 30.
- ²² Pápa r. k. anyak. 1834.
- ²³ Veszpr. Levélt. közgy. jkv. intabulálás: 1834 – 1323, 1840 – 1572.
- ²⁴ Veszpr. Levélt. közgy. jkv. 1836 – 745, 1835 – 1094, 1835 – 1119, 1835 – 1761, 1835 – 2818, 1837 – 1423, 1838 – 232, 1838 – 230, 1836 – 231, 1838 – 1523, 1038, 1542.
- ²⁵ Pápai Est. Levélt. Birtok Könyv 1832.
- ²⁶ Pápai Est. Levélt. mint 20. jegyz.
- ²⁷ Veszpr. Levélt. közgy. jkv. 1837 – 390.
- ²⁸ Veszpr. Levélt. közgy. jkv. 1837 – 2715.
- ²⁹ Veszpr. Levélt. közgy. jkv. 1838 – 955.
- ³⁰ Pápai Est. Levélt. Folyamodások jegyzőkönyve 1838 – 203.
- ³¹ Pápai Est. Levélt. Uri Szék Jegyzőkönyve 1838.
- ³² A perre vonatkozó iratokat összegyűjtve lásd: Veszpr. Levélt. közgy. jkv. 1840 – 1572.
- ³³ Pápai Est. Levélt. 1839. Vermes Illés jelentése.
- ³⁴ Mint 32. jegyzet.
- ³⁵ Mint 20. jegyzet.
- ³⁶ Veszpr. Levélt. közgy. jkv. 1839 – 939, 940, 941, 942.
- ³⁷ Pápai Est. Levélt. Uri Széki Jegyzőkönyv 1839.
- ³⁸ Veszpr. Levélt. közgy. jkv. 1839 – 1661.
- ³⁹ Veszpr. Levélt. közgy. jkv. 1839 – 2206.
- ⁴⁰ Veszpr. Levélt. közgy. jkv. 1840 – 1572.
- ⁴¹ O. L. Htt. 1840 – 4917/437., Veszpr. Levélt. közgy. jkv. 1840 – 1572.
- ⁴² Veszpr. Levélt. közgy. jkv. 1839 – 461. O. L. Htt. Dep. Com. 1839 – 18 – 37.
- ⁴³ Pápai Est. Levélt. Uri Szék Jegyzőkönyve 1839, Praefectusi Rendelések Jegyzőkönyve 1839 – 662, 764, 765.
- ⁴⁴ Veszpr. Levélt. közgy. jkv. 1840 – 1572, 1841 – 489.
- ⁴⁵ Veszpr. Levélt. közgy. jkv. 1840 – 1073, 1840 – 2409.
- ⁴⁶ O. L. Htt. Dep. Com. 1840 – 18 – 197, Veszpr. Levélt. közgy. jkv. 1841 – 3.
- ⁴⁷ Pápai Est. Levélt. Folyamodások Jegyzőkönyve 1839 – 770.
- ⁴⁸ O. L. Htt. Dep. Com. 1842 – 18 – 41.
- ⁴⁹ Veszpr. Levélt. közgy. jkv. 1846 – 257, 1847 – 2901, 1848 – 39.
- ⁵⁰ Főv. Lt. Rel. a. n. 13108.
- ⁵¹ O. L. Htt. Dep. Com. 1845 – 18 – 58.
- ⁵² O. L. Htt. Dep. Com. 1846 – 18 – 15, 1847 – 18 – 95, Veszpr. Levélt. közgy. jkv. 1847 – 665, 1847 – 1104.
- ⁵³ Veszpr. Levélt. közgy. jkv. 1849 – 447.
- ⁵⁴ Főv. Lt. Rel. a. n. 13108.
- ⁵⁵ O. L. Htt. Dep. Com. 1811 – 20 – 37.

A TANULMÁNY ELKÉSZÍTÉSÉHEZ FELDOLGOZOTT TÁRGYAK JEGYZÉKE

Rövidítések:

Iparművészeti Múzeum, Budapest ..... I. M.
 Veszprémi Bakonyi Múzeum ..... V. M.
 Keszthelyi Balatoni Múzeum ..... K. M.

Abkürzungen:

Kunstgewerbemuseum, Budapest ..... I. M.
 Museum zu Veszprém ..... V. M.
 Museum zu Keszthely ..... K. M.

Сокращение:

Будапештский Музей прикладного искусства. БМПИ
 Веспремский музей ..... ВМ
 Кестхелйский музей ..... КМ

1. Tányér I. M. ltsz. 53.996.1. Jele: PAPA beütve. (1. kép.)	29. Tányér V. M. ltsz. 55.50.1. MAYER IN PAPA beütve.
2. Tányér I. M. ltsz. 21.433. Jele: PAPA beütve. (2. kép.)	30. Tányér K. M. ltsz. 13.535. PAPA beütve.
3. Tányér K. M. ltsz. 13.540. Jele: PAPA beütve.	31. Tányér K. M. ltsz. 13.534. PAPA beütve.
4. Tányér K. M. ltsz. 13.541. Jele: PAPA beütve.	32. Tányér K. M. ltsz. nélkül. MAYER IN PAPA beütve.
5. Tányér K. M. ltsz. nélkül. Jele: PAPA beütve.	33. Tányér I. M. ltsz. 53.994.1. PAPA beütve. (15. kép.)
6. Tányér K. M. ltsz. 13.538. Jele: PAPA beütve.	34. Tányér V. M. ltsz. 55.51.2. PAPA beütve.
7. Tányér K. M. ltsz. 13.546. Jele: PAPA beütve.	35. Tányér I. M. ltsz. 1792. MAYER IN PAPA beütve. (16. kép.)
8. Tányér V. M. ltsz. 55.53.1. Jele: PAPA beütve.	36. Tányér I. M. ltsz. nélkül. MAYER IN PAPA beütve.
9. Tányér I. M. ltsz. 18.865. Jele: PAPA beütve.	37. Tányér I. M. ltsz. 17.88. 3. sz. jel beütve. (17. kép.)
10. Tányér I. M. ltsz. 20.751. Jele: PAPA beütve.	38. Tányér K. M. ltsz. 13.545. PAPA beütve.
11. Tányér K. M. ltsz. 13.537. Jele: MAYER IN PAPA beütve.	39. Tányér V. M. ltsz. 55.2.1. PAPA beütve.
12. Tányér K. M. ltsz. 13.542. Jele: MÁYER PÁPÁN beütve.	40. Tányér I. M. ltsz. 15.462. PAPA beütve. (18. kép.)
13. Tányér K. M. ltsz. 13.539. Jele: PAPA beütve. (3. kép.)	41. Tányér I. M. ltsz. 53.997.1. PAPA beütve. (19. kép.)
14. Tányér V. M. ltsz. 55.52.1. Jele: PAPA beütve (4. kép.)	42. Tányér I. M. ltsz. 20.734. 3. sz. és 18. sz. beütve. (20. kép.)
15. Tányér csak fényképét ismerem, 1934. I. 18-án ajánlották fel megvételre, (Höllrigl hagyatékából).	43. Tányér I. M. ltsz. 1724. 3. sz. jel beütve. (21. kép.)
16. Tányér I. M. ltsz. 53.999.1. Jele: PAPA beütve. (5. kép.)	44. Tányér I. M. ltsz. 9367. 2. sz. jel beütve. (22. kép.)
17. Tányér K. M. ltsz. 13.536. Jele: PAPA beütve. (6. kép.)	45. Tányér I. M. ltsz. 6609. 3. sz. jel beütve.
18. Tányér I. M. ltsz. 21.868. Jele: PAPA beütve. (13. kép.)	46. Tányér I. M. ltsz. 1745. 3. sz. jel beütve.
19. Tányér V. M. ltsz. 55.48.1. Jele: PAPA beütve	47. Tányér I. M. ltsz. 1725. 2. sz. jel beütve.
20. Tányér V. M. ltsz. 55.11. Jele: MÁYER PÁPÁN beütve.	48. Tányér I. M. ltsz. 6608. 3. sz. jel beütve. (23. kép.)
21. Tányér I. M. ltsz. 21.868. Jele: 3. sz. jel beütve. (14. kép.)	49. Tányér V. M. ltsz. 55.3.1. 2. sz. jel beütve.
22. Tányér I. M. ltsz. 53.998.1. Jele: MÁYER PÁPÁN beütve. (7. kép.)	50. Hengeres testű kannácska V. M. ltsz. 55.22.1. PAPA beütve. (24. kép.)
23. Tányér I. M. ltsz. nélkül Jele: PAPA beütve (8. kép.)	51. Leveses tál I. M. ltsz. 19.671. PAPA beütve. (25. kép.)
24. Tányér I. M. ltsz. 17.94. Jele: MÁYER IN PAPA beütve. (9. kép.)	52. Cukortartó I. M. ltsz. 8515. PAPA beütve. (26. kép.)
25. Tányér I. M. ltsz. 20.751. Jele: MAYER IN PAPA beütve. (10. kép.)	53. Kávészkanna I. M. ltsz. 8516. PAPA beütve. (27. kép.)
26. Tányér I. M. ltsz. 20.752. MAYER IN PAPA beütve. (11. kép.)	54. Köcsög alakú kannácska I. M. ltsz. 1722. PAPA beütve. (28. kép.)
27. Tányér I. M. ltsz. 17.26. MÁYER PÁPÁN beütve. (12. kép.)	55. Köcsög alakú kannácska V. M. ltsz. 55.29.1. (Pápai vétel.) jele nincs. (29. kép.)
28. Tányér V. M. ltsz. 55.49.1. MAYER IN PAPA beütve.	56. Tálca I. M. ltsz. 10.949. PAPA beütve. (30. kép.)
	57. Asztali ecet-olajtartó készlet I. M. ltsz. nélkül 17. sz. jel bekarcolva.
	58. Asztali ecet-olajtartó készlet I. M. ltsz. nélkül. (31- kép.)

59. Előbbi készlet olajtartó edénykéje V. M. Itsz. 55.25.1. PAPA beütve.
60. Bomba alakú patikaedény V. M. Itsz. 51.1. PAPA beütve. (32. kép.)
61. Ugyanaz fedővel V. M. Itsz. 53.4.19. PAPA beütve. (33. kép.)
62. Hengeres alakú patikaedény V. M. Itsz. 53.4.14. PAPA beütve (34. kép.)
63. Ugyanaz V. M. Itsz. 53.4.16. PAPA beütve.
64. Ugyanaz V. M. Itsz. 53.4.15. PAPA beütve. (35. kép.)
65. Patikaedény V. M. Itsz. 51.2.1. PAPA beütve.
66. Patikaedény V. M. Itsz. 55.24.1. PAPA beütve.
67. Gyümölcskosár V. M. Itsz. 55.14.1. 16. sz. jel beütve. (36. kép.)
68. Virágtartó, máztalan I. M. Itsz. 15.681. PAPA beütve. (37. kép.)
69. Nagyméretű virágtartó V. M. Itsz. 55.60.1. PAPA beütve. (38. kép.)
70. Kávéskanna fedő nélkül V. M. Itsz. 55.33.1. 3. sz. jel beütve. (39. kép.)
71. 69. sz. virágtartó tányérja V. M. Itsz. 55.6.1. PAPA beütve.
72. Kisalakú kannácska, halványzöld I. M. Itsz. 52.3221.1. 16. sz. jel beütve.
73. Korsó halványzöld V. M. Itsz. 55.18.1. 16. sz. jel beütve. (40. kép.)
74. Cukortartó, fedeles, halványzöld V. M. Itsz. 55.21.1. 16. sz. jel beütve. (41. kép.)
75. Teáskanna, halványzöld, V. M. Itsz. 55.11.1. 3. sz. jel beütve.
76. Teáscsésze, halványzöld, V. M. Itsz. 50.20.1.1. 3. sz. jel beütve. (42. kép.)
77. Teáscsésze tányérja, halványzöld V. M. Itsz. 50.20.1.2. 3. sz. jel beütve.
78. Teáskanna, sárga V. M. Itsz. 53.4.34. 18. sz. jel beütve. (43. kép.)
79. Teáscsésze, sárga V. M. Itsz. 53.4.33. 18. sz. jel beütve. (44. kép.)
80. Tejeslábas V. M. Itsz. 55.15.1. 3. sz. jel beütve. (45. kép.)
81. Gyertyatartó, nagyméretű I. M. Itsz. 19.794. 19. sz. jel beütve. (46. kép.)
82. Serleg V. M. Itsz. nélkül 21. sz. jel beütve. (47. kép.)
83. Serleg V. M. Itsz. 55.37.1. 21. sz. jel beütve.
84. Szószos csésze V. M. Itsz. 55.35.1. MÁYER PÁPÁN beütve. (48. kép.)
85. Cukortartó, porcelán I. M. Itsz. 24. sz. jel bekarcolva. (49. kép.)
86. Cukortartó, porcelán (V. M.) I. M. Itsz. nélkül 24. sz. jel bekarcolva. (50. kép.)
87. Mázas cseréptányér, domborítva V. M. Itsz. 55.4.1. (Pápán vásárolták). (51. kép.)
88. Népi tányér, mázas cserép K. M. Itsz. 14.275. (52. kép.)
89. Kávéskanna, keménycserép. Niederösterreichisches Landesmuseum, Wien, Itsz. II 341. St. Pölten.
90. Gyümölcskosár és tányér, keménycserép. Volkskunde Museum, Innsbruck. Itsz. 4362 a, b. St. Pölten. (54. kép.)

Geschichte der Steingutfabrik von Pápa

Im Komitat Veszprém entstand in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts ein keramisches Zentrum Transdanubiens: in Pápa, Herend, Városlőd und Bakonybél wurde Steingut oder Porzellan erzeugt. Die Benützung desselben Grundmaterials, sowie dieselben Arbeiter in der einen oder anderen Fabrik bilden unter ihnen die Verbindung.

Zur Herstellung von Steingut, das die Fayence verdrängte, entschlossen sich im Komitat zuerst im Jahre 1802 zwei aus Holitsch eingewanderte Fachmänner, namentlich Franz Schneller und Johann Postpichal. Nach den ersten geringfügigen Versuchen wird die Arbeit unter der Leitung Karl August Windschügels in 1805 auf einer breiteren Basis mit dem von einer aus vier Mitgliedern bestehenden Gesellschaft gewährleisteten Kapital fortgesetzt. Von den Mitgliedern löst Matthias Winter das Anteil der übrigen ab, sodann verlangt und erhält er auch für seine im Jahre 1811 bereits mit 54 Personen arbeitende Fabrik das Privileg.

Die Fabrik folgt qualitätsmäßig sofort nach Holitsch und ist hierzulande eine der besten. Ihre Ware ist im ganzen Land, ja in geringerer Menge auch in Österreich bekannt, sie hat in Pest und Győr Niederlagen. Im Jahre 1819 wächst die Zahl dieser auf neun, inzwischen werden ihre Verkaufspreise sogar zweimal herabgesetzt. Der blühende Betrieb ging nach dem im Jahre 1834 erfolgten Tode Winters zurück. Sein Schwiegersohn Johann Drachszitz vergeudet die eingetriebenen Außenstände und als er im Jahre 1837 stirbt, steht die Fabrik vor dem Bankrott.

Moritz Fischer, der spätere Fabrikseigentümer von Herend nimmt die Fabrik in Pacht, doch wird der mit ihm geschlossene Vertrag wegen seinen Mißbräuchen gelöst. Den Betrieb und den Warenbestand kauft dann im Jahre 1839 für 30.000 Gulden Georg Mayer Kaufmann in Pápa. Dieser sucht bereits 1840 bei der Erneuerung des Privilegs auch um die Bewilligung für Porzellanfabrikation an. Die Fabrik blüht wieder auf: erzeugt Geschirr in einem Wert von 50–60.000 Gulden im Jahr. Mayer befaßt sich auch mit Tuchfabrikation und wird 1851 unter die Großhändler von Pest aufgenommen.

Inzwischen entstanden auch Konkurrenten der

Steingutfabrik zu Pápa: in Városlőd wurde 1846 und in Bakonybél 1853 eine Steingutfabrik in Betrieb gesetzt. Mayer, der das Grundmaterial von Városlőd nach Pápa liefern mußte, erwirbt 1866 durch Kauf den Betrieb von Városlőd und legt die Fabrik von Pápa still bzw. setzt die Fabrikation mit seinen Arbeitern und seiner Ausstattung in Városlőd fort.

Der sich auf ganz Europa erstreckenden Einwirkung von Wedgwood, dem Lehrmeister der Steingutfabrikation, konnte sich auch die Fabrik zu Pápa nicht entziehen. An einigen Erzeugnissen wandte man auch die Bezeichnung WEDGWOOD an. Vor der Mannigfaltigkeit der Erzeugnisse der Fabrik gibt eine aus dem Jahr 1811 stammende Warenliste ein getreues Bild. Im weiteren nahm die Menge der Warenauswahl nicht zu, es veränderten sich vielmehr die Formen, denn von den 1830er Jahren an kam der Einfluß des „zweiten Rokokos“ zur Geltung. Zur Zeit Winters ging man an die Ausbildung einer besseren Produktionstechnologie heran, doch versucht man wegen den Mangelhaftigkeiten des Grundmaterials Durchbruch- bzw. Relieflösungen in maßhaltender Form. Gleichweise deutet die marmorierende Bemalung der Tellerränder usw. auf einen nüchternen Geschmack hin.

Von den in verhältnismäßig geringer Zahl erhalten gebliebenen, heute bekannten Erzeugnissen der Fabrik von Pápa sind die meisten Teller. Charakteristisch sind auch die an die Fayence erinnernden Apothekergefäße. Auch von der kaum 3–4 Jahre lang anhaltenden Porzellanerzeugung sind bloß einzelne Stücke bekannt, wahrscheinlich hat das Vordringen der Fabrik zu Herend auf diesem Gebiete G. Mayer dazu veranlaßt mit seinen Versuchen aufzuhören.

Der Verfasser stellt schließlich in einer chronologischen Tabelle die bekannten keramischen Marken von Pápa zusammen, teilt die auf die Arbeiter bezüglichen Matrikelangaben mit, gibt zum Schluß in einem Anhang die Liste derjenigen Stücke an, die er in den Museen zu Veszprém und Keszthely bzw. in dem Budapestener Kunstgewerbemuseum vorgefunden und bearbeitet hat.

Bertalan Kéry

Histoire de la fabrique de faïencine de Pápa

Dans la première moitié du XIXe siècle s'est formé dans le comitat de Veszprém un centre transdanubien de la céramique: cest à Pápa, à Herend, à Városlőd et à Bakonybél que furent fabriquées la faïencine et la porcelaine. Ces fabriques se rattachaient l'une à l'autre par l'utilisation de la même matière première et par les mêmes ouvriers qui travaillaient tantôt dans l'une et tantôt dans l'autre usine.

La confection de la faïencine évinçant la faïence fut entreprise dans le comitat de Veszprém, pour la première fois à Pápa, en 1802, par deux spécialistes, Franz Schneller et Johann Postbichal, immigrants de Holics. Après des tentatives de petite envergure, c'est en 1805 que le travail continue sur des bases plus larges, avec un capital assuré par une société de quatre membres. Le directeur des travaux est Karl August Windschügel. L'un des commensitaires, Mátyás Winter, rachète les fonds des trois autres, et, en 1811, demande et obtient un privilège pour sa fabrique, occupant alors déjà 54 ouvriers.

En ce qui concerne la qualité de ses produits, la fabrique de Pápa est, après Holics, l'une des meilleures du pays. Ses marchandises sont connues dans le pays entier, même en Autriche. Elle a des dépôts à Pesth et à Győr, et élève, en 1819, le nombre de ses dépôts à neuf. Entretiens elle baisse les prix à deux reprises. Après la mort de Winter, survenue en 1834, l'usine florissante tombe en décadence. Son gendre, János Drachsitz, mange les créances récupérées et lorsque, en 1837, il meurt, la fabrique est à la faillite.

Móric Fischer, le futur propriétaire de la manufacture de Herend, prend en location la fabrique de Pápa, mais à cause de ses abus le bail sera résilié et l'usine et le stock seront achetés, en 1839, par György Mayer, commerçant de Pápa, pour la somme de 30.000 florins. En 1840, lors de la reconduction du privilège, il sollicite une concession de fabriquer de la porcelaine. La fabrique connaît alors un nouvel essor: elle produit annuellement

des marchandises dans la valeur de 50 à 60.000 florins. Mayer s'occupe aussi de la production de draps. En 1851 il est affilié à la société des commerçants en gros de Pesth.

Entretiens naissent des concurrents de la fabrique de Pápa: en 1846 à Városlőd et en 1853 à Bakonybél. Mayer, obligé de transporter la matière première de Városlőd à Pápa, achète, en 1866, l'usine de Városlőd, il liquide la fabrique de Pápa et continue la production à Városlőd en y transférant l'installation et les ouvriers de Pápa.

La fabrique de Pápa n'a elle non plus échappé à l'influence de Wedgwood qui s'est étendue sur toute l'Europe. Même, elle a muni quelques-uns de ses produits de la marque WEDGWOOD. Un catalogue de 1811 nous donne une bonne idée de la variété de ses produits. Plus tard le nombre des diverses sortes de marchandises n'a pas beaucoup augmenté, ce sont plutôt les formes qui ont changé, et qui, dès les années 1830, montrent l'influence du „deuxième rococo”. C'est sous Winter que fut élaborée une meilleure technologie, bien qu'en raison de l'imperfection de la matière première on essayait avec mesure d'employer la technique ajourée et en relief. Aussi la peinture marbrée des marlis dénote-t-elle un goût sobre.

La plupart des produits de Pápa aujourd'hui connus sont des assiettes. Sont caractéristiques les pots de pharmacie rappelant la faïence. Quelques pièces seulement nous sont connues de la période de trois ou quatre ans à peine où la fabrique produisait de la porcelaine. C'est l'avance dans ce domaine, de la manufacture de Herend qui dut amener György Mayer à abandonner ses expériences.

Pour terminer, l'auteur résume dans un tableau chronologique les marques de céramique connues de Pápa. Il publie les données des registres relatives aux ouvriers, et dans un supplément il dresse la liste des pièces qu'il a trouvées dans les musées de Veszprém et de Keszthely, ainsi qu'au Musée des Arts Décoratifs de Budapest, et qu'il a classées.

Bertalan Kéry

ИСТОРИЯ ЗАВОДА ТВЕРДЫХ ГЛИНЯНЫХ ПОСУД В Г. ПАПА

В задунайской части Венгрии, в комитате Веспрем во второй половине прошлого века образовался центр задунайской керамической промышленности. В городах Папа, Херенд, Варошлéd и Баконьбел изготавливали изделия из твердой глины и из фарфора. Идентичные исходные материалы и их аналогичное использование, как и рабочие, работающие то на одном, то на другом заводе, создали связь между ними.

Производство вытесняющего фаянс твердого глиняного товара начато в комитате Веспрем в 1802 году в г. Папа двумя переселившимися из Голича специалистами, Францем Шнеллером и Йоганном Постпихалом. После попыток в небольших масштабах, в 1905 году продолжается работа на более широких основах, при помощи капитала, обеспеченного компанией, состоящей из четырех членов. Их руководителем работает Карл Август Виндшюгель. Из числа товарищей с капиталом Матьяш Винтер выкупил доли других, затем в 1811 году он попросил и получил привилегию для завода, работающего уже с 54 рабочими.

По качеству изделий завод является одним из лучших предприятий в стране после голичского. Его товары распространялись по всей стране, и, в меньшем количестве, в Австрии. У завода склады в Пеште и в Дьёре. В 1819 году число складов завода растет до девяти, и до тех пор цены изделий два раза уменьшаются. Цветущий завод после смерти Матьяша Винтера в 1834 году пришел в упадок. Зять Винтера, Янош Драхшиц источил все доходы завода, и когда он в 1837 году умер, завод находился перед конкурсом.

Мориц Фишер, будущий владелец херендского завода, взял завод внаймы, но затем благодаря его злоупотреблениям договор расторгнули с ним, затем в 1839 году купец из города Папа Дьёрдь Майер купил завод и готовые товары за 30 000 форинтов. Он уже в 1840 году по поводу обновления привилегии попросил разрешение и на производство фарфора. Завод получил новый подъем; ежегодно изготавливаются посуды стоимостью в 50 000—60 000 форинтов. Майер занимается и сукноделанием и в 1851 году его приняли в список пештских оптовиков.

Между тем завод твердых глиняных посуды в г. Папа получил и свои соперники, так как работа начинается на варошлédском заводе в 1846 году, а в с. Баконьбел в 1853 г. Майер, который был вынужден перевозить сырье из Варошлéда в Папу, в 1866 году купил варошлédское предприятие, работа завода в Папе прекращается, или, точнее говоря, он продолжает производство в Варошлéде со своими рабочими и оборудованием.

Влияние учителя производства твердых глиняных изделий, Веджвуда, распространяющееся на целую Европу, оказалось и на производстве завода в Папа. На некоторых посудах завода был использован и знак Wedgwood. О многообразии продуктов завода дает картину прејскурант из 1811 года. Позднее ассортименты товаров не много умножились, лучше формы изменились. Начиная с тридцатых годов чувствовалось влияние „второго рококо“. Во время Винтера продолжалось создание более совершенной технологии производства, хотя и вследствие недостатков исходных материалов они сделали попытки с умеренно ажурными или же рельефными украшениями. На такой же хороший вкус указывает крашение кромок тарелок под мрамор.

Среди сравнительно малочисленных, известных нам изделий из г. Папа первое место занимают тарелки. Характерны и аптечные посуды, упоминающие на фаянс. Таким же образом лишь некоторые экземпляры хранятся в наших музеях из числа фарфоровых продуктов, изготовление которых продолжалось только в течение 3 или 4 годов. В этой области подъем херендского завода повидимому заставил Дьёрдя Майера прекратить дальнейшие попытки.

В конце статьи дается хронологическая сводка известных нам знаков керамических заводов г. Папа, данные матрикулов о рабочих, и в приложении список тех экземпляров, которые хранятся в веспремском и кестхейском музеях или же в будапештском Музее прикладного искусства.

Берталан Кери

Egry József alkotásai a Balatoni Múzeumban

Még sok hézag tátong az Egry életműben. A főbb pilléreket — elsősorban a második periódusban — már lerakta a kutatás, bár az utolsó műveket illetően még itt is van homály. Néhány jelentősebb korai mű — elsősorban a Magyar Nemzeti Galéria anyagából — segítséget adott ahhoz, hogy a korai és késői szakasz egységét meg lehessen állapítani, hogy az életmű egészét alkotó boltozatot ki lehessen feszíteni, de a hasonlatoknál maradványok, a bordázatok vonulatát még sok esetben sötétség fedi, s csak időnként csillan meg egy-egy sugár, mely az összefüggéseket megvilágítja.

Ilyen sugaraknak bizonyultak most azok a képek és rajzok — néhány érett mű és rengeteg vázlat — melyek az Egry-házból, az Egry-örökségből, Vizkeletyék tulajdonából kerültek át Keszthelyre a Balatoni Múzeumba. Összesen 317 darab jutott a múzeum tulajdonába: a legkülönfélébb időből származnak. Vannak egészen koraiak, 1905-ből származók, van néhány a keszthelyi korszakból (az 1920 körüli időből) és sok a második világháború előttről közvetlenül és egy-kettő még azutánról is. Az anyag zöme az 1930—40-es évekből származik; legtöbbször ceruzarajz, de található köztük jónéhány tus tollrajz és akvarell is.

Mielőtt azonban a grafikai anyag ismertetéséhez fognánk, előbb három, a korai periódusból származó képpel kell foglalkoznunk, melyek a legutóbbi időben kerültek a múzeum tulajdonába, Urbányi (Nágel) Józseftől. Egry naplójában hivatkozik arra, hogy Korcsek Jánosnál ismerkedett meg Nágel József kereskedővel, akinek akkoriban az Erzsébet-téren volt fűszer-csemege üzlete, s őt tanítgatja vásárnaponként rajzolni. Nágelével sokáig kapcsolatban maradt Egry, levelezett velük, s azok rendszeresen vásároltak képet a fiatal festőtől.

Az első kép — *Női portré* — Egry munkásságának egész korai periódusából származik; valószínűleg 1903—4-ből. Sajnos, a lemezpapírra festett képet körülvágták (keretbe igazítás miatt?) s így éppen az évszám maradt le róla. Stílusjegyeit tekintve meg-egyeznek az anyagban fennmaradt aktképpel (1. ké-

sőbb), így ennek segítségével eléggé pontosan datálható. A kép lezárt szemű, szép asszonyarcot ábrázol, az arcon valami földöntúli áhítat ömlik el (Madonna-kép lenne?) — rendkívül szépmetésű száj, szabályos orr; az arcot szívalakú keretként öleli körül a kendő, amely lezárja az egész kompozíciót, s a teljes szimmetriában élénk állított arc nyugalmát és zártágát aláhúzza és kiemeli. Az ecsetkezelés teljesen sima, a színek lokálisak, a test hússzíne és a kendő meleg barnája kellemesen csendül össze (1. kép).

1906-ban készült a *Tájkép* (2. kép), ezen már egészen eltérő stílusjegyeket észlelhetünk. A klasszikus tájképfestés szabályai szerint elő-, közép- és háttérrel különböztethetünk meg a képen. Az előtérben három ritkás fa álldogál, mögötte a patak, partján néhány fával — a patak átlósan folyik át a képen s a bal alsó sarokban duzzad tóvá. A háttérben egy nagy hegy tömege zárja le a képet, fölötté az ég látszik. Az ecsetkezelés teljesen eltér az előző képtől: Egry vastagon, téztásan rakja fel a festéket, a kékeket és zöldeket vastag vízszintes rövid vonásokkal helyezi egymás mellé — talán ezzel kívánja ellensúlyozni az egész kompozíció függőleges tendenciáját, amit a képből kinövő fák rajza a maximumra fokoz. Valószínűnek tűnik, hogy a kép már Párizsból való hazatérése után készült — vagy talán onnan küldte haza. Mint írja: „... odahaza hagyott és Párizsból küldött munkáimból egy darab sem volt, mindent eladtak fillérekért Nágel és Wilhelm úrnak...”¹

1910-ből való a (3. kép): *Nágel Józsefné portréja*. A divatos ruhában modellt ülő fiatalasszonyt kis contrapostóban ábrázolja; felénk fordulva szembenéz velünk. Szép fiatal arc, koszorúba rakott haj koronázza, fekete csikos ruhában, világító fehér blúzban, melyet a nyakbatett ékszer zár le. A kép alaphangulatát a zöld-fekete-hússzín hármasa adja meg — ezzel jellemzi a fiatalasszonyt — a háttér zöldes, lazurosan megoldott, míg a ruha téztásan-csomósan előadott. Vissza-visszatér a képen a rózsaszín, minden bizonnyal ezzel kívánta Egry a fiatal-

1. Női portré
1. Frauenportät.

1. Portrait de femme.
1. Портрет женщины.

2. Tájkép, 1906
2. Landschaft, 1906.

2. Paysage. 1906.
2. Пейзаж, 1906 г.

ságot érzékeltetni: az arc, a fül, az áll színezésében rózsaszínű reflexek tűnnek fel, talán a hideg zöldek ellenpárjaként, azok enyhítésére.

Az első arcképpel nagyjából egyidős egy — sajnos megcsonkított — 1905-ből való akvarell: *Akt* (4. kép). Álló női figura, a test, a fej kontúrral erősen körülhúzott; zöldessárgás testszínek dominálnak, a plasztikai hatást keresztbe satirozással idézi fel. A háttér barnás, s a szélek felé sötétszürkébe vált át. Sajnálatos, hogy helyenként radirozás és belerajzolás tapasztalható — ezek minden bizonnyal idegen kéztől származnak. (Erre a kérdésre még visszatérünk.)

A hagyatéék egyik legérdekesebb darabja egy

1909-ből való, papírra festett olajkép: *Artista* — mindkét kezével kötélbe kapaszkodó, kissé rogyant térdű figura (6. kép). Balról kap erős fényt, így a jobbkar, az arc jobbfele, a törzs jobboldala és a balláb belső pereme erősen világítottak: ennek megfelelően ezeket a színe háttér előtt kiemelkedő zöldes-barnás tónusú ruhán okkeres tételek jelzik. A kalap — éles kontrasztként — kék. A porondot a térd vonalában meghúzott vízszintes jelzi. A kalap erősen a homlokba húzott, árnyékba borítottja a szemet; az erős fényben csak elnagyoltan jelzi Egy az arcot. A sűrű, vastag ecsetvonásokkal papírra tett figura párdarabja a kaposvári Rippl-Rónai múzeum tulajdonában levő, oda Rippl-Rónai Ödön hagyaté-

3. Nágel Józsefné portréja
3. Porträt der Frau J. Nágel.

3. Portrait de Mme József Nágel.
3. Портрет Йозефне Нагель.

4. Akt., 1905
 4. Akt. 1905.
 4. Nu. 1905.
 4. Hro. 1905 r.

kából került Bohóc c. olajfestménynek (ez is inkább artista: teljesen meztelenül, kis derékkötővel ábrázolt figura). Mindkét kép keletkezése 1909, a két kép ecsetkezelése is hasonló, bár a kaposvári képe kissé mozgalmasabb — mindkettőn a festék vastagon-tésztaosan felrakott. Nem lehet pontosan tudni, mi vezette a társadalom perifériáin élők ábrázolásához — talán Ferenczy Károlynak hasonló tárgyú képei hatottak rá? Ez valószínű. Hasonló életérzés váltotta ki belőle ezeket a képeket, mint Ferenczyből a sajátjait? Nem lehetetlen. Sorsa ezidőben rosszabbra fordul — megvonják tőle a főiskolai ösztöndíjat, kikerül onnan — Ferenczy Károly, Szinyei, a kor hangadó művészei, neheztelnek reá — családások érik; s ha a kenyeret ekkortájt az „Izé” karikatúrái biztosítják is számára, nem kétséges, hogy a szegények sorsán gyötrődő, azt mélyen átérző

művész számára ez művészi kielégülést aligha adhatott. Azt írja ez időről: „Nemes Marcell rideg magatartása, nagyzó frázisai, művészetekhez nem értése, műcsarnoki sztárok jóllakottsága minden haladásnak kerékkötői, a magamfajták letiprói, a tömeges giccsek gyártói, a hivatalos, üres nagyságok alányaló kiszolgálói. Borzasztó, ha visszagondolok, hogy ebben a jólétben hentergő társaságban csak elvétve akadt olyan, aki az éhező tehetségekkel tördött.”²

5. Ex libris. 1912
 5. Ex libris. 1912.
 5. Ex libris. 1912.
 5. Экс-либрис, 1912 г.

6. Artista: 1909
 6. Artist. 1909.
 6. Acrobate. 1909.
 6. Циркач. 1909 г.

A rajz önálló életét csupán a XVI. század második felétől keltezhetjük — azelőtt nem igen lépett túl a műalkotáshoz készített vázlat keretein. Kétségtelen, hogy a rajzi rögzítés a művészi képzelőerő kezdeti, alapvető aktusaként lép fel; ami a költőnek az emlékeztető jegyzet és feljegyzés, a napló és a művészi levél, azt jelenti — tágabb értelemben — a művésznek a vázlat és a rajz.³ A rajz, telve frissességgel, a pillanat hevének intimitásával, a személyiség forró varázsát a maga közvetlenségében őrzi. Réti István beszél arról, hogy a friss érzésnek, az új gondolatnak mindig új erőfeszítéssel kell a legfejlettebb nyelvi készség mellett is megteremtenie, kikovácsolnia a maga új, élő, kifejező formáját, mert a finomabb, sajátosan egyéni mondanivalónak halála a kitaposott nyelvi forma, mely kész mondataival, megszokott szólásformáival minden gondolatot banalizál. Ettől óv meg a rajzi kifejezés, rögtönzés, mely a gondolat sebességével elröppenő képet megörökíti. Egykor különválasztották azokat, akik „csak” rajzoltak, azoktól, akik „már”

Még egy művel kell foglalkoznunk a korai periódusból: egy 1912-ben készült *Ex libris*, melyet Nágel József részére készített. (5. kép). Kezében lépcsőfeljárás, portikuszos épületet tartó halálfejeket lépkedő meztelen férfi, az arc vonásai erősen önarcképjellegűek, a törzs rövid, a lábak erősen nyújtottak. A figura erősen hasonlít az üvegablakterven látható férfi alakjára, a stiláris egyezés nyilvánvaló, így a kettő keletkezésének ideje is egymáshoz közeleső — s mindkettő sok rokonságot mutat Kernstok férfifiguráival. Ennek gyökereit kutatni azonban ezúttal messze vezetne — kétségtelen, hogy érdekes egyezésről van szó.

7. Férfi fej I., 1920
 7. Kopf eines Mannes I. 1920.
 7. Tête d'homme I. 1920.
 7. Голова мужчины, № 1, 1920 г.

8. Gáton, 1920
8. Auf dem Damm. 1920.

8. Sur la digue. 1920.
8. На дамбе, 1920 г.

9. Önarckép
9. Selbstbildnis.
9. Autoportrait.
9. Автопортрет.

festenek — korunkra ez a megkülönböztetés már érvényét veszítette. Tintoretto-ra kell gondolnunk, aki szerint „a szép színeket a Rialto boltjaiban meg lehet vásárolni, de a rajzot csak sok munkával és hosszú virrasztásokkal lehet a lélek rekeszeiből elővarázsolni.” Erre gondolhatott Egry is, midőn arról beszélt, hogy ő akkor is fest, mikor a stégen ülve órákhosszat horgászik. Hiszen itt értek meg azok a látomások, melyek a műterem csendjében papírra kerülve, a század magyar művészetének kimagasló értékei közé tartoznak.

*

10. Férfi
10. Mann.
10. L'homme
10. Мужчина.

belső lelki vihart, az összeomlás érzését tolmácsoló eszpresszionizmus vált a magyar festészet fő stílusirányává . . .” — írja Németh Lajos.⁴ Ezt látjuk Egry ez időben készült két rajzán is. A *Gáton*, mely 1920-ban Keszthelyen készült, (8. kép) párdarabja az ugyanebből az időből való *Fények a Balatonon c.* pasztellnek; míg azonban a pasztellen a színek tolmácsolják a vívódást, a gyötrődést, addig a ceruzarajzon a vonalvezetés és a tónusok. Az előtérben középen a második korszakban állandóan visszatérő „önarckép-férfi” jobblábbal lép előre, két keze görcsösen ökölbesorulva nyúl — a fej kissé felemelt, szembenéző, a kalap erősen a homlokbahúzva. Jobboldalról súrolja a fény — ez a test jobboldali tömegét feloldja, — csupán egy-két erősen meghúzott kontúrvonal határol, s a baloldali tömeg tónusosan sötét. A figura mellett kétoldalt húzódik hátra a gát vonala, míg háttérben, a képsíkkal teljesen párhuzamosan (ez Egrynél később teljesen szokatlan szer-

A rajzok közül az első kettő a keszthelyi tartózkodás korai idejéről származik, az ún. expresszionista korszakból. Ezt az időszakot Egry az „új tanulmányok, újrakezdések a balatoni világból” jellel rögzíti Naplójába — s valóban, ez időtől kezdve egészen más felfogásban dolgozik, mint az korábbi munkáiból ismeretes. Az *Ex libris* rajzi felfogásában már nem a belgiumi időszak kontúros képeivel, hanem háború alatt készült rajzaival (Sebesülthordozók, Temetés, illetve a hullák felett lépkedő lovon ülő meztelen férfi) rokon. Ezekon csupán a vonal jut szóhoz, a tér nem jut szerephez: most, az átváltás idején már teret is ábrázol, s ebben táj és ember jelentkezik egységben. A keszthelyi magányában élő művész gyötrődik ez időben sorssal és kifejezéssel egyszerre; ez érződik e két rajzából. Ez az időszak roppant cezura az egész magyar festészetben. Az első világháború előtt döntő szerepet játszó művészek közül többen emigrációba vonultak, sokan hosszú időre elnémultak. Az egész fejlődés kényszerű új irányt vett. „Néhány évre a

11. A festő I.,
11. Der Maler. I.
11. Le peintre I.
11. Художник, № 1.

12. A festő II.,
12. Der Maler. II.
12. Le peintre II.
12. Художник, № 2.

Kevésbé későbbi időből származik az az *Önarckép*, mely tartásában sokban hasonlatos az előbbi férfifejhez, de pleinairben készült (9. kép); a *Déliákos, páros fények* c. kép korszakából való. (1926 körül). Az előtérben álló, balkönyökére támaszkodó férfi jobbát felemeli; a ceruzarajz vonalvezetése biztos kézre utal: a váll, a kéz vonala, a nyak vonala egyetlen határozott vonallal megvont; a fényben levő jobb arcon keményen jelzettek a bevészülő ráncok, a kemény, éles fény megkettőzi a formákat — mintha lebegnének. Ezt jelzi az önarckép mögött ismétlődő figura-kettőzés, a felemelt ököl párhuzamosan ismételt vonalai, a háttéri házikó megismétlése.

Hozzávetőleg a harmincas évek elejére tehető a *Férfi* c. vegyes technikával (toll és ceruza) készített rajz (10. kép). A kompozíción ezúttal is az önarcképfigura szerepel, de a rajzvonások már nyugodtabbak, a haj, és az áll vonala nyugtalan sraffozással jelölt. Oldalt napraforgók, a háttérben pedig karján gyereket vívó asszony; a gyerek rajza tollal hangsúlyozott. Lehet, hogy a rajz egy képhez készült első vázlat; Gondok, vagy hasonló címmel egy kompozíció terve merült volna fel benne? Vagy talán a Krisztus-sorozat egy el nem készült darabjának terve lenne?

készítésmód, itt még a korai korszak öröksége) házak, fák konstruktív rendje látható.

A másik, ez időből származó rajz — talán ez a korábbi — a lelkiállapotot a vonalak kuszaságával fejezi ki. Szembenéző férfiarc — minden bizonnyal ez is önarckép, bár ezúttal nem állapítható meg teljes bizonyossággal — s mint valami fejre borított talár, koszorúzza a vállra boruló vastag, többfonatos kontúr (7. kép). A szemöldök, az orrvonal, az áll körvonala mind több vonalból fonódik össze egyetlen kifejező vonallá — a baloldalt hátul az ablaknyílás jelzett, a fény onnan hátulról jön, ez okozza a különös jelenséget. A jobbkez emelkedik az arc elé; az egész beállítás arra utal, hogy a rajz tükör előtt állva készült, s ez okozza a kissé merev, erősen szembefigyelő nézést, a kéz furcsa tartását is.

13. A festő III.,
13. Der Maler. III.
13. Le peintre III.
13. Художник, № 3.

14. Hadimunkás (Háborúból) 1945
 14. Kriegsarbeiter. 1945.
 14. Ouvrier de guerre. 1945.
 14. Военный рабочий (Из войны), 1945 г.

Ebből az időből származik *A festő I.* c. ceruzarajz is — tanulmány s változat lehet az 1937-ben készült, ugyanilyen című műhöz, mely a késői évek egyik legjelentősebb darabja. Az erkélyen álló férfi mögött látjuk az ajtónyílást, balra a háta mögött szék s combközép magasságában húzódik az erkélyrács — itt el van vágva az alak is. A fény átjárja a formát, baloldalon kemény árnyékok tagolják a figurát (11. kép). Ugyanennek másik változata *A festő II.* (12. kép), mely az állvány előtt ülve ábrázolja a festőt, fején a jellegzetes sapkával, mely a végleges változaton is szerepel. A háttér a fonyódi hegy — ez is azonos a végleges megoldással.

Ugyanennek a témának a harmadik változata *A festő III.* (13. kép) állvány előtt állva ábrázolja a festőt. Rajzi megoldása valamivel egyszerűbb, a körvonalak ceruzarendjét tollal erősíti fel és emeli véglegessé. Ugyanezen a lapon egy lenéző, rendkívül keserű arckifejezésű, ráncosképű férfi portróját is látjuk, amint könyökölve ül, s kezét arcához támasztja. A kevés vonallal nagyon kifejezően jellemzett arc egyszerűen megoldott.

1945-ből származik a *Hadimunkás (Háborúból)* (14. kép); a teret csupán az átlósan futó egyenes jelzi alul — az alak teljes nagyságban ábrázolt, jobblábbal előlép. A körvonal itt itt ismétlődő, egymást fedő ceruzavonalakból áll össze, amit egy erősebb áthúzás emel véglegessé. A test tagolását néhány vonal jelzi csupán — a fején sapka, szakáll erősen kiütöközik, ezzel jelzi elhanyagoltságát.

15. Juliska I., 1923
 15. Juliska. I. 1923.
 15. Juliette I. 1923.
 15. Юлишка, № 1. 1923.

16. Juliska II.
 16. Juliska. II.
 16. Juliette II.
 16. Юлишка, № 2.

A vázlatok közt néhány rajz, vázlat található, mely a művész feleségét, Juliskát ábrázolja. A második nagy korszakban Egry csupán édesanyjáról és feleségéről készített néhány képet — az ezekhez készült vázlatokat találjuk itt. A legkorábbi, a fiúsra vágott hajú, szinte kislányosan finom profilú fiatalasszonyt ábrázoló ecsetrajz 1923-ban készült (15. kép). A többi „Juliska-rajz” (16—21. kép) különböző beállításban készült vázlat, keletkezési idejüket tekintve mind későbbi; érdekességük a pillanatot megragadásában rejlik. A ceruzarajzok rendkívül artisztikusak — a tollrajz improvizált vonalvezetése is rendkívül karakteresen ragadja meg a

könyökére támaszkodó, elgondolkodó asszony figuráját. Időrendben legkésőbbi minden bizonyítással a varró Juliskához készült több fej- és kéztanulmány, valamint az ülő asszonyról készült ceruza- és tollrajz. Ennek előadásmódja azonos a korábban már tárgyalt A festő II-vel — ugyanazon lap két oldalán szerepelnek. Az áthúzott, de azért kibetűzhető szöveg a vázlatok mellett: „Az önarckép, ha elvonatkoztat, azokkal a festői jelekkel ösmertet magára, amelyet senki sem vesz észre, melyek a festő sajátja. Vannak arcok, melyek a komoly festői előadást nem bírják el, a banális hétköznapi arcok. Vannak arcok, melyeknek a legkomolyabb festői előadás is kevés (nagyon érdekes arcok).”

*

Újszerű nézőpontból készült egy 1930-ban rajzolt kompozíció az *Erzsébet-hídról* (23. kép). Nem használja ki Egry a végtelenbe szaladó folyó által kinyitott teret — mint a Balaton terét lezárja a fonyódi kettős kúppal, úgy zár itt a pesti oldal házai-
 val. Az ellipszis alakú tér egyik oldalát a hídfő, s a mögötte magasodó templomtorony jelzi — elől egy rakodó csónak és annak nyomvonala zárja a teret, míg a túlsó oldalon a kanyarodó part házai —

17. Juliska III.
 17. Juliska. III.
 17. Juliette III.
 17. Юлишка, № 3.

18. Juliska IV.
 18. Juliska. IV.
 18. Juliette IV.
 18. Юлишка, № 4.

s középen ível a híd hiperbolája; csupán jobb oldalon sejteti a rajz a messze szaladó teret. Valószínűleg képvázlatnak készült, de az elkészült képről nincs tudomásunk.

Ritka témát választott Egry egy másik rajzához: egy színházi előadás nézőterének fényproblémái izgatták — s a nézőtér látszögéből ragadja meg azokat (24. kép). Elöl világít a színpad tere — innen

árad a fény —, halványan látszanak a fényben jelzett alakok; a nézőtérre áradó fény teljesen feloldja az elöl ülők alakját, még hátrébb, a fény és árnyék, vagy ha jobban tetszik: a világos és sötét határán egyre erőteljesebbek a szilüettek, s a leg-hátsó sorban ezek már teljes élességükben rajzolódnak ki. Oldalt szemben két páholy félköre zárja a kompozíciót, jobbra egy felmagasodó oszlop határol.

A következő néhány rajzvázlat a késői Deleléshez, a Hazatérő tehénekhez (mindkettő 1940 körül) és figurális tanulmányok (22., 25., 26., kép). Kevés, gyors vonással odavetett mind az ember (ezúttal is önmaga), mind az állatok rajza, s néhány satírozott vonás jelzi az árnyékot. Az utolsó rajz pedig a Hazatérő egyik változata.

19. Juliska V.
 19. Juliska. V.
 19. Juliette V.
 19. Юлишка, № 5.

20. Juliska VI.
 20. Juliska. VI.
 20. Juliette VI.
 20. Юлишка, № 6.

Egry József munkásságának ismeretlen oldalát mutatja a most előkerült üvegablak-terv, mely, stílusát tekintve, az 1910. évek elejéről való, kb. az ex-librisszel azonos időszakból (27. kép). Tudjuk, hogy a szecesszionizmus építészetének kedvelt díszítőeleme volt az üvegablak — s többek között jól ismerjük pl. Rippl-Rónai ilyen terveit, sőt kivitelezett alkotásait is. Hogy Egryt mi indíthatta a terv elkészítésére, még nem kiderített: felkérésre készült-e vagy csak biztatásra, esetleg saját kedvtelé-

sére, további kutatásra vár még. Sajnálatos, hogy a tervben idegen kéztől származó belerajzolás-festés található (nem egyedülálló ebben az anyagban, mint már az Akt-nál is említettük, s még visszatérünk a kérdésre). Az eredeti kompozíció közepén függőlegesen kétfelé osztott, vízszintesen pedig három osztású. A rajz maga balfelé hajló, jobb lábával ki-

22. Tanulmány a „Delelés”-hez. I
 22. Studie zur „Mittagsrast”. I.
 22. Étude pour le “Repos du midi”. I.
 22. Набросок к „Полуденному отдыху” №1.

21. Juliska VII.
 21. Juliska. VII.
 21. Juliette VII.
 21. Юлишка, № 7.

23. Erzsébet híd, 1930
23. Elisabethbrücke. 1930.

23. Le pont Elisabeth. 1930.
23. Мост Элизабета. 1930.

lépő férfit ábrázol, késsel és rózsaszínbe hajló vörössel előadva; mellette kétoldalt egy-egy fa zárja a kompozíciót, a felső részen pedig messzenyúló táj látszik. A felül középen jelentkező napkorong, az ecsettel való konturozás, valamint a bal oldali látható fej későbbi „belejavítás”.

Eddig ugyancsak nem ismert másik próbálkozása Egrynek a plakát területéről származik: a harmincas évekből való. Tudjuk, hogy Berény Róbert 1930–31-ben több Modiano plakátot tervezett. Hogy Egryt a gyár szólította-e fel, hogy pályázzon, Berény indítéka volt-e a plakátok elkészítése, nem tisztázott: azt jól tudjuk, hogy Egry — beérkezett-

sége ellenére is — állandó anyagi nehézségekkel küzdött. A fennmaradt négy terv közül a cigarettázó nőt ábrázoló ecsetrajz a legkomplettebb — a többi csak vázlata egy kidolgozható elgondolásnak (28–31. kép).

*

Végül néhány hamisítványt, illetve hamisított rajzot publikálunk. A hagyaték, mielőtt a Balatoni Múzeumba került volna, Egryné halála után hosszabb ideig volt Vizkelety Istvánnak, Egryné első

24. Színházban
24. Im Theater.

24. Au théâtre.
24. B rearpe.

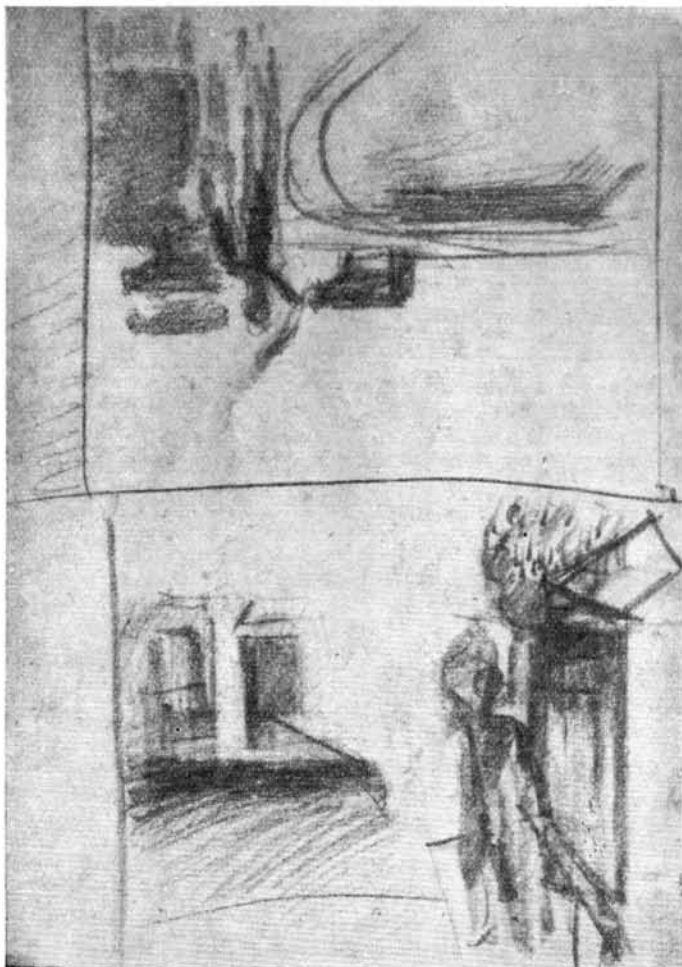
házasságából származó fiának tulajdonában. Egy Józsefnek a házba ez időben is ellátogató barátai és ismerősei már korábban hírt adtak arról, hogy Vizkelety — aki magát festőnek, s Egrynél jobb festőnek tartotta — a rajzok egyikét-másikat „korigálja” elképzelései szerint. Az itt publikált öt rajzba, és az 1905-ös akvarellbe, az Akt-ba való belekapirgálás és ceruzával történt „belejavítás” feltehetőleg az ő kezétől származik; erre vall az üvegablak-terv mellett látható férfiportré is — feltehetően Vizkelety önarcképe.

A *Férfifejbe* (32. kép) ceruzával és fehér olajfestékekkel nyúlt bele — a bal arcon, a kezeken, s mindenekelőtt a szem körül láthatók ennek nyomai; az *Önarcképen* (36. kép) Egyry tollvonásait, mellyel a halánték és a szem körüli redőket jelezte, „egészítette ki” az arc karakterét megmásító szemüveggé. Az *Ülő férfi* teljese egészében hamisítvány — a valódi aláírás fölött kivehető a radírozás — itt a háromlábú széken ülő férfi, a tónusos előadásmód idegen kézre vall. Ugyancsak hamisított a tollal készült *Önarckép*, amelyre a kalapot utólag rajzolták rá,

25. Tanulmány a „Delelés”-hez. II.
 25. Studie zur „Mittagsrast”. II.
 25. Étude pour le “Repos du midi”. II.
 25. Набросок к „Полуденному отдыху”, № 2.

a száj körül egy kemény, egyenes vonalat húztak, majd sötét tintával bele is rajzoltak. Hasonlóképpen hamisított az *Ajtó mögött* című ceruzarajz; valószínű az egészet Vizkelety rajzolta és berakta az Egyr hagyatékba (33—36. kép).

E néhány rajz és vázlat — s a három korai mű — ismertetésével kívántuk ezúttal teljesebbé tenni a képeket, mely Egryről él. A parasztfiúból lett autodidakta festő a művészet legmagasabb szféráiba emelkedett; mint rajzaiban is kifejezésre jut: nem a részletek iránti érdeklődés, azok gazdag kibontása vonzza: belső képalakító látásának kivetítődése lényegretörő alkotásmódot eredményez — a látvány egyszerűségében, a jelenség tovatűnő látomásaiban is a maradandó, a lényeges megragadásra törekszik.

Láncz Sándor

26. Tanulmány
 26. Studie.
 26. Étude.
 26. Набросок.

27. Üvegablak terv
27. Entwurf zum Fensterglas.
27. Projet de vitrail.
27. набросок стеклянного окна.

- 28. Plakátterv. I.
- 28. Entwurf zum Plakat. I.
- 28. Projet d'affiche I.
- 28. Набросок афиши, № 1.

- 29. Plakátterv. II.
- 29. Entwurf zum Plakat. II.
- 29. Projet d'affiche II.
- 29. Набросок афиши, № 2.

JEGYZETEK

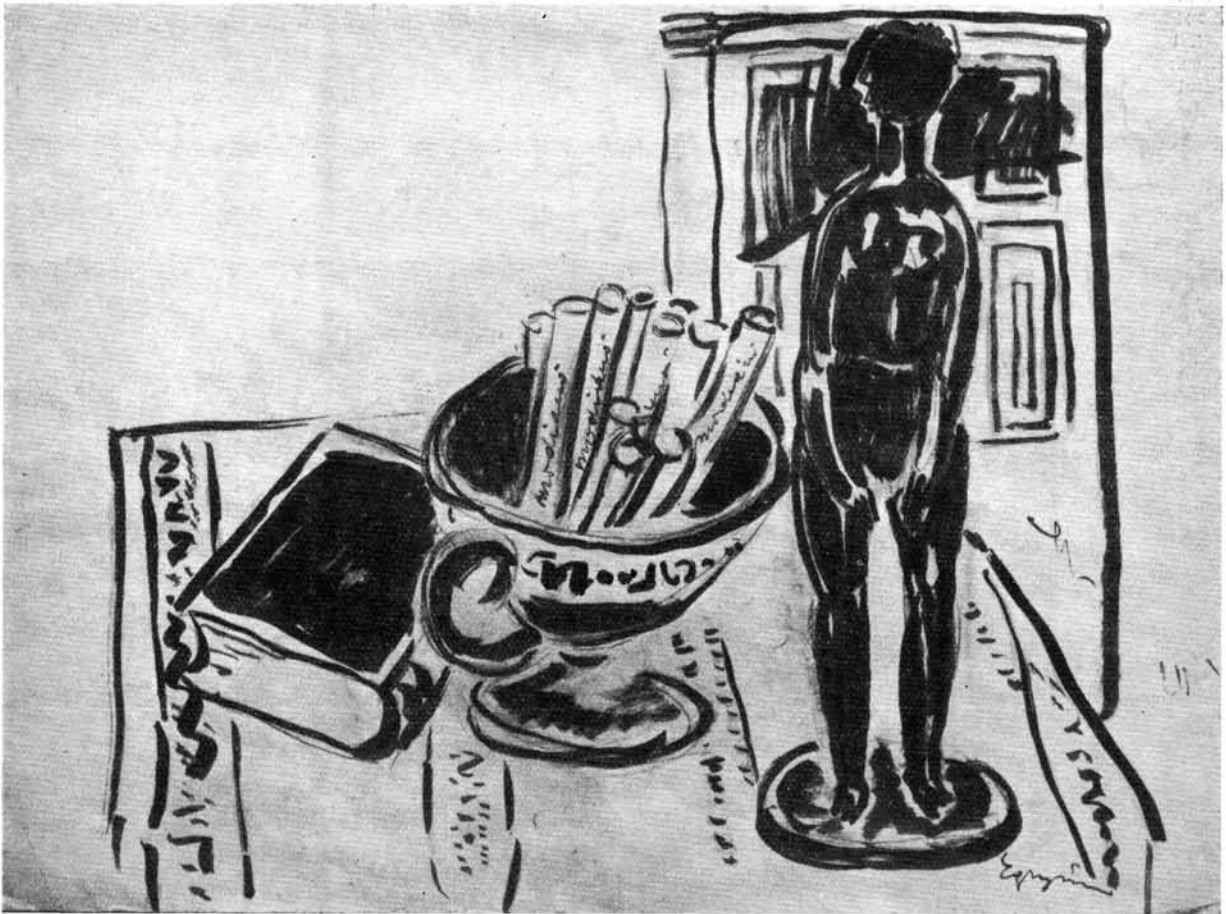
¹ Napló. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár.

² Uo.

³ Minthogy a magyar kifejezés: „rajz” nem csupán a kézzel és ceruzával, tollal, ecsettel, mint eszközzel való munkafolyamatot jelenti, hanem ide kell érteni a sokszorosítással előállított rajzokat is, azért a fogalom pon-

tos azonosítása kedvéért megjegyezzük, hogy itt a rajz fogalmát a „Handzeichnung”-gal azonosítjuk, azaz a sokszorosító eljárás kizárásával készült műalkotással.

⁴ Németh Lajos: Egry József. Művészettörténeti tanulmányok. A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve 1959/60. Budapest, 1962.

AZ ISMERTETETT MŰVEK JEGYZÉKE

NŐI PORTRÉ

olaj, lemezpapír
26,7 × 28,2 cm
J. l. j.: Egry József 190...

TÁJKÉP, 1906

olaj, vászon
47 × 57,5 cm
J. l. j.: Egry J. 1906

NAGEL JÓZSEFNÉ PORTRÉJA, 1910

olaj, vászon
70 × 57 cm
J. l. j.: Egry J. 1910
L. sz.: 63. 1.

AKT, 1905

akvarell, papír
28,3 × 20,5 cm
J. l. b.: Egry Joz... (leszakítva)
L. sz.: 58. 286
Hátul: 1905.

31. Plakátterv. IV.
31. Entwurf zum Plakat. IV.
31. Projet d'affiche IV.
31. Набросок афиши, № 4.

ARTISTA, 1909

olaj, papír
34,7 × 31 cm
J. l. j.: Egry József 1909
L. sz.: 58. 320

EX LIBRIS

szépiarajz, fotótypia eljárással soksz.
9,2 × 6 cm
J. l. b.: Egry József
Frech Miklós tulajd.

30. Plakátterv. III.
30. Entwurf zum Plakat. III.
30. Projet d'affiche III.
30. Набросок афиши, № 3.

32. Férfifej. (Hamisitott)
 32. Kopf eines Mannes (Fälschung).
 32. Tête d'homme (faussé).
 32. Голова мужчины (Фальсификат).

GÁTON, 1920
 szén, papír
 29,8 × 43,5 cm
 J. l. j.: Egry József Keszthely 920
 L. sz.: 58.323
 Hátlul: Egry József „Gáton”, Keszthely, 1920

FÉRFIFEJ I., 1920
 ceruza, papír
 28,7 × 22,4 cm
 J. l. j.: Egry József Keszthely, 920
 L. sz.: 58.287
 Hátlul: Teherhordó (ceruzavázlat)

ÖNARCKÉP
 ceruza, papír
 15,4 × 15,8 cm
 L. sz.: 58.12

FÉRFI
 ceruza és toll, papír
 19 × 17,6 cm
 L. sz.: 58.113

A FESTÓ I.
 ceruza, papír
 29,3 × 20,7 cm
 J. l. j.: Egry József
 L. sz.: 58.288

A FESTÓ II.
 ceruza, papír
 22,8 × 18 cm
 L. sz.: 58.129

A FESTÓ III.
 Lásd „Juliska” VII.

33. Ajtó mögött. (Hamisítvány).
 33. Hinter der Tür (Fälschung).
 33. Derrière la porte (faux).
 33. За Дверью (Фальсификат).

34. Ülő férfi. (Hamisítvány)
 34. Sitzender Mann (Fälschung).
 34. Homme assis (faux).
 34. Сидящий мужчина (Фальсификат).

JULISKA VI.
 toll, papír
 L. sz.: 58.38

JULISKA VII.
 ceruza és toll, papír
 L. sz.: 58.143
 Hátul: A Festő III.

ERZSÉBET-HÍD 1930
 ceruza, papír
 31,5 × 42 cm
 J. l.j.: Egrý József, Bpest, 930
 L. sz.: 58.322
 Hátul: 7) Erzsébet-híd

HADIMUNKÁS (Háborúból) 1945
 ceruza, papír
 39 × 29,5 cm
 J. l. j.: Egrý József festő 1945
 L. sz.: 58.308
 Hátul: Háborúból, Hadimunkás

JULISKA I. 1923
 tus, papír
 45,5 × 36,1 cm
 J. l. j.: Egrý József Badacsony
 L. sz.: 58.325
 Hátul: Egrý József, Badacsony, 1923

JULISKA II.
 ceruza és toll, papír
 29 × 38,5 cm
 J. l. j.: Egrý József
 L. sz.: 58.324

JULISKA III.
 toll, papír
 21,2 × 15 cm
 L. sz.: 58.115

JULISKA IV.
 ceruza, papír
 14,8 × 9,8 cm
 L. sz.: 58.19

JULISKA V.
 ceruza, papír
 26,2 × 17 cm
 L. sz.: 58.117

35. Önarckép. (Hamisítvány.)
 35. Selbstbildnis (Fälschung).
 35. Autoportrait (faussé).
 35. Автопортрет (Фальсификат).

36. Önarckép. (Hamisított).
 36. Selbstbildnis (Fälschung).
 36. Autoportrait (faussé).
 36. Автопортрет (Фальсификат).

SZÍNHÁZBAN

tus, papír
 32 × 41,3 cm
 J. l. j.: Egry József
 L. sz.: 58.319

ÜVEGABLAZK-TERV

akvarell, papír
 27,4 × 21 cm
 J. l. j.: Egry József
 L. sz.: 58.314
 Hátlul: Ablakterv

PLAKÁTTERV I.

tus, papír
 22,3 × 16,8 cm
 J. l. j.: Egry József
 L. sz.: 58.301
 Hátlul: (áthúzva) I, Csörsz u. 5., Egry József
 (tusrajz) 50.— P. Pályázat

PLAKÁTTERV II.

tus, papír
 22,5 × 31,5 cm
 J. l. j.: Egry József
 L. sz.: 58.300
 Hátlul: Egry József, I. Csörsz u. 5. (áthúzva)
 I, Attila u. 6.

PLAKÁTTERV III.

ceruzat és toll, papír

hátlapján:

PLAKÁTTERV IV.

ceruza és papír
 30 × 21,5 cm
 L. sz.: 58.135

ÖNARCKÉP

toll és ceruza, papír
 23 × 18,5 cm
 L. sz.: 58.120

SZEMÜVEGES FÉRFI

akvarell és olaj, papír
 31,5 × 22,5 cm
 J. l. j.: Egry József, Badacsony
 L. sz.: 58.289

ÜLŐ FÉRFI

toll és ceruza, papír
 22,7 × 31,2 cm
 J. l. j.: Egry József
 L. sz.: 58.299

KALAPOZS ÖNARCKÉP

toll, papír
 25,6 × 17,9 cm
 L. sz.: 58.125

AJTÓ MÖGÖTT

ceruza, papír
 29,3 × 20,7 cm
 J. l. j.: Egry József
 L. sz.: 58.288

Die Schöpfungen von József Egrý im Balatoni Muzeum

József Egrý (1883—1951) war einer der bedeutendsten, hervorragendsten ungarischen Maler der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen. Er reagierte in seinem Lebenswerk auf die Probleme des Zeitalters: in seinen Themen wendete er sich von der sich faschisierenden Ordnung ab; seine Formenwelt abstrahierte er aus der Welt des ungarischen Meeres, neben dem er die letzten drei Jahrzehnte seines Lebens verbracht hatte. Das Großteil seiner Schöpfungen befindet sich in den Händen von Privatsammlern. Einige bedeutende Werke sind Eigentum der Nationalgalerie. Seine noch zugänglichen Schöpfungen werden neuerdings durch das Balatoni Muzeum in Keszthely gesammelt. So gelangten in jüngster Zeit in den Besitz dieses Museums neben die seit langem dort aufbewahrten Bilder „Balatoner Fischer“ (1923) und „Portrait von Juliska“ (um 1936)

einige Schöpfungen seiner wenig bekannten Periode (1902—1917), wie das Frauenportrait (1903—4), eine Landschaft (1906) und das Portrait von Frau J. Nagel (1910). Diese werden in diesem Aufsatz besprochen. Außerdem werden auch manche, neuestens gefundene graphische Werke bekannt gegeben. Das Museum hat nämlich aus der Hinterlassenschaft Egrý's eine Menge von graphischen Arbeiten verschiedener Qualität aus den verschiedensten Perioden des Meisters angekauft. Einige Schöpfungen werden hier nicht einmal ihrer Qualität halber veröffentlicht, sondern deshalb, weil sie in der Ausgestaltung des Lebenswerkes eine gewisse Rolle spielen: Z. B. die Entwürfe für Fensterglas und für Plakete. Das vorgelegte Material enthält auch einige Fälschungen.

Sándor Lánicz

Les tableaux de József Egry au Musée du Balaton

József Egry (1883—1951) est l'un des peintres hongrois les plus importants et les plus illustres de la période d'entre les deux guerres mondiales. L'artiste réagit dans ses oeuvres d'une manière spécifique propre à lui aux problèmes de son époque: se détournant du système se fascinant de plus en plus, il abstrait son univers des formes du monde du Balaton, aux rives duquel il passa les trente dernières années de sa vie. La majeure partie de ses oeuvres sont en propriété de collectionneurs privés et quelques-uns de ses tableaux sont conservés à la Galerie Nationale Hongroise. Les créations encore accessibles sont rassemblées par le Musée du Balaton de Keszthely. C'est ainsi que le Musée a acquis récemment — pour les ajouter au „Pêcheurs du Balaton” (1903) et au „Portrait de Juliette” (vers 1936) — quelques-unes de ses créations exécutées

dans sa première période peu connue (1902—1907), tels un Portrait de femme (1903—1904), un Paysage (1906) et le Portrait de Mme József Nágel (1910), qui font l'objet de notre étude. Nous étudierons en outre quelques oeuvres graphiques récemment retrouvées. A savoir le Musée du Balaton a acquis du legs Egry une série d'oeuvres graphiques qui sont de qualité différentes et proviennent de périodes les plus différentes. Nous publions ici quelques-unes de ces oeuvres non pas tant pour leur qualité artistique, mais en vue de compléter l'oeuvre du peintre. Tels sont le carton d'un vitrail et les cartons d'affiches. Finalement nous présenterons ici comme curiosité philologique, quelques faux trouvés parmi les oeuvres acquises.

Sándor Lánicz

ПРОИЗВЕДЕНИЯ ЙОЖЕФА ЭГРИ В БАЛАТОНСКОМ МУЗЕЕ

Йожеф Эгри (1883—1951) является одним из самых значительных и выдающихся венгерских художников-живописцев периода между обеими мировыми войнами. В своем творчестве он своеобразно реагирует на проблемы своей эпохи; в содержании своего творчества, своих произведений он отвернулся от фашизирующей системы, и абстрагировал мир своих форм из мира Балатона, так называемого «венгерского моря». Преобладающая часть его творчества находится в владении частных собирателей; некоторые произведения хранятся в Венгерской национальной Галерее; еще приобретаемые картины собираются кестхейским Балатонским музеем. Так приобрел музей в последнее время — рядом с там хранящимися картинами Балатонские рыбаки (1923) и Портрет Юлишки (около 1936) — некоторые произведения менее известного раннего периода (1902—1927) художника; так, например, Дамский портрет (1903—

4), Пейзаж (1906) и Портрет Йожефне Нагель (1910); последние описаны в нашем очерке. Кроме того, рассматриваются некоторые в новейшие дни найденные графики, так как музей купил из числа наследства Эгри целый ряд график Эгри, различного художественного качества, из самых разных периодов художника. Некоторые из числа репродуцированных здесь произведений получили место в очерке не столь ввиду своих схудожественных качеств, как на основе своей роли в округлении творчества Эгри, как, например, эскиз стеклянного окна и эскизы афиш. Наконец, материалы содержат и некоторые интересные с филологической точки зрения картины: найдены некоторые фальсификаты; последние также представлены в очерке.

ШАНДОР ЛАНЦ

A Herendi Porcelángyár jubileumi szobor-pályázata

A Herendi Porcelángyár.

Az a lapítás körülményeinek pontos meghatározása további részletkutatások sorát teszi szükségessé, de a tudomány már egyértelműen elfogadta azokat a legutóbb feltárt eredményeket, amelyek a Herendi Porcelángyár alapítását Stingl Vince nevével hozzák összefüggésbe.¹ Az ötnegyed évszázad alatt kialakult hagyomány szerint Fischer Mórt tartják a világhírű üzem létesítőjének. — Nevéhez és nem egyszer személyes tevékenységéhez, a porcelánkészítésben való jártasságához fűzik, a herendi gyár létrehozásán túlmenően, annak felvirágoztatását, sajátos formavilágának kialakítását is. — Ez utóbbi, nemcsak a hagyománynak, hanem a valóságnak is megfelelő tényekkel bizonyítható. Fischer remek üzleti érzékkel ismerte fel a hazai lehetőségeket, a társadalmi igényt, amelynek során a porcelánkészítés területén számára az egyedüli helyes és követhető utat választotta. Évtizedek sorának tapasztalatai mutatják, hogy a művészeti eredmények és a gyár virágzása mindig akkor értek el magas szintet, amikor a termelést a fischeri szellemben irányították.

Megváltoztak a történelmi körülmények, mássok a társadalmi lehetőségek, azonban jelen körünkben is szükségszerűen hatnak a törvényszerűség erejével bíró hagyományok a gyár működésének, művészi irányvonalának megvalósításában.

Nem kisebbítjük Fischer Mór érdemeit Stingl Vincével szemben, ha az alapítás tényét nem az ő nevéhez kapcsoljuk.

Fokozzuk szerepét és jelentőségét, amikor a hazai porcelánművészet kialakulásának elindítóját és ösztönzőjét, a „herendi stílus” fejlődését előmozdító vállalkozót és mecénást tiszteljük személyében. — A legújabb kutatások eredményeinek fényénél látjuk, hogy nélküle a hazai porcelángyártás Herenden alig élt volna hosszabb ideig, mint a XIX. század derekán, a műipar kezdeti fellendülésének időszakában létesült más porcelán- vagy kőedénygyárak. Ezért tekintjük a hagyományok

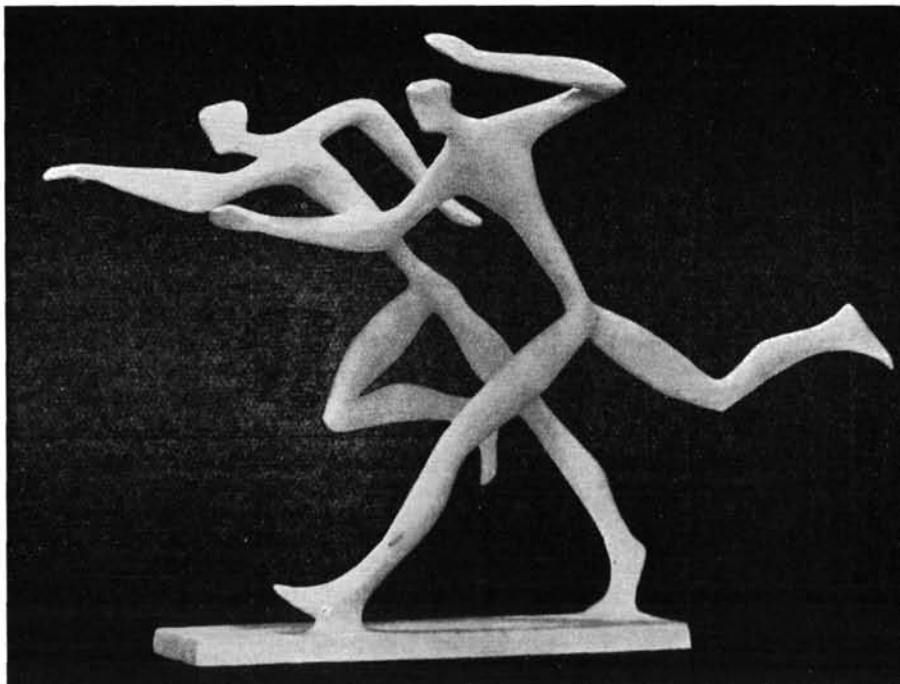
alapján Fischer herendi megjelenésének 125-ik évfordulóját a magyar porcelánművészet jubileumának.

A Herendi Porcelángyár az 1963–64 közötti években újabb létesítményekkel gyarapodott. A műemlékjellegű központi épületet teljes egészében felújították és abban helyezték el a gyár újjárendezett kiállítását, a gyártást korszerűen szemléltető bemutató műhelyeket. Ma az új kísérleti laboratórium, számos technikai felszerelés, irodaépület segíti elő a korszerű termelést és biztosítja az egyre növekvő igények kielégítését. A jelenlegi porcelánművészetünkre kiható akciók között nem hagyhatjuk figyelmen kívül az Iparművészeti Múzeum Herendi Porcelán kiállítását sem.² Az ünnepi rendezvények sorozata, a pályázat, a kiállítások, a napi sajtó lelkeshangú megnyilatkozásai sem pótolják, inkább sürgetőleg vetik fel a világhírű gyár történetének, művészeti értékeinek népszerű formában történő publikálását, annál is inkább, mivel az elmúlt negyedszázad alatt magyarnyelvű monográfia a Herendi Porcelángyárról nem jelent meg.

A pályázat

az Iparművészeti Tanács és az Építésügyi Minisztérium Finomkerámiaipari Országos Vállalata nyilvános versenye volt, a 125 éves jubileumát ünneplő Herendi Porcelángyár gyártmányfejlesztése és készítményei választékbővítése érdekében, porcelán kispasztikák, ajándék- és emléktárgyak tervezésére.³

Az országos pályázatra beérkezett művek nem haladták meg művészi minőségben a jelenleg is forgalomban levő porcelántárgyak színvonalát, azok többsége megmaradt a „kommersz” ízles határai között. Helyesen foglalt állást a bírálóbizottság akkor, amikor az ilyen tárgyakat „mint meg nem felelő” darabokat kiselejtezte, illetve kizárta a pályázaton való részvételből. — Az or-

1. Demjén Imre: Kettős-futó
1. I. Demjén: Läufer

1. Imre Demjén: Deux coureurs
1. Имре Демъяен: Двое бегунов.

szágas verseny ajándék- és emléktárgyakban a fentiek miatt nem válthatta be a hozzáfűzött reményeket. A tervezők nem tudták megközelíteni azt a jogosan megkívánt – elmélyült kísérletezés során létrehozható – színvonalat, amit a közönség a korszerű porcelán ajándéktárgyakban igényel és amiket a bírálók a herendi porcelán hagyományaihoz méltónak megkívántak.

Eredményesnek mondható a plasztika-pályázat, ahol számos figyelemreméltó művészeti törekvés formálódott a tervezők teremtő képzelete és keze nyomán anyagba még azokkal az ellentmondásokkal együtt is, amelyek korunk művészetében fellelhetők. — A porcelán korszerű kifejezési eszközeinek és formáinak keresése, a művészi kísérletezés tükröződik a plasztikában. A tárgyak elemzése során azonban tapasztalhatjuk, hogy nem csupán az ábrázolás korszerű formai megoldásának keresése az alkotók problémája, hanem a tartalom, a művészi közlés minőségi színvonala is sokak előtt tisztázatlan kérdés. Esztétikai értékek — tartalom és forma bonyolult összefüggései — kölcsönhatások az iparművészet valamennyi területén

egyaránt felvetik és nem hagyják figyelmen kívül az „anyag”, ebben az esetben a porcelán jelenlétét, formára és tartalomra gyakorolt alakító és meghatározó szerepét.

A porcelánplasztikát fogalmaink szerint az iparművészet kategóriájába soroljuk. Annak azonban mindenképpen különös műfaja, amely anyagát és előállításának módját tekintve, az iparművészet termékeinek sorába tartozik, ám a plasztika éppen különösségénél fogva képzőművészeti alkotásnak is minősíthető, de ebben az esetben is a két művészet határterületét képezi. — A művészettörténet hagyományosan továbbélő, rendszerező elve sorolta az anyag és az előállítás módjára, számos iparművészeti területtel való rokonnaságra történő hivatkozással az iparművészethez. — Nem jelenti ez azt, hogy a porcelánplasztikai alkotások művészi értékének meghatározásakor, a tárgyak elemzése során, a művészi minőség felismerését tekintjük elsődlegesnek és nem alkalmazzuk az iparművészet általános érvényű törvényszerűségeit.

A plasztika-pályázatra, amely két csoportban jelölte meg a beküldendő munkákat,⁴ összesen 18

2. Jakab Zoltánné: Ágnes
 2. Frau Jakob: Ágnes
 2. Mme Zoltán Jakab: Ágnès
 2. Золтанне Якав: Агнесса.

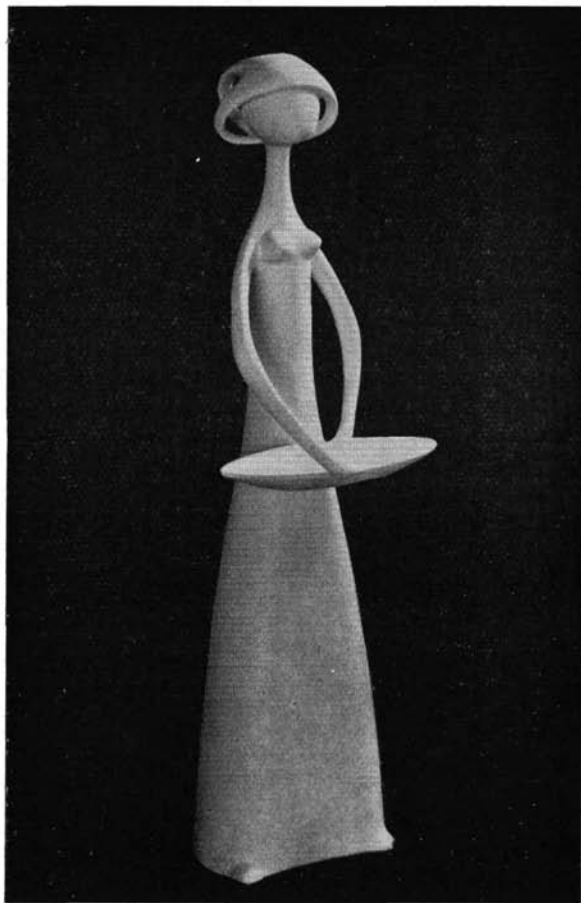
pályamű érkezett. Közülük a bíráló-bizottság 11 darabot nem talált díjazásra alkalmasnak. A pályázatból kirekesztett művek nagyrésze különböző állatfigurákból kialakított kompozíció volt. Az elfogadott és értékelt hét mű közül öt olyan figurális kompozíció, amely egy, vagy két alakos, egy lovas csoportozat, egy pedig fekvő bikát ábrázol. Az előírásnak megfelelően valamennyi pályaművet gipszben mutatták be.

Díjazott művek.

A 23-as számú *Kettős-futó* (1. kép) kompozíció tervezője Demjén Imre, a legnehezebb feladatok egyike vállalkozott a kétalakos kompozíció létrehozásakor. A 36,5 cm. magas, két fiatal futó fiút ábrázoló csoportozat elhelyezése a síma felületű, téglá formájú alapon a futás magávalragadó, sodró mozdulatait eleveníti meg. A plasztikai csoport egy nézetre komponált, de annak ellenére az más nézetből is gazdag ritmusú mozgást, a testrészek harmóniáját mutatja. A levegőben lendületet kifejező kezek és lábak elhelyezése, egymáshoz való viszonya az ismétlődő mozgások ritmikus sora teszi a kompozíciót gazdaggá.

A mintázás egységes felfogása az egész csoporton kifejezésre jut. Azonban a „stilizáltság” olyan nagy mértékben túlhajtott, hogy a jellegzetes testformák és testrészek, a törzs, a karok és lábak mintázásakor a szerző teljesen figyelmen kívül hagyja az emberi test reális arányait, illetve ezeket is alárendeli a stilizáló módszerének. Jelen formájában a kompozíció teljesen kiérlelt, de a felületek formai kialakításának fogyatékoságai miatt csak vázlatnak tekinthető, ami levon a mű értékéből és felhívja az alkotót annak teljes befecskedésére, valamint arra, hogy ne elégedjék meg fél- vagy részlet eredményekkel. A merész szerkezetű kompozíció és a téma alkalmas porcelánban való kivitelezésre, még abban az esetben is, amikor nehézségekkel is meg kell küzdeni a gyártás során. Ez is bizonyítja, hogy a korszerű porcelánplasztika létrehozásánál az anyag biztosította nagyszerű lehetőségekkel élni kell tudni a szobrásznak, kihasználva azt gondolatának, művészi mondanivalójának megvalósítása érdekében.

A 3-as számú „*Ágnes*” kompozíció (2. kép) tervezője Jakab Zoltánné. A pályázaton díjazott mun-

kák közül egyik figyelemreméltó alkotás. A kissé terpesztett lábakon álló vertikális felépítésű 28 cm. magas kompozíciót, annak statikus jellegét a két enyhén ívelő kar, valamint a kezek között elhelyezett símaformájú ovális alakú tál bontja meg. A karok lendülete a szimmetriából alig téríti ki az egész felépítést. A ritmikus mozgás a test közepétől felfelé ezáltal teljesen zárt egységet képez, így külön kompozícióként válik el a test alsó részétől, amely minden reális formát mellőzve kúpszerű idomra emlékeztet. Az egész kompozíció felfogása első látásra megkapó, azonban a részletekre is kiterjedő vizsgálódás feltár néhány alkotói problémát, amit nem hagyhatunk figyelmen kívül. Elsősorban a plasztikai egység kérdését vitatjuk. Előbb már említettük, hogy a tállal határolt testrészek felfogásában teljesen eltér az alsórésztől. Míg az utóbbi tömören felfogott formába burkolt felület, addig a felső, a meztelen tes-

3. Torma Istvánné: Almaszedő-lány
 3. Frau Torma: Apfelflückerin
 3. Mme István Torma: Jeune fille cueillant des pommes
 3. Иштванне Торма: Девушка, собирающая яблоки.

tartóbb plasztikai felületi kialakítást mutat. A 34 cm. magas figurában a művész konzervatívabb szemlélete tükröződik a realisabb formák, a konkrét cselekmény irányában. Az egyszerű, lekerekített élű háromszög talpazaton jobb lábára támaszkodó, balkezeivel felfelé nyúló nőalak mozgása harmonikus. Az egész kompozíció kiegyensúlyozott, amit a formák és a drapéria ritmusa szerencsésen tagol, illetve vezet át a test egyik részéről a másikra. A fej kialakítása is megfelel a test többi részénél elmondottaknak, de az aprólékos és igen lágy formák, a mázfelület alatt elvesztik finom hatásukat, az árnyékolt részeket eltorzítja a máz ragyogása. Az egész művészi felfogás, a közölni szándékolt gondolat egyértelmősége, a plasztikai részek kissé konvencionális megoldása csökkenti a művészi értéket. A porcelánban való kivitelezés — a gyárthatóság — követelményeinek megfelel az *Almaszedő lány*, de összességében mégsem tekinthetjük olyannak, amely túljutott volna a kísérletezés szintjén és valóban gyarapította volna legújabbkori porcelánművészetünket.

A 8/a. jelű *Ülő-nő* 26,5 cm. magas kompozíció (4. kép) tervezője Török János. A szobor néhány vonásában rokonságot mutat az *Agnes* figurával. Mégis azt kell megállapítani, hogy ez utóbbi sok tekintetben előremutatóbb, mint a pályázat legtöbb díjazott darabja. — A gömbön ülő, két lábát keresztbe helyező karcsú test érzékeny mintázása, a nyújtott nyakon elhelyezett tojásdad fej és hajdíz — ami egy finomtormájú antik kerámiaedényre emlékeztet — szépen zárja le a kompozíciót és megfelelője a gömbnek, amin az egész alak elhelyezésre került. A két ívesen hajló kar a térdre támaszkodik, a kézfejek beleolvadnak a térdnél végződő drapériába. A többszörösen áttört háromszög-kompozíció ritmikus mozgása, a nyitott részek ugyancsak háromszögeket bezáró térformáigazdagítják a szerkezetet és lehetővé teszik a műtöbbirányú tökéletes szemléletességét. A nyugodt formák harmóniája azonban takar néhány megoldatlan részletet. Nem megoldott a szoknya, vagy a ruha, mert bár a művész szándéka helyes volt amikor a testet térdig drapériába burkolta, de annak felfelé való továbbvitelénél, már nem volt következetes, így a drapéria elvesz a leegyszerűsített testformák között. Ez ugyancsak felveti a formai egység kérdését, a felületek összhang-

tet érzékeltető szerkezeti és plasztikai elemeket elvontan mintázott testet mutat.

Nem ismerjük a művész szándékát a kompozíció festésével kapcsolatban, de véleményünk szerint azt nem úgy mintázta, hogy bármiféle színes festést, akár az egyes részek lazúrozott pasztelszínű díszítését igényelné. A probléma, felveti a korszerű forma kérdését, a megoldás keresését. Ezt azonban olyan irányban látjuk haladni, ami magában véve nem vezethet eredményekhez, sem a mintázás, sem az anyagszerűség irányában. Ez a felépítés szűkségtelenné teszi a külön posztamens vagy lábazat készítését, ennek ellenére mégsem érződik az egész kompozíción az egységes művészeti szemlélet, az anyag törvényszerűségének ismerete, illetve annak a művész elképzelését szolgáló eszközzé alakítása.

A 26-os számú *Almaszedő lány* kompozíció (3. kép) tervezője Torma Istvánné. A diagonálisan felfelé nyúló nőalak az előzőhöz hasonlítva mérték-

jának szükségszerűségét és nem utolsó sorban az esetleges festés problémáját, amelyet más alkalommal már részletesen kifejtettünk a jelenkori porcelánszobrokkal kapcsolatban.⁵

A 8/b. jelű *Hárjás-nő* kompozíció (5. kép), amelynek ugyancsak Török János az alkotója, sokrétűben fejezi ki a legmodernebbnek vélt porcelánplasztikai elképzeléseket. A 36 cm. magas álló nőalak rácsszerűen kialakított gitárt szorít baloldalához, finomformájú plasztikai felületekkel zárja le a kompozíciót. A fej és a mellék megoldásánál a művész már konvencionálissá váló formai jegyeket alkalmazott. Mindezek a testrészek csak a látvány érzetével hatnak, mert megjelenítésük elvont. Az alkotó ilyen tartalmú közlési szándéka nem marasztalható el, mert művészi koncepciója egységes. A zenei téma alkalmas arra, hogy elvontan mutassa azt be, azonban a gazdagon tagolt felületek harmonikus rendjét zavarja az a körülmény, hogy a lendületes vonalak és formák helyen-

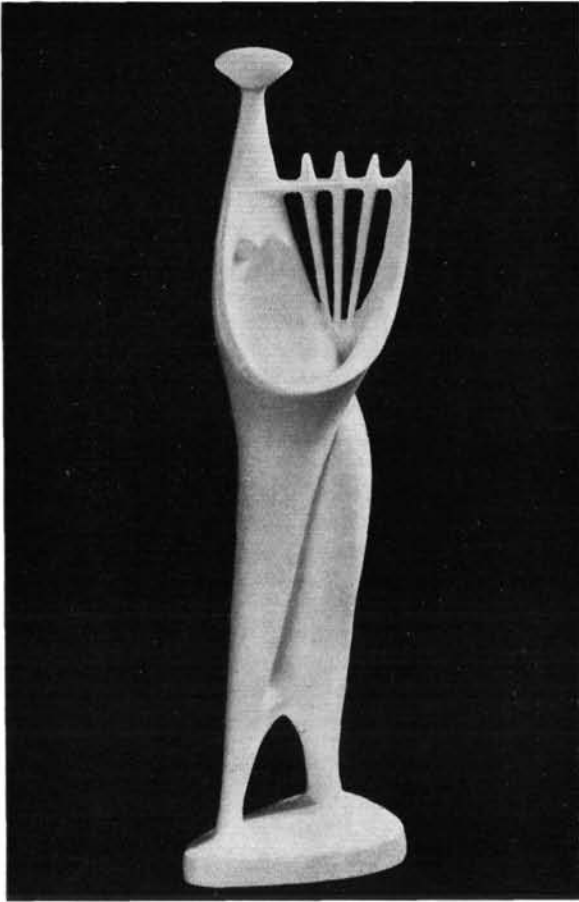

ként megtörnek. A talapzati rész, a kompozíció indítása inkább nehézkesnek mondható. Az aránytalanul kis fejtömeg vertikális elhelyezése nem fokozza azt a vizuális érzetet, amit az alak többi része után a fejtől, éppen a téma elvontsága miatt megkívánhatnánk. A zenei absztrakció porcelánba történő ábrázolására megfelelőnek tartjuk az ilyen lendületes felépítésű, elvont formákban jelentkező kompozíciót. S ha összehasonlítást végzünk az ugyancsak Török Jánostól előbb bemutatott *Ülő-nő*-vel, ezt a *Gitáros*-t egységesebben felfogottnak, kiérleltnek és szellemesebbnek értékeljük, még az elmondott fogyatékoságok ellenére is. A kompozíció egyike azon pályázati műveknek, amely nem igényel semmiféle színbeli díszítést, de még egy esetleges színes mázat sem.

A 11. jelű *Lovas-lány* alkotója (6. kép) Hanzély Jenő. Kompozíciója a pályázat darabjai között a legbonyolultabb. Lovon-ülő lány mind művészi felfogásban, mind a kompozíció részleteiben, témájában, külső követelményeiben megfelel a pályázat célkitűzéseinek. A herendi plasztikai hagyományok között a nagyobb, két-alakos kompozíciók nemcsak a porcelán szinte korlátlan lehetőségeit bizonyítják, hanem az egyes korszakok plasztikai törekvéseinek is hazai kifejezői voltak. Ebben az esetben nem túlozzuk el, amikor a *Lovas-lányt* a már klasszikusnak nevezhető – harmincas években készült – hasonló lovas kompozíciókhoz mérjük.

A művész kiforrottabb szemléletét tükrözi az, ahogyan a leányt és lovát megmintázta. A nyugodtan lépő ló klasszikus formája, a jellegzetes részletek hangsúlyosabb modellálása alapja a kompozíciónak. A fiatal nő testformáinak aránya, a mintázás formájának egysége ugyancsak a klasszikuság irányába mutat. A jobbkez tartása, vagy inkább támaszkodása a ló nyakához, a két test egymáshoz való kapcsolatának remek kifejezője, a félve támaszkodás. A balkéz kecses mozdulata vidámságot és könnyedséget fejez ki. A részleteiben talán kissé konvencionálisnak ható mintázás ellenére is jelentős műnek tarthatjuk a *Lovas-lányt*. A lány fejének formája, az arc részletei, amelyek azt karakteressé teszik, talán aprólékosnak nevezhetők, szemben a ló fejének megoldásával, amely megfelelőbb és teljes összhangban van a test többi részével.

4. Török János: Ülő-nő
4. J. Török: Sitzende weibliche Figur
4. János Török: Femme assise
4. Янош Тёрёк: Сидящая женщина.

5. Török János: Hárfás-nő
 5. J. Török Harfenspielerin
 5. János Török: Femme jouant de la harpe
 5. Янош Төрөк: Арфистка.

módja inkább az ellenkező tulajdonságok irányába mutat. A dekoratív felfogott fejrészek egységesen kezelt felülete, a nyakrész reális alakja nincs összhangban a kompozíció többi, a természetben igen jellegzetesen karakteres tömegével. A gerinc lágy vonala, a farok lendületes íve, a túlzottan rövidre mintázot lábak, nemcsak az összhangot rontják, hanem az állat erejét és szépségét tükröző formákat úgyszólván teljesen eltorzítják. A témában rejülő gazdag kompozíciós és plasztikai lehetőségekkel nem bírt a művész megbírkózni. A reálisabb felfogás, az elvontabb konstruktív formai és szerkezeti megoldások jelenléte szétesővé tették a kompozíciót.

A pályázat eredményes voltát bizonyítják a díjazott művek, amelyek előremutatnak a témák megválasztásában ugyanúgy, mint azon út keresésében, amely a korszerű porcelánplasztika kialakításához vezet. A porcelánszobrászattal kapcsolatban, a bevezetőben tett megjegyzésünkre, hogy az az iparművészeti kategóriába tartozó művészi produktum, ismét visszatérünk. A porcelánplasztika eltérően más ilyen kisplasztikai jellegű műfajoktól, szemben a kővel, a fémmel, vagy akár a fával, nemcsak a gyártás, az előállítás módjában mutat lényeges különbözőséget, hanem abban is, hogy a tervezőművész gondolatának formábaöntésekor, a manuális mintázás során olyan méretekkel dolgozik, amelyek a kész porcelánműtől eltérően, megközelítőleg 1/6-od részt nagyobbak. A zsugorodás törvényszerűen és arányosan megy végbe az égetések alkalmával, mégis a kész mű esetében a részletek gyakran eltérést mutatnak. A porcelántervezők ezt figyelembe véve készítik a szobrok gipsz formáját. — A pályázatnál is úgy tapasztaljuk, hogy a zsugorodás a kompozíciók finomabb, aprólékosabb részeit eltorzítja, más részeket a gipszmodelltől eltérően túlzottan esetlegessé tesz. Az ilyen nehézségek leküzdéséhez a szüntelen kísérletezés, a formák és arányok összhangjának kutatása és nem utolsó sorban az anyag törvényszerűségeinek tökéletes ismerete szükséges.

A porcelán anyagának alkalmassága plasztikai művek megjelenítésére magában még nem jelent semmiféle művészi értéket, az csak akkor lesz azzá, amikor a tervező gondolatának művészi formájú kifejezőjévé válik. Az újabb törekvések irányába való haladás jelentheti a korszerű porcelán

Az egységes tartalmi és formai felfogásra való törekvés tekintetében az elért eredmények ellenére is bizonytalanság érezhető például a ló nyakrészének plasztikus megfogalmazásánál, a farok erőteljesen dekoratív felfogásában. Mindezeket összegezve is a *Lovas-lány* kompozíció mind a művész — Hanzély Jenő — mind a korszerű porcelán plasztikai törekvései, kísérletei között figyelmet érdemlő alkotás.

A 17/i. jelű *Bika* (7. kép) tervezője Sinkó András ismert formanyelvétől eltérő alkotása, egyedüli állat-ábrázolás a díjazott munkák között. A művész egy, a porcelán plasztikában gyakran előforduló témát formált anyagba, a realizmus keretein belüli felfogásban. A 17 cm. magas kompozíció zárt tömegének egységét csak a fej-rész és a végtagok szabadabb elhelyezése bontja meg. A korszerű kifejezési formák ellenére sem oldotta meg azonban az alkotó vállalt feladatát. Az állatban levő erő méltóságteljes nyugalmanak ábrázolási

plasztika mielőbbi megszületését. A jubileumi pályázat nyújtotta segítség: az eredmények és fogya- tekosságok elemzése, tapasztalatok leszűrésére igen alkalmasnak bizonyulhat a további fejlődés- hez.

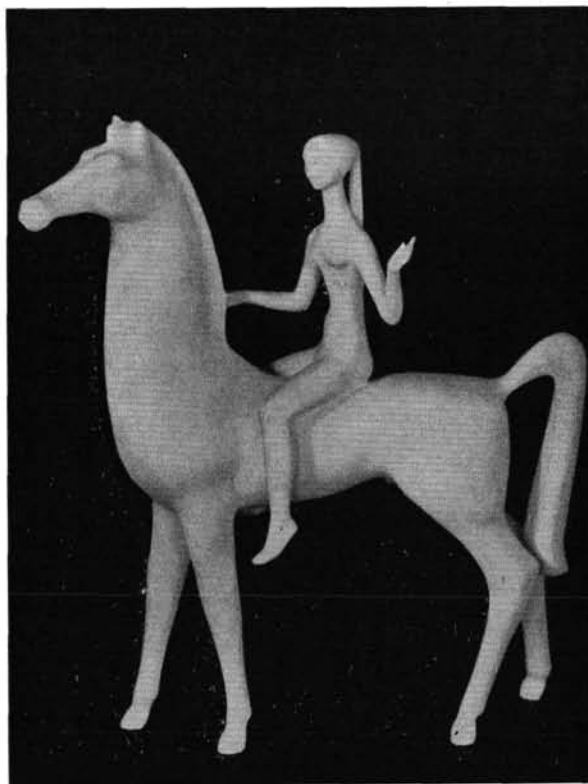
A herendi szobrok.

A jubileumi plasztikai pályázat eredményei és tanulságai szükségessé teszik a nagymultú gyár fi- gurális termékeinek tanulmányozását ez alkalom- mal. Herend elsősorban művészi minőségű haszná- lati- és díszedényeivel vált Európa-szerte ismertté. A gyár termelésében a döntő mennyiség mindig az edény- és dísztárgyféleség volt. Szobrászati és alkalmazott plasztikai alkotások⁶ ugyan előfordulnak már az 1840-es esztendők végétől, de a XIX. század folyamán és a XX. század első két évtizedében az edényekhez hasonló jellegzetes herendi forma nem alakult ki. Az 1920-as években történt átszervezés következtében a gyár vezetésében és művészeti irá- nyításában újabb fellendülés következett be.⁷ Ez időszak legnagyobb eredményének tekintjük, hogy az edények mellett különféle plasztikai művek gyár- tására is súlyt helyeztek. Ennek következtében az edényekhez hasonlóan kialakulhatott Herend plasztikai formavilága.

A közel két évtizedes fejlődés eredményeinek számbavétele az — 1942 decemberi — Országos Kerámikai Kiállítás nagyméretű seregszemlájén történt meg, amelyen a legismertebb kerámikus iparművészek, fazekas népművészek, műhelyek és nem utolsó sorban a porcelán- és kerámiagyárak, — köztük a Herendi Porcelángyár Részvénytársaság is — részt vettek.⁸ Ez a kiállítás mindössze három esztendővel a gyár 100 éves jubileuma (sic) után került megrendezésre, ami nem hosszú idő nagyobb mennyiségű újabb tárgy gyártásához. Mégis figyelmet érdemel a nagyszerű tárlat katalógusa alapján készített statisztika, amely tükrözi a szob- rok készítésének előtérbe kerülését és fokozódását, negyvenes évek elejétől. A kiállítás és az azt mege- lőző (1941 — 42) évben 48 szoborkompozíciót készí- tettek, mint új tárgyat, szemben az előző tizenhá- rom évvel (1928 — 40), amikor mindössze 25 új mű- vet hoztak létre.⁹ A katalógus számszerű adatait csak mennyiségi mutatóknak tekinthetjük, ame-

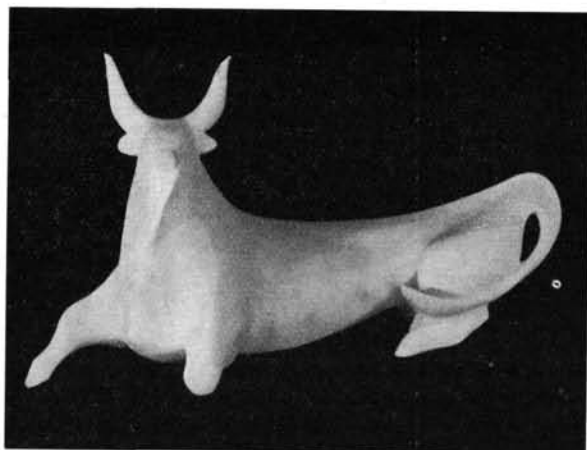
lyekkel művészi minőséget nem mérhetünk. Érzé- kelhetően mutatják azonban, hogy a „herendi plasztika” formavilágának kialakulása, ami ebben az esetben mégsem független a mennyiségi tényezőktől, lényegében ezekben az esztendőkből fejlődött be. — A herendi figurák jellemző vonása natura- lisztikus szemléletű ábrázolásmód. Tükröződik eb- ben a két világháború közötti évtizedek uralkodó művészeti szemlélete, amely a jelenségnek realista ábrázolási módja és a naturalizmus keretein belül foglalt helyet. Ugyanakkor a művészi mondani- való, az eszmei tartalom csekélységében, alacsony szintjében, vagy annak teljes hiányában az üres formákban szükségszerűen szolgálta azokban az esztendőkből a propagandát. Ennél a pontnál találkozott a társadalom igényei és a gyár terme- lési érdekei.

A tartalom a kor eszméjének tükrözője, formai megjelenítése, kifejezte a rendszer általános művé- szeti eszméit, amelyben a történelmi mult, a vallás — hang és írás nélküli — tolmácsolására legmegfele- lőbb ebben az esetben éppen a porcelán anyaga volt. A politikai és történelmi témák mellett na- gyobb szerep jutott a vallási témák ábrázolásának,

6. Hanzély Jenő: Lovas-lány
6. J. Hanzély: Reiterin
6. Jenő Hanzély: Cavalière
6. Енѣ Ханзели: Всадница.

7. Sinkó András: Bika
 7. A. Sinkó: Stier
 7. András Sinkó: Taureau
 7. Андраш Шинко: Бык.

Az újabb művészeti törekvések.

Az 1940-es évek elejére kialakult „herendi plasztikai stílus” szellemében fejlődött a szobrászat tovább, egészen az ötvenes évekig, amikor az újabb művészeti célkitűzésnek megfelelően alakult a gyárban a művészet. Ebben a periódusban, amely közel tíz évig tartott, és magábafooglalta azokat a törekvéseket, amelyek a szocialista realizmus elméletének gyakorlati alkotói módszerét tekintették legfőbb célkitűzésnek. A kísérletezés, a realizmus formáinak keresése a herendi porcelánban elsősorban egy az egész művészetre jellemző irodalmiságban, sokszor illusztratív elbeszélő formában jelentkezett. Az eredmények, az új formavilág kialakítására irányuló erőfeszítések, amelyek újabb és újabb témákban öltöttek testet, magukban még nem vezettek teljes, csak részlet megoldásokhoz, amelyek további problémáját vetették fel esetenként a képzőművészethez, vagy az iparművészethez való tartozásnak. A felületek realiztikus megmintázása, a szerkezetek aprólékos kidolgozása élesen vetette fel a színek alkalmazásának kérdését, ami csak tovább bonyolította a kibontakozás irányába való haladást. A porcelánfestés naturalisztikus élményekből való táplálkozása és továbbélése erősen korlátozta a plasztika lehetőségeinek kihasználását. Ez a megkötöttség szükségszerűen vezetett a témák leszűkítéséhez, konvencionálisnak nevezhető naturalista ábrázolási forma kialakulásához. Az évtized kísérletező tevékenységét ennek ellenére is eredményesnek ítélni lehet, mert ha kizárásos módszerrel is, de bebizonyosodott, hogy az újabb törekvések nem a korszerű művészet irányában mutattak fejlődést, hanem a naturalisztikus hagyományok továbbélése irányában. Porcelánművészetünk jelenkori állapotában a naturalisztikus külsőségekben élő formai útkeresés a legfőbb veszélyét magában rejtő jelenség. A realizmus lehetőségeinek keresése, annak módozatai foglalkoztatták ugyan az alkotókat akkor is, amikor az általános művészeti célkitűzéseknek megfelelő témákban látták a korszerű porcelánplasztikának gyors megvalósítását. A korszak művészeti alkotásai ilyen formán eltérnek a két világháború közötti időszakban kialakult „herendi plasztikai stílustól”, nemcsak az ábrázolt témákban, hanem azoknak művészi felfogásában is.

amelyek ugyancsak nagymértékben kapcsolódtak a fentebb elmondottak szolgálatába. — A történelmi és politikai, valamint az egyházi témájú plasztikai alkotások mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül a sport témáját sem, amelyben néhány magas színvonalú szobrászati eredmény született azokban az években. Hozzá tartozik ez a téma is a herendi plasztikai nyelvezet kialakulásához. — Jelentős szerepet kaptak a különféle akt-ábrázolások, amelyek az ideális női testet utánozva sokszor művészi színvonalon tökéletesnek nevezhető, részletező mintázásában, nem egyszer az érzékiség és obszcenitás határát súroló kompozíciók szerkesztésében és modellálásában mutattak be ilyeneket.

A herendi szobrászati „stílus” jellemzője a mintázott emberi test felületének teljes lecsiszolása, lesimítása, az izom és csontrendszer eltüntetése, a konstrukcióhoz tartozó karakterisztikus formák teljes feloldása. A porcelángyártás feltételei, az anyag alakíthatósága, szükségszerűen formálólágnak hatnak a figurális alkotásokra, már a kompozíció vázlatának elkészítésekor. Nem jelenti ez íratlan törvény kényszerét a szobrászra, amikor a mintázott test felületének formailag és felületileg érzékelhető látszatát a naturalizmus feltételezett valóságában fejezi ki. A herendi porcelánplasztika e kései alakulása és fejlődése eltér az európai porcelán szobrászattól, amelyet a XVIII. századtól kezdődően az egyes korszakok ismert szobrászai teremtetek meg. Az ilyen formai és tartalmi fejlődés szükségszerűen következik a korból és annak művészeti elképzeléseiből, amit Herenden porcelánban alakítottak ki.

A porcelánplasztika fejlődését segítő, azt előmozdító kritikai tevékenység, az iparművészet elméleti kérdéseinek periférikus kezelése, az elemző-összehasonlító és értékelő bírálat hiánya következtében az alkotók segítséget nem kaptak. A sorozatosan megisméltető pályázatok, megbízások vagy kiállítások csak a a mindenki számára követhető realista témákat és kifejezési formákat szorgalmazták. Természetesen ez nem vitte és nem is vihette előbbre a bonyolult kérdés megoldását, inkább elmélyítette azt a művészeti válságot, amelynek következményeként egyre csökkent a művészi értékű porcelánszobrok száma: elsősorban a herendi, de más hazai porcelángyárakban is.

Az ötvenes évek közepétől napjainkig tartó, ismét közel tizesztendősz korszakról beszélhetünk, amelynek egyik jelentős állomása a jubileumi pályázat, eredményeivel és minden hiányosságával együtt. Az utolsó évtizedben tapasztalható a témák és formai megoldások szélesebbkörű kibontakozása. Eredménynek tekintjük, hogy a művészek szabadabban nyúltak a témákhoz, a korszerű plasztikai nyelvezet kereséséhez. A szinte korlátlan lehetőségek azonban sokrétűen vetették fel ismét a porcelánszobrászat problémáit és állásfoglalásra készítették elsősorban a közönséget, de a kritikuskokat is. Az alkotók egy csoportja inkább megmaradt a hagyományos formák járt útján. Néhány művész volt, aki a nehezebben járható utat, az újabb lehetőségeket kereste. Az évek múlásával egyre jobban növekedett az utóbbiak tábora, keresve és kutatva a „modern”, „elvonat” formákban a megoldást. Következésképpen nem használom ebben az esetben a „korszerű” fogalmat, mert véleményem szerint egyik csoport sem jutott ahhoz közelebb, — főleg az utóbbiak távolodnak el egyre inkább a korszerűségtől, a formális „modernség” irányában.

A korszerűség

A fogalmat általánosságban használjuk az új, a modern dolgokra, de csak általában, amit mindenki tetszése szerint tölt meg tartalommal. A korszerűséget e szerint igenli, vagy vitatja, szükségeli, vagy elveti. A porcelánplasztika esetében többről van szó és konkrétan olyan művészeti problémáról, amely az egész európai porcelánplasztika történetén végighúzódik és amire tanulmányaink során már eddig is néhány alkalommal rámutattunk. A barokk, a rokokó és a klasszicizmus stílusvilágában születő, majd a népi-barokk és biedermeier formákon fejlődő porcelánszobrászat szükségszerűen alakult a kor általános

stílusigényeinek megfelelően és szolgálta a társadalom törvénnyel is körülbástyázott szűkebb uralkodó rétegének igényét, művészeti elképzelését. A történelmi stílusok kora már több mint egy évszázada lejárt. Azóta nem alakulhatott ki egy újabb, mindent átfogó stílus, mert a társadalmi feltételek nem igényelték annak tartalmát és formáját. A hazai porcelánszobrászat, de az egész porcelánművészet nagyobb része még ma is, százestendők múltával sem tud — vagy csak nagyon nehezen — szabadulni a történelmi porcelánstílusok formái előképeitől.

A herendi gyár esetében a korszerű porcelánplasztika kérdései fokozott bonyolultsággal vetődnek fel, mert annak formavilága a XX. század első felében alakult ki, ami következménye nemcsak a gyár különleges helyzetének, hanem a képzőművészeti viszonyainak is. A nagyobb történelmi stílusok hatottak a herendi szobrok fejlődésére még a XX. században is a kor, az előképek többszörös áttételével, a hazai körülményekkel együtt. Jelenlegi tervező művészeink előtt is ott a herendi formahagyomány, de a gyár egzisztenciális léte is befolyást gyakorol művészetünkre.

Korunk általános művészeti célkitűzései, amelyek figyelembe veszik az egyes művészeti ágak speciális helyzetét, módosultak az utóbbi időben, de nem mondtak le az alapvető művészeti elvekről, amelyek a mai társadalmi és történelmi viszonyainkat kell hogy tükrözzék, és egyre inkább kifejezők társadalmunk struktúráját.

Az újabb művészi tartalom, a formák kialakítása, a korszerűség nem jelenthet valami zárt stílusformát, mert korunk társadalmában az osztályok helyzete, az igények változása, az élet dinamikájának fokozódása, erőteljesen hatnak valamenyny művészeti terület alakulására. A művészet nem szorítkozhat stílusformák határai közé, amikor a művészet tartalmát jelentő környező világ kitérül a haladó ember előtt. Ennek érződni kell a művészek alkotó készségében, a közlendő témák gazdagodó sokaságában. Ez a teljes szélességében és mélységében kibontakozó alkotói szabadság ugyanekkor felveti a művészet létrehozóinak a felelősségét.

Tanulmányunk keretében nem vállalhatjuk a tervezők számára olyan gyakorlati útmutatás adását, mint az elmúlt évtizedek általunk jelenleg bíralt kritikai megjegyzései, vagy a kultúrpolitikai célkitűzések, amelyek az alkotók felé irányultak — mint program, a művészi gondolat gyakorlati anyagbaformálását előmozdító jelszökeként.

A korszerű művészet nem tagadhatja meg az egyetemes művészet nagyszerű történelmi emlékeit, amelyekben az egymást követő társadalmi formá-

ciók tükröződtek, nemcsak az építészet és a képzőművészet ágaiiban, hanem az iparművészetben, így a porcelánszobrászatban is, amely az adott korok társadalmi viszonyai között egy bizonyos meghatározott művészeti igény kielégítőjeként jött létre. Ezért a korszerű művészet magában egyesíti azokat a művészeti eredményeket, amelyek az őt megelőző korokban keletkeztek és hatottak. Magán viseli korunk művészeti elképzeléseit, tartalmi és formai törekvéseit is. Napjainkban nem lehet olyan társadalmi igény, illetve nem lehet egyetlen társadalmi osztály, vagy réteg, amelynek a múlt-hoz hasonlóan különleges, a kor meghatározása szempontjából egységes, az uralkodó osztály által diktált stílusa lenne, mert az ellentmond korunk egész filozófiai rendszerének, művészet-esztétikai tartalmának. Nem kötheti meg és nem oktrojálhatja a társadalom szűk rétegének, kiemelkedő tagjának uralkodó helyzetéből adódó, világnézete által kialakított stílusa, a művészet egyetlen ágazatában működő kezét sem.

A korszerű herendi porcelán megteremtésének lehetőségei — a termelés feltételei — adottak, de felvetődik a kérdés, hogy a társadalom milyen mértékben és milyen színvonalon igényli a porcelánszobrokat, elsősorban a környezetben elhelyezhető témák megítélése, másodsorban a megjelenítés, a

formai látvány szempontjából? Társadalmunk jelen állapotában — annak dinamikus fejlődéséből adódóan — egyre nagyobb az a számokban lemérhető igény, amely a korszerű művészeti alkotások iránt a kultúra és a művészet valamennyi területén megnyilvánul. Ugyanakkor számottevő mennyiség még az, ami egy adott ponton minőség is, a társadalom egy részének igénye, amely fenntartásokkal fogadja a korszerűnek nevezett művészetet és hajlamos arra, hogy bizonyos konvencióknak engedve a hagyományos tartalmat és formákat igényelje. Ezzel egyidejűleg szükségszerűen vetődik fel annak a problémának a megoldása, hogy az alkotók egyrészt melyik igény kielégítésének képviselői, hogyan ismerik korunk általános, mindent átfogó művészeti igényét és milyen felkészültséggel és művészi felelősséggel közelednek miandánivalójuk tárgyi megjelenítéséhez. Ebben az esetben nem tartjuk szükségesnek külön vizsgálni a gyártás problémáit, mert az iparművészeti alkotások már vázlatukban is magukban hordozzák a kivitelezés megoldásának anyagát és módját. E három egymásra állandóan ható és bonyolult kölcsönhatásokban megmutatkozó tényező alakítja és formálja a korszerű művészetet, nemcsak a Herendi Porcelángyárban, hanem az iparművészet valamennyi területén egyaránt.

Molnár László

J E G Y Z E T E K

- ¹ Mihalik Sándor: Stíngl Vince herendi kerámia műhelye. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 1. (1963) 221 – 230. o.
Molnár László: A Herendi Porcelángyár a reformkorban. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 1. (1963.) 231 – 245. o.
- ² Molnár László: A 125 éves herendi porcelán. Művészet. VI. évf. 1965.
- ³ Pályázati felhívás – a Herendi Porcelángyár 125 éves jubileumával kapcsolatban. Erre vonatkozó összes iratok az Iparművészeti Tanács 1964. évi iratanyagában.
- ⁴ A pályázati felhívás a) és b) pontja a beküldendő plasztikai munkákat méretszerint osztotta 20 cm. alattiakra és 20 cm. felettiekre. Ugyanakkor helyes lett volna különbséget tenni, egyrészt az egy és több alakos kompozíciók között, amelyek létrehozása alapvető különbség. Azt is megoldhatónak tartottuk volna, ha külön csoportban bírálják el, illetve írják ki az embert és külön csoportba az állatokat ábrázoló kompozíciókat.
- ⁵ Molnár László: A herendi porcelán. Építőanyag. 14. évf. 6. sz. 1962. 201 – 205. o.
- ⁶ Ebben az esetben önálló plasztikai alkotásoknak tekintjük mindazokat a kompozíciókat, amelyek embert ábrázolnak, vagy valamely cselekményt jelenítenek meg porcelánban. Ide soroljuk az állatkompozíciókat, vagy olyanokat is, ahol embert és állatot együtt, vagy állatok csoportját mutatja be a művész. A fentiekkel szemben alkalmazott plasztikai alkotásoknak tekintjük az olyan kisebb ember vagy állat alakokat, amelyeket edényeken vagy dísz tárgyakon, azok fogójaként, vagy plasztikus díszeként helyeznek el.
- ⁷ 1923-ban alakult meg a „Herendi Porcelángyár Részvénytársaság”, amelynek az átszervezés évében mindössze 15 munkása volt. Az átszervezéssel kialakult új helyzet, a gazdasági fellendülés eredményeként 1939-ben már 430 személyt foglalkoztatnak a gyárban. – Herend 100 éves Kiállítása. – Rendezi az Országos Magyar Iparművészeti Társulat, (1939) Latabár Károly előszavával.
- ⁸ Országos Magyar Kerámikai Kiállítás (1942). – Országos Magyar Iparművészeti Társulat, Richter Aladár előszavával. – Katalógus.
- ⁹ Az Országos Kerámikai Kiállítás katalógusát hiteles forrásnak tekintjük, de feltételezzük, hogy a tárlaton nem került minden plasztikai mű bemutatásra, amelyeket korábban, vagy a kiállítás évében készítettek. A gyárban a szobrok száma így lényegesen nagyobb volt a valóságban, mint a bemutatott. A Herendi Porcelángyár összesen 196 tételt állított ki, amelyek között 73 plasztikai mű, 28 alkalmazott plasztika, 6 edény-készlet és 89 egyéb: váza, dísz tárgy, ajándéktárgy, edényfésülés szerepelt.

Preisausschreiben für Kleinplastik anlässlich des Jubiläums der Herender Porzellanfabrik

Das 125 jährige Jubiläum der Herender Porzellanfabrik ist mit dem Beginn der Fabrikunternehmung von Moritz Fischer eng verbunden. Die sich auf die Geschichte des Herender Porzellans beziehenden bisher bekannt gewordenen Angaben verknüpfen die Gründung ursprünglich mit dem Namen von Wenzel Stingl. Fischer hat jedoch vor allem bei der Ausgestaltung des „Herender Stils“ bedeutende Verdienste zu verzeichnen.

Anlässlich des Jubiläums schrieb der Rat für Kunstgewerbe und die Landesunternehmung für Feinkeramisches Gewerbe des Ministeriums für Bauwesen einen Landeswettbewerb zur Entwerfung plastischer Schöpfungen und Schmuckgegenstände aus. Von den eingesandten Arbeiten wurden sieben von der Jury mit einem Preis ausgezeichnet. Dies ist als ein recht bedeutendes Ergebnis zu betrachten, selbst in dem Falle, daß die Schöpfungen in der modernen plastischen Darstellung durch Porzellan neue Wege suchen und diesen Zustand auch an sich tragen. — Hierbei enthüllen sich all die Probleme, die sich den Entwerfern im Zusammenhang mit der Themenwahl, sowie der zeitgemäßen Formung stellen. Die preisgekrönten Arbeiten zeigen uns im Rahmen der realistischen Auffassung nicht nur die Stilprobleme der Gewerbekunst der Gegenwart, sondern auch die zu lösenden Aufga-

ben der zeitgemäßen Darstellung im Kunstgewerbe unserer Zeit.

Der Aufschwung der Kleinplastik erfolgte in der Herender Porzellanfabrik erst verhältnismäßig spät, in den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts und auch ihr prägte sich in zwei Jahrzehnten, den Gefäßen ähnlich, der eigenartige „Herender plastische Stil“ auf. Bis Mitte 1940 wurden in erster Reihe dem Geiste der allgemeinen Kunstanprüche des Zeitalters folgend historische, politische, religiöse, Sport- und Aktstatuetten hergestellt.

Während der vergangenen zwanzig Jahre kamen einerseits in traditionellem Sinn genommene realistische, andererseits völlig ungebundene Bestrebungen in Gehalt und Form zur Geltung. Keine von diesen führte jedoch zu den erwünschten künstlerischen Ergebnissen.

Die richtige Auslegung der Modernität und ihre Ausdrucksweise in der künstlerischen Schöpfungsarbeit kann zur Lösung der Schwierigkeiten in der heutigen Porzellankleinplastik führen. Das eine moderne Kunst beanspruchende Publikum, sowie das künstlerische Können der schaffenden Künstler kann nicht nur in Herend, sondern auch in der gesamten Gewerbekunst Ungarns die wahrhaftig moderne Kunst gestalten.

László Molnár

Le concours jubilaire pour oeuvres plastiques ouvert par la Manufacture de Porcelaine de Herend

Le 125e anniversaire de la Manufacture de Porcelaine de Herend se rattache au commencement de l'activité de Mór Fischer. Les données mises au jour relatives à l'histoire de la porcelaine de Herend rattachent la fondation de la manufacture au nom de Vince Stingl, toutefois Fischer eut des mérites considérables dans la formation du „style de Herend.”

A l'occasion de cet anniversaire le Conseil d'Art Décoratif et l'Entreprise Industrielle Nationale de Fine Céramique ouvrirent un concours national pour des objets plastiques et décoratifs. Le jury a primé six oeuvres présentées au concours, ce qui peut être considéré comme un grand résultat, malgré l'état expérimentatif des formes modernes de la porcelaine que ces oeuvres représentaient. A ce concours se sont posés les problèmes du sujet et du modelé modernes. Les oeuvres primées montrent, à l'intérieur du cadre d'une conception réaliste, non seulement les problèmes actuels d'ordre stylistique des arts décoratifs, mais présentent aussi les tâches de la représentation moderne dans les arts plastiques de nos jours. qui attendent à être résolues.

Dans la Manufacture de Porcelaine de Herend

la sculpture n'a commencé à se développer que dans les premières décades du XXe siècle, et pendant ces deux dizaines d'années on a vu se créer dans le domaine des figurines, un „style de Herend” spécifique, tout comme dans les autres objets de porcelaine. Jusqu'au milieu des années 1940, la fabrique a confectionné en premier lieu des figurines historiques, politiques, religieuses et sportives, répondant aux demandes artistiques générales à l'époque.

Dans les vingt dernières années ce sont, d'une part, les tendances réalistes traditionnelles qui se sont affirmées dans la production, et d'autre part les efforts de confectionner des figurines libres en formes et en contenu. Ni l'une ni l'autre tendance n'ont apporté les résultats artistiques désirés.

Seule l'interprétation correcte du modernisme et son expression dans l'oeuvre d'art peut conduire à la solution du problème de la figurine de porcelaine moderne. Le public demande un art moderne, et la préparation satisfaisante des artistes peuvent créer un art vraiment moderne, non seulement à Herend, mais aussi dans tous les arts décoratifs de la Hongrie.

László Molnár

ЮБИЛЕЙНЫЙ КОНКУРС НА СКУЛЬПТУРНЫЕ ИЗДЕЛИЯ ХЕРЕНДСКОГО ФАРФОРОВОГО ЗАВОДА

125-летний юбилей Херендского фарфорового завода связан с началом заводского предприятия Мора Фишера. Все-таки, полученные до сих пор давние по истории приписывают основание завода Винце Штинглю. В то же время Мор Фишер имеет немаловажные заслуги в создании „херендского стиля“.

По поводу юбилея Совет прикладного искусства и Предприятие тонкой керамики Венгрии Министерства строительства объявили конкурс по всей стране на пластические произведения и планирование орнаментальных предметов. Из материалов, поступивших на конкурс по пластике семеро получило призы от жюри, что можно считать весьма значительным результатом даже и в том случае, если изделия указывают на этап изыскания современного пластического воплощения фарфора. — В порядке конкурса открылись проблемы, перед чем стояли участники конкурса в связи с выбором темы и современной лепкой. Изделия, получившие призы в рамках реалистической концепции показывают не только современные стилевые проблемы прикладного искусства, но и задачи изобразительного искусства наших дней по решению современного изображения.

На Херендском фарфоровом заводе пластика и

скульптура сравнительно поздно, лишь в первых десятилетиях нашего века получили подъем, и в течение двух десятилетий, как и в случае псуд, и в этой области создался своеобразный „херендский пластический стиль.“ До первой половины 40-ых годов нашего века изготовлялись в первую очередь исторические, политические, религиозные, спортивные статуэтки и ню, в духе общих потребностей по искусству данной эпохи.

В последних двух десятилетия, с одной стороны, выражались реалистические стремления в традиционном смысле слова, а, с другой стороны, вполне свободные стремления по содержанию и форме. Ни одно из обоих не принесло желательных художественных результатов.

Только правильное толкование и понимание современности и ее выражение в творческой работе скульпторов может приводить к решению проблем фарфоровой скульптуры наших дней. Публикой, желающей современного искусства и соответствующей подготовленностью творцов может быть создано действительно современное искусство, не только в Херенде, но и в области всего прикладного искусства Венгрии.

Ласло Молнар

Helytörténet és természettudomány

Az elmúlt években szerte az országban fellendült a helytörténeti kutatás. Ahol valamilyen személyi vagy esetleg tárgyi, pontosabban „helyi” adottság miatt sok éves vagy már több évtizedes múlt-ra tekinthet vissza a helytörténeti kutatás, ott igen előrehaladott az illető településnek, néprajzi közösségnek vagy egyéb egységnek az ismerete. A közeli és a távoli múlt iránti érdeklődés feltűnően megnőtt – talán egyrészt a megnövekedett kulturális igények egyik megnyilvánulásaként, másrészt az eddigi helytörténeti kutatás sokszor országos (és néha nemzetközi) eredményeinek a hatására. Az érdeklődéssel mint kulturális jelenséggel törőd-nünk kell, és olyan szemléletben kell fejlesztenünk, hogy a legkedvezőbbben szolgálja a helytörténeti kutatás valamennyi lehetséges témáját.

A helytörténeti kutatás érdemi (és legtöbbször szervezési) vezetésére legalkalmasabbak azok, akik hivatásszerűen ezt a munkát vállalták egész életükre. Közismert, hogy ezzel a hivatással a múzeológusok és levéltárosok, mégpedig elsősorban a vidéki múzeumok és levéltárak munkatársai jegyzték el magukat. Tevékenységükben jelentős szerepet kell játszani annak, hogy az új és egyre inkább társadalmi üggyé váló helytörténeti kutatást ők karolják fel. Egyáltalán nem szorul bizonyításra az a tény, hogy e helytörténeti kutatás mily messzemenően szolgálhatja bármilyen képzettséggel rendelkező múzeológusnak a múzeum-ügy (és a levéltárosnak a levéltár) érdekében végzett kutatását. A múzeológusok és levéltárosok mellett a vidéki könyvtárak munkatársai, továbbá az általános és középiskolai pedagógusok állnak legközelebb a helytörténeti kutatómunkához. A múzeológusok, levéltárosok és könyvtárosok csekély száma miatt a helytörténettel foglalkozó pedagógusok azok, akik széleskörű megbecsülést tudnak kivívni ennek az üggynek. Az ő lelkes és valóban tudományos felkészültségű munkájuk ad társadalmi alapot és országos méretű kulturális tevékenységet a helytörténeti kutatásnak. Ezért nagyon kívánatos, hogy minél több pedagógus kap-

csolódjék be a honismereti munkának ebbe a nagyon szép ágába.

Már többször használtuk a „helytörténet” kifejezést, de még nem magyaráztuk meg a jelentését. Helytörténet alatt általában az elmúlt idők embereinek tevékenységét és alkotásait leíró, továbbá az oknyomozó történetkutatás módszerével értelmező munkálatokat értik, egy adott területre vonatkozóan. Hangsúlyoznunk kell, hogy a helytörténet nem önálló tudomány, hanem gyűjtőfogalom. Amikor helytörténettel foglalkozunk, számos tudomány szempontjából és módszerének alkalmazásával tanulmányozhatjuk egy hely történetét. Ha a „hely” szemszögéből nézzük a dolgot, akkor úgy is megfogalmazhatjuk az előző gondolatot, hogy valamely tudomány kutatási témáját és módszereit speciálisan alkalmazzuk egy-egy hely megismerése érdekében.

A helytörténettel való foglalkozás „helyet” tételez fel, amit az előzőekben „adott terület”-nek neveztünk. Az „adott terület” legtöbbször közigazgatási egység: falu, nagyközség, város. Elvértve fordul elő, hogy az egység megválasztásában néprajzi, földrajzi vagy esetleg más tudományos szempont vezet az illető helytörténészt. Azt ellenben egészen természetesnek érezzük, hogy aki helytörténet iránt érdeklődik és ezzel foglalkozik, az majdnem minden esetben az illető helységben élt (és jelenleg élő) emberek történetével kíván megismerkedni. Nagyon kevesen vannak azok, akik nem ezt értik „a helytörténet” fogalmán. Sőt, megtoldhatjuk a gondolatsort azzal, hogy aki nem az ember történetével kapcsolatos témával foglalkozik valamely közigazgatási egységben, az magát nem is tekinti helytörténésznek.

Pedig ha alaposan megvizsgáljuk a dolgot, akkor hamarosan kiderül, hogy a helytörténet – a tudományok két ágának megfelelően – két témakört ölel fel: a társadalomtudomány és a természettudomány körét. A társadalomtudomány nagyon szerteágazó tudomány. Mint általában, úgy helytörténeti vonatkozásban sem foglalkoz-

hatunk „társadalomtudományi” szinten helytörténettel. A társadalomtudományok közül választani kell egy-egy tudományágat, például a néprajzot, művészettörténetet, és aztán hozzáfogni a munkához. A választás lehetőségeibe beleszól még az a tény is, hogy tudományos ismereteink szinte áttekinthetetlenül kiszélesedtek és ezzel párhuzamosan specializálódtak. Ezért ma már egy-egy kiválasztott tudományon belül is el kell döntenünk a konkrét kutatás tárgyát. Így például, ha néprajzzal kívánunk foglalkozni, akkor a népi építkezés, szőlőművelés, folklór stb-stb. tanulmányozását kell kitűzni a kutatás tárgyául, mert még ezekre a – nevezük ezúttal így – résztudományokra vonatkozó ismereteink is igen bőségesek. A szakszerű ismeretek figyelembevétele nélkül igazi kutatómunkát nem lehet végezni. Ugyanis egyrészt ezekből meríthetünk magunknak kutatási szempontokat, módszereket, szemléletet stb., másrészt nem esünk abba az elemi hibába, hogy felfedezünk régen ismert tényeket, folyamatokat.

A társadalomtudományról elmondott előbbi általánosságok közismertek, érdemi ellenvetés aligha tehető ellene. Csak azért látszott szükségesnek elmondani, mert hasonló okfejtéssel ugyanez vonatkozik a természettudományra is. Sőt, a tudomány specializálódása fokozottan érvényes a természettudományra. A természettudomány egyik osztályozási szempontja lehet, hogy az ember mennyire befolyásolja a természet jelenségeit. Ilyen megfontolással beszélhetünk szoros értelemben vett és az embertől befolyásolt természeti tudományokról. A „szoros értelemben vett természeti tudományok” alatt kizárólag a természet, tehát az ember létezésétől független természeti jelenségek vizsgálatát kell érteni. A példának felsorolásra kerülő tudományok valószínűleg homály nélkül megértetik ezt a megállapítást. Az őslények, a kőzetek, a természeti földrajz, a természetes növény- és állatvilág (flóra és fauna) stb. olyan jelenségek és történések tanulmányozását engedik meg, melyek az ember jelenléte nélkül is ugyanúgy alakulnának, mint a jelenlegi körülmények között. Ellenben „az embertől befolyásolt természeti tudományok” vagy más megjelenésben, vagy egyáltalán nem léteznének emberi munka nélkül. A hasznosítható anyagok kutatása (pl. szénkőzet, bauxitföldtan) a mezőgazdasági földrajz, a növénytermesztés, az állattenyésztés stb. is természettudomány, de már nem az „érintetlen” természetet vizsgálja, hanem az ember valamilyen úton-módon mindig megfosztja azt eredeti „természetességétől” és többé-kevésbé hatalmában tartja.

De térjünk vissza eredeti mondanivalónkhoz: a

helytörténet és a természettudomány közti kapcsolatra. Mint már érintettük, a természettudományok egyetlen tudományát sem szokták a helytörténeti kutatás tárgyának tekinteni. Nagyon helytelen felfogás ez! Ez a szemlélet csak legutóbb kapott néhány soros cáfolatot. A Honismereti Útmutató sorozat 2. füzetének (Szántó Imre: Honismeret és helytörténet) előszavában a sorozatot kiadó Népművelési Intézet szerint a honismeret (a mi esetünkben azonos az általunk használt helytörténet fogalmával) „lehet földrajzi (lakóhelyismereti, szülőföldismereti, környezetismereti)... , természetrajzi (országjáró, turisztikai, állattani, madártani, kőzettani, barlangászati, stb.)... adatok és anyag gyűjtése.” A „földrajzi” és „természetrajzi” témának a helytörténet fogalmába való értése cáfolat azokkal szemben, akik ezt tagadják. Ellenben a természettudományok korszerű rendszerezésétől távol áll az a felfogás, mely a természettudomány vonatkozásában földrajzról és természetrajzról beszél, mégha „csak” a természettudomány és a helytörténet kapcsolatát vizsgálja. Továbbá teljesen helytelen, hogy a „természetrajz” tárgyának tüntetjük fel az országjárást és a turisztikát mint kutatási témát. A madártani kutatás pedig nem az állattanhoz tartozik? Nem lényegbevágó hibák ezek. Mégis vigyázni kell a fogalmak pontos használatára éppen a helytörténet és a természettudomány kapcsolatának a tárgyalásakor. Kialakulóban levő kutatási tevékenységet nem szabad még akár néhány soros elvi helytelenségekkel sem megterhelni. – Tehát ha valaki helytörténettel kíván foglalkozni, nem feltétlen csak társadalomtudományi témát választhat. Amint lehet egy (vagy néhány) község népi szőlőművelését, törökkori történetét stb-stb. tanulmányozni, ugyanúgy nyugodtan választhatjuk az egy (vagy több) község határában élő virágos növényeket, az ott található földrétegek alakulását, kővületeket, kőzeteket stb. vizsgálódásunk témájaként. A tudomány általános szempontjából ugyanolyan értékes munkát végzünk, ha akár természet-akár társadalomtudományi témával foglalkozunk.

A társadalomtudományi kutatás helytörténeti vonatkozásban általában közigazgatási „egységeket” (község, város, járás, megye) szokott vizsgálat tárgyává tenni. Ezek az egységek az embertől többé-kevésbé önkényesen elhatárolt egységek. Jóval kevesebb az olyan „egység” választása, mely nem az ember által megszabott (közigazgatási) határokat tekinti társadalomtudományi témájának egységeként. Legtöbbször a (természeti) földrajzi alapon való elhatárolást alkalmazzák. – A természettudományi szemlélet egyik legfontosabb ismerve

éppen a „természetesség”. Esetünkben ez azt jelenti, hogy nem szabad ragaszkodnunk semmiféle közigazgatási határhoz, hanem minden, szoros értelemben vett természettudományi vizsgálódáskor a község környékének „természetes” kis egységét kell kiválasztani.

A kiválasztás nem egyszerű feladat. Ehhez mindenekeleltt megfelelő szakismeretek szükségesek, másodsorban érzék a „természetesség” megítéléséhez. A „természetes egység” megállapítása akár az élettelen anyagból, akár az élővilágból hosszabb-rövidebb ideig (évezredek-évmilliók során) kialakított és (az emberi időmértéket tekintve) a mi korunkban megállapodottnak tekinthető formációk alapján történhet. A „természetes egység” fogalma ebben az esetben azonosul a kistáj fogalmával, mert általában a (terület-nagyság megkötése nélküli) táj „... nem valamiféle változatlan, statikus térbeli képződmény, hanem örök változásban, fejlődésben levő természeti egység, individuum: az elhatároló és alakuló domborzati és hidromorfológiai formák, éghajlati és időjárásai sajátosságok, vízrajzi jelenségek, növényi és állati társulások egymásból fakadó, egymást feltételező, egymásra ható és visszaható együttese”. (Bulla, 1962:2.) A természettudományi helytörténeti kutatás gyakorlati megvalósítása érdekében ugyanis meg kell találnunk azt a terület-nagyságot, mely éppen méreténél fogva alkalmas az ilyen témájú kutatásra. A szoros értelemben vett természettudományi kutatások alig terjeszkedtek eddig ki a kistájon belüli vizsgálatokra.

A kistáj fogalmának meghatározásával nem foglalkoztak még érdemben. Bulla Béla (1962) ugyan használja ezt a kifejezést „Magyarország természeti tájai” című (már hivatkozott) értekezésében, de nagyobb terület taxonómiai megjelölésére használja (pl. a Bakonyon mint középtájon belül szerepel a Keszthelyi-hegység, Déli-Bakony stb. mint kistáj). A természettudományi helytörténet szempontjából túlságosan nagy terület az, amit Bulla nyomán kell érteni a kistáj mint taxonómiai tájkatégória alatt. Ugyanakkor távol áll tőlünk, hogy a Magyar Tudományos Akadémiától jóváhagyott terület-nagyság megnevezési kategóriákat akár csak módosítsuk. Csupán a természettudományi helytörténet elősegítése érdekében indítványozzuk, hogy a geográfiai kistáj kifejezés helytörténeti vonatkozásban jóval kisebb terület megjelölésére szolgáljon. Ha szükséges lesz valamely konkrét természettudományi helytörténeti kutatás során használni a geográfiai kistáj fogalmát, akkor azt egyszerűen jelöljük „táj”-jal (pl. Nyírségi-táj), és ezen belül különböztessünk meg kistájakat. Pé-

dául a Déli-Bakony kistájai a veszprémi fennsík egészen Nagyvázonnyig; a Márkó-Szentgál-Nemesvámos-i hegyek, a szentgáli medence, a Városlőd-Úrkút-Szentgál-i hegyek, az Ajka-Úrkút-Padragkút-i hegyek; a Kabhegy és a Nagyvázonny-Pulatólodi-erdők, a Pula-Taliándörög-Vigántpetendi medence és az Agártető tömege. Meg kell jegyeznünk, hogy általános természeti földrajzi szempontból is elfogadható a kistájnak ilyen kis területre való szűkítése, mert alkalmas „a földrajzi burok individuális területegységeinek jelzésére...” (Bulla, 1962: 1). Gyakorlati szempontból pedig ez a kistáj-fogalom az az egység, amely területnagyságon bármilyen témájú vizsgálatot folytathat a természettudományi helytörténész.

A kutatás megvalósításakor felmerülő sok nehézség mellett gondolni kell arra is, hogy a legtöbb helytörténész kis igényekkel kíván munkálkodni — a kis igény pedig vonatkozik a terület nagyságára is. Hiszen ha más ok nem, akkor pedagógiai vagy egyéb elfoglaltsága miatt egyszerűen nem juthat több ideje arra, hogy nagyobb területet kutasson, lelkiismeretének megfelelő részletességgel. Az a kevés, elmúlt évtizedekben végzett természettudományi helytörténeti kutatómunka pedig minden elméleti érvelésnél jobban bizonyítja, hogy mennyire célravezető a „kistájon” végzett hidrogeográfiai, paleontológiai, entomológiai stb. kutatás. Manapság a hivatásos szakkutatók is egyre világosabban felismerik, hogy egy-egy nagytáj vagy főtáj (pl. Alföld, Dunántúli-középhegység) (Bulla, 1962) igazán részletes és alapos természettudományi szintézisét csakis a kistájak teljes megismerése útján lehet elérni. Ennek bizonyítására elég, ha utalunk a „Geologica Hungarica” és a „Földrajzi Monográfiák” köteteire, a „Bátorliget élővilága” és „A Szelidi-tó” c. könyvekre, számos természettudományi folyóiratunk (pl. Földtani Közlöny, Földrajzi Közlemények és Értesítő, Botanikai Közlemények, Rovartani Közlemények stb.) a magyar szakirodalomban úttörő jellegű néhány cikkére, értekezésére és a Magyar Földrajzi Társaság pályázati felhívásaira beérkezett monográfiákra, melyek egyaránt a részletes kistáj megismerést szolgálják.

A természettudományi helytörténet teljessé teszi „a helytörténetet”. Mai általános műveltségünk nem elégszik meg azzal, hogy megismerjük egy-egy közigazgatási egység lakóinak multbeli (és jelenkori) történetét, hanem érdekel bennünket a közigazgatási egységgel párhuzamos kistáj természetvilága is. Az emberrel kapcsolatos helytörténet (vagy társadalomtudományi helytörténet) az időben csak az embernek azon a területen való

megjelenésétől, tehát néhány ezer évre visszamenően tanulmányozhatja a „hely”-nek a történetét. A természetet kutató helytörténész ellenben visszapergeti az időt: szerencsés esetben sok-sok millió év előtti eseményeket, földtörténeti alakulásokat is kinyomozhat.

Mind a társadalom-, mind a természettudományi helytörténeti kutatásnak közéletünkre kiható következményét leginkább a múzeumi szervezet tette magáévá (amire az előbbieken már történt utalás a muzeológusokkal kapcsolatban). Valamennyi gyűjteménnyel rendelkező vidéki múzeumnak van gyűjtőterülete, ami általában elég mereven követi a közigazgatási határokat. A határok között mint egységben folyik a kutatómunka. Viszonylag későn ismerték fel a múzeumokban folyó természettudományi helytörténet jelentőségét. Míg a vidéki városok múzeumi manapság általában 60–80, esetleg 100 éves múltra tekinthetnek vissza, addig a vidéki múzeumokban természettudományokkal 20-30-40 éve foglalkoznak. Az elmaradás még más vonatkozásban is megmutatkozik. A vidéki múzeumi szervezetek alapítási oka egy régészeti, néprajzi, művészettörténeti stb. gyűjtemény megléte volt. Tehát ha valahol szükségesnek érezték a múzeum-alapítást, akkor ott az emberrel kapcsolatos valamilyen gyűjtemény/ek/ről kellett gondoskodni. Magyarországon természettudományi gyűjtemény vagy a természettudomány múzeumi szervezet formájában való felkarolása talán csak a Veszprémvármegyei Múzeum alapításakor (Laczkó Dezső európai jelentőségű geológiai gyűjteménye) készítette erre az illetékeseket. Ahol pedig már megszervezték a múzeumot, ott is csak szórványosan alakultak meg később a természettudományi részlegek. Az ország vidéki múzeumi hálózatára ez még ma is (és még hosszú évtizedekig) rányomja bélyegét: az 58, gyűjteménnyel rendelkező és múzeológust (tudományos kutatót) alkalmazó vidéki múzeum közül csak 6 múzeumban van 9 természettudományos muzeológus, és csak 8 múzeum természettudományi gyűjteménye bír országos jelentőséggel. Országos viszonylatban tovább rontja ezt a helyzetet az, hogy a 6 múzeum közül 4 a Dunántúlra (szombathelyi Savaria Múzeum, keszthelyi Balatoni Múzeum, pécsi Janus Pannonius Múzeum, veszprémi Bakonyi Múzeum), 1 az Alföldre (szegedi Móra Ferenc Múzeum) és 1 Észak-Magyarországra (egri Dobó István Múzeum) esik. (1965 december 31-i adatok.)

Nagyon helyesen állapítja meg a „Helyzetfelmérés a magyarországi múzeumokról, 1960. december 31” című kiadvány a vidéki természettudo-

mányi muzeológiai helyzetről hogy „A vidékre helyezett természettudósok maguk gyűjthetik össze a tájnak megfelelő anyagot, s részükre a MNM. — Természettudományi Múzeum is komoly segítséget nyújthatna duplum-anyaga egy részének átengedésével. A természettudományos világnézet megszilárdítása vidéki múzeumaink döntő jelentőségű feladata, ezért a természettudományi muzeológusok hiánya vidéken a terület egyik legsúlyosabb fogyatékosága, melynek mielőbbi felszámolására a végzett egyetemi hallgatók elosztásánál és a terület létszámfejlesztésénél egyaránt figyelemmel kell lenni.” A természettudományi muzeológia tehát kettős hátránnyal végzi munkáját: rövidebb múltra tekint vissza és jóval kevesebb művelője-gyűjtője van mint a társadalomtudományi muzeológiának. Az objektív nehézség mellé még egy, lényegében szubjektív gátló tényező is járul. Manapság, a természettudományos világnézet térhódításakor is a közéletet intéző szervek (és a nagyközönség) nehezen értik meg a természettudományi muzeológia szükségességét. Általános muzeológiai szempontból még ma is fokozottabb meggyőzéssel és nehezkesebb ügyvitellel lehet alkalmaztatni egy természettudományi szakképzettséggel rendelkező muzeológust, mint pl. egy művészettörténészt, legújabbkoros történészt stb. Ez a helyzet mind a vidéki múzeumi szervezeten belül, mind a múzeumi szervezet és a tanácsai apparátus viszonyában egyaránt meglevő (és fájó) állapot.

A természettudományi muzeológia jelenlegi vidéki helyzetének hivatalos értékelése szempontjából érdemes elolvasni az 1963. évi Országos Múzeumvezetői Konferencián „A múzeumi tudomány munká” című előadást (amit a Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztályának egyik osztályvezetője mondott el). Osztályozva a múzeum-típusokat ugyan kijelentette, hogy a „természettudományi múzeumok és gyűjtemények . . . száma nálunk vidéken indokolatlanul kevés”, de ezenkívül érdemben nem foglalkozott sem a budapesti, sem a vidéki természettudományi muzeológia égető személyi, gyűjteményi és a tudományos munkával kapcsolatos problémáival (pedig az előadás 18 oldal terjedelmű). Sajnos, maguk a természettudományos múzeumi szakvezetők a vitában egyáltalán nem hallatták szavukat: a 22 hozzászóló között egyetlen természettudományos szakember sincs. Így bizony még jelenleg is meglehetősen nagy értetlenség tapasztalható a természettudományi muzeológia ügye iránt, mind a minisztériumi irányítás, mind az illetékes szakvezetés részéről egyaránt. — Mindezek oly gátló tényezők, ame-

lyeken feltétlen lehet és feltétlen kell változtatni a vidéki természettudományi muzeológia érdekében.

A természettudományi helytörténet társadalmi üggyé váló tétele is sürgeti a változást ezen a téren. A vidéki, gyűjteménnyel rendelkező, tehát az ún. nagy múzeumok kezdeményezői lehetnek és vezetőivé válhatnak ennek a munkának. Mellettük egyre inkább szerephez jutnak a ma kismúzeumoknak nevezett táj-, illetve helytörténeti múzeumok. Ezek az intézmények és az itt dolgozó muzeológusok azok, akik a társadalmi figyelőszolgálatot, leletbejelentést, magángyűjtést stb., tehát a természettudományi helytörténeti munka gyakorlati és elvi munkáját megszervezik. A helyes kezdeményezés, a jó szervezés stb. egyben szervezeti formát biztosít, amire a mi viszonyaink között leginkább a múzeumok alkalmasak.

Nemcsak a tudományos, hanem a népművelési munkában is elhanyagolt a természettudományi tevékenység, amit híven tükröz a vidéki múzeumok kiállításainak téma szerinti megoszlása: vidéken összesen 92 múzeumi állandó kiállítás van, de közülük csak 10 múzeum rendelkezik természettudományi kiállítással (1965. december 31-i adatok). A 92 állandó kiállítás vagy teljes egészében, vagy részben valamilyen vonatkozásban az emberrel kapcsolatos emlékeket mutatja be, tehát nincs olyan vidéki múzeum, ahol csak természettudományi kiállítás szerepel (ellenben a fordítottja nagyon sok helyen fennforog). A statisztikai adatok alapján ismételtelen meg kell állapítani, hogy minden múzeumi igényű kiállításban magától értetődően szerepelnie kell az emberrel kapcsolatos helytörténeti anyagnak, ami legtöbbször a régészeti és néprajzi múltat (és jelent) mutatja be. Ezekon kívül találkozhatunk a helyi irodalom-, művészet- stb. -történeti múlttal. Aki azonban kicsit tájékozott a számbajöhető kiállítási témákban, annak hamarosan feltűnik, hogy mily kevés vidéki múzeumban láthat természettudományi (geológiai és biológiai) kiállítást. Még az országos jelentőségű és tudományos gyűjteménnyel rendelkező vidéki múzeumokban sem mindenhol rendeztek természettudományi kiállítást (pl. székesfehérvári István Király Múzeum, soproni Liszt Ferenc Múzeum), sőt az utóbbi években több múzeumban megszűnt a természettudományi kiállítás helyhiány és egyéb okok miatt (pl. veszprémi Bakonyi Múzeum, kecskeméti Katona József Múzeum). Ha pedig az úgynevezett kismúzeumok kiállításait tekintjük át, akkor a természettudományi kiállítás-politikáról még vígasztalanabb képet kapunk. Miért van az, hogy a kismúzeumok annyira elhanyagoltak természettudományi szempontból? Általában a kis-

múzeumok kiállított anyagát egy helyi lelkes múzeumbarát gyűjtötte össze, aki egyrészt talán nem is gondolt a helytörténetnek erre a körére, másrészt a kőzet-, növény-, rovargyűjtéshez stb. bizonyos képzettség szükséges, harmadrészt pedig (és nem utolsó sorban) mégis csak közelebb áll az emberhez az ember története, mint például a földtörténeti idők egymásutánja, vagy az, hogy milyen lepkefajok élnek valamely kistájon. — De nem áll példa nélkül a kismúzeumi (községi) szintű természettudományi kiállítás. 1962 elején nyílt meg a túskevári (Veszprém megye) helytörténeti kiállítás. Bár csak két tárlóban mutatják be Túskevár környékének és a Somló-hegynék természeti érdekességeit, de mégis helyet adtak ennek a témának. A gyűjtemény és a kiállítás megalapítója a római kori pénzek, a középkori pálos kolostor faragott kővei, a falu híres gölöncsérjeinek egy-egy szép készítménye mellett nem restellte gyűjteni a környék recens és fosszilis csigáit, bazalt formációit stb. — Sümegen negyedévszázados kitartó és tudatos gyűjtőtevékenység előzte meg a „Sümegek és környéke földtörténete” című kiállítást. A gyűjteménynek azon darabjait állították ki didaktikus sorrendben, melyek a leghívebben idézik fel a földtörténeti idők eseményeit, élővilágának és egyéb képződményeinek egymásutánját Sümegek tág környékén. A meglevő kővület- és kőzet-gyűjtemény alapján tulajdonképp egy olyan kiállítást lehetett volna rendezni, amely nagyságra és mondanivalójára nézve vetekedhetne az emberrel kapcsolatos (vár- és irodalomtörténeti) kiállítással. A megfelelő helyiség hiányában szorult a folyosóra a kiállítás.

A példákat tovább lehetne sorolni. (Pl. megyénkben a zirci, várpalotai geológiai kiállításokat, továbbá az ábrahámhegyi madártani kiállítást említhetnénk.) De az eddigi kettő alapján is nyugodtan elmondható, hogy valamennyi helytörténeti természettudományi kiállítás a megbecsülendő próbálkozáson túl alig tud többet nyújtani. Ahogyan egy-egy tartalmas, a város vagy község régészeti tárgyait bemutató kiállítást meg kell előznie az alapos, esetleg több évtizedet kitevő kutató munkának, ugyanúgy a természettudományi kiállítást is megelőzi a részletes kutatás. Egy-egy jól megrendezett, tartalmában a kutatásokat bemutató természettudományi kiállítás közkincsé teszi a helytörténeti munka eredményeit. A kiállítás is szolgálja azt a célt, hogy a nagyközönséggel megismeressük egy „hely” történetét.

Az alapos, a minden részletre kiterjedő helytörténeti jellegű kutatómunka gondolata jegyében kezdtük meg számos kutató bevonásával „A Ba-

kony természeti képe" tudományos vállalkozást. A Veszprém Megyei Tanács támogatásával a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóságon belül a veszprémi Bakonyi Múzeum valamennyi szoros értelemben vett természettudományi, így a sztratigráfiai, petrográfiai-mineralógiai, paleobotanikai, paleozoológiai, geomorfológiai, meteorológiai, botanikai, zoológiai, természetvédelmi és kutatástörténeti „főtémák” támogatását mind a szervezés, mind anyagi tekintetben segíti. A vállalkozás hosszú időre szól és felöleli az egész, geomorfológilag tág értelemben vett Bakonyt. Természeti-földrajzi megfontolással ugyanis a következő tájakat (földrajzi kistájakat) soroljuk a Bakonyhoz: Keszthelyi-hegység, Tapolcai-medence, Balatonfelvidék, Déli-Bakony, Északi-Bakony, Bakonyalja, tehát a Keszthely-Pápa-Kisbér-Székesfehérvártól határolt terület. A komplex kutatás megszervezésével kívánjuk a korszerű táj kutatást megvalósítani. Korántsem állítjuk azt, hogy mi gondoltunk először a Bakony természettudományi kutatására. Volt a mi tájunkon egy nagyszabású vállalkozás, melyet egyik leghíresebb geológusunk: id. Lóczy Lajos vezetett a századforduló idején. A kutatások monográfikus feldolgozásai „A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei” (vagy rövidített és közismertebb címén „A Balaton Monográfia”) sorozat vastag kötetekben jelentek meg. A Monográfia a maga nemében azóta is páratlan az egész világon. Aki a Balaton-vidékkel kezd foglalkozni természettudományi szempontból, annak feltétlen ismerni kell a Monográfiát mint szakirodalmi kutatási forrást.

„A Bakony természeti képe” fő célja az, hogy összefogja valamennyi országos és kisebb szintű intézménytől eszközölt és a Bakony természetvilágát tanulmányozó kutatást, továbbá az elhanyagolt témák kutatását fellendítse.

Szervezési munkánkkal azt akarjuk elérni, hogy valamennyi kutató tájékozódjon a kutatásról. Távolatban pedig — kölcsönösen tájékozódva az egyes témákról — a kutatók a minél sokoldalúbb megismerés végett komplex kutatást folytatnak: ugyanazt a problémát például meteorológiai, geomorfológiai, növényföldrajzi és zoológiai szempontból kutatják.

Azzal, hogy túlnyomólag hivatásos szakemberek vesznek részt „A Bakony természeti képe” tudományos programban, juthat-e valami téma a természettudományi helytörténészeknek? Határozottan és hangsúlyozottan kell állítanunk és tudatosítanunk, hogy igen, van téma számukra is. Éppen a tudomány specializálódása és (ami ebben az esetben a legfontosabb) az igen részletes terep-

munka miatt találhatja meg minden érdeklődő a hajlamának legmegfelelőbb témát. Bármennyire is hivatásszerűen végzi munkáját a hivatásos botanikus, a meteorológus, a paleontológus, az entomológus, mégsem juthat el valamennyi kistájról. Pedig a részletekbemenő kutatás egyik követelménye az, hogy lehetőleg valamennyi létező és számbajöhető kistájról legyenek megfigyelései és adatai a feldolgozást végző kutatónak. A megfigyelések és adatok gyűjtésében lehet igen nagy segítségére éppen a kistájon dolgozó helytörténész. Minél több községben és városban működnek természettudományi helytörténészek, annál hamarabb elérjük célunkat: a Bakony korszerű és részletes természetvilágának megismerését.

Nagyon nehéz feladat megállapítani azt, hogy ki legyen és milyen témával foglalkozzon a természettudományi helytörténész. Erre vonatkozóan csakis általánosságban lehet néhány gondolatot elmondani. Két tényező döntheti el azt, hogy valójában ki lesz természettudományi helytörténész és mi legyen kutatási tárgya; szakképzettsége és egyéni hajlama. Legtöbbször azért választja valaki szakképzettségét (pl. geológia, botanika, pedológia), mert már fiatal korában ahhoz érzett hajlamot. A legideálisabb eset az, ha az egyéni hajlamát kielégítő szakképzettség birtokában az illető hivatásszerűen dolgozik a természettudományi helytörténet érdekében. Mellettük vannak azok, akik nem végezhetik munkájukat hivatásszerűen, hanem azt inkább csak szabadidejükben, esetleg munkahelyi kedvezményekkel. Őket szokták hívni a jó értelemben vett amatőr kutatóknak. — A természettudományi helytörténettel foglalkozó pedagógusokat csak az korlátozza munkájukban, hogy oktató munkát kell végezniük, de általában mind szakképzettségük, mind egyéni hajlamuk egyenesen helytörténeti kutatásra készíteti őket. Éppen ezért a pedagógusokat nem is lehet igazán amatőröknek tekinteni. A pedagógusok mellett vannak azok (pl. vállalati geológusok, erdőmérnökök, gyógyszerészek, mezőgazdászok), akik szakképzettségüknél fogva választhatnak valamilyen témát. Mégis legtöbbször azért maradnak távol a helytörténettől, mert nem éreznek ehhez egyéni hajlamot. Ugyanez az oka annak, hogy annyi pedagógus nem kapcsolódik be a munkába.

Az igazi amatőrök kizárólag egyéni hajlamukat kielégítve választanak valamilyen természettudományi témát. Szakképzettségük és ebből kifolyólag hivatásuk (pl. ügyvéd, bíró, közalkalmazott, orvos) alig teszi lehetővé, hogy egyéni képzés nélkül legyenek helytörténészek. Ellenben hajlamuk a választott téma iránt oly erős, hogy a szükséges ismeret-

reket szinte észrevétlenül elsajátítják. Ha rangsornánk azt, hogy a más- más helyzetben levő helytörténészek milyen adottságokkal és nehézségekkel folytatják természettudományi munkájukat, akkor feltétlen az amatőr kutatókat illeti meg az elsőség. — Természetesen valamennyi helytörténésznek vigyáznia kell arra, hogy munkáját a cél érdekének megfelelő szakszerűséggel és lelkiismeretességgel végezze, mert ellenkező esetben a dilettantizmus nem hízelgő hibájába esnek. A lelkiismeretességet különösen hangsúlyozni kell, mert a helytörténészek amúgyis kevesen vannak és ezért nem lehet főtevékenységük egymást minden vonatkozásban mintegy ellenőrizni. Minden helytörténész tárgyi ismeretének, ítézőképességének és az igazságnak legmegfelelőbbet állítson és főleg írjon le. Ma már szinte frázisnak hangzik, hogy tárgyi tévedést véthet bárki, de ez kizárólag azon múljon, hogy mennyire ismerhette meg a kutatott témát.

Ami pedig a választásra kerülő témát illeti, arról csak nagyon általánosságban lehet szólni. Legelőnyösebb helyzetben azok vannak, akik egyszerűen szakképzettségük alapján választanak témát. Van példa azonban arra is, hogy szakképzettségüktől távolálló témával foglalkoznak (pl. geológus gombákkal). Végül az amatőröket legtöbbször olyan egyéni élmény készíti a téma választására, mely szinte második hivatásukká avatja a helytörténettel való foglalkozást. Így eshetik meg az, hogy a vājár egy kistáj hullóit-kételtűit, a mozdonyvezető kövületeket, az orvos a mikroklímát, a vegyész a rovarokat stb.-stb. tanulmányozza. A konkrét téma megválasztásában lehet szempontokat, lehetőségeket indítványozni, javasolni és vázolni, de magának az illetőnek kell döntenie ebben. Téma szinte áttekinthetetlenül sok van, és minden témát annyi szempontból vizsgálhatunk, ahány csak felmerülhet! Újból hangsúlyozni kell, hogy a jó téma választásához egyetlen dolog feltétlen szükséges: megfelelő tájékozódás a választott helytörténeti téma lehetőségeiben és problémáiban. Ha ez megvan, akkor nincs az a helytörténész, akinek a szomszédhoz kell fordulni jó tanácsért. Ismeretei alapján hamarosan áttekinti, hogy mennyi a kutatni való téma abban a kistájban ahol lakik, majd ugyancsak egyéni hajlamának megfelelően választ. Ha pedig valaki már idáig eljutott helytörténeti munkája során, akkor egyéni ambíciója annyira megerősödött, hogy választott tudományos mun-

káját érdektelen szenvedéllyel folytatja, és egy életen keresztül sem képes abbahagyni.

Szándékosan nem említettük példánkban az országos intézményben dolgozó hivatásos kutatókat, akik a helytörténet fogalmával nem ellentétes munkát végeznek. Véleményünk szerint elvi megkülönböztetést kell tenni: a helytörténész fogalmához a megfelelő szaktudáson (1), kistájnyi területen végzett munkán (2) kívül tartozzon még az is hozzá, hogy egyetlen kistajat kutat, amihez szinte szükségszerűen párosul helybeni vagy a kistájhoz közeli állandó lakása (3). Kicsit idegenszerű feltétellel az állandó lakhely holléte, de ha átgondoljuk azt, hogy mi minden tartozhat a helytörténész fogalmához, akkor a „helyben-lakást” önkéntelenül beleértjük, amint a gondolatmenetünk legelején mondtak is ezt éreztették. Az érvelés világossá válik, ha fordítva nézzük a dolgot. Aki az ország számos kistáját, táját stb. közel egyenlő arányban felkeresi és kutatja, azt már nem tekinthetjük helytörténésznek éppen azért, mert nem egy „helyet”, egy kistajat kutat. Ettől még az illető nagyon színvonalas munkát végezhet, de őt egyszerűen természettudósoknak nevezzük, helytörténeti megkülönböztetés nélkül.

Befejezésként egy korábbi szóbeli javaslatot szeretnék írásban rögzíteni a természettudományi helytörténet fellendítése érdekében. Az elmúlt években rendszeresen kiírtak különböző, az emberrel kapcsolatos (vagy társadalomtudományi) helytörténeti pályázatokat. Tegyük lehetővé a természettudományi helytörténettel való foglalkozást pályázatszerűen mind országos, mind kisebb (megyei, járási, városi, községi) szinten. Egy-egy kerek „helyi” természettudományi témát bárki feldolgozhat lakóhelyéről vagy az illetőtől választott kistájról és azt a kijelölt bíráló-bizottságnak benyújthatná elbírálás végett. Ilyen témákkal lehetne pályázni: egy-egy kistáj virágos növényei, kövületei, lepkei stb. szükségesnek megfelelő terjedelmű feldolgozása írásban, fényképen, gyűjteményszerűen. A legjobban sikerült pályázatokat természetesen jutalmazni kell. — Az ilyen pályázat kiírása egyrészt felkeltené a természet iránti közelebbi érdeklődést, másrészt fellendítené a helytörténeti természettudományi kutatást. Ez helytörténeti munkánk legfontosabb célja. A korszerű és a természettel is foglalkozó helytörténet művelődési állapotunk egyik mércéje.

Papp Jenő

I R O D A L O M

1. Balassa Iván: A múzeumi tudományos munka. Országos múzeumvezetői konferencia, 1963, p. 1–18.
2. Bulla Béla: Magyarország természeti tájai. Földrajzi Közlemények, 1962, 10/86/:1–16+5 ábra.
3. Eperjessy Kálmán: Csongrád megye helytörténeti kutatásának feladatai. Csongrád Megyei Füzetek 13. sz., Szeged, 1955, 47 pp. + 1 térkép.
4. Papp Jenő: Természettudomány és helytörténet. Honismeret, 1964, 6:63–70.
5. Papp Jenő: Természettudomány és helytörténet. Népművelés, 1964, 11/6/:21.
6. Papp Jenő: A Bakony természeti képe, I. (Beszámoló a Bakony természettudományi kutatásának 3 évéről, 1962–1964.) A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 1964, 2: 391–421
7. Szántó Imre: Honismeret és helytörténet. Honismereti Útmutató, 2, 1963, 27 pp.
8. — — —: Helyzetfelismerés a magyarországi múzeumokról, 1960. december 31. Az anyagot összeállította: Múzeumok és Levéltárak Központi Gazdasági Igazgatósága (kézirat gyanánt), 65 pp. + 9 grafikon.

Lokalgeschichte und Naturwissenschaft

Die in Ungarn in Aufschwung gekommene Erforschung der Lokalgeschichte wurde zu einer solchen gesellschaftlichen Angelegenheit, mit der sich die zuständigen Organe beschäftigen müssen. Mit Lokalgeschichte befassen sich berufsmäßig in erster Linie die Museologen, Archivbeamten und Bibliothekare. Die Pädagogen hingegen sind es, die der lokalhistorischen Forschungsarbeit die gesellschaftliche Grundlage und Achtung sichern können. Die sich mit Lokalgeschichte beschäftigenden Amateure haben im allgemeinen einen solchen Arbeitskreis, der ihnen die Vertiefung in ihrem Lieblingsthema nur in der Freizeit gestattet.

Im ungarischen wissenschaftlichen öffentlichen Leben herrschte lange Zeit die ungeschriebene Ansicht vor, daß ein Lokalhistoriker zum Forschungsobjekt nur ein sozialwissenschaftliches Thema wählen kann. Erst in den letzten Jahren beginnen die prinzipiellen Gesichtspunkte der Lokalgeschichte bekanntgebenden Publikationen diese Ansicht zu widerlegen. Die Widerlegungen erfolgten jedoch nicht mit genügender Entschiedenheit und enthalten von naturwissenschaftlichem Gesichtspunkt aus viel Unrichtiges. Deshalb erwies sich als notwendig das Verhältnis zwischen Lokalgeschichte und Naturwissenschaft im ungarischen wissenschaftlichen Leben ein wenig ausführlicher zu erörtern.

Es muß nachdrücklich festgestellt werden, daß nicht die Sozialwissenschaft allein, sondern auch die Naturwissenschaft als Gegenstand im Mittelpunkt einer lokalhistorischen Forschung stehen kann. Zuzufolge der fast unübersichtlichen Spezialisierung der Wissenschaften muß stets ein Teilthema ausgewählt werden, um eine zeitgemäße und erfolgreiche Arbeit verrichten zu können. Wie sich z. B. der Weinbau oder die Geschichte während der Türkenherrschaft einer oder mehrerer Ortschaften usw. studieren läßt, so können auch die Blütenpflanzen in der Gemarkung einer oder mehrerer Ortschaften, die Gestaltung der dort vorfindbaren Erdschichten, Gesteine, Fossile usw. zum Gegenstand unserer Beobachtungen erwählt werden. Vom allgemeinen Gesichtspunkt der Wissenschaft verrichten wir die gleiche wertvolle Arbeit, wenn

wir uns entweder mit der naturwissenschaftlichen oder mit der sozialwissenschaftlichen Lokalgeschichte befassen.

Wer zu einem naturwissenschaftlichen Lokalhistoriker wird, und mit welchem Thema er sich beschäftigt, entscheiden im allgemeinen zwei Faktoren: die Fachbildung des Betreffenden und seine individuelle Neigung. Aus dem verschiedenen Zusammenwirken dieser beiden Faktoren ergibt sich, daß der betreffende Forscher sich zur Lokalgeschichte entweder auf Grund seiner individuellen Neigung oder seiner Fachkenntnisse angezogen fühlt. Der wahre Lokalhistoriker besitzt eine entsprechende Fachbildung (1), erforscht eine der Terraingröße nach kleinere landschaftliche Einheit (2) und wohnt (als ungewöhnliche Vorbedingung) auf seinem Forschungsgebiet oder zumindest in dessen Nähe (3). Das „Wohnen an Ort und Stelle“ ist deshalb von Wichtigkeit, weil er nur in diesem Falle mit einer Intensität von entsprechender Ausführlichkeit ob vom Gesichtspunkt des Geländes, oder der Witterung (Jahreszeiten usw.) arbeiten kann.

Die Auswahl eines entsprechend großen Gebietes oder einer kleineren landschaftlichen Einheit soll auf „natürlichen“ Grundlagen erfolgen (entgegen der sozialgeschichtlichen Lokalgeschichte, die meist an den Verwaltungsgrenzen festhält). Die Umgrenzung der kleineren landschaftlichen Einheit kann einerseits aus dem leblosen Material erfolgen, andererseits auf Grund der aus der Lebewelt während längerer oder kürzerer Zeit (im Laufe von Jahrtausenden oder Jahrmillionen) ausgebildeten und in unserer Zeit (hinsichtlich des menschlichen Zeitmaßes) für abgeschlossen zu betrachtenden Formationen. Umgrenzen wir unsere kleinere landschaftliche Einheit auf Grund der Formation des leblosen Materials, so haben wir die Grenze der kleineren landschaftlichen Einheit den Gesichtspunkten der Geologie, der physischen Geographie usw. entsprechend gewählt, wird aber das gleiche auf Grund der Formation der Lebewelt durchgeführt, so kommen wiederum die Gesichtspunkte der Botanik bzw. der Zoologie zur Geltung.

Papp Jenő

Histoire locale et sciences naturelles

Les recherches d'histoire régionale, ayant pris un grand essor en Hongrie, ont revêtu l'importance d'une cause sociale dont les organes compétents doivent s'occuper. Professionnellement, ce sont les muséologues, les archivistes et les bibliothécaires de province qui accomplissent les tâches relevant de l'histoire locale : Mais ce sont les pédagogues qui peuvent assurer aux recherches de l'histoire régionale la base et l'estime sociales. En général, la profession des amateurs qui s'occupent de l'histoire locale ne leur laisse que peu de loisirs pour s'absorber dans leurs recherches préférées.

Dans la vie publique scientifique hongroise, on a longtemps cru que l'historien local ne pouvait choisir qu'un sujet relevant des sciences sociales pour objet de ses recherches. Ce n'est qu'au cours de ces dernières années que les publications communicant les points de vue de principe de l'histoire locale se sont mises à démentir cette assertion. Cependant, les objections ne sont pas assez catégoriques et, au point de vue des sciences naturelles, ils contiennent beaucoup d'incorrections. C'est pourquoi il s'imposait d'expliquer plus amplement le rapport de l'histoire locale et des sciences naturelles dans la vie scientifique hongroise.

Il faut souligner que non seulement la science sociale, mais aussi les sciences naturelles peuvent faire l'objet de la recherche de l'histoire régionale. Par suite de la spécialisation multiple des sciences, dont on peut à peine embrasser l'ensemble, il faut choisir un sujet de détail pour accomplir un travail moderne et fructueux. De même que l'on peut étudier la viticulture populaire ou l'histoire de l'époque de la domination turque d'une ou de plusieurs communes, on peut aussi choisir l'étude des plantes qui poussent aux environs d'une ou de plusieurs communes, de même que la constitution géologique des couches de leur sol, de leurs roches ou de

leurs fossiles. Au point de vue général de la science, la valeur du travail est la même, qu'il se rapporte à l'histoire régionale naturelle ou sociale.

En général, deux facteurs décident de la qualité d'historien local des sciences naturelles et de quels sujets il s'occupe : les capacités professionnelles et les penchants personnels de l'individu. Il résulte des différentes connivences de ces deux facteurs que soit le penchant individuel, soit la compétence prédisposent le sujet à l'étude de l'histoire locale. Cependant, le vrai historien local dispose de connaissances spéciales convenables (1) relativement à l'étendue du territoire, il n'effectue ses recherches que sur une petite superficie (2) et (condition inusitée) il habite dans la région de ses recherches ou au moins à proximité (3) il est important qu'il y habite, car ce n'est qu'à cette condition qu'il peut travailler dans son territoire avec l'intensité de détail requise aussi bien au point de vue du terrain que du temps (saisons), etc.

Le choix d'un territoire d'étendue convenable s'effectue sur des bases „naturelles” (à l'encontre de l'histoire locale sociologique qui s'en tient surtout aux limites administratives). La délimitation de la région d'études peut s'effectuer d'une part à l'aide de matières inertes, d'autre part au moyen de formations provenant du monde vivant, constituées en un temps plus ou moins long (au cours de millénaires ou de millions d'années) et pouvant être considérées à notre époque (selon la mesure du temps humaine) comme définitives. Si nous délimitons notre région sur la base de la formation d'une matière inerte, nous effectuons la même chose au point de vue de la géologie de la géographie naturelle, etc, que nous le ferions sur la base d'une formation provenant du monde vivant, ayant choisi la région d'étude au point de vue de la botanique ou de la zoologie.

Jenő Papp

Исследование местной истории в Венгрии получило большой подъем и стало таким общественным делом, которым автентичные органы должны заниматься. Местной историей по профессии занимаются музеологи, архивариусы и библиотекари провинции. Именно педагоги являются лицами, способными обеспечивать общественную обоснованность и правильную оценку исследований по местной истории. Любители, занимающиеся местной историей, в общем работают в таких областях, где им представляется возможность углубляться во свою любимую тему только в свободное время.

В научной общественной жизни Венгрии долго царствовало неписанное соображение, согласно которому лицо, занимающееся местной историей, может выбирать предмет своих исследований только тему из области общественных наук. Лишь в последние годы началось опровержение этой точки зрения в брошюрах, касающихся принципов местной истории. Но упомянутые опровержения пока недостаточно определенные, решительные и с точки зрения естественных наук содержат много неправильных взглядов. Поэтому стало необходимым немного шире развернуть соотношение местной истории и естественных наук в научной жизни Венгрии.

Следует решительно установить, что предмет исследований по местной истории могут быть не только общественные науки, но и естествознание, естественные науки. Вследствие почти необозримой специализации наук необходимо выбирать частичную тему, чтобы мы могли совершить современную и успешную работу. Каким образом мы можем исследовать народное виноградарство, историю во время вторжения турков и т. д. одного села или же нескольких населенных пунктов, таким же образом выбрать темой наших исследований цветковые растения, образование тамошних пластов земли, фоссилии, породы и т. д. на околице одного или же нескольких сел. С одной точки зрения мы совершаем такую же ценную

работу по местной истории, если мы занимаемся естественными или же общественными науками.

В общем лицо, занимающееся местной историей в области естественных наук, и его тема зависят от двух факторов: от квалификации и индивидуальной склонности данного лица. Из различных соотношений вышесказанных двух факторов вытекает, что данное лицо желает заниматься местной историей то на основе индивидуальной склонности, то на основе своей квалификации. Настоящий исследователь местной истории владеет соответствующими специальными знаниями (1), что касается величины территории, он исследует так называемый микрокрай (2), и, в качестве необычной предпосылки, живет на месте своих исследований, или же, по крайней мере, в близости его (3). „Жительство на месте” важно потому, что он может работать только в этом случае с соответствующей детальной интенсивностью с точки зрения как местности, так и погоды (времен года и т. д.). Выбор территории соответствующей величины или микрокрая должен происходить на „природных” основах (в отличие от местной истории в рамках общественных наук, где большей частью соблюдаются административные границы). Определение границ микрокрая может происходить на основе формаций, образованных отчасти из мертвых материалов, отчасти из мира живых существ, которые формации создались в течение более или менее продолжительных отрезков времени (в продолжение нескольких тысяч или миллионов лет), и которые можно считать установившимися (с учетом продолжительности человеческой жизни). Если ограничим свой микрокрай на основе формаций неживых материалов, то мы выбираем пределы микрокрая с учетом точек зрения геологии, физической географии и т. д., если же определение совершается на основе живого мира, то учитываются точки зрения ботаники или зоологии.

Енё Папп

A Bakony bazalthegységeinek mohaföldrajza

Az 1950 évtől kezdve rendszeresen bejártuk a Bakony, a Balatonfelvidék és a Keszthelyi hegység jelentősebb bazalthegyeit és összehasonlítólág, növényföldrajzi szempontból tanulmányoztuk a bazalt mohafldróját.

A szűkebb értelemben vett Bakony bazalthegyei a Kabhegy köré csoportosulnak. Ahol a bazalt kibukkan, a *Hedwigia albicans*, a *Grimmia commutata* tömege nyomban jelzi, hogy mészben szegény kőzet van a felszínen. Jelentősebb szikla a Kab-hegyen nincsen. A szomszédos Agártetőn sem találtunk számban álló bazaltsziklát.

Savanyú talaj és savanyúságot kedvelő mohafldóra a Kabhegy bazaltján gyéren és csak érdekesen alakul ki. A Kab-hegyen és környékén a bazalton kissé nedves erdei tisztásokon elég gyakori a *Climacium dendroides*. Nevezetesebbek a Kabhegy környékének bazalton kialakuló erdei tavai és nedves tisztásai. Ezek körül már tömeges a *Climacium dendroides* (c. sporog.), a sásos (*Carex vesicaria*-s) helyeken azonban csak a semmitmondó *Drepanocladus aduncus* és *Amblystegium riparium* fordul elő. A Semylyékes-tó partján azonban tömegesen él az *Aulacomnium palustre* is, közte vagy közelében a *Fossombronia pusilla*, *Cephaloziella hampeana*, *Pleuridium subulatum*, *Amblystegium kochii* és *Anthoceros punctatus*, a Csordásrét partja közelében a *Ditrichum pallidum*, a Nyír-tó partján a *Fossombronia wondraczekii*, *Lophocolea bidentata*, *Cephaloziella hampeana* (var. *erosa*), *Anthoceros laevis*, *Dicranella schreberi*, *Ephemerum serratum*, *Aulacomnium palustre*, *Polytrichum gracile*, *P. commune* ssp. *perigoniale*, utóbbinak vizében él a *Riccia fluitans*. A fűzlápokra jellemző *Calliergon cordifolium*-ot a Kabhegy egyik egészen jelentéktelen kis árkában találtuk.

Ezek mellett az érdekességeket nagyon gyéren szolgáltató tavacsák mellett a Kabhegynek nagyserű lárja is van, a Nagytó, Öcs felett. A tó közepe hatalmas úszó lár, mely nádtarackokból keletkezett s rajra fűz, *Salix cinerea*-bozót van, sok nyírrel, de csak a közönséges *Betula pendula*-val. Az

úszólápon nagy tömegben élnek a tőzegmohák, és pedig a *Sphagnum squarrosum*, *Sph. palustre*, *Sph. recurvum*, *Sph. fimbriatum* tömegesen, a *Sph. teres* és a *Sph. acutifolium* gyérebben. A mohaszint alkotásában szerepe van az *Aulacomnium palustre*, *Mnium seligeri*, *Climacium dendroides*, *Polytrichum commune*, *P. strictum* fajoknak. Legfeltűnőbb borealis mohája a *P. strictum* mellett a *Thuidium lanatum*. A sűrűbb fűzesekben előfordul a *Lophocolea heterophylla*, *Amblystegium riparium*, *Brachythecium mildeanum*, *Plagiothecium ruthei*. A lár zombékos szélén a *Ricciocarpus natans* él.

A lár Sphagnum-os lárnak mondható, a *Spagnum* fűzlápban és nádasban, a *Phragmitetum sphagnetosum*-ban fordul elő. A Középhegység területén előforduló *Sphagnum*-os lárak közt jelentőség tekintetében, florisztikai szempontból közvetlenül a Keleméri Mohos-tavak után állítható, jelentősége tekintetben felülmúlja a Baktai-tó lárját.

A *Thuidium lanatum* borealis faj, mely a Kárpátokban nagyon ritka, a Szepességben Iglórosztoka, Podspady, Erdélyben Nagyág és Kosna mellett terem, *T. Stefureac* (1956) újabban Moldovában (Cimpulung mellett) sőt *Petrov* (1955) Bulgáriában is felfedezte. Hazai két termőhelye, a Bükk-hegység (*Sphagnum* nélkül) és Öcs, összefüggő északi elterjedéséből kisugárzó termőhelyek.

Az Agártető bazaltján érdekesebb mohavegetációt nem sikerült találnunk, csupán az északi oldalon, a Taliándörögd irányában folydogáló Ráskóifolyó nevű patakocska mentén találtuk kialakulva a mészben szegény erdei patakmeder mohavegetációját, ami nagyon hasonló az andezitvidékek hasonló patakágyaiéhoz. Itt a *Conocephalum concium*, *Dicranum longifolium*, *Barbula rigidula*, *Mnium undulatum*, *M. marginatum*, *M. stellare*, *Grimmia hartmanii*, *Climacium dendroides*, *Isothecium viviparum*, *Thamnum alopecurum*, *Homalia trichomanoides*, *Anomodon longifolius*, *Hygramblystegium tenax*, *Brachythecium*, *rivulare*, *Eurhynchium rusciforme*, *E. zetterstedtii*, *Cirriphyllum crassinervium*, *Plagiothecium denticulatum*, *P. succulentum*, *Taxi-*

phyllum depressum alkotják az eléggé szegényes mohafldrát. A térszín csak enyhén lejt, északi mikroklímazugok nem, illetleg csak ilyen szegényesen alakulhatnak ki.

Növényföldrajzi szempontból a Bakonyhoz tartoznak szigetszerűen a Somló-hegy és a Ság-hegyek, melyeket már a Dunántúli flórajárás egészen körülvész. A Somló pompás bazalthegy, északi részén bükkös is van, mohafldrája azonban érdekességet alig rejteget. Déli meleg bazaltszirtjei vállán néhány szubmediterán mohának van a *Praenoricum* felé legszélső termőhelye, mint a *Grimaldia fragrans*-nak, *Riccia ciliifera*-nak, egyébként mohafldrája jórészt triviális fajokból áll. Bükkösében előfordul a *Metzgeria conjugata*, *Fissidens pusillus*, *Syntrichia subulata*, *Homalia trichomanoides*, *Brachythecium rutabulum*, *Cirriphyllum crassinervium*, *Plagiothecium denticulatum*, *P. roeseanum* és a *Taxiphyllum depressum* is. A Ság-hegy flórajája a kőbányászat során csaknem teljesen elpusztult.

A Balatonfelvidék vagy Balatonvidék a szorosabb értelemben vett Bakony és a Balaton közti hegyek összessége. Határvonalként a kettő közt Monostorapátiig a Veszprém-Tapolca közti országhátat tekintjük.

Növényföldrajzi szempontból a területen a Tapolcai medencéből kiemelkedő bazaltkúpok a legérdekesebbek. Bár a bazaltkúpok elszigetelten állnak, némelyiknek az északi oldala olyan meredek, hogy északi reliktum-megőrző képességük van. Ugyanakkor azonban talán még feltűnőbb az, hogy mediterrán reliktumai is vannak, ilyen a mohák sorában különösen a *Pterogonium ornithopodioides*.

A legérdekesebb bazalthegy a Szengyörgy-hegy, melynek bazaltszirtjén úgy mediterrán, mint montán reliktumok előfordulnak. Déli oldalán a *Cheilanthes marantae* páfrány termőhelyén a mediterrán xerophyton májmohák *synsiuma*, illatos moha, *Grimaldia fragrans*, *Oxymitra paleacea*, *Riccia ciliifera*, északi részén az enyhén acidiphil penész-moha, *Saelania caesia*, továbbá az *Amphidium mougeotii*, *Reboulia hemisphaerica*, *Isopaches bicrenatus*, *Lophozia excisa*, *Madotheca laevigata*, *Frullania tamarisci*, *Scapania curta*, *Cephaloziaella starkei*, *C. hampeana*, *Encalypta ciliata*, *Pohlia cruda*, *Bryum alpinum*, *Bartramia pomiformis*, *B. ithyphylla*, *Philonotis capillaris*, *Rhynchostegium confertum*, *R. megapolitanum*, *Plagiothecium laetum*, végül a *Rhytidium rugosum* fordul elő. Legnevezetesebb mediterrán reliktumát, a *Pterogonium ornithopodioides*-t *J. Baumgartner* bécsi bryológus fedezte fel (apud Degen, 1921); termőhelyén 1955-ben sikerült megtalálnunk.

A Badacsony északi szirtjein a Kőkapu nevű sziklacsoportozaton, mint a kőbányászat által máig megkímélt részen, a szentgyörgyhegyihez nagyon hasonló, de kisszerűbb mohavegetáció él. A penész-moha, *Saelania caesia* tömeges, nem hiányzik a *Tritomaria quinquedentata*, *Scapania mucronata*, *Frullania tamarisci*, *Amphidium mougeotii* (nagyon gyéren), *Encalypta ciliata*, *Bartramia pomiformis*, *Pohlia cruda*, *Fissidens cristatus*, míg a *Lejeunea cavifolia* a nyugati oldalon, a Rodostó feletti sziklák egyik zugában fordul elő. A keleti oldalon a bazaltsziklák teteje napos, a humuszon az illatos-moha, a *Grimaldia fragrans*, vele a *Riccia ciliifera*, *R. sorocarpa* élnek. Az erdei sziklákon jellemző a bőven előforduló *Rhynchostegium rotundifolium*, míg a déli, felmelegedő, száraz sziklákon a bozót némi árnyékolása ellenére nagyon kevés mohafaj él. A sziklazugokban előfordul itt-ott a *Rhynchostegium confertum* és a *Rhynchostegiella algeriana*.

A Csobánc északi bazaltszikláin a *Saxifraga aizoon* egyedüli dunajobbparti termőhelyén, gyéren a penész-moha, *Saelania caesia* terem, *Reboulia hemisphaerica*, *Lophozia excisa*, *Barbilophozia barbata*, *Madotheca laevigata*, *Frullania tamarisci*, *Lejeunea cavifolia*, *Funaria dentata*, *Pohlia cruda*, *Rhodobryum roseum*, *Bartramia pomiformis* társaságában. A *Rhynchostegium megapolitanum*, *Rhytidium rugosum* itt is gyakori.

A Haláp, Szigliget, Hegyesd, Tóti-hegy bazaltszikláinak mohafldrája érdekesség tekintetében messze az előbbiektől mögött marad.

A Halápnak van némi északi fekvésű sziklája, ahol gyéren előfordul a *Lophozia excisa*, *Cephaloziaella starkei*, *Barbilophozia barbata*, *Scapania mucronata*, *Frullania tamarisci*, *Pohlia cruda*, *Cynodontium polycarpum*, *Encalypta ciliata*, *Grimmia hartmannii*, *Thamnum alopecurum*, *Plagiothecium succulentum*, *P. roeseanum*, *P. neglectum*, *Eurhynchium zetterstedtii*, *Anomodon longifolius*, *Thuidium philiberti*, *Neckera complanata*, *Mnium affine*, *M. stellare*, egyébként érdekessége nincs.

A Gulácsnak északi sziklája egyáltalában nincs, ellenben keleti oldalának aljában, a napos bazaltsziklák közti humuszon nevezetes az illatos-moha, a *Grimaldia fragrans* között *Pleurochaete squarrosa*val a *Pyramidula tetragona* előfordulása. Itt is gyakori a *Rhynchostegium megapolitanum*.

A Tóti hegyen is megvan a *Grimaldia fragrans*, egyébként a *Pleurochaete squarrosa*, a vaskos-moha, a *Rhytidium rugosum*-on és a hajszásas szőrmohán, *Polytrichum piliferum*-on kívül nem találtunk más jellemzőbb mohafajt.

A Hegyesden már a *Tortella tortuosa*, *Syntrichia*

montana is ritkaságszámba megy, a mészkedvelő *Ditrichum flexicaule* csupán a vármokok mészhabarcsának hatására bukkan fel. Szigliget hegyei méginkább semmitmondóak.

Hatalmas bazaltsziklák emelkednek Kapolcs fölött, a Királyhegy északi peremén. Bár a sziklák tekintélyesek és bükkösben vannak, flórájuk nagyon szegényes, a *Metzgeria conjugata*, *Cephalozella rubella*, *Encalypta ciliata*, *Mnium marginatum*, *Homalia trichomanooides*, *Neckera crispa*, *N. bessi*, *N. complanata*, *Cirriphyllum crassinervium*, *Taxiphyllum depressum* az érdekesebbek. A sziklák tetején a *Rhytidium rugosum* tömeges.

A Tihanyi félszigeten már csak bazalttufák és rajta forrásmészke, gejzirit rétegek vannak. A bazalttufák kibukkanó szirtjein a *Grimmia campensis*, *G. commutata*, *Hedwigia albicans*, törmeléken a *Racomitrium canescens* a jellemző fajok, a Csúcshegy bazalttufa-sziklapadmain azonban a cirkumpoláris elterjedésén belül erősen diszjunktus, igen ritka *Grimmia plagiopodia* jelenik meg. Az édesvízi mészke-rétegeken a mészkedvelő *Ditrichum flexicaule* sem hiányzik. Az Óvár északi, meredek lejtőjén, a Barát-lakások alatti beerdősödött hegyomlás bazalttufa-szikláin a mészkedvelő *Rhynchostegiella algeriana* aránylag bőven él a sziklák alján, míg Magyarországon másutt, barlangokon kívül alig-alig fordul elő. Ugyanitt a *Taxiphyllum depressum*, *Thamnum alopecurum*, *Cirriphyllum crassinervium* a sziklák mohaszintjének nevezetesebb, inkább mészkedvelő tagjai. A *Rhynchostegiella*-nak barlangon kívüli előfordulása a mediterrán tájakra jellemző jelenség. Előfordul a Tihanyi félszigeten az Alföldön már hiányzó vaskos-moha, *Rhytidium rugosum* is, az Óvár erdejében pedig a *Rhytidiadelphus squarrosus*. A Kiserdőtető sziklarepedéseiben nevezetes a déli *Tortella viridiflava*. Acidofil faj a néhány említett sziklalakón, néhány erdei fajon kívül (*Mnium affine*, *Rhytidiadelphus squarrosus*) a félszigeten alig fordul elő.

A félsziget mohafldrójának délies jellegét növeli a *Rhynchostegium megapolitanum* feltűnő gyakorisága.

A félsziget mohafldróján meglátszik a nagyon száraz, alföldi kontinentális klíma befolyása, nagyon sok a Balatonfelvidéken is közönséges mezofiton, sok erdei moha (pl. *Catharinaea undulata*, *Plagiochila asplenoides*) itt már hiányzik.

Köveskál felett, a Fekete-hegy Vaskapu-árok nevű kis szurdokvölgyében a bazalt alatt palás kőzetek is kibukkannak. A kis sziklaszorosan folydogáló patakocska medrében a nevezetes *Rhynchostegiella jacquinii* fordul elő, a *Rhynchostegium murale* var. *complanatum* és *Taxiphyllum*

depressum-on kívül, valamint a *Philonotis capillaris*. Előbbi elterjedése Európától Perzsiáig tart, e területen is nagyon diszperzus módon jelentkezik.

A Balatonfelvidéknek is van érdekes *Sphagnum*-os lápja, mely a Bakony Őcs melletti Nagytavához hasonlít, amennyiben a bazaltfennsík egyik mélyedésében foglal helyet. Szentbékállá felett a Fekete-hegy fennsíkjának öt tava közül egyben, a kerek alakú tóban úszó fűzláp van, amelyben három *Sphagnum*-faj fordul elő, a *Sphagnum palustre*, *S. obtusum* és az északias elterjedése miatt nevezetes *S. fimbriatum*. A három tőzegmohafajt azonban alig kíséri más érdekes lánövény. A fűzlápban csupán az *Aulacomnium palustre* érdekesebb.

A Fekete-hegy többi bazaltfennsíki tava, valamint a Balatonfelvidék többi hegyi medencéje, így a Dörgicse feletti Füzed-tó, a kapolcsi Kálomis-tó, Monostori-tó, a Szentbékállá melletti Füzes-tó, vagy Pap-tó, a vigántpetendi Tálodi-erdő fennsíkjának tavai, az Agártető tavai (utóbbiak inkább a szorosabb értelemben vett Bakonyhoz tartozhatnak) és mások mohafldrójai szempontból semmivel sem nyújtanak. Néhánynak ezek közül, mint pl. az Agártető tavainak, csak a helye van meg.

A Keszthelyi-hegység bazalt-hegyei a Balatonfelvidék kisebb kúpjaival szemben nagyszerű jelenségeket rejtegetnek. Az Alsótátika, a Prága-hegy és a Kovácsi-hegy bazaltszikláinak zugaiban, összesen tehát három termőhelyen él a mediterrán csigamoha *Leptodon smithii*, amelynek a Mátrában és a Sátorhegységben is van nagyon feltűnő reliktum-termőhelye. Ez a moha Európában sehol sem hatol be ilyen mélyen a kontinentális klímájú területre. Ahol Európában elhagyja a mediterrán övezetet, mint Bellinzona, Chiavenna, Bormio, Merán (Merano), a Predil-Pass vidékén, az mind olyan termőhely, ahol a mediterrán jellegű klíma és flóra is mélyen benyomul az Alpok déli hegyei közé. A Keszthelyi hegységben, a Sátor hegységben, a Mátrában és az Ajnácskői hegycsoportban való előfordulása rendkívül nevezetes reliktum-termőhely. Miként a Mátrában, úgy itt is a sötét, csaknem fekete kőzet, ennek függőleges hasadécai — amelyekben időnként némi szivárgás van — biztosítják a moha meleg- és páraigényét. Napnak és a téli fagynak kitett helyen vidékünk kontinentális klímáját nem bírja ki, csupán ilyen kis mikroklíma-zugokban maradhatott fenn, ugyanúgy, mint az Alpok déli részén, pl. Chiavenna mellett (*Giacomini* 1953). A mi klímánk területén fakérgen nem tud a tél hidegével és a nyári szárazsággal dacolni. Sporogoniumot nálunk nem hoz, terjedési lehetőségei nagyon korlátozottak (Pócs 1960.).

A Prága-hegyen a *Leptodon*-t másik mediterrán moha kísérő, a *Fabronia octoblepharis*, melynek fajtestvére a *F. pusilla*, a csigamoha társa az egyik mátrai termőhelyén is, és előfordul a Tátika „Tinóállás” nevű részén. Nálunk azonban egy termőhelyen még északabbra, a Medves hegységig hatol (bárnai Nagykö), ahol ugyancsak bazalton terem.

Még sokkal feltűnőbb a Tátika „Tinóállás” nevű déli sziklás letörésén a *Fabronia pusilla* társaságában az atlantikus jellegű, rendkívül diszjunktus *Prullania inflata* előfordulása. Ez a májmoha Európában sokáig egyedül Merán környékén volt ismert, ahonnan *Schiffner* és *Wollny* (1909) *F. cleistostoma* néven írták le. *K. Müller* (1957) véleménye szerint azonban azonos az amerikai *F. saxicola* és *F. inflata* néven korábban leírt fajjal. Kínában is előfordul. Kontinentális reliktum-termőhelye a Tátikán hazánk területén a legérdekesebb növényföldrajzi jelenségek sorába tartozik. Újabb harmadik európai termőhelyén, Morvaországban találták meg (Pospisil 1962).

A Kovácsi-hegy kőutcainak bazaltszikláin más feltűnő déli reliktum nem él, a *Leptodon* társai közt csupán a *Metzgeria conjugata*, *Madotheca laevigata* var. *thuja*, *Grimmia trichophylla* var. *mühlenbeckii*, *Homalia trichomanoides*, *Antitrichia curtispindula*, *Neckera crispa*, *Thamnum alopecurum*, *Cirriphyllum velutinoides*, *C. vaucheri*, *Plagiothecium succulentum*, *Taxiphyllum depressum* érdekesebb.

A mohákon kívül más, ilyen feltűnő és a Balatonvidéken másutt hiányzó déli reliktum-növény a Keszthelyi hegységben, a virágos növények sorában nincsen, a mikroklímazugok sokkal kisebbek, mintsem virágos növények reliktumait is meg tudták volna őrizni. Egyedül a *Cheilanthes marantae* páfrány hasonló, de ennek több termőhelye van elsősorban Déleuropában, egészen Morvaországig.

Feltűnő, hogy a Tátika bazaltszikláin sok kifejezetten mészkedvelő faj is előfordul, köztük az *Isothecium filescens*, *Thamnum alopecurum*, *Rhynchostegiella algeriana*, *R. pallidirostris*. Az Alsótátikán van a délies *Madotheca platyphylloidea* egyetlen hazai termőhelye. Bőven fordul itt elő az árnyékos sziklákon a *Rhynchostegium rotundifolium*.

Az *Antitrichia curtispindula* a bazalton itt helyenként tömeges. Alsótátikán nevezetes a *Pyramidula tetragona*, mely itt ismét a *Riccia ciliifera*, *Grimaldia fragrans*, *Pleurochaete squarrosa* synusiumában jelenik meg. Árnyékos szikláin a *Mnium rostratum*, *Reboulia hemisphaerica*, *Pohlia cruda*, *Lejeunea cavifolia*, *Plagiothecium curvifolium*, *P. denticulatum* var. *obtusifolium*, *P. laetum*, *Cirriphyllum crassinervium* vonják magukra a figyelmet.

A Sarvally-erdő pompás bükkösében korhadékon a *Dicranum montanum* sem hiányzik. Nedves tisztáson a *Riccia warnstorffii*-t találtuk. A Farkas-hegyen érdekes a *Philonotis capillaris*.

A Kovácsi-hegy bazaltfennsíkján, a Vad-tó nevű lápmedencében, fűzlápban kis vízálláskor a *Sphagnum squarrosum* és nagyon kevés *S. inundatum* fordul elő, rejtett helyen; magasabb vízálláskor meg sem lehet találni. Egyébként a zombékosban a *Drepanocladus aduncus*, *Amblystegium riparium*, *A. kochii*-n kívül más moha nem él. Partján az *Aulacomnium palustre*, *Polytrichum commune* ssp. *perigoniale*, *Climacium dendroides* a talaj savanyúságát jelzik, ezenkívül mindössze a *Lophocolea bidentata*, a *Cephalozia bicuspadata*, a *Physcomitrium pyriforme* fordul elő, a szomszédos Rakottyás-tavak fűzláppal ellepett szélén a *Pseudophemerum axillare* és különösen a *Calliergon cordifolium*, a *Polytrichum commune* ssp. *perigoniale* érdekes, előbbi itt is, mint a fűzlápok jellemző mohája bukkan fel.

A Keszthelyi hegység bazaltfennsíkjainak többi medencéi, így a Láz-hegyé — a *Pseudophemerum axillare*-n kívül — érdekességeket nem rejtegetnek.

A Láz-hegyen, Lesenceistvánd felett, az Uzsaszentlélek melletti kolostorrom forrásának egykori halastavában csaknem napjainkig (1950-ig) tengődött a *Drosera anglica*, mely ma már ott nem található meg, kísérő mohái kipusztultak és így örökre ismeretlenek maradtak.

A *Drosera*-t itt először *Darnay-Dornay B.* figyelte meg és közölte (1927.), de annyiban tévedett, hogy könyvében *Drosera rotundifolia* néven szerepel. Csupán 1950-ben, június 14-én kereste fel *Boros Á.* az uzsaszentléleki forrást, hogy a *Drosera*-adatnak és kísérőinek végére járjon. Éppen akkor dolgoztak a forrás befoglalásán, a medencét kiásták s így az eredeti vegetációból semmi sem volt megtalálható. Csupán kevéssel (talán egy hónappal) előbb azonban *Boros O.* a *Drosera anglica* utolsó példányait még megtalálta és begyűjtötte. 1956-ban *Boros Á.* megismételte a forrás környékének tanulmányozását, azonban semmi olyan hely nem volt többé, ahol a *Drosera* és esetleges társai még kereshetők volnának. A forrás vizének befoglalása befejeződött, vize java részét a kőbányászás során használják fel. A *Drosera* és kísérői elpusztultak.

Vindornyaszállás medencéjének lápja, a bazalt-hegy lábánál, ahol egykori valódi *Oxycocco-Sphagnetea* elemek is előfordultak (*Andromeda*, *Oxycoccus*, *Drosera rotundifolia*, *D. anglica*, *D. obovata*, valamint *Comarum palustre*) még a múlt században pusztult el. Már *Borbás V.* (1900) a századforduló

táján nem találta meg. A *Sphagnum* egykori előfordulását nemcsak az bizonyítja, hogy az *Andromeda* és *Oxyccocos* tőzegmoha nélkül nem fordulhat elő, hanem egy herbárium *Sphagnum*-példány is fennmaradt *Hutter* gyűjtéséből, a kereszthelyi gimnázium gyűjteményében. Ez a *Sphagnum recurvum* és a *Sph. magellanicum* keverékéből áll.

A Vidornyai lápmedencét újabban nagyon alaposan átkutatta *Pócs T.*, de az egykori lápvegetációból a *Betula pubescens*-en kívül semmit sem talált. Véleménye szerint a tőzegmohaláp pusztulását nem is annyira a lecsapolásban, hanem más okban kell keresni.

A Kovácsi-hegy bazaltfennsíkján, bár lősz borítja, már megnyilvánul a nagyobb fokú kilúgozás. Előfordul az erdei rézsűkön a *Plectocolea hyalina*, *Cephalozia bicuspidata*, *Calypogeia fissa*, *Scapania nemorosa*, *S. mucronata*, *Anthoceros laevis*. Ezek előfordulása már a dunántúli csapadékosabb éghajlat behatásával függ össze. Hasonló termőhelyeken a Nagy-Bakony területének belsejében ezek már hiányzanak, viszont hasonló elemek az Északi Bakony területén többfelé szintén felbukkannak, főleg Ugod felett.

Összefoglalás

Tanulmányaink eredményeiből kitűnik, hogy a Nagy-Bakony bazaltjának mohafldrója sok eredetiséget árul el és sokban eltér a mész és dolomit-hegyek mohafldrójától. A bazalton a szélső fokban mészkedvelő fajok hiányzanak, északi fekvésben, árnyékban és nedves helyeken ellenben a bazalt savanyú kémhatást igénylő fajoknak nyújt élőhelyet. A rajta kialakult medencék néhányában, így az Öcs melletti Nagytóban, a Szentbékálla fölötti Feketehegy kerek tavában, a Kovácsi melletti Vad-tóban a tőzegmoha is előfordul.

Nevezetes az Öcs melletti Nagy-tó 6 *Sphagnum*-fajával, közte az északias *Sph. fimbriatum*, a *Folytrichum strictum* mellett a boreális reliktumként tekintendő *Thuidium lanatum* előfordulása.

Az északi kitettségű bazaltszirteken néhány érdekes montán-faj fordul elő, mint *Saelania caesia* a Szentgyörgy-hegyen, a Badacsonyon és a Csobánccon. Egy-két termőhelyen az *Amphidium mongeotii*, *Encalypta cilata*, *Bartramia pomiformis*, *B. ithyphylla* és hasonlók élnek.

Legnevezetesebb jelenség a *Sphagnum*-os lápok mellett bizonyos mediterrán és atlantikus reliktum jellegű mohafajok előfordulása. Ilyen a Szentgyörgy-hegyen egyedüli hazai termőhelyén a *Pterogonium ornithopodioides*, a Keszthelyi hegységben a Tátikán, a szomszédos Prága-hegyen és a Kovácsi-hegyen a csigamoha, *Leptodon smithii*. Utóbbit a Prága-hegyen a mediterrán *Fabronia octolepharis* kíséri, míg a Tátika Tinóállás nevű részén a *Fabronia pusilla* társaságában a rendkívül diszjunktus elterjedésű atlantikus jellegű *Frullania inflata* jelenik meg, melynek Európában ezzel együtt csupán három termőhelye van.

Jellemző a szűkebb értelemben vett Bakony (ide számítva a Somló-hegyet is), a Balatonfelvidék és a Keszthelyi hegység keleti és déli kitettségű sziklapadjaira a délies tavaszi telepes májmoháknak, a *Grimaldia fragrans* színuziumának gyakorisága, kíséri a *Riccia ciliifera*, *R. sorocarpa*, több termőhelyen előfordul ebben a színuziumban a *Pyramidula tetragona*, csak a Szentgyörgy-hegyen az *Oxymitra paleacea*.

Déliel jelleget adnak a bazaltnak a bazalthoz egyáltalában nem ragaszkodó *Rhynchostegium megapolitanum*, *R. confertum*, *R. rotundifolium*, *Rhynchostegiella algeriana* fajok. A *Rhynchostegium megapolitanum* feltűnő gyakori.

Boros Ádám — Vajda László

1. Borbás V. 1900: A Balaton flórája. A Balaton tud. tanulm. eredményei. II./2. pp. 142–143.
2. Boros Á. és Vajda L. 1955.: Für die Flora Ungarns neue und interessante Moose. *Annal. Hist.-nat. Musei Nat. Hung.* 6. pp. 155–165.
3. Boros Á. és Vajda L. 1957.: A Bakony és a Balaton-felvidék Sphagnumos lánjai. *Annal. Biol. Tihany.* 24. pp. 283–287.
4. Boros Á. és Vajda L. 1958.: Für die Flora Ungarns neue und interessante Moose. II. *Annal. Hist.-nat. Musei Nat. Hung.* 9. (50.) pp. 93–106.
5. Boros Á., Felföldy L. és Vajda L. 1958.: A Tihanyi félsziget mohafldrája. *Annal. Biol. Tihany.* 25. pp. 293–302.
6. Boros Á. 1959.: A csigamoha. *Élővilág.* 4. (4) pp. 45–47.
7. Boros Á. 1964.: A tőzegmoha és a tőzegmohás lánok Magyarországon. *Vasi Szemle.* 18. pp. 53–68.
8. Degen A. 1921.: A *Notholaena Marantae* (L.) R. Br. felfedezése a Balaton mellékén. *Bot. Közlem.* 19. pp. 105–109.
9. Dornay B. és Vigyázó J. 1934.: Balaton és környékének részletes kalauza. *Részletes Magyar uti-kalauzok.* 7. p. 280.
10. Fekete G. 1964.: A Bakony növénytakarója. A Bakony természettudományi kutatásának eredményei. I. Veszprém.
11. Giacomini, V. 1953.: Sulla distribuzione ed ampiezza ecologica di *Leptodon Smithii* Mohr nelle Alpi Italiane. *Archiv. Botan.* 29. pp. 1–26.
12. Latzel, A. 1933.: Moose aus dem Bakony- und Vértesgebirge. *Magy. Bot. Lapok.* 32. pp. 153–182.
13. Müller K. 1957.: Die Lebermoose Europas. (Rabenhorsts Kryptogemenflora. VI. 2. pp. 1253–1255.
14. Pospisil, V. 1962.: *Frullania inflata* Gottsche. Ein seltenes Relikt – Lebermoos in der Tschechoslowakei. *Acta Mus. Morav.* 47. pp. 199–214.
15. Petrov. Sl. 1955.: *Thuidium lanatum* (Stroem.) Moenkem. – Eine neue Art für die Moosflora der Balkanhalbinsel. *Bullet. de l'Inst. Bot. Sofia.* 4. pp. 314.
16. Pócs, T. 1960.: Die Verbreitung von *Leptodon smithii* (Dicks.) Mohr und die Verhältnisse seines Vorkommens. *Annal. Hist.-nat. Musei Nat. Hung.* 52. pp. 169–176.
17. Redinger, K. 1932.: Beitrag zur Moosflora der Umgebung des Balaton (Platten-) Sees. *A Magy. Biol. Kut. Int. I. oszt. Munkái.* 5. pp. 85–105.
18. Schiffner, V. 1909.: Über eine neue Art der Gattung *Frullania* aus Mitteleuropa. *Öst. Bot. Zeitschr.* 59. pp. 467–472.
19. Stefureac, Tr. 1956.: Recherches sur l'espèce *Helodium lanatum* (Stroem.) Broth. dans la République populaire Roumaine. *Aca. Rep. Pop. Rom. Bulletin Stiintif.* 8. pp. 237–271.
20. Vajda L. 1957.: A *Frullania inflata* Gottsche – *F. cleistostoma* Schiffner et Wollny felfedezése Magyarországon. *Bot. Közlem.* 47. pp. 104–106.
21. Vajda L. 1956.: *Frullania inflata* Gottsche in Ungarn. *Rev. Bryol.* 25. pp. 164–166.

Die Moosgeographie der Basaltberge des Bakonywaldes

Aus den Ergebnissen unserer Abhandlungen ergibt sich, daß die Moosflora auf dem Basalt des Groß-Bakony viele Ureigentümlichkeiten verrät und von der Moosflora der Kalk- und Dolomitgebirge in vielem abweicht. Auf dem Basalt fehlen vollkommen die kalkliebenden Arten, in nördlicher Lage, im Schatten und auf feuchten Stellen bietet hingegen der Basalt solchen Arten ein Biotop, die saure Böden beanspruchen. In einigen der auf Basalt entstandenen Becken, wie im Nagytó (Großer See) bei Öcs, im runden Teich des Fekete Hegy (Schwarzer Berg) über Szentbékállá, im Vad-tó (Wildsee) bei Kovácsi kommt auch das Torfmoos vor. Bedeutend ist der Nagytó bei Öcs mit seinen 6 Sphagnum-Arten, unter diesen — neben dem nördlich gelegenen *Sph. fimbriatum* und dem *Polytrichum strictum* — das Vorkommen des als Relikt zu betrachtenden *Thuidium lanatum*.

Auf den nördlich ausgesetzten Basaltfelsen kommen einige interessanten Moosarten vor, wie *Saetania caesia* auf den Bergen Szentgyörgy-hegy, Badaacsony und Csobánc. Auf ein-zwei Standorten gedeihen *Amphidium mougeotii*, *Encalypta ciliata*, *Bartramia pomiformis*, *B. ithyphylla* und ähnliche.

Die bedeutendste Erscheinung neben den Mooren mit Sphagnum ist das Vorkommen gewisser mediterranen und atlantischen Moosarten mit Reliktcharakter. Eine solche Art ist auf dem Berg

Szentgyörgy-hegy, dem einzigen heimischen Standort *Pterogonium ornithopodioides*, im Keszthelyer Gebirge auf dem Berg Tátika, dem benachbarten Berg Prága-hegy und dem Berg Kovácsi-hegy *Leptodon smithii*. Letztere wird auf dem Berg Prága-hegy von der mediterranen *Fabronia octoblepharis* begleitet, während an der Tinóállás genannten Stelle des Berges Tátika in der Gesellschaft von *Fabronia pusilla* die äußerst disjunkt verbreitete Art *Frullania inflata* von atlantischem Charakter erscheint, die in Europa insgesamt mit der obigen zusammen nur drei Standorte hat.

Charakteristisch für die dem Osten und Süden zu ausgesetzten Felsenbänke des Bakonywaldes (auch den Berg Somló-hegy miteingerechnet), des Balatonhochlandes und des Keszthelyer Gebirges ist das häufige Vorkommen des Synusiums der südlich gelegenen frondosen Lebermoose, der *Grimaldia fragrans*, begleitet von *Riccia ciliifera*, *R. so-rocarpa*, an mehreren Standorten kommt in diesem *Synusium Pyramidula tetragona*, auf dem Berg Szentgyörgy-hegy *Oxymitra paleacea* allein vor.

Einen südlichen Charakter verleihen dem Basalt die überhaupt nicht basalholden Arten *Rhynchostegium megapolitanum*, *R. confertum*, *R. rotundifolium*, *Rhynchostegiella algeriana*. *Rhynchostegium megapolitanum* kommt auffallend häufig vor.

Ádám Boros — László Vajda

Géographie des mousses des monts de basalte du Bakony

A la suite de nos études biologiques nous avons constaté que la flore mousseuse du basalte du Nagy-Bakony présente de nombreuses originalités et qu'elle diffère à beaucoup d'égards de celle des monts calcaires et dolomitiques. Sur les bords du basalte, les espèces calcicoles manquent, par contre au nord, dans l'ombre et dans les endroits humides, le basalte offre un lieu propice aux espèces qui demandent des réactions chimiques acides. On trouve aussi des sphaignes dans quelques-uns des bassins qui s'y sont constitués, comme dans le Nagytó près d'Öcs, dans le lac rond du Fekete-hegy situé au-dessus de Szentbék-kála, et dans le Vad-tó, près de Kovácsi. Le Nagytó, près d'Öcs, est renommé pour ses 6 espèces de *Sphagnum*, parmi lesquelles le *Sph. fimbriatum* nordique, et l'habitat du *Thuidium lanatum* qui, avec le *Polytrichum strictum* peut être considéré comme appartenant à la flore résiduelle boréale.

Dans les roches basaltiques exposées au nord on trouve quelques espèces montaniques intéressantes telles que la *Saelania caesia* sur le mont Szentgyörgy, à Badacsony et à Csobánc. L'*Amphidium mongeotii*, l'*Encalypta cilicita*, la *Bartrannia pomiformis*, la *B. ithyphylla* et des espèces semblables vivent dans quelques habitations.

Le phénomène le plus remarquable est l'habitat de certaines espèces de mousses méditerranéennes et atlantiques de caractère résiduel, près des

marécages à *Sphagnum*s, comme ceux du mont Szentgyörgy, seul habitat du *Pterogonium ornithopodioides* dans le pays, et ceux du *Leptodon smithii* dans les montagnes de Keszthely, sur le Tátika, sur les monts Prága et Kovácsi du voisinage. Sur le mont Prága cette dernière espèce s'accompagne de la *Fabronia octoblepharis* méditerranéenne, tandis qu'à la partie du Tátika nommée Tinóallás apparaît, en compagnie de la *Fabronia pusilla*, la *Frullania inflata* de prolifération extrêmement disjointe dont on ne trouve en Europe que trois habitats, y compris celui-ci.

La fréquence du sinuzium des mousses hépatiques thallophytes printanières méridionales dans les roches exposées au sud et à l'est du Bakony proprement dit (y compris le mont Somló), de la région du Haut-Balaton et des montagnes de Keszthely, est caractéristique. C'est la *Grimaldia fragrans* accompagnée de la *Riccia ciliifera* *R. sorocarpa*; dans plusieurs habitats se trouvent dans ce sinuzium la *Pyramidula tetragona*, et seulement sur le mont Szentgyörgy l'*Oxymitra paleacea*.

Les espèces *Rhynchostegium megapolitanum*, *R. confertum*, *R. rotundifolium*, *Rhynchostegiella algeriana* qui ne tiennent absolument pas au basalte, lui confèrent un caractère méridional. L'espèce *Rhynchostegium megapolitanum* est remarquablement fréquente.

Ádám Boros — László Vajda

ГЕОГРАФИЯ МХОВ БАЗАЛЬТОВЫХ ГОР БАКОНЯ

Из результатов исследований авторов выяснилось, что моховая флора базальтовых гор Великого Баконя показывает много оригинальных черт и намного отличается от флоры мхов известняковых и доломитовых гор. На базальте на крайних местах кальцефильные виды отсутствуют, но на северных склонах, на тенистых и мокрых местах на базальте живут те виды, которые желают кислой реакции. В нескольких из образованных на базальтовых горах бассейнах, так напр., в озере Надьто при с. Эч, в круглом озере горы Фекете над селом Сентбеккала, в озере Вад-то при селе Ковачи встречается и сфагнум. Из их числа следует упомянуть озеро Надьто при с. Эч, с 6 видами сфагнума, в их числе *Sph. fimbriatum* северного характера, рядом с *Polytrichum strictum* возникает *Thuidium lanatum*, которое можно считать бореальным реликтом.

На базальтовых скалах, расположенных на северных склонах, возникают некоторые монтанные виды, как, например, *Saleania caesia* на горах Сентдёрдхедь, Бадачонь и Чобанц. На некоторых местах появления мхов живут *Amphidium mougeotii*, *Encalypta ciliata*, *Bartramia pomiformis*, *B. ithyphylla* и подобные виды.

Самым знаменательным явлением оказывается рядом со сфагновыми болотами наличие некоторых средиземноморских и атлантических видов мха ре-

ликтового характера. Такими являются на горе Сентдёрдхедь, в единственном месте нахождения в Венгрии, *Pterogonium ornithopodioides*, на кестхейских горах, на горе Татика, на соседней горе Прага, как и на горе Ковачи улитковый мох, *Leptodon smithii*. Последний вид на горе Прага сопровождается средиземноморским *Fabronia octoblepharis* и на участке горы Татика, который называется Тиноаллаш, совместно с *Fabronia pusilla* чрезвычайно дистюнктно распространенная *Frullania inflata* атлантического характера, которая живет в Европе, включая и это, только на трех местах.

Для Баконя в более узком смысле слова, включая и гору Шомло, северной части области Балатсья, и для скалистых выступов кестхейских гор, на склонах, расположенных на юге и востоке от вершин, частота весенних печеночников южного характера, синузий *Grimaldia fragrans*, которые сопровождаются *Riccia ciliifera*, *R. sorocarpa*; на нескольких местах в этой синузике встречаются и *Pyramidula tetragona* и только на горе Сентдёрдхедь *Oxymitra paleacea*.

Южный характер придают базальту совсем не базальтофильные виды *Rhynchostereum megapolitanum*, *R. confertum*, *R. rotundifolium*, *Rhynchostegiella algiriana*. Бросается в глаза частота *Rhynchostegium megapolitanum*.

Адам Борош, Ласло Вайда

Adatok a Balatonfelvidék zuzmóflórájához

A Bakonyi Múzeum támogatásával megindult „A Bakony természeti képe” c. tudományos program tette lehetővé a Balaton-felvidék zuzmóflorisztikai ismertetését és értékelését.

Balaton-felvidék néven a Balaton, a Tapolcai medence, a Déli-Bakony, a Veszprémi-fennsík és a Mezőföld közötti területet jelöljük. Ez az elhatárolás nem egészen egyezik a Bulla-féle (1962, p. 123) megállapítással, mely földrajzilag a Veszprémi-fennsíkot is a Balaton-felvidékhez csatolja. Növényföldrajzi szempontból azonban mindeddig elfogadott a Veszprémi-fennsík növényzetét külön tárgyalni, vagy egybevonni a Keleti-Bakonnyal. Rédl (1942, p. 17) szerint: „A Veszprémi-fennsíknak növényzete mondhatni teljesen megegyezik a Keleti-Bakony déli peremhegyeinek flórájával.” Fekete, G. (1964, p. 31): „A dolomitflóra a Keleti-Bakonyéval mutat megegyezést, a xerotherm dolomit növényzet nagy elterjedése mindkét tájon az itt lebukó meleg fónszekkel is magyarázható.”

Eddigi ismereteink szerint zuzmóflorisztikai szempontból még nem lehet véleményt mondani. völgyesség és a Balaton-felvidék eddigi begyűjtött Ha a Veszprémi-fennsík, a Keleti-Bakony, Séd-fajait összehasonlítjuk, akkor úgy tűnik, hogy a Veszprémi-fennsík zuzmói inkább megegyeznek a Balaton-felvidékével, mint a Keleti-Bakonyéval. Viszont egészen tisztán kitűnik, hogy Rédl felosztásában szereplő „Séd-völgyesség” zuzmói nagyrészt a Keleti-Bakony, sem a Séd-völgyesség, sőt a Veszprémi-fennsík területéről sem áll rendelkezésemre Keleti-Bakony, sem a Séd-völgyesség, sőt a Veszprémi-fennsík területéről sem áll rendelkezésemre elegendő anyag, másrészt ez a megállapítás a ma élő és ott található fajokból történt. A Veszprémi-fennsík azonban degradálódott terület, a Balaton-felvidék emberi behatásoknak kitett, de nem olyan nagy mértékben degradálódott. Mindkét területen az ott élő fajoknak csak egy része származhatott az eredeti vegetációból, a további kutatások feladata megállapítani azokat a fajokat, amelyek az elsődleges vegetációból származnak, s ezek összehasonlítása

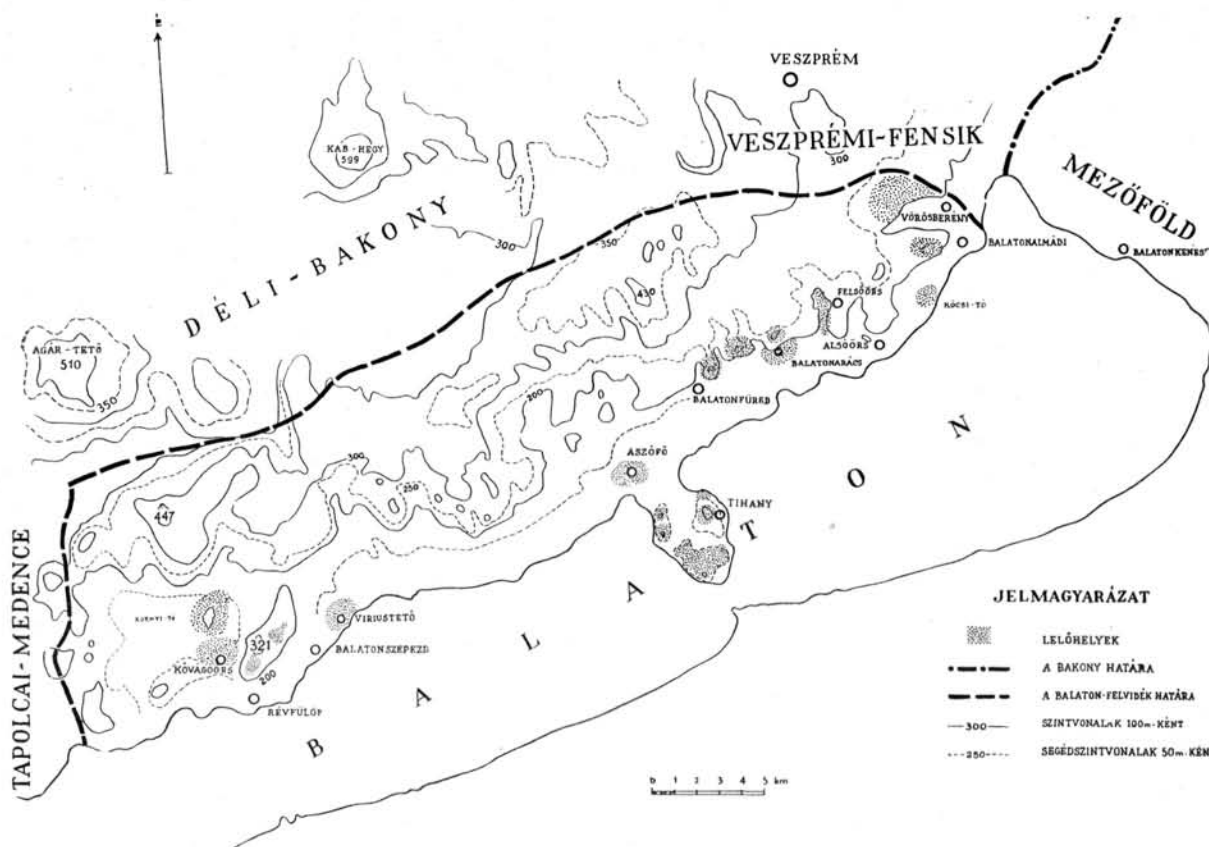
alapján lehet majd a növényföldrajzi határok megvonásához véleményt alkotni. Sajnos a zuzmóknak növényföldrajzi jellegére a florisztikai területek ezen alapon való elhatárolására vonatkozó irodalom kevés.

A zuzmók elterjedését erősen befolyásolja az aljzat, amin élnek. A kövönélőknél (endo- és epilithikus fajok) és a földönlakóknál a substratum milyensége, kémiai összetétele, a kéreglakóknál (endo- és epiphyloed fajoknál) a fakéreg simasága vagy barázdáltsága befolyásoló tényező. A területről ismert fajok legnagyobb része kövönlakó (60%), kérgenlakó 26%, földönlakó 11%, s legkevesebb a mohonélő: 3%.

A kövönélő fajok nagy számát a Balaton-felvidék változatos geológiai felépítése teszi lehetővé. A felszínen levő kőzeteket Vörösberény, Balatonalmádi, B. arács körül pl. permi vörös homokkő, Alsóórsnél devon- és szilúr-kori gneisz és mészsillámpala, Tihanyban gejzirit, bazalttufa alkotja. Az egész területen megtalálható a triász kori mészkő és dolomit, valamint Tihanyban a pannónhomok és agyag.

A zuzmók virulenciáját erősen befolyásoló ökológiai tényező a nedvesség és a fény. A Balaton-felvidék átlagos évi csapadéka 600—700 mm. (Hajósy, 1952. p. 90.) A zuzmók szempontjából azonban fontosabb a levegő páratartalma, s ennek kicsapódásakor keletkező harmat, illetve kora tavasszal vagy késő ősszel a dér. A Balaton-felvidék viszonylagos légnedvessége pl. júliusban 70—75% között van. (Bacsó, 1958. p. 182.) A légnedvesség a felszín feletti 10—50 cm-es rétegekben nagyon változó a felszín domborzati viszonyaitól, a növényzet borítottságától, nagyságától függően. Ezért a fenti makroklimatikus adat csak nagyvonalú tájékoztatást ad. A fényviszonyokat a zuzmó számára mindig a lelőhely mikroklimatikus viszonyai szabják meg. Így a Balaton-felvidékre makroklimatikus jellemző átlagos évi napfénytartam — az 1950—2000 óra (Bulla, 1962 p. 185) — a zuzmók számára nem sokat mond, legfeljebb csak annyit, hogy ez a terület az ország 3. helyen álló legnaposítottabb része.

1. A feldolgozott anyag lelőhelytérképe.
1. Fundortskarte des bearbeiteten Materials.

1. Carte du site du matériau examiné.
1. Географическая карта местонахождения обработанного материала.

Hogy ebből a zuzmó mennyit tud hasznosítani, azt mindig a lelőhely viszonyai határozzák meg. Ebből a szempontból a nyílt sziklafelületeken levő zuzmók vannak a legkedvezőbb helyzetben, s legkevésbé előnyösen a zárt lombkoronaszintű erdőkben élők.

Területünkön előforduló fajok pontos ökológiai igényeinek kiértékelését csak a további kutatások, vizsgálatok után lehet majd megtenni.

A Balaton-felvidék lichenológiai kutatása az elmúlt évtizedekben főként alkalomszerű volt és nem rendszeres. Egyedül a Tihanyi félszigeten végzett rendszeresnek mondható gyűjtéseket Gyelnik Vilmos (1. kép). A többi gyűjtő: Timkó, Dégen, Lojka, Felföldy, Fóris, Boros, Mágocsy—Dietz, Versegly gyűjtései csak egy-egy kisebb területre szorítkoznak.

Irodalmi ismereteink erről a területről eléggé

gyérek. Florisztikai adatokat Szatala (1926—1956), Gyelnik (1931—37), Fóris (1957) közölt főként Tihanyból és a Balatonszepezd melletti Viriustelepéről. (Az eddig megjelent adatok csak kb. 20%-át jelentik a feldolgozott és ebben a dolgozatban közölt anyagnak.)

Dolgozatom célja: 1. Közvetíteni erről a területről a Magyar Természettudományi Múzeum Növénytára gyűjteményében levő — saját és más gyűjtőktől származó — feldolgozott anyag florisztikai adatait (összesítve a kevés megjelent adattal). 2. Ezt a kb 370 adatból álló anyagot rendszertanilag értékelni és ökológiai ismeretekkel bővíteni. (2. kép).

A Balaton-felvidékről eddig 40 genust ismerünk 183 fajjal, varietasokkal és formákkal együtt pedig 254-et. Új fajokat, illetőleg formákat írt le erről a területről: Szatala Ö. és Gyelnik V., melyek a következők: *Caloplaca balatonica* Szat., *Diplotomma*

2. Sziklavegetáció a Tihanyi-félszigetről.
 2. Felsenvegetation der Halbinsel von Tihany.
 2. Végétation rupestre de la péninsule de Tihany.
 2. Наскальная егветация полуострова Тихая.

ambigua f. *pruinorum* Szat., *Evernia prunastri* f. *arenicola* Gyeln., *Parmelia addanubica* f. *tihanyensis* Gyeln., *P. glomellifera* var. *balatonica* Gyeln.

A Gyelnik-féle novumok revízióját elvégezve a következőket állapítottam meg:

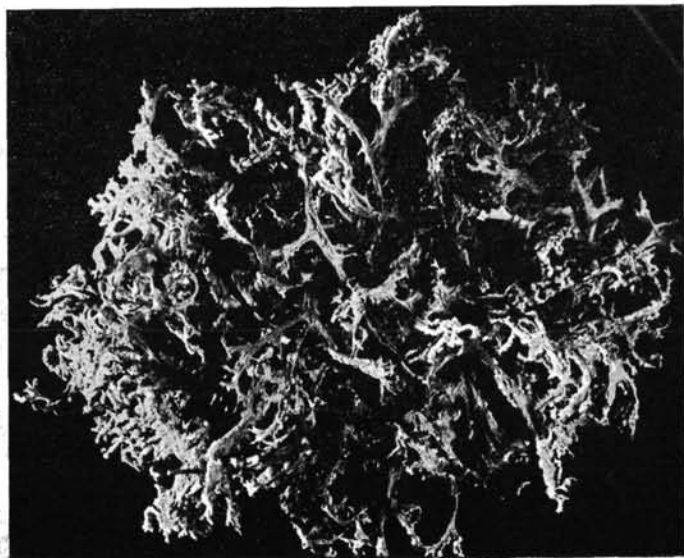
1. *Evernia prunastri* f. *arenicola* Gyeln. — in *Ann. Mycol.* 1932. 30. p. 451. — (B. almádi: Öreghegy) (3. kép). — Új formának elfogadható, mert a telep sokkal nagyobb, erőteljesebb, a sorediumok is sokkal tömöttebben borítják a sallangok szélét és felületét, mint a hasonló *E. prunastri* f. *soredifera*-t. Lényegesen különbözik a tőfajtól és varietasaitól abban is, hogy azok lombos fák kérgén, bokrokon vagy kidőlt fatörzseken található, a f. *arenicola* pedig *homokkővön*.

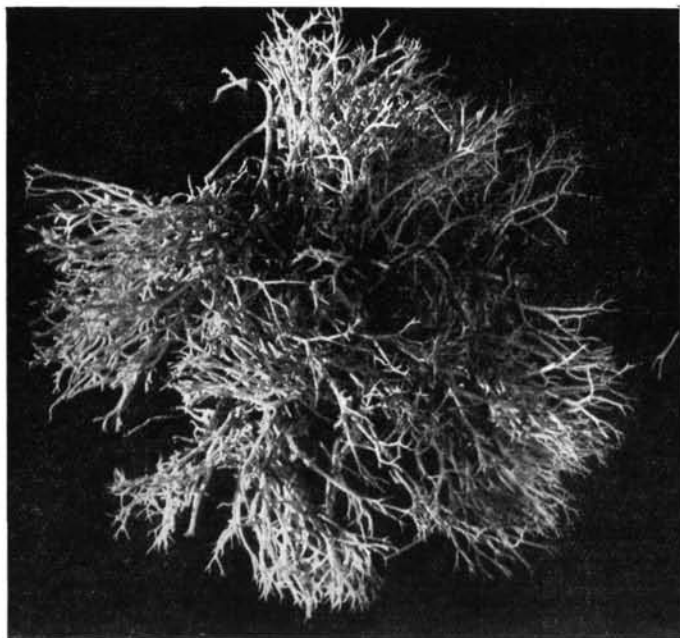
2. *Parmelia addanubica* f. *tihanyensis* Gyeln. — in *MBL.* 1931. 30. p. 50 — (Tihany, Apáti hegyalja) — Szatala szerint egyenlő a *Parmelia delisei* f. *tihanyensis* (Gyeln.) Szat.-el. (1956). Az amerikai Hale revíziója szerint viszont jó faj a *P. addanubica*, ezt a példányt lectotypusként *P. addanubica* f. *addanubica* néven jelöli. (in herb.) Hale nézetét tartom helyesnek én is. Gyelnik jól állapította meg, hogy ez a növény egy köztes alak a *P. delisei* és a *P. pokornyii* között, tehát jó nevén: *P. addanubica* f. *addanubica* (Gyeln.) Hale (in herb.).

3. *Parmelia glomellifera* var. *balatonica* Gyeln.-in *Ann. Mycol.* 1932. 30. p. 413. — (B-almádi, ad lignum) — Hillmann (1936. p. 155) nem tartja új varietasnak, mivel „alte Zäunen”-ről már régen ismerik (Harmand, 1909, p. 542, Lindau, 1923, p. 192, stb.). Hale ellenben elfogadja új varietasnak (1956 in herb.) Ennek okát nem ismerem. Lényeges morfológiai különbséget a tőfajtól nem látok, ezért nem tartom új varietasnak. Tehát synonym a *Parmelia glomellifera*-val.

Érdekes vagy ritka fajok: a *Dermatocarpon monstrosum*, *Rhizocarpon viridiatrum*, *Cladonia uncialis* f. *subobtusata*, *Petusaria leucosora*, *Lecanora macrocyclos*, *Caloplaca balatonica*, *Gasparrinia*

3. *Evernia prunastri* f. *Arenicola* Gyeln (tipus)
 3. *Evernia prunastri* f. *Arenicola* Gyeln. (Typus).
 3. *Evernia prunastri* f. *Arenicola* Gyeln. (type).
 3. *Evernia prunastri* f. *Arenicola* Gyeln. (Тип).

4. Száraz lejtők, gyepek xerotherm zuzmója a *Cladonia rangiformis*.
4. Xerotherme Flechten der trockenen Abhänge, des Rasens, *Cladonia rangiformis*.
4. *Cladonia rangiformis*, le lichène xerotherme des versants sèches et des gazons.
4. С'айон а енб [о ж является лишайником сухих склонов гор и дернов.

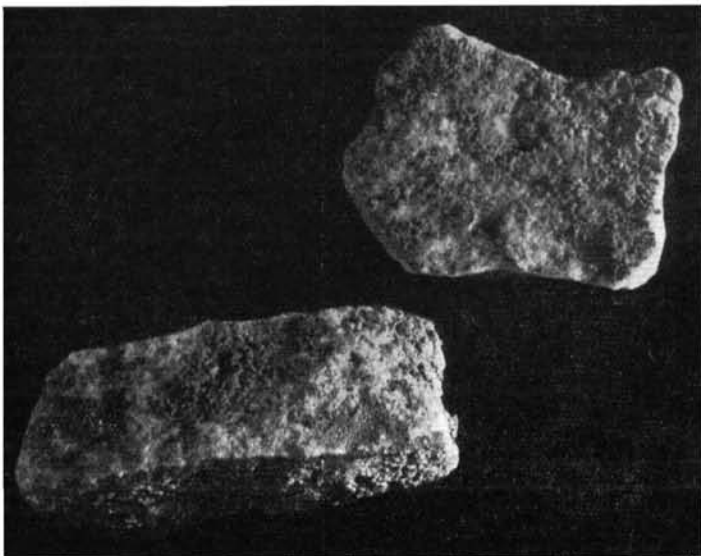
obliterascens, *Parmelia aspidota*, *P. dubia* var. *marginata*, *P. trichotera* f. *munda*, *P. verruculifera*, *Physcia terretiuscula*.

Nemcsak a virágos növények, hanem a zuzmók közt is számos mediterrán-szubmediterrán faj fordul itt elő, így pl.: *Acarospora cervina*, *Lecanora* (*Squamaria*) *garovaglii*, *Cladonia rangiformis*, *Fulgensia fulgens*, *Xanthoria aureola*, *Physcia albinea*, *Ph. dimidiata*, *Ph. tribacia* stb. Megtalálható még a Földközi-tenger mentén és Közép-Európa száraz, meleg helyein elterjedt *Gasparrinia aurantia*, *Diplotomma venusta*. Száraz lejtőkön vagy száraz gyepekben talajon él az erősen xerothern jellegű *Cladonia rangiformis*, mely itt nem gyakori.

Néhány szubmontán és montán fajjal is találkozunk: pl. *Baeomyces roseus*, *Pertusaria phymatodes* var. *westringii*, *Parmelia tubulosa*, *Usnea hirta*.

Az enumeratióban a fajok felsorolása Zahlbruckner rendszere szerint történt. A lelőhelyi adatok után zárójelben a gyűjtő neve, utána a meghatározó neve áll. Ha az adat már az irodalomban is megjelent, akkor a meghatározó neve után zárójelben az irodalmi adat található. Ha azonban csak az irodalomból ismeretes, gyűjteményünkben viszont nem szerepel („in lit...”) jelöléssel különböztettem meg.

Verseggy Klára

5. *Caloplaca balatonica* Szat. (típus).
5. *Caloplaca balatonica* Szat. (Тyпyс).
5. *Caloplaca balatonica* Szat. (type).
5. *Caloplaca balatonica* Szat. (Тип.)

RÖVIDÍTÉSEK:

Névrövidítések: B = Boros, Á., D = Dégen, Á., F = Főriss, F., Ff = Felföldy, L., G = Gallé, L., Gy = Gyelnik, = Kőfaragó—Gyelnik, V., L = Lojka, H., M. D. = Mágócsy—Dietz, S., Sz = Szatala, Ö., j. Sz = ifj. Szatala, Ö., T = Timkó, Gy., V = Verseggy, K.

Helységrövidítések: A.órs = Alsóórs, B.almádi = Balatonalmádi, B.Aakali = Balatonakali, B.arács = Balatonarács, B.Keresztur = Balatonkeresztur, B.szepezd = Balatonszepezd, F = Felsőórs, K.órs = Kővágóórs.

Az enumerációban előforduló latin rövidítések: alt. = altitudo (m.s.m. = meter supra mare = tengerszintfelett helyett) = magasság, bas. = basalticus = bazalt, calc. = calcareus = mész, meszes, cort. = cortex = fakéreg, decl. (in declivibus) = lejtőn, gejs. = gejsriticus = gejszíról való, int. = inter = között, lap. (in lapidibus) = kőveken, m. = mons = hegy, ramul. (ad ramulos) = ágon, rup. (ad rupes) = sziklákon, tof. = tofineus = tufa.

ENUMERATIO

VERRUCARIACEAE

Verrucaria lecideoides (Mass.) Trev. — Tihany: Remetebarláng, ad rup. gejs. (Gy)Sz (Sz. 7:75)

V. nigrescens Pers. — Tihany: in m.Apátihegy. (in lit.: Sz. 4:367)

Thelidium incavatum Mudd. — B.füred: m.Tamáshegy, alt. 250 m (F)F. — Tihany: m.Akasztóhegy, ad saxa calcs. alt. 196 m (F)F — F:68

DERMATOCARPACEAE

Dermatocarpon monstrosum (Schaer.) Wain. — Tihany: ad saxa calcs. (in lit.: Sz. 7:77)

PYRENULACEAE

Arthopyrenia analepta (Ach.) Mass. — B.szepezd: Viriustelep, ad cort. Fraxini (D)Sz (in lit.: Sz. 1:202)

ARTHONIAEAE

Arthonia dispersa Röhl. — B.almádi: ad cort. Aesculi (Sz)Sz — K.órs: quercicola (Gy)Sz

A. punctiformis Ach. — B.almádi: ad cort. Aceris, alt. 160 m (T)Sz — Tihany: ad cort. Fraxini americanae in decl. int. Óvár (Ff)Sz — Remetebarlángok, ad cort. Fraxini orni, alt. 150 m (Gy)Sz

A. radiata Ach. var. *astroidea* Ach. — B.szepezd: Viriustelep, ad cort. Fraxini (D)Sz (Sz. 1:203) — K.órs: quercicola ?(Gy)Sz — Tihany: Remetebarlángok, ad cort. Fraxini orni (Gy)Sz

A. radiata f. *subparallela* Will. — B.almádi: ad cort. Piri (T)Sz

DIPLOSCHISTACEAE

Diploschistes ochrophanes Lett. — Tihany: Barlanglakások, ad saxa bas. tof., alt. 200 m (F)F (F:71)

D. scruposus (Schreb.) Nyl. — B.szepezd: Viriustelep (D)Sz (Sz. 1:203)

COLLEMACEAE

Collema multifidum (Scop.) Rabh. — Tihany (L) (Sz. 7:85)

C. multifidum var. *marginale* Rabh. — Tihany: Csúcshegy (in lit.: Sz. 5:894)

Leptogium lophaeum Cromb. var. *pulvinatum* (Hffm.) Zahlbr. — Tihany: m.Csúcshegy (T)Gy

PANNARIACEAE

Placynthium nigrum S. Gray f. *densatum* Harm. — Tihany: m.Akesztóhegy, ad saxa calc. (Gy)Sz — Vörösberény: ad rup. calc. in valle Malomvölgy (T)Gy

PELTRIGÉRACEAE

Peltrigera canina (L) Willd. — Tihany: m.Apátihegy, ad terram (Gy)Gy

P. praetextata (Körb.) Zopf var. *ilseana* K. Sch. K — Tihany: m.Akasztóhegy, ad terram, inter rupes, alt. 150–200 m (Gy)Gy

P. rufescens Humb. var. *incusta* Körb. — Barács et Csopak: m.Péterhegy et Kopasztető, in humosis inter saxa calc. (Gy)Gy

LECIDEACEAE

Lecidea crustulata (Ach.) Sprgl. f. *convexella* Wain. — B.szepezd: m.Öreghegy (D)Sz (Sz. 1:206)

L. elaeochroma Ach. — B.szepezd: Viriustelep (D)Sz (Sz. 1:207, 6:328)

L. fuscoatra (L.) Ach. f. *opaca* Wain. — F.órs: ad saxa arenacea in silva „Cserőlak”, alt. 200 m (T)Sz

L. lithophiliza Nyl. — Tihany: m.Apátihegy, ad saxa bas., alt. 140 m (T)Sz

L. parasema Ach. — B.szepezd: Viriustelep, ad cort. *Fraxini* et *Quercus* (D)Sz (Sz. 1:206)

L. stigmatea Ach. f. *granulosa* (Arn.) Wain. — Tihany: (in lit.: Sz. 6:347)

L. (Biatora) globularis (Ach.) Nyl. f. *olivascens* Wain. — B.almádi, ad lignum (T)Sz

L. (Biatora) uliginosa Fr. var. *humosa* Ach. — B.almádi: ad terram humosam in m.Öreghegy, alt. 300 m (T)Sz

L. (Psora) lurida Ach. — Vörösberény: Sátorhegy, ad rup. calc., alt. 220 m (T)Sz (Sz. 6:376)

Catillaria lenticularis (Ach.) Th. Fr. — Tihany: (in lit.: Sz. 6:386, 7:96)

C. lenticularis f. *chalybeia* (Hepp.) Zahlbr. — Tihany: m.Akasztóhegy, ad rup. gejs., alt. 150–200 m (Gy)Sz

C. lenticularis f. *punctulata* (Körb.) Zahlbr. — Vörösberény: m.Sátorhegy, ad rup. calc., alt. 220 m (T)Sz

Bacidia sabuletorum Lett. — Tihany, muscicola (in lit.: sub *Bilimbia hypophyla* (Ach.) Th. Fr., Sz. 7:98)

B. sabuletorum f. *crustifera* Th. Fr. — Tihany: (L) (in lit.: sub *B. hypnophyla* f. *crustifera*, Sz. 6:413)

B. umbrina Bausch. var. *compacta* Th. Fr. — Tihany: m.Akasztóhegy, ad rup. gejs., alt. 150–200 m (Gy)Sz

B. umbrina f. *saxicola* (Körb.) Zahlbr. — K.órs, ad rup. arenacea (Gy)Sz

Toninia coeruleonigricans Leight. — Vörösberény: m.Sátorhegy, ad terram calc., alt. 160 m (T)Sz

T. coeruleonigricans f. *dehiscens* Wain. — Vörösberény: m.Sátorhegy, ad terram calc., alt. 200 m (T)Sz

T. coeruleonigricans f. *dispersum* (Nyl.) Zahlbr. — B.füred inter B.arács ad muros (Ff)Sz

T. coeruleonigricans f. *teretocarpum* (Mass.) Arn. — Vörösberény: m.Sátorhegy, (in lit.: Sz. 6:425)

Rhizocarpon excentricum Arn. — Syn.: *Rh. concentricum* f. *excentrica* Ach. — Tihany: Remetebarlang, ad tof. bas., alt. 150–200 m (Gy)Sz

Rh. geographicum DC. — Tihany: m.Alasóhegy. (in lit.: Sz. 6:444)

Rh. geographicum f. *viridis* Räs. — K.órs: ad saxa quarcoso-arenacea „Kötenger”, alt. 170 m (T)Sz — Tihany: m.Diósi tető, ad rup. bas. tof., alt. 150–200 m (Gy)Sz

Rh. petreum Mass. f. *fuscum* Fw. — F.órs: ad saxa arenacea in silva „Cserőlak”, alt. 200 m (T)Sz

Rh. viridiatrum (Flk.) Körb. — F.órs: ad saxa arenacea in silva „Cserőlak”, alt. 200 m (T)Sz

CLADONIACEAE

Baeomyces roseus Pers. — B.almádi: Öreghegy, ad terram glareoso-arenaceam, alt. 300 m (T)Sz

Cladonia chlorophaea (Flk.) Zopf. f. *costata* Flk. — B.füred. (Ff)V

Cl. chlorophaea f. *pterygota* Flk. — Révfülöp: Gödeponthegey (Moesz) Sz (Sz. 3:74)

Cl. foliacea (Hds.) Schaer. — B.füred: Tamáshegy, in graminosis (V)V — B.szepezd: Viriustelep (D)Sz

Cl. foliacea var. *alcicornis* (Lght.) Schaer. — B.füred: in graminosis saxis (Ff)V — Révfülöp: Gödeponthegey (Moesz)Sz

Cl. foliacea var. *convoluta* (Lam.) Wain. — A.órs: in fruticetis coll. (B)Sz (Sz. 2:38)

Cl. furcata (Hds.) Schred. var. *pinnata* (Flk.) Wain. — B.szepezd: Viriustelep (D)Sz

Cl. furcata var. *pinnata* f. *folicolosa* Del. — Révfülöp: Gödeponthegey (Moesz)Sz

Cl. furcata var. *pinnata* f. *truncata* Flk. — K.órs et Révfülöp: m.Fülöphegy, in fruticetis, alt. 250 m (B)Sz

Cl. furcata var. *racemosa* (Hffm.) Flk. — B.füred: in Pineto (Ff)V — K.órs: terricola (Gy)V

Cl. impexa Harm. f. *pumila* (Ach.) Rabh. — B.szepezd: Viriustelep (D)Sz (Sz. 1:208 sub *Cl. sylvatica* v. *sylvestris* f. *pumila* (Ach.) Rabh.

Cl. pleurota Flk. — B.szepezd: Viriustelep (D)Sz (Sz. 1:208)

Cl. pyxidata (L.) Flk. — K.órs: ad terram supra muscos (Gy)V

Cl. rangiferina (L.) Rabh. — Révfülöp: Gödeponthegey (Moesz)Sz — B.szepezd: Viriustelep (in lit.: Sz. 1:208)

Cl. rangiformis Hffm. — K.órs: terricola (Gy)V (4. kép.)

Cl. rangiformis var. *pungens* (Ach.) Wain. — B.füred (Ff)V — A.órs: in fruticetis coll. (B)Sz (in lit.: Sz. 2:35)

Cl. sylvatica (L.) Hffm. — K.órs: m.Fülöphegy, in fruticetis (B)T

Cl. sylvatica var. *sylvestris* Oed. — A.órs: supra terram (Sz)Sz — (Sz. 2:33) — B.szepezd: Viriustelep (D)Sz (Sz. 1:208)

Cl. symphyrcarpia Ach. — B.füred: m.Tamáshegy, in graminosis saxis (V)V — K.órs: muscicola (Gy)V

Cl. uncialis (L.) Hffm. f. *subobtusata* Arn. — B.szepezd: Viriustelep (D)Sz (Sz. 1:209)

Cl. uncialis f. *turgescens* Del. — K.órs: m.Fülöphegy in fruticetis, alt. 250 m (B)T

ACAROSPORACEAE

Acarospora cervina Mass. — Tihany. (L.) (in lit.: Sz. 7:105)

A. fuscata qrn. f. *determinata* H. Magn. — Tihany: Kis-erdőtető, ad saxa bas., alt. 207 m (F)F (F:93)

A. fuscata var. *effigurata* (Sommfrt.) H. Magn. — Tihany: m.Apátihegy, ad saxa tof. bas., alt. 200 m (F)F — M. Cserhegy, alt. 163 m (F)F (F:73)

A. fuscata f. *steinii* (Kbr.) H. Magn. — Tihany: m. Cserhegy, ad saxa gejs. (F)F (F:73)

A. glaucocarpa Körb. var. *depauperata* f. *nuda* Nyl. — Tihany: m.Csúcshegy, ad saxa tof. bas., alt. 200 m (T)Sz

A. macrospora Beltr. — Tihany: m.Csúcshegy, ad saxa tof. bas., alt. 180 m (T)Sz

A. veronensis Mass. f. *areolata* H. Magn. — B.füred: ad saxa arenacea, alt. 120 m (F)F (F:72)

PERTUSARIACEAE

Pertusaria amara (Ach.) Nyl. var. *flotowiana* Flk. Tihany: m.Akasztóhegy, ad rup. gejs., alt. 150–200 m (Gy)Sz

P. amara pl. *saxicola* Erichs. — F.órs: ad saxa arenacea in silva „Cserőlak”, alt. 200 m (T)Sz

P. dealbescens Erichs. f. *melaena* Erichs. — Tihany: m.Cserhegy, ad rup. gejs., alt. 150 m (F)F (F:75)

P. henrici (Harm.) Erichs. — Tihany: inter m.Apátihegy et Cserhegy, cort., alt. 220 m (F)F (F:75)

P. leucosora Nyl. — F.órs: ad saxa arenacea in silva „Cserőlak”, alt. 200 m (T)Sz

P. phymatodes (Ach.) Erichs. var. *westringii* (Liljeb.) Erichs. — F.órs: ad rup. arenacea in silva „Cserőlak”, alt. 200 m (T)Sz

LECANORACEAE

Lecanora albescens (Hffm.) Flk. f. *deminuta* (Th. Fr.) Erichs. — Tihany: Remetebárlang, ad tof. bas., alt. 200 m (Gy)Sz — M. Akasztóhegy, ad rup. gejs., alt. 150–200 m (Gy)Sz

L. albescens var. *galactinella* Zahlbr. — Tihany: Remetebárlangok, ad rup. gejs., alt. 150–200 m (Gy)Sz — M. Akasztóhegy, ad rup. gejs., alt. 200 m (Gy)Sz

L. allophana (Ach.) Röhl. var. *luganensis* Mereschk. — Tihany: in cort. Ulmi campestris ad cavernas Remetebárlangok decl. m.Óvár (Ff)Sz

L. atra (Hds.) Ach. var. *endochlora* Wedd. — Tihany: m.Diósi tető, ad rup. bas. tof., alt. 150–200 m (Gy)Sz

L. campestris (Schaer.) Hue — F.órs: ad saxa arenacea in silva „Cserőlak”, alt. 200 m (T)T — Tihany: m.Akasztóhegy (Gy)Sz — M.Diósi tető, ad rup. bas. tof. (Gy)Sz — M.Apátihegy, alt. 150–200 m (Gy)Sz

L. campestris f. *atrata* Nyl. — B.almádi: ad saxa (T)Sz
L. campestris f. *expansa* (Ach.) Erichs. — B.almádi: m.Óreghegy, ad saxa arenacea, alt. 200 m (T)Sz — K.órs: ad rup. arenacea (Gy)Sz — M.Fülöphegy, alt. 250 m (T)Sz — Ad saxa quercoso-arenacea „Kötenger”, alt. 170 m (T)Sz

L. carpinea (L.) Ach. — Tihany: in cort. *Quercus petraea* in silvis m.Csúcshegy (Ff)Sz — I ncort. *Robinia* in decl. m.Templomdomb (Ff)Sz — In cort. Ulmi campestris ad cavernas Remetebárlangok in decl. m.Óvár (Ff)Sz

L. carpinea f. *acericola* Norrl. — K.órs: *quercicola* (Gy)Sz — Tihany: in cort. *Aceris campestris* in silva „Szarkádi erdő” (Ff)Sz

L. carpinea f. *minuta* Zahlbr. — K.órs: *quercicola* (Gy)Sz — Tihany: in cort. *Gleditschia* decl. m.Templomdomb (Ff)Sz

L. coarctata (Turn.) Ach. var. *elachista* (Ach.) Schaer. — Tihany: m.Diósi tető, ad rup. bas. tof. (Gy)Sz

L. crenulata (Dicks.) Hook. — Tihany: (L.) (in lit.: Sz. 7:11)

L. dispersa Pers. f. *chaubardii* (Fr.) Wain. — Vörösberény: ad lapides calc. in m.Sátorhegy, alt. 200 m (T)Sz
L. frustulosa (Dicks.) Ach. — Tihany: (L.) (in lit.: Sz. 7:11)

L. frustulosa var. *insulata* Rem. — K.órs: ad saxa quarcoso-arenacea „Kötenger”, alt. 170 m (T)Sz

L. frustilusa var. *thioides* Sprgl. — K.órs: ad saxa quarcoso-arenacea „Kötenger”, (T)Sz — Tihany: m.Apátihegy, ad rup. bas. tof., alt. 140–200 m (T, Gy)Sz

L. hageni Ach. f. *lithophyla* Fw. — Tihany: m.Apátihegyalja, ad rup. bas. tof. (T)Sz

L. hageni f. *terricola* Nyl. — A.órs: ad praeruptam loessaceum, alt. 150 m (T)Sz

L. leptyroides (Nyl.) Nils. — Tihany: Remetebárlangok (Ff)Sz

L. rugosella Zahlbr. — Tihany: Remetebárlangok (Ff)Sz
L. saligna (Schr.) Zahlbr. var. *ravida* (Hoffm.) Zahlbr. — B.almádi: ad lignum (T)Sz

L. umbrina (Ehrh.) Röhl. f. *gregata* Harm. — B.almádi, ad lignum (T)Sz
L. varia (Ehrh.) Ach. — Aszfótz: in silvis (V)Sz

L. (Placodium, Squamaria) albomarginata Nyl. — Tihany: m.Gurbicsótető, ad cort. *Quercus*, alt. 150–200 m (Gy)Sz — M.Apátihegyalja, ad rup. bas. tof., alt. 160 m (T)Gy

L. (Squ.) garovaglii (Körb.) Zahlbr. — K.órs: ad rup. arenaceam (Gy)Sz — Tihany: m.Diósi tető, ad rup. bas. tof., alt. 150 m (Gy)Sz (Sz. 7:114)

L. (Squ.) macrocyclos (Magn.) Degel. — K.órs: ad rup. arenaceam (Gy)Sz — Ad saxa quarcoso-arenacea „Kötenger” (T)Sz — Tihany: m.Diósi tető, ad rup. bas. tof., alt. 150–200 m (Gy)Sz

L. (Squ.) muralis (Schreb.) Rabh. — Tihany: m.Akasztóhegy, ad rup. gejs., alt. 150–200 m (Gy)Sz (Sz. 7:114)

L. (Squ.) muralis var. *diffracta* (Ach.) Rabh. — K.órs: ad saxa quarcoso-arenacea „Kötenger”, alt. 170 m (T)Sz

L. (Squ.) muralis f. *lignicola* Kickx — B.almádi: ad lignum, alt. 110 m (T)Sz

L. (Squ.) muralis var. *versicolor* (Pers.) Tuck. — Vörösberény: m.Sátorhegy, ad rup. calc., alt. 220 m (T)Sz — Tihany: Remetebárlangok, ad tof. bas. (Gy)Sz

L. (Squ.) muralis var. *versicolor* f. *subnivalis* Nyl. — Vörösberény: m.Sátorhegy, ad rup. calc. (T)Sz

L. (Squ.) radiosa (Hffm.) Schaer. — K.órs: ad saxa pr. lacum „Kornyí tó”, alt. 140 m (T)Sz — Vörösberény: ad rup. calc. in valle Malomvölgy (T)Sz — M.Sátorhegy, ad rup. calc., alt. 220 m (T)Sz

L. (Squ.) radiosa f. *myrrhina* Gyeln. — Tihany: m.Diósi tető, ad rup. calc., alt. 150–200 m (Gy)Sz — M.Apátihegyalja, alt. 140 m (T)Sz

L. (Squ.) radiosa f. *subfarinosa* Nyl. — Tihany: Remetebárlangok, ad tof. calc. (Gy)Sz — M.Akasztóhegy, ad rup. gejs. (Gy)Sz

L. (Squ.) riparia Stnr. — Tihany: m.Diósi tető, ad rup. bas. tof., alt. 150–200 m (Gy)Sz

L. (Pl.) subcircinatum (Nyl.) Arn. — Tihany: ad saxa calc. (L.) (in lit.: Sz. 7:114)

Aspicilia ammotropha Hue — K.órs: ad rup. arenaceam, (T)Sz — Ad saxa quarcoso-arenacea „Kötenger”

(T)Sz — Tihany: m.Akasztóhegy, ad rup. gejs. (Gy)Sz — M.Apátihegyalja, alt. 140 m (T)Sz

A. amphibola Arn. f. verrucosa H. Magn. — K.örs: ad quarcoso-arenacea „Kötenger” (T)Sz

A. Calcarea (L.) Mudd. — K.örs: ad saxa calc. pr. lacum „Kornyí tó”, alt. 140 m (T)Sz — Tihany: m.Akasztóhegy, ad rup. gejs., alt. 150–200 m (Gy)Sz

A. calcarea var. evoluta Ach. — Vörösberény: m.Sátorhegy, ad lapides calc., alt. 200 m (T)Sz

A. caesiocinerea Arn. f. pallidior — K.örs: ad saxa quarcoso-arenacea „Kötenger”, alt. 170 m (T)Sz

A. caesiocinerea var. laevigata H. Magn. — F.örs: ad saxa arenaceae in silva „Cserőlak”, alt. 200 m (T)Sz — K.örs: ad saxa quarcoso-arenacea, alt. 170 m (T)Sz

A. caesiocinerea f. obscurascens H. Magn. — K.örs: ad saxa quercoso-arenacea, alt. 170 m (T)Sz

A. cinerea Körb. — F.örs: ad saxa arenacea in silva „Cserőlak”, alt. 200 m (T)Sz — K.örs: M.Fülöphegy, alt. 250 m (T)Sz — Ad saxa calc. pr. lacum „Kornyí tó”, alt. 140 m (T)Sz (Subs calcarea f. cinerea) — Tihany: (L.) (in lit.: Sz. 7:108)

A. cinerea var. diffractoareolatus (Leight.) Zahlbr. — K.örs: ad rup. arenaceam (Gy)Sz

A. cinerea f. graphica Ach. — K.örs: Fülöphegy, alt. 250 m (T)Sz

A. contorta Krph. var. albocincta Stnr. — Bakall, ad saxa calc. (M.D)Sz — Vörösberény: ad lapides calc. m.Sátorhegy, alt. 220 m (T)Sz — Tihany: Remetebárlangok, alt. 150–200 m (Gy)Sz

A. contorta var. cinereovirens Mass. — Tihany: m.Apátihegy, ad rup. calc. (Gy)Sz

A. cupreoatra Arn. — K.örs: ad saxa quarcoso-arenacea „Kötenger”, alt. 170 m (T)Sz

A. decipiens Elenk. — Tihany: m.Apátihegyalja, alt. 140 m (T)Sz — M.Diósi tető, ad rup. bas., alt. 150–200 m (Gy)Sz

A. dominiana (Serv.) Szat. — Tihany, saxicola (L.) (in lit.: Sz. 7:108)

A. hoffmannii (Ach.) Flag. — K.örs: ad rup. arenaceam (Gy)Sz — Vörösberény: ad lap. calc. m.Sátorhegy, alt. 200 m (T)Sz — Tihany: m.Diósi tető, ad rup. bas. tof., alt. 150–200 m (Gy)Sz

A. intermutans Arn. — B.almádi: ad saxa arenacea, m.Öreghegy, alt. 200 m (T)Sz — K.örs: ad rup. arenaceam, (Gy)Sz — Tihany: m.Diósi tető, ad rup. bas. tof., alt. 200 m (Gy)Sz

A. reticulata (Krph.) Stein. var. ammotropha (Hue) Szat. — B.almádi: ad saxa arenacea (T)Sz (Gy. 3: no.71)

A. viridescens Hue — F.örs: ad saxa arenacea in silva „Cserőlak”, alt. 200 m (T)Sz — Tihany: Remetebárlangok, ad calc. (Gy)Sz

Lecania erysibe (Ach.) Mudd. var. sincerior Nyl. — Tihany: m.Akasztóhegy, ad rup. calc. gejs., alt. 200 m (Gy)Sz

Phdyctis argaena (Ach.) Flk. — B.füred: in cort. Quercus petraea in decl. m. Recsk (Ff)Sz

C. aurella f. minor Hukul. — Tihany: m.Diósi tető, ad rup. bas. tof. (Gy)Sz

C. luteoalba (Turn.) Lett. f. saxicola (Hepp.) Zahlbr. — Tihany: m.Diósi tető, ad rup. bas. tof., alt. 150–200 m (Gy)Sz

C. vitellina (Ehrh.) Müll. Arg. f. arcuata (Hffm.) Lettau — K.örs: ad saxa quercoso-arenacea „Kötenger”, alt. 170 m (T)Sz — Tihany: m.Akasztóhegy, ad rup. gejs., (Gy)Sz

C. vitellina var. assericola Räs. — B.almádi: ad lignum, alt. 110 m (T)Sz

C. vitellina var. rechingeri Serv. — K.örs: ad rup. arenaceam (Gy)Sz

C. xanthostigma (Pers.) Lettau — K.örs: in ramul. Juniperi communis (Gy)Sz

PARMELIACEAE

Candelaria concolor (Dicks.) Arn. — B.almádi: ad cort. Aceris (T)Gy — B.szepezd: Viriustelep, ad cort. Fraxini (D)Sz (Sz. 1:215) — K.örs: quernicola (Gy)Sz

C. concolor f. chlorina Harm. — B.almádi: ad cort. Robiniae et ad cort. Aceris (T)Gy

Parmelia acetabulum (Neck.) Duby — K.örs: quercicola (Gy)V — B.szepezd: Viriustelep (in lit.: Sz. 1:215)

P. addanubica Gyeln. f. addanubica (Gyeln.) Hak. — Tihany: m.Apátihegyalja, ad saxa tof. bas., alt. 160 m (T)Gy (sub P. addanubica f. tihanyensis Gyeln.) (Gy. 1:50, V. 2:82)

P. aspidozoa (Ach.) Röhl. — B.almádi: ad lignum (T)Gy — B.szepezd: Viriustelep (D)Sz (Sz. 1:215)

P. caperata (L.) Ach. — B.füred: m.Tamáshegy, ad cort. (V)V — K.örs: quercicola (Gy)V

P. caperata f. subglauca Nyl. — B.szepezd: Viriustelep (D)Sz

P. conspersa (Ehrh.) Ach. f. stenophylla Ach. — A.örs versus B.almádi: supra „Köcsi tó”, ad saxa arenacea (B)Sz

P. delisei (Duby) Nyl. — Tihany: ad saxa (L.) (in lit.: Sz. 7:116)

P. dubia (Wulf.) Schaer. var. marginata (Stein.) Hillm. — F.örs: ad cort. Fraxini in silva „Cserőlak”, alt. 250 m (T)Sz

P. fuliginosa Nyl. — K.örs: quercicola (Gy)V

P. furfuracea (L.) Ach. var. nuda (Ach.) Erichs. — B.almádi: ad lignum, alt. 110 m (T)Sz

P. glabra (Schaer.) Nyl. — B.füred: quercicola (Ff)V — K.örs: quercicola (Gy)V — Tihany: ad cort. (Ff)V

P. glomellifera Nyl. — B.szepezd: Viriustelep (D)Sz — K.örs: ad rup. arenaceam (Gy)V — Tihany: m.Diósi tető, ad rup. bas. tof. (Gy)V — M.Akasztóhegy, ad rup. gejs., alt. 200 m (Gy)V — B.almádi: ad lignum, alt. 110 m (T)Gy (sub P. glomellifera var. balatonica Gyeln. n. var.) (Gy. 2:443, V. 2:94)

P. isidiata (Stizenb.) Gyeln. f. heteroclysta Mer. — B.almádi: ad lignum (T)Sz — B.szepezd: Viriustelep (D)Sz

P. perlata Ach. f. ciliata DC — B.szepezd: Viriustelep (in lit.: Sz. 1:215)

P. physodes (L.) Ach. — B.füred: corticola (Ff)V — B.szepezd: Viriustelep (D)Sz

P. physodes var. labrosa Ach. — B.füred: corticola (Ff)V

P. proluxa (Ach.) Malbr. — B.szepezd: Viriustelep (D)Sz (Sz. 1:215) — K.örs: ad rup. arenacea (Gy)V

P. proluxa f. corrugata Dalla Torre et Sarnth. — K.örs: ad saxa quarcoso-arenacea „Kötenger”, alt. 170 m (T)V

Tihany: m.Akasztóhegy, ad rup. gejs., alt. 200 m (Gy)V

P. proluxa f. dissecta Hillitz. — B.szepezd: Viriustelep (D)Sz

P. proluxa var. perrugata Harm. — Tihany: m.Akasztóhegy, ad rup. gejs., alt. 150–200 m (Gy)V

P. scorstea Ach. — B.füred: Tamáshegy, ad cort. (V)V — Tihany: m.Akasztóhegy, ad rup. gejs. (Gy)V — M.Diósi tető, ad rup. bas. tof., alt. 150–200 m (Gy)V

P. sulcata Tayl. — B.füred: corticola (Ff)V — B.szepezd: Viriustelep (D)Sz (Sz. 1:215) — K.örs: quercicola (Gy)V

P. trichotera Hue f. *munda* Harm. — Tihany: Remetebárlangok, ad tof. bas. (Gy)V
P. tubulosa (Schaer.) Bitt. — B.almádi: ad lignum, alt. 110 m (T)Sz
P. verruculifera Nyl. — K.őrs: *quercicola* (Gy)V

USNEACEAE

Evernia prunastri (L.) Ach. f. *arenicola* Gyeln. — B.almádi: m.Öreghegy, ad saxa arenacea permica, alt. 250 m (T)Gy (Gy. 2:451, V. 2:121)
Ramalina farinacea (L.) Ach. — B.szepezd: Viriustelep (in lit.: Sz. 1:216, j. Sz. 26)
R. farinacea var. *multifida* Ach. — B.szepezd: Viriustelep (D)Mot.
R. fraxinea (L.) Ach. var. *ampliata* Ach. — B.szepezd: Viriustelep (D)Mot. (sub *R. fraxinea* var. *taeniata* (in lit.: Sz. 1:216, j.Sb: 21)
R. pollinaria (Liljeb.) Ach. var. *humilis* Ach. — Tihany: m.Akasztóhegy, ad rup. gejs., alt. 200 m (Gy)Mot. (j.Sz: 35)
R. pollinaria var. *elatior* Ach. — K.s. őrös: Jakabhegy, alt. 400 m (Kümmerle—Jávorka)Sz (Sz. 2:47, j.Sz:34)
R. pollinaria var. *intermedians* Oliv. — B.keresztúr. Nagyberek (M.D)Mot.
Usnea hirta (L.) Wigg. — B.almádi, ad lignum putridum (T)Sz — B.szepezd: Viriustelep (D)Sz (Sz. 1:216)

CALOPLACACEAE

Protoblastenia monticola (Ach.) Stnr. var. *subdiffracta* Arn. — Vörösberény: ad rup. calc. in valle Malomvölgy, alt. 150 m (T)Sz
P. rupestris (Scop.) Stnr. — Vörösberény: m.Sátorhegy, alt. 200 m (T)Sz
P. rupestris f. *rufescens* (Müll.) Zahlbr. — Vörösberény: ad rup. calc. in valle Malomvölgy (T)Sz
P. rupestris var. *viridiflavescens* (Wulf.) Stnr. — Vörösberény: ad lapides calc. in m.Sátorhegy et m.Várhegy, alt. 200 m (T)Sz — Ad rup. calc. in valle Malomvölgy, alt. 150 m (T)Sz
Caloplaca balatonica Szat. — K.őrs: ad saxa arenacea (Gy)Sz (Sz. 8:276, V. 2:131) (5. kép.)
C. coronata (Kphr.) Stnr. — Vörösberény: ad lapides calc. m.Sátorhegy, alt. 200 m (T)Sz — Tihany: m.Apátihegyalja, alt. 140 m (T)Sz — M.Diósi tető, ad rup. tof., alt. 150–200 m (Gy)Sz — M.Akasztóhegy, ad rup. gejs., alt. 200 m (Gy)Sz (Sz. 7:116)
C. decipiens (Arn.) Jatta — Tihany: (L.) (in lit.: Sz. 7:121)
C. lactea (Mass) Zahlbr. f. *ecrustacea* Zahlbr. — Vörösberény: ad lapides calc. margaceos in m.Sátorhegy, alt. 160 m (T)Sz
C. macrocarpa Zahlbr. — Tihany: m.Apátihegy, ad rup. bas. tof., alt. 150–200 m (Gy)Sz
C. murorum (Hffm.) Th. Fr. — Tihany, ad rup. calc. (L.) (in lit.: Sz. 7:121)
C. placidia Stnr. f. *leucotis* Stnr. — K.őrs: ad saxa calc. pr. lacum „Kornyi tó” (T)Sz
C. placidia f. *velana* Stnr. — Tihany: m.Akasztóhegy, ad rup. gejs., alt. 150–200 m (Gy)Sz
C. pyracea (Ach.) Th. Fr. f. *aurantiacum* B. de Lesd. — K.őrs: ad ramulum in m.Fülöphegy, alt. 250 m (T)Sz
C. pyracea f. *confluens* Mass. — Tihany: Óvár, ad cort. *Acer platanoides* (Ff)Sz

C. stillicidiorum (Vahl.) Lynge — Tihany: (L.) (in lit.: Sz. 7:120)
C. variabilis (Pers.) Müll. Arg. — Tihany (L.) (in lit.: Sz. 7:120)
C. variabilis var. *lecidinea* Müll. Arg. — Tihany: m.Akasztóhegy, ad rup. gejs. (Gy)Sz
C. variabilis f. *nigra* Müll. Arg. — Vörösberény: ad rup. calc. in valle Malomvölgy, alt. 150 m (T)Sz
C. variabilis var. *percaena* Ach. — Vörösberény: ad rup. calc. m.Sátorhegy, alt. 220 m (T)Sz
Gasparrinia aurantia (Pers.) Hellb. — Tihany: m.Akasztóhegy, ad rup. gejs., alt. 150–200 m (Gy)Sz
G. callopisma Syd. — Tihany: m.Akasztóhegy, ad rup. gejs., alt. 150–200 m (Gy)Sz
G. callopisma f. *leucothalla* Wallr. — Vörösberény: ad calc. m.Sátorhegy, alt. 220 m (T)Sz — Tihany: m.Akasztóhegy, ad rup. gejs. (Gy)Sz
G. callopisma f. *sympagea* Ach. — Vörösberény: ad rup. calc. m.Sátorhegy, alt. 220 m (T)Sz
G. cirrochroa (Ach.) Th. Fr. f. *calpicola* Malbr. — Vörösberény: m.Sátorhegy, ad rup. calc., alt. 220 m (T)Sz
G. cirrochroa f. *coroniapla* Suza — Vörösberény: m.Sátorhegy, ad rup. calc. (T)Sz
G. decipiens (arn.) Jatta f. *cinerascens* Erichs. — Tihany: m.Akasztóhegy, ad rup. gejs., alt. 150–200 m (Gy)Sz
G. decipiens f. *fulva* Mer. — K.őrs: ad saxa calc. pr. lacum „Kornyi tó”, alt. 140 m (T)Sz
G. obliterascens Zahlbr. — Tihany: m.Diósi tető, ad rup. bas. tof., alt. 150–200 m (Gy)Sz
G. tegularis (Ehrh.) Sandst. f. *euphora* Mer. — Tihany: m.Diósi tető, ad calc. tof., alt. 200 m (Gy)Sz
G. tegularis var. *turgida* Mer. — K.őrs: ad saxa calc. pr. lacum „Kornyi tó” (T)Sz
Fulgensia fulgens (Ach.) Elenk. — B.füred: in graminosis saxosis et apricis in campo „Nagymező” (Ff)Sz

THELOSCHISTACEAE

Xanthoria aureola (Ach.) Erichs. — Tihany: ad saxa calc. (L.) (in lit.: Sz. 7:122)
X. aureola f. *congranulata* (Cromb.) Erichs. — Tihany: Apátihegyalja, alt. 140 m (T)Sz — M.Diósi tető, ad rup. bas. tof., alt. 150–200 m (Gy)Sz
X. aureola f. *viridicans* Erichs. — Tihany: m.Akasztóhegy, ad rup. gejs., alt. 150–200 m (Gy)Sz — M.Diósi tető, ad rup. bas. tof., alt. 150–200 m (Gy)Sz
X. lobulata (Fik.) B. de Lesd. — Tihany: Óvár, ad cort. *Fraxini* (Ff)Sz
X. parietina (L.) Beltram. — Tihany: ad litorem occ., ad Ulmum, alt. 100 m (Gy)Sz

BUELLIACEAE

Buellia punctata (Hffm.) Mass. — K.őrs: in ramul. *Juniperi communis* (Gy)Sz
Diplotomma alboatra (Hffm.) Flot. — Tihany: ad saxa (L.) (in lit.: Sz. 7:123)
D. ambigua (Ach.) Malme — B.almádi: ad saxa (T)Sz — K.őrs: ad lapides arenaceos murorum, alt. 150 m (T)Sz
D. ambigua f. *pruinatum* Szat. — Tihany: m.Diósi tető, ad saxa bas., alt. 200 m (Gy)Sz (Sz. 8:280, V. 2:138)
D. epipolia (Ach.) Arn. f. *calcarium* Flag. — Tihany: m.Akasztóhegy, ad rup. gejs., alt. 150–200 m (Gy)Sz — Remetebárlangok, ad tof. bas., alt. 150–200 m (Gy)Sz

D. venusta Körb. — Tihany: m.Akasztóhegy, ad rup. gejs., alt. 150–200 m (Gy)Sz
Rhinodina archaea Arn. — B.almádi: ad lignum, alt. 110 m (T)Sz
R. arenaria (Hepp.) Th. Fr. — Tihany: (L) (in lit.: Sz. 7:124)
R. ocellata (Hffm.) Arn. — Tihany: m.Apátihegy, ad rup. calc., alt. 150–200 m (Gy)Sz (Sz. 7:125)
R. lecanorina Mass. — Vörösberény: m.Sátorhegy, ad rup. calc., alt. 220 m (T)Sz
R. pyrina (Ach.) Arn. — K.órs: ad ramulum in m.Fü-löphegy, alt. 150 m (T)Sz
R. teichophyla (Nyl.) Arn. — Tihany: m.Diósi tető, ad rup. bas. tof., alt. 150–200 m (Gy)Sz — Remetebárlangok, ad tof. bas., alt. 200 m (Gy)Sz

PHYSICIACEAE

Physcia aipolia (Ehrh.) Hampe — Aszófő: in cort. *Fraxini excelsior* in silvis vallis rivi „Aszófői patak” (Ff)V
Ph. aipolia var. *caesiopruinosa* Sántha — K.órs: quercicola (Gy)Sz — Tihany: m.Akasztóhegy, ad cort. Ulmi (Gy)Sz
Ph. albinea (Ach.) Nyl. — Tihany: m.Diósi tető, ad rup. bas. tof., alt. 200 m (Gy)Sz
Ph. ascendens (Fr.) Oliv. — B.almádi: ad saxa arenacea permica m. Öreghegy, alt. 250 m (T)Sz — K.órs: quercicola (Gy)Sz
Ph. ascendens f. *echinata* Nadv. — Tihany: m.Diósi tető ad rup. bas. tof., alt. 150–200 m (Gy)Sz — M.Gurbicsó tető, ad cort. *Quercus*, alt. 150–200 m (Gy)Sz
Ph. caesia (Hffm.) Hampe — Tihany: m.Diósi tető, ad rup. bas. tof., alt. 150–200 m (Gy)Sz
Ph. dimidiata (Arn.) Nyl. — K.órs: ad saxa quarcoso-arenacea „Kötenger”, alt. 170 m (T)Sz — Tihany: m. Akasztóhegy, ad rup. gejs., alt. 150–200 m (Gy)Sz — Diósi tető, ad rup. bas. tof. (Gy)Sz
Ph. grisea (Lam.) Zahlbr. f. *euisidiata* Nadv. — Tihany: m.Apátihegy, ad rup. bas. tof., alt. 150–200 m (Gy)Sz — M.Diósi tető, ad rup. bas. tof., alt. 150–200 m (Gy)Sz
Ph. grisea var. *leucoleiotes* (Tuck.) Elenk. f. *caesiascens* Lettau — F.órs: ad cort. *Fraxini* in silva „Cserőlak”, alt. 250 m (T)Sz
Ph. grisea var. *leucoleiptes* (Tuck.) Elenk. f. *enteroxanthella* (Harm.) Erichs. — Tihany: M.Gurbicsótető, ad cort. *Quercus*, alt. 150–200 m (Gy)Sz
Ph. muscigena (Ach.) Nyl. — Tihany: muscicola (L) (in lit.: Sz. 7:126)
Ph. nigricans (Flk.) Stzbg. var. *parvula* Wain. f. *lurida* Wain. — B.almádi: ad lignum, alt. 110 m (T)Sz

Ph. nigricans f. *pallescens* Harm. — Aszófő, ad cort. (V)Sz
Ph. orbicularis (Neck.) DR. — B.almádi: ad saxa arenacea m.Öreghegy, alt. 250 m (T)Sz
Ph. orbicularis (Neck) DR. f. *tenuisecta* Mer. — Tihany: m.Akasztóhegy, ad cort. Ulmi, alt. 150–200 m (Gy)Sz
Ph. orbicularis f. *tristis* Räs. — B.almádi: ad lignum, alt. 110 m (T)Sz — K.órs: quercicola (Gy)Sz — Vörösberény, ad rup. calc., m. Várhegy, alt. 200 m (T)Sz
Ph. pulverulenta (Schreb.) Hampe var. *allochroa* (Ehrh.) Th. Fr. — Tihany: m.Akasztóhegy, ad cort. Ulmi, alt. 150–200 m (Gy)Sz
Ph. pulverulenta var. *subvenusta* Cromb. — B.almádi: ad lignum, alt. 110 m (T)Sz — Tihany: m.Akasztóhegy, ad rup. gejs., alt. 150–200 m (Gy)Sz — M.Diósi tető, ad rup. bas. tof., alt. 150–200 m (Gy)Sz
Ph. pulverulenta var. *subvenusta* f. *subpapillata* Cromb. — Tihany: m.Akasztóhegy, ad rup. gejs., alt. 150–200 m (Gy)Sz — M.Diósi tető, ad rup. bas. tof., alt. 200 m (Gy)Sz
Ph. pulverulenta var. *subvenusta* f. *subumbricata* Nadv. — Tihany: m.Csúcshegy, alt. 180 m (T)Sz
Ph. stellaris (L.) Nyl. f. *radiata* (Ach.) Nyl. — B.almádi: m.Öreghegy, ad saxa arenacea permica, alt. 250 m (T)Sz — Tihany: m. Csúcshegy, alt. 200 m (T)Sz
Ph. teretiuscula (Ach.) Lyngé — K.órs: ad saxa quarcoso-arenacea „Kötenger”, alt. 170 m (T)Sz
Ph. tribacia (Ach.) Nyl. — Tihany: (L) (in lit.: Sz. 7:126)
Ph. venusta (Ach.) Nyl. — K.órs: quercicola (Gy)Sz — Tihany: m. Akasztóhely, ad cort. Ulmi, alt. 150–200 m (Gy)Sz
Ph. wainioi Räs. — Tihany: m.Diósi tető, ad rup. bas. tof., alt. 150–200 m (Gy)Sz (sub. *Ph. caesiella*) B. de Lesd. (Suza)
Ph. wainioi f. *dendritica* Anders — F.órs: ad rup. arenacea in silva „Cserőlak”, alt. 200 m (T)Sz (sub *Ph. caesiella* f. *dendritica*)
Anaptychia ciliaris (L.) Kbr. — Tihany: m.Gurbicsótető, ad cort. *Quercus*, alt. 150–200 m (Gy)Sz
A. ciliaris f. *agriopa* Boist. — B.szepezd: Viriustelep (D)Sz
A. ciliaris var. *crinalis* (Schleich.) Sandst. — Tihany: m.Akasztóhegy, ad rup. gejs., alt. 150–200 m (Gy)Sz
A. ciliaris var. *melanosticta* Boist. — B.almádi: ad saxa arenacea permica, m.Öreghegy, alt. 250 m (T)Sz
Lepraria candelaris (L.) Fr. — Syn.: *L. flava* (Schreb.) Ach. — Tihany (Ff)V
L. neglecta (Nyl.) Erichs. — Syn.: *Lecidea neglecta* Nyl. — B.almádi: m.Öreghegy, ad saxa arenacea permica, alt. 3000 m (T)Sz — Tihany: m.Diósi tető, ad rup. bas. tof., alt. 150–200 m (Gy)Sz

IRODALOM

1. Bacsó, N. (1958): Bevezetés az agroteorológiába. — Budapest.
2. Bulla, B. (1962): Magyarország természeti földrajza. — Budapest.
3. Fekete, G. (1964): A Bakony növénytakarója. (A Bakony természettudományi kutatásának eredményei I.) — Veszprém.
4. Főriss, F. (1957): Új zuzmófajok és változatok Magyarország flórájában. — Bot. Közl., 47, p. 67—76.
5. Gyelnik, V. (1931): 1. Parmelia Pokornyi rokonsági köre és leszármazása. — MBL., 30, p. 45—52.
6. Gyelnik, V. (1932): 2. Enumeratio lichenum europaeorum novorum rariorumque. — Ann. Mycol., 30, p. 442—455.
7. Gyelnik, V. (1935—37): 3. Lichenotheca, fasc. III. — Budapest.
8. Hajósy, F. (1952): Magyarország csapadékviszonyai. — Budapest.
9. Harmand, J. (1909): Lichens de France. — Paris.
10. Hillmann, J. (1936): Parmeliaceae. in Rabenhorst Kryptogamen-Flora, Bd. 9, Abt. 5, T. 3. — Leipzig.
11. Lindau, G. (1923): Die Flechten. — Berlin.
12. Poelt, J. (1962): Bestimmungsschlüssel der höheren Flechten von Europa. — Mitteil. d. Bot. Staatssammlung München, 4, p. 301—572.
13. Réld, R. (1942): A Bakony hegység és környékének flórája. — Veszprém.
14. Szatala, Ö. (1926): 1. Beiträge zur Kenntnis der Flechtenflora Ungarns. I. — MBL., 25, p. 201—218.
15. Szatala, Ö. (1928): 2. Beiträge zur Kenntnis der Flechtenflora Ungarns. III. — MBL., 27, p. 25—50.
16. Szatala, Ö. (1929): 3. Beiträge zur Kenntnis der Flechtenflora Ungarns. IV. MBL., 28, 68—71.
17. Szatala, Ö. (1927): 4. Lichenes Hungariae. I. — Fol. Crypt., 1, p. 337—434.
18. Szatala, Ö. (1930): 5. Lichenes Hungariae. II. — Fol. Crypt., 1, p. 833—928.
19. Szatala, Ö. (1932): 6. Lichenes Hungariae. III. — Fol. Crypt., 2, p. 237—460.
20. Szatala, Ö. (1932): 7. Lichenes a divo H. Lojka relictae. — MBL., 31, p. 67—126.
21. Szatala, Ö. (1956): 8. Neue Flechten. V. — Ann. Hist.-nat. Mus. Nat. Hung., s. n. 7, p. 271—282.
22. Szatala, Ö. jun. (1948): A Kárpátmedence Ramalina fajai. — Diss. Inst. Bot. Syst. Univ. — Budapest.
23. Verseghy, K. (1958): 1. Die endemischen Flechten der Karpaten und des Karpatenbeckens. — Ann. Hist.-nat. Mus. Nat. Hung., s. n. 9, p. 65—73.
24. Verseghy, K. (1964): 2. Typen-Verzeichnis der Flechtensammlung in der Botanischen Abteilung des Ungarischen Naturwissenschaftlichen Museums. — Budapest.
25. Zahlbruckner, A. (1921—40): Catalogus lichenum universalis. I—X. — Jena.

Beiträge zur Flechtesflora des Balatonoberlandes

Die lichenologische Forschung des Balaton-Oberlandes war in den vergangenen Jahrzehnten hauptsächlich gelegentlich und nicht systematisch. Allein Gyelnik's Sammeln auf der Halbinsel Tihany ist als systematisch zu betrachten. Das Sammeln der anderen Sammler beschränkt sich nur auf einzelne kleinere Gebiete.

Unsere literarischen Kenntnisse auf diesem Gebiet sind ziemlich ärmlich. Hauptsächlich über Tihany und über den, neben Balatonszepezd liegenden Ort Viriustelep teilten Szatala (1926—1956), Gyelnik (1931—1937) und Fóris (1957) floristische Daten mit. Die bisher erschienenen Daten geben ungefähr 20% der aufgearbeiteten und in diesem Aufsatz mitgeteilten Flechten.

Der Zweck meines Aufsatzes ist: 1. Veröffentlichung der floristischen Angaben des über diesem Gebiet aufgearbeiteten Materials. Diese, von mir und auch von anderen Sammlern stammend, sind in der Botanischen Abteilung des Ungarischen Naturwissenschaftlichen Museums zu finden und werden summiert mit den wenigen erschienenen Daten. 2. Systematische Auswertung dieses, ungefähr aus 370 Daten bestehenden Materials und Erweiterung desselben durch ökologische Kenntnisse.

Neue Arten, bzw. Formen auf diesem Gebiet beschrieben Ö. Szatala und V. Gyelnik. Diese sind die Folgenden: *Caloplaca balatonica*, Szat., *Diplotomma ambigua* f. *pruinosa* Szat., *Evernia prunastri* f. *arenicola* Gyeln., *Parmelia addanubica* f. *tihanyensis* Gyeln., *P. glomellifera* var. *balatonica* Gyeln.

Die Revision der Gyelnik'schen Novums beendend, stellte ich Folgendes fest:

1. *Evernia prunastri* f. *arenicola* Gyeln. (1932. p. 451) — (B. almádi: Öreghegy) — ist als neue Form annehmbar, weil der Thallus viel größer, kräftiger ist, die Soredien dichtstehender den Rand und Fläche der Lappen bedecken, als die ähnlichen *E. prunastri* f. *sorediifera*. Sie ist von der Stammart und deren Varietäten auch darin wesentlich verschieden, daß diese auf der Rinde der Laubbäume, Sträucher,

oder an Holzstämmen zu finden sind, die f. *arenicola* jedoch an Sandsteinen zuhause ist.

2. *Parmelia addanubica* f. *tihanyensis* Gyeln. (1931. p. 50. &) — (Tihany, Apáti hegyalja). Nach Szatala ist dieses Novum gleich mit der *Parmelia delisei* f. *tihanyensis* (Gyeln.) Szat. (1956). Nach der Revision von Hale, ist die *P. addanubica* eine gute Art und bezeichnet dieses Exemplar für einen Lectotyp, unter dem Namen *P. addanubica* f. *addanubica* (Gyeln.) Hale. Hale's Ansicht halte auch ich für richtig! Gyelnik stellte richtig fest, daß diese Pflanze eine Zwischenform der *Parm. delisei* und *Parm. pokornyii* ist, also mit richtigem Namen: *P. addanubica* f. *addanubica* (Gyeln.) Hale. (in Herb.)

3. Die *Parmelia glomellifera* var. *balatonica* Gyeln. (1932. p. 413.) — (B. almádi, ad lignum) — hält Hillmann (1936) nicht für eine neue Varietät, da diese von „alten Zäunen“ schon lange her bekannt ist, (Harmand, 1909, Lindau, 1923, usw.). Hale nimmt sie aber für eine neue Varietät an. (1956) — (in Herb.). Dessen Ursache ist mir unbekannt. Da ich in der Stammart keinen wesentlich morphologischen Unterschied sehe, halte ich sie für keine neue Varietät. Sie ist also synonym mit der *Parmelia glomellifera*.

Interessante, oder seltene Arten sind: *Dermatocarpon monstrosum*, *Rhizocarpon viridiatrum*, *Cladonia uncialis* f. *subobtusata*, *Pertusaria leucosora*, *Lecanora macrocyclos*, *Parmelia aspidota*, *P. dubia* var. *marginata*, *P. trichotera verruculifera*, *Physcia terretiuscula*.

Nicht nur unter den Blütenpflanzen, sondern auch unter den Flechten kommen hier zahlreiche mediterrane und submediterrane Arten vor, so z. B.: *Acarospora cervina*, *Lecanora* (*Squamaria*) *garovaglii*, *Cladonia rangiformis*, *Fulgensia fulgens*, *Xanthoria aureola*, *Physcia albinea*, *Ph. dimidiata*, *Ph. tribacia*, usw.

Am Mittelmeer und an den trockenen warmen Teilen Mittel-Europas verbreitet *Gasparrinia aurantia*, *Diplotomma venusta* hier sind noch zu finden.

Die Verbreitung der Flechten beeinflusst sehr

stark das Substratum, auf welchem sie leben. Der größte Teil der bekannten Arten dieses Gebietes sind Steinbewohner (60%), Krustenbewohner 26%), Erdbewohner (11%) und am wenigsten Moosbewohner (3%). Der mannigfaltige geologische Aufbau des Balaton-Oberlandes ermöglicht die große Zahl der steinbewohnenden Arten. Das an der Oberfläche liegende Gestein besteht aus permischem rotem Sandstein, aus devonischem und sylurischem Gneis, Kalk-Glimmerschiefer, Geysirit und Basalttuf. Aus dem Trias-Zeitalter sind noch Kalkstein und Dolomit zu finden, sowie in Tihany der Pannon-Sand und Ton.

In der Enumeration geschah die Aufzählung der Arten nach dem System Zahlbruckner's. Nach den Fundortsdaten steht der Name des Sammlers in Klammern, danach folgt der Name des Determinierers. Falls die Angaben in der Literatur schon erschienen sind, folgen nach dem Namen des Determinierers die literarischen Daten in Klammern. Wenn diese aber nur aus der Literatur bekannt sind, in unserer Sammlung jedoch nicht vorkommen, unterscheide ich sie mit der Bezeichnung („in lit. ....“).

Klára Verseghy

Données relatives à la flore lichénique du haut pays du Balaton

Au cours de ces dernières dizaines d'années, la recherche lichénologique de la région du Haut-Balaton était surtout occasionnelle, et peu méthodique. Seuls, les recueils pratiqués par V. Gyelnik dans la presqu'île de Tihany peuvent être qualifiés de recueils systématiques, ceux des autres chercheurs (voir l'énumération) ne se bornaient qu'à des territoires limités.

Nos connaissances sur la littérature de ce domaine sont assez restreintes. Les données de la flore, principalement de celle de Tihany et de Virius-telep, près de Balatonszepezd, ont été communiquées par Szatala (1926—56, Gyelnik (1931—37) et Fóriiss (1957).

Le but de ma communication est: 1° de publier les données élaborées de la flore de ce territoire d'après la collection de la Section de Botanique du Musée Hongrois d'Histoire Naturelle, d'après ma propre collection et celle d'autres collectionneurs (en les ajoutant aux quelques données déjà publiées.

2° De classer méthodiquement cette matière composée d'environ 370 données, et de la compléter par des connaissances oecologiques.

Ö. Szatala et V. Gyelnik décrit de nouvelles espèces et de nouvelles formes de ce territoire. Ce sont: *Calophaea balatonica* Szat (1956 p. 276), *Diplotomma ambigua* f. *pruinatum* Szat (1956 p. 280)

Evernia prunastri f. *arenicola* Gyeln. (1932), *Parmelia addanubica* f. *tihanyensis* Gyeln. (1931, p. 50) *Parmelia glomellifera* var. *balatonica* Gyeln. (1932 p. 413).

Après avoir révisé les nouveautés de Gyelnik, il a constaté les faits suivants.

1. *Evernia prunastri* b. *arenicola* Gyeln. — Peut être acceptée comme une forme nouvelle, car la thalle est beaucoup plus grande et plus robuste, et la bordure de soredium est beaucoup plus épaisse le long des franges et à leur surface, comme pour l'*Eprunastri* f. *sorediiformis* qui lui ressemble. Elle diffère sensiblement de l'espèce à souche et de ses variétés aussi en ce que ces dernières se trouvent sur l'écorce des arbres feuillus, sur les buissons ou sur les troncs d'arbres abattus, tandis que la f. *arenicola* se trouve sur le grès.

2. *Parmelia addanubica* f. *tihanyensis* gyeln. D'après Szatala, elle est analogue à la *Parmelia delisei* f. *tihanyensis* (Gyeln.) Szat. (1956). Selon la révision de Hale, la *P. addanubica* est une bonne espèce et il nomme cet exemplaire comme le type *P. addanubica* f. *addanubica*. Je suis du même avis que Hale. Gyelnik a bien constaté que cette plante était une forme intermédiaire entre la *Parm. delisei* et la *Parm. pokornyi*, donc son nom exact est: *P. addanubica* f. *addanubica* (Gyeln.) Hale (in herb.).

3. *Parmelia glomellifera* var. *balatonica* Gyeln.

Hilman (1936) p. 155 ne la considère pas comme une variété nouvelle, étant donné qu'on la connaît depuis longtemps d'"alte Zäunen". (Harmand 1909 p. 542, Lindau 1923 p. 66). Par contre, Hale l'accepte comme variété nouvelle (1956, in herb.) Je n'en connais pas la raison. Je ne vois pas de différence morphologique notable de l'espèce de souche, c'est pourquoi je ne la considère pas comme une nouvelle variété. Elle est donc synonyme de la *Parmelia glomellifera*.

Espèces intéressantes ou rares: *Dermatocarpon monstrosum*, *Rhizocarpon viridiatum*, *Cladonia uncialis* f. *subotusata*, *Pertusaria leucosora*, *Lecanora macrocyclos*, *Caloplaca balatonica*, *Parmelia aspidota*, *P. dubia* var. *marginata*, *P. trichotera* f. *verruculifera*, *Physcia terretiuscula*.

Ce n'est pas que dans les plantes fleuries, mais aussi dans les lichens que l'on trouve ici de nombreuses espèces méditerranéennes ou subméditerranéennes comme p. ex.: *Acarospora cervina*, *Lecanora* (*Squamaria garovaglii*, *Cladonia rangiformis*, *Fulgens fulgens*, *Xanthoria aureola*, *Physcia albinea*, *Ph. dimidiata*, *Ph. tribacia*, etc. On y trouve aussi la *Gasparinia aurantia* et la *Diplotomma venusta* répandues aux endroits secs et chauds de l'Europe centrale et de la Méditerranée.

Le socle sur lequel ils vivent influence sensiblement la propagation des lichens. Les espèces connues du territoire vivent pour la plupart sur les pierres (60%) sur le sol (11%), sur l'écorce des arbres (26%) et la plus petite partie sur la mousse (3%).

C'est la structure géologique variée de la région du Haut-Balaton qui favorise le grand nombre des espèces qui vivent sur les pierres. La pierre de surface est composée de sable rouge de Perm, de gneiss de l'époque silurienne, d'ardoise de mica calcaire, ainsi que de geysirite et de tuf. On y trouve encore de la dolomite de l'époque triassique et du sable et de l'argile pannoniens.

L'énumération des espèces a été établie selon le système de Zahlbruckner. Après les données de l'emplacement de la cueillette figure le nom du collectionneur, puis celui du botanicien qui l'a déterminé. Si la donnée a déjà paru dans la littérature, cette donnée est indiquée entre parenthèses après le nom du déterminateur. Mais si elle n'est connue que par la littérature, et qu'elle ne figure pas dans notre collection, je l'ai désignée par les mots („in lit. . .”).

Klára Verseghy

МАТЕРИАЛЫ К ФЛОРЕ ЛИШАЙНИКОВ СЕВЕРНОГО КРАЯ БАЛАТОНА

Лихенологическое исследование северного края Балатона в течение прошлых десятилетий проводилось главным образом лишь случайно и бессистемно. Только на полуострове Тиханя проведены собрания В. Дельником, которые можно считать систематическими. Собрания других собирателей (см. в перечислении) ограничиваются отдельными более мелкими территориями.

Наши сведения об этой территории в литературе являются довольно малочисленными. Флористические материалы сообщены Саталой (1946—56), Дельником (1931—37) и Форишшом (1957), главным об-

разом из Тиханя и из Вириуштелепа при с. Балатон сепезд.

Целью настоящего очерка является: 1. Сообщить флористические данные обработанных материалов, происходящих из собирательной работы автора и прочих исследователей, в сообрании Музея естественного Венгрии (суммируя их с малочисленными опубликованными материалами); 2. Оценивать эти материалы с точки зрения систематики и расширить их экологические данные. Материалы состоят из около 370 данных.

Новые формы или виды описаны с этой территории Э. Саталой и В. Дельником, а именно следующие

Caloplaca balatonica Szat. (1956 p. 276), *Diplotomma ambigua* f. *pruinatum* Szat. (1956 p. 280), *Evernia prunastri* f. *arenicola* Gyeln. (1932), *Parmelia addanubica* f. *tihanyensis* Gyeln. (1931 p. 50). *Parmelia glomellifera* var. *balatonica* Gyeln. (1932 p. 413).

После проведения ревизии новых форм и видов Дельника можно установить следующее:

1. *Evernia prunastri* f. *arenicola* Gyeln. Его можно принять в качестве новой формы, так как его лист является намного большим и коренастым, и края и поверхность бахром покрываются намного более плотно соредиями, чем у подобного *E. prunastri* f. *soredifera*. Он отличается существенно от коренного вида и от его разновидностей тем, что последние находятся на коре лиственных пород, на кустах или на сваленных стволах, а f. *arenicola* на песчанике.

2. *Parmelia addanubica* f. *tihanyensis* Gyeln. Согласно Сатале является идентичным с *Parmelia delisei* f. *tihanyensis* (Gyeln.) Szat. Однако согласно ревизии Хале *P. addanubica* является хорошим видом, и этот экземпляр в качестве левтотипа обозначается названием *P. addanubica* f. *addanubica*. И автор считает взгляд Хале правильным. И Дельником хорошо установлено, что это растение представляет собой промежуточную форму между *Parmelia delisei* и *Parmelia pokornyi*, следовательно, правильное название его будет: *P. addanubica* f. *addanubica* (Gyeln.) Hale (in herb.)

3. *Parmelia glomellifera* var. *balatonica* Gyeln. Хилльман (1936, p. 155) его не считает новой разновидностью, так как оно уже давно известно из *alten Zaunen* (Харманд, 1909, p. 542, Ландау, 1923, p. 66.). Хале принимает его в качестве новой разновидности (1956, in herb.). Причина этого нам неизвестна. Автор не видит никаких существенных отличий в нем в сравнении с коренным видом, следовательно, оно является синонимом *Parglomellifera*.

Интересные или редкие виды представляют собой: *Dermatocarpon monstrosum*, *Rhizocarpon viridiatrum*, *Cladonia uncialis* f. *subobtusata*, *Pertusaria leucosora*, *Lecanora macrocyclos*, *Caloplaca balatonica*, *Parmelia aspidota*, *P. dubia* var. *marginata*, *P. trichotera verruculifera*, *Physcia terretiuscula*.

Не только в числе явноточных растений, но и лишайников находятся многочисленные средиземноморские или субсредиземноморские виды здесь, например: *Acarospora cervina*, *Lecanora (Squamaria) garovaglii*, *Cladonia rangiformis*, *Fulgensia fulgens*, *Lanthoria aureola*, *Physcia albinea*, *Ph. dimidiata*, *Ph. tribaciata* и т. д. Здесь можно еще найти распространенные на сухих, теплых местах Средиземного моря и Средней Европы *Gasparrinia aurantia*, *Diplotomma venusta*. На распространение лишайников сильно влияет субстрат, на котором они живут. Наибольшая часть видов, известных нам на этой территории, является накарственным (60%), 11% наземных, на коре живет 26%, и наименьшая часть на мхах (3%).

Большое количество накарственных видов объясняется многообразной геологической структурой северного края Балатона. Поверхностные породы состоят из пермского красного песчаника, гнейса девонской и силурской эпох, известковистого слюдяного сланца, как и из гейзирита и базальтового туфа. Можно еще обнаружить доломит триасской эпохи, как и паннонский песок и глину.

В перечислении видов соблюдена система Цальбрукнера. После данных места находки в скобках дается имя собирателя, затем определителя. Если данные уже опубликованы в литературе, то после наименования определителя в скобках даются литературные данные. Но если вид известен в литературе, но он не находится в нашем собрании, то вид отмечен обозначением („in lit. . .“)

КЛАРА ВЕРШЕГИ

A Bakony szarvasgombái

A nyári szarvasgomba (*Tuber aestivum* Vitt.) úgy egy félszázaddal ezelőtt nevezetes terménye volt a Bakonyban. A mintegy 80 fajra terjedő Kárpát-térségbeli szarvasgombák közül a nyári szarvasgomba, a fehér szarvasgomba (*Choiromyces venosus* Fr.) és a vörösbarna kocsonyás álpöfeteg (*Melanogaster variegatus* Vitt.) voltak azok, amelyek konyhai felhasználhatóságuk révén közismert gombák voltak. Ezek gyermekfej-nagyságúra — súlyra $\frac{1}{2}$ kg-ig — is megnőttek, így nagyságuk révén már ősidők óta keresett, értékes gombák voltak.

A fehér szarvasgomba nem fordul elő a Bakonyban. Legalább is ezideig nem találtuk. Ez a magasabb hegyvidék, illetve az északibb tájak gombája. A Kárpátok erdeiben honos, jelenlegi határainkon belül csak néhány termőhelye ismeretes.

Közel húsz éve foglalkozom azzal, hogy a már feledésbe ment népi szarvasgomba ismeretét felújítsam. Azt az eredményt, amelyet pl. a nyári szarvasgomba gyűjtése és értékesítése biztosított régen, bizonyára nem fogjuk elérni.

Egyes nagy erdőbirtokosok 5–10 q. nyári szarvasgombát szedettek össze évenként. Gombakeresésre kitanított kutyaikkal járták az erdőket. Az összegyűjtött gombákat a helyi kereskedőknek adták el.

Ezeket a készleteket hűvös helyen raktározták el, s mikor már nagyobb tétel együtt volt, akkor a városokba vitték. A nyári szarvasgomba ugyanis hosszú ideig, egy hónapig is elraktározható, mert nem olyan romlékony mint a földfeletti gombák.

Dr. Hollós László írja 1911-ben megjelent könyvében (Magyarország földalatti gombái), hogy azeelőtt a veszprémi piacon is árulták. Persze az uradalmak háztartásaiba is sok gomba kellett. Mert nemcsak frissibe készítették el, hanem különféle módon (ecetes vízben, zsírban, borban) sokat konzerváltak is.

A vörösbarna kocsonyás álpöfeteg is előfordul a Bakonyban, de nem olyan tömegesen, mint a nyári szarvasgomba. Értve az 50 évvel ezelőtti idő-

ket. De piacra nem került, mégpedig azért, mert nem raktározható huzamosabb időre. Állaga ugyanis kocsonyásodásra, elfolyósodásra hajlamos, s így csak frissiben használható fel a konyhán.

Az öreg, 60–100 éves erdők megfogyatkozásával erdeink szarvasgomba állománya ma már nem olyan bőséges, mint régen volt. A drága munkaidő miatt ezeknek a felkutatása ma már nem lenne jövedelmező vállalkozás. Ezért írtam elébb, hogy a régi eredményt aligha fogjuk elérni. De ez a vadon, magától termő gombákra vonatkozik. A mesterséges tenyésztés lenne hivatva tömeget biztosítani. Az erre vonatkozó kísérletek folyamatban vannak. Hogyan, s miképpen, arra dolgozatom végén fogok rámutatni.

A már említett, gyakorlati jelentőségű háromféle földalatti szarvasgombán kívül még egy negyedik fajról is meg kell itt emlékezni. Ez az ún. Mattiroló-féle szarvasgomba (*Mattirolomyces terfezioides* Ed. Fisch.). Ez a mediterrán gomba Magyarországon terjedőfélben van s így nincsen kizárva, hogy előbb-utóbb előkerül majd a Bakonyból is.

Tehát négyféle szarvasgomba leírását nyújtom itt, azért, hogy az érdeklődőket ezek felől kellőképpen tájékoztassam. Gyakorlatilag, felhasználásuk szempontjából ezek a legfontosabbak.

A leírások előtt essék szó még a szarvasgomba névről. A nép ezzel a szóval az elágazó korállra, vagy karfiolra emlékeztető, föld feletti gombákat jelöli meg (*Ramaria* fajok). A szarvasgomba a görög *Elaphomyces*, a latin *Fungus cervinus*, avagy a német *Hirschtrüffel* fordítása. De már századok óta átvettük a szarvasgomba nevet mi is. Erről egy 1809-ben megjelent német gombáskönyv is tanúskodik. Ez Leopold Trattinicknek „Die essbare Schwämme des Oesterreichischen Kaiserstaates” c. munkája. A nyári szarvasgomba leírása és színes ábrája a könyv leíró részének az első oldalán van. Magyar nevét is megadja: „Ungar: Szarvasgomba oder Szarvaska gennannt.”

Miután a szarvasgomba nevet a magyar szak-

irodalom is átvette, nem voltak a magyar népies nevek felújíthatók. Az egyik népies név: „földi kenyér” egyébként sem eredeti, mert a német Erdbrot fordítása. A székely földön „szüggomba” névvel jelölnék meg egy alszarvasgombát (*Elaphomyces*). „Szüggomba” pedig azért, mert porát szívбай ellen használták.

Meg kell tehát állapodnunk a már polgárjogot nyert szarvasgomba névnel, bár a szakirodalom ezen a néven újabbán már csak a tömlős szarvasgombákat jelöli meg. A többiek ál-szarvasgombák (*Elaphomyces*), illetve a bazidiumosak (*Hymenogaster*, *Melanogaster* stb.) pedig álpöfetegek néven vannak leírva.

A nyári szarvasgomba (Tuber aestivum Vitt.)

Dió-, illetve burgonya nagyságú, 10 cm-ig nővő, sötétbarna-fekete gomba, esetleg kékesen árnyalt, vastag kérget sűrűn borítja többé-kevésbé hatszögű, egymástól elválasztott, lapos piramis formájú varangyosság. Ezek a kiemelkedések gyakran négy részre osztottak. A gomba ritkán gömbölyű, legtöbbször szabálytalan gumóalakú. Súlyos, mikor még friss, lemerül a vízben.

Belseje tömött, merevhúsú, vágásfelülete síkos, kb. olyan tapintatú, mint a keményebb zsíros sajtté. Eleinte fehér, azután szürkés sárgásfehér, később dohány-vörösbarna, télen olykor kékes, vagy feketés is. Erezete (márványozottsága) fehér, esetleg sárgásan árnyalt.

Gombánknak szaga eleinte alig van, később kellemes, főtt csemegekukoricára emlékeztető szagot áraszt. Szaga utóbb annyira erős, hogy 1–2 gomba teljesen eltölti a szobát kellemes szagával. Utóbb szaga kellemetlen is lehet, a termőhely szerint lehet kátrányszagú is. Ez a jelenség nemcsak a nyári szarvasgombánál fordul elő, lehet a közönséges csiperke (*Psalliota arvensis* L.), a tinoru (*Boletus edulis* Bull.), s még többféle gomba is alkalmilag kátrány- vagy karbolszagú. Az ilyen példányok élvezhetetlenek. De ha az apró darabokra vagdalt ilyen gombákat egy éjjelen át hevertetjük, szaguk elillan, mikor is a konyhán felhasználhatók.

A fiatal nyári szarvasgomba íze mogyoróra emlékeztető, ilyenkor nyersen is ártalom nélkül ehető. Arra is van irodalmi adatunk, hogy már a régi rómaiak nyersen ették. A gomba varangyait nem szükséges lehámozni, csak jól le kell mosni, hogy a varangvai között levő földet eltávolíthassuk.

Id. C. Plinius Secundus (szül. i. sz. után 28-ban, meghalt 79-ben), „*Historiae naturalis libri XXXVII*” c. munkájában írja: „Tudjuk, hogy Lar-

tius Licinus praetorral, aki Carthagóban, Hispaniában bíraskodott, néhány évvel ezelőtt megesett, hogy egy Tuberbe harapván az ennek belsejében levő denarius (rég római pénz) első fogait kitorste”. Ha költött is ez az elbeszélés, arra minden esetre rávilágít, hogy a Tubereket nyersen is ették.

A nyári szarvasgomba termőrötegeinek a tömlői 60–100×50–65 mikron méretűek. A termőröteg a gomba belsejében a márványos erek mentén van. A tömlőkben 2–6, ritkábban csak 1 spóra van. Ezek széles, sokszögű terekkel, hálózatos recékkel fedettek. Méretük 20–60×17–42 mikron, aszerint, hogy hány spóra van a tömlőkben. Eleinte a spórák színtelenek, azután sárgásak, majd sárgásbarnák.

Gombánk tölgy-, bükk-, kőris és fenyőfák alatt terem, de olykor mogyoró-, vagy egyéb bokrok alatt is. Sekélyen fekszik a humuszrétegen.

Nevének csak részben felel meg. Ha az időjárás kedvező, júliusban már találhatunk kinőtt, érett példányokat. Száraz időben csak novemberre nő meg.

Hollós László rámutat arra, hogy hazánkban fordul elő a legsűrűbben. Idézett munkájának 168-ik oldalán egy térképet is közöl, aszerint a nyári szarvasgomba 30 bakonyi helység határában honos. Ezeket a következő fejezetben, (A Bakony földalatti gombái a jelen tükrében) fogom felsorolni.

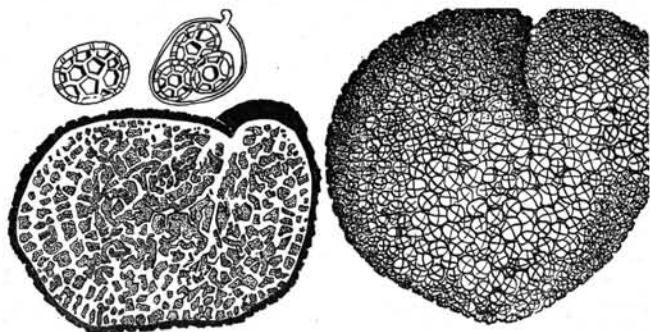
Második tömeges előfordulási helye Trencsén és Nyitra megyékben van, ott 27 falura terjedőleg.

A nyári szarvasgombával kapcsolatban meg kell emlékezni a franciáknak két nevezetes szarvasgombájáról. Ezek: a francia szarvasgomba (*Tuber melanosporum* Vitt.), és a téli szarvasgomba (*Tuber brumale* Vitt.). Ezek egymásra annyira hasonlítanak, hogy talán csak egy fajt képviselnek. Ennek (vagy ezeknek) a spórája nem recetérközös, hanem tüskés, s ezzel különíthetők el a nyári szarvasgombától. De a szaguk is kellemesebb, olykor eperre emlékeztető. Ezt a gombát a franciák mesterségesen is tenyésztik, s konzerválva igen drágán hozzák forgalomba.

Azért említem meg itt a francia szarvasgombát, mert ennek téli változatát (*Tuber brumale*) a Bakonyban is megtaláltam, mégpedig a Szentgál határában levő Kakastaraj-hegy nyugati lábánál eredő forrás fejeinél levő bükkfa alatt, 1959. IX. 4-én és 8-án. Hollós is közli egy előfordulási adatát: Nyitra megyéből, Vágújhegyről kapta.

Végtelenül fontos lenne az, hogy ha a nyári szarvasgomba helyett, vagy ezzel egyetemben, a francia szarvasgombával is megindíthatnók a tenyésztési kísérletet. Azonban a szentgáli termőfolt gombái fertőzöttek voltak. Van egy sutagomba

1. Nyári szarvasgomba egészben és átmetszetben, egy tömlő 3 spórával és egy szabadon levő spóra.
1. Sommertrüffel im ganzen und im Schnitt, ein Sporenschlauch mit 3 Sporen und eine freie Spore
1. Truffe d'été entière et coupée, 1 utricule avec 3 spores et 1 spore séparée
1. Летний трюфель в целом и перерезанном виде, одна сумка с 3 спорами и одна свободностоящая спора.

(*Cudoeepus byssisedus* Fr.), amely nagyobb földflatti gombákból nő ki, azokon élőszkodik. Micéliuma azonban a földalatti gombákat is megtámadja. Az ilyen gomba nyálkás, elbűzösődő.

A szentgáli termőfoltot tehát tenyésztési kísérletre nem foghattam be. Évek múlva kétszer is felkerestem a kérdéses termőfoltot, de akkor ott gombákat nem találtam. Reméljük, hogy évek során ismét megtaláljuk ezt a gombát a Bakonyban.

A vörösbarna kocsonyás álpöfeteg (Melanogaster variegatus Vitt.)

Burgonya nagyságnál ritkán nő nagyobbra. Színe eleinte aranysárga, utóbb barna, esetleg rótbarna. Alapján, és felületének egy részén fénytelen, barna, zsinórszerű micélium-szálak vannak. Gömbölyű, de szabálytalan is.

Belseje sárgás, majd barnán át lilásfeketere színeződő, kocsonyás állagú. Bazidiuma 2–5 spórás, a spórák 4–10×2–6 mikron méretűek, éretten sötétbarnák.

Szaga erős, borra, rumra, vagy almára emlékeztető. Igen jóízű csemegegomba, de hamar ellágyul, s emiatt hosszú időre nem lehet elraktározni.

Terem különféle erdőkben májustól októberig, sőt azon túl is, igen közel a föld felszínéhez, a nagyobbak ki is ütközhetnek a földből. Ilyenkor könnyű megtalálni.

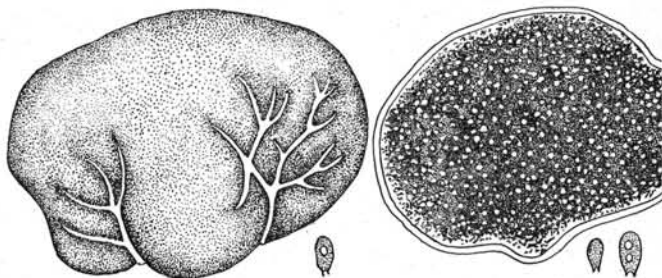
Hollós a Bakonyban csak egy ízben találta, és pedig Bakonybél határában (Borostyánliget). Több bakonyi adatunk nincs erről a gombáról.

A fehér- és a Mattiroló-féle szarvasgombák (Choiromyces venosus Fr., Mattiroidomyces terfezoides Ed. Fischer) együttes leírása.

Ezek külalakra igen hasonlítanak egymáshoz. Frissiben fehérek, aztán okkeresen foltosodók. Kérgük síma, de repedések támadhatnak rajtuk. Gyermekfej nagyságúak is lehetnek, 1/2 kg súly mellett. Régi írók 4–5 kilogrammos fehér szarvasgombákról is megemlékeznek. Láttuk már a nyári szarvasgombánál is, hogy milyen nagyokat találtak régente. Ha a mostanában is található 5–8 kilós pöfetegekre, s az 50–60 cm pisztricgombakarélyokra (*Polyporus squamosus* Huds.) gondolunk, a régiek súlyadatai nagyon is valószínűsíthetők.

Címbeli gombáinknak a belsejük is fehér, fehéren márványozott, utóbb okkerszínű, világosabban erezett. Ízük-szaguk jó, a fehér szarvasgombáé a főtt kukorica szagára emlékeztető. Húsa ennek kemény, rágós, a Mattiroló-féle szarvasgombáé ellenben puha. Ez a gomba nyersen fogyasztva mérgező. Termőhelyeikről az előzőkben már megemlékeztem.

A Mattiroló-féle szarvasgomba a fajokban nem válogatós, még az akácok alatt is megél. Ha ott találjuk, bizvást ezzel a gombával van dolgunk. Másként megkülönböztethető jele rövidebb (90–130×35–55 mikron) tömlője, és recetétközös spórája. A fehér szarvasgomba tömlője nyúltabb (100–180×35–70.), spórája pedig tuskés.

2. Vörösbarna kocsonyás álpöfeteg, egészben és átmetszetben. Alattuk 3 spóra.
2. Rotbraune, gallertige Bunte Schleimtrüffel im ganzen und im Schnitt. Darunter 3 Sporen.
2. Fausse vesse de loup brun rougeâtre, entière et coupée. Au dessous, 3 spores
2. Краснокоричневый студенистый ложнодождевик в целом и перерезанном виде. Под ними 3 споры.

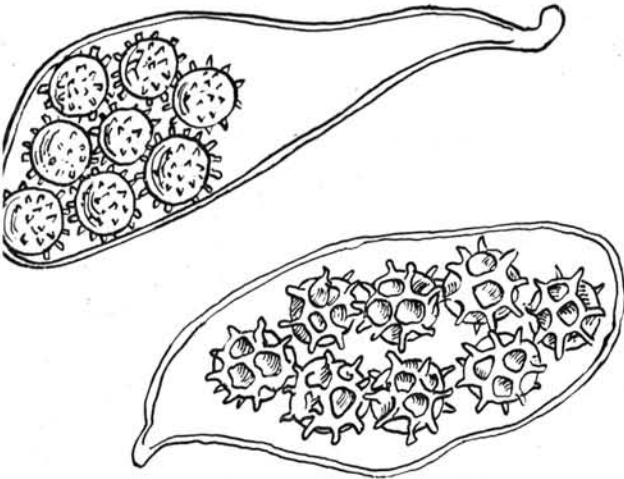
A Bakony földalatti gombái a jelen tükrében.

Azaz melyek azok a fajok, amelyek eddig előkerültek? Említettem dr. Hollós László klasszikus munkáját („Magyarország földalatti gombái”). Ebben felsorolja azokat a gombákat is, amelyeket a Bakonyban gyűjtött, illetve adatközlítőitől kapott.

A Kárpát-térség földalatti gombáinak számbavételénél ui. jelentékenyen segítségre voltak az akkori erdőhivatalok. Azok a Földművelésügyi Minisztérium rendeletére gyűjtötték a földalatti gombákat, az adatokat pedig közölték Hollóssal.

Hollós nem járt mindazokon a helyeken, amelyekről mint lelőhelyekről, könyvében megemlékezik, bár ő maga is kutatott a Bakonyban, és pedig 1904 nyarán, a következő helyeken: Bakonybél, Bakonyszentlászló, Hárskút, Károlyháza, Lókút, Veszprém.

Az említett nyár száraz volt, azért talált aránylag kevés — csak 10 féle — földalatti gombát.

3. Mattiroló féle szarvasgomba.
3. Rotfleischige Piemonttrüffel
3. Truffe Mattiroló
3. Трюфель Маттироло.

Hollós László adatai:

1. *Nyári szarvasgomba* (*Tuber aestivum* Vitt. Adatai a következő helységekre terjednek:

1. Aklipusza: Szarvaskút, Bajor erdő. 2. Alsóörs. 3. Balapusza. 4. Bakonybél. 5. Borsosgyőr. 6. Csákvár. 7. Csesznek. 8. Endréd. 9. Eplény. 10. Farkasgyepű. 11. Felsőörs. 12. Füle. 13. Gic: Kövecseserdő. 14. Gyulafirátót. 15. Hárskút: Kőrösgyörgy-hegy, Borzás. 16. Herend. 17. Iharkút. 18. Lókút: Kericsér, Középháterdő. 19. Márkó: Községi erdő, Menyeke, Schlézinger árok. 20. Nagygyimót. 21. Nagyvázsony. 22. Nóráp. 23. Olaszfalu. 24. Öskü. 25. Pápakovácsi. 26. Réde. 27. Sáska: Vaskapu erdő. 28. Sikátor. 29. Szentgál. 30. Tés. 31. Uzsa. 32. Vámos. 33. Városlőd. Ez nem Hollós-féle adat, 1963. X. 20-án gyűjtötte dr. Noszky Jenő geológus a Kálvária (Strand) völgyéből nyíló Határárokban. 34. Veszprém: Jutas erdő, Városi alsóerdő. 35. Zirc.

A termőfoltok száma azonban valamivel több 35-nél (kb. 40), mert némely helység határában 2–3 lelőhely is szerepel.

Hollós adataihoz a következő saját adataim járulnak: 1958. X. 11. Hárskút, Esztergáli-völgy, Ugyanazon a héten Dragos Géza erdész is hozott hozzám egy mókus-, vagy egér-rágta példányt. Egy ösvényen találta, nem messze az Esztergáli-völgytől. 1961. VIII. 15-én Hárskúton a Borzás-hegy nyugati lejtőjén találta kísérőm: Maurer József.

Ámbár a Hollós által megjelölt helységek egy része kívül esik a tulajdonképpeni Bakony-hegységen, mégis feltüntettem a térképen ezeket is, hogy így a nyári szarvasgomba bakonykörüli elterjedési körére rámutassak (Csákvár, Endréd).

2. *Üreges szarvasgomba*. (*Tuber excavatum* Vitt.) Gyűjtötte, illetve kapta Hollós Aklipusza, Bakonyszentlászló, Eplény, Hárskút (Kőrösgyörgy-

4. Felül a Mattiroló-, alatta a fehér szarvasgomba 8 spórás tömlője.
4. Achtsporiger Sporenschlauch der Rotfleischigen Piemonttrüffel (oben) und der Weißen Trüffel (unten)
4. En haut, l'utricule de la truffe Mattiroló, dessous, celle de la truffe blanche à 8 spores.
4. Восьмиспоровые сумки трюфеля Маттироло, (Вверху), и белого трюфеля (внизу).

A BAKONY

NYÁRI SZARVASGOMBA

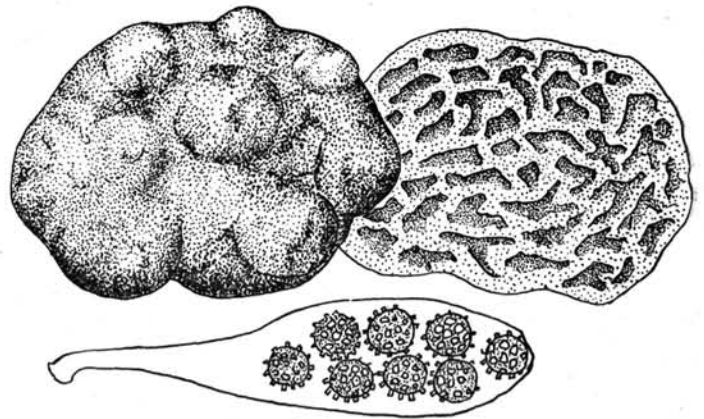
TERMŐHELYEI

6. A Bakony nyári szarvasgomba termőhelyei.
 6. Standorte der Sommertrüffel im Bakonywald.

6. Habitations des truffes d'été du Bakony
 6. Места в Баконе, где растет летний трюфель.

5. Gödrös szarvasgomba egészben és átmetszetben, alól egy 8 spórás tömlő.
5. Fleischbraune Morcheltrüffel im ganzen und im Schnitt, unten ein achtsporiger Sporenschlauch
5. Truffe ridée entière et coupée; dessous un utricule à 8 spores
5. Ямистый трюфель в целом и перерезанном виде, внизу восьмиспоровая сумка.

hegy), Károlyháza, Veszprém (városi alsóerdő) és Zirc erdeiben.

Hárskút határában (Borzás) magam is megtaláltam 1961. VIII. 20-án.

3. *Fényes szarvasgomba*. (*Tuber nitidum* Vitt.) Bakonybélien, a volt apátsági parkban fenyőfák alatt találta.

4. *Ráncos szarvasgomba*. (*Genea Klotzschii* B. et Br.) Hárskút, Kőrisgyörgy-hegy. VII. hó.

5. *Változékony álszarvasgomba*. (*Elaphomyces muricatus* Fr.) Hárskút, Márkó, Veszprém. Ez a gomba talán egész Magyarországnak is a legközönségesebb földalatti gombája. Magam a Bakonyban, ahol csak jártam, majdnem mindenütt megtaláltam. (Aklipusztá: Szarvaskút, Bakonybél: Tönköllös, Somhegy, Gyimóti erdő, Eplény, Hárskút: minden erdeje, Kabhegy, Márkó, Szentgál.) Nem találtam Csesznek és Zirc erdeiben.

6. *Varangyos álszarvasgomba*. (*Elaphomyces aculeatus* Vitt.) Hárskút. Ugyanitt én is megtaláltam több helyen, aztán Bakonybélien is. Hárskúton 1961–1964. között 7 helyen találtam, Bakonybélien XI. 1-én gyűjtöttem.

7. *Bazsalikom álpöfeteg*. (*Arcangiella asterosperma* Vitt.) Hárskút, VII–VIII. hó.

8. *Hússzínű álpöfeteg*. (*Hydnangium carneum* Wallr.) Hárskút, VII–VIII. hó.

9. *Vörösbarna kocsonyás álpöfeteg*. (*Melanogaster variegatus* Vitt.) Bakonybél, Borostyánliget.

10. *Apró kocsonyás álpöfeteg*. (*Melanogaster ambignus* Vitt.) Lókút: Kericsér erdő, tehát a Borzás. Hárskúton a Hajagban 1962. VI. 9-én, — a Reh-erdőben 1962. VIII. 11-én én is megtaláltam.

További adatok

Saját adataim. A felsorolás a gyűjtési idő sorrendjében. Azoknak a gombáknak az adatait, amelyeket Hollós után én is megtaláltam a Bakonyban, Hollós adataival kapcsolatban fentebb közöltem.

11. *Törékeny álpöfeteg*. (*Hysterangium fragile* Hesse.) Kabhegy, 1965. X. 13., Hárskút: Hajag, 1962. VI. 4.

12. *Retekszagú álpöfeteg*. (*Hysterangium separabile* Zeller et Dodge.) Kabhegy, 1955. X. 16–17., 1962. VII. 21.-én Hárskúton a Sándor-árokban gyűjtöttem, 1962. VII. 24-én a Hajagból kaptam.

13. *Francia álpöfeteg*. (*Sclerogaster candidus* Tul. Zeher et Dodge.) 1955. X. 14-én a Kabhegy nyúlványában a D. 3. erdőtagban, hárs alatt találtam. Első hazai előfordulási adat.

14. *Nagykamrás álpöfeteg*. (*Hymenogaster lycoperdineus* Vitt.) A Kabhegyen 1955. X. 14-én ugyanott gyűjtöttem, ahol a 13. sz. alatti francia álpöfeteget találtam. Ez ennek a fajnak (14. sz.!) a második honi előfordulási adata.

15. *Ezüstös álpöfeteg*. (*Hymenogaster tener* Bk.) 1955. X. 16–18. Kabhegy, 1957. X. 12. Eplény, 1962. VI. 22.: Hárskút: Hajag.

16. *Homoki álpöfeteg*. (*Hymenogaster arenarius* Tul.) 1955. X. 18-án a Kabhegyen, 1958. X. 23-án és XI. 2-án Bakonybélien a volt apátsági parkban gyűjtöttem.

17. *Repedékes álpöfeteg*. (*Hymenogaster vulgaris* Tul.) 1955. X. 18.: Kabhegy, 1957. X. 29.: Eplény.

18. *Foltos álszarvasgomba*. (*Elaphomyces maculatus* Vitt.) 1957. X. 10. és 18.: Eplény, 1958. X. 10.: Pénzesgyőr.

19. *Apró szarvasgomba*. (*Tuber puberulum* B. et Br.) A másutt igen közönséges gombát a Bakonyban ezideig még csak kétszer találtam: 1957. X. 12-én és 18-án Eplény erdeiben.

20. *Pettyes álpöfeteg*. (*Hymenogaster olivaceus* Vitt.) 1957. X. 12. és 23.: Eplény.

21. *Ráncos álszarvasgomba*. (*Elaphomyces papillatus* Vitt.) 1957. X. 16.: Eplény, 21. erdőtag. Ez ennek a gombának második honi előfordulási adata.

22. *Molyhos földalatti gomba*. (*Endogone macro-*

carpa Tul.) 1957. X. 24.: Eplény, 1961. X. 31.: Hárskút: Borzás.

23. *Hólyagos szarvasgomba.* (Hydnocystis clausa Tul.) Cer.) 1957. X. 25-én Eplény határában a vasúton inneni bánya közelében egy öreg cserfa alatt találtam. Első honi előfordulási adat.

24. *Mustárszagú szarvasgomba.* (Tuber rapaeodorum Tul.) 1958. X. 17. Hárskút: Borzás.

25. *Büdös szarvasgomba.* (Balsamia vulgaris Vitt.) 1958. X. 23. és 30-án Bakonybélben a volt apátsági parkban, illetve a a Tönkölyös hegyen találtam. Itt fenyő alatt.

26. *Téli szarvasgomba.* (Tuber brumale Vitt.) 1959. X. 8-án Szentgálon, a Kakastaraj-hegy lábánál levő forrás mellett találtam. Ez ennek a gombának második honi előfordulási adata.

27. *Szöszös ístrángos álpöfeteg.* (Rhizopogon suavis Quél.) 1962. VI. 4.: Hajag: Törkü lap, Hárskút határában.

28. *Köldökös álszarvasgomba.* (Elaphomyces anthracinus Vitt.) 1962. VI. 28.: Hárskút, a Kőrishegy-hegy északnyugati csücskében.

29. *Gödörös szarvasgomba.* (Hydnotria tulasnei Berk. et Br.) Csehbánya, tölgyerdő útján 1965. VII. 18-án találta Markó Péter.

30. *Rőt szarvasgomba.* (Tuber rutum Pico) 1965. VIII. 3. Hárskút, Sándor árok, Szemere

31. *Tüskés álszarvasgomba.* (Elaphomyces eclunatus Vitt.) 1965. VIII. 10. Rezi Keszthelyi hgys, Babosné-Bohus és Lisienska.

Harmincegy féle földalatti gomba a Bakony nagy kiterjedéséhez képest bizony édeskevés. Összehasonlításként: Somogyfajszon 32, Litkén (Nórád m.) 24, Pamukon (Somogy m.) 19 földalatti gomba-fajt találtam csak 1–1 helység határában. Hollós Kecskeméten 22, Krassósözörényben pedig 20 fajt gyűjtött.

Somogy megyéből 41 faj előfordulását jegyezhettem fel. A Kárpát-térség földalatti gombáinak a száma ezidő szerint 86.

A Bakonyban bizonyára sok földalatti gomba lappang még rejtetten. Reméljük, hogy apránként előkerül annyi, amennyi Somogyból is előkerült (41 faj).

A legkisebb és a legnagyobb eredmény.

Ha ismeretlen erdőben gyűjtünk, egy félnapi kutatás során legalább is egy szarvasgomba fajt kell találnunk. Feltételezve természetesen azt, hogy a terület adottságai a földalatti gombáknak megfelelnek.

Az éveken át felkutatott területeken, ahogy a

legjobb lelőhelyeket megtaláltuk, azokon olykor igen sok gombát találhatunk. Olykor 1–1 nagyobb fa alatt 2–7 féle gomba is akad.

Somogyfajszói kutatókörzetemben, Somogyfajszon a 13-as erdőtagban egy 297×50 m. méretű erdőszegélyen 4 év alatt 18 földalatti gomba fajt találtam, összesen több mint 100 termőfolton. Ez több évi kutatás eredménye.

Most két olyan példát említek, amikor egy-egy kis területen egyidőben igen sok gombát találtam. Az ugyancsak somogyfajszói kutatókörzetemben levő Kopárpusztán volt egy nyirkos talajú, fűz-, nyár-, éger- és kőrisfával sűrűn benőtt terület, ahol 1955–1958 között az apró szarvasgombának (Tuber puberulum B. et Br.) több-kevesebb példányát, évről-évre gyűjthettem.

A terület kb. 600 m². Az egyik évben ott minden m²-en 5–6 gombát találtam, illetve találhattam volna. A próbaként felkapált területekről 100-nál több darabot gyűjthettem; az egész terület feltárására nem lett volna időm, mert a környező erdőket is fel kellett még keresnem. Az egész területen tehát egyidejűleg több ezer apró szarvasgombát lehetett volna összeszedni.

Somogyfajszon a 10-es erdőtagban kb. 50 éves tölgyfák alatt kb. 80 m² területen a változékony álszarvasgombának (Elaphomyces muricatus Fr.) néhány tucatját gyűjtöttem egyidejűleg. Majdnem minden második fa alatt volt több-kevesebb gomba. De itt sem volt időm az összes fákát átkutatni, s ebből a közönséges gombából többet gyűjteni nem is akartam. Bizonyára itt is ezres tétélek rejtőztek a föld alatt.

A Bakonyban ilyen dús termőhelyeket ezideig még nem találtam, bár Eplényen 1957. X. 10–30. között a 21-es erdőtagban ugyancsak igen sok változékony álszarvasgombát gyűjthettem. Míg a somogyfajszói optimális területen csak ezt az egyetlen fajt találtam, az eplényi lelőhelyen még kétféle álszarvasgombát: a foltos (Elaphomyces maculatus Vitt.) és a ráncosodó álszarvasgombát (Elaphomyces papillatus Vitt.). Ez annyiból volt nevezetes lelet, mert addig csak egy honi termőhelye: Kopárpuszta volt ismeretes.

Az írt 3-féle álszarvasgombán kívül még az apró szarvasgombát (Tuber puberulum B. et Br.) is megtaláltam a jelzett 21-es erdőtagban, egy öregtölgy alatt. Ez az erdőtag keleti irányban igen meredeken lejt az ottani patak felé. Tehát még az ilyen, közel házfedél meredekségű köves erdőben is lehet alkalmilag sok földalatti gombát találni. Az erdőtagnak gombák által sűrűn megszállt része legfeljebb 80 m² lehetett. Alsó része bokros, tetején

(a bükkök felett) néhány igen öreg tölgyfa van, illetve volt.

Az Eplényben eltöltött 20 nap alatt három alkalommal kerestem fel az írt erdőrészt, s összesen kb. 25 fa alatt 125 db gombát találtam. Igaz, hogy ezeket három nap alatt gyűjtöttem, de tekintve azt, hogy ezek a gombák igen tartósak, ha alkalmat szántam volna az ottani kutatásra, akkor is mindet, sőt jóval többet is találhattam volna.

Eplény erdeiben a 20 nap alatt mindössze 9-féle szarvasgombát gyűjtöttem, azok között azonban egy olyan gomba volt, amely új a magyar gomba flórában. Ez a felsorolásban már említett hólyagos szarvasgomba (*Hydnocystis clausa* (Tul.) Cer.).

Talán Eplény körül is kialakulhatott volna egy gomba-Eldorádó, ha ottankörül is 7 évig kuthattam volna. Bizonyos idő, mindenesetre több év kell ahhoz, hogy valamely vidéknek gombákban bővelkedő részére rátaláljunk.

Reméljük, hogy a Bakony is rejteget földalatti gomba-Eldorádót. Fohászkodom is buzgón Perzefonéjához, hogy annak nyomára vezessen. Perzefonéja az alvilág urának, Hádésznek a felesége, tehát méltán tarthatjuk őt patrónánknak. (Azonban kegyeinek osztogatásával siessen Perzefonéja, mert 82 éves elmúltam.)

Rövid utasítás a földalatti termő gombák gyűjtésére

A kutatáshoz kis kapa, növényásó, vagy erősebb kés szükséges. A kapa éle 6–8 cm lehet, nyele kb. 35–40 cm azért, hogy a hátizsákba is beleférjen. Az őszi lombhullás után jól használhatjuk a közönséges gereblyét is.

Mindenféle erdőn, hol fű nincs, s a sertések nem járják, találhatunk földalatti gombát, még égeres-fűzes ligetekben is, azon helyeken, ahol korhatag lombtakaró van a humuszréteg felett. Legbiztosabban a gyéren álló öreg fák mellett, erdőszéleken, parkokban stb. Ha a nyár esődús, akkor már júliusban – augusztusban találhatunk érett szarvasgombákat, másként ősszel, egészen januárig. Jó helyek a vizek mentén fekvő erdős-ligetek, avagy a teknőszerű mélyedésekben levő facsoportok, szóval mindama helyek, amelyek nyáron át nem száradnak ki teljesen. A nagyobb gombák olykor felpúposítják maguk felett a földet, esetleg kissé ki is látszanak.

Meleg őszi délutánokon apró fekete, vagy nagyobbacska okkersárga legyek sűrű rajokban táncolnak a gombatermő foltok felett. Ahova egy-egy legyecské leszáll, ott földalatti gombát találunk. Egy-egy zápor elsodorhatja a gombák felett

levő lombtakarót, főleg a fák tövénél, s így a gombák napfényre kerülnek.

Hol a fák körül – szinte köröskörül – vaddisznó, borz, őz, mókus tűr, vagy kapar, ott utána-keresve, majdnem mindig találunk egy-egy ottfelejtett gombát. Azonban ott, ahol ezek az erdei állatok bőven vannak, bajos földalatti gombát találni.

Kiadósan azonban csak úgy gyűjtethetünk földalatti gombát, ha az alkalmasnak vélt helyeken céltudatosan felkutatjuk őket. Evégből az útbaeső bokorsarjakat eltávolítjuk, a lombtakarót félrekotorjuk, azután kis kapánkkal vékony szeleteket kapálva átvizsgáljuk a humuszt és a közvetlenül alatta levő földréteget. Ahol aljnövényzet nélkül is van dús lombtakaró, ott bakancsunkkal kotorjuk el azt, s azután kapálva kutassuk fel a gombákat. A lombtakaró alsó részét, s a kikotort földet ujjaink között morzsoljuk szét, az apróbb, s nem fehér színű gombák így kevésbé kerülnek el a figyelmünket.

Munkánk végeztével a földet, s a lombtakarót terítsük helyére vissza, s kissé tapossuk le. Ennek hármas célja van: a rendtartás, a jövő évi termés biztosítása, de előfordul az is, hogy a föld visszakotrása közben megtalálunk egy-egy előzőleg észre nem vett gombát.

Nem találhatunk földalatti gombákat az ún. lőszentalajú erdőkben, továbbá tiszta agyagos helyeken, vagy sivár homokban, bár itt egyes fajok (*Terfezia*) mégis előkerülhetnek. Mocsaras helyeken a mocsárból tartósan kiemelkedő földhátakon találhatunk földalatti gombákat.

A földalatti gombákról is kell törzslapot kiállítani, mert színük, főleg a kezdetben fehér fajoknál, rövidesen átszíneződik. Gombáinkat kis dobozokban, szellősen, de nyirkosan csomagolva „Minta érték nélkül” jelzéssel adhatjuk postára.

Ha egy csomagban többféle gombát küldünk, mindeniket (fajonként) külön-külön, számozott papírtokokba tegyük, s otthon is tartsunk vissza 1–1 példányt azonos számok alatt. Így a meghatározást végző szakembernek nem kell visszaküldenie a gombákat.

Kitetszik az irtakból, hogy a földalatti gombák felkutatása nem egészen egyszerű dolog. Főleg nem az előttünk még ismeretlen erdőkben. Az a körülmény azonban, hogy nem romlékonyak, jelentékenyen segítségünkre van. Néhány puhább állagu fajtól eltekintve, a többi hetekig, sőt hónapokig is épségben marad a földben, mintegy konzerváltan.

Ha azt a területet, ahol földalatti gombákat találtunk, később is felkereshetjük, célszerű a talált termőfoltokat valamelyes módon megjelölni.

Pl. a fa kérgének kis darabon való lehántásával. De jobb kis térképábrát készíteni, megjelölve a termőfolt helyét (távolságát, irányát) valamely alkalmas fix ponthoz viszonyítva.

A földalatti gombák tenyésztése.

A franciák a náluk honos francia szarvasgombát (*Tuber melanosporum* Vitt.) a gombák részére telepített fásított területeken már régóta sikeresen tenyésztik, és pedig természetutánzó módon.

A természetutánzás módja kétféle is lehet. Az egyik módon spórát (gombaszeteleket) kellene alkalmas erdőtalajba juttatni. Ilyen módon külföldön, s nálunk is többen kísérleteztek, eredménytelenül.

A második természetutánzó eljárásnak az a lényege, hogy a gomba micéliumával megfertőzött termést (makkot stb.) vagy csemetét ültetünk szét a gombatenyésztésre kiszemelt és előkészített területen.

A növényi részek megfertőződése a Természetben a következő módon történik. Az erdő talajának a felszínére is kiterjedő gombamicélium, mondjuk így: rálopakodik (ráterjed) az erdő talaján heverő termésre, vagy a lehullott falevelekre.

A humusz alatti micélium pedig megfertőzheti ilyen módon azokat a magról kelt csemetéket, illetve ezek gyökérzetét, amelyek véletlenül az útjába esnek. Ezen a módon terjedhet (szaporodhat) mind földalatti, mind földfeletti gomba.

Hogy a gombák így, illetve így is terjeszkedhetnek, arra számos példát tudnék felsorolni. Egy esetben Pamukon (Somogy m.) egy évek óta parlagon heverő szántóföldön, a közeli erdőtől kb. 300 m-re, egy, legfeljebb 3 éves kis tölgycsemetét találtam, s tőle alig 1 araszra a változékony pénzecskegomba (*Clitocybe laccata* Scop.) termőteste is ott volt már. A jelenség magyarázata: a szajkó, vagy a varjú felszedett az erdő talajáról egy makkot, s azt máshová akarta vinni. De útközben elejtette. Nem szállt le utána, hanem nyilván újra elment oda, ahonnan a makkot hozta, egy másik makkért.

Ez az egyes madaraknak igen általános faültető tevékenysége. Példánkban a kérdéses makk már meg volt fertőzve az irt gomba micéliumával, az pedig ráterjedt a makk kikelése után a csemete gyökérzetére is, és 1–2 év alatt annyira megerősödhetett, hogy már termőre fordult.

A franciák is eleinte úgy létesítették szarvasgombatermő ligeteiket, hogy oda olyan makkot vetettek, amelyet szarvasgombát termő erdő tala-

járól szedtek fel. Tehát a földalatti gomba micéliuma is megfertőzheti az erdő talaján heverő növényi részeket.

A Bakonyból (Hajag: Törkű-lap) 1962 nyarán olyan földalatti gombákat (4 félért is!) kaptam, amelyeket a már szétültetett, de még csak 3 éves tölgy- és fenyő csemeték kapálása közben találtak a kapáslányok. Ebben az esetben az a csemetekert lehetett már megfertőzve, ahol magról kelt csemetéket neveltek. Itt is feltűnő volt a gyors termőfordulás, mert a csemeték csak 3 évesek voltak. Az ott talált gombák azonban az apróbb termetű fajokhoz tartoztak. A nagyobbaknak a termőre fordulásáig — amint azt a franciák tenyésztési eljárásából tudjuk — több időre, 7–10 évre van szükségük.

Ha megfogyatkozott is nálunk a nyári szarvasgomba, annyi termőfoltot azért még fel tudunk kutatni, hogy azok révén elegendő fertőzött csemetékhez jussunk. Az egyes termőfoltok 1–2 m² terjedelműek. Ezekbe 15–20 cm-es sortávolságban sűrűn rakva annyi makkot, vagy mogyorót ültethetünk, hogy azok révén már négy termőfoltból is annyi csemetét nyerhetünk, amennyi egy kat. hold betelepítésére elegendő.

2–3 év múlva, amikor a termőfoltokról a csemetéket kiemeljük, ugyanakkor arra a helyre ismét vethetünk makkot (mogyorót), illetve ezek helyett 1–2 éves csemetéket. Mindez késő őszi munkálat.

Korábban még ne vessünk (ültessünk), mert akkor a gombák a legtöbb esetben még aprók. Természetesen az első vetés előtt is kiszedjük a termőfoltban talált gombákat.

Mérlegelve a délfraanciaországi és a magyarországi időjárási viszonyokat, továbbá azt, hogy az általam Somogyban nyilvántartott négy nyári szarvasgomba termőfolt közül 3 erősen beárnyékolt helyen volt, hazai viszonylatunkban, előztes elgondolás szerint a telepítésnél a következő eltéréseket javasolnám.

Hogy mentől hosszabb erdőszegélyt nyerjünk, hosszúkás téglalap alakban határoljuk körül a betelepítendő területet. Az ideiglenes köztes termények miatt is a 4 m sortávolságot be kell tartani, de a tőtávolság 1,5–2 m lehet. Nagyobb, 2,5–4 m tőtávolság esetén a fák közé, azok kiültetése utáni években, kellő távolságra mogyoróbokrokat telepíthetünk, részint a talaj elgazosodása ellen, részint a téli hidegek, s a nyári melegség miatt. Mert a bokrok alatt jobban megmarad a lombtakaró, s az megakadályozza a talaj kiszáradását.

Mogyorótermesztésünk eléggé elhanyagolt, így a fák között nevelt és rendszeresen kezelt bokrok

termésére is számíthatunk. A mogyoró is jó gazdánövénye a nyári szarvasgombának, ezért a kiültetésre szánt mogyoró-csometéket előzőleg ugyancsak meg kell fertőzni a szarvasgomba micéliumával. A termőfoltokra vagy sima, vékony vessződarabokat dugványozzunk sűrűn, de a 15–20 cm sorvávolságot betartva tavasszal, vagy pedig ősszel 1 éves csometéket (magoncokat) iskolázzunk el, s azokat ott 1–2 évig neveljük. A mogyorót magát a termőfolttra közvetlenül elültetni nem célszerű, mert az erdei egerek, szajkók, harkályok azt megdézsmálják.

A mogyorót főleg a nyirkosabb (mélyfekvésű) talajokra telepítsük, ahol a cser-tölgy helyett kőrist ültethetnénk, természetesen ezeket is a vázolt módon megfertőzve.

Egyelőre csak Somogyfajszon folynak a tenyésztési kísérletek (1957 óta), mert a Bakonyban ezideig (1964) még nem találtam olyan nyári szarvasgomba termőfoltot, amely a tenyésztési kísérletekre beállítható lett volna.

Ugyancsak érdemes lenne tenyésztési kísérleteket folytatni a Mattiroló-féle szarvasgombával is. Ez a melegkedvelő, s igen nagyra növő gomba nálunk az egyedüli abban a tekintetben, hogy akác-fák alatt is megterem, egyébként is sivar helyeken.

Az írtak szerint a földalatti gombák tenyésztése egyszerű lenne. A valóságban azonban, főleg egy magános kísérletező részére a dolog mégsem olyan egészen egyszerű. Kezdjük azon: sikerült egy-két értékes szarvasgomba termőfoltjára rátalálnunk. Ha oda csometéket akarunk ültetni, már is rávagyunk utalva az érdekelt Erdőgazdaság engedélyére, sőt támogatására is. Felfedezésünket tehát nem tarthatjuk hétpecsétetes titok alatt, hogy a közmondással éljek. Igaz, hogy meg lehetne tenni azt, hogy alkalmas őszi időben eliskolázzunk a termőfolttra annyi csometét, amennyi oda elfér. Ha emberek nem is vennék észre kísérletezésünket, akkor sincs még nyert ügyünk, mert a gombák

után kutató erdei vadak megtalálhatják a helyet, hogy a gomba után turkálva, szétdulják a csometéket. Ezért a termőfoltot tüskés ágakkal, esetleg tüskésdrót kerítéssel is be kell keríteni. A bekerített hely pedig mások figyelmét is felhívja. Tehát megdézsmálhatják csometéinket, főleg ha azok gyümölcsfacsometék, vagy mogyorók.

Eddig nem írtam arról, hogy kertünkben különféle gyümölcsfák alatt is tenyészthetünk az írt módon földalatti gombákat. Vagy akácfaik alatt is az írt Mattiroló-féle szarvasgombát, bár ez menne a gyümölcsfák alatt is. Így kertünkben a gyümölcstermés mellett földalatti gombákat is szüretelhetnénk.

Ha az imént vázolt kezdeti nehézségeket le tudtuk valahogyan győzni, akkor a további kísérleteket nem kellene mások (emberek, állatok) károsításától féltetnünk, mert kísérleteinket saját, körülkerített kertünkben is folytathatjuk. A további csometefertőzésekre ui. felhasználhatjuk a már korábban fertőzött, gombát termő gyümölcsfaikat (vagy akácot). Így hólavina módjára mind több és több fertőzött gyümölcsfacsometéhez juthatunk. Ennek jelentőségét azt hiszem nem kell bővebben fejtegetnem. Mindenki szivesebben vásárol majd olyan gyümölcsfacsometét, amely alatt szarvasgomba is fog teremni. A szarvasgombák ezen a módon kerti terménnyé változhatnak, nem kell értük az erdőbe menni.

Most felsorolom azokat a gyümölcsfákat, amelyekről tudjuk, hogy alattuk földalatti gombák is megteremnek: szelíd gesztenye, őszibarack, mogyoró, cseresznye, meggy.

A további kísérletek lennének hivatva eldönteni azt, hogy milyen szarvasgombák még milyen további gyümölcsfák alatt teremhetnek.

A nyári szarvasgombával folytatott tenyésztési kísérleteket 1958 óta az Erdei Termékeket Felfolgozó és Értékesítő Vállalat végzi, illetve végzeteti.

Szemere László

Die Trüffeln des Bakonywaldes

Mit den Trüffeln des Bakonywaldes beschäftigte sich erstmalig L. Holló, der in seinem 1911 erschienenen Werk (Magyarország földalatti gombái — Die unterirdischen Pilze Ungarns) zahlreiche Arten aus dieser Gegend beschrieben hat. Auch in den Jahren nach der Jahrhundertwende wurde im Bakonywald die Sommertrüffel reichlich gesammelt. In unseren Tagen weiß man selbst vom Sammeln der Trüffeln so gut wie nichts. Der Zweck der vorliegenden Abhandlung besteht einerseits eben darin, um das Sammeln von Trüffeln zu erneuern und andererseits auch Aufklärungen über die Zuchtmöglichkeiten zu geben.

Die Sommertrüffel (*Tuber aestivum* Vitt.), die rotbraune, gallartige Bunte Schleimtrüffel (*Melanogaster variegatus* Vitt.), die Weiße Trüffel (*Choiromyces venosus* Fr.) und die Rotfleischige Piemonttrüffel (*Matitrodomyces terjezoides* Ld. Fischer) sind die vier Arten, mit deren Zucht es sich im Bakonywald zu befassen lohnt. Der Verfasser charakterisiert ausführlich die erwähnten Arten. Sodann teilt er in der floristischen Aufzählung die

bisherigen literarischen Angaben und seine eigenen neuen Angaben mit. Er gibt insgesamt 28 unterirdisch wachsenden Pilzarten aus dem Bakonywald bekannt, was im Verhältnis zu der Ausbreitung des Gebirgslandes eine geringe Zahl darstellt. Ein Anwachsen der Artenzahl ist demnach zu gewärtigen. — Die bisherige erfolgreichste Trüffelsammlung fand bisher in der 21. Waldparzelle von Eplény statt: in einem etwa 80 m² großen abschüssigen alten Eichenbestand kamen 4 Arten zum Vorschein, u. zw. die Stachelige Hirschtrüffel (*Elaphomyces muricatus* Fr.), die Fleckige Hirschtrüffel (*E. maculatus* Vitt.), die Punktierte Hirschtrüffel (*E. papillatus* Vitt.) und die Flaumhaarige Zwergtrüffel (*Tuber puberulum* B. et Br.).

Die letzten beiden Abschnitte der Abhandlung beschreiben sämtliche Sammel- und Zuchtmethoden der eßbaren Trüffeln. Verfasser lenkt die Aufmerksamkeit darauf, daß außer den neu angepflanzten Wäldern auch die Obstgärten (mit Pfirsich, Kirsch- und Weichselbäumen) ausgenützt werden sollten.

László Szemere

Les truffes du Bakony

László Hollós était le premier qui a étudié les truffes du Bakony. En effet, dans son livre paru en 1911 (Les champignons souterrains de la Hongrie) il rendait compte de l'existence de nombreuses espèces de cette contrée. Dans les années qui suivirent le tournant du siècle, la récolte des truffes d'été était abondante dans les forêts de Bakony. Par contre, de nos jours on se souvient à peine de la cueillette des truffes. L'un des buts de l'étude est précisément de faire revivre la récolte des truffes et même d'en exposer les possibilités de culture.

La truffe d'été (*Tuber aestivum* Vitt.) la fausse vesse de loup gélatineuse d'un brun rougeâtre (*Melanogaster variegatus* Vitt), le blanc (*Choiromyces venosus* Fr.) et la truffe Mattiroló (*Mattirodomyces terfezoides* Ed. Fischer) sont les 4 espèces dont la culture vaut la peine d'être entreprise dans le Bakony. L'auteur caractérise en détail les espèces susmentionnées. Puis il communique les données de la littérature publiées jusqu'ici et ses propres données dans l'énumération floristique. Nous

connaissons en tout 28 espèces de champignons souterrains du Bakony, nombre très restreint proportionnellement à l'étendue de notre région montagneuse. On peut s'attendre à un accroissement du nombre des espèces. La récolte des truffes la plus importante jusqu'ici a été effectuée dans le secteur de forêt n° 21 d'Eplény: 4 espèces ont été découvertes dans une chênaie en pente de 80 m², c'étaient de fausses truffes variables (*Elaphomyces muricatus* Fr.), de fausses truffes tachetées (*E. maculatus* Vitt.), de fausses truffes ridées (*E. papillatus* Vitt.) et de petites truffes (*Tuber puberulum* B. et Br.)

Les deux derniers chapitres de l'article communiquent tous les modes de culture et de cueillette des truffes comestibles. L'auteur attire l'attention sur le fait qu'en dehors des nouvelles acclimatations forestières, il faudrait aussi utiliser les vergers où se trouvent des pêchers, des cerisiers et des griottiers.

László Szemere

ТРЮФЕЛИ БАКОНЯ

Трюфелями Баконя впервые занимался Ласло Холлош, который в своей книге „Подземные грибы Венгрии“, выпущенной в 1911 году, описал много видов из этой области. В годах после начала нашего века собирали обильно летние или черные трюфели в Баконе, однако в наши дни почти не помнят собирания трюфелей. Одной из целей данного очерка является именно то, чтобы обновить собирание трюфелей, более того, ориентировать читателей о возможностях культивирования этих грибов.

Летний или черный трюфель (*Tuber aestivum* Vitt.) краснокоричневый студенистый ложнодождевик (*Melanogaster variegatus* Vitt.), белый трюфель (*Choiromyces venosus* Fr.) и трюфель Маттироло (*Mattirodomyces terfezoides* Ed. Fischer) представляют собой те четыре вида, выращиванием которых стоит заниматься в Баконе. Автором подробно описываются упомянутые виды. Затем сообщаются до сих пор опубликованные литературные данные, как и собствен-

ные наблюдения автора во флористическом перечислении. Мы знаем всего 28 видов подземных грибов из области Баконя, и это число невелико в сравнении с территорией этих горных лесов. Ожидается рост числа видов. Наиболее успешное собирание трюфелей было проведено в эпленьской лесной полосе № 21; на старом наклонно лежащем дубовом перелеске площадью в около 80 кв. м. нашлось 4 вида, а именно: изменчивый ложнодождевик (*Elaphomyces muricatus* Fr.), пятнистый ложнодождевик (*E. maculatus* Vitt.), складчатый или морщинистый ложнодождевик (*E. papillatus* Vitt.), и мелький трюфель (*Tuber puberulum* B. et Br.).

В двух последних частях статьи описываются все возможные методы собирания и выращивания съедобных трюфелей. Автор обращает внимание на то, что кроме новонасаженных лесов было бы необходимо для этой цели использовать и фруктовые сады (персиковые, черешневые и вишневые сады).

Ласло Семере

Ásatásból előkerült római bronzmécses tisztítása és konzerválása

Az örvényesi ásatások során dr. Szentlélek Tihamér régész római bronzmécses leletre bukkant. A lelet (1. kép.) szépen formált Pán fejet ábrázol; a homokból kiemelkedő felfüggesztő rész törött, a mécses alsó záró része hiányzik, az alsó perem egy helyen sérült. A tárgy kiásás utáni állapotában került a Központi Múzeológiai Technológiai Csoport-hoz, hogy megfelelően kezeljük és konzerváljuk.

A tárgyat földes, meszes, megkövesedett lerakódás borította, helyenként színes, foltos patinaréteg volt látható. A piszok és a korróziótermék durva, rücskös felületet adott, amely torzította a szobrocska finom rajzát (v. ö. az 1. és a 4. képet).

Mielőtt hozzáfogtunk a mécses kezeléséhez, először tisztáztuk, hogy milyen anyagból készült. Bár egyetlen lelet elemzése nem nyújt támpontot a régészeti kutatás számára, de a kémiai kezelés, az észlelt jelenségek megértése szempontjából feltétlenül hasznos az anyag összetételének ismerete.

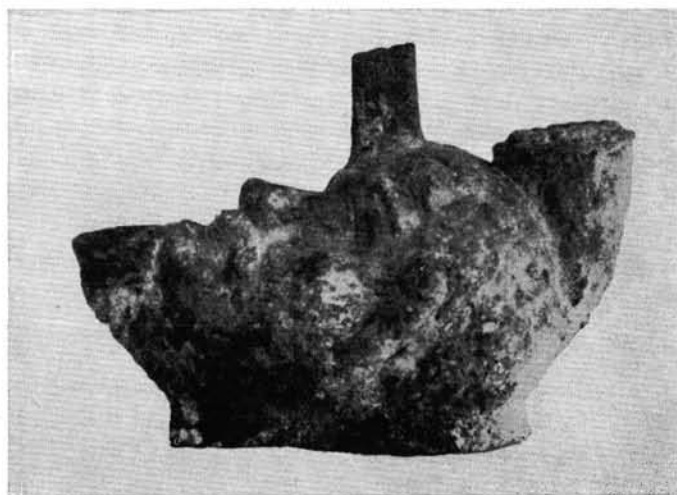
A mécses anyagának összetételét az Eötvös Lóránt Tudományegyetem Analitikai Tanszékén dr. Zimmer Károly ISzP 22 spektrográffal, polarizált szaggatott fényben vizsgálta. Megállapította, hogy a tárgy főalkotója a réz, amelyet ólom, cink, ón és ezüst ötvöz. Szennyező elemek az antimón, arzén, bizmut, króm, nikkel és vas.

A mécses tehát meglehetősen sok komponensű bronzöntvény. A kimutatott szennyező fémek közül legtöbb, valószínűleg szándékosság nélkül, az öntésre használt ércekből, illetve az előző fémönt-

vényből került bele, amelyből a tárgyat eredetileg, ill. megolvasztva újra öntötték. A fémötvözet összetételét homogénnek tekinthetjük, bár a letisztítás után helyileg elszínezett foltokat észleltünk a tárgyon, de ezek külső korrózió hatásra képződhettek.

Kezelés előtt megvitattuk, hogy milyen legyen a tárgy végső állapota.

Mint ismeretes, a réz- és bronztárgyakat sok esetben természetes vagy mesterségesen előidézett hatásra az eredeti fém- vagy fémötvözet színétől eltérő színű patinaréteg boríthatja. A nemes patina esztétikai és védelmi szempontból igen előnyös kísérője az ilyen jellegű tárgyaknak. A nemes patina fogalmát röviden úgy határozhatjuk meg, hogy a fémtárgyakon az eredeti fémből akár természetes, akár mesterséges hatásra létrejött, teljesen összefüggő, vízben oldhatatlan ellenálló réteg. A bronztárgyakat sokszor előállításuk után mesterségesen patinálták. A legegyszerűbb patinázási eljárás so-

1. A bronzmécses kiemelés után.

1. Die Bronzeöllampe nach der Heraushebung

1. La lampe de bronze à l'état dans lequel elle fut exhumée

1. Бронзовый светильник после подъема из земли.

rán rézsulfidot képeznek a réz- vagy bronztárgyak felületén, amely tulajdonképpen csak felületi színeződés. A színes — a zöld különféle árnyalatait mutató, kékes, fekete — patina már észrevehető vastagságú, igen finoman kristályos vegyületekből álló réteg.

Megvizsgáltuk tehát, van-e a bronzleleten ilyen — feltétlenül megőrzendő — összefüggő patinaréteg. A tisztítás első fázisa után, a durva szennyeződések eltávolításakor, a tárgy felületét teljesen heterogénnek találtuk; színben, szerkezetben és összetételben eltérő vegyületek borították, amelyek

2. A bronzméces a durvaszennyeződések eltávolítása után.
2. Die Bronzeöllampe nach Entfernung der groben Verunreinigungen
2. La lampe de bronze après l'élimination des souillures grossières
2. Бронзовый светильник после удаления грубых загрязнений.

mellett helyenként kilátszott az öntvény eredeti színe (2. fénykép). A felületet ilyen állapotban rögzíteni minden szempontból helytelen lett volna. A tárgy eredeti állapotát nem tudtuk az adottságok alapján rekonstruálni, mert nem tudtuk megállapítani, vajjon eredetileg kialakítottak-e rajta színes patinabevonatot. Az igen kis, elszigetelt, össze nem függő helyi patinafoltocskákról nem tudtuk meghatározni, hogy az eredeti réteg maradványai-e, vagy utólag jöttek létre. A kis területekre korlátozó foltokon kívül a tárgyat borító réteg, mint említettük, heterogén korrozioétermék volt. Az ilyen heterogén összetételű fémfelület a nedvesség legcsekélyebb hatására elektrokémiai korrózió előidézője.

A műszaki megfontolásokon kívül az esztétikai érvek is a felület színfémig való letisztítása mellett szóltak. A korrózió következtében megváltozott felület nem tette lehetővé az eredeti finom rajzok érvényesülését. Apró részletek elmosódtak. Szakemberekkel megvitattuk a kérdést és úgy döntöttünk, hogy a tárgyat tökéletesen letisztítjuk.

A tisztítás menete a következő volt:

A földes, meszes lerakódásokat 40 C°-ú, 10%-os vizes nátriumhexametáfoszfát oldatban enyhe keféletéssel távolítottuk el. A tárgynak ezt az állapotát a 2. képen mutatjuk be. A színes rézvegyületek eltávolítását bázikus Rochelle-sóval végeztük. (Erre a célra 6%-os nátriumhidroxidban 8,5% káliumnátriumtartarátot oldottunk.) Ez az oldat a színes rézvegyületeket — karbonátokat, nitrátokat, szulfátokat, acetátokat, kloridokat — egy-

3. A bronzméces a színes rézvegyületek eltávolítása után.
3. Die Bronzeöllampe nach Entfernung der farbigen Kupferverbindungen
3. La lampe de bronze après l'élimination des alliages de cuivre colorés
3. Бронзовый светильник после удаления цветных соединений меди.

részt elbontja és oldható komplexvegyületekké, másrészt réz (I) oxiddá alakítja. A kezelés után a tárgy a 3. képen látható állapotú volt. A bronztárgy egész felületét egyenletes, vöröses barna réz(I)oxid(Cu_2O)borította. A rézoxideltávolítása híg savakkal könnyen elvégezhető, ezért 5%-os sósavval mostuk le a tárgyat. Desztillált vizes öblítés után 3%-os nátriumhidrokarbonát oldattal semlegesítettük a sósavat, végül desztillált vízzel kloridmentesre mostuk. Szárítás után a tárgy eredeti bronzszínű lett két folt kivételével, az egyik a bal arcon, a másik a homlokon, a felfüggesztő rész tövében volt. Ezek a helyeken láthatóan más jellegű és erősebb korrozív hatás érvényesült, mint a felület többi részén. A két folt letisztítását tehát helyileg kellett megoldanunk, az eddigitől eltérő módszerrel. A már letisztított felület megvédésére a két folt kivételével az egész tárgyat Korrozit korrozióvédő bevonattal láttuk el. A Korrozit inhibitor hatású cinktetroxikromát pigmentet tartalmazó, lágýtott etilcellulóz kötőanyagú, lefejt-

4. A bronzmécses az elektrolitikus tisztítás után.
 4. Die Bronzeöllampe nach der elektrolithischen Reinigung
 4. La lampe de bronze après le nettoyage par voie électrolytique
 4. Бронзовый светильник после электролитической очистки.

hető bevonóanyag, amely kémiai hatásokkal szemben teljesen ellenálló és a bevont felületet mind lúgos, mind savas hatásoktól tökéletesen megvédi. A tárgyat így előkészítve 7%-os ecetsavba helyeztük, amelybe cinkforgácsot szórtunk. A tisztítás részben elektrokémiai folyamat hatására ment végbe, amelyben a tárgy szolgáltatva a negatív elektródot, a katódot. Az elektrolit elektrolitikus bomlásából képződő hidrogén redukáló hatáson túl mechanikus hatást is kifejtett – a képződő buborékok távozása következtében – és így elősegítette a tárgy tisztítását. A fém felületén a kezelés után fekete, laza szerkezetű lerakódás képződött, amelyet vízzel lemostunk. Desztillált vizes lemosás után a foltok is visszanyerték eredeti bronzszínüket. Száradás után a védőbevonatot lefejtettük. A 4. kép a tárgyat ebben az állapotban mutatja be.

Mivel ez a megjelenési forma zavarja a kialakult régészeti szemléletet, a tárgyat híg poliszulfidos oldattal barnára színeztük. A tökéletesebb védelem érdekében átlátszó polivinilacetát hártával vontuk be.

A kezelést 1961-ben végeztük és azóta figyelemmel kísértük a tárgy állapotát; a legcsekélyebb elváltozást sem észleltük rajta.

(Az elemzés elvégzéséért az Eötvös Lóránt Tudományegyetem Analitikai Tanszékének, a fényképek elkészítéséért dr. Gyulai Ferencnek mondunk ezúton köszönetet.)

Schlager Károlyné

Reinigung und Konservierung einer ausgegrabenen römischen Bronzeöllampe

Verfasser gibt das Verfahren bekannt, welches bei der Reinigung und Konservierung einer Öllampe angewandt wurde, die einen Pan-Kopf darstellt. Die Öllampe kam in der Gemarkung der Gemeinde Örvényes bei der Ausgrabung einer römischen Villa, deren Freilegung unter der Leitung T. Szentléleky's erfolgte, zum Vorschein.

Durch die spektrographischen Untersuchungen wurde festgestellt, daß die Öllampe aus Kupfer, legiert mit Blei, Zink, Zinn und Silber hergestellt worden ist. Da nach der Entfernung der groben Verschmutzung die Oberfläche des Gegenstandes

von Verbindungen bedeckt war, welche in Farbe, Struktur und Zusammensetzung voneinander abweichen, wurden diese — da eine ursprüngliche Patinaschicht nicht vorzufinden war — bis zum Metall abgeputzt.

Nach den Einzelphasen der Reinigung (siehe Photoserie) der Waschung und der Trocknung wurde der Gegenstand mit Polyvinylacetatfilm überzogen. Am Gegenstand konnte seit der im Jahre 1961 durchgeführten Behandlung nicht die geringste Veränderung wahrgenommen werden.

Frau Erzsébet Schlager

Le nettoyage et la conservation d'une lampe romaine livrée par les fouilles

L'auteur décrit les procédés de nettoyage et de conservation de la lampe représentant une tête de Pan, mise au jour lors des fouilles de la villa romaine, dégagée par Tihamér Szentléleky dans les confins de la commune d'Örkényes dans le comitat de Veszprém.

Grâce aux examens spectrographiques, on a constaté que la matière de la lampe est un alliage de cuivre, de plomb, de zinc, d'étain et d'argent. Après l'élimination des souillures grossières, les

cosés, modifiant en couleurs, en structure et en synthèse, ayant recouvert la surface de l'objet, furent enlevés jusqu'au métal, étant donné que la couche originale de patine était absente.

Après les diverses étapes du nettoyage (v. la série de photographies) l'objet fut coloré de brun avec une solution diluée de polysulfide, et enduit d'une pellicule de polyvinylacétate de polyvinyle. Depuis ce traitement effectuée en 1961, l'objet n'a montré aucune altération.

Erzsébet Schlager

ОЧИСТКА И КОНСЕРВАЦИЯ РИМСКОГО БРОНЗОВОГО СВЕТИЛЬНИКА ИЗ РАСКОПОК

Автором описываются приемы, связанные с очисткой и консервацией изображающего голову Пана светильника римской эпохи, найденного в порядке раскопок римской виллы, вскрытой Тихамером Сентлекеки недавно на окрестностях села Эрвеньеш в комитате Веспрем.

Путем спектрографического исследования было установлено, что светильник был изготовлен из медного сплава с содержанием свинца, цинка, олова и серебра. Так как после грубой очистки поверхность предмета была покрыта неоднородными по цвету,

структуре и составу химическими соединениями, последние были удалены до металла, ввиду того, что первоначальный слой патины не наблюдался на светильнике.

После отдельных процессов очистки (см. серию снимков), предмет был окрашен на коричневый цвет при помощи жидкого полисульфидного раствора и покрыт поливинилацетатной пленкой. С обработки в 1961 году никакого изменения не было обнаружено на этом предмете.

Кароине Шлагер

Megjegyzés Tóth Sándor tanulmányához

Fiatal, tanulmányait be sem fejezett muzeológus-gyakornok cikkét olvashattuk a Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 1. kötetében (Tóth Sándor: A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai).

A közlemény hosszabb idő óta elsősorban foglalkozik közelebről a veszprémi székesegyház kérdéseivel. A közelmúlt feltárásai a templom környékén, és szerencsés újabb leletek módot adtak arra, hogy románkori periódusaira ezúttal újabb világosság derüljön.

A dolgozat írója kutató elemzéssel igyekezett meggyőzni a román időszak két egyházáról, a munka e részben örvendetes gyarapodása a veszprémi középkorkutatásnak.

A közleményhez azonban több vonatkozásban szeretnék megtenni megjegyzéseinket, amelyek egyrészt a dolgozat egyes megállapításaira, másrészt hangnemére vonatkoznának.

A dolgozat a székesegyházból előkerült római kőfaragványokról is szól (124. o.). Közülük a tojássordíszes párkány római mivolta egyelőre problematikus; mindenesetre a középkori kőfaragóművészetekre vonatkozó ismeretek felől közelítve meg a kérdést, csak megfontolt indokolás mellett lenne szabad egy ilyen emléket a vélt románkoriak közül egész határozottsággal a római koriak körébe áthelyezni.

Mivel a Balaton-környék római épülettagozatait adó tanulmányon (AÉ 1961) az eddig ismert anyagot teljes egészében igyekezett nyújtani, a tagozat kihagyásával egyszersmind állást foglaltam annak legalábbis vitatható római eredete mellett. Szerző e kérdésben semmilyen megjegyzéssel sem élt, ami azért is szembetűnő, mert a 12. sz. oszlopfőtöredéket (125., 126. képek) viszont feltétlenül románkorinak tartja. Ez pedig inkább volna románainak tekinthető, mint a pannóniai kőemlékek között társtalánul álló, igen eltérő kivitelű párkány. De legalábbis említést érdemelt volna az a körülmény, hogy a töredék mennyire a honi római teltleves fejezetek előzményein alapul.

A római építészeti gyakorlatiasság egyszerűbb építményeken nem igen alkalmazott kőből készített disztagozatokat, különösen került az ilyen függőpárkányokat (geison). Anélkül, hogy a kérdést ez alkalommal igyekezniök eldönteni, megjegyezzük, hogy Pannónia valamennyi ilyen épület-elemét összegyűjtve, a párkányemlékek közül egyet sem ismerünk, amely a részelemeket ennyire torzítva adná. Emellett az eddig ismert párkányok vagy egészen egyszerű, diszítetlenek, csupán profiláltak, vagy pedig több elemsorból összefogott mintázatúak.

A románkor Európa-szerte meglehetősen hűséggel másolta az egykori provinciák teltleves korinthusi fejezeteit. A 12. képen közölt fejezettöredék esetében az igen erős római előzmény feltétlenül méltatást érdemelt volna. Ez annál inkább lényeges lenne, mert ezeknek a nem könnyen meghatározható emlékeknek az elhatárolása, amelyet a római oldalról már megkíséreltünk, a középkor felől is kívánatos lenne. A tárgy leírása így szakszerűtlen is; ezeknek a teltleves fejezeteknek ma már minden része elnevezéssel bír a szakirodalomban. „Gerezdes motívum”, „nyelves levél”, stb. feltétlenül elkerülendők lettek volna. Helyettük telt levél, kalulis, stb. az évtizedek óta elfogadott kifejezések.

A 3. sz. oszloptalozat római mivoltáról a közölt kép alján nem győződhettünk meg, azonban az idevágó irodalom említése, illetve az abban foglaltakkal szembeni állásfoglalás itt is helyénvaló lett volna.

A dolgozat végül néhány, a székesegyházzal kapcsolatos reneszánsz követ is érint.

Igen erőltetettnek hat a Vetési oszlopfő nyaktagjának az 56–59. sz. gótikus töredékekkel történt összevetése, pusztán hornyolataik alapján.

A székesegyházból kikerült reneszánsz kazettarészt szerző megjegyzésével szemben (79. j., fotóját közli Kiss Á.) részletesen ismerttettem. A tárgy leírása itt is pontatlan, „háromlevélsoros rozetta”, stb. A fennmaradt töredékből még a színezés maradványainak figyelembevételével sem lehet az

egykori kazettarendszer kétsoros mivoltára vonatkozó határozott állítást tenni. A sárospataki reneszánsz kazetták analógiaként történő említése nem helyénvaló, ezek torzfejes kitöltésükkel a Magyarországon ismert ilyen emlékek között a legmesszebb esnek a veszprémitől. A kazettás részletnek XVI. sz-ra történő ilyen határozottságú keltezése mai ismereteink mellett semmivel sem alátámasztható. El kell vetnünk azt a közlési módszert, amely valamely korábbi feltételezéssel szemben határozottan foglal állást, anélkül, hogy azt újabb ellenérvekkel tudná alátámasztani.

Bár hazai provinciális reneszánsz kémlékeink az utóbbi időszakban számos új darabbal, köztük összefüggő csoportokkal gazdagodtak, a kibővülő összképből — amely valóban főképpen a Jagelló-kor felé tolódik —, sem alapozhatunk meg olyan nézetet, amely egy ilyen általános jellegű darabot ma még szűkebb időhatárok közé helyezne.

Röviden: az egészen egyszerű, csupán létagyból és teltvelősoros rozettából álló kazettarészt pusztán formai ismérvei alapján ma még nem helyezhetjük biztosan a XVI. századba, emellett Veszprém humanista központja, amelyből a legkorábbi ismert hazai reneszánsz kémlék is fennmaradt, nem tesz ajánlatossá merev elhatárolást a XVI. század első negyedére, amikor ma még annak közelebbi társai eléggé hiányoznak.

A Jagelló-kori törpepillérre nézve is csupán feltételezéssel említettük székesegyházi eredetét. Szerző 83. jegyzete alapján azt hihetnők, hogy ezt említett cikkemben határozottan állítottam. Ezzel szemben kénytelen vagyok utalni munkám 21. oldalán olvashatókra, amelyek szerint: „lehetséges, hogy... ez is a székesegyház... valamilyen Jagelló-kori kisebb belső díszítéséből származik”. Mindaddig, amíg valamely komolyabb veszprémi Jagelló-kori egyéb épületről adat nem áll rendelkezésünkre, annak eredeti helyéül legnagyobb valószínűséggel a székesegyház kell tekintenünk.

Az elmondottak mellett van azonban az említett dolgozatnak egy másik olyan vonása is, amelyet, mint nem örvendetes jelenséget az eddigieknél hangsúlyozottabban kell kiemelnünk és ez pedig

a fiatal szerzőnek Ádám Ivánra vonatkozó megjegyzései.

Többszörösen kénytelen elismerni azt, hogy Ádámnak a székesegyház bontásakor előkerült kémlékekre vonatkozó adatok megőrzése terén alapos érdemei vannak, így: „szerencsére a legtöbb esetben pontosan megjelölte a helyet” (117. o.), ugyancsak igen elismerően szól Ádám Iván e tevékenységéről a 122. o.-n, leírását „rendkívül részletesnek” minősítve, máskor pedig közléseinek hitelességét emeli ki, elismerve, hogy Ádám egyes leletek jelentőségét már a század elején felismerte (123. o.).

Ilyen körülmények mellett érthetetlen, hogy tanulmánya más helyein viszont a múlt században a középdunántúli területen úttörő munkásságot végző Ádám Iván idézett és általa messzemenően felhasznált közlését „laikus ízű, zavaros” stb. módon aposztrofálja, leírásait általánosságban „többnyire hasznavehetetleneknek” minősíti.

A dolgozat átolvasása nyomán azonban az tűnik ki, hogy jelentős részben Ádám Iván laikus, zavaros, többnyire hasznavehetetlennek minősített leírásai tették lehetővé azt, hogy szerző jelen tanulmányát létrehozhatta.

Nem tartjuk szerencsésnek, hogy a múlt század nagy kezdőit, akiknek akkor természetszerűen nem volt módjuk régészetből, művészettörténetből egyetemi képesítést szerezni, de akik úttörő lelkesedéssel, minden ellenszolgáltatás nélkül, sőt a magukból áldozva kezdték meg a semmiből azt a munkásságot, amelynek lépcsőfokain nemzedékünk tovább építhet, ennyire semmibevevő módon illessék, nem gondolva arra sem, hogy ha ez a hangnem megszokottá válnék, a következő század eredményeinek tükrében tevékenységünket talán még lesújtóbban ítélnék el.

Ellenkezően, a magyar múzeológia szép, egyúttal hasznos feladata az Ádám Ivánhoz hasonló úttörők emlékének méltó gondozása. Az utóbbi megállapítások elsősorban nem is a fiatal szerző személyét illetik; inkább a szerkesztők, lektorok, kiadók figyelmét szeretnők felhívni a hasonló jelenségek elejét vevésére.

Kiss Ákos

Könyvismertetés

Edit B. Thomas: Römische Villen in Pannonien

Pannónia régészeti és művészeti emlékei között a római-kor anyagi kultúrájának egyetemes történetét tekintve, különös jelentőségük van a balatonkörnyéki római villáknak. Ez az emlékanyag ugyanis viszonylagos sokrétősége folytán kiválóan alkalmas arra, hogy feleletet adjunk arra a kérdésre: miként hatott a provinciális társadalom vezetőrétegének műveltségére a klasszikus, az itáliai római műveltség, illetve melyek azok az önálló vonások, amelyeket a provinciális életforma sajátos gazdasági-társadalmi adottságai alakítottak ki.

A felvetett kérdésekre természetesen csak akkor lehet viszonylagosan megbízható feleletet adni, ha a szóbanforgó emlékanyag összefoglalólag közlésététett. Éppen ezért különös figyelemre tarthat számot nemcsak a provinciális római régészeti és művészettörténeti kutatás, de az itáliai emlékek kapcsán felmerült problémák megoldása szempontjából is a Magyar Nemzeti Múzeum archaeológusának, *B. Thomas Edit*nek új munkája (*Römische Villen in Pannonien – Beiträge zur pannonischen Siedlungsgeschichte*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964). Thomas Edit munkája 418 oldalon, mintegy 235 táblával, számos rekonstrukciós rajzzal, szövegközi képpel vizsgálja a pannóniai villák történeti, régészeti és művészettörténeti jelentőségét. Messze vezetne, ha a nagyméretű monográfia minden fontosabb eredményére kitérnénk, ezúttal elsősorban a balatonkörnyéki villákkal kapcsolatos legfontosabb eredményeivel szeretnénk röviden foglalkozni.

Mielőtt szűkebb témánkra rátérnénk, szükséges vázolnunk Thomas Edit munkájának szerkezetét, hogy láthassuk milyen jelentős hely illeti meg művében a balatonkörnyéki rómaikori emlékanyagot. A könyv tíz részre oszlik. Rövid bevezetés után következik a mű legterjedelmesebb része, mely kb. 340 oldalon keresztül a pannóniai villák leírását adja. E nagyméretű fejezet első pontja a balaton-

környéki villákat ismerteti (*Villen in der Balatongegend*). Ez az alfejezet több mint 100 oldalt foglal magában s az egész fejezet legjelentősebb része. Mintegy félszáz balatonkörnyéki villa ismertetését nyújtja. Ám a mű II. – az előzőnél jóval rövidebb – értékelő jellegű fejezete, amely a pannóniai villatípusokat és legfőbb villa-alaprajzokat ismerteti, szintén foglalkozik a balatonkörnyéki villákkal. A további fejezetek közül különösképpen az V. fejezet, a villák belső dekorációiról (falfestmények, stukkók, mozaikok) tartalmaz fontos adatokat és eredményeket a balatonvidék kutatója számára.

Rátérve mármost a munka legfőbb eredményeire, mindenekelőtt újra hangsúlyoznunk kell, amit a szerző is aláhúz (13. o.), hogy „az általunk ismert római villák legnagyobb csoportját a Balaton környékén találhatjuk”. Lényeges az is, hogy az előkelő italikus telepések és a szegény bennszülött lakosság építkezései közt e vidéken igen lényeges különbség, sőt határozott ellentét állapítható meg. A balatonkörnyéki települések általában határozottan polgári jellegűek, e tájon komoly csapat-testek sohasem állomásoztak hosszabb ideig.

A szerző az említett tájegységen belül – az egyes villákat a településhelyek betűrendes sorrendjében ismerteti. Minden egyes villa tárgyalásánál megemlíti a legfontosabb leletanyagot. A jelentősebb villákat alaprajzban is bemutatja. A villák leírásánál lábjegyzetben közli a vonatkozó legfontosabb irodalmat.

Az egyes részleteredményeket illetően ezúttal csak az újabb – a felszabadulás utáni hús esztendő –, legjelentősebb kutatásaira szeretnénk felhívni a figyelmet. Az 1950-ben a szerző által Ajkán feltárt Hercules-szentély valóban figyelemreméltó emléke a provinciális vallási életnek. Az Akali-Ságpusztáról származó, csak másodlagos felhasználásban ismert oszlopok (amelyek a zánkai templomban állanak) Thomas Edit szerint okvetlenül ró-

maikoriak. Fontos eredmény a balatonfőkajári Diana-kultuszra vonatkozó emlékművek thrák jellegének hangsúlyozása. A pannóniai római fürdőkre vonatkozó ismereteinket új emlékekkel gazdagította a Szentlélek Tihámér által feltárt balatonfüredi római fürdő (7. kép), míg a balatongyöröki fürdő feltárása már 1938-ban megtörtént, első teljes rekonstrukcióját csak a szóbanforgó műben találhatjuk meg. A csopaki villákkal kapcsolatos újabb kutatásokat betetőzi annak a keleti — a szerző szerint ariánus — kapcsolatokat mutató remekművű márványtálnak rekonstrukciója, amely a pannóniai későrómai művészetet fontos új emlékekkel gazdagította (lásd: X. t.). A megerősített, tornyokkal ellátott villatípus jellegzetes példája a Gyulafirátót-Pogánytelek körzetében talált II. sz.-ú építmény (19. kép, rekonstrukció: 20. kép). E helyen különben öt különböző épület került elő, köztük az I. sz.-ú villa építésének két periódusa is megállapítható. Gyulafirátót-Pogánytelekről gazdag helyi kerámiát (Resatus mester készítményeit) és vallástörténetileg is jelentős ólomvotívszobrocskákat tett közzé már korábban is szerzőnk.

Különleges helyet foglalnak el a pannóniai későrómai emlékművekben a Keszthely-fenekpusztai ásatások nyomán feltárt épületek. Az itteni A-B épületkomplexus a legnagyobb méretű pannóniai villák közé tartozik (30. kép), különleges forma az apszisos villaépület (33–34. képek), amelyhez a szerző dáciai analógiát idéz, de talán mindezeknél is érdekesebb — építészet- és vallástörténeti szempontból egyaránt — az itteni 4. számú épület: egy villából épített bazilika (35.–36. képek).

De az egész pannóniai villa-történet szempontjából a legjelentősebbek a Nemesvámos-balácapusztai villák. A szerző több mint 30 oldalon foglalkozik a II. fejezetben ezeknek a villáknak általános topográfiai és régészeti problémáival, majd a VI. fejezetben a villák festészeti emlékeivel kapcsolatos leglényegesebb stílári és korhatározási problémákat érinti. A több mint 60 (köztük 15 színes) táblával illusztrált fejtegetések lényeges új módszert jelentenek a széleskörű irodalommal rendelkező Baláca-kutatásban. A világhírű szicíliai későantik villa, a Piazza Armerina-i, körül lefolyt parázs viták világosan megmutatták, hogy egy villa mozaikjainak, festményeinek korhatározását csak akkor oldhatjuk meg a valószínűség szerint exakt módon, ha a teljes emlékművek-komplexust együttesen tárgyaljuk. Egy villa építési periódusainak sikeres datálása nyújthatja az egyetlen helyes kiindulópontot az épületben talált egyéb művészeti „ingatlan” emlékek időbeli meg-

határozásához. Kitűnő példa erre a Doro Levi által mintaszerűen publikált antiocheiai villa-mozaikok művészettörténeti helyének kérdése is. B. Thomas Edit a balácai villaépületek leírása és jellemzése után a belső díszítés stílári és kronológiai kérdéseivel foglalkozik. Az épületperiódusok, ill. a lelet-körülmények alapján a szerző megállapítja, hogy az I. számú épület mozaikjait (47. kép, XXII. t. 1.) az 1–2. század fordulójára kell datálnunk, a két apszis mozaik (20. sz.: XVI. t. és 31. sz.: XXIII–XXV. t.) kétségtelenül a 3. században készült. Arra is rámutat Thomas Edit, hogy a legnagyobb balácai mozaik egy átmeneti típust képvisel, amelynek későbbi, pompás kivitelű példáját a neningi villa mozaikja mutatja (lásd: 95. o.). Az I. számú főépület falképei a 2. század közepe táján finom, fehér alapos festményekkel gazdagodtak és „legkésőbb ebben az időben kellett a legsebb mozaikpadlózatnak is készülnie”.

A balácapusztai villa belső díszítésében — hangsúlyozza szerző — a legnagyobb jelentőségű a falfestményeké. Az 1950-ben megnyílt új kiállítás a veszprémi Bakonyi Múzeumban lehetővé tette, hogy a balácai ún. sárgáslila szobáját rekonstruálhassa (XXIX. t.). Az 1958-as rendezés kapcsán újabb lehetőség nyílt további összeállítására. Az I. számú villa falképeinek egy része az épület első periódusában az 1. század 1. harmadában készült, majd a 2. század közepén kiegészítették őket, de még később, a 3–4. században is alkalmaztak falképeket ebben a villában (97. o.). Figyelembe kell vennünk — figyelmeztet a szerző —, hogy az épület pusztulása és többszörös újjáépítése a falképek relatív és abszolút időrendje szempontjából is nagyon lényeges körülmény. A vörös-fekete alapozású falképek színes motívumait szekko-technikával, sablonok segítségével rakták fel a falakra. A fehér alapozású falképek szintén szekko-technikával készültek, a rajtuk levő jórészt vörösbarna könnyed ecsetkezelésű díszítményeken az alakos ábrázolások uralkodnak (v. ö. XLVIII–LXIX. táblák). A szerző megállapítja, hogy „a mi fehér alapozású falképeink legközelebbi analógiái a pompeji-i falfestmények” (103. o.). További analógiákat mutatnak balácai anyaggal a Vespasianus-kori pompeji-i és herculaneumi falképek, míg az ún. szüret-ábrázolás valamivel későbbi és a 2. század közepére datálható.

A balácapusztai stukkókkal foglalkozva szerzőnk megállapítja, hogy azok stílári kapcsolatait nem a pannóniai emlékek közt kell keresnünk, hanem Itáliában. Később megállapítja, hogy a Nemesvámos-Balácapuszta emlékműveiből származó stukkók korát az 1–2. századra kell tennünk

A fenti futólagos szemle is mutatja, hogy B. Thomas Edit munkája nemcsak összefoglaló jellegével ad fontos segítséget a Balaton vidékének római kori kultúrájával foglalkozók számára, hanem új eredményeket is hoz és főként új szempontok szerint vizsgálja az emlékeket. Módszere, mint fentebb hangsúlyoztuk, az összetartozó emlékekanyag *együttes* vizsgálatával tud új irányt mutatni különösképpen a belső dekoráció: mozaikok, falképek, stukkók vizsgálatánál. Különösen a nagyértékű

és töredékeiben is sokrétű balácai festmények vizsgálatánál hozott nemzetközi viszonylatban is jelentős eredményt a szerző, midőn ezeket az előző kutatóknál korábban datálhatta.

Munkája a pannóniai építészet és képzőművészet megismerése szempontjából jelentős állomás, és problémafelvetése új kutatásokra nyújt ösztönzést.

Kádár Zoltán

Tartalomjegyzék

MOLNÁR ISTVÁN: Emlékezés Ádám Ivánra 1844—1928	5
ÉRI ISTVÁN: Beszámoló a Veszprém megyei Múzeumi Igazgatóság 1965. évi munkájáról	21
KISS ÁKOS: A veszprémi Bakonyi Múzeum régészeti tevékenysége 1903—1955 között	47
NÉMETH PÉTER—TORMA ISTVÁN: A románi di későbronzkori raktárlelet	59
PETŐ MÁRIA: A Pejacsevics-gyűjtemény Osiris szobrocskája	91
WESSETZKY VILMOS: A Bakonyi Múzeum két Osiris szobrocskája Somlójenőről	97
SZENTLÉLEKY TIHAMÉR: Az örvényesi bronzméces	103
KATONA IMRE: Egy habán tál Veszprém megyei vonatkozásai	111
KŐHEGYI MIHÁLY: Két XVIII. századi vers a veszprémi református templom elvételéről.	131
NAGYBÁKAY PÉTER: Veszprémi és Veszprém megyei céhkorsók	139
PÉTERDI OTTÓ: Gazdasági életkép Bakonypéterdről 1800 körül	205
MIHALIK SÁNDOR: Dunántúli keramik us családok	221
KÉRY BERTALAN: A pápai keménycserépgyár története	235
LÁNCZ SÁNDOR: Egry József alkotásai a Balatoni Múzeumban	279
MOLNÁR LÁSZLÓ: A Herendi Porcelángyár jubileumi szoborpályázata ...	305
PAPP JENŐ: Helytörténet és természettudomány	319
BOROS ÁDÁM—VAJDA LÁSZLÓ: A Bakony bazalthegyeinek mohaföldrajza	331
VERSEGHY KLÁRA: Adatok a Balatonfelvidék zuzmó flórájához	341
SZEMERE LÁSZLÓ: A Bakony szarvasgombái	357
SCHLAGER KÁROLYNÉ: Ásatásból előkerült római bronzméces tisztítása és konzerválása	369
KISS ÁKOS: Megjegyzések Tóth Sándor tanulmányához	373
KÁDÁR ZOLTÁN: Könyvismertetés. Edit B. Thomas: Römische Villen in Pannonien	375

Inhaltsverzeichnis

I. MOLNÁR: Erinnerung an I. Ádám (1844—1928)	5
I. ÉRI: Bericht über die Tätigkeit der Museumsleitung des Komitats Veszprém im Jahre 1965	21
Á. KISS: Die archäologische Tätigkeit des Veszprémer Bakony-Museums zwischen den Jahren 1903 und 1955	47
P. NÉMETH—I. TORMA: Der spätbronzezeitliche Depotfund von Románd	59
M. PETŐ: Die Osiris-Statuette der Pejacsevics-Sammlung	91
V. WESSETZKY: Die beiden Osiris-Statuetten des Bakony-Museums von Somlójenő	97
T. SZENTLÉLEKY: Die Bronzeöllampe von Örvényes	103
I. KATONA: Die Beziehungen einer Habaner Schüssel zum Komitat Veszprém	111
M. KŐHEGYI: Zwei Gedichte über die Konfiszierung der reformierten Kirche von Veszprém aus dem 18. Jahrhundert	131
P. NAGYBÁKAY: Zunftkrüge aus Stadt und Komitat Veszprém	139
O. PÉTERDI: Wirtschaftsbilder von Bakonypéterd aus den Jahren um 1800	205
S. MIHALIK: Transdanubische Keramikerfamilien	221
B. KÉRY: Geschichte der Steingutfabrik von Pápa	235
S. LÁNCZ: Die Schöpfungen von J. Egry im Balaton-Museum	279
L. MOLNÁR: Preisausschreiben für Kleinplastik anlässlich des Jubiläums der Herender Porzellanfabrik	305
J. PAPP: Lokalgeschichte und Naturwissenschaft	319
Á. BOROS—L. VAJDA: Die Moosgeographie der Basaltergüsse des Bakony- waldes	331
K. VERSEGHY: Beiträge zur Flechtenflora des Balatonplateaus	341
L. SZEMERE: Die Trüffeln des Bakonywaldes	357
FRAU E. SCHLAGER: Reinigung und Konservierung einer ausgegra- benen römischen Bronzeöllampe	369
Á. KISS: Bemerkungen zur Studie des S. Tóth	373
Z. KÁDÁR: Buchbesprechung. Edit B. Thomas: Römische Villen in Pannonien	375

Table des matières

ISTVÁN MOLNÁR: En commémoration d'Iván Ádám 1844—1928	5
ISTVÁN ÉRI: Compte rendu de l'activité en 1965 de la Direction des Musées du Comitat de Veszprém	21
ÁKOS KISS: L'activité archéologique du Musée du Bakony de Veszprém (1903—1955)	47
PÉTER NÉMETH—ISTVÁN TORMA: Le dépôt de l'âge du Bronze final de Románd	59
MÁRIA PETŐ: La statuette d'Osiris de la collection Pejacsevics	91
VILMOS WESSETZKY: Deux statuettes d'Osiris provenant de Somlójenő, conservées au Musée du Bakony	97
TIHAMÉR SZENTLÉLEKY: La lampe de bronze d'Örvényes	103
IMRE KATONA: Un plat „haban” et ses rapports avec le comitat de Veszprém	111
MIHÁLY KŐHEGYI: Deux poèmes du XVIII ^e siècle parlant de la mainmise sur l'église protestante de Veszprém	131
PÉTER NAGYBÁKAY: Chopes de corporation de Veszprém et du comitat de Veszprém	139
OTTO PÉTERDI: Tableau économique de Bakony Péterd vers 1800	205
SÁNDOR MIHALIK: Familles de céramistes de la Transdanubie	221
BERTALAN KÉRY: Histoire de la fabrique de faïence de Pápa	235
SÁNDOR LÁNCZ: Les tableaux de József Egry au Musée du Balaton	279
LÁSZLÓ MOLNÁR: Le concours jubilaire pour oeuvre plastiques ouvert par la Manufacture de Porcelaine de Herend	305
JENŐ PAPP: Historie locale et sciences naturelles	319
ÁDÁM BOROS—LÁSZLÓ VAJDA: Géographie des mousses des monts de basalte du Bakony	331
KLÁRA VERSEGHY: Données relatives à la flore lichénique du haut pays du Balaton	341
LÁSZLÓ SZEMERE: Les truffes du Bakony	357
ERZSÉBET SCHLAGER: Le nettoyage et la conservation d'une lampe roma- ine livrée par les fouilles	369
ÁKOS KISS: Remarques sur l'étude de Sándor Tóth	373
ZOLTÁN KÁDÁR: Compte rendu. Edit B. Thomas: Römische Villen in Pan- nonien	375

СОДЕРЖАНИЕ

ИШТВАН МОЛНАР: Воспоминание об Иване Адаме (1844—1928)	5
ИШТВАН ЭРИ: Отчет о деятельности Управления музеев комитета Веспрем в 1965 году	21
АКОШ КИШШ: Деятельность веспремского Баконьского музея в области археологии (в 1903—1955 гг)	47
ПЕТЕР НЕМЕТ, ИШТВАН ТОРМА: Находка склада поздней бронзовой эпохи из с. Романд	59
МАРИА ПЕТЁ: Статуэтка Озириса из коллекции Пеячевичев	91
БИЛМОШ ВЕССЕЦКИ: Две статуэтки Озириса Баконьского музея из с. Шомлоенё	97
ТИХАМЕР СЕНТЛЕЛЕКИ: Бронзовый светильник из с. Эрвеньеш	103
ИМРЕ КАТОНА: От ношения хабанского блюда к комитату Веспрем	111
МИХАЙ КЁХЕДЬИ: Два стихотворения из 18. века про отнятие веспремской кальвинистской церкви	131
ПЕТЕР НАДЬБАКАИ: Кружки гильдий из г. и комитата Веспрем	139
ОТТО ПЕТЕРДИ: Картина экономической жизни из села Баконьпетерд около 1800 г.	205
ШАНДОР МИХАЛИК: Семьи керамиков Задунайского края Венгрии	221
БЕРТАЛАН КЕРИ: История завода твердых глиняных посуды в г. Папа	235
ШАНДОР ЛАНЦ: Произведения Йожефа Эгри в Балатонском музее	279
ЛАСЛО МОЛНАР: Юбилейный конкурс на скульптурные изделия Хередского фарфорового завода	305
ЕНЁ ПАПП: Местная история и естествознание	319
АДАМ БОРОШ, ЛАСЛО ВАЙДА: География мхов базальтовых гор Баконя	331
КЛАРА ВЕРШЕГИ: Данные к флоре лишайников северных берегов Балатона Ч. .	341
ЛАСЛО СЕМЕРЕ: Трюфели Баконя	357
КАРОЙНЕ ШЛАГЕР: Очистка и консервация римского бронзового светильника из раскопок	369
АКОШ КИШШ: Замечания к очерку Шандора Тота	373
ЗОЛТАН КАДАР: Рецензия книги. Edit. B. Thomas: Römische Villen in Pannonien	375

Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság kiadványai
VERÖFFENTLICHINGEN DER DIREKTION DER VESZPRÉMER KOMITATSMUSEEN

B. THOMAS EDIT—SZENTLÉLEKY TIHAMÉR: Vezető a veszprémi Bakonyi Múzeum régészeti kiállításában (1959)

EDIT B. THOMAS—T. SZENTLÉLEKY: Führer durch die archäologischen Ausstellungen des Bakonyer Museum in Veszprém (1959)

Tihany. Vezető a Múzeum kiállításához (1963)

Führer durch das Museum von Tihany (1963)

(elfogyott — vergriffen)

VAJKAI AURÉL: Bakonyi Ház (1963)

ÉRI ISTVÁN—VAJKAI AURÉL: Veszprém megye múzeumai (1963)

ISTVÁN ÉRI—AURÉL VAJKAI: Museen entlang des Balaton (1963) (elfogyott — vergriffen)

TARNAY ZSUZSANNA—RÓZSA GYÖRGY: Batsányi János irodalmi munkássága és egykorú képmásai (1963) (elfogyott — vergriffen)

Veszprém megyei Múzeumok közleményei I. (1963)

É. TAKÁCS MARGIT—PÉTER MÁRTA: Csikász Imre emlékkiállítás (1964)

B. THOMAS EDIT: Baláca, freskó, stuttó, mozaik
Baláca, Fresko, Stuck, Mosaik (1964)

FEKETE GÁBOR: A Bakony növénytakarója (1964)

Veszprém Megyei Múzeumok közleményei 2. (1964)

B. THOMAS EDIT: A nagydémi lararium (1965)

Borsos Miklós szobrászművész kiállítása (Tihany 1965) (elfogyott — vergriffen)

dr. Tompa Kálmán képzőművészeti gyűjteménye (Veszprém 1965)

(elfogyott — vergriffen)

Gorka Livia keramikus kiállítása (Keszthely 1965)

PAPP JÓZSEF: A Bakony növénytani bibliográfiája (1965)

Botanische Bibliographie des Bakony-Gebirges (1965)

Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 3. (1965)

Egry József festőművész emlékkiállítás (Tihany 1966)

Balatoni Nyári Tárlat (Keszthely 1966)

Vass Elemér emlékkiállítás (Veszprém 1966)

Reissmann Károly Miksa festőművész emlékkiállítás (Veszprém 1966)

TAPFER DEZSŐ: A keleti Bakony madárvilága (1966)

Die Vogelwelt aus dem Ost-Bakony Gebirge (1966)

Kiadja a Veszprém Megyei Múzeumok igazgatósága.
Felelős kiadó: Éri István megyei múzeum igazgató.
Technikai szerkesztő: Nagybákay Péter.
A címlapot tervezte: Katona László.
A kézirat nyomdába érkezett: 1966. március.
Megjelent: 1966. december, 1000 példányban 24 ív terjedelemben.
66/1240. Franklin nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi utca 28.